

Masarykova univerzita
Filozofická fakulta

Kosovská otázka v socialistické Jugoslávii

Habilitační spis

Václav Štěpánek

Brno 2010

Obsah

Seznam zkratek	5
Anotace	
Kosovo Issue in Socialist Yugoslavia	7
Úvod	
Proč psát o kosovské otázce v socialistické Jugoslávii	8
Kosovo v literatuře	11
Prameny	22
Geografické, toponymické a etnomynické zvláštnosti	24
Administrativní rozčlenění území s albánským etnikem	26
Poděkování	28
Kosovo a Metochie na počátku 20. století:	
Obyvatelstvo a jeho migrace	29
Prizrenská (albánská) liga (Kongra)	32
Vystěhovalecké vlny konce 19. a počátku 20. století	33
Kosovská otázka a Království Srbů, Charvátů	
a Slovinců	35
Integrace území Kosova a Metochie do nového státu	35
Kačacké hnutí	37
Mírová jednání o poválečné Albánii	38
Kosovský výbor	39
Porážka kačackého hnutí	40
Postavení muslimů „jižního Srbska“ v Království SHS	42
Džemijet	42
Školství a náboženství	44
Ekonomická situace	46
Pokusy o změnu etnické situace	47
Arnautašská teze	47
Kolonizace Kosova a Metochie slovanským živlem	49
Pokusy o vystěhovávání albánského obyvatelstva	56
Druhá světová válka na Kosovu	66
Trpký osud kolonistů	70
Odboj a partyzánské hnutí na Kosovu a v Metochii	73
Komunistický odboj v Albánii a Komunistická strana Jugoslávie	76
Povstání proti komunistické moci	81
Vznik kosovské autonomie	89
Komunistická strana Jugoslávie a národnostní otázka	90
Názory na status albánské menšiny	91

Bujanská (bunjajská) konference	94
Reakce ÚV KSJ na bujanskou rezoluci	97
Vznik a fungování autonomie	98
Dilemata kolem autonomie	103
Problém kolonistů	106
Limity kosovsko-metochijské autonomie	107
Autonomie pod obručí státní bezpečnosti	113
Rezoluce Informbyra, ideologický boj Envera Hoxhy a úloha UDB	114
Prizrenský proces	119
Vysídlování albánského obyvatelstva?	121
Akce shromažďování zbraní	122
Kosovská každodennost a její úskali	129
Proporcionalita jako hlavní kritérium integrace	129
Jazyková otázka	133
Demografické ukazatele a problémy	135
Školství	144
Pokusy o jugoslávsko-albánské sbližování	149
Kulturní instituce	152
Industrializace oblasti	154
Zemědělství	160
Brionské plénum	162
Důsledky brionského pléna	166
Zpráva vyšetřovací komise ÚV SKS	167
Zpráva o působení UDB na Kosovu	169
Poučení z krizového vývoje	176
Problémy a necitlivosti „pobrionské doby“	179
Do deseti let se vystěhují všichni Srbové...	180
Mezietnické problémy po roce 1966	182
Ideologizované principy etnické dominance (příčinná studie)	185
Kosovo jako republika?	199
Autonomie jako „kategorie federace“	191
Soudruzi objektivně rozdmýchávají nacionalismus. Vystoupení Dobrici	
Ćosiće a Jovana Marjanoviće na 14. plénu ÚV SKS	195
Demonstrace roku 1968	200
Hodnocení demonstrací	202
Kosovo po demonstracích	205
Ústavní změny ve prospěch posilování autonomie	210
Konfederativní ústava	213
Užší Srbsko versus autonomie	218

Nacionalistické koncepty	228
Kosovský kult	231
My jsme Albánci, ne Jugoslávci – demonstrace 1981	234
Následky demonstrací	236
Hodnocení demonstrací	240
Příčiny nacionalistického výbuchu v hodnocení SKJ	244
„Kosovské vedení se nechovalo rozhodně a bojovně“	245
Ústavní postavení autonomií je třeba ctít	246
Exploze školského systému	251
Stalinisté, iredentisté, ustašovci. Podíl zahraničního faktoru	253
Ekonomický rozvoj je jednostranný, neadekvátní, živelný	256
Definice ekonomických problémů	257
Závěr	266
Kosovo Issue in Socialist Yugoslavia	270
Použité prameny a literatura	278

Seznam zkratek

alb.	– albánsky
AO	– autonomní oblast
AJBT	– Archiv Josipa Broze Tita
AP KiM	– srb. Autonomna pokrajina Kosovo i Metohija (Autonomní oblast Kosovo a Metochie)
AVNOA	– Antifašistický výbor národního osvobození Albánie
AVNOJ	– Antifašistický výbor národního osvobození Jugoslávie (Antifašističko veće/vijeće narodnog oslobodjenja Jugoslavije).
AS	– Archiv Srbska (Archiv Srbije)
ASNOS	– Antifašistická skupština národního osvobození Srbska (Antifašistička skupština narodnog oslobodjena Srbije)
CK	– srb. Centralni komitet (Ústřední výbor)
č.	– česky, číslo
DB	– Državna bezbednost (Státní bezpečnost – tajná policie)
char.	– charvátsky
JA	– Jugoslávská armáda
JLA	– Jugoslávská lidová armáda
JNOF	– Jednotná národněosvobozenecá fronta (srb. Jedinствен narodnoolobodilački front)
KaM	– Kosovo a Metochie
KS	– komunistická strana
KSA	– Komunistická strana Albánie
KSJ	– Komunistická strana Jugoslávie (do listopadu 1952)
KPJ	– srb. i char. Komunistička partija Jugoslavije (Komunistická strana Jugoslávie)
KSS	– Komunistická strana Srbska (do listopadu 1952)
NOAJ	– Národně osvobozenecá armáda Jugoslávie (od počátku roku 1945)
NOF	– Národně osvobozenecá fronta
OV	– Oblastní výbor (v autonomních oblastech Kosovo a Vojvodina)
OV SKS KaM	– Oblastní výbor svazu komunistů Srbska pro Kosovo a Metochii
OV SKK	– Oblastní výbor Svazu komunistů Kosova (od roku 1974)
OZNA	– srb. Odelenje za zaštitu naroda (Oddělení národní bezpečnosti, komunistická tajná policie v letech 1944–1946)
RFE	– Rádio Svobodná Evropa (Radio Free Europe)
SAO	– Socialistická autonomní oblast
SANU	– srb. Srpska akademija nauka i umetnosti (Srbská akademie věd a umění)
SAPK	– srb. Socijalistička autonomna pokrajina Kosovo (Socialistická autonomní oblast Kosovo)
SFRJ	– Socialistická federativní republika Jugoslávie
SK	– svaz komunistů
SKJ	– srb. Savez komunista Jugoslavije (Svaz komunistů Jugoslávie)
SKOJ	– srb. Savez komunističke omladine Jugoslavije (Svaz komunistické mládeže Jugoslávie)
SKS	– srb. Savez komunista Srbije (Svaz komunistů Srbska, od roku 1952)
srb.	– srbsky
srch.	– srbocharvátsky (v době, jíž se práce zabývá, oficiální název státního jazyka)
SSRN	– srb. Socialistički savez radnog naroda (Socialistický svaz pracujících)

- SUP – Sekretariat unutrašnjih poslova (Ministerstvo vnitra, používáno také ve smyslu „policijní služebna“)
- tur. – turecky
- UDB – srb. Uprava državne bezbednosti (Správa státní bezpečnosti, komunistická tajná policie v letech 1946–1966)
- ÚV – ústřední výbor
- ÚV KSJ – Ústřední výbor Komunistické strany Jugoslávie
- ÚV SKJ – Ústřední výbor Svazu komunistů Jugoslávie
- ÚV SKS – Ústřední výbor Svazu komunistů Srbska

Anotace

Kosovo Issue in Socialist Yugoslavia

Kosovo issue represents a comprehensive complex of problems and issues, ensuing from troubles involving the coexistence of provincial Albanian majority and Serbian minority residing in relatively small common territory situated in the middle of Balkans. Said complications are implied by the fact, that both ethnics herein are divided also by religion, furthermore, both mythologized their relationship against the inherent territory.

That is why hundreds of works were written on Kosovo issue in last two decades. However, not all topics were discussed up till now. Submitted work has been focused to elucidate one of rarely touched topics – to give a convincing description, how the Communist Party, governing in Yugoslavia since 1945 to 1990 endeavored to resolve the Kosovo issue. Subject covers the rise, development, and functioning of Kosovo autonomy “zooming” the effort of Communist Government and Administration to redevelop economic, ethnical, and “statism” type problems as inherited from the past. Hereat, presentment of the events is based on detailed research of archival repositories. Such research is felt to be missing in Czech historiography, papers of western historiography provenience usually lack the repository base of Communist Yugoslavia at all, pertinently are ignoring it. In doing so, collection of Central Committee documents of the League of Communists of Serbia [1966 –1981] belonged for the author among the most significant archival repositories hereof.

Explication works go on chronologically. However, flowing of action is interrupted with chapters showing Kosovo day-to-day life as well as draws attention to principles of ethnic domination being applied in province upon utilization of ideological methods, enabled by communist system.

Thus, presented work takes account of events exceeding the framework of 20th century, as much as needed. It sketches the events of Kosovo and Metohija issue within the Kingdom of Yugoslavia between WWI and WWII in relative details, since there might be found phenomena both forming the opinion of Communists as for the Kosovo issue and determining the success of their enforcement.

Access to archival documents enabled to draw on the atmosphere of plodding meetings of communist panels, turbulent turning point discussions and plots and oppressions, without which we can not imagine the industry of top communist bodies. Interpretation is completed with the analysis of the last attempt of the League of Communists to intervene effectively into Kosovo affairs, so called *Political Platform of the League of Communists of Yugoslavia*. Said was elaborated after the big uprising of Albanian disaffectedness in 1981. Thus, incompetence of Communist leaders to enforce the conclusions of their document opened the way to the victory of nationalistic concepts, which made themselves felt as hidden and took place in previous period already. Their principles are presented in this publication. Incidence of nationalism brought to the boil in the second half of 80th are not involved in this work.

Úvod

Proč psát o kosovské otázce v socialistické Jugoslávii

Otázka kosovská je komplexem problémů mezietnických, náboženských, hospodářsko-sociálních, kulturně-politických i mezinárodně právních, vyplývajících z těžkostí soužití místně většinového albánského a menšinového srbského obyvatelstva na relativně malém území v srdci Balkánského poloostrova. Území, které je pro jedny kolébkou národního obrození, místem, na němž vznikly v druhé půli 19. století první státotvorné koncepce, a pro druhé centrem slavného středověkého státu a mytologickým pilířem, tvořícím středobod jejich identity. Na toto území si tak jedni činí nárok na základě práva na sebeurčení a v poslední době stále více i práva historického, druzí mu brání odvolávajíc se přitom na vlastní právo historické. Na Kosovu se řeší i otázka srbské a albánské národní jednoty, resp. nejednoty, vyplývající z tíživého dědictví dávno již zaniklých habsburské a osmanské monarchie. Jak Srbům, tak Albáncům totiž nebylo z mnoha objektivních příčin umožněno vytvořit přesvědčivou shodu mezi národem a jeho politicko-teritoriálním rámcem. Velké části srbského a albánského národního korpusu tak zůstaly během budování národních států v 19. století (a v případě albánském na počátku 20. století) mimo jejich rámec. Tato nekongruence pak u obou národů v průběhu celé jejich novodobé historie živila a živí nacionalistickou politiku, rozpracovávající sen o jednotném velkém státě všech Srbů, resp. Albánců, tedy o Velkém Srbsku či Velké Albánii, která se právě na Kosovu dostává do vzájemné konfrontace.

Otázka kosovská je tedy střetem principů tak protikladných, že pokusy o jejich řešení v posledních sto padesáti letech vytvářejí prozatím pouze dlouhou historii konfliktů, dominance a nesmiřitelnosti. Kosovský problém latentně dřímal po celou dobu trvání meziválečné Jugoslávie, stal se výrazným politikem v době druhé světové války a byl jednou z klíčových vnitropolitických zkoušek poválečné jugoslávské státnosti. Bylo to Kosovo, kde započaly etnické migrace a osvojování území na etnickém principu, které se později, během válek v Chorvátsku a v Bosně a Hercegovině, staly „normálním“ jevem. Kosovské problémy 70. a počátku 80. let 20. století byly v Jugoslávii extrémní, za deset let poté se na jejím území ale staly běžnou normou. Kosovo do jugoslávské praxe zavedlo nové a do té doby v komunistickém jugoslávském systému nemyslitelné diskriminační paradigma – diskriminaci založenou na etnickém, nikoli politickém či ideologickém principu. Z historické distance tak lze kosovské problémy označit dokonce jako katalyzátor, byť ne bezprostřední příčinu, jugoslávské krize konce 80. a 90. let 20. století.

Během desetiletí kosovské krize se ale také jasně ukázalo, že kosovský gordický uzel nelze rozetnout. Přesvědčilo se o tom nakonec také mezinárodní společenství, respektive mocensky vlivné evropské země a USA, jež se rozhodly v roce 1999 letitý kosovský problém vyřešit způsobem dávného makedonského

vládce. Jejich akce však od samého počátku postrádala pevný a pečlivě připravený politický plán toho, čeho by měla dosáhnout. Problémy, které se vynořily po zásahu, vyplývající ze specifické kosovské socioekonomické situace, v jejichž pozadí stojí historické reminiscence a resentimenty, západoevropské liberálně demokratické myšlení totiž prakticky nedokázalo pochopit, přijmout a zřejmě ani vyřešit, byť se na první pohled může zdát, že se tak stalo. Kosovský uzel bylo a stále je nutno trpělivě rozplétat, jinak se zdánlivě rozvázaný uzel zasakuje na straně, kde se to nejméně očekává.

Nejvíce se, z historické perspektivy pohlíženo, k poctivému rozplétání uzlu přiblížila paradoxně Komunistická strana Jugoslávie, vítěz národně osvobozeneckého boje i kruté občanské války let 1941–1945. Vedena zřejmě upřímnou snahou o odstranění etnického napětí a potření šovinismu, snažila se založit novou Jugoslávii na ideologii bratrství a jednoty jugoslávských národů a národností. V rámci tohoto projektu se pokoušela vyřešit i letité problémy kosovské otázky a získat pro něj kosovsko-metochijské Albánce, kteří jihoslovanský stát nikdy nepovažovali za svůj a v různých etapách jeho trvání se proti němu s různou intenzitou bouřili. Ve snaze projevit albánskému etniku co nejvíce dobré vůle proto komunističtí předáci v čele s Josipem Brozem Titem na konci druhé světové války poprvé v historii definovali území Kosova a Metochie jako svébytný politicko-geografický prostor, jemuž vymezili statut autonomie. Problémy Kosova se snažili řešit maximálním zrovnoprávněním albánského etnika, od poloviny 60. let 20. století i jeho pozitivní diskriminací, a nepřerušovaným tokem ekonomické pomoci. Ideologické klapky rigidního komunistického myšlení jim však znemožňovaly vidět hlubší historickou podstatu kosovské otázky, její mytologický, náboženský i nacionálně romantický podtext, což se nakonec pro neúspěch komunistického řešení ukázalo jako rozhodující.

O kosovské otázce bylo v poslední době napsáno mnohé, z per povolaných, méně povolaných i zcela nepovolaných. Proč tedy psát další spis? Protože ne všechna témata byla vyčerpána. Snahou předkládané práce bylo blíže osvětlit jedno z těch málo traktovaných, totiž podat přesvědčivý obraz právě komunistického pohledu na řešení kosovské otázky. Spis se zabývá vznikem, vývojem a fungováním kosovské autonomie, přibližuje úsilí komunistického vedení sanovat ekonomické, etnické i etatistické problémy zděděné z minulosti. Obraz dějů se přitom zakládá na zevrubném studiu archivních pramenů, neboť takový zatím v české historiografii chybí. Práce západní historiografické produkce pak pramennou bázi komunistické Jugoslávie obvykle zcela postrádají, resp. zanedbávají. Kupodivu ani srbská, resp. jugoslávská historiografie vývoj kosovské otázky v SFRJ pramenným způsobem, až na dílčí problémy, nepojala.

Práce při výkladu postupuje chronologicky. Tok děje ale přerušují kapitoly, v nichž je podána zevrubná sonda do každodenního života na Kosovu a představeny principy etnické dominance, které byly v oblasti uplatňovány za využití ideologických metod, umožňovaných komunistickým systémem.

Ambicí práce nebylo podat vyčerpávající syntézu jakési kosovské historie, což by ostatně bylo jen málo užitečné i vzhledem k tomu, že Kosovo do ustavení komunistické autonomie nikdy netvořilo nějakou svébytnou správní jednotku, nebylo historickou zemí, ani nemělo pevně stanovené hranice. Historický rozvoj národů i státních útvarů, vyvíjejících se na území dnešního Kosova ve středověku i novověku ostatně přesvědčivě a zevrubně zachycují nejnovější syntézy z per českých balkanistů, ať již jde o *Dějiny jihoslovanských zemí* (Praha 1998), *Dějiny Srbska* (Praha 2004) či *Dějiny Albánie* (Praha 2008). Publikace ovšem samozřejmě k dějům, přesahujícím rámec 20. století, přihlíží v míře nezbytně nutné tam, kde je zapotřebí poukázat na hlubší kořeny toho kterého jevu, či v případech, kdy by výklad některých vývojových tendencí zůstal bez jejich objasnění historického podhoubí nejasný. Práce ale, na druhé straně, zevrubně skicuje obraz kosovsko-metochijského problému v meziválečné královské Jugoslávii, neboť právě tam lze hledat jevy, jež komunistické názory na kosovskou otázku formovaly, které ale také determinovaly úspěšnost jejich prosazení a které v dílech zejména recentní albánské historické i politologické produkce představují jednu z hlavních příčin nemožnosti dalšího soužití srbského a albánského etnika jinde než v samostatném státě s albánskou politickou většinou.

Přístup k archivnímu materiálu autorovi práce, doufejme, umožnil přiblížit atmosféru úmorných zasedání komunistických grémií, bouřlivých přelomových diskusí i intriky a tlaky, bez nichž si činnost nejvyšších komunistických orgánů ani není možno představit. Výklad pak je uzavřen analýzou posledního pokusu jugoslávské komunistické strany účinně zasáhnout do stále se prohlubujících kosovských mezietnických, ale i ekonomických problémů, vypracovaného v podobě tzv. *Politické platformy Svazu komunistů Jugoslávie* (SKJ) po velkém výbuchu albánské nespokojenosti v roce 1981. Jeho neúspěch, resp. neschopnost komunistického vedení prosadit a v praxi aplikovat závěry svého dokumentu, totiž otevřel cestu k vítězství nacionalistických konceptů, které se ve skrytu projevovaly a působily již v předcházejícím období. Nacionalistické principy jsou v práci představeny, působení vyhroceného nacionalismu druhé půle 80. let, jež se nakonec stalo jedním z faktorů rozpadu Jugoslávie a vedlo ke kosovské krizi v roce 1999, však již stojí mimo rámec spisu.

Na tomto místě je, bohužel, nutno zdůraznit, že limitujícím faktorem předkládané práce je skutečnost, že se její autor nemůže vykákat znalostí albánštiny. Tento handicap ovšem částečně vyvažuje fakt, že práce vychází do značné míry z archivních pramenů, jež sice mohou být albánskou i srbskou stranou rozdílně traktovány, k nimž se však autor pokouší zaujmout nezaujatý a objektivizující postoj, celá řada archivních materiálů, přehledů a svodek navíc byla vypracována albánským komunistickým vedením kosovské autonomie. Celá řada prací albánských badatelů či předních protagonistů politického života byla také přeložena jak do srbštiny, tak do některého ze světových jazyků, často v těchto jazycích byly přímo napsány. Cílem samotné práce je navíc úkol přiblížit komu-

nistický pohled na řešení kosovské otázky, nikoli pohled alternativních albánských (či srbských skupin), byť je spis samozřejmě nemůže opomenout.

Kosovo v literatuře

Je symptomatické, že česká i západoevropská historiografie se o kosovskou problematiku začala zajímat až v době, kdy události v autonomii překročily hranice Jugoslávie a staly se předmětem zájmu politiky mocensky vlivných zemí, a bylo tak zapotřebí osvětlit kořeny a příčiny toho, co „kosovskou otázku“ vyvolalo. Historiografie tedy „pokulhávala“ za výzvami doby a bohužel také často, ovlivněna aktuálními událostmi a jejich politologickým, publicistickým a novinářským výkladem, podlela dobovým trendům a jednostranným výkladům složitých a nejednoznačných kosovských dějů.

Do roku 1990 se tak, samozřejmě s výjimkou prostředí bývalé Jugoslávie, objevilo pouze minimum prací, zabývajících se kosovskou otázkou ve 20. století. Bezesporu nejzásadnější z nich je spis německého jugoslavisty Jense Reutera *Die Albaner in Jugoslavien* (München 1982), jenž vyšel nedlouho po výbuchu albánských demonstrací na Kosovu v roce 1981. Těmto událostem také věnuje Reuter značnou pozornost a v závěru své práce dokonce publikuje do němčiny přeloženou *Politickou platformu SKJ* – specifické jugoslávské „poučení z kosovského krizového vývoje“. Těžiště práce J. Reutera spočívá v objektivně podané prezentaci vývoje Kosova v rámci Jugoslávie, zejména pak Jugoslávie komunistické. Dílo je založeno na relevantní literatuře, při vyličení novějších událostí vychází ale striktně z dostupných primárních pramenů. Vzhledem k jugoslávským archivním zákonům, jež umožňují přístup k archivnímu materiálu teprve po uplynutí 30 let od jeho vzniku, byly těmito prameny víceméně pouze noviny, časopisy a statistické ročenky a přehledy. Reutrova práce se stala nezbytným východiskem pro autory 90. let 20. století. Samotný badatel se i poté ke kosovské otázce vyjadřoval v mnoha dalších člancích a studiích.¹

Ani v českém prostředí před rokem 1990 žádná práce, zabývající se přímo kosovskou otázkou, nevznikla. Již ve 30. letech 20. století ovšem zaujal českou veřejnost poutavý etnograficko-folkloristický cestopis s výrazným historickým nábojem, jehož autorem byl malíř a etnomuzikolog Ludvík Kuba. Šlo o

¹ Např. REUTER, Jens: *Bildungspolitik in Kosovo*. Südosteuropa (Regensburg) 32 (1983), s. 8–16; *Arbeitslosigkeit in Kosovo*, tamtéž 303–308; *Die aktuelle Lage in Kosovo*, tamtéž, s. 629–637; *Fachleute für Kosovo. Theorie und Praxis der sogenannten Kaderhilfe*. Südosteuropa 33 (1984), s. 40–49; *Unruheherd Kosovo. Resultat einer erfolglosen Politik*. Südosteuropa 35 (1986), s. 631–644; *Das Kosovo-Problem im Kontext der jugoslawisch-albanischen Beziehungen*. Südosteuropa 36 (1987), s. 718n.; *Die albanische Minderheit in Jugoslawien*. In: Schönfeld, Roland (ed.): *Nationalitätenprobleme in Südosteuropa*. München 1987, s. 133–148; *Die jüngste Entwicklung in Kosovo*. Südosteuropa 38 (1989), s. 333–344; *Die albanische Intelligenz in Kosovo*. Südosteuropa 39 (1990), s. 309–317; *Die politische Entwicklung in Kosovo 1992/93*, Südosteuropa 43 (1994), 18–30; *Die Kosovo-Albaner im ehemaligen Jugoslawien*. In: Brunner Georg – Hans Lemberg (edd.): *Voxgruppen ins Ostmittel- und Südosteuropa*. Südosteuropa-studien (Baden-Baden), sv. 52 (1994), s. 187–193; *Die internationale Gemeinschaft und der Krieg in Kosovo*. Südost Europa, 47 (1998), s. 281–297; *Die innere Situation Serbiens 1998 – Politische Säuberungen im Windschatten der Kosovo-Krise*. Südosteuropa, 48 (1999), s. 1–15; *Serbien und Kosovo – Das Ende eines Mythos*, tamtéž 629–645; *Nationalistische Unruhen in Kosovo – Politik der internationalen Gemeinschaft gescheitert?* Südosteuropa, 23(2003), s. 500–515 aj.

jedno z jeho děl, k němuž získal materiál při svých cestách za slovanskou písní, již se věnoval od počátku 90. let 19. století. V knize *Čtení o Starém Srbsku: ces-ty a studie z roků 1890–1927* (Praha 1932), doplněné množstvím impresionistických kreseb krajů, krajin i architektury, ovšem aktuální dění v oblasti a problematiku srbsko-albánskou velký slovanský muzikolog záměrně opomíjí, ač si jí byl vědom. Ještě předtím, v dobách rakousko-uherských, vyšla publikace předního českého sociálně-demokratického ideologa, novináře a poslance Emanuela Škatuly, jenž ve své knize *Válka na Balkáně. Válečné tažení Bulharska, Srbska, Řecka a Černé Hory proti Turecku* (Praha 1913) jako první u nás objektivněji zachytil problematiku srbsko-albánských vztahů a vůbec albánských národně-obrozeneckých snah.

V českém odborném tisku se zprávy o Kosovu objevují až koncem 80. let 20. století, a to výhradně jako publikace vydané k 600. výročí bitvy na Kosově poli v roce 1989. Zevrubné pojednání o bitvě, v němž vycházel z nejnovější zejména srbské odborné literatury, tehdy uveřejnil Miroslav Šesták (*Bitva na Kosově poli 1389*. *Slovanský přehled* 75, 1989, s. 449–466).² K výročí bitvy připravil antologii literárních textů srbských a českých autorů přední český jugoslavista a překladatel ze srbštiny a charvátštiny Dušan Karpatský. Nazval jej příznačně podle prvního verše srbského hrdinského eposu *Co se stalo na Kosovu rovném* (Praha 1990). K politickým událostem na Kosovu se před rokem 1989 česká historiografie nevyjadřovala, ostatně v tehdejších poměrech ani nebylo (a nemohlo) být zvykem zabývat se kritickými událostmi a problémy ideologicky sice jiné, ale přece jen komunistické země.

Po roce 1989 se kosovská otázka a vývoj srbsko-albánských vztahů stala doménou zejména balkanisty a jediného českého albanologa Pavla Hradečného (1938–2006). Jeho tři zevrubné studie – *Kosovská otázka ve vývoji albánsko-jihoslovanských vztahů do roku 1944* (*Slovanské historické studie* 20, 1994, s. 76–98), *Kosovská otázka v albánsko-jihoslovanských vztazích v letech 1941–1944* (In: Dorovský, Ivan [ed.]: *Studia Balkanica Bohemo-Slovaca IV*. Brno 1995, s. 198–206) a *Kosovská otázka v letech 1944–1996 a její úloha v procesu dezintegrace komunistické Jugoslávie* (In: *Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie*. Praha 1996, s. 127–193) – u nás představují dosud jednoznačně nejucelenější pohled na vývoj kosovské otázky ve 20. století, a to včetně charakteristiky vzdělanostních, kulturních, ekonomických i demografických poměrů na Kosovu, byť Hradečného přístup není prost jistých jednostranností.³ Kosovu věnoval Hradečný i drobnější studie *Kosovo – země bolesti a sváru* (takto se měla jmenovat i kniha, kterou o kosovské otázce připravoval) (*Dějiny a současnost* 16, 1994, č. 1, s. 45–50) či *Kosovo – konflikt bez konce?* (tamtéž, 21, 1999, č. 3, s. 47–52).

² Článek k výročí bitvy pod názvem *Osudná bitva srbských dějin* tehdy také vyšel z pera Václava ŠTĚPÁNKA a Libora JANA v časopise *Věda a život* (1989, č. 6, s. 42–43).

³ Podrobnější recenze viz ŠTĚPÁNEK, Václav: *Miroslav Tejchman, Pavel Hradečný, Miroslav Šesták: Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie*. Praha 1996. *Časopis Matice moravské* CXVII, 1998, č. 1, s. 215n.

Kosovská otázka je trvalým zájmem také docenta pražské filozofické fakulty Jana Pelikána. Problematice věnoval řadu publicistických textů v českých novinách i časopisech, kosovská tematika činí gros jeho knihy *Národnostní otázka ve Svazové republice Jugoslávii. Geneze – vývoj – perspektivy* (Praha 1997). V publikaci Pelikán charakterizoval historické příčiny vzniku národnostně promíšených oblastí v jihoslovanském prostředí. V přehledu popsal politiku uplatňovanou vládnoucími režimy vůči sledovaným národnostním minoritám (zejména Albáncům, Maďarům a slovanským Muslimům) v předválečné Jugoslávii, během druhé světové války, v období Titovy federace a následně pak i v etapě prohlubující se krize a rozpadu Jugoslávie, konkrétně v letech 1981–1991. Podrobně pak v práci zkoumá srbsko-albánské vztahy na Kosovu v první polovině 90. let.⁴ Pelikán zpracovával kosovskou problematiku také v českých syntézách *Dějiny jihoslovanských zemí* (Praha 1998)⁵ a *Dějiny Srbska* (Praha 2004),⁶ v nichž, v rozsahu odpovídajícímu celkové struktuře práce, kosovské otázky věnuje značnou pozornost a chronologicky přibližuje i nejnovější kosovské události. Dílčími aspekty kosovské otázky se též autor zabýval také v sérii pramenně podložených studií i materiálových článků, publikovaných v odborném periodickém tisku.⁷

Na českém knižním trhu doposud figuruje jako jediná původní česká monografická práce o historickém a politickém vývoji na Kosovu kniha Patrika Girgleho *Kosovo* (Praha 2006). Publikace, která vyšla v edici *Stručné dějiny států* nakladatelství Libri, je vlastně upravenou verzí diplomové práce absolventa blízkovýchodních studií na pražské filozofické fakultě, napsaná bez předběžných hlubších znalostí kosovského a jugoslávského prostředí. Zejména tam, kde popisuje kosovskou situaci v rámci SFRJ, pak logicky působí značně schematicky. Nechybí v ní ale některé zajímavé souvislosti nejnovějšího kosovského vývoje, např. otázka organizované kriminality, pronikající do nejvyšších politických pater kosovského establishmentu.⁸

Z pozic dobrých znalostí albánských reálií se recentními aspekty kosovského problému zabývá pracovník Ústavu mezinárodních vztahů v Praze, polito-

⁴ Recenze viz ŠTĚPÁNEK, Václav: *Jan Pelikán: Národnostní otázka ve Svazové republice Jugoslávii. Praha 1997*. Časopis Matice moravské CXVII, 1998, č. 1, s. 219n.

⁵ Autory syntézy jsou Miroslav ŠESTÁK (ed.), Miroslav TEJCHMAN, Lubomíra HAVLÍKOVÁ, Ladislav HLADKÝ a Jan PELIKÁN.

⁶ Syntéza je dílem kolektivu pod vedením Jana PELIKÁNA (Lubomíra HAVLÍKOVÁ – Tomáš CHROBÁK – Jan RYCHLÍK – Miroslav TEJCHMAN – Ondřej VOJTĚCHOVSKÝ).

⁷ Např. *Národnostní otázka v Titově Jugoslávii (Stručný přehled vývoje)*. Slovanský přehled 4 (1992), s. 371–385; *Dva dokumenty o plošném vybírání nelegálně držaných zbraní v Kosovu v polovině 50. let 20. století*. Slovanský přehled 91 (2005), s. 475–482; *Žádosti a stížnosti občanů Jugoslávie Ústřednímu výboru SKJ (Příspěvek k sociálním dějinám jugoslávské federace na přelomu 50. a 60. let 20. století)*. Slovanský přehled 88 (2002), s. 79–85; *Dokument o krevní mstě v Jugoslávii koncem 60. let 20. století*. Slovanský přehled 90 (2004), s. 595–611; *Poznámky k sociální situaci v Kosovu v 60. a 70. letech 20. století*. Historický časopis (Bratislava) 58 (2010), č. 2, 313–342.

⁸ Podrobnější recenze viz CHROBÁK, Tomáš: *Girgle Patrik: Kosovo. Praha, Libri 2006. 160 s.* Slovanský přehled 93 (2007), č. 1, s. 129–130.

log a etnolog, Filip Tesař.⁹ Podobně zasvěcené jsou také práce politoložky Věry Stojarové (Stýskalíkové), jež věnovala velkou část svých vědeckých výzkumů jak problémům kosovské otázky po roce 1990, tak také politickému vývoji sousední Albánie.¹⁰ Zásadní je především její monografie *Současné bezpečnostní hrozby západního Balkánu. Kritická analýza konceptu Kodaňské školy* (Brno 2007, 295 s.), v níž významné místo zabírá právě analýza nejnovějších bezpečnostních problémů kosovských.

Recentní situaci v oblasti česko-kosovských vztahů, resp. politické a hospodářské kontakty mezi Českou republikou a Republikou Kosovo, přibližuje nejnověji studie Kamila Pikala *Česko-kosovské vztahy*, jež je součástí širší práce *Vztahy Čechů s národy a zeměmi jihovýchodní Evropy* (ed. Ladislav Hladký, Praha 2010, s. 183–197).

Analýzu událostí na Kosovu v 90. letech nabízí také práce Václava Štěpánka *Kosovo od autonomie k protektorátu. Nástin vývoje kosovské otázky od zrušení autonomie po počátek vojenských akcí NATO* (In: Ivan Dorovský: Slavistika a balkanistika. Litteraria humanitas X, Brno 2001), jenž se recentními kosovskými problémy zabýval také v řadě publicistických novinových i časopi-seckých textů. V několika dalších studiích pak Štěpánek rozebírá i problémy související s vývojem Kosova v posledním desetiletí trvání Socialistické federativní republiky Jugoslávie (SFRJ) a se ztrátou jeho autonomie.¹¹ Pokusy o integraci Kosova do systému předválečné Jugoslávie věnoval studii *Problémy kolonizace Kosova a Metochie v letech 1918–1945*. (Studia historica Brunensia 57 [2010], č. 2, s. 77–105), genezi kosovské autonomie v Titově Jugoslávii se zabýval v práci *Vznik kosovsko-metochijské autonomie a problémy jejího rozvoje do roku 1966* (Slovanské historické studie, 34 [2009] s. 95–126), nad důsledky jejího zániku se naopak zamýšlí ve studii *Zrušení Kosovské autonomie: Zásadní mezník na cestě k nezávislosti Kosova* (Slovanské historické studie, 32 [2007], s. 351–361). V publikaci *Osidla etnofiletismu: Srbská pravoslavná církev v zajetí kosovského mýtu* (Studia historica Brunensia LIII [2007] č. 54, s. 125–

⁹ Např. TESAŘ, Filip: *Etnické konflikty*. Praha 2007; *Postavení národnostních menšin ve Svazové republice Jugoslávii*. In: Břetislav Dančák – Petr Fiala (edd.): *Národnostní politika v postkomunistických zemích*. Brno 2000, s. 255–332; *Otázka řešení statusu Kosova: vědecký grant Ministerstva zahraničních věcí ČR*. Praha 2005; *Albáňští a bosenští muslimové a pokusy o jejich radikalizaci*. In: Filip Tesař – František Šístek – György Lederer: *Islám a jihovýchodní Evropa*. Praha 2009, s. 5–27.

¹⁰ Např. STOJAROVÁ, Věra: *The Party System of Kosovo*. In: Stojarová, Věra – Emerson, Peter: *Party Politics in the Western Balkans*. Oxon 2010, s. 151–166; *Post-Conflict Reconstruction in Kosovo*. In: Bureš, Oldřich: *Teorie a praxe postkonfliktní rekonstrukce*. Plzeň 2008, s. 61–71; *Otázka kosovská v širším pojetí bezpečnosti*. In: Štěpánek, Václav (ed.): *Současné Srbsko – politika, kultura, Evropská unie*. Brno 2007; STOJAROVÁ, Věra – VYKOUPILOVÁ, Hana: *Populism in the Balkans. The Case of Serbia*. Central european political studies Review, 2-3/X, spring-summer 2008. <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=335> aj.

¹¹ VIII. zasedání Ústředního výboru Svazu komunistů Srbska – přelomové datum moderní jugoslávské historie. *Příspěvek k objasnění mocenského vzestupu Slobodana Miloševiče*. Studia historica Brunensia LIII (2005), č. 52, s. 179–194; *Antibyrokratická“ revoluce v Srbsku v letech 1988–1989*. Tamtéž, LIV (2006), č. 53, s. 189–223; *Srbské snahy o revizi principů jugoslávské ústavy z roku 1974 (Od konce šedesátých let 20. století do 8. zasedání Ústředního výboru Svazu komunistů Srbska v září 1987)*. Slovanské historické studie 31 (2006), s. 101–136. Také např. *Nikdo vás nesmí bit. O některých aspektech počátků politické kariéry Slobodana Miloševiče*. In: MAINUŠ, Petr (ed.): *Slavista s duší básníka*. Sborník k sedmdesátinám Ivana Dorovského. Brno – Boskovice 2005, s. 210–219.

140) pak Štěpánek analyzoval ty aspekty kosovské otázky, které jsou v srbském prostředí mytologizovány a ve formě tzv. kosovského mýtu brání reálnějšímu pohledu většinové srbské populace na recentní kosovskou situaci.

V nakladatelství Lidové noviny vyšla v edici Dějiny států v roce 2008 post mortem obsáhlá monografie Pavla Hradečného *Dějiny Albánie*, již k vydání připravil a o chybějící kapitoly doplnil Ladislav Hladký.¹² Vzhledem k tomu, že Albánie byla založena jako stát teprve v roce 1912, je logické, že se kniha před tímto datem zabývá celým albánským etnickým korpusem. I po něm však vždy přihlíží také k situaci Albánců mimo území mateřského státu. Systematicky tak přibližuje zejména národně obrozenecké snahy Albánců, vznikající a realizující se na Kosovu ve druhé polovině 19. století a na počátku století 20., přehledně analyzuje také srbsko-jugoslávsko-albánské vztahy v dobách meziválečné Jugoslávie, kosovské poměry zmiňuje v rámci vylíčení albánského protiitalského a protiněmeckého odboje. Velice pečlivě také popisuje rozchod albánského komunistického vůdce Envera Hoxhy s Josipem Brozem Titem v důsledku rezoluce Informbyra v roce 1948, jehož důsledky byly na Kosovu přednostně pocíťovány.

Svérázným vkladem do problematiky kosovské otázky představují pohledy prof. MUDr. Rajka Dolečka, jež tento známý dietolog nejnověji shrnul do publikace *Necenzurované obrazy II. z dějin Kosova a Metohije* (Brno 2009). Autor není historik, práci však, vzhledem k jeho akademické afirmaci, nechybí erudice. O knize nelze říci, že by byla objektivní, již záměr jejího vzniku, jako i všech předcházejících Dolečkových knih o balkánském konfliktu z konce 20. století, je přednostně „bránit srbskou pravdu“. Dílo nicméně přináší a analyzuje řadu nepřiliš známých pramenů. Zaujme i důrazem na souvislosti, obvykle z oportunních důvodů zamlčované.

Kosovské problematice se poměrně zevrubně věnují i některé další publikace z tvůrčí dílny českých historiků, jež jsou ale přednostně zaměřeny na jiná témata. Tak např. Miroslav Tejchman přibližuje ve svém monumentálním díle *Balkán ve válce a revoluci 1939–1945* (Praha 2008) události na Kosovu a v Metochii, spojené s jejich italskou a německou okupací za druhé světové války.¹³ Albánskému školství na Kosovu je částečně věnována obsáhlá studie brněnského balkanisty Petra Stehlíka *Makedonsko-albánský spor ohledně založení a činnosti albánské Univerzity v Tetovu (1994-2004)* (Slovanský přehled 92 (2006), č. 3, s. 389–410), zabývající se jinak problematikou makedonskou, atd.

V posledním desetiletí vzniklo také několik publikací, popisujících vlastní zkušenosti autorů s kosovskou realitou po roce 1999, kdy se oblast stala protektorátem OSN. S ostrou kritikou praktik správy UNMIK, neschopné zabránit projevům násilí páchaného kosovskými Albánci na místních Nealbáncích, vystoupil

¹² Autorsky se monografií dále podíleli Virgijil MONARI, František ŠÍSTEK a Pavla HRADEČNÁ BURDOVÁ. Dále jen *Dějiny Albánie*.

¹³ Podobně také v jeho další monografii *Ve službách Třetí říše. Hitlerovy zahraniční jednotky*. Praha 1999; dále např. *Německá okupační politika v Srbsku a Banátu za druhé světové války*. Slovanský přehled 81 (1995), s. 1–11 aj.

počátkem nového tisíciletí Jiří Dienstbier, první popřevratový československý ministr zahraničních věcí a v letech 1998–2001 zpravodaj OSN pro lidská práva ve Svazové republice Jugoslávii, Bosně a Hercegovině a Charvátsku. Své zkušenosti z této mise shrnul v knize *Daň z krve* (Praha 2002), jež rozhodně není běžnou memoárovou produkcí. Představuje vlastně kombinaci deníkových zápisů s briskními politologickými analýzami a kronikářskými záznamy, které mohou sloužit jako prvořadý historický pramen. Ze stovek jmen, citací a záznamů skládá Dienstbier mozaiku událostí, které v této komplexnosti a podobě ještě nebyly zachyceny ani prezentovány. Spíše publicisticky laděná je naopak kniha Martina Dvořáka *Kosovo na vlastní kůži* (sine loco 2001), jež prezentuje soubor dopisů bývalého primátora Hradce Králové, který se krátce po ustavení správy UNMIK v Kosovu podílel v rámci mise OSN na budování místní správy. Knize ovšem místy chybí patřičný odstup. Sbírkou svých reportáží, zasílaných v době eskalace kosovské krize v roce 1999 z Bělehradu do českých deníků a rozhlasu, vydal pod názvem *Zápisky z doby bombardování* (Brno 1999) Václav Štěpánek, tehdejší český lektor na Bělehradské univerzitě.

Kosovské problematice se věnují i některé překladové práce vydané v českém prostředí. Slovinským prizmatem zachycuje v kontextu celojugoslávském kosovské události český překlad díla slovinského, v Itálii žijícího historika Jožeho Pirjevce *Jugoslávie 1918–1992* (Praha 2000), pro rozhodující období bojů o zrušení kosovské autonomie v letech 1988–1989 jsou důležité vzpomínky tehdejšího předsedy jugoslávského prezidia Raifa Dizdareviće *Od smrti Tita do smrti Jugoslávie* (Praha 2002). Měně již použitelným, řadou zjednodušení a nepřesností zatíženým zdrojem, je kniha Michaela Weithmanna *Balkán. 2000 let mezi východem a západem* (Praha 1996). Kosovské otázce se ve svém díle *Balkán 1804–1999. Nacionalismus, válka, velmoci* nevyhýbá ani britský publicista Misha Glenny.

Z již jen těžce přehledného množství **anglofonní literatury**, věnující se ovšem zejména kosovským událostem po roce 1990, jsou v souvislosti s Kosovem nejvíce citované dvě zásadní práce, jež shodou okolností vyšly nedlouho po sobě v průběhu jednoho roku. Jde o monografie Noela Malcolma *Kosovo. A Short History* (London 1998)¹⁴ a Mirandy Vickersové *Between Serb and Albanian: A History of Kosovo* (London 1998).

Zejména práce Malcolmova vyžaduje několik poznámek. Historie území, které nikdy nebylo samostatným administrativním celkem, se píše těžko, zejména, má-li se z něj učinit oficiální historie státu. Noel Malcolm se o to pokusil v (navzdory názvu) obsáhlé monografii. Ambiciózní publikace, založená na studiu v řadě archívů i velmi obsáhlé bibliografii v množství jazyků (800 položek), přesto v některých ohledech nevyzněla zcela přesvědčivě. Zejména středověkou a raně novověkou minulost oblasti, již vykládá pro Kosovo státotvorným způsobem, totiž traktuje v podstatě velmi izolovaně, bez přihlídnutí k širším tokům

¹⁴ Kniha vyšla taktéž v překladu do bosěnštiny jako *Kosovo: Kratka povijest*. Sarajevo 2000.

historie Balkánu. Překvapí přitom, že prakticky zcela pominul jugoslávské archivy, z jihoslovanských zdrojů vychází minimálně i pokud jde o sekundární literaturu. Absenci srbských a jugoslávských pramenů lze ale do značné míry omluvit skutečností, že nové dějiny, pro které jsou nezbytné, zaujmají pouhou osminu práce, jejíž gros spočívá v traktování středověkých a raně novověkých dějin. V něm mj. zpochybňuje zažitý výklad o Kosovu jakožto „kolébce srbské státnosti“. V knize se přiklání k albánskému národně-obrozeneckému tradování původu Albánců a jejich historického práva na Kosovo a Metochii, zpochybňuje zásadně např. údaje o tzv. velkém stěhování Srbů po roce 1690 apod. Všechny problémy podle něj v podstatě vznikly po osvojení Kosova a Metochie Srbským královstvím v roce 1912. Ovšem do té doby nebylo soužití pravoslavných Srbů a muslimských Albánců rozhodně harmonické, spíše naopak. Zejména středověký a raně novověký aspekt práce vyvolal kritiku v srbských historických kruzích, které reagovaly ostrou, dvojjazyčně vydanou polemikou *Response to Noel Malcolm's Book Kosovo. A Short History / Odgovor na knjigu Noela Malkolma Kosovo – kratka istorija*, již vydal Historický ústav SANU za redakce jeho ředitele Slavenka Terziće (Beograd 2000). Odpověď, vzhledem k tomu, že vyšla bezprostředně po bombardování SRJ, je místy politicky neadekvátně vyhrocená. Poměrně úspěšně sice vyvrací některá Malcolmova tvrzení, je ovšem ve své nejbojovnější části sestavena koryfeji srbské historické národovecké školy (Vasilije Krestić, Kosta Mihailović, viz dále) a místy tak některými taktéž značně jednostrannými názory jen nahrává Malcolmovým, začasť i vyhroceným, „proalbánským“ postojům.

Malcolm, jenž pět let předtím vydal podobně kontroverzní knihu *Bosnia. A Short History* (London 1994), tedy svůj kosovský diskurs založil zejména na procesech albánské národního obrození a starších. Výklad dějin 20. století tak v jeho monografii tvoří v podstatě pouze stručný přehled, v němž některé, pro vývoj oblasti i velmi důležité události, ani nezmiňuje (např. akci shromažďování zbraní v druhé polovině padesátých let, označovanou často jako nejhorší příklad porušování lidských práv, k němuž na Kosovu v době socialistické Jugoslávie došlo)!¹⁵

Monografie Mirandy Vickersové je z tohoto pohledu mnohem vyváženější, což se ostatně od badatelky, která se na rozdíl od Malcolmů dlouhodobě zabývá albánskou otázkou, také očekávalo. Badatelka vzbudila již předtím pozornost prací *The Albanians. A modern History* (London 1995) a následnou publikací, již sepsala spolu s Jamesem Pettiferem, nazvanou *Albanija – from Anarchy to a Balkan Identity* (1997).¹⁶ Podává v nich kritický pohled na albánskou politiku v komunistickém a postkomunistickém období a objasňuje také poměr kosovských (a makedonských) Albánců k mateřské zemi i nejnovější vývoj myšlenky albánské národního sjednocení. Problémy kosovské autonomie

¹⁵ U nás pouze stručná anotace z pera Miroslava TEJCHMANA: *Noel Malcolm, Kosovo: a Short History. Basingstoke, MacMillan 1998. 504 s. Slovanský přehled 84 (1998), s. 404.*

¹⁶ Také v překladu do srbštiny jako *Albanija – Od anarhije do balkanskog identiteta*. Beograd 1998.

rozebírala Vickersová také v rozsáhlé studii *The Status of Kosova in Socialist Yugoslavia* (Bradford Studies on Southern Europe 1, 1994). Autorka klade na rozdíl od Malcolma důraz na události moderní historie, snaží se o nestrannost přístupu, velkou pozornost věnuje zejména situaci po rozpadu Jugoslávie.¹⁷

Další často citované práce zaměřují svoji pozornost především ke kosovské krizi posledních dvaceti let – např. kniha Julie A. Mertusové *Kosovo. How Myths and Truths Started a War* (Berkeley 1999), v případě Roberta Thomase (*The Politics of Serbia in 1990s*, New York 1999) pak v kontextu vývoje srbské politické scény. Vyvážený obraz novějších událostí nabízí publicista a novinář Tim Judah v knize *Kosovo – War and Revenge* (Yale University Press 2000), přesvědčivě vyznívají zejména kapitoly, v nichž rozebírá velmocenskou konferenci o Kosovu v Rambouillet a přibližuje následné bombardování Srbska.¹⁸ Užitečný je bezesporu slovník Roberta Elsieho *Historical Dictionary of Kosova* (Maryland 2004),¹⁹ byť k výběru hesel by, jako ostatně u každé encyklopedie, mohla zaznít řada výhrad.

Z desítek **německých knižních prací** o Kosovu, kromě zmiňovaných již děl Jense Reutera, se snahou o neortodoxní pohled vydělují práce rakouského publicisty Malte Olschewského *Der Krieg um Kosovo. Serbiens neue Schlacht am Amsfeld* (Bad Vilbel 1999) a *Der serbische Mythos: die verspätete Nation* (München 1998), a Jürgena Elsässera, jenž upozorňuje na muslimský aspekt kosovské krize v publikaci *Wie der Dschihad nach Europa kam* (2005, kniha ovšem není věnována pouze Kosovu).²⁰ Opomenout nelze knihu manželů Christine von Kohlové a Wolfganga Libala *Kosovo: Gordischen Knoten des Balkan* (Wien-Zürich 1992), dlouholetých dopisovatelů z Jugoslávie, která sice není prosta mnoha zjednodušujících tvrzení, přináší však, vzhledem k osobní zkušenosti autorů z 80. let, řadu nepříliš známých faktů. Faktograficky zajímavá je přehledová publikace Karla Kasera, Wolfganga Petritsche a Robert Pichlera *Kosovo/Kosova. Mythen, Daten, Fakten* (Klagenfurt 1999), jejíž autoři svůj výklad doprovázejí publikováním odpovídajících dokumentů.

¹⁷ Rozsáhlá recenze viz SIEGL, Erik: *M. Vickers: Between Serb and Albanian (A History of Kosovo)*. New York, Columbia University Press 1998. 328 s. Slovánský přehled 84 (1999), s. 83–85.

¹⁸ Také práce Judaha je zevrubně recenzována ve Slovánském přehledu (88 [2002], s. 106–109)

Erikem SIEGLEM.

¹⁹ Elsie je také editorem často citovaného, nicméně jednostranně zaměřeného sborníku *Kosovo in the Heart of the Powder Keg* (New York 1997), v němž jsou publikovány práce předních kosovsko-albánských intelektuálů zasazujících se o kosovské sebeurčení Rexhepa Ismailiho a Rexhepa Qosji a také rozsáhlá práce Christiny von Kohlové a Wolfganga Libala.

²⁰ V Německu v poslední době vyšla také celá řada knih kritizujících německou účast během bombardování Kosova, problémy propagandy v souvislosti s Kosovem apod. I zde třeba zdůraznit práce Elsässera *Kriegslügen. Vom Kosovokonflikt zum Milosevic-Prozess* (2004); *Kriegslügen. Der NATO-Angriff auf Jugoslawien* (2008); *Kriegsverbrechen. Die tödlichen Lügen der Bundesregierung und ihre Opfer im Kosovo-Konflikt. Mit einem Gastbeitrag von Henry Kissinger* (2000); Günter JOETZE: *Der letzte Krieg in Europa? Das Kosovo und die deutsche Politik* (2001); Heinz LOQUAI: *Der Kosovo-Konflikt. Wege in einen vermeidbaren Krieg. Die Zeit von Ende November 1997 bis März 1999* (2000); Hannes HOFBAUER: *Experiment Kosovo* (Wien 2008) a mnoho jiných, jejichž obsah však tematicky zcela překračuje rámec této práce.

V německém jazykovém prostředí vznikla také řada sborníkových publikací, z níž lze vyzdvihnout svazek editorů Jense Reutera a Konrada Clewinga²¹ *Der Kosovo Konflikt. Ursachen Verlauf, Perspektive* (Wien 2000), či Dunji Melčićové *Der Jugoslawien-Krieg* (Wiesbaden 2007², zde zejména příspěvek kosovského disidenta Skëlzena Maliqiho *Die Politische Geschichte des Kosovo*). Při sledování kosovského vývoje a jeho analýze sehrál nezastupitelnou roli časopis *Südosteuropa*, vydávaný řezenským Südost-Institutem.²²

V tomto přehledu samozřejmě uvádíme pouze nejstručnější výčet děl, která jsou podle nás pracemi zásadními. Pominout nelze ruskou historickou produkci, z níž se v poslední době záběrem vyčleňuje dílo Jeleny Guskovové *Istorija jugoslavskogo krizisa* (1990–2000) (Moskva 2001), v níž badatelka analýzu nejnovějších událostí na Kosovu podává v celkových souvislostech dějů rozpadu Jugoslávie.

V rámci **socialistické Jugoslávie** se nepocítovala potřeba psát dějiny „kosovské otázky“, marxistická historiografie sledující linii „bratrství a jednoty“ by to ani považovala za „politicky korektní“. Několik zajímavých prací, zabývajících se Kosovem, však přesto vzniklo. V roce 1973 vyšla objemná kolektivní dvojjazyčná monografie *Kosovo – Kosova nekad i danas – dikur e sot* (Priština 1973), politicky zaštitěná komunistickými autoritami kosovské autonomie i Srbské socialistické republiky a sepsaná předními badateli té doby. Podává obraz autonomní oblasti od geografie, přes historii, etnografii, folklór, literaturu až po detailní přehled kosovského hospodářství a zemědělství. Historická část publikace se vyhýbala ožehavým tématům minulosti a soustředila se zejména na komunistickou rezistenci v oblasti během druhé světové války a vznik kosovské autonomie. Odbojová aktivita byla také v centru zájmu jednoho z prvních kosovsko-albánských historiků Aliho Hadriho – zejména jeho publikace *Lëvizja nacionalçlirimtare në Kosovë 1941–1945 /Narodnooslobodilački odbori na Kosovu: 1941–1945* (Priština, alb. verze 1971, srb. 1975) či *Narodnooslobodilački pokret na Kosovu 1941–1945* (Priština 1973). Z jeho pera pochází také řada prací o jugoslávsko-srbsko-albánských relacích, komunistickém hnutí na Kosovu a Metochii a první učebnice historie pro albánské středoškoláky. Historie komunistického odboje pochopitelně byla poplatná době svého vzniku, v dílech Hadriho bylo možno spatřit i později stále zřetelnější tendence k přeceňování albánské účasti v odbojovém hnutí. Zajímavý a materiálově poctivý příspěvek

²¹ Clewing sám, v současnosti ředitel Südost-Institutu, publikoval několik pozoruhodných prací s kosovskou tematikou – např. *Die radikale Kosovopolitik der politischen Opposition in Serbien. Noch ein Grund für eine Internationalisierung des serbisch-albanischen Dialoges*. *Südosteuropa* 44 (1995), s. 513–522; *Geschichte, Bräuche und Kultur in Kosovo*. In: *Woher kommt Labinot?* Regensburg 2010, s. 32–43; *Kontinuität des Kosovo-Konfliktes 1878 bis 2008*. In: Chiari, Bernhard – Kesselring, Agilolf (Hgg.): *Kosovo. Wegweiser zur Geschichte*. Paderborn u. a. 2008, s. 113–123; *Bevölkerungsentwicklung und Siedlungspolitik: Die ethnische Zusammensetzung des Kosovo*. Tamtéž, s. 15–25; *Albanische Fragen, europäische Antworten: Makedonien und Kosovo als Prüfsteine für die EU als internationaler Akteur*. In: Schwarcz, Iskra – Suppan, Arnold: *Quo vadis EU? Osteuropa und die EU-Erweiterung*. Wien-Berlin 2008 (Europa Orientalis, 5), s. 447–476 aj.

²² Obsah ročníků 31 (1982)– 52 (2003) viz *Jahrgängen der Zeitschrift „Südosteuropa“* <http://www.suedostinstitut.de/fileadmin/dokumente/SOEHverz.pdf>

k meziválečnému dění na Kosovu poskytla monografie Milovana Obradoviće: *Agrarna reforma i kolonizacija na Kosovu (1918–1941)* (Priština 1981).

Po smrti Josipa Broze Tita v roce 1980 dochází k postupnému bourání nejrůznějších tabu komunistické doby. Stále charakterističtějším rysem dějepi-sectví té doby se stává **národovecký koncept**, který se do historiografie promítá v podobě nejrůznějších historických legend, mýtů, etnostereotypů, romantizujících konstrukcí, ale také formou bolestinství a resentimentu. Objevují se práce, snažící se dokázat „historické právo“ jednoho nebo druhého národa na území Kosova. K obvyklému repertoáru národoveckého myšlení patří hrátky s čísly obětí srbského nebo albánského „teroru“ (od 15. století do současnosti!), s počty vystěhovalců v důsledku etnického tlaku Albánců nebo represí „srbského režimu“ atd. Vůči nim ovšem není imunní ani část prací recentní mimobalkánské historické produkce. Některých národoveckých tendencí nezůstaly zcela ušetřeny ani díla vůdčích srbských historiků posledních desetiletí, kteří by ovšem jinak jen těžko mohli být obviněni z nacionalismu (Branko Petranović, Ljubodrag Dimić aj.).

Takto pojaté traktování historie předjímala jinak velice zevrubná a solidní práce akademika Dimitrije Bogdanoviće *Knjiga o Kosovu* (Beograd 1986), prakticky první a v mnoha ohledech nepřekonaná publikace zabývající se celostně kosovskou otázkou (s důrazem na starší dobu, neboť Bogdanović byl medieva-listou).

Pokud jde o téma, jímž se zabývá náš spis, hovoří srbská historiografie posledních desetiletí obvykle o tom, že vznik autonomií je spojen se snahou komunistické oligarchie maximálně oslabit Srbsko. Titův establishment pak podle ní nese velkou část viny i na vyhocení etnických tenzí na Kosovu, neboť nijak nereagoval na projevy nesnášenlivosti ze strany albánského obyvatelstva vůči menšinovým Srbům, nesnažil se omezit demografický růst albánské komu-nity apod.²³ Národovecká část historiografie pak většinou přímo obviňuje ve-doucí kosovské funkcionáře albánské národnosti, kteří byli u moci od roku 1944, že vědomě kontinuálně navazovali na politiku albánských nacionalistů z doby královské Jugoslávie a druhé světové války. Po celou dobu pak neměli dělat nic jiného než tajně konspirovat proti federálnímu státu a usilovat o vytvo-ření Velké Albánie. Záměrně přitom měli rozpoutávat nacionalistickou psychó-zu mezi albánským obyvatelstvem, vytlačovat Srby a Černohorce z řídicích funkcí a stát v pozadí nátlaku na vystěhovávání slovanského obyvatelstva.²⁴ Ve vztahu k „albánské otázce“ a sebeuvědomovacím albánským procesům je pro srbský národovecký přístup typické zpochybnění samotného práva Albánců na sebeurčení, jehož koncept podle něj nekoresponduje s balkánskou realitou.²⁵

²³ Např. PETRANOVIĆ, Branko: *Jugoslovensko iskustvo srpske nacionalne integracije*. Beograd 1993. Recenze Jana PELIKÁNA na toto dílo viz *Slovanský přehled* 81 (1995), s. 82–85.

²⁴ Např. CEROVIĆ, Vuksan: *Kosovo, kontrarevolucija koja teče*. Beograd 1989. Recenze Jana PELIKÁNA na toto dílo viz *Slovanský přehled* 78 (1992), s. 83–84.

²⁵ Např. Djordje BOROŽAN ve své studii *Jugoslavija i Albanija u 20. vijeku*. In: *Jugoslovenska država 1918–1998*, Beograd 1999, s. 199–211, shodně s M. Vickersovou tvrdí, že bez velmocenské „náchylnosti“ vůči Albán-

Z per některých národovecky orientovaných historiků samozřejmě vzešla i díla propagandistického charakteru, většina zásadních prací ovšem nepostrádá velice solidní odbornou úroveň. K nejvýznamnějším v tomto směru patří monografie Dušana Batakoviće *Kosovo i Metohija u srpskoj istoriji* (Beograd 1989), či *Kosovo i Metohija. Istorija i ideologija* (Beograd 1998 a 2007²⁶). Příkladem „hledačství“ srbského historického práva na Kosovo je publikace Branislava Krstiče *Kosovo izmedju istorijskog i etničkog prava* (Beograd 1997). Snaha po zdůraznění nepřetržité přítomnosti Srbů na Kosovu, která historické právo zakládá, také vedla mnohá srbská nakladatelství k tomu, že začala vydávat četné reprinty prací srbských autorů z 19. a první poloviny 20. století, v nichž je popisováno násilí na srbském obyvatelstvu ze strany Albánců v posledních desetiletích osmanské moci, jež mělo za následek opouštění oblasti a změnu její etnické mapy (např. *Savremenici o Kosovu i Metohiji 1852–1912*, Beograd 1988, aj.).

Centrem srbského národoveckého myšlení se již v 80. letech stala Srbská akademie věd a umění (Srpska akademija nauka i umetnosti, SANU), z jejíhož prostředí také v roce 1986 vyšlo známé Memorandum, zabývající se mj. postavením srbského národa v Jugoslávii a na Kosovu (albánská národovecká či nacionálně-romantická škola měla své útočiště zejména v přištinském Albanologickém institutu). V posledních dvaceti letech uspořádala SANU několik konferencí o srbsko-albánských vztazích. Příspěvky v konferenčních sbornících podávají obraz o širokém názorovém a badatelském spektru srbských historiků (a také demografů, sociologů a politologů), příznačné ovšem je, že neortodoxní (ve smyslu národoveckém) myšlení je v nich zastoupeno marginálně (*Srbi i Albanci u XX veku*. Beograd 1991;²⁷ *Srbi na Kosovu i u Metohiji*. Beograd 2006; *Kosovo i Metohija. Prošlost, sadašnjost, budućnost*. Beograd 2007).

V Jugoslávii v té době samozřejmě vznikala i díla „objektivní“ či liberální **provenience**. Velký rozruch způsobila kniha evropsky proslulého záhřebského ekonoma Branka Horvata *Kosovsko pitanje* (Zagreb 1988). Práce byla vlast-

cům, by se toto etnikum nezmohlo na to, „aby se vlastními silami oddělilo od Turecka a spolu se státy ve svém okolí vybojovalo nezávislost“, aniž by samozřejmě dodal, že s albánským faktorem novodobé balkánské křesťanské národy nikdy nepočítaly. Velkoalbánský projekt byl podle něj od počátku faktorem „narušujícím balkánskou politickou rovnováhu“, poněvadž „zahrnuje celou albánskou populaci bez ohledu na národní, historická a státní práva sousedních národů a států“. Albánie tak i díky tomu měla být vždy považována za nechtěné dítě Balkánu a diplomatickou konstrukci velmocí. Leccos z těchto slov by samozřejmě mohlo být uplatněno stejně tak dobře i na koncepci srbskou (ale také řeckou či bulharskou). Ty ale autor považuje za historicky legitimní.

Z pera téhož autora viz např. také monografie *Velika Albanija – porijeklo – ideje – praksa*. Beograd 1995; *Jugoslovenska država i Albanci I–II* (spolu s Ljubodragem DIMIĆEM), Beograd 1998 a 1999. *Kosovo i Metohija u velikoalbanskim planovima 1878–2000*. Beograd 2001; *Kosovo i Metohija – život živih* (spolu s Vladimirem Stojančevićem a Lj. Dimićem), Beograd 2005.

²⁶ Další monografie Batakoviće, připomínající zejména srbské osídlení Kosova a Metochie a srbské historické právo na tuto oblast, např. *Kosovo i Metohija u srpsko-arbanaškim odnosima* (Priština 1991); *Dečansko pitanje* (Beograd 1989) a desítky studií o srbsko-albánských vztazích.

²⁷ Obsáhlou recenzi na sborník sepsal Pavel HRADEČNÝ: *Srbi i Albanci u XX veku – Serbs and the Albanians in the 20th Century. Series of lectures May 7-10, 1990. Editor Andrej Mitrović. Srpska akademija nauka i umetnosti. Naučni skupovi, Knjiga LXI, Odeljenje istorijskih nauka, Knjiga 20, Beograd 1991, 457 s.* Slovanské historické studie 21 (1955), s. 307–314.

ně jakýmsi pokusem o rozpoutání „civilizované diskuse“ o Kosovu, jak sám autor v předmluvě uvádí. Částečně je ji možno brát i jako reakci na Bogdanovičovu knihu. V atmosféře, jež tehdy zejména v Srbsku v souvislosti s Kosovem panovala, však publikace nenalezla pozitivní přijetí. Autor v ní uváděl mnoho pozoruhodných (a hrozivých) ekonomických ukazatelů, nastoloval „pro a proti“ albánskému právu na republiku a podával v zhuštěné podobě přehled „kosovské otázky“. Právě pro tuto historickou komponentu byl ovšem vůdčími srbskými historiky té doby (B. Petranović aj.) nařčen z diletantismu. V závěru knihy proto autor publikuje poučné diskuse s „národoveckým“ myšlením té doby. Na Horvátův pokus v podstatě navazoval sborník editorů Slavka Gabera a Tončiho Kuzmaniće *Kosovo – Srbija – Jugoslavija* (Ljubljana 1989), zachycující názorové proudy jugoslávsky orientovaných autorů. Po rozpadu Jugoslávie vyvolala mezinárodní pozornost objemná kolektivní monografie editora Nebojši Popova *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju* (Beograd 1996), jež shromáždila autory srbské liberální opce, kteří se vyjadřovali k bolestným událostem rozpadu kritickým pohledem „ze srbské strany“. V monografii je publikována řada příspěvků, analyzujících srbské „národovecké“ myšlení a jeho podíl na vyhocení „kosovské otázky“. Jiným příkladem takového pohledu je práce Jasminky Udovički *Kosovo – politika konfrontacije* (Beograd 2001).

Příspěvkem k hlubšímu poznání vzájemných srbsko-albánských vztahů je obšírná publikace Petrita Imamiho, v Bělehradě žijícího albánského intelektuála, *Srbi i Albanci kroz vekove* (Beograd 2000). Pozoruhodná je v této souvislosti také publikace Zorana Janjetoviće *Deca careva, pastorčad kraljeva. Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941* (Beograd 2005), v rámci níž autor podává výstižný obraz života albánské menšiny v předválečné Jugoslávii.

Ladislav Hladký ve své publikaci *Bosenská otázka v 19. a 20. století* (Brno 2006) vyslovuje názor, že neobjektivnější práce jihoslovanských historiků pochází z pera těch, kteří delší dobu působili v zahraničí, neboť nebyli přímo ovlivněni procesem dezintegrace své země. Jeho slova, aniž bychom ale ubírali na významu těm autorům, kteří i v srbských resp. jugoslávských poměrech vytvořili práce vzácné objektivity, potvrzuje např. práce Dejana Joviće *Jugoslavija – država koje je odumrla. Uspon kriza i pad četvrte Jugoslavije* (Beograd 2003), v níž je kosovské otázce věnována maximální pozornost.

Prameny

Bádání o rozvoji politického systému na Kosovu v od 60. do poč. 80. let 20. století a mezietnických vztahů, jakož i běžného života v autonomii, jež činí gros této práce, je založeno na nepublikovaných archivních pramenech. Materiály, jež připadaly v úvahu pro využití, jsou uloženy v řadě archivů v Srbsku, převážně v Bělehradě. V Archivu Jugoslávie se nacházejí fondy Ústředního výboru (ÚV) Svazu komunistů Jugoslávie (SKJ) i jugoslávské vlády, V Diplomatickém archivu ministerstva zahraničí je uložena např. korespondence mezi jugoslávským zastupitelstvím v Tiraně a jugoslávským ministerstvem zahraničí, důležitá

pro hlubší poznání problematiky jugoslávsko-srbsko-kosovsko-albánských vztahů. Archiv Josipa Broze Tita uchovává ve fondu *Kabinet prezidenta republiky* množství cenných materiálů z jednání jugoslávského prezidenta s delegacemi z Kosova, či se srbským stranickým i politickým vedením, důležitých jak pro pochopení fungování mechanismů moci v Jugoslávii, tak např. názorů Tita na kosovskou problematiku. V Archivu Srbska jsou uloženy fondy vlády Socialistické republiky Srbska a fondy ÚV Svazu komunistů Srbska (SKS). Archiv samotné kosovské autonomie byl v roce 1999 narychlo částečně převezen do Niše, není jej však v současné době možno využívat.

Časové možnosti bádání v zahraničních archivech jsou vždy velmi omezené. Proto bylo nutno rozhodnout, fondy kterých archivů jsou pro práci zásadní. Pro vlastní heuristiku jsme nakonec vybrali Archiv Srbska a jeho *fond Ústředního výboru Svazu komunistů Srbska 1966–1990* (s přesahem cca do roku 1963). Pro chod federace byl samozřejmě nejdůležitějším mocenským ústředím ÚV SKJ, nicméně o politice ve vlastním Srbsku již v 60. letech rozhodovali srbsští komunisté. V jejich mocenském centru – ÚV – se navíc shromažďovaly nejdůležitější materiály jak z vrcholných jugoslávských vládních i stranických fór, tak také z autonomií, které fond v celosti zachovává. Komise předsednictva ÚV i jeho výkonného výboru, jež formovaly národnostní politiku, zpracovávaly materiály a analýzy, které byly následně projednány na plénech ÚV i za účasti kosovských politiků. Stenografické záznamy plenárních zasedání, jednání v komisích i materiály připravované komisemi jsou ve fondu zachovány beze zbytku. V souvislosti s decentralizačními tendencemi, patrnými v Jugoslávii od počátku 70. let, se sice kosovské vedení snažilo srbské ústředí obcházet, nejdůležitější materiály ze svých jednání ovšem bylo nuceno ÚV tak jako tak poskytovat. Se všemi problémy bylo navíc z federace nakonec stejně vždy na ÚV SKS odkázáno. Bohatost fondu i jeho profesionální uspořádání dalo našemu výběru zapravdu, tím spíše, že nejdůležitější materiály z jiných archivů jsou obsaženy v některých publikovaných edicích i v cíleně sestavovaných dokumentačních souborech.

Z nich je zapotřebí upozornit především na sbírku dokumentů charakterizujících klíčové etapy vývoje Jugoslávie editorů Branka Petranoviće a Momčila Zečevića *Jugoslavija 1918–1988. Tematska zbirka dokumenata* (Beograd 1988²). Materiály o komunistickém odboji za druhé světové války a vzniku poválečné Jugoslávie shromáždil Slobodan Nešović do objemné edice *Stvaranje nove Jugoslavije 1941–1945* (Beograd 1981). Týž badatel, ve spolupráci s Brankem Petranovićem, vydal i další ediční svazek podobného charakteru, nazvaný *AVNOJ i revolucija. Tematska zbirka dokumenata 1941–1945* (Beograd 1983). Důležitou edici představuje dílo Milana Borkoviće a Venceslava Glišiče, shromažďující materiály ze zakladatelského kongresu Komunistické strany Srbska, vydaný pod názvem *Osnivački kongres KP Srbije (8–12 maj 1945)* (Beograd 1972). Jako edice je označena také práce bývalého ředitele Archivu Jugoslávie Jovana P. Popoviće *Dokumenti za istoriju Jugoslavije: Četvrta sednica*

CK SKJ – Brionski plenum (Beograd 1999), byť ve své druhé části, kde zachycuje VI. plénum ÚV SKS z roku 1966, zařazuje materiály z jednání pouze výběrově. Jako využitelné pro práci se nakonec ukázaly i utilitárně připravované dokumentační přehledy, sestavované často s cílem dokázat výše zmiňovanou snahu komunistického establishmentu či samotného J. Broze Tita „oslabit Srbsko“. Za jiné na tomto místě uvádíme např. dokumentační soubor s typickým národoveckým názvem *Raspeto Kosovo* (Beograd 2006) editora Pery Simiče, obsahující převážně dokumenty z Archivu Josipa Broze Tita.

Prameny prvořadé důležitosti představují také soubory projevů či memoáry přímých účastníků popisovaných dějů, jejichž seznam uvádíme v závěrečném soupisu pramenů a literatury.

Geografické, toponymické a etnonymické zvláštnosti

Kosovo je z geografického hlediska vlastně toponymem kotliny, rozkládající se mezi městy Zvečan na severu a Kačanik na jihu, dlouhé 85 km a široké kolem 15 km. V centru kotliny se nachází metropole Priština, na severu Kosovská Mitrovica, jižně od Prištiny pak město Uroševac. Hornatější oblast na východ od Kosovské kotliny je v srbské geografické tradici nazývána Kosovským Pomoravím (s městy Gnjilane, Kosovska Kamenica, Novo Brdo, Vitina). Severovýchod území, jež tvoří dolina řeky Lab s městem Podujevem, bývá někdy nazýván také jako Malé Kosovo (alb. Rrafshi i Llapit).

Metochijská kotlina je větší a rovinatější, 68 km dlouhá a 60 km široká, cele obklopená vysokými pohořími, z nichž nejrozsáhlejší je Šar planina na hranicích s Makedonií a nejvyšší Prokletije (alb. *Bjeshkët e Nemuna/Alpet Shqiptare*) na hranicích s Albánií. Hranici s Černou Horou tvoří Morka Gora. Od Kosovské kotliny je Metochie oddělena rozsáhlou Drenickou vysočinou a několika menšími vrchovinami. Za metochijská centra jsou tradičně považována města Peč, Djakovica a Prizren.

Samotný název autonomní oblasti byl a je předmětem srbsko-albánského sporu, jako ostatně téměř vše ostatní. Toponymum *Kosovo* (alb. Kosova) je nejspíš odvozené od starého slovanského názvu území rozkládajícího se na západ od Prištiny, jmenovaného v pramenech jako „Kosovo pole“. Objevuje se teprve po bitvě, jež se na Kosově poli uskutečnila v roce 1389. V administrativním smyslu však je toponymum Kosovo používáno až v tureckých dokumentech 19. století, kdy označuje název vilájetu (provincie), ovšem zcela jiného územního rozsahu než v současnosti. Kdy přesně se objevuje název *Metochie* není zcela zřejmé. Jeho etymologie vychází z řeckého slova *metoch*, označujícího klášterní léno. Muselo však vejít v užívání před tím, než území obsadili Turci. Ve středověku byla část dnešní *Metochie* označována také jako *Hvosno*. Konstantin Jireček ve své monografii *Geschichte der Serben* při popisu tohoto území zdůrazňuje, že „celá ta rovinatá oblast si (od středověku – pozn. V. Š.) dodnes zachovala

jméno Metohie“.²⁸ O Metochii v 19. století běžně hovoří např. Vuk Stevanović Karadžić. Albánci ovšem pojem Metochie neznají. Používají pro oblast toponymum *Dukagjin* či Dukagjinské plató (alb. Rrafshi i Dukagjinit), pojmenované podle državy stejnojmenného středověkého feudálního rodu. Jde ovšem širší pojem, označující i přilehlou oblast Albánie.²⁹ Toto toponymum se v souvislosti se zájmovou oblastí poprvé oficiálně objevilo jako součást názvu komunistického *Národně osvobozenického výboru pro Kosovo a Dukagjin* v prosinci roku 1943.

V dobách národního obrození používali Srbové pro oblast běžně název *Staré Srbsko*, jež má ovšem také širší význam. Označuje bývalé jádrové území srbského středověkého státu, tedy nejen Kosovo a Metochii, ale také Rašku (známou v osmanských dobách jako Novopazarský sandžak) a severní Makedonii. Na část území budoucí autonomie se vztahoval i název *Jižní Srbsko*, používaný po roce 1912 zejména pro Makedonii.

Označení *Kosovo* pro převážnou část zájmového území poprvé používají materiály italské okupační správy v letech druhé světové války. Tyto dokumenty vycházely obvykle důsledně z albánské terminologie, a svědčí tak o tom, že již tehdy většina albánského obyvatelstva tento název chápala jako toponymum celé oblasti.

Po druhé světové válce byla nově založená a hraničně vymezená autonomie nazvána *Kosovem a Metochií* (srb. Kosovo i Metohija, KiM), což se v komunistické administrativě, libující si po sovětském vzoru ve zkratkách, obvykle zkracovalo na *Kosmet*. V roce 1968 prosadilo kosovsko-albánské komunistické vedení oblasti jednoslovný název *Kosovo* (alb. Kosova). Učinilo tak ve snaze odstranit z názvu toponymum aludující na středověký status území v rámci srbského státu.³⁰ V březnu roku 1989 naopak tehdejší srbský establishment v čele se Slobodanem Miloševićem vrátil do nově přijaté ústavy, jež autonomii v podstatě rušila, opět název *Kosovo a Metochie*, což ovšem albánská většina v oblasti nikdy zpětně nepřijala. V naší práci budeme tam, kde hovoříme o oblasti jako celku, používat toponymum *Kosovo*, v konkrétních případech, tam, kde se bude jednat pouze o západní část oblasti, budeme využívat i pojem *Metochie*.

Do roku 1968 se v Jugoslávii používalo v jihoslovanských jazycích pro kosovské Albánce etnonymum *Šiptar*, vzniklé srbocharvátskou výslovností albánského slova *Shqiptar*, tedy obyvatel *Shqipërie*, jak samotní Albánci nazývají jak Albánii, tak albánský etnický prostor. Toto etnonymum, které používali i kosovsko-albánští představitelé, se začalo masověji objevovat v politických i

²⁸ JIREČEK, Konstantin: *Istorija Srba II*. Beograd 1981, s. 164.

²⁹ MALIQI, Shkëlzen: *Die politische Geschichte des Kosovo*. In: Melčić, Dunja (ed.): *Der Jugoslawien-Krieg*. Wiesbaden 2007², s. 121.

³⁰ Požadavek a zdůvodnění změny názvu oblasti se zachoval v rozboru, zaslaném předsedou kosovsko-metochijského parlamentu Fadiljem Hoxhou J. Brozu Titovi v dubnu 1968. Viz Archiv Josipa Broza Tita (AJPT), fond Kabinet predsednika republike (KPR) II-2, kart. 58. Citováno podle SIMIĆ, Pero: *Raspeto Kosovo. Dokumenta o Kosovu i Metohiji*. Beograd 2006, s. 71–83.

vojenských dokumentech v období druhé světové války. Vystřídalo tehdy dřívější slovanské etnonymum pro Albánce *Arbanasi* nebo turecké *Arnauti*. Podle některých badatelů používání názvu *Šiptar*, což je v podstatě vlastní národní jméno všech Albánců (*Shqiptarët*), mělo, i s ohledem na blízkou spolupráci jugoslávských a albánských partyzánů, zdůraznit jednotu albánského národa na Kosovu a Metochii a v Albánii. V praxi však velice brzy došlo k regionalizaci tohoto etnonyma, které pak i v pozdějších letech označovalo příslušníka albánského etnika žijícího na území Jugoslávie, zatímco k pojmenování obyvatel Albánie se užívalo etnonymum *Albanac*. Tendence k vystřídání etnonyma *Šiptar* označením *Albánc* (srch. Albanac) se začala objevovat po tzv. brionském plénu ÚV SKJ v roce 1966 a nakonec byla v roce 1968 i kodifikována. Jistým automatickem označení *Šiptar* ještě nějakou dobu přežívalo, ale stále více získávalo spíše pejorativní charakter, zejména bylo-li vyslovováno příslušníky jiného národa, především Srby a Makedonci.

Kosovské albánské obyvatelstvo se postupem doby zcela identifikovalo s Kosovem, jakožto s čistě svým etnickým prostorem. Zdůraznění kosovského původu se tak začalo objevovat v dnes běžně používaném etnomymu *Kosovar*, jež v sobě skrývá význam „Albánc z Kosova“. Chtějí-li Srbové zdůraznit svůj kosovský původ, pak tak činí etnonymem *Kosovac*.

Administrativní rozčlenění území s albánským etnikem

Poukázali jsme již výše na skutečnost, že Kosovo nebylo ani v období středověkého srbského státu, ani během staletí vlády osmanské říše, považováno za jednotný historicko-geografický prostor. V 17. století v rámci administrativního členění osmanské říše byla naše zájmová oblast rozdělena do tří sandžaků (krajů), v 19. století pak její území zahrnovaly dva vilájety (provincie, jež tvořilo několik sandžaků). Po balkánských válkách v roce 1912 si nově dobyté území mezi sebe rozdělily dva státy vítězné balkánské koalice – Srbské království a Černohorské království, a to tak, že Kosovo s Kosovským Pomoravím a Prizrenskou kotlinou získalo Srbsko, zbytek Metochie pak Černá Hora. Poté co byla oblast od zimních měsíců roku 1915 do podzimu roku 1918 okupována Rakousko-Uherskem a Bulharskem, přešla v prosinci roku 1918 jako bývalá součást Srbského a Černohorského království automaticky do nově vzniklého Království Srbů, Chorvatů a Slovinců (dále jen Království SHS).

V rámci administrativní reformy Království SHS byla v roce 1922 celá země rozdělena na 33 krajů (oblastí), které záměrně, po francouzském vzoru, neakceptovaly hranice starých historických zemí. Území dnešního Kosova, ač, jak znovu zdůrazňujeme, do té doby nikdy nebylo geograficko-politicky jednotné, bylo tehdy rozděleno tak, že větší jeho část se nacházela v rámci *Kosovské oblasti*, v menších částech pak v oblastech skopské a zetské. Albánské obyvatel-

stvo ovšem bylo výrazně početně zastoupeno i v oblastech vranjské, rašské a bitoljské.³¹

Po vyhlášení královské diktatury v roce 1929 došlo k novému administrativnímu rozčlenění státu. Vyšší idea národního unitarismu (tzv. integrálního jugoslávství), prosazovaná králem Alexandrem, byla zabudována do *Zákona o názvu a rozdělení Království na správní území*, platného od 3. října 1929. Tímto zákonem byl původní název státu Království Srbů, Charvátů a Slovinců změněn na Království Jugoslávie, jež se administrativně členilo do devíti bánovin. Také při jejich vzniku, v souladu s ideologií integrálního jugoslávství, nebyly brány v potaz ani názvy dřívějších historických zemí. K vymezení bánovin využívali jejich tvůrci geograficko-ekonomického principu, nové správní celky pojmenovali podle dominantních řek. Při dělení území na bánoviny se ovšem částečně vyšlo vstříc charvátským požadavkům a charvátské historické země proto byly většinou začleněny do dvou bánovin – Sávské a Přímořské. Slovinské země se nacházely v jediné – Drávské – bánovině. Velkou roli při vymezení bánovin zjevně hrál také požadavek srbských kruhů, že by zejména oblasti Jižního Srbska měly být rozděleny tak, aby v žádné z nich netvořilo většinu obyvatelstvo neslovanské, resp. nersbské. Srbské (resp. černohorské) etnikum tak mělo převahu v pěti bánovinách – Moravské, Drinské, Dunajské, Zetské a Vardarské. V rámci Vardarské bánoviny se tak ocitla jak celá Makedonie, tak oblasti dnešního jižního Srbska a také část Kosova. Stará Černá Hora byla začleněna do Zetské bánoviny spolu s jižní částí Dalmácie, Západní Metochií, Hercegovinou a částí Bosny a Novopazarského sandžaku. Vojvodina se cele nacházela v rámci Dunajské bánoviny, Bosna a Hercegovina připadla do bánovin Drinské, Vrbasské, Přímořské a Zetské.

K další změně územního rozdělení došlo 26. srpna 1939, kdy byla ze Sávské a Přímořské bánoviny a z okresů Dubrovnik, Šid, Ilok, Brčko, Gradačac, Derventa, Fojnica a Travnik zformována Charvátská bánovina, která tak sjednotila všechny charvátské historické země. Podobná organizace srbských zemí již, vzhledem k zahraničněpolitickým problémům, nebyla vytvořena. Oblasti osídlené albánským živlem tak v rámci administrativního členění Království Jugoslávie zůstaly zahrnuty v bánovině zetské, moravské a vardarské.

Kosovo a Metochie tak byly poprvé jako jednotný celek definovány až jugoslávskými komunisty, a to již před druhou světovou válkou, v roce 1937. Tehdy totiž vznikl *Oblastní výbor Komunistické strany Jugoslávie pro Kosovo a Metochii*. V té době, při marginálním vlivu, jaký tehdy komunistická strana měla, ale byla tato skutečnost významná právě a jen pro několik desítek tehdejších kosovsko-metochijských členů komunistické strany. Nicméně základ pozdější autonomie je nutno hledat právě v tomto činu, z hlediska tehdejší politické situace v Jugoslávii zcela bezvýznamném.

³¹ BOROZAN, Djordje: *Osnovni principi zaštite manjina u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1919.–1921. i Albanci u Kraljevini Jugoslaviji*. In: *Dijalog povjesničara-istoričara* 2. Zagreb 2000, s. 373.

Poděkování

Na závěr těchto úvodních poznámek se sluší poděkovat těm, kteří mi při práci na spise pomohli. Prof. dr. Miře Radojevićové z Katedry historie Filozofické fakulty Bělehradské univerzity a tamní knihovnici Katarině Kovačevićové za ochotu a obětavost při vyhledávání a zapůjčení literatury; archivářům Archivu Srbska za vstřícnost během práce s archivními fondy; mé manželce mr Katarině Štěpánkové za všestrannou podporu a jazykové připomínky k rukopisu; PhDr. Petru Wagnerovi za pečlivé pročtení rukopisu; Mgr. Petru Stehlíkovi za cenné připomínky, Můj dík za rady a konzultace patří také kolegům balkanistům z Ústavu slavistiky a Historického ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně a doc. dr. Ladislavu Hladkému, CSc., z Historického ústavu Akademie věd ČR, za rady a konzultace.

Kosovo a Metochie na počátku 20. století: Obyvatelstvo a jeho migrace

V roce 1912, jako výsledek vítězné války koalice mladých balkánských států Bulharska, Černé Hory, Řecka a Srbska, jež se v průběhu 19. století postupně vyvázaly z mnohasetleté moci osmanské říše, změnilo po více než 450 letech území Kosova a Metochie svého hospodáře. Po mnoha staletích vkráčely vítězné srbské a černohorské oddíly do mytizovaného kraje, s nímž je spojena klíčová událost srbských dějin, bitva s osmanskými Turky, která se tu udála na den sv. Víta v roce 1389.³² Bitva, která sice neznamenal okamžitý konec srbského středověkého státu, ale byla předzvěstí jeho pozvolného zániku, k němuž došlo v roce 1459. Poté, co byla přetavena do státoporného mýtu, osudovým způsobem ovlivnila formování srbské a černohorské národní mentality (o kosovském mýtu více viz s. 231–233). Získání Kosova, považovaného v srbské mytologizované historii za kolébku srbské státnosti, a vzhledem k velkému množství zachovaných středověkých klášterů a chrámů včetně sídla patriarchátu srbské autokefální pravoslavné církve i za centrum srbské duchovnosti, bylo tehdejší srbskou a černohorskou mocenskou i intelektuální elitou pojmáno jako vyvrcholení národně-osvobozeneckých a obrozeneckých snah a akt historické spravedlnosti. Oba „srbské“ státy ovšem získaly území, na němž se v uplynulých stoletích poměrně podstatně změnila etnická situace. A tento fakt srbskému politickému faktoru již na Kosovo a Metochii nikdy neumožnil návrat úplný.

Problém spočíval v tom, že Kosovo v té době považovalo za svůj nezcizitelný domov i většinové islamizované obyvatelstvo albánské, které oblast začalo ve větší míře kolonizovat od 17. století.³³ Celá provincie se proto po celý zbytek 20. století stává svědkem snahy o dominaci jednoho či druhého etnika a neuralgickým bodem srbské státnosti.

S pokusy o integraci „Starého Srbska“, jak bývala oblast Kosova a Metochie nazývána srbskou vlasteneckou historiografií, do státních celků vítězných království Srbska a Černé Hory, se započalo vzápětí po balkánských válkách. Integraci se, nejen tehdy, rozuměla náprava „*nepromyšleného historického činu*“ patriarchy Arsenije Crnojeviće, jehož „rozhodnutí“ o vystěhování Srbů z Kosova koncem 17. století je částí srbské národovecké historiografie dodnes zcela ahistoricky traktováno jako nezodpovědné. Rozuměla se jí také obnova

³² O ní více viz ŠESTÁK, Miroslav: *Bitva na Kosově poli 1389*. Slovánský přehled 75 (1989), s. 449–466.

³³ Albánci žili menšinově v oblastech dnešní Metochie i v dobách středověkého srbského státu a byli přítomni také ve vojsku knížete Lazara na Kosovském poli v roce 1389. K albánské kolonizaci Kosova z albánských horských oblastí však dochází až poté, co část ghegských albánských kmenů přijala islám. Poté, ve všech větších historických událostech a politických pohybech, které postihly osmanskou říši, se islamizované masy albánského obyvatelstva, podobně jako islamizovaní Slované z Bosny, masově zapojovali do regulárních i bašibozuckých (domobraneckých) oddílů osmanské armády. Skutečnost, že to byl právě islám, který rozdělával a zásadně měnil soužití národů v turecké říši, dokazuje i fakt, že katoličtí Albánci – Malisoři – velice často společně s Černohorci bojovali proti skadarským albánským pašům, pravoslavní Toskové pak společně s Řeky proti Turkům či katoličtí Mirdité společně se Srby s knížectví v polovině 19. století proti osmanské říši.

přerušené kontinuity „*historického státu*“.³⁴ Vlastenecká historiografie zde naráží na jeden z důsledků tzv. Velké turecké války (1683–1699), kdy se v letech 1689–1690 Srbové (a také křesťanské albánské kmeny), žijící v oblasti Kosova, Metochie, Makedonie a přilehlých albánských hor, přidali k postupující habsburské armádě vedené generálem Johannem Norbertem Piccolominim, která pronikla hluboko do nitra tureckého státu, doufající v úspěch zbraní monarchie. Při dobývání Skopje tehdy již bylo v řadách habsburského vojska více Srbů než samotných císařských vojáků. Vojevůdcova smrt a následný ústup celé armády však změnila situaci a srbští vzbouřenci měli, na popud patriarchy srbského pečského patriarchátu Arsenije III. Crnojeviće, ustoupit nejprve do severního Srbska a poté do exilu v habsburské monarchii – do dnešní Vojvodiny a částečně Slavonie. Usazovali se však až u Budapešti, kde si v obci Szentendre zřídili nové biskupství. O 47 let později, v letech 1737–1738, po ztroskotání nové rakouské ofenzivy, prchali z tohoto území další Srbové. Kolik těchto uprchlíků bylo celkem, lze dnes jen stěží odhadnout, zejména srbské údaje hovoří o počtu až 40 000 rodin, což by při tehdejší natalitě mohlo znamenat až několik set tisíc osob! Tento tradovaný počet zpochybnil nejnověji Noel Malcolm, podle nějž nejenže běženců nebylo takové množství, ale mnozí se po sultánově amnestii měli vrátit zpět do svých domovů.³⁵ Jisto každopádně je, že do habsburské monarchie se přesídlil se svým patriarchou nezanedbatelný počet Srbů, na druhé straně jich v ale oblasti také hodně zůstalo (a další se tam i později přistěhovali). Etnická situace Kosova se tak zřejmě začala výrazněji měnit spíše až v poslední třetině 19. století. Jisto také je, že na Kosovo a do Metochie v té době ve zvýšené míře pronikalo islamizované (popř. ještě křesťanské, ale velice brzy islamizované) albánské ghegské obyvatelstvo z albánských hor, které začalo později osidlovat oblasti i dále na sever, směrem k Niši, a také do západní Makedonie.

K přesunům obyvatelstva začalo docházet také v posledních desetiletích trvání osmanské říše. Velký vliv na to měly děje Velké východní krize z let 1875–1878 a jejich výsledky. Během druhé srbsko-turecké války na přelomu let 1877–1878 a po Berlínském míru uprchlo před postupujícím srbským vojskem,³⁶ nebo bylo následně vypuzeno z nově připojených srbských oblastí ko-

³⁴ KRSTIĆ, Branislav: *Kosovo između istorijskog i etničkog prava*. Beograd 1994, s. 73.

³⁵ MACOLM, Noel: *Kosovo. Kratka povijest*. Sarajevo 2000, s. 187–209. Malcolmovu tezi zpracovává také Pavel HRADEČNÝ v *Dějinách Albánie*, s. 147–148.

³⁶ Albánské obyvatelstvo prchalo nepřipravené, prakticky pouze s nejn nutnějšími věcmi. V dosídleneckých černo-horských rodinách, v nichž dodnes funguje více než stoletá epická paměť, jsou i v současnosti živé vzpomínky na to, jak noví kolonisté nalézali v albánských domech kompletní vybavení. Takovéto vyprávění jsme zaznamenali od rodáka z obce Donji Gajtan v pohoří Radan (okr. Lebane, Srbsko), dr. Miloše LUKOVIĆE (*1951) z Balkanologického ústavu Srbské akademie věd a umění (dále pouze SANU), který je zachytil naposledy ještě v roce 2002: „*Jako dítě jsem slyšel od rodičů a příbuzných, jak první dosídlenci našli ve vesnici dokonce chléb v hliněném poklopu na ohništi* (chlebové placky se v horských usedlostech a na pasteveckých salaších dodnes pečou pod speciálním poklopem z pálené hlíny, nazývané *crepulja*, na nějž se nahnou žhavé uhlíky – pozn. V. Š.), *ježž Albánci nestihli vzít s sebou, když utíkali z vesnice v únoru 1878. Tito první osídlenci se přitom ve vesnici objevili teprve na podzim roku 1879, tedy více než po roce. To vše jen dokazuje chvat, s nímž se Albánci dali na útěk...* Citováno z dopisu M. Lukoviće autorovi z 6. října 2010.

lem Niše, Leskovce a Vranje, do oblasti severního Kosova podle odhadů kolem 30 000–40 000 Albánců muslimského vyznání, v albánské literatuře bývá udáváno číslo větší – kolem 60 000–80 000 uprchlíků.³⁷ Před útekem zde bylo albánské a další muslimské obyvatelstvo, které tyto kraje kolonizovalo počátkem 18. století, ve výrazné většině, v horských oblastech prakticky křesťanské obyvatelstvo nežilo vůbec.³⁸ Opačným směrem během válečných operací prchalo údajně až 200 000 slovanských běženců,³⁹ z nichž se ovšem po válce velká část vrátila zpět.⁴⁰

Proti vystěhovávání Albánců z nově připojených jižních oblastí se tehdy vzedmula také opoziční vlna. Nejvýznamnějším kritikem tohoto postupu byl srbský generál Jovan Belimarković, velitel Šumadijského vojenského sboru, který měl prohlásit, že jsou Albánci „*dobří a pracovití lidé*“, jež on za žádnou cenu vystěhovávat nebude.⁴¹ Zřejmě i díky jeho rozhodnosti zůstala dodnes v Srbsku albánská komunita v několika vesnicích v oblasti Gornje Jablanice (v okolí města Medvedja). Noví kolonisté jižních krajů ale byli na základě mírových dohod povinni utečencům jejich majetky vyplatit.⁴² Později tuto povinnost na sebe převzal srbský stát.

Albánští muslimští běženci, tzv. muhacirové,⁴³ kteří v Srbsku zanechali prakticky celý majetek, byli tureckými úřady cíleně usidlováni bezprostředně podél nové hranice – v hornatinách po obvodu kosovské kotliny (odkud pak jejich ozbrojené skupiny až do roku 1880 napadaly nově osidlované jižní srbské oblasti⁴⁴), dále pak v dolině řeky Lab a v nížinách severního Kosova a výrazně tak změnil místní etnickou mapu. Ze sčítání daňových poplatníků, které v osmanské říši proběhlo v roce 1873, totiž vyplývá, že roviny samotného Kosova byly ještě v té době osídleny převážně slovanským, resp. srbským vesnickým obyvatelstvem.⁴⁵ Příchod muhacirů tuto situaci pochopitelně zcela změnil: běženci si vybíjeli svoji frustraci ze ztraceného domova na okolním srbském obyvatelstvu, které pak naopak pod nátlakem opouštělo své domovy a stěhovalo se do Albánci opuštěných jižních krajů srbského knížectví (od roku 1882 království). Na srbské vystěhovalectví z Kosova a Metochie ovšem měla vliv i

³⁷ Např. Petrit IMAMI v knize *Srbi i Albanci kroz vekove* (Beograd 2000, s. 145) tvrdí, že podle tureckého sčítání žilo pouze v leskovacké kaze (osmanská správní jednotka velikosti okresu) 24 000 Albánců, v kuršumlijské 29 000, v prokupeljské 15 000 a ve Vranji a okolí 25 000. Dohromady tedy 93 000 Albánců, z nichž po Berlínském kongresu zůstalo údajně něco kolem 6 000.

³⁸ LUKOVIĆ, Miloš D.: *Onomastika sela Gajtana u Gornjoj Jablanici*. Beograd 1983, s. 5.

³⁹ BOGDANOVIĆ, Dimitrije: *Knjiga o Kosovu*. Beograd 1986, s. 137.

⁴⁰ Více o těchto dějích viz např. ILIĆ, Nikola P.: *Oslobodjenje južne Srbije 1878–1979*. Beograd 1977; také STOJANČEVIĆ, Vladimir (ed.): *Drugi srpsko-turski rat i oslobodjenje jugoistočne Srbije*. Beograd 2001.

⁴¹ IMAMI, P.: *Srbi i Albanci kroz vekove*, s. 145.

⁴² V rodinách kolonistů se dodnes uchovávají doklady o tom, že původním majitelům, jež zastupovali najatí agenti, majetek vyplatili a jsou tedy právoplatnými vlastníky zemědělských usedlostí.

⁴³ Muhacir (ve výslovnosti balkánských Slovanů muhadžir, albánsky muhaxhir) je dodnes používané původem arabské slovo pro islámské běžence.

⁴⁴ Viz BOGDANOVIĆ, D.: *Knjiga o Kosovu*, s. 149.

⁴⁵ Přehled obyvatelstva v jednotlivých kazách kosovského vilájetu podává Vladimir STOJANČEVIĆ ve své knize *Srbi i Arbanasi 1804–1912* (Novi Sad 1994, s. 159–160). Také BOGDANOVIĆ, D.: *Knjiga o Kosovu*, s. 149.

špatná bezpečnostní situace v oblasti v souvislosti s událostmi kolem vzniku tzv. Prizrenské ligy a později i dalších albánských povstání proti turecké moci.

Prizrenská (albánská) liga (Kongra)

byla první albánskou politickou organizací. Vznikla v Prizrenu jako reakce na tzv. Sanstefánský mír. Toto mírové jednání, jímž byla 3. března 1878 ukončena rusko turecká válka v letech 1877–1878, přiřkla velké části Albánci obývaných území mírem nově vytvářenému Velkému Bulharsku, ale také ruským spojencům na Balkáně – Srbsku a Černé Hoře. Hlavním cílem ligy proto bylo zamezit dělení albánského etnického prostoru. Po Berlínském kongresu,⁴⁶ který výsledky Sanstefánského míru výrazně korigoval, přerostla liga v národně emancipační albánské hnutí, požadující sjednocení albánských území – podle ideologů ligy tehdejších osmanských vilájetů skadarského, kosovského, bitolského a janinského – do jednoho vilájetu s výraznou autonomií. Liga se tedy snažila o důslednou obranu práv a území Albánců, k čemuž organizovala i vlastní ozbrojené skupiny. Ač výrazně muslimsky orientována, vytýčila v podstatě národní albánský program, nazývaný také jako ideologie Velké Albánie. Metochie se tak díky tomu vlastně stává kolébkou albánských národně obrozeneckých a osvobozenecckých snah!

Prizrenská liga, ač zpočátku podporována sultánským režimem, se ale brzy pro svoji neústupnost stala říši nepohodlnou. V zimních měsících roku 1880 dokonce přerostly občasné ozbrojené střety ligistických bojůvek s osmanskou mocí do rozsáhlého ozbrojeného povstání, které sultán kvalifikoval jako „*první nacionalisticky motivovanou vzpouru svých muslimských poddaných*“. Oddíly ligy obsadily téměř celé Kosovo a Metochii i díl Makedonie a jejich násilí mj. podnítilo masové srbské vystěhovalectví. Povstání sice do léta roku 1881 trestná vojenská výprava zcela rozprášila, myšlenky ligy však nezanikly. Na její aktivity navázala v roce 1897 podobně zaměřená a islámsky laděná Pečská liga. I ji, po počátečním smířlivém postoji, nakonec rozehnal sultán Abdülhamid po tuhých bojích, které zachvátily větší část kosovského vilájetu a vyvolaly další uprchlickou vlnu slovanského obyvatelstva. K ozbrojenému vystoupení Albánců z Kosova a Metochie poté došlo také během vlády mladoturků v letech 1909–1912, která hodlala zasahovat do tradičního patriarchálního i náboženského života místních Albánců více, než byli ochotni připustit.⁴⁷ Boje po celém Kosovu i

⁴⁶ Kongres evropských mocností o Východní otázce probíhal ve dnech 13. června – 13. července 1878.

⁴⁷ Největší povstání propuklo v prosinci 1911 a trvalo až do podzimu 1912. Vůdcové povstání byli Isa Boljetinc a Bajram Curri. Zachvátilo rozsáhlá území, ozbrojení Albánci táhli z Prištiny na Skopje. Spis, který tenkrát Albánci zaslali cařihradskému kabinetu, obsahoval ubezpečení, že svobodný rozvoj Albánců je možný pouze v rámci Osmanské říše, avšak za těchto podmínek: utvoření jednoho celistvého albánského vilájetu, který by obsahoval vilájety a sandžaky janinský, skadarský, kosovský, prizrenský, novopazarský, prištinský, korčský, elbasanský, bitoljský, Debar a Tetovo; vybudování organizace národní obrany země a možnost veřejného nošení zbraní; Zavedení úřednictva znalého albánštiny, podpora albánského obecného školství s latinským písmem. Osmanská vláda nakonec albánské požadavky přijala, ale jejich realizaci zabránilo vypuknutí války balkánského svazu proti osmanské říši v říjnu 1912. Více viz např. KOLEJKA, Josef: *Balkánská otázka 1908–1914. Mezinárodní socialistické hnutí o mladoturecké revoluci a o balkánských válkách*. Brno 1979.

severní Albánii, zejména během dubna až července 1912, se samozřejmě opět velmi dramaticky dotýkaly i místního slovanského obyvatelstva.⁴⁸

Vystěhovalecké vlny konce 19. a počátku 20. století

Vystěhovaleckou vlnu slovanského obyvatelstva ale v 80. letech 19. století podněcovala i zvýšená nedůvěra osmanských úřadů vůči křesťanskému obyvatelstvu po Velké východní krizi. Vina za tureckou porážku a velkou ztrátu území byla totiž připisována zejména balkánskému křesťanskému obyvatelstvu, kvůli němuž mělo podle obecného přesvědčení Rusko válku s osmanskou říší započít. Z peckského a prištinského sandžaku se tak podle některých údajů od uzavření Berlínského míru do roku 1900 vystěhovalo přes 60 000 osob srbské národnosti.⁴⁹ Srbský geograf a etnograf Jovan Cvijić dokonce v práci z roku 1912 uvádí, že od počátku Velké východní krize do roku vydání díla opustilo území na sever od Šar planiny⁵⁰ pod nátlakem více než 150 000 obyvatel srbské národnosti!⁵¹

V průběhu balkánských válek a bezprostředně po balkánských válkách a také během válečných událostí let 1915–1918 naopak z oblasti opět masově nejprve prchalo a poté se i stěhovalo obyvatelstvo muslimské. Některé práce uvádějí v této souvislosti dokonce údaje o stovkách tisíc albánských vystěhovalců! Britský badatel Stuart D. Stein, tvrdí, opíraje se přitom o dokumenty srbského ministerstva zahraničí,⁵² že mezi lety 1912–1914 mělo být z Kosova a Metochie, bývalého Novopazarského sandžaku a z Makedonie vystěhováno na 281 747 Albánců, nepočítaje v to děti do šestého roku.⁵³ Tento údaj jdoucí až do jednotek právě pro svou „přesnost“ nevzbuzuje důvěru, srbské úřady by jen stěží v bouřlivé poválečné době počítaly každého utečence. I kdybychom jej však přijali, nelze bezesporu hovořit pouze o Albáncích, nýbrž obecně o osobách islámského vyznání, tedy i o Turcích a slovanských muslimech! Úbytek obyvatelstva ostatně potvrzují i empirická čísla ze sčítání obyvatelstva – podle některých údajů žilo v roce 1913 na Kosovu 497 455 obyvatel, v roce 1921 to bylo o 58 445 lidí méně.⁵⁴ Tato čísla ovšem také nelze přijmout beze zbytku, neboť údaje při sčítání nebyly vypracovány pro tehdy neexistující oblast a teprve v nové době byly zpětně vypočítávány podle různých kritérií.

⁴⁸ Více o Prizrenské lize a národním hnutí Albánců viz *Dějiny Albánie*, s. 219–239, 243–244, 282–302.

⁴⁹ STOJANČEVIĆ, Vladimir: *O stanovništvu u Prizrenskom vilajetu pred srpsko-turske ratove*. In: Stojančević, Vladimir: *Kosovo i Metohija u srpsko-arbanaškim odnosima u XIX veku (1804–1878)*. Beograd 1994, s. 107.

⁵⁰ Mohutné pohoří na oddělující Metochii od Makedonie. Jeho hřeben je dlouhý 85 km s nejvyšším vrcholem Tivov vrh (makedonsky vrv) 2 747 m n. m.)

⁵¹ CVIJIĆ, Jovan: *Balkanski rat i Srbija*. Srpski književni glasnik XXIX (1912), č. 9, s. 655–656. Citováno podle VOJVODIĆ, Mihailo: *Srbija i Srbi na Kosovu i Metohiji od Berlinskog kongresa*. In: Mihailović, Kosta (ed.): *Kosovo i Metohija. Prošlost, sadašnjost, budućnost*. Zbornik radova s međunarodnog naučnog skupa održanog u Beogradu 16. – 18. marta 2006. godine. Beograd 2007, s. 90. Jak ovšem dokazuje V. Stojančević v citované práci (pozn. 12), ještě na konci 19. století žilo na Kosovu a v Metochii ne méně než 260 000 pravoslavných Srbů, nepočítaje v to samozřejmě také poměrně značný počet muslimů srbského jazyka (s. 108).

⁵² DEDIJER, Vladimir – ANIĆ, Života (edd.): *Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903–1914*. Díl VII., sv. 1., Beograd 1980, s. 617–618.

⁵³ STEIN, Stuart D.: *Expulsions of Albanians and colonisation of Kosova*. Vystěhovalci měli být dopraveni do Kavaly a odtud přejít hranice do Turecka.

⁵⁴ IMAMI, Petrit: *Srbi i Albanci*, s. 258–259.

Důvody vystěhovávání ovšem mohly být i jiné než pouhý mocenský nátlak, zejména pak charakteru náboženského. Srbské a Černohorské království a po Velké válce i Království SHS nebyly islámské země, ba co víc, vznikly v podstatě jako negace islámu, z velké části na troskách islámské osmanské říše. Z hlediska islámské teologie byl jejich vznik prakticky přímý útok na Boží vůli. Podle islámského učení si Bůh (Alláh) přeje, aby celá země byla pod jeho mocí, resp. pod mocí jeho vyznavačů – muslimů, kteří plní jeho přikázání. Země dobytá v minulosti Osmany ve svaté válce, k níž patřila i větší část nově vzniklého Království SHS, tedy byla *dar al islám* – zemí islámu. Boření tohoto řádu bylo pro fundamentálněji založené muslimské obyvatelstvo pochopitelně útokem na jejich víru, a proto raději volili složitější cestu utečence, muhacira, než možnost ztotožnit se se státem, který není islámský.⁵⁵

⁵⁵ JEVTIĆ, Mirosljub: *Islam i Jugoslavija*. In: Jugoslovenska država 1918–1998. Zbornik radova s naučnog skupa. Beograd 1999, s. 558.

Kosovská otázka a Království Srbů, Charvátů a Slovinců

Srbská a černohorská vláda nad Kosovem byla přerušena událostmi první světové války, kdy v roce 1915 oba státy podlehly soustředěnému tlaku rakousko-uherských, německých a bulharských vojsk. Srbská armáda, která na rozdíl od černohorské odmítla kapitulovat, ustupovala v čele se starým králem Petrem Karadjordjevičem a princem-regentem Alexandrem přes zasněžené albánské hory na jadranské pobřeží, odkud byly její zbytky dohodovými spojenci převezeny na ostrov Korfu. Odtud, po konsolidaci, byla srbská armáda vyslána do řecké Makedonie, kde zaujala postavení na tzv. soluňské frontě. Obsazení Kosova rakousko-uherskými a bulharskými vojsky na sklonku roku 1915 bylo přijato albánským obyvatelstvem v podstatě nadšeně. Počátkem října roku 1918, po prolomení soluňské fronty, ovšem srbská armáda spolu s francouzskými spojenci Kosovo opět osvobodila, a celé území bylo posléze spolu se Srbskem začleněno do nového státu Království Srbů, Charvátů a Slovinců.

Integrace území Kosova a Metochie do nového státu

Nový stát byl výrazně multinacionální a zejména na jihu jeho území zdědil, jak jsme viděli již výše, velmi složité etnické poměry. Přestože oficiální sčítání z let královské Jugoslávie bývají zejména západoevropskou historiografií zpochybňována, domníváme se, že k tomu není důvodu. Bylo v zájmu státu vědět přesně, s jakým počtem potenciálně neloyálního obyvatelstva může počítat. Byť samozřejmě v té době sčítání jen stěží zahrnuje skutečně veškeré obyvatelstvo, poskytuje s velkou pravděpodobností velice reprezentativní obraz skutečnosti. Podle revize sčítání v roce 1921 tak mělo žít v oblasti tzv. Jižního Srbska, kam bylo zahrnováno i Kosovo, 1 476 747 obyvatel (739 278 pravoslavných, 711 482 muslimů, 18 306 katolíků, 5 702 Židů atd.). Z tohoto počtu mělo být 416 977 Albánců, 148 019 Turků, podíl muslimského obyvatelstva činili 48,2 %.⁵⁶ V samotném Kosovu a Metochii (opět podle pozdějších transpozic) to pak mělo být 439 010 obyvatel, z nichž více než 64 % činili Albánci.⁵⁷ Podle vojenských zdrojů žilo v roce 1931 v Zetské bánovině 150 062 Albánců, ve Vardarské bánovině 302 901 a v Moravské bánovině 48 300, tedy celkem 501 263 osob albánské národnosti.⁵⁸

⁵⁶ *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. 1. 1921.* Sarajevo 1932, s. 86–87. Citováno podle JOVANOVIĆ, Vladan: *Islejavanje muslimana iz Vardarske banovine.* In: Bjelac, Mile (ed.): *Pisati istoriju Jugoslavije: Vidjenje srpskog faktora.* Beograd 2007, s. 93.

⁵⁷ Konkrétně 280 440 osob, jejichž rodný jazyk byl „arnautský“. Jako muslimové se na Kosovu a v Metochii vyjádřilo 317 427 obyvatel, k pravoslaví se přihlásilo 112 232 osob, tedy 26 %, římskokatolickou víru vyznávalo 7 167 lidí.

⁵⁸ JOVANOVIĆ, V.: *Islejavanje muslimana*, s. 94.

Na vztah státu vůči jeho národnostním menšinám a náboženským společenstvím byl po první světové válce kladem ze strany vítězných dohodových mocností velký důraz. Jeho harmonizace byla obvykle brána jako důkaz demokratičnosti toho kterého nástupnického státu. Šlo tedy o jednu z největších výzev, s nimiž se Království SHS mělo po válce vyrovnat. Mocenské struktury nového státu se obávaly, že přijetím a důsledným naplňováním konvence o menšinách, již Království SHS podepsalo jako dodatek č. 51 v rámci mírové smlouvy s Rakouskem v Saint Germaine 10. září 1919,⁵⁹ ohrozí nezávislost země. Obavy však brzy rozptýlila neúčinnost kontrolních mechanismů nově založené Společnosti národů. Národnostní menšiny a menšinová náboženská společenství tak byla v Království SHS po celou dobu jeho existence brány jako nutné zlo, jež bylo zapotřebí v ekonomickém a politickém smyslu eliminovat, resp. učinit je neškodným. Mj. i proto, že menšiny vesměs žily v nových pohraničních oblastech ještě nekonsolidovaného státu.⁶⁰ Albánské komunity se to týkalo tím spíše, neboť byla považována za menšinu nejméně loyální, menšinu, jež v minulosti vytlačovala slovanský, resp. srbský živel z kolébky jeho státnosti a duchovnosti a jejíž část navíc proti nové státní moci velice brzy vystoupila se zbraní v ruce. Z hlediska mocenských struktur nového státu, jehož základní konstituční ideou byla myšlenka národní jednoty slovanských národů Srbů, Charvátů a Slovinců, proto bylo nutno oblasti osídlené neloyálním a neslovanským obyvatelstvem co nejdříve státně integrovat. Ve své integrační politice se pak mocenské orgány království dopouštěly mnoha i ne příliš promyšlených činů, majících za cíl eliminaci neslovanských muslimských menšin, které měly navíc, bez ohledu na jejich sociální diferenciaci, z nedávné a stále živé minulosti nálepku vládnoucí a potlačovatelské elity. Eliminací se v krajním případě rozumělo vysídlení nepohodlné menšiny. K tomu se, zejména bezprostředně po válce, zdála být vhodná příležitost. Všude v okolí nového státu jižních Slovanů totiž docházelo k masovým přesunům obyvatelstva, ať již šlo o statisícové přesuny řeckého a tureckého obyvatelstva v letech 1923–1924, či „dobrovolnou“ výměnu obyvatelstva mezi Bulharskem a Řeckem. K těmto transferům navíc docházelo s požehnáním velmocí a mírových konferencí. Tlak na vysídlení zejména neslovanského muslimského obyvatelstva z Jugoslávie byl po celé meziválečné období sice přítomen, nikdy však z nejrůznějších příčin nedosáhl té intenzity, jíž byl veden v sousedních balkánských státech Řecku, Bulharsku a Rumunsku.

⁵⁹ Čl. 8 dodatku hovořil o tom, že příslušníci etnických, náboženských a jazykových menšin mají právo svým nákladem zakládat, řídit a dohlížet mj. na náboženské a sociální zařízení, školy a další vzdělávací ústavy s právem používat v nich svůj jazyk a svobodně vyznávat svoji víru. V čl. 9. se pak hovoří o tom, že v městech a okresech, v nichž žijí ve větším množství mluvčí jiného jazyka než oficiálního státního, má být zajištěna v základních školách výuka v jejich jazyce spolu s povinnou výukou v jazyce státním. BOROZAN, Djordje: *Osnovni principi zaštite manjina u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca i Albanci u Kraljevini Jugoslaviji*. In: *Dijalog povjesničara-istoričara* 2. Zagreb 2000, s. 366.

⁶⁰ JOVANOVIĆ, V.: *Iseljavanje muslimama*, s. 79.

Kačacké hnutí

Proti snaze o integraci Kosova a Metochie do nového státu se od počátku projevil nejprve živelný, velmi brzy však i velice dobře organizovaný odpor, jehož viditelnou a nejproblematictější složkou byli tzv. kačaci. Turecké slovo *kaçak* znamená zbojník, v balkánské terminologii slovanské pak hajduk.⁶¹ Jako kačaci byli původně označovány ozbrojené lupičské čety Albánců, které v dobách posledních desetiletí osmanské přítomnosti na Balkáně operovaly od černohorského pomezí po Epir. Slábnoucí turecká moc nebyla schopna se tomuto řádění kačackých skupin účinně vzepřít. Bezpečnost na cestách byla působením kačaků natolik ohrožena, že v některých oblastech Kosova a Metochie došlo i k přerušení jinak pravidelné poštovní služby. Koncem 19. století a na poč. 20. století byly některé oblasti působením kačackých skupin do té míry mimo dosah mocenských orgánů osmanské říše, že v nich nedocházelo ani k výběru základních daní.⁶² V souvislosti se silícím albánským národně obrozeneckým hnutím v osmanské říši, spojeným s ozbrojenými vystoupeními, se začalo hovořit o kačacích jakožto bojovnicích za albánskou věc. Stali se tak vlastně pendantem k bulharským a makedonským komitům a srbským četníkům.

Kačacké hnutí po obsazení Kosova, Metochie a vardarské Makedonie srbskou armádou během první balkánské války nabylo až formy ozbrojeného povstání. Tento odpor však, vzhledem k dalšímu vývoji situace, brzy zanikl. Na síle nabyt teprve po roce 1918, kdy Kosovo a Metochie definitivně připadly do svazku Království SHS. Tehdy se počet ozbrojených odpůrců této nové a pro Albánce nechtěné skutečnosti v Jižním Srbsku odhadoval až na 10 000 mužů a hrozilo velké nebezpečí všeobecného albánského povstání.

Nelze ale říci, že by kačacké hnutí mělo všeobecnou podporu muslimského obyvatelstva. Příchod nejprve srbských a poté jugoslávských ozbrojených složek a četnictva do oblasti část bohatší albánské a muslimské populace přivítala s nadějí, že anarchie, loupeže a obecná nejistota přestane.⁶³ Kačacké hnutí totiž ani v této době nebylo jednotné. Podle některých badatelů jej bylo možno rozdělit na tři skupiny: do první patřili ti, kteří byli proti jakékoli státní moci v oblastech své působnosti. Cizí moc pro ně představovala příkoří, ať již se jednalo o administrativu tureckou, rakousko-uherskou nebo Království SHS. Odmítali vojenskou službu, placení daní apod. Byli prý mezi nimi i tací, kteří žili prakticky normálně, stavěli domy, ženili se, vždy však se měli na pozoru, objevil-li se v okolí jakýkoli náznak budování mocenských struktur. Větší část těchto kačaků se nakonec v několika kolech amnestií vrátilo k normálnímu životu. Patřili

⁶¹ Také toto označení ozbrojeného odpůrce osmanské moci (často však také pouze loupežníka) pochází z tureckého slova *haydut* ve významu lupič. Jiného původu je pojem hajduk v maďarštině, jehož etymologie je odvozena ze slova *hajtó* s významem ozbrojeného pastevce dobytka. Postupem času přerostlo v Uhrách do pojmu svobodného bojovníka v protihabsburských povstáních.

⁶² MALIKOVIĆ, Dragi: *Kačački pokret na Kosovu i Metohiji 1918–1924*. Leposavić-Kosovska Mitrovica 2005, s. 11. Albánský pohled viz např. HOXHA, Hajrudin: *Proces nacionalne afirmacije albanske narodnosti u Jugoslaviji*. Časopis za kritiku znanosti 10 (1982), č. 51–52, s. 178–235. Přístupné na <http://www.dlib.si/v2/Preview.aspx?URN=URN:NBN:SI:doc-A4LE5PJU>.

⁶³ MALIKOVIĆ, D.: *Kačački pokret na Kosovu i Metohiji 1918–1924*, s. 14.

k nim i ti, kteří se dali ke kačákům, aby se vyhnuli vojenské službě v armádě nového státu. Druhou skupinu tvořili tradiční loupežníci, kteří pouze pokračovali ve své předválečné činnosti. Ti navíc ani nedělali příliš rozdíl mezi původem majetku, bylo jim v podstatě jedno, šlo-li o majetek křesťanů nebo muslimů. Teprve třetí skupina kačáků odešla do lesů a hor z politických důvodů.⁶⁴

Mírová jednání o poválečné Albánii

Zpočátku tomuto ozbrojenému odporu napomáhala i skutečnost, že otázka albánských hranic byla na poválečných pařížských mírových jednáních dlouho předmětem sporu, a podle špatně informovaných albánských vůdců tedy mohla existovat jistá naděje, že by se pro kosovsko-metochijské Albánce nepříznivý stav věcí dal zvrátit. Utvrzovala je v tom i přítomnost francouzských jednotek na Kosovu a v Metochii. Srbská, resp. jugoslávská správa tak byla částí albánského obyvatelstva považována za dočasnou.

Situace na mírových jednáních ovšem byla zcela jiná. Jednalo se především o tom, zda Albánii, jejíž státnost trvala před válkou pouhé dva roky, vůbec obnovit. Na Albánii vznášela na základě londýnských dohod z roku 1915 právo Itálie, západní spojenci dlouho zastávali názor, že by její území mělo být rozděleno mezi Království SHS, Řecko a Itálii. V aide-mémoire, podávaném předsedovi vlády Nikolu Pašićovi 5. prosince 1919, tvrdil vedoucí jugoslávské delegace, že jednání bylo vedeno tak, že pokud by Itálie podle Londýnské dohody z roku 1915, již byla za územní ústupky v Dalmácii, Albánii i jinde přilákána na stranu dohodových spojenců, získala Valonu se zázemím a střední Albánii, pak by Království SHS požadovalo získání silnější strategické hranice, zahrnující část severní Albánie.⁶⁵ Předseda delegace dále zdůvodňoval, že Království nepožaduje severní Albánii pro sebe, „*nýbrž tak, aby se tamním kmenům (převážně křesťanským – pozn. V. Š.) dostalo práva na sebeurčení, aby samy řekly, chtějí-li sjednocení se střední, muslimskou, Albánií, která by byla pod protektórátem Itálie, nebo chtějí-li vytvořit zvláštní státěček, či se přidat jako autonomní státěček k našemu státu*“. Sami Albánci byli podle něj tehdy rozděleni na tři skupiny, z nichž jedna, vedená Turkanem Pašou, zastupovala italské zájmy, druhá, za níž stála americká albánská společnost Oheň, požadovala velkou nezávislou Albánii, třetí pak, vedená příznivci Essada Paši, žádala vytvoření „původní“ Albánie podle konference velvyslanců z roku 1913, s možnými opravami hranice ve prospěch Království SHS, podle požadavků místního obyvatelstva.⁶⁶ Království SHS tedy vyvíjelo diplomatické úsilí o získání oblastí severní Albánie

⁶⁴ Tamtéž, s. 39–41.

⁶⁵ Podle Londýnských dohod totiž měla Severní Albánie, tak jako tak, připadnout Srbsku a Černé Hoře. Požadovaná hranice se měla táhnout od ústí řeky Drim do Jaderského moře po její soutok s Crním Drimem a odtud pak dále k Ochridskému jezeru tak, aby celé jezero zůstalo na straně Království SHS.

⁶⁶ Viz *Izveštaj predsednika delegacije na Mirovnoj konferenciji o problemu Albanije*. In: PETRANOVIĆ, Bran-ko – ZEČEVIĆ, Momčilo: *Jugoslavija 1918–1988. Tematska zbirka dokumenata*. Beograd 1988², s. 165–167 (dále jen *Jugoslavija 1918–1988*). Také MITROVIĆ, Andrej: *Jugoslavija, albansko pitanje i Italija 1919–1939*. In: Týž (ed.): *Srbi i Albanci u XX veku*. Beograd 1991, s. 239.

s katolickými kmeny albánských Mirditů, významnou překážkou pro rozdělení Albánie však představoval americký prezident Woodrow Wilson, hájící a prosazující její celistvost.

Kosovský výbor

Politickou podporu poskytovali kačákům vlivní kosovští emigranti, kteří v listopadu roku 1918 v albánském Skadaru založili tzv. Kosovský výbor (Výbor národní obrany Kosova), podporující kačacký odboj a zároveň se snažící diplomatickým úsilím dosáhnout začlenění Kosova a Metochie do Albánie. Hlavním ideologem výboru byl zkušený albánský politik Hasan beg Prishtina.⁶⁷ Předsedou výboru se stal Hoxha Kadriu, dalšími členy byli např. Zija Dibra, Elez Jusuf, Rexhep Mitrovica či Dervish Mitrovica, jenž udržoval úzké přátelské vazby s dobrodružným fašistickým básníkem Gabrielem d'Annunziem, který v září 1919 se svou legií obsadil Rijeku. Jednou z nejvýznamnějších postav výboru byl bezesporu Bajram Curri,⁶⁸ který udržoval styky dokonce i s Leninem. S cílem odboje proti Království SHS podepsal Prishtina spolu s H. Kadriem a Bedri Pejanim v lednu 1921 (podle některých údajů již v listopadu 1920)⁶⁹ konvenci s generálem Alexandrem Protogerovem, jedním z vůdců probulharského křídla Vnitřní makedonské revoluční organizace (VMRO), bojující proti srbské, resp. jugoslávské přítomnosti ve vardarské Makedonii (podle tehdejší jugoslávské terminologie v Jižním Srbsku). Kosovští emigranti byli politicky velmi aktivní i v samotné Albánii, kde působili jako poslanci parlamentu. Měli podporu sahající až do nejvyšších italských vládních kruhů. Hasan Prishtina se stal po definitivním uznání Albánie na krátkou dobu mezi 7. – 14. prosincem 1921 dokonce albánským premiérem. Z titulu své funkce pověřil Bajrama Curriho velením albánské armády (a úkolem potlačit vzpouru severoalbánských mirditských katolických kmenů, podnícenou Bělehradem). Vysoké politické postavení těchto kosovských Albánců ovšem vyvolávalo obecnou nevoli u předáků z vlastní Albánie. Vládu Prishtiny svrhl energickým zásahem svých příznivců mladý ministr vnitra, Ahmed Zogu (pozdější albánský král Zog I.). V té době mu k tomu stačily 2 000–3 000 ozbrojených mužů.

Zogu, který se po neúspěšném pokusu o převrat v režii sesazených kosovských nacionalistů stal v roce 1922 albánským premiérem, počal opatrné kroky ke sbližování s Královstvím SHS. Díky svým vlastním zkušenostem

⁶⁷ Hasan beg Prishtina (1873–1933) byl již v době mladotureckého režimu poslancem parlamentu osmanské říše. Po zklamání z vývoje mladoturecké revoluce se stal jejím protivníkem a nakonec byl jedním z hlavních politických vůdců protimladotureckého povstání v roce 1912. Během rakousko-uherské okupace patřil k předním spolupracovníkům okupačního režimu, poté se snažil získat spojence v Itálii.

⁶⁸ Bajram Curri (1862–1925) měl velice barvitou biografii. Začínal prý jako velice zběhlý zloděj koní. Turecký správní aparát jej nakonec získal na svou stranu a v tureckých službách dosáhl hodnosti četnického plukovníka, pověřeného bojem proti kačákům! Jako takový byl na Kosovu velice vlivnou osobností. Po válce mu jugoslávské úřady nabídly stejné místo plukovníka četnictva, jež ovšem nepřijal. Naopak se stal jedním z nejvýznamnějších vůdců albánské gerilly. Do konce života bojoval za připojení Kosova a Metochie k Albánii. Viz např. DŽELETOVIĆ IVANOV, Pavle: *Kačaci Kosova i Metohije*. Beograd 1990, s. 159.

⁶⁹ Tamtéž, s. 172–173,

s Kosovským výborem, i vzhledem k nové politické situaci, se stal rozhodným protivníkem kosovských iredentistů, které se snažil všemožně potlačovat. Část jeho jednotek dokonce pomáhala jugoslávským orgánům v boji s kačaky! Další převrat z 16. června 1924 ovšem přinutil Zogua uprchnout do Království SHS a na významná místa do kabinetu nového albánského premiéra, pravoslavného biskupa Fan Noliho, opět přivedl členy Kosovského výboru. Zogu ovšem v Jugoslávii brzy získal politickou podporu pro svůj návrat. Podařilo se mu rekrutovat z popřevratových albánských emigrantů několik tisíc mužů a získat vojenskou podporu příslušníků bílé armády generála Petra Nikolajevice Wrangela, jež po své porážce v ruské občanské válce našla zázemí v Království SHS. Bělogvardějci se úkolu chopili zejména proto, že Noliho vláda uzavřela smlouvu se Sovětským svazem a byla obecně považována za silně levicovou. S těmito silami tedy Zogu vtrhl do Albánie, rychle se mu podařilo vstoupit do Tirany a v krátké době ovládl celou zemi. Svě odpůrce z Kosovského výboru postupně zlikvidoval. V březnu 1925 byl v horách severní Albánie, odkud proti Zogovi vedl odboj, zabit Bajram Curri. Prishtina podlehl atentátu v Soluni v roce 1933, když předtím v italské emigraci domlouval protijugoslávskou spolupráci s vůdcem charvátských ustašů Antem Pavelicem a předákem makedonské VMRO Ivanem „Vančem“ Michailovem. Těmito ztrátami Kosovský výbor pozbyl na významu. Jeho zbylí členové žili převážně v italské emigraci. Po obsazení Albánie Itálií v roce 1939 patřili k významným představitelům okupačního režimu. Nejdůležitější postavení mezi nimi tehdy zastával Rexhep Mitrovica.

Porážka kačackého hnutí

Vláda Království SHS vedla se vzbouřenci boj všemi prostředky, často velmi nevybíravě. Přesto však v oblasti Drenice kačaci vytvořili prostor, kam státní moc prakticky nedosahovala a musela s kačackými vůdci vést jednání a uzavírat příměří. Vláda také vyhlášovala pro kačaky amnestie, ovšem s omezenou platností. Volby v roce 1923 dokonce vedly k pozoruhodným situacím. Radikální strana Nikoly Pašiče měla ve svých řadách řadu muslimských předáků, spolupracovala také se stranou muslimů jižního Srbska Džemijet. Ve volebním roce se premiéru Nikolu Pašičovi podařilo jednat přímo s jedním z vůdců kačaků, Azemem Bejtě Galicou. Ten pak, po rozhovorech se skopským županem, uzavřel dohodu o neutrální zóně několika vesnic v drenickém okrese Prekaz, v nichž byl Bejta prakticky ustanoven správcem. Úřady mu dokonce pomáhaly postavit jeho zničený dům-pevnost (tzv. kulu).⁷⁰ Galica ostatně nebyl apriorně protisrbsky naladěný, během rakousko-uherské okupace Kosova spolupracoval s vůdcem tamních srbských četníků Kostou Pečancem, s nímž se měl údajně i pobratřit. Ve své době byl populární i v části srbského tisku. Do opozice jej přivedly až přehmaty a násilné chování nové jugoslávské správy po roce 1918.

⁷⁰ MALIKOVIĆ, Dragi: *Kačački pokret na Kosovu i Metohiji*, s. 259, 268.

Kontakty s albánskými předáky měl i další člen radikální strany Puniša Račić, později nechvalně známý střelec z bělehradského parlamentu v roce 1928,⁷¹ jenž udržoval přátelské styky s albánským politickým předákem Ferhatem Dragou.⁷² Pašićova Národní radikální strana sice byla obviňována svými politickými rivaly ze spolupráce s „teroristy“, nicméně díky těmto jednáním vyhrála v kosovsko-metochijské oblasti volby.

Kačacké hnutí ale nakonec bylo rozbito vojenskými akcemi koncem září 1924, při nichž zahynul také Galica. Tuto operaci je nutno dát do souvislosti s výše uvedeným protizogouvským převratem v Albánii, při němž se opět na krátko dostali do významných postavení vlivní kosovští emigranti. Definitivní úder proti kačakům a Galicovi tak byl vlastně jakousi preventivní akcí jugoslávských orgánů k zamezení další spolupráce Kosovského výboru s kačaky. Občasné vpády zbytků kačackých čet, vedených zpočátku Galicovou ženou Shotou (zahynula v roce 1927), které se stáhly do Albánie, však znepokojovaly oblast celou meziválečnou dobu.

Počet obětí kačackého hnutí je velice těžko určitelný. Žádná jejich sčítání se neprováděla a proto také již ve své době sloužil k manipulaci a politickým spekulacím, v současnosti pak v rámci albánské i srbské historiografie k dokazování krutosti té či oné strany. K objektivnímu pohledu na celou skutečnost se lze v tomto případě dopracovat jen stěží. Kosovský historik a badatel Dragi Maliković, vycházející z archivních dokumentů jugoslávského vojensko-historického archivu, zaznamenává nařízení, svědčící o tom, že armáda byla instruována, aby se při zásazích chovala zdrženlivě a tolerantě, vrchní vojenské velení vydalo také nařízení, že škody, učiněné civilnímu obyvatelstvu, mají být nahrazeny a viníci netolerantního jednání trestáni.⁷³ Praxe ale byla zcela jiná. Archivní materiály shromážděné tímto badatelem svědčí také o tom, že domy, z nichž byl kladen odpor, či domy kačackých „jataků“ (tj. přechováváčů, tedy těch civilistů, u nichž kačaci nacházeli zázemí), bývaly během akcí pravidelně vypalovány, při bojích, zejména v důsledku dělostřelby vládních oddílů, zahynulo mnoho nevinných civilistů.

V dubnu 1921 zaslal Midhat Frashëri jménem albánské vlády dopis Společnosti národů, v němž tvrdí, že na Kosovu a v Metochii, kde se odehrávala většina bojů, zahynulo 2 000 Albánců. Noel Malcolm uporouňuje na to, že v srpnu téhož roku bosenský reis ul-ulema Džemaludin Čaušević seznámil nejmenovaného britského diplomata s tím, že od roku 1918 bylo na Kosovu a v Metochii zabito kolem 5 000 lidí. Kosovský výbor pak v roce 1921 sestavil dokument, podle něhož mělo být do té doby zabito 12 371 Albánců a dalších 22 110 uvězněno, zničeno mělo být podle tohoto dokumentu 6 000 domů. Tato čísla i s onou jedničkou na konci budou nejspíš propagandisticky zveličená, jisté

⁷¹ Puniša Račić na zasedání jugoslávského parlamentu 20. června 1928 vystřílel zásobník z revolveru na pět charvátských poslanců opoziční Charvátské selské strany, z nichž dva byli na místě mrtví a samotný vůdce strany, Stjepan Radić, zemřel v důsledku zdravotních komplikací dva měsíce po incidentu.

⁷² MALIKOVIĆ, Dragi: *Kačački pokret na Kosovu i Metohiji*, s. 256.

⁷³ Tamtéž, s. 15.

však je, že při potlačování kačackého hnutí přišlo o život na obou stranách velké množství vojáků, četníků i kačaků a nouze nebyla ani o civilní oběti.⁷⁴

Postavení muslimů „jižního Srbska“ v Království SHS

Džemijet

I přes všechny výhrady především k neslovanskému muslimskému živlu se v novém jihoslovanském státě s islámským prvkem počítalo, a to zejména v politických kalkulech srbských politických stran. V Království SHS vznikly dvě muslimské politické organizace. Slovanské muslimy v Bosně a Hercegovině zastupovala *Jugoslávská muslimská organizace*, založená v únoru 1919 v Sarajevu, která na jugoslávské politické scéně aktivně působila po celou meziválečnou dobu a často v ní hrála i onu pověstnou úlohu „jazýčku na vahách“.⁷⁵ Politickou činnost muslimů z jižního Srbska zaštiťovala strana *Džemijet el-islami* (Islámská společnost, alb. Xhemijet), založená 17. prosince 1919 ve Skopji na kongresu muslimů jižního Srbska. Na rozdíl od bosenské strany, která zastupovala v podstatě výhradně bosenské muslimy, byl Džemijet stranou multietnickou, hájící zájmy jak slovanských muslimů ze Sandžaku či Makedonie tak, a to především, muslimů turecké a albánské národnosti. Nejvlivnějšími politiky předáky strany byli kosovští Albánci původem z Kosovské Mitrovice, Nexhib⁷⁶ a Ferhad Dragovi,⁷⁷ zkušení političtí vůdci ještě z dob osmanské říše.

Požadavky vzešlé z kongresu se staly součástí stranického programu. V něm byla nastolena zejména otázka nábožensko-osvětové autonomie, která předpokládala spojení s chalífátem v Istanbulu, a požadavek autonomního muslimského školství v mateřském jazyce. S tím souvisela navýsost pochopitelná žádost o odstranění povinné pravoslavné modlitby ve státních školách(!) a o přepracování učebnic, z nichž měly zmizet články náboženského charakteru. Stranický program směřoval také k zachování platnosti soudů šárijského práva tam, kde se jednalo o manželství, rodinné záležitosti a dědické řízení. Strana prosazovala také restituce pozemků muslimských nadací – vakufů, které byly

⁷⁴ Viz např. IMAMI, P.: *Srbi i Albanci kroz vekove*, s. 248–252; MALCOLM, N.: *Kosovo*, s. 318–322; *Dějiny Albánie*, s. 343–361; VICKERS, Miranda: *Between Serb and Albanian. A history of Kosovo*. London 1998, s. 98–102. Vickersová vidí rozbití kačackého hnutí také jako důsledek vnitroalbánské rivality a působení Ahmeda Zogua.

⁷⁵ Více o ní viz např. HLADKÝ, Ladislav: *Bosenská otázka v 19. a 20. století*. Brno 2006, s. 177–185.

⁷⁶ Nexhib Draga (1867–1920), absolvent prestižní istanbulské mekteby (hovořil kromě rodného jazyka také francouzsky, turecky, srbsky a bulharsky). Byl jedním z představitelů mladotureckého výboru Jednota a pokrok ve Skopji, po vítězství mladoturecké revoluce byl zvolen do obnoveného tureckého parlamentu za bitoljskou oblast. Spolu s Ismailem Qemalim, Hasanem Prishtinou a Shahinem Kolonjou byl členem skupiny poslanců podporujících „albánskou věc“. Brzy se dostal s mladotureckou mocí do konfliktu. V roce 1912 se stal jedním z vůdců albánské revolty. Jako zakladatel Džemijetu byl zvolen poslancem prvního parlamentu Království SHS, nicméně ve stejném roce umírá. Srov. ELSIE, Robert: *Historical dictionary of Kosovo*. Scarecrow Press, Inc. Lanham, Maryland 2004, s. 53.

⁷⁷ Ferhat Draga (1873–1944), výrazný představitel albánského muslimského národního myšlení. Jeden z ideologů strany Džemijet. V roce 1925 byl krátce vězněn, za války se stal výrazným protivníkem komunistického hnutí.

zahrnuty do pozemkové reformy, resp. vyplacení náhrad za zabrané polnosti. Džemijet byl stranou zejména muslimského velkostatku a vysokých náboženských kruhů. Jejimi členy byli prakticky všichni „jihosrbští“ begové, zastoupení v ní měli i bohatí obchodníci a řemeslníci. Některé body jeho programu šly přímo proti poválečné agrární reformě (o více níže). Straně se jednalo zejména o vyjmutí begovských velkostatků z agrární reformy a vymožení náhrady za begovské příjmy od rolníků hospodařících na jejich půdě,⁷⁸ kteří po vzniku Království SHS začali velkostatkářskou půdu živelně zabírat a přestali pochopitelně i platit do té doby závazné feudální renty pozemkovým vlastníkům.

Džemijet jako poměrně respektabilní politická síla mohl také hrát roli žolíka v nepřehledné poválečné politické situaci. Předáci organizace kupodivu zvolili spolupráci se srbskou Radikální stranou premiéra Nikoly Pašiče. Výzkum národnostní struktury poslaneckých kandidátů radikální strany v letech 1920–1928 dokonce ukázal, že muslimové v ní činili téměř 30 % kandidátského kádrů!⁷⁹ V prvních parlamentních volbách v roce 1920, jichž se strana v koalici s Pašičovými radikály účastnila, získala 8 poslanců. Ti pak, spolu s poslanci Jugoslávské muslimské organizace a Slovinskou rolnickou stranou pomohli prosadit na ústavodárném zasedání parlamentu 28. června 1920 přijetí prvního právního aktu nového státu, tzv. Vidovdanské ústavy.⁸⁰ Text této ústavy věnuje v souladu s přijatými sangermainskými konvencemi poměrně hodně pozornosti menšinovým záležitostem, hovoří se v ní o ochraně národnostních menšin a jejich právu na výuku v mateřském jazyce. Druhá, tzv. oktrojovaná ústava z roku 1931, se již ale o ochraně menšin a menšinovém školství vůbec nezmiňuje!⁸¹

Voleb v roce 1923 se Džemijet zúčastnil samostatně a získal 14 poslaneckých mandátů! Vzhledem k tomu, že spojení s Pašičovou stranou nepřinášelo kýžené výsledky, alespoň ne pokud jde o podporu otevírání škol v albánském jazyce, došlo ve straně k rozporu mezi příznivci další spolupráce s radikály a těmi, kteří viděli budoucnost ve spolupráci s jugoslávskou opozicí, představovanou v té době zejména Charvátskou rolnickou stranou Stjepana Radiće. Tuto linii zastával především Ferhat Draga. Strana se tak i díky své nejednotnosti rozpadla a přestala být vážným politickým faktorem.⁸²

Organizace Džemijet vydávala od 23. února 1920 také své noviny *Hak*, které vycházely v turečtině a později i v srbštině, resp. dvoujazyčně. Byly tak dostupné pouze málopočetné albánské inteligenci a begovským kruhům, znalých jednoho z těchto jazyků. S ohledem na 97 % negramotnost albánského etnika v té době zřejmě nebylo zapotřebí více. Vydávání novin bylo zakázáno v roce

⁷⁸ MURATOVIĆ, Admir: *Ideološka osnova organizacije Džemijet*. Elektronske novine Sandžak Press ze dne 11. března 2010.

⁷⁹ JOVANOVIĆ, V.: *Iseljavanje muslimana iz Vardarske banovine*, s. 83

⁸⁰ Ústava byla nazvaná podle jejího přijetí na den sv. Víta, tedy výroční den kosovské bitvy.

⁸¹ MURATOVIĆ, A.: *Ideološka osnova organizacije Džemijet*. Více o straně Džemijet viz HRABAK, Bogumil: *Džemijet – organizacije muslimana Makedonije, Kosova, Metohije i Sandžaka 1919–1928*. Beograd 2003.

⁸² MALCOLM, N.: *Kosovo*, s. 316.

1924, údajně kvůli publikování protistátního textu.⁸³ Strana byla nakonec, podobně jako Komunistická strana Jugoslávie, rozpuštěna a zakázána.

Školství a náboženství

Z období meziválečné Jugoslávie neexistují statistiky, které by se vztahovaly na dnešní oblast Kosova a Metochie, neboť jako správní celek tehdy neexistovala. Sledovat tak lze pouze statistiky jednotlivých bánovin. Pokud jde o bánovinu vardarskou, pak např. ústavou proklamované vyučování v jazycích menšin rezultovalo ve 20. letech v otevření 90 základních a 10 soukromých škol, v nichž se vyučovalo v turečtině. Turecké školy tedy byly otvírány i v albánském prostředí. Do roku 1927 fungovalo v celém jižním Srbsku 73 středních náboženských škol – medres – různé kvality. Po roce 1927 jich, na základě školské „reformy“, zůstalo pouze pět – čtyři soukromé a jedna státní – Velká medresa krále Aleksandra ve Skopji. Pouze ta ovšem byla uznána jako plnohodnotná střední škola, jejíž absolventi mohli pokračovat ve studiu na univerzitách.⁸⁴ Kromě toho existovaly při mešitách také soukromé nižší školy – mekteby, otvírané na základě donací bohatých rodin nebo z prostředků náboženských nadací. V těchto nižších náboženských školách, nacházely-li se v albánském prostředí, vyučovali imámové albánsky (samozřejmě s nezbytnou arabštinou a turečtinou). Podle Ljubodraga Dimiče učilo na Kosovu a v Metochii v těchto školách 50 muftí a 600 imámů. Jen v letech 1931–1934 mělo být otevřeno 451 nových mekteb. Většina vyučujících však neznala pořádně „státní jazyk“ a proto byly tyto školy považovány za „národně škodlivá zařízení“.⁸⁵ Byly však obvykle tolerovány, a to i z toho důvodu, že „převážně uspokojovaly potřeby albánského obyvatelstva, jež pak nepožadovalo otvírání státních škol s albánským vyučovacím jazykem“.⁸⁶ Přestože z islámského prostředí vycházela po celou meziválečnou dobu evidentní snaha podřídit veškeré vzdělávání muslimů vlivu Islámského náboženského společenství a co nejvíce omezit vliv státu na vzdělávání muslimů,⁸⁷ nebyl počet žáků těchto nižších náboženských škol velký.

Zákon o základních školách z roku 1929 konstatoval, že v místech, kde ve větší míře žijí příslušníci jiného než státního jazyka, by měly být otvírány zvláštní menšinová oddělení základních škol s minimálně 30 žáky. Program a učební plány měly být v menšinových školách stejné jako v ostatních školách, s tím, že se požadoval co největší podíl vyučování ve „státním jazyce“, v němž měly být vedeny i všechny služební záznamy. Jak byla tato nařízení dodržována v oblastech s albánským obyvatelstvem, ale není zřejmé.

⁸³ ČOLIĆ, Liljana: *Lice i naličje političkih sloboda u Južnoj i Staroj Srbiji tokom doba parlamentarizma kraljevine SHS*. Baština (Priština) 1998–1999, č. 9–10, s. 199–210.

⁸⁴ JOVANOVIĆ, V.: *Iseļjavanje muslimana iz Vardarske banovine*, s. 83.

⁸⁵ DIMIĆ, Ljubodrag: *Činjenice i interpretacije o prosveti i svakodnevnom teroru*. In: TERZIĆ, Slavenko (ed.): *Odgovor na knjigu Noela Malkolma Kosovo – kratka istorija*. Beograd 2000, s. 160.

⁸⁶ BOROZAN, Dj.: *Osnovni principi zaštite manjina*, s. 376.

⁸⁷ DIMIĆ, Lj.: *Činjenice i interpretacije o prosveti i svakodnevnom teroru*, s. 151.

V letech 1919–1929 bylo v jižním Srbsku vystaveno 487 škol, na místa, kde žilo převážně albánské obyvatelstvo, z tohoto počtu připadlo 105 škol. Z celkem 1 401 školy ve všech šesti oblastech s albánským obyvatelstvem se děti etnických Albánců učily ve 261 škole. Koncem školního roku 1927–1928 chodilo do těchto škol 7 333 albánských chlapců a 232 dívek, ve školním roce 1940–1941 uvádí Djordje Borozan na Kosovu a Metochii 11 876 žáků albánské národnosti, což ale měla být maximálně jedna třetina albánských školou povinných dětí. Podle statistiky z roku 1932 existovalo v bánovinách s albánským obyvatelstvem 79 měšťanek, které mělo navštěvovat 11 240 žáků albánské národnosti. Učilo v nich 53 učitelů Albánců, s největší pravděpodobností ovšem nikoli v albánštině. V sedmi gymnáziích, která v meziválečné době působily v oblastech s albánskou populací, ale studoval pouze minimální počet albánských studentů. Také v medresách, kromě části výuky ve Velké medrese krále Alexandra I., v níž studovalo více Albánců, nebyla výuka vedena v albánštině.⁸⁸ Na Bělehradské univerzitě mělo v meziválečné době podle některých autorů studovat za celou dobu maximálně 80 posluchačů albánské národnosti.⁸⁹

Albánská patriarchální a autarkická společnost ovšem sama o sobě nebyla vzdělávání, zejména ne ženskému, příliš nakloněna. Tohoto faktu dokázala státní osvětová politika vůči albánské menšině v zájmu „ochrany národních zájmů“ úspěšně využívat. Nelze tak sice říci, že by albánské děti měly přístup ke vzdělání odepřen, i s ohledem na malý podíl vyučování v albánštině jej však využívala jen menšina albánského obyvatelstva. Není tedy divu, že jeho nigramotnost neklesala. I na konci předválečného období dosahovala až k hrozivým 90 %.

Oblast Makedonie, Rašky (Novopazarského sandžaku) a Kosova a Metochie tvořila z náboženského hlediska jednotné islámské společenství, rozdělené do pěti muftijských okrsků (tur. Muftiluk), které dohromady disponovaly 1 131 mešitou (v 665 z nich byly náboženské obřady slouženy v arabštině). Tuto náboženskou strukturu ze zákona z poloviny platil stát, z poloviny pak byla financována výnosy z nadací (vakufů) a z poplatků věřících. Do oblasti zejména albánských ovšem byli, často záměrně, posíláni imámové neznalí albánštiny, zejména slovanští Muslimové z Bosny a Hercegoviny.⁹⁰ Při mešitách existovaly také základní náboženské školy, v nichž v posledních letech předválečné Jugoslávie učilo 263 imámů a 22 muftích placených státem, 310 dalších pak bylo udržováno pomocí náboženských nadací.⁹¹

Mateřský jazyk mohla albánská populace využívat ve státní správě pouze před soudy a při nutných administrativních činnostech. Samozřejmě místní správa v obcích s většinovým albánským obyvatelstvem byla albánská.

⁸⁸ BOROZAN, Dj.: *Osnovni principi zaštite manjina*, s. 373–375.

⁸⁹ Tamtéž, s. 377.

⁹⁰ JOVANOVIĆ, V.: *Iseljavanje muslimana iz Vardarske banovine*, s. 83.

⁹¹ BOROZAN, Dj.: *Osnovni principi zaštite manjina*, s. 375.

Ekonomická situace

Království SHS získalo v podobě Kosova a Metochie a větší části Makedonie kraje, jejichž míra zaostalosti byla v evropských poměrech ojedinělá. Přispěla k tomu bezesporu i velká nestabilita poměrů po Balkánském kongresu a řadě povstání, které oblastí hýbaly kolem přelomu 19. a 20. století (Ilindenské povstání ve východní Makedonii v roce 1903, mladoturecká revoluce, albánská povstání počínaje rokem 1909). V celé této oblasti navíc v té době operovaly oddíly srbských četníků, bulharských komitů, na jihu pak také řeckých kleftů, všude pak albánských kačaků, které se vzájemně potíraly, pochopitelně přes „hlavy“ civilního obyvatelstva. „Jižní Srbsko“ tak bylo v posledních desetiletích osmanské vlády bezesporu nejméně vhodným místem pro život v celé Evropě. Srbský geograf a národopisec Jovan Cvijić označil území od Novopazarského sandžaku přes Kosovo a Metochii po Makedonii jako „*zemi největší anarchie a násilí nejen na Balkánském poloostrově, ale možná ojedinělou i ve světovém měřítku*“.⁹² Nejspíš i proto zde byla většina technických vymožeností 19. století věcí zcela neznámou. Polofeudální společnost, založená na tradičních patriarchálních hodnotách, s autarkickým hospodařením, uzavřená v albánském prostředí navíc do složité sítě rodových a kmenových vazeb, žila prakticky pouze z primitivního zemědělství. Většina rolnického obyvatelstva ovšem obhospodařovala minimální výměry, mnozí navíc, do agrární reformy v roce 1919, jako poddaní místních begů. Na Kosovu a v Metochii neexistoval žádný průmysl, většina potřebného zboží se vyráběla v řemeslnických dílnách.

Také cestní síť byla v žalostném stavu, jakkoli oblast vždy tvořila důležitou křižovatkou cest spojujících východ a západ osmanské říše. V roce 1874 sice byla vybudována, díky koncesi udělené sultánem Rakousko-Uhersku, železniční trať Skopje – Kosovská Mitrovica, jíž byla oblast spojena se Soluní, ekonomice v okolních krajích ale příliš nepomohla. V letech 1931–1936 ji doplnila další trať spojující Mitrovici přes Kraljevo s Bělehradem a lokální trať z Prištiny do Peće, nicméně, ani tato investice hospodářství oblasti nepomohla, neboť „*prioritny centrální politiky vůči tomuto okrajovému území byly větším dílem zaměřeny na boj se vzbouřenci a budování bezpečnostních systémů...*“.⁹³

Jediným skutečně velkým a významným komplexem, který byl v oblasti v meziválečné době vybudován, byly doly v Trepči a navazující chemicko-metalurgický kombinát, jehož počátky spadají do roku 1926. Také on ovšem ještě dlouho zůstal v tradičním hospodářství Kosova a Metochie cizím prvkem. Železnice a rudný důl tak byly v podstatě jediným větším investičním celkem, jež oblast v meziválečné době dostala.⁹⁴

⁹² CVIJIĆ, Jovan: *Balkanski rat i Srbija*. Srpski književni glasnik (1912), s. 651–664. Beograd 1912. Citováno podle BOGDANOVIĆ, D.: *Knjiga o Kosovu*, s. 165.

⁹³ POPOVIĆ, Nenad: *Otvoreno o ekonomiji Kosova i Metohije*. Beograd 2008, s. 21–23.

⁹⁴ Tamtéž, s. 23.

Pokusy o změnu etnické situace

Arnautašská teze

Srbsko a Černá Hora, a po Velké válce také Království Srbů, Charvátů a Slovinců, se „staronová“ území snažila integrovat v první řadě za pomoci kolonizace území slovanským (a to nejen srbským) rolnickým živlem, jež měla zvrátit pro srbskou populaci na Kosovu negativní demografický trend. Uvažovalo se však také o postupné asimilaci albánského obyvatelstva. Touto myšlenkou byl po první světové válce údajně zaujat zejména jugoslávský král Aleksandar, ale také část politické elity, kteří kosovské a metochijské Albánce považovali v souladu s tzv. arnautašskou teorií z velké části za albanizované Slovany.

Jako Arnautaš byl označován příslušník srbského etnika na Kosovu a Metochii, jenž měl nejprve přijmout islám a posléze, postupem času, také albánskou identitu. Slavenko Terzić v této souvislosti např. hovoří o tom, že ještě na přelomu 19. a 20. století bylo pravých etnických Albánců na Kosovu a v Metochii relativně málo a že většinu albánsky mluvícího obyvatelstva tvořili albanizovaní Srbové!⁹⁵ Dušan Bataković pak poukazuje na to, že proces albanizace srbského obyvatelstva na Kosovu a Metochii byl završen s koncem osmanské moci na Balkáně v roce 1912 s tím, že lze s poměrně velkou jistotou říci, že srbský původ má přibližně 30 % albánské populace na Kosovu a Metochii.⁹⁶ To ovšem nic nemění na situaci, že tito „arnautaši“ se v době balkánských válek cítili být zcela Albánci a tato nová identita již jejich slovanský původ dávno překryla.

Údaje o „arnautaších“ se objevují v dílech cestovatelů po Kosovu a Metochii z 19. století a také v literatuře srbské historické a etnografické produkce konce 19. a prvních desetiletí 20. století. Podle některých lokálních svědectví by dokonce i velké albánské fisy (kmeny) Gashi, Shalja a Hoti měly mít srbský původ! Takovéto teorie vycházejí povětšinou z postřehů Gedeona Josifa Jurišice, které publikoval v roce 1852.⁹⁷ Uvádí v nich, že předáci těchto fisů ještě v jeho době znali svého „křesťanského patrona“. Narážel tím na instituci tzv. *slavy*, spočívající v tom, že každý srbský pravoslavný rod a jeho rozrody měly „od paměti“ svého patrona z řad velkých pravoslavných světců, jež oslavovaly jako svůj rodový svátek. Teologové Srbské pravoslavné církve i většina srbských etnografů i historiků dodnes považuje slavení svátku rodového patrona, *slavu*, za specifický srbský náboženský prvek. Tato teorie srbské výlučnosti „*slavy*“ ale není přesná, neboť v různých obměnách a pod jiným názvem lze podobné tradice nalézt i v dalších balkánských pomístních pravoslavných církvích.⁹⁸ Podle bulharského badatele Petka Christova je *slava* základním typem rodové slavnos-

⁹⁵ Odvolává se přitom na dobovou práci, již sestavil Alfred STEAD (*Servia by the Servians*. London 1909). Viz TERZIĆ, S.: *Stara Srbija u očima „Milosrdnog andjela“*. In: Týž (ed.): *Odgovor na knjigu Noela Malkolma Kosovo – kratka istorija*. Beograd 2000, s. 94.

⁹⁶ BATAKOVIĆ, Dušan T.: *Kosovo i Metohija. Istorija i ideologija*. Beograd 2007², s. 51.

⁹⁷ JURIŠIĆ, Gedeon Josif: *Dečanski prvenac*. Novi Sad 1852.

⁹⁸ U nás upozornila na tuto skutečnost Barbora MACHOVÁ: *Kurban. Obětní slavnosti v Bulharsku*. Český lid 95 (2009), s. 173–190.

ti na Balkáně a úzce souvisí se strukturou tamního příbuzenského systému, přičemž funguje jako jádro vědomí společného původu a patrilinearity.⁹⁹ Povědomí o rodovém světcí u jmenovaných albánských fisů tedy sice svědčí o jejich pravoslavném původu (o křesťanském původu islamizovaných Albánců není pochopitelně sporu), nemusí však nutně svědčit o původu srbském.

K masovější islamizaci kosovského srbského obyvatelstva na Kosovu a Metochii mělo docházet zejména po zrušení patriarchátu srbské pravoslavné církve v Peči v roce 1766. Bataković považuje tento moment za zlomový. Převedení srbských diecézí v osmanské říši pod správu cařihradského patriarchátu, dosazování řeckých biskupů do čela srbských diecézí a vytlačování církevní slovanštiny z bohoslužby mělo podle něj být jedním z klíčových důvodů toho, proč odpor vůči islamizaci postupně slábl. Jiným, neméně důležitým faktorem pak měla být rostoucí anarchie v západních částech osmanské říše, posilování osobní moci místních albánských pašů a s tím spojený silící útlak křesťanského obyvatelstva. V této době tak byla zřejmě islamizována oblast tzv. Gory v okolí Prizrenu, kde dodnes žijí slovanští muslimové, tzv. Goranci či Gorané. Ti prý ještě koncem 19. století měli povědomí o tom, kdy jejich předkové přestoupili na islám. Poalbánšťování islamizovaného srbského obyvatelstva pak šlo ruku v ruce s tím, jak sílil vliv albánských begů na politické a ekonomické poměry v oblasti. Islamizované slovanské obyvatelstvo bylo ženitbou či jinak postupně přijímáno do jednotlivých albánských fisů a postupně zcela přejímalo albánskou identitu.¹⁰⁰ Skutečnost, že Goranci nepodlehli albanizačnímu tlaku (a jsou mu vystaveni až v současnosti), je vysvětlována zejména kompaktností a špatnou přístupností jejich sídel.¹⁰¹

Naopak Zoran Janjetović předpokládá, že srbsští autoři 19. století, z jejichž děl vychází většinou dosti nekriticky i současná srbská národovecká historiografie, rozvinuli teorii o údajném srbském původu velké většiny, nebo dokonce všech Albánců, alespoň pokud jde o severní oblasti jejich etnického rozšíření – Kosovo, Metochii a severní Albánii – proto, aby ospravedlnili rozšiřování Srbska na jejich úkor. V této souvislosti docházelo i k úplnému negování albánského národa jako takového, na něž bývalo v těchto dílech pohlíženo pouze jako na skupiny mezi sebou znesvářených kmenů!¹⁰²

Černá Hora vzala arnautášskou teorii po balkánských válkách skutečně „doslova“ a začala vzápětí po jejich skončení ve své části Metochie s masovým obracením islamizovaných Albánců na pravoslaví. To vyvolalo jejich stěhování

⁹⁹ CHRISTOV, Petko: *Obštnosti i praznici*. Sofija 2004, s. 18. Citováno podle MACHOVÁ, B.: *Kurban. Obětní slavnosti v Bulharsku*.

¹⁰⁰ BATAKOVIĆ, D.: *Kosovo i Metohija. Istorija i ideologija*, s. 43–45. Proces „poalbánšťování“ velice přesvědčivě popisuje Jovan CVIJIC ve svém díle *Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije*. Sv. III, Beograd 1911, s. 1162–1166.

¹⁰¹ Více o Gorancích u nás viz TESAŘ, Filip: *Kudy kam? Gorané, tradiční komunita pod palbou modernity*. In: *Studia Balcanica Bohemo-Slovaca* VI, s. 525–530.

¹⁰² JANJETOVIĆ, Zoran: *Nacionalne manjine u očima srpske elite 1918–1941*. In: *Srbi i Jugoslavija. Država, društvo, politika. Zbornik radova*. Beograd 2007, s. 119 (s odvoláním na další badatele – Oliveru Milosavljevićovou či Predraga J. Markoviće).

jak do Albánie, tak také do Srbska a zejména do srbské části Metochie a na Kosovo, kde takovéto násilné obracení neprobíhalo.¹⁰³

K poalbánšťování kosovsko-metochijských Slovanů bezesporu docházelo a také v současnosti mezi slovanským muslimským obyvatelstvem v okolí Prizrenu dochází. Podobně např. v novém prostředí habsburské monarchie došlo k posrbštění či pocharvátštění albánského křesťanského obyvatelstva, které se připojilo k srbským vystěhovaleckým proudům konce 17. a první půle 18. století.¹⁰⁴ Pro etnickou situaci na Kosovo a Metochii i jinde však nemá tato skutečnost v současnosti (a neměla ani v dobách meziválečné Jugoslávie) jiný význam než pouze k manipulativní. Vědomí bývalých „arnautašů“ totiž bylo v době meziválečné naprosto albánské, rozlišovat „autochtonní“ Albánce od „arnautašů“ ani nebylo možné. K pokusům o jakousi asimilaci albánského obyvatelstva tak v podstatě ani nemohlo dojít.

Kolonizace Kosova a Metochie slovanským živlem

začala až po vzniku Království SHS v roce 1918. Umožněna byla vydáním zákona o osidlování z 24. září 1920, nicméně k živelnému usazování kolonistů docházelo již mezi lety 1918–1920.¹⁰⁵ K rozdělení mělo být „v jižních krajích“ určeno až 220 000 ha půdy (tj. kolem 20 % celkové plochy území),¹⁰⁶ jež měla být přidělena kolonistům z vnitřního Srbska, Černé Hory, Bosny, Dalmácie a z bývalé Vojenské hranice v Charvátsku (oblasti Liky a Kordunu, tzv. Krajiny), tedy z oblastí ekonomicky málo rozvinutých a zemědělsky neúrodných. Celková plocha přidělené půdy však byla menší, k roku 1928, kdy byl kolonizační proces až na výjimky prakticky ukončen, činila 111 600 ha.¹⁰⁷ Druhá kolonizační vlna, organizovaná podle nového zákona o osidlování jižních oblastí království z 11. června 1931, probíhající v letech 1933–1938, již tento obraz změnila pouze nevýznamně – do roku 1941 se rozloha přidělené půdy rozšířila na 120 259 ha.¹⁰⁸

¹⁰³ Propagační práce ředitele Web Genocide Documentation Centre ze Západoanglické univerzity v Bristolu (University of the West of England) Stuarta D. STEINA *Expulsions of Albanians and colonisation of Kosova* (1877–1995) (The Institute of History, Prishtina 1997, <http://www.ess.uwe.ac.uk/kosovo/pref.htm>) hovoří na základě archivního výzkumu o tom, že do března 1913 konvertovalo, resp. bylo přinuceno konvertovat k pravoslaví jen v oblasti Djakovice 1 703 Albánců, v okolí Peče to mělo do června 1913 být dokonce 20 albánských osad, v samotné Peči pak 200 osob.

¹⁰⁴ Typickým příkladem je katolické albánské obyvatelstvo kmene Klimentů, které při stěhování v roce 1737 kolonizovalo sremské vesnice Hrtkovci a Nikinci a v průběhu let zcela přijalo charvátskou identitu.

¹⁰⁵ OBRADOVIĆ, Milovan: *Agrarna reforma i kolonizacija na Kosovu (1918-1941)*, Priština 1981, s. 130–131.

¹⁰⁶ S touto rozlohou operují historičtí geografové Miloš FŇUKAL a Michal ŠRUBAŘ v článku *Dopady nucených migrací v oblasti Kosova* (Geografická revue [Banská Bystrica], roč. 3 (2007), č. 1, s. 41).

¹⁰⁷ KRSTIĆ, B.: *Kosovo između istorijskog i etničkog prava*, s. 74. Autor se ve své monografii opírá o práce svého otce Djordje KRSTIĆE, který působil v letech 1927–1928 ve funkci hlavního zemědělského komisaře ve Skopji a bezprostředně se tak zabýval jak naplňováním procesu kolonizace v oblasti tzv. Jižního Srbska, tedy Kosova, Metochie a Makedonie, tak jeho kontrolováním. Přístup Dj. Krstiće byl typicky srbsky vlastenecký, v kolonizaci viděl nápravu minulých křivd i možnost integrace těchto oblastí do nového státu a s nelibostí nesl její rozmělnění a zneužívání. Svě poznatky o kolonizaci Kosova, Metochie a Makedonie shrnul práci *Kolonizacija u Južnoj Srbiji*, která vyšla v Sarajevu roku 1928.

¹⁰⁸ Jedná se ovšem o celkovou plochu pozemků v tzv. Jižním Srbsku, kam byla započítávána i Makedonie, jejíž převážně severní části byly také osidlovány. Z celkové výměry nově osídlené půdy připadalo nejvíce na samotné

Pokud jde o celkové počty kolonistů, rozchází se relevantní literatura až o řadu tisíc, což je dáno i tím, že přesné statistiky nebyly vedeny a v současnosti je prakticky nemožné dohledat kolonizační akta do všech detailů. Akademik Dimitrije Bogdanović ve své autoritativní práci *Knjiga o Kosovu* (Kniha o Kosovu) z roku 1986 uvádí, že do 6. dubna 1941, kdy na Jugoslávii zaútočila vojska Osy, bylo na Kosovu a v Metochii usídleno kolem 12 000 rodin, tedy cca 60 000 kolonistů.¹⁰⁹ Branko Krstić upřesňuje, že do roku 1941 získalo půdu 10 877 rodin převážně srbských kolonistů. Mimo tento počet ale zvlášť pojímá 602 rodin veteránů (dobrovolníků) první světové války¹¹⁰ a tvrdí, že výše uvedená celková výměra kolonizované půdy zahrnovala také pozemky, které byly rozděleny mezi 7 812 rodin kosovských starousedlíků slovanského, zejména srbského původu, kteří o ni přišli v bouřlivých dobách mladoturecké revoluce a první světové války a prokázali se dekretem z tureckých dob, tzv. tapu.¹¹¹ Jednalo se tak vlastně o jakousi nápravu dřívějších křivd.¹¹² Tyto starousedlické rodiny ovšem nemohly být počítány mezi živel kolonizační. Milovan Obradović pak na počátku 80. let 20. století ve své disertaci na základě zevrubného archivního výzkumu rozporuplné údaje, jimiž disponovala tehdejší státní administrativa, přímo vyčísľuje: podle nich tak koncem roku 1939 žilo v oblasti 13 519 rodin kolonistů, koncem roku 1940 se hovoří jen o 11 589 rodinách a počátkem dubna 1941, tedy bezprostředně před okupací země, nalézá v úředních dokumentech počet 12 005 rodin.¹¹³ Pravděpodobně nejpřesnější údaje zveřejnil nejnověji Aleksandar Pavlović,¹¹⁴ jenž zachytil statistické přehledy jugoslávského ministerstva zemědělství z počátku 40. let 20. století.¹¹⁵ Z publikovaného materiálu vyplývá, že největší

Kosovo (cca polovina) a po jedné čtvrtině pak na Metochii a Makedonii. Viz KRSTIĆ, B.: *Kosovo izmedju istorijskog i etničkog prava*, s. 74.

¹⁰⁹ S tímto číslem operují také historičtí geografové Miloš FŇUKAL a Michal ŠRUBAŘ ve své práci *Dopady nucených migrací v oblasti Kosova*, s. 41.

¹¹⁰ Dobrovolníci (kteří se přidali k srbské armádě před listopadem 1918 a váleční veteráni byli privilegovanou skupinou osídlenců, která, nejen na Kosovu a Metochii, dostávala finanční výpomoc pro výstavbu obydlí a také větší – 5 ha – bezplatný přiděl půdy. Viz GAČEŠA, Nikola L.: *Agrarne reforme i kolonizacije u Jugoslaviji*. In: *Jugoslovenska država 1918–1998. Zbornik radova s naučnog skupa*. Beograd 1999, s. 318.

¹¹¹ Tapu, v jihoslov. jazycích tapija, byla držební listina o pozemkovém vlastnictví, kterou v dobách tureckého feudálního systému vydával sipáhija (turecký šlechtic) rolníkům hospodařícím na jeho tímáru (lénu). Touto listinou získával rolník dědičné právo hospodařit na jemu vyhrazené půdě. Tapu byla samozřejmě vydávána také při jakémkoli pozemkovém převodu. V 19. století získal tento výraz v právní terminologii nového srbského státu význam dokumentu o právu na vlastnictví té které nemovitosti. Tapu i knihy tapijí (tedy vlastně pozemkové knihy) platily v předválečné Jugoslávii v těch oblastech, které přešly do nového státu prakticky přímo z osmanské říše, nebo kde jejich užívání přežívalo (zejména Makedonie, Kosovo a Metochie, jižní Srbsko, Černá Hora). Viz např. ZIROJEVIĆ, Olga: *Povratak turskim tapijama*. Republika (Beograd) 2000, č. 232, s. 1.

¹¹² KRSTIĆ, B.: *Kosovo izmedju istorijskog i etničkog prava*, s. 74.

¹¹³ OBRADOVIĆ, Milovan: *Agrarna reforma i kolonizacija na Kosovu (1918-1941)*, Priština 1981, s. 220.

¹¹⁴ PAVLOVIĆ, Aleksandar: *Prostorni raspored Srba i Crnogoraca kolonizovanih na Kosovu i Metohiju u periodu između 1918. i 1941*. Baština (Priština-Leposavić), roč. 2008, sv. 24, s. 232–245. Ve této své práci se Pavlović opírá zejména o materiál *Spisak kolonija na teritoriji Južnih krajeva*, pocházející z Archivu Jugoslávie, z fondu jugoslávského ministerstva zemědělství z roku 1940.

¹¹⁵ Počet obcí, v nichž žili kolonisté, a počet kolonizačních rodin uvádí následující tabulka (PAVLOVIĆ, A.: *Prostorni raspored*, s. 242)

zemědělský komisariát	počet obcí s kolonisty	počet rodin kolonistů
Uroševac	165	2 905
Djakovica	138	4 044

počet kolonií byl s jasným strategickým cílem založen v metochijské kotlině, tedy na území poblíž hranic s Albánií, které tak mělo získat spolehlivé a státu loyální obyvatelstvo. Zároveň ovšem šlo, podobně jako v rovinách Kosova, o oblasti úrodné a vhodné pro zemědělské podnikání. Procentuálně vyjádřeno, největší podíl kolonizačního obyvatelstva žil v metochijských okresech djakovickém (24,7 %), istockém (17, 2 %), pečském (14, 3 %) a v rovinách kolem řeky Lab na Kosovu (10,5 %). Z Pavlovičovy studie je zřejmé, že na konci celého dosidlovacího procesu na kolonizovaném území v 594 obcích hospodařilo 13 706 rodin kolonistů. Mezi obce nejhojněji osídlené kolonizačním živlem patřily Dobruša (350 rodin), Vitomirica (357), Lumbarda (187), Novo Čikatovo (163) a Obilić (122).¹¹⁶ V etnické struktuře kolonistů pochopitelně převažovali Srbové (mezi něž byli počítáni i Černohorci¹¹⁷) – cca 45 000, kolonizace se dále zúčastnilo 4 500 Charvátů, 450 Slovinců, kromě nich ale do kolonizačních proudů patřili i Vlaši,¹¹⁸ Rusíni, bílí Rusové (jednu dobu se vláda dokonce zabývala strategií Kosovo kolonizovat převážně bělogrvarďjci), dokonce i Němci!¹¹⁹

Hospodářství nových kolonistů, a jak je patrné již z poměru podělené půdy a počtu rodin nepříliš velká, byla částečně koncentrována do nově vytvořených sídel – kolonií, zpravidla homogenních podle národnosti a původu kolonistů. Z hospodářského hlediska to zejména tam, kde byli dosídleni lidé z dinárských pohoří, byly „malé autarkické rurální celky, v nichž se s velkým úsilím docházelo k prosté zemědělské reprodukci, o tržních přebytcích nemohlo být ani řeči...“.¹²⁰ Jednotlivé kolonistické usedlosti i velikosti jejich pozemků byly téměř stejné, takže mezi kolonisty existovala jakási „idylická rovnost“.

Nelze ovšem říci, že by tato kolonizační vlna výrazným způsobem změnila etnické složení obyvatelstva na Kosovu a Metochii ve prospěch slovanského živlu, kolonizace také rozhodně neměla pouze tento primární cíl. Dotčené jižní oblasti Království SHS byly totiž roku 1921 se svými 41 obyvateli na km² nejhřidčeji osídleným územím celého státu, navíc s velkými plochami neobdělávané půdy!¹²¹ Při kolonizaci proto mělo docházet jen k minimálním záborům

Prizren	42	652
Peć	118	3 713
Kosovska Mitrovica	13	79
Vučitn	118	2 313

¹¹⁶ Tamtéž, s. 243.

¹¹⁷ Černohorci byli obecně považováni za mentálně i kulturně Albáncům nejbližší, proto se také beze strachu usazovali na konfiskované kačacké statky a byli přednostně doosidlováni do horských albánských vesnic v Metochii. Viz JANJETOVIĆ, Zoran: *Deca careva, pastorčad kraljeva. Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941*, Beograd 2005, str. 325–327, 340.

¹¹⁸ Zřejmě původní balkánské thrácko-dácko-ilyrské, nicméně v době římské vlády nad Balkánem romanizované obyvatelstvo, v této době vesměs pravoslavného vyznání, hovořící zvláštním románským jazykem s velkými příměsemi toho jazyka, jehož mluvčí převládali v jejich okolí.

¹¹⁹ OBRADOVIĆ, M.: *Agrarna reforma i kolonizacija na Kosovu (1918-1941)*, s. 220–222.

¹²⁰ GAČEŠA, Nikola L.: *Agrarne reforme i kolonizacije u Jugoslaviji*, s. 318.

¹²¹ PETROVIĆ, Ruža: *Demografske osobnosti razvoja Kosova i etničke prilike*. In: Mitrović, Andrej (ed.): *Srbi i Albanci u XX veku*. Beograd 1991, s. 176. Zajímavé v této souvislosti je tvrzení Noela Malcolma o tom, že

půdy dříve obdělávané Albánci – přiděly kolonistům měly tvořit úhory, lada či úrodná lesní půda, opuštěná hospodářství a půda konfiskovaná těm, kteří se postavili proti novému státu se zbraní v ruce, nebo těch, kteří ji v důsledku svého odporu opustili a emigrovali. Takovýchto pozemků přitom nebylo málo – pouze na území pečského zemědělského komisariátu leželo mezi lety 1919–1939 ladem 9 674 ha trvale opuštěných – kačackých – polností a pastvin.¹²² Kolonizace ovšem bylo využíváno i k represáliím vůči rodinám samotných kačaků, pokud nevyužili možnosti amnestie a nesložili zbraně: jejich pozemky a obydlí, v nichž žila jejich rodina, byly zkonfiskovány se vším všudy a rodiny internovány ve zvláštních táborech!¹²³ Došlo ale samozřejmě i k zabírání půdy dalších albánských vlastníků, především však té, která podléhala ustanovením o pozemkové reformě. Při ní se zároveň jednalo o odstranění nejkřiklavějších feudálních přežitků tzv. čiflického systému.¹²⁴

Předběžné směrnice k přípravě agrární reformy byly vydány 17. února 1919. V prvním bodě tohoto dokumentu se s konečnou platností ruší poddanství jak v Bosně a Hercegovině, tak v „nových oblastech“ Srbska a Černé Hory, s tím, že se dosavadní poddaní (tzv. čifčijové) prohlašují svobodnými vlastníky poddanské půdy. Parcelace feudálních statků – čifliků,¹²⁵ jejichž majitelé – begové – byli v zájmovém území výhradně tureckého a zejména albánského původu, v majetných kruzích pochopitelně vzbuzovala nelibost. Zrušení tohoto reliktního poddanství ovšem mělo význam i pro chudé albánské čifčije, neboť jak srbští, tak albánští poddaní měli po zrušení čiflického systému v roce 1919 možnost získat půdu, kterou obdělávali (měli-li na ni tapu) do svého trvalého a neomezeného vlastnictví. Zabírání půdy begovských velkostatků ovšem nebylo jednoduché. Do reformy spadala pouze tzv. „nadbytečná“ půda, přesahující určitou výměru, stanovenou státem v podstatě případ od případu. Výnos o pozemkové reformě pro jednotlivé statky musel schvalovat župan, prakticky jej prováděl náčelník toho kterého okresu, čímž se vytvářelo ideální klientelistické a korupční prostředí. Muslimští velkostatkáři měli za odebranou půdu dostat státem garantovanou náhradu, jejíž výše a způsob výplaty stanovoval zvláštní zákon.¹²⁶ Náhrada ovšem často nebyla adekvátní a především její výplata se vinou

Kosovo naopak bylo nejhustěji osídlené území v Jugoslávii, které ale neopírá o žádný relevantní pramen. Viz MALCOLM, N.: Kosovo, s. 323.

¹²² JOVANOVIĆ, Vladan: *Tokovi i ishod medjuratne kolonizacije Makedonije, Kosova i Metohije*. Tokovi istorije (Beograd) 2006, č. 3, s. 27.

¹²³ MALIKOVIĆ, D.: *Kačački pokret*, s. 198.

¹²⁴ Čiflik (čifluk) bylo původně označení pro půdu vyjmutou z tímáru (léna) a danou do svobodného užívání. Šlo o malé výměry, které bylo možno obhospodařit jedním párem volů. V souvislosti s krizí tureckého feudálního systému se výměry čifliků zvyšovaly na úkor šlechtických (sipáhijských) tímárů a měnily se tak postupně na dědičné velkostatky, přenechávané často na obdělávání nájemcům. Rolník hospodařící na čiflické půdě, čifčija, tak obvykle musel ze své práce vydržovat jak vlastníka, tak nájemce (čifluk-agu).

¹²⁵ Černá Hora začal likvidovat begovské statky – čifliky – již vzápětí poté, co získala převážnou část Metochie, tedy koncem roku 1912.

¹²⁶ *Jugoslavija 1918–1988*, s. 275.

centrálních úřadů (resp. nedostatku finanční hotovosti) zpožďovala.¹²⁷ Pozoruhodný údaj v souvislosti s vyplácením náhrad uvádí L. Hladký, podle něhož byla náhrada v jižním Srbku 4,5krát vyšší než v Bosně a Hercegovině.¹²⁸ Tento údaj jednoznačně vypovídá o tom, že se stát snažil vlivnou begovskou vrstvu v těchto citlivých, nestabilních a navíc pohraničních oblastech získat na svou stranu!

Při vzniku kolonizačních osad, ve snaze o vytvoření ucelených sídelních komplexů, docházelo k záboru půdy i prostých albánských rolníků. Jednalo se zhruba o 5 % přidělené půdy, za niž měli být její vlastníci finančně odškodněni,¹²⁹ resp. měla jim být přidělena půda stejné bonity pokud možno v blízkosti jejich usedlostí, což se ovšem málokdy dodržovalo. Postižení vlastníci nebyli většinou ani seznámeni se svými zákonnými právy na náhradu. Při tomto procesu tak docházelo k mnoha křivdám.¹³⁰ Zejména v počátečních fázích kolonizace, do roku 1922, měly být dokonce běžné situace, při nichž byla kolonistům přidělována půda zabíraná i těm albánským rolníkům, kteří na ni měli patřičné dokumenty (tapu).¹³¹ Na zájmy albánských vlastníků se většinou nehledělo ani během výstavby kolonizačních komplexů. Publikovány jsou případy, kdy byly některým rodinám zabráněny pozemky bezprostředně kolem jejich domů, takže aby se dostaly do domu, musely procházet přes hospodářství kolonistů! To pochopitelně přivádělo do nepříjemné situace jak kolonisty, tak postižené albánské rolníky. I kolonisté si tak ale uvědomovali, že není dobré „brát jedněm chudákům, aby se dalo chudákům jiným...“.¹³²

V nejtěžším postavení byli albánští rolníci v pohraničních oblastech s Albánií, kam byla státem směřována, jak jsme již viděli, největší kolonizační vlna s cílem zabezpečit horkou hranici spolehlivým a loyálním obyvatelstvem. Je třeba si v této souvislosti uvědomit, že po celou meziválečnou dobu nebyla bezpečnostní situace zejména v Metochii příliš dobrá, napětí bylo zvyšováno i neustálými vpády kačáků z albánského vnitrozemí. Pás kolonizačních usedlostí podél hranice se tak měl stát jakousi hrází proti tomuto nebezpečí, připomínající doby habsburské vojenské hranice vůči osmanské říši, i s tím, že tamní kolonisté byli ozbrojeni. A protože v pohraničních okresech díky masivnosti osadnického proudu již po určité době nebyla volná obecní či státní půda, a vzhledem k tomu, že v souvislosti se vzrůstajícím mezinárodním napětím druhé poloviny 30. let docházelo k nové vlně kolonizace pohraničí, sáhly jugoslávské úřady dokonce k přímému vyvlastňování pozemků albánských rolníků! Rodinám žijícím

¹²⁷ ERÍĆ, Milivoje: *Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918–1941*. Sarajevo 1958, s. 387. Citováno podle JOVANOVIĆ, Vladan: *Tokovi i ishod medjuratne kolonizacije Makedonije, Kosova i Metohije*, s. 27.

¹²⁸ HLADKÝ, Ladislav: *Bosenská otázka*, s. 176.

¹²⁹ GAČEŠA, Nikola L.: *Naseljavanje Kosova i Metohije između dva svetska rata i rešavanje naseljeničkog pitanja posle drugog svetskog rata*. In: Spasovski, Milena (ed.): *Etnički sastav stanovništva Srbije i Crne Gore i Srbi u SFR Jugoslaviji*. Beograd 1993, s. 141–145.

¹³⁰ Agrární politikou na Kosovu a Metochii se zabýval velice zevrubně Milovan OBRADOVIĆ v citované již knize *Agrarna reforma i kolonizacija na Kosovu (1918–1941)*. Priština 1981, kde také uvádí řadu případů necitlivého přístupu státních úřadů k albánskému rolnickému obyvatelstvu.

¹³¹ JOVANOVIĆ, V.: *Tokovi i ishod medjuratne kolonizacije Makedonije, Kosova i Metohije*, s. 28.

¹³² OBRADOVIĆ, M.: *Agrarna reforma i kolonizacija na Kosovu*, s. 118.

v hraničním území přitom byla zůstavována pouze malá výměra 0,4 ha na člena domácnosti bez ohledu na to, mohou-li usedlosti na těchto výměrách hospodářsky vyžít!¹³³ Tato akce byla zřejmě provázána s jednáními o jugoslávsko-turecké vystěhovalecké konvenci, která probíhala od roku 1936 (viz dále), a měla tak patrně podpořit vystěhovalecké nálady albánského muslimského obyvatelstva. Z konvence ovšem nakonec sešlo a tak celá vyvlastňovací akce pouze přispěla k posílení již tak značných protistátních nálad albánského obyvatelstva a k nárůstu srbsko-albánské nesnášenlivosti.

Kolonisté patřili vesměs k velmi chudým vrstvám a na Kosovo a Metochii šli ve většině případů za lepším – za možností nové existence a za půdou. Stát jim proto musel zajistit základní materiál k výstavbě domů, podobně jako při kolonizacích v dřívějších obdobích se samo sebou rozuměla daňová (nejprve tříletá, po roce 1928 pětiletá, v některých případech však až desetiletá) lhůta apod.¹³⁴ Viděli jsme již také, že ze strategických důvodů byly kolonizační komplexy budovány i na pozemcích rozkládajících se podél hlavních cest a podél státní hranice s Albánií. Byla to místa nebezpečná, utilitární strategický zájem zde jasně převažoval nad ekonomickými hledisky, takže se při vyměřování osad ne vždy hledělo na to, jsou-li tamní parcely vhodné k zemědělskému hospodaření. Osadníci na ně museli být přilákáni dalšími benefity – stěhovali se do hotových, vybudovaných domů, získávali bezplatně osivo, dobytek apod. Díky tomu pak mohly být vystavěny kolonie i v oblasti Drenice, v hlavním operačním poli albánských kačáků. Největší a nejvýznamnější kolonizační obcí zde byla Srbi-
ca.¹³⁵

V rozporu se zákonem ovšem půdu získávali také důstojníci, „zasloužilí občané“, učitelé, úředníci, během roku 1926 docházelo k hromadným přidělovům bývalým komitům a četníkům z Makedonie, velké rozlohy sami sobě přidělovali také okresní náčelníci, kteří se tak stávali „novými begy“. Původní státní zájem, směřující nejen k reintegraci území do nového státního celku změnou etnického složení, ale také ke změně kulturních poměrů v této naprosto zaostalé provincii, se tak naplnit nepodařilo. Mimo jiné i proto, že do oblasti prakticky vůbec nesměřovala inteligence, snad s jedinou, o to však výraznější výjimkou: pravděpodobně nejznámějším kolonistou se stal Adam Pribičević, jeden ze zakladatelů Srbské samostatné strany v předválečném Charvátsku.¹³⁶ Adam Pribičević se, na

¹³³ JOVANOVIĆ, V.: *Tokovi i ishod medjuratne kolonizacije Makedonije, Kosova i Metohije*, s. 8.

¹³⁴ OBRADOVIĆ, M.: *Agrarna reforma i kolonizacija na Kosovu*, s. 161–162.

¹³⁵ PAVLOVIĆ, Aleksandar: *Naselja Srba i Crnogoraca kolonizovanih na Kosovu i Metohiji u periodu između 1918. i 1941. godine*. Baština (Priština-Leposavić), roč. 2008, sv. 25, s. 224, 230.

¹³⁶ Adam Pribičević byl známý také v českém prostředí, a to jako důsledný stoupenec T. G. Masaryka. Ten také v době, kdy byli členové Srbské samostatné strany souzeni ve známém záhřebském velezrádném procesu v roce 1908, přispěl k odhalení vykonstruovanosti celého procesu. Srov. např. HLADKÝ, Ladislav: *T. G. Masaryk a jihoslovanské národy*. In: Pražák, Richard (ed.): *T. G. Masaryk a střední Evropa*. Brno 1994, s. 59–63; též, *Masarykovy problémy s Jihoslovany*. In: Šesták, Miroslav – Voráček, Emil (edd.): *Evropa mezi Německem a Ruskem. Sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty*. Praha 2000, s. 293–299; TEJCHMAN, Miroslav: *T. G. Masaryk a balkánská politika*. In: *T. G. Masaryk a vztahy Čechů a Němců (1882–1937)*. Praha 1997, s. 119–133; ŠTĚPÁNEK, Václav: *Srpske veze Tomaša Garika Masarika*. In: *Slavistika* (Beograd) 9, 2005, s. 285–295; též: *Tomaš Garik Masarik i Srbi*. Književne novine LIII, Beograd 2000, č. 1009/1010 (s. 13),

rozdíl od svého politice zcela oddaného bratra Svetozara,¹³⁷ zabýval zejména otázkami pozvednutí rolnického stavu. Jeho činnost v kolonii ve Vučitrnu, kde žil od roku 1924 a kde také „*prováděl*“ (svým příkladem – pozn. V. Š.) *pravou kulturní misi*“,¹³⁸ byla bezesporu směřována zejména k tomuto cíli.¹³⁹ Jiným příkladným typem kolonistů byli rolníci z Vojvodiny, kteří vytvořili několik obcí v rovinách severního Kosova, jež byly alespoň úrodností podobné jejich původnímu bydlišti. Hovořilo se o nich jako o „*nejkulturnějším rolnickém obyvatelstvu Kosova*,“ a také sloužili jako vzor hospodaření, a to nejen pro ostatní kolonisty, ale i pro starousedlé obyvatelstvo, vůči němuž osadníci z Vojvodiny, sami z multietnického prostředí a bez zkušeností z pohraničních válek a osmanského útisku, neprojevovali etnické předsudky. Většinově však kolonisté původem z Vojvodiny pro ně naprosto cizí prostředí, kde chyběla také základní občanská vybavenost, do druhé světové války opustili.¹⁴⁰ Adam Pribičević v této souvislosti velice trefně poznamenal, že pro jednosměrnou cestu na Kosovo, Drenici či do Metochie bylo v té době zapotřebí větší odvahy než k cestě do Ameriky! „*Zkrotit tento úhor a zůstat při tom živý*“ dokázali podle něj pouze horalé z dinárských pohoří, v žádném případě pak lidé z Vojvodiny či Slovinci.¹⁴¹

Kolonizace tak nakonec začala být v obecném povědomí považována za neúspěšnou. Jako velký problém se ukázala také skutečnost, že osoby odpovědné za její úspěch i úředníci na místě samém byli vybírání zejména s ohledem na stranickou příslušnost a bez přihlídnutí k jejich kvalifikaci a schopnostem.¹⁴² Přesto se v dobovém tisku čas od času objevovaly zprávy o úspěších. Propagační články přímo lákající k návštěvě kolonizací zušlechtěných míst¹⁴³ však byly

1011/1012 (s. 16) aj. Sám Adam PRIBIČEVIĆ své nepříliš radostné poznatky z provádění kolonizace vypsál v knize *Od gospodina do seljaka* (naposledy Zagreb 1996).

¹³⁷ O něm u nás více viz HLADKÝ, Ladislav – CHROBÁK, Tomáš – PELIKÁN, Jan: *Svetozar Pribičević a Československo (1929–1936)*. Český časopis historický 93, 1995, s. 244–262; tíž: *Emigrace Svetozara Pribičeviče v Československu. 1. část – Edice českých archivních dokumentů (1929–1932)*. In: Slovanské historické studie 28, 2002, s. 141–242; tíž: *Emigrace Svetozara Pribičeviče v Československu. 2. část – Edice českých archivních dokumentů (1932–1936)*. In: Slovanské historické studie 29, 2003, s. 215–287; tíž: *Emigrace Svetozara Pribičeviče v Československu. 3. část – Edice archivních dokumentů z července – října 1936*. Slovanský přehled 90, 2004, s. 447–468; tíž: *Naděje a zklamání. Československý exil Svetozara Pribičeviče*. In: Hladký, Ladislav – Štěpánek, Václav (edd.): *Od Moravy k Moravě. Z historie česko-srbských vztahů v 19. a 20. století*. Brno 2005, s. 251–274.

¹³⁸ KRSTIĆ, B.: *Kosovo između istorijskog i etničkog prava*, s. 76.

¹³⁹ Na činnost ve vysoké politice ovšem A. Pribičević nerezignoval ani na Kosovu. Publikoval v listech Samostatné demokratické strany Riječ a Reč materiály o problematice vesnice a rolnictva, po smrti svého bratra Svetozara v roce 1936 byl zvolen do čela strany. Od roku 1941 žil v emigraci nejprve v Londýně a poté v Kanadě. Tam také po konci druhé světové války aktivně působil v liberálně-demokraticky orientovaných emigrantských organizacích a byl jedním ze zakladatelů Sdružení srbských spisovatelů v diaspoře. Zemřel v roce 1957. Viz např. *Adam Pribičević*. http://sr.wikipedia.org/w/index.php?title=%D0%90%D0%B4%D0%B0%D0%BC_%D0%9F%D1%80%D0%B8%D0%B1%D0%B8%D1%9B%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%9B&oldid=3581693 Přístup 1. září 2010.

¹⁴⁰ PAVLOVIĆ, A.: *Naselja Srba i Crnogoraca kolonizovanih na Kosovu i Metohiji*, s. 227–229.

¹⁴¹ PRIBIČEVIĆ, A.: *Od gospodina do seljaka*, s. 132–133. Citováno podle JOVANOVIĆ, V.: *Tokovi i ishod međjuratne kolonizacije*, s. 34.

¹⁴² Viz např. KRSTIĆ, B.: *Kosovo između istorijskog i etničkog prava*, s. 76–77.

¹⁴³ Typickým příkladem je článek srbského spisovatele, profesora prizrenského bohosloveckého semináře a později poslance Grigorije BOŽOVIĆE (1880–1945) uveřejněný v bělehradských novinách Politika (9. červen 1936, s. 12), na nějž ve své práci *Naselja Srba i Crnogoraca kolonizovanih na Kosovu i Metohiji* (s. 221) upo-

pravdivé jen z části. Pro osídlence sice na jedné straně bylo s velkým vládním příspěvkem z gruntu vybudováno 330 kolonizačních osad a vesnic s 12 689 domy, 46 školami a 32 kostely (nepočítaje v to samozřejmě usedlosti konfiskované či vybudované v dříve již zavedených obcích),¹⁴⁴ na druhé straně se ale často stávalo, že takto vystavěné usedlosti byly v důsledku rozkrádání materiálu i šetření již po krátké době na spadnutí, osady se potýkaly s nedostatkem vody či neúrodnou půdou. Mnoho kolonistů živořilo na pomezí bídy, většinou se také zpožďovalo zaknihování nových vlastnických poměrů, takže kolonisté nemohli získávat úvěry od Agrární banky, která byla pro tyto účely doporučena, a zadlužovali se u lichvářů. To byl ve většině případů jejich konec. Ku pomoci jim nebyl ani státní aparát, jehož úředníci až na výjimky hleděli pouze na svůj prospěch, takže se nakonec často stávalo, že kolonisté získané polnosti nelegálně prodávali a vraceli se, podobně jako vojvodiniští rolníci, do rodného kraje, popř., což byl nejčastější způsob, pozemky pronajali muslimským velkostatkářům (!) a sami se odstěhovali do blízkých měst či městeček, čímž samozřejmě původní smysl kolonizace, spočívající ve změně etnické struktury, zcela zhatili.¹⁴⁵ Většina kolonistů, s výjimkou snad těch, pocházejících z podobného patriarchálního a rurálního prostředí, se v nových sídlech jen těžko asimilovala a navíc se, a to i ti nejchudší, prakticky od počátku setkávali s otevřeným albánským nepřátelstvím. Vždy byli vnímáni jako cizorodý prvek, odlišný od starousedlých Srbů, kteří jak svým patriarchálním způsobem života, tak starými kontakty a často i znalostí albánského jazyka do většinově albánského prostředí zapadali. Většině srbských kolonistů, zejména těch z pokročilejších oblastí, byli ostatně místní Srbové svým patriarchálním způsobem života a jeho zvyklostmi stejně cizí, jako Albánci.¹⁴⁶

Pokusy o vystěhovávání albánského obyvatelstva

Skutečnost, že se kolonizace minula svým hlavním cílem, jímž byla změna etnické struktury a posílení státní loyality oblasti, byla kritizována ze strany srbské národovecké inteligence již v meziválečné době. Předseda Svazu zemědělských družstev (*Savez agrarnih zadruga*) Vasa Šaletić se dokonce vyjádřil ve smyslu, že „*kolonizace Srbů mezi půl milionu Albánců byla chybou*“, jíž lze odčinit pouze vystěhováním co největšího počtu Albánců do Turecka!¹⁴⁷ Šaletić

zorňuje také A. PAVLOVIĆ. Božović nadmíru poeticky popisuje, jak z kopce nad městečkem Istokem shlížel na Metochii, po jejíž „*stráních, horských výběžcích, mělkých kotlinách s křížujícími se stezkami, po mýtinách, a vršcích se bělají chaloupky s červenými střechami, harmonicky, geometricky uspořádané. Jsou to krásné kyticíky rozseté podle plánu po Metochii jako řady vojáků v pluku na přehlídce. Zpestřily ty staré osady, arnautské vesnice, okořenily krajinu kolem hlavních cest, zkrášlily křižovatky, skvěle dokreslily na pohled kultivované polany a nádherné svahy. I jinak krásná Metochie se díky těmto domečkům, díky těmto nově rozvrženým osadám, stala pravým kouzelným plátnem jež vykreslil nejlepší štětec...*“.

¹⁴⁴ Kolonizacija Kosova i Metohije u Kraljevini Jugoslaviji. http://sr.wikipedia.org/w/index.php?title=Kolonizacija_Kosova_i_Metohije_u_Kraljevini_Jugoslaviji&oldid=3507622. Přístup 24. července 2010.

¹⁴⁵ JOVANOVIĆ, Vladan: *Tokovi i ishodi međuratne kolonizacije*, s. 31.

¹⁴⁶ MALCOLM, N.: *Kosovo*, s. XLI, 326.

¹⁴⁷ JOVANOVIĆ, V.: *Tokovi i ishodi međuratne kolonizacije*, s. 29. Mělo se tak učinit v režii Svazu, jenž by byl pověřen výkupem albánských usedlostí i samotným transferem do Turecka, tak ovšem, aby celá akce neměla punc státní záležitosti, nýbrž náboženského fanatismu Albánců, toužících po přesídlení do islámské země.

samozřejmě s takovýmto názorem nebyl sám. Plánované vysídlování Albánců viděli jako trvalé řešení albánské otázky i mnozí srbští politici a také historici či etnografové. Již v roce 1923 se zamýšlel nad soužitím s „jižními muslimy“, jimiž myslel především Albánce, poslanec původem ze Sandžaku, Sreten Vukosavljević (pozdější partyzán a ministr kolonizace ve vládě Federální demokratické republiky Jugoslávie). Docházel přitom k přesvědčení, že takovéto soužití je nemožné. „*Můžeme věřit, že lidé, kteří (ač muslimové – pozn. V. Š.) nemohli vyjít s osmanskou říší kvůli svým iredentistickým arnautským cílům, se mohou smířit s naším státem?*“ ptá se na zasedání parlamentu, narážaje přitom na odpor Albánců vůči mladotureckým vládám v letech 1909–1912. Jako bezpečnou v této souvislosti vidí pouze etnickou hranici: „*Jen pomyslete, jak by vypadaly čtyři tzv. nově osvobozené okresy (jižního Srbska po roce 1878 – pozn. V. Š.), kdyby se tehdy (v roce 1878 – pozn. V. Š.) vláda rozmyslela, o koho se opřít – jestli o Turky či kačanické Arnauty, nebo o vás (Srby – pozn. V. Š.)...*“¹⁴⁸

Významnou úlohu mezi iniciátory vystěhovávání hrál Dr. Vaso Čubrilo-
vić (1897–1990), jeden z atentátníků na následníka trůnu Františka Ferdinanda z června roku 1914, jenž po válce vystudoval historii, již pak od roku 1930 přednášel na Filozofické fakultě Bělehradské univerzity. V roce 1937 vypracoval memorandum nazvané *Isterivanje Albanaca* (Vyhánění Albánců), v současnosti zejména ze strany proalbánsky orientované historiografie velice často citované. Přednesl jej v Srbském kulturním klubu¹⁴⁹ 7. března t. r. V tomto poměrně obsáhlém textu podobně jako Šaletić kritizuje dosavadní neefektivní kolonizaci Kosova a Metochie, vypočítává její chyby, a pro definitivní vyřešení albánské otázky navrhuje totální vystěhování albánského obyvatelstva za použití státně organizované síly. V závěru memoranda pak podává návrhy na zefektivnění kolonizace.¹⁵⁰ Poukazoval přitom mj. na státem organizované vystěhovávání Albánců a muslimského obyvatelstva ze srbských měst ve 40. letech 19. století za vlády Miloše Obrenoviće, vysídlení zhruba 30 000 Albánců z oblastí dnešního jižního Srbska po Berlínském kongresu v roce 1878, (jež, jak jsme viděli, bylo spíše spontánní migrací před postupující srbskou armádou), i na migrace z nově dobytých území během balkánských válek, jejichž obyvatelstvo

¹⁴⁸ Citováno podle JANJETOVIĆ, Z.: *Nacionalne manjine u očima srpske elite*, s. 139. Zajímavé ovšem je, že o slovanských muslimech neměl Vukosavljević takovéto smýšlení. V Sandžaku je dodnes považován za předního bojovníka za práva této nerozvinuté oblasti a jako takový se těší úctě místních muslimů (viz např. HADŽAGIĆ-DURAKOVIĆ, Indira: *Sandžaklija Sreten Vukosavljević*. Sandžak Press. Elektronske novine, 27. srpna 2010: <http://sandzakpress.net/sandzaklija-sreten-vukosavljevic>.

¹⁴⁹ Vaso Čubrilo-
vić, tehdy docent bělehradské filozofické fakulty, byl tajemníkem tohoto klubu, který, podle slov jednoho z jeho zakladatelů, Slobodana Jovanoviće (1869–1958), srbského právního historika a politika (mj. předsedy emigrační londýnské jugoslávské vlády v letech 1942–1943), měl být „*místem setkávání a rozhovorů těch, kteří se zabývají otázkami srbské národní kultury*“ (DIMIĆ, Ljubodrag: *Srpski kulturni klub i preuredjenje jugoslovenske države*. In: *Dijalog povjesničara – istoričara*, IV, Pečuj 20–22. října 2000, Zagreb 2001, s. 360). Více o činnosti klubu viz DIMIĆ, Lj.: *Srpski kulturni klub između kulture i politike – prilog istoriji*. Književnost (Beograd) 1993, č. 9–10, s. 858–903.

¹⁵⁰ Integrální text viz např. ELSIE, Robert: *Vaso Cubrilovic: The Expulsion of the Albanians – Memorandum*. In: *Texts and Documents of Albanian History*. http://www.albanianhistory.net/texts20_1/AH1937_1.html. Pří-
stup 30. srpna 2010.

nehodlalo přistoupit na život v křesťanských státech a pod křesťanskou „vrchností“. Těmito reminiscencemi se snažil dokázat, že jedině takovýto postup může přispět k trvalé reintegraci Kosova a Metochie do jugoslávského státu.

Pro vystěhovávání do Turecka navrhoval Čubrilović využívat agitaci mezi obyvatelstvem, již by měli provádět jak turečtí emisaři, tak také státem získaní a placení (popř. zastrášení) albánští předáci – hodžové a vlivní muži jednotlivých fisů, kombinovanou s nátlakem státního aparátu. Do krajnosti by se podle něj mělo vyžadovat dodržování všech policejních předpisů a zákonů, pokutovat a trestat tradiční pašování, kácení ve státních lesích, volné pouštění psů, nutit k veřejně prospěšným pracím, a využívat „*všechny další prostředky, které může vymyslet praktická policie*“. Znepříjemnit život albánských mas a přinutit je k emigraci měly také nemilosrdně vymáhané daně a dluhy, zabírání státních i obecních pastvin, odebrání a rušení koncesí na kavárny, obchod, řemesla, vytlačování osob albánské národnosti ze státních služeb i z obecních samospráv. Navrhoval také nařizovat přísné dodržování hygienických a sanitárních norem a předpisů jak v samotných albánských domácnostech, tak ve stájích a chlévech, vyžadovat dodržování přísných veterinárních opatření, která by omezovala volný prodej dobytka i jeho dopravu na tržiště... V náboženském smyslu pak prosazoval např. zákaz mnohoženství a „*nemilosrdné uplatňování zákona, že i děvčata musejí navštěvovat základní školy tam, kde je to možné*“.¹⁵¹

Tam, kde by se část vesnice rozhodla pro odchod, měli být podle Čubriloviće nejprve dosídlení Černohorci, „*lidé smělí, bojovní a bezohlední, kteří svými útoky a výtržnostmi přinutí zbytek Arnautů k vystěhování*“, a teprve poté by do takto „připravených“ vesnic přišlo rolnické kolonizační obyvatelstvo z jiných krajů. Naopak jakmile by se ta která rodina rozhodla pro vystěhování, měly podle Čubriloviće státní úřady ukázat příznivou tvář – vycházet vystěhovalcům všemožně vstříc, promptně vydat výjezdní víza, pomoci s dopravou a jejím financováním apod. Budoucí akademik tedy vycházel z přesvědčení, že jediný efektní způsob, jak oblast integrovat, je masové vystěhování Albánců. Postupná kolonizace podle něj neměla úspěch nikde v Evropě, tím spíše ne na Balkáně. „*Státní správa, chce-li v boji o půdu intervenovat ve prospěch státního národa, může uspět pouze tehdy, bude-li postupovat brutálně, neboť domorodec, zakoreněný a aklimatizovaný ve své otčině, je vždy silnější než kolonista*“ zakončil své memorandum Čubrilović, a neopomněl dodat, že je třeba mít na paměti, že stát má co do činění se „*syrovou, houževnatou a plodnou rasou, o níž nebohý Cvijić*¹⁵² *prohlásil, že je nejexpanzivnější na Balkáně*“.¹⁵³

¹⁵¹ V tradičním muslimském albánském patriarchálním prostředí dívky nebyly do škol posílány a v žádném případě pak ne do škol smíšených.

¹⁵² Jovan Cvijić (1865–1928), největší srbský geograf, dr. h. c. mj. Karlovy univerzity, zakladatel antropogeograficko-etnologické vědecké školy, tvůrce řady zásadních děl o geografii i etnologii Balkánského poloostrova. Na poválečné pařížské mírové konferenci prosadil hranice Království Srbů, Charvátů a Slovinců. Jeho dílo z dnešního pohledu obsahuje také určité kontroverze: Před balkánskými válkami prosazoval právo Srbska na severní Albánii, byl jedním z tvůrců zmiňované již arnautské teorie, o obyvatelstvu Makedonie tvrdil, že je etnicky srbské. Byly to však dobově podmíněné poznatky a názory, které nijak nesnižují celkovou hodnotu jeho vědeckého díla.

Čubrilovićovo memorandum ovšem ve své době zapadlo, otázky, hodlala-li jugoslávská vláda některé z navrhovaných opatření skutečně začít prosazovat, jsou zcela spekulativní. O vystěhovávání albánského obyvatelstva se sice jednalo dále, ale principy, které by při něm měly být využívány, nenapovídaly nic o tom, že by si kdokoli vzal z Čubrilovićova spisu „poučení“. Na spis lze tedy upozornit jako na myšlenkovou konstrukci, s níž se ztotožňovala část srbské inteligence, nelze jej ovšem představovat jako platformu řešení kosovského problému ze strany jugoslávského státu!

Pozoruhodné je, že Čubrilović, jenž by mohl být z komunistického hlediska a komunistickou terminologií označen za extrémního „velkosrbského šovinistu“, byl v roce 1944 přijat do Komunistické strany Jugoslávie (KSJ) a vládě nové Demokratické federativní Jugoslávie (DFJ)¹⁵⁴ nabídl 4. listopadu 1944 jiný elaborát, nazvaný *Menšinový program v nové Jugoslávii*. Ten je možná ještě dramatičtějším pendantem k memorandu z roku 1937. Vytyčuje totiž program, podle něž by měly být nejsilnější jugoslávské menšiny, Němci, Maďaři a Albánci, pokud možno vystěhováni do svých mateřských států, tím spíše, že se jednalo o menšiny za války neloyální. Jeho text se ovšem zaměřoval především na „albánský problém“. „*Nikdy jsme neměli lepší podmínky a možnosti k řešení menšinového problému,*“ píše v entréee svého textu, s tím, že „...*kromě vojenských čistění během válečných operací je zapotřebí využívat i jiné prostředky: zbavit je (příslušníky menšin – pozn. V. Š.) všech práv, stavět před vojenské soudy, posílat do koncentračních táborů, konfiskovat majetek a nutit je k vystěhování...*“, protože se Jugoslávii „*možná už nikdy nenaskytne taková příležitost k vytvoření čistě etnické země. Pokud tento problém nevyřešíme nyní,*“ uzavírá Čubrilović svůj elaborát, „*nikdy později se nám jej vyřešit nepodaří.*“¹⁵⁵

Čubrilović měl samozřejmě pravdu, doba konce války, v níž docházelo pod patronací vítězících spojenců k vysídlování a etnickému čistění oblastí s miliony Němců, Východním Pruskem počínaje a jugoslávským Banátem konče, byla k etnickému vyčištění Kosova a Metochie okamžikem, který se již nikdy později skutečně nenaskytl. Většina albánského obyvatelstva skutečně projevila ve válečných letech k okupovanému státu možná i menší míru loyality než např. Sudetští Němci. Z hlediska spojenců by takovýto čin bezesporu nenarazil na odpor. Komunistické vedení však mělo zcela jiné plány poválečného vývoje, jenž měl postupně směřovat k vybudování socialistické federace s Albánií a

¹⁵³ Citováno podle HYSENI, Nehat: *Srpski intelektualci i političari o iseljavanju Albanaca u Turskoj*. Dostupné na <http://www.presheva.com/opinione/2010/nehathyseni-180210.html>.

¹⁵⁴ Demokratická federativní Jugoslávie (DFJ) byl oficiální název státu od osvobození země do 29. listopadu 1945. Po zmanipulovaných volbách, z nichž vzešel nový parlament (skupština), zcela ovládnutý Komunistickou stranou Jugoslávie (KSJ), zrušila nová nejvyšší zákonodárná moc i oficiálně monarchii a vyhlásila Federativní lidovou republiku Jugoslávii (FRLJ). Ta byla později, ústavou z roku 1963, přejmenována na Socialistickou federativní republiku Jugoslávii (SFRJ). Den vyhlášení ústavy, jenž byl zároveň výročním dnem II. zasedání Antifašistické rady národního osvobození Jugoslávie v Jajci v roce 1943, na němž byly vytvořeny ideové základy nové Jugoslávie, byl v socialistické Jugoslávii státním svátkem.

¹⁵⁵ Citováno podle IMAMI, P.: *Srbi i Albanci kroz vekove*, s. 309. Integrální text memoranda viz např. ELSIE, R.: *Vaso Cubrilovic: The Minority Problem in the New Yugoslavia: Memorandum*. In: *týž: Texts and Documents of Albanian History*. http://www.albanianhistory.net/texts20_1/AH1944_1.html. Přístup 30. srpna 2010.

Bulharskem. Přijetí Čubrilovićových návrhů by podrylo do té doby příkladnou spolupráci s komunistickým odbojem sousední Albánie a šlo by přímo proti politice národnostní snášenlivosti a harmonie, vytyčené na II. zasedání Antifašistické rady národního osvobození Jugoslávie (Antifašističko veće/vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije – AVNOJ¹⁵⁶) v Jajci 29. listopadu 1943. Jedinou výjimkou proti této politice byl postup KSJ vůči německé menšině, při němž uplatnila ještě daleko vyhrocenější násilí než navrhoval Čubrilović.

Elaborát tedy byl okamžitě založen ad acta, nicméně jeho tvůrce se dostal až do vysokých politických funkcí, v letech 1945–1950 působil jako ministr zemědělství a lesnictví, stal se také děkanem filozofické fakulty a v roce 1970 založil Balkanologický ústav SANU. Z akademikovy bibliografie byly memoranda „taktně“ vyškrtnuty.

Poučné jsou ale i další osudy Čubrilovićových spisu: mezinárodní veřejnost se o nich poprvé dozvěděla v roce 1960, kdy je, nebo jejich obsah nějakým způsobem získal albánský komunistický vůdce Enver Hoxha, jenž takovýto výbušný materiál samozřejmě okamžitě využil ke kompromitování Jugoslávie.¹⁵⁷ Jugoslávské veřejnosti byl první spis poprvé představen až v roce 1988, kdy z něj publikoval úryvky prestižní deník Borba a o něco později také záhřebský časopis Start. Otištění dokumentu vyvolalo nebývalý skandál, neboť narušilo reputaci tehdy jednadvadesátiletého uznávaného vědce, jemuž paradoxně rok před tím, při příležitosti 90. narozenin, udělil nejvyšší jugoslávské státní vyznamenání kosovský Albánc – tehdejší předseda jugoslávského prezidia Sinan Hasić!¹⁵⁸

Podobně také jeden z předních meziválečných srbských geografů a žáků Jovana Cvijiće Čedomil Mitrinović v díle *Kolonizacija južnih krajeva* (Kolonizace jižních krajů, Beograd 1939) vyjadřuje lítost nad tím, že „uzurpátorští“ Albánci nebyli z Kosova a Metochie etnicky vyčištěni, když k tomu byla příležitost – po první balkánské válce nebo po světovém konfliktu v roce 1918.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Antifašistická rada národního osvobození Jugoslávie (AVNOJ, srb. Antifašističko Veće [char. Vijeće] Narodnog Oslobođenja Jugoslavije) byla politická organizace národněosobozeneckých sil na tzv. svobodných (od nepřítelů očištěných) částech okupované Jugoslávie. AVNOJ byla hlavním politickým vedením odboje a představovalo vlastně alternativní vládu i parlament, oficiálně pouze z třetiny složené z členů KSJ, ve skutečnosti však komunisty zcela ovládané.

¹⁵⁷ *Isterivanje Arnauta*. http://sh.wikipedia.org/w/index.php?title=Isterivanje_Arnauta&oldid=504874. Přístup 22. května 2010.

¹⁵⁸ IMAMI, P.: *Srbi i Albanci kroz vekove*, s. 309. Text byl a dodnes je často citován jako eminentní příklad velkosrbské ideologie a politiky 20. století, ač, jak znovu zdůrazňujeme, vždy zůstal pouze v teoretické rovině a Stojadinovićova vláda zřejmě ani neměla v úmyslu jej prakticky aplikovat. Často bývá dáván také do souvislosti s famózním plánem Podkova, který měl být údajně srbskou vládou či generálním štábem jugoslávské armády sestaven na podzim 1998 s cílem etnicky vyčistit Kosovo a jehož měl být vzorem (viz např. SELL, Louis: *Slobodan Milosevic and the Destruction of Yugoslavia*. Duke University Press 2002, s. 305). Existenci plánu odmítá a postup jeho fabulace poměrně přesvědčivě rekonstruuje Jürgen ELSÄSSER (*Kriegslügen. Vom Kosovokonflikt zum Milosevic-Prozess*. Berlin 2004, ukázky např. NIN [Beograd] č. 2687–2691, roč. 2002 [4.–25. červen]), jenž tvrdí, že byl v podstatě vyfabulován pro německou veřejnost s cílem dodání legitimacy útokům NATO na Svazovou republiku Jugoslávii na jaře 1999 a zdůvodnění německého podílu na této akci.

¹⁵⁹ JANJETOVIĆ, Zoran: *nacionalne manjine u očima srpske elite*. In: *Srbi i Jugoslavija*. Država, društvo, politika. Zbornik radova. Beograd 2007, s. 137.

Pod dojmem anšlusu Rakousku a Mnichovské dohody nakonec ale jugoslávské ministerstvo armády a námořnictva v obavě o teritoriální integritu země vydalo v říjnu 1938 skutečně nařízení, směřující k vystěhovávání albánského obyvatelstva. Mělo jít o promyšlenou, systematicky a energicky prováděnou akci s cílem rozbít kompaktnost „arnautské“ masy, a to zejména novou kolonizací, tak, aby se do čistě albánských oblastí dostalo alespoň 50 % slovanského živlu. Nemělo však přitom jít o nějaký akt pozemkové reformy či násilné zábořry, ale o výkup albánských hospodářství za dobré ceny, neboť „*milióny vydané na výkup této půdy by byly, vzhledem k tomu, co by se díky rozmělnění albánského osídlení získalo, nevýznamnými výdaji*“.¹⁶⁰

K vysídlení muslimského obyvatelstva se v té době zdály být velmi příhodné okolnosti. Ve 30. letech se totiž výrazně zlepšily vztahy Jugoslávie a Turecka. Devátého února 1934 byl po vzoru Malé dohody uzavřen spojenecký svaz mezi Jugoslávií, Řeckem, Tureckem a Rumunskem, známý jako Balkánský pakt. Původní zaměření tohoto spojení směřovalo bezesporu vůči revanšistickým snahám Bulharska a Maďarska, bylo však také bolestivým políčkem stále agresivnější italské politiky na Balkáně a ve Středomoří.¹⁶¹ Navíc v červnu 1934 vstoupil v Turecku v platnost zákon o kolonizaci, který zahrnoval i otázku dosídlování muslimů z okolních balkánských zemí. Turecká vláda, která potřebovala zalidnit zejména řídké obydlené anatolské území a také stále ještě nedosídlené oblasti po exodu řeckého maloasijského obyvatelstva v roce 1923,¹⁶² vedla v následujících letech v duchu tohoto zákona jednání se svými sousedy a byla ochotna přijmout a usídlit na svém území až 600 000 muslimů. Tito „bývalí poddaní osmanské říše“ a jejich potomci měli v Turecku automaticky získat stejná občanská práva jako etničtí Turci.¹⁶³ Vládám okolních křesťanských balkánských států tak tato turecká politika poskytla poměrně pohodlnou možnost zbavit se jednou provždy svých muslimských občanů.

O přesídlování muslimských obyvatel Jugoslávie jednala jugoslávská vláda s Tureckem již od poloviny 30. let. Diplomaté obou stran postupně dosáhli shody v tom, že při migraci půjde nejen o obyvatelstvo etnicky turecké, ale také o to, které má blízko k „*tureckému způsobu života*“, nikoli však o Romy a „*nomádské obyvatelstvo*“. Jugoslávská vláda zde měla samozřejmě na mysli především muslimské Albánce, obyvatelstva turecké národnosti v zemi nežilo tolik a

¹⁶⁰ Návrhy velitelství III. vojenského okruhu se sídlem ve Skopji poprvé publikoval Ali HADRI v článku *Kosovo i Metohija u Kraljevini Jugoslaviji* (Istorijski glasnik 1–2 [1967], s. 51–84) a do své publikace *Knjiga o Kosovu* zapracoval také Dimitrije Bogdanović (s. 194), nebyly však nikdy uskutečněny.

¹⁶¹ Tato mezibalkánská spolupráce však měla jako jeden ze svých cílů i výraznou ekonomickou spolupráci a postupem doby se v ní projevovala tendence k jejímu rozšíření na další země regionu – zlepšující se vztahy mezi Jugoslávií a Bulharskem otevíraly cestu především tímto směrem, k přistoupení Bulharska však nedošlo.

¹⁶² Po neúspěšné řecké válce s Tureckem bylo v mírových smlouvách dohodnuto masové přesídlení obyvatelstva. Z Malé Asie do Řecka tak bylo podle odhadů vystěhováno 1 300 000 osob (nejen řecké národnosti, ale ortodoxních křesťanů vůbec), z Řecka, s výjimkou západní Thrákie, bylo vysídleno na 585 000 muslimů. Viz HRADEČNÝ, Pavel: *Řekové a Turci. Nepřátelé nebo spojenci?* Praha 2000, s. 52.

¹⁶³ <http://www.sarajevo-x.com/forum/viewtopic.php?f=49&t=54332>

nepředstavovalo navíc geopolitický problém.¹⁶⁴ V roce 1936 nakonec turecká vláda vyjádřila ochotnu uzavřít dohodu o přijetí 200 000 vystěhovalců! Několik kol rozhovorů o této záležitosti se vedlo v roce 1938 v Istanbulu. Jejich výsledkem byla *Konvence o regulaci vystěhování tureckého obyvatelstva z oblasti Jižního Srbska*, podepsaná 11. července t. r. Nešlo v ní tedy pouze o Kosovo a Metochii, ale také o Makedonii, konvence se netýkala bývalého Novopazarského sandžaku a Bosny a Hercegoviny. V Konvenci byly z kosovsko-metochijské oblasti vyjmenovány přímo okresy Prizren, Gora, Podgora, Gračanica (Priština), Kačanik, Gnjilane, Peć, Istok, Mitrovica, Djakovica, Podrimlje, Lab, Vučitrn a Drenica. Turecká vláda na sebe tehdy převzala povinnost přijmout 40 000 rodin, nezávisle na počtu jejich členů. K přestěhování mělo dojít mezi lety 1939–1944.¹⁶⁵ Jugoslávská vláda se zavázala za každou kolonizační rodinu zaplatit Turecku 500 tureckých lir (dohromady kolem 20 milionů tureckých lir), přičemž rolnická hospodářství vystěhovalců – konvence přímo zdůrazňovala, že se mělo jednat především o zemědělské obyvatelstvo – měla přejít na jugoslávský stát, nemovitosti v městech měly zůstat vlastníkům, kteří mohli svůj majetek prodat a pokračovat do Turecka jako „svobodní emigranti“.¹⁶⁶

Proti konvenci, byť byla jednání vedena v přísné tajnosti, se zvedla vlna odporu. U turecké vlády intervenoval jak albánský král Zog, tak také řada dalších významných albánských osobností, mj. Ferhat beg Draga, který také v říjnu 1938 předal předsedovi Jugoslávské muslimské organizace Mehmedu Spahovi memorandum proti provádění této konvence. Bratr loyálního jugoslávského ministra Mehmeda Spaha Fehim, v té době jugoslávský reis-ul-ulema, vyzýval ve stejném měsíci věřící, aby neopouštěli svoji otčinu.¹⁶⁷ Turecká strana ale albánskému nátlaku nepodlehla, nakonec však nebyla schopna, zejména kvůli probíhajícímu programu přezbrojování armády, nést svůj díl nákladů. Žádala proto vládu Milana Stojadinoviće o převzetí i turecké části financí, neboť měla o nové kolonisty velký zájem. Dosvědčuje to i rozhovor tureckého ministra zahraničí Rushdieho Arase s jugoslávským náměstkem ministra zahraničí dr. Ivanem Subo-

¹⁶⁴ Redaktor prestižního politického časopisu *Samouprava* Milan Jovanović Stoimirović (časopis byl považován za orgán nové strany Jugoslávského radikálního společenství [Jugoslovenska radikalna zajednica], založené premiérem Milanem Stojadinovičem), ve svém deníku poznamenává, že rozhodnutí o přijetí Albánců bylo pro tureckou vládu politicky velmi citlivé, neboť, jak mu sdělil turecký ministr zahraničí Rushdie Aras, proti vystěhování Albánců z Kosova a Metochie protestovala albánská vláda, která, se podle Stoimirovićových poznámek, „velice bedlivě stará o to, aby ‚arnautské‘ masy na Kosovu zůstaly kompaktní“. Viz JOVANOVIĆ STOIMIROVIĆ, Milan: *Dnevnik 1936-1941*. (I. část), NIN (Beograd), 24. 1. 2001; také ANDRIĆ, Ivo: *Diplomatski spisi*. Beograd 1992, s. 134–135.

¹⁶⁵ Dynamika vystěhování měla být následující: v roce 1939 4 000 rodin, v roce 1940 6 000 rodin, 7 000 v roce 1941 a 1942 a 8 000 rodin v roce 1943 a 1944.

¹⁶⁶ Vystěhovalci by s sebou mohli vzít svůj movitý majetek, nicméně pouze čtyři kusy hovězího dobytka, každá osoba mohla mít pouze jeden cenný šperk a 2 000 dinárů v hotovosti. JOVANOVIĆ, Vladan: *In search of Homeland? Muslim migration from Yugoslavia to Turkey 1918–1941*. Tokovi istorije (Beograd), 2008, č. 1–2, s. 63. Nemovitosti by byly podle jednotné metodiky oceněny, tyto peníze by však nedostali vystěhovalci – jugoslávský stát by celkovou sumu bral jako kredit, z něž by mohlo Turecko čerpat prostředky k uspokojování svých hospodářských, obchodních i státních potřeb. Vystěhovalci by za své usedlosti v Turecku obdrželi pozemky a vybavení ekvivalentní těm, které v Jugoslávii zanechali. Viz ANDRIĆ, Ivo: *Diplomatski spisi*. Beograd 1992, s. 134–135. Také JOVANOVIĆ, V.: *Islejavanje muslimana*, s. 91.

¹⁶⁷ JOVANOVIĆ, V.: *Islejavanje muslimana*, s. 92.

tičem, při němž měl šéf turecké diplomacie přesvědčovat Subotiče, že pokud by Jugoslávie převzala i tu část nákladů spojených s usidlováním kolonistů v Turecku, mohla by celá konvence okamžitě vstoupit v platnost. Tato svá slova pak podpořil argumentem o nebezpečí vyplývajícím z nepříznivého etnického složení obyvatelstva na jugoslávsko-albánské hranici: „*Podél albánské hranice,*“ interpretoval Aras postoj turecké vlády, „*by mělo být co nejméně obyvatel menšiny, jež by jednoho dne mohla býti sklonna naslouchat iredentistické propagandě dirigované Albánii ze strany Itálie...*“.¹⁶⁸ Bojovné albánské obyvatelstvo totiž turecká vláda hodlala usídlit na irácko-iránském pomezí, v oblasti, odkud v roce 1938 vypudila Kurdy!¹⁶⁹ Smrt tureckého prezidenta Mustafy Kemala (Atatürka), nedostatek financí i na jugoslávské straně, a nakonec také důležitější politické problémy – pád vlády M. Stojadinoviće v únoru 1939, formování koaliční vlády Dragiši Cvetkoviće a Vladimira Mačeka a jednání o vzniku charvátské bánoviny – vedly k tomu, že celá přesídlovací akce skončila ještě dříve než vůbec začala.¹⁷⁰

Do souvislosti s neuskutečněnou konvencí lze nejspíš zařadit i náznak jiného pokusu o řešení „albánského problému“ a umožnění masivní kolonizace Kosova a Metochie, k němuž došlo během zlepšení vztahů mezi Jugoslávií a Itálií po smrti krále Alexandra a uzavření jugoslávsko-italského paktu 25. března 1937.¹⁷¹ Dne 19. ledna 1939 totiž nabídla Itálie, po anšlusu Rakouska a mnichovské dohodě již definitivně rozhodnutá k obsazení v krizi se zmítající Albánie, ústy svého ministra zahraničí Galeaza Ciana, participaci na rozdělení Albánie po její anexi. Jugoslávie by měla za svoji přátelskou neutralitu možnost korigovat své hranice tak, že by jí připadly severní oblasti Albánie, včetně Skadaru. Ve svých memoárech Milan Stojadinović vzpomíná, že Ciano při rozhovoru s ním přímo nabízel, že by Itálie Albánii obsadila, a poté odstoupila území kolem Skadaru Jugoslávii, na níž by tak nespočinula vina za agresivní atak vůči jednomu ze svých sousedů.¹⁷²

Jak by rozdělení Albánie mohlo pomoci při kolonizaci Kosova a Metochie odhaluje aide-mémoire o albánské otázce, které při této příležitosti a pro služební účely ministerstva zahraničí vypracoval, na žádost předsedy vlády a ministra

¹⁶⁸ AVRAMOVSKI, Živko: *Prilog pitanju italijansko-albanske iredentističke propagande na Kosovu i Metohiji u vreme minihenske krize i okupacije Albanije*. Istorijiski glasnik 1964, č. 2–3, s. 138. Citováno podle BOGDANOVIĆ, D.: *Knjiga o Kosovu*, s. 181.

¹⁶⁹ IMAMI, P.: *Srbi i Albanci kroz vekove*, s. 262.

¹⁷⁰ KRSTIĆ, B.: *Kosovo između istorijskog i etničkog prava*, s. 79.

¹⁷¹ Na zlepšení vztahů měla bezesporu vliv i skutečnost, že jugoslávský premiér Milan Stojadinović byl z italské strany vnímán jako fašista. G. Ciano o něm v jednom ze svých zápisků mluví s velkým obdivem: „*Stojadinović je fašista. Pokud ne zcela otevřeně, pak především svou koncepcí o autoritě strany... a autoritě státu. Jeho postavení v zemi je vynikající. Těší se plně podpoře regenta Pavla, stojí v čele strany, která má pohodlnou většinu, a prakticky vystupuje v roli diktátora. Je prodchnut nezlomnou vůlí...*“ PETRANOVIĆ, B. – ZEČEVIĆ, M.: *Jugoslavija 1918–1988*, s. 367.

¹⁷² IMAMI, P.: *Srbi i Albanci kroz vekove*, s. 277. O jednáních Ciana a Stojadinoviće viz též *Dějiny Albánie*, s. 381.

zahraničí v jedné osobě Milana Stojadinoviće, jeho náměstek Ivo Andrić.¹⁷³ V materiálu diplomat a spisovatel hovoří o tom, že by rozdělení Albánie přicházelo pro Jugoslávii v úvahu pouze jako nutné a nevyhnutelné zlo, jemuž se nelze (s ohledem na sílu Itálie – pozn. V. Š.) vzepřít, a jako velká škoda, z níž by, pokud by k ní už došlo, bylo zapotřebí vytěžit pro zemi tolik užitku, kolik jen bude možné. Při vyčítání nové hranice a vyjmenovávání možných zisků hovoří také o tom, že rozdělením Albánie by zaniklo přitažlivé centrum albánské menšiny, jež by se za této nové situace snáze asimilovala. „*Získali bychom sice eventuálně ještě dalších 200–300 000 Albánců,*“ podotýká Andrić, „*nicméně většinou katolíků, jejichž vztah k muslimským Albáncům nikdy nebyl dobrý. K vystěhovávání Albánců do Turecka by také docházelo za nových okolností, neboť by je nezpochybňovala*¹⁷⁴ *žádná větší akce...*“¹⁷⁵ V Andrićově textu šlo prakticky o popis postoje, který zastávala vláda Království SHS již na mírových jednáních po první světové válce. Pád Stojadinovičovy vlády v únoru 1939 ovšem italsko-jugoslávské plány a jednání definitivně zhatil.

Oficiální vystěhovalecká akce se tedy během královské Jugoslávie přes všechny pokusy a návrhy neuskutečnila, nelze však samozřejmě říci, že by k vystěhovávání nedocházelo. Podle zmiňované již práce Stuarta D. Steina se mělo mezi lety 1919–1940 do Turecka oficiálně i neoficiálně vystěhovat z Kosova a Metochie, bývalého Novopazarského sandžaku a z Černé Hory celkově 215 412 Albánců, 27 884 Turků a 2 582 slovanských muslimů, do Albánie pak mělo v sledovaném období odejít 4 046 albánských rodin, které albánská vláda usazovala v okolí Skadaru, Drače, Kruje, Beratu, Kukesu Tirany i jinde.¹⁷⁶ Petrit Imami uvádí mezi lety 1912–1940 zhruba 130 000 albánských vysídlenců přímo z Kosova a Metochie, Noel Malcolm pak, po vyloučení extrémně nízkých i vysokých odhadů, nastoluje předpoklad, že se mezi lety 1918–1941 z Jugoslávie vystěhovalo mezi 90 000–150 000 osob muslimského vyznání (tedy nejen Albánců).¹⁷⁷ Mezi ty extrémní údaje patří např. nepodložené odhady významného albanologa a akademika Kosovské akademie věd a umění Rexhepa Ismajliho, že mezi lety 1919–1940 bylo z Jugoslávie vyhnáno 300 000 Albánců

¹⁷³ Andrićovo autorství odhaluje Stojadinovičova poznámka na prvé straně textu, v níž se hovoří o tom, že „*jde o referát pana Andriće z 30. ledna 1939*“.

¹⁷⁴ Andrić zde narážel na kontrapropagandu z Albánie, která se snažila emigraci zabránit a udržet na Kosovu a v Metochii albánské osídlení pokud možno kompaktní.

¹⁷⁵ Kompletní Andrićův text je zveřejněn na http://www.27march.net/images/File/Andric_lat_.pdf. Viz také KRIZMAN, Bogdan: *Elaborat dra Ive Andrića o Albaniji iz 1939. godine*. Časopis za suvremenu povijest IX (1977), č. 2 (24), s. 77–89. Publikace tohoto neznámého Andrićova diplomatického textu v roce 1977 vyvolala značné polemiky. Diplomatický zápisník totiž ukazoval nedávno (1975) zesnulého slavného spisovatele, držitele Nobelovy ceny za literaturu (1961), také jako loyálního náměstka komunisty ostrakizovaného premiéra Milana Stojadinoviće, jenž navíc nebyl imunní vůči myšlence vystěhovávání muslimských Albánců a komunisty již před válkou kritizovanému kolonizování Kosova a Metochie slovanským etnikem. Jedním z důsledků této polemiky byl i oficiální požadavek komunistického vedení kosovské autonomie na odstranění Andrićových děl ze školních osnov (sic!), aniž by bralo v úvahu situaci, kdy ke vzniku textu došlo a na jaké tlaky reagoval! Viz *Ivo Andrić o albanském pitanju*. http://www.27march.net/main.php?pages_id=110. Přístup 1. září 2010.

¹⁷⁶ STEIN, Stuart D.: *Expulsions of Albanians and colonisation of Kosova*. <http://www.ess.uwe.ac.uk/kosovo/chap2.htm#r17>.

¹⁷⁷ MALKOLM, N.: *Kosovo*, s. 330.

a dalších 400 000 pak v letech 1946–1966!¹⁷⁸ Takováto čísla naprosto odporují logice osídlení, znamenaly by, že na Kosovu v té době žilo mnohem více lidí, než by oblast při svých tehdejších zemědělských možnostech byla vůbec schopna uživit!

O průběžném vystěhovávání albánského etnika hovoří i archivní materiály ze zastupitelstva Království SHS v Istanbulu. Koncem roku 1923 podával vyslanec Království SHS zprávu o tom, že se Turci diví takovému množství muslimských uprchlíků. Poukazoval přitom na to, že oficiální turecké kruhy obviňují jugoslávské úřady z provádění represivní politiky v muslimských krajích, že však zároveň také upozorňovaly na to, že Turecko nehodlá absorbovat „arnautské“ vystěhovalce.¹⁷⁹

Oficiální vládní údaje jsou značně nižší, jak ovšem ukazují archivní výzkumy Vladimira Jovanoviće, statistiky nejsou prosty dosti významných rozporů. Podle některých tak v období let 1918–1935 emigrovalo do Turecka 21 500 muslimů a do Albánie 1 350 osob z celého jižního Srbska, jiný zdroj nabízí počet 19 278 osob, které se do Turecka vystěhovaly mezi lety 1927–1939. Další statistiky hovoří o tom, že jen v roce 1930 do Turecka emigrovalo 13 678 osob!¹⁸⁰ Přesných čísel se tedy, pokud jde o vystěhovávání albánského etnika nelze dobat. Každopádně však je možno říci, že i přes poměrně masové emigrace, změnila meziválečná kolonizace poměr slovanského a neslovanského obyvatelstva v oblasti pouze nevýrazně: podle údajů z roku 1939 žilo na Kosovu a v Metochii celkově 645 017 obyvatel, z čehož na slovanské obyvatelstvo (pravděpodobně i muslimského náboženství) připadalo 222 190 (34,4 %), na neslovanské obyvatelstvo, kam byli kromě Albánců zahrnováni také Turci a Romové (a zřejmě i Vlaši) 422 827 (65,6 %). Kolonisté v těchto počtech tvořili zhruba 9 %.¹⁸¹ Přijmeme-li, i s výše nastíněnými rezervami, jako výchozí počet kosovských usedlíků v roce 1921 číslo 439 010, pak více než dvousettisícový přírůstek obyvatelstva za dvacet let, byť s šedesátitisícovou kolonizační masou, sice nesevřčí o demografické explozi, k níž ostatně v té době nedocházelo nikde v Jugoslávii ani v Evropě, ale také ne o masovém vystěhovávání. Každopádně výsledky dvacetileté snahy jugoslávského státu o změnu etnické situace na Kosovu a v Metochii, jakkoli neúspěšné, byly zcela negovány druhou světovou válkou.

¹⁷⁸ ISMAJLI, Rexhep: *The Right to Self-Determination*. In: Elsie, Robert (ed.): *Kosovo: In the Heart of the Powder Keg*. New York 1997, s. 203–205.

¹⁷⁹ Citováno podle JOVANOVIĆ, V.: *Islejavanje muslimana*, s. 94. s. 86.

¹⁸⁰ JOVANOVIĆ, V.: *In search of Homeland? Muslim migration from Yugoslavia to Turkey 1918–1941*, s. 64.

¹⁸¹ IMAMI, P.: *Srbi i Albanci kroz vekove*, s. 260.

Druhá světová válka na Kosovu

Jugoslávie se poté, co státním převratem v noci z 26. na 27. dubna 1941 odmítla možnost přistoupit k Paktu tří, velice brzy rozpadla jako domeček z karet. Dne 6. dubna 1941 zaútočilo na jihoslovanský stát bez vyhlášení války hitlerovské Německo. K němu se vzápětí přidala Itálie, na výsledku bleskové války se přizivily i Bulharsko a Maďarsko. Kapitulací jugoslávské armády 17. dubna 1941 mizí královská Jugoslávie z mapy Evropy. O rozdělení válečné kořisti jednali ministři zahraničí Itálie a Německa Galeazzo Ciani a Joachim von Ribbentrop na Vídeňské konferenci 22. dubna 1941. Oblasti bývalého tzv. Jižního Srbska, si podělili tak, že Metochie, Drenica, Prizrenská kotlina a západní Makedonie s centry v Debru a Struze se dostaly do italské okupační zóny. Kosovo nejprve obsadili Němci, ale po dvou měsících jeho centrální část přenechali taktéž Italům. Německo si jako výraznou surovinovou základnu ponechalo oblast severního Kosova s Mitrovicí, Vučitrnem a Podujevem. V dubnu 1942 ještě z tohoto svého záboru vydělilo dolinu řeky Lim od Kosovské Mitrovice na západ (s poměrně kompaktním srbským osídlením), kterou přenechali do italského záboru.

Další německý spojenec, Bulharsko, získalo kromě větší části Makedonie také východní část Kosova: díl gnjilanského okresu, Vitinu, oblast v okolí Kačaniku¹⁸² a také Preševo s okolím v jižním Srbsku, osídlené převážně albánským obyvatelstvem. Novým rozdělením jugoslávských oblastí obývaných albánským obyvatelstvem se tak otevřela cesta k fašistickému řešení kosovské otázky.

Německá část Kosova sice formálně zůstala v držení srbského protektorátu, který Němci vytvořili z centrálního Srbska, avšak moc vlády jeho Němci jmenovaného správce, armádního generála Milana Nediće,¹⁸³ jehož jižní jugoslávská armáda zakončila své neslavné působení během dubnové německé ofenzívy právě na Kosovu, na toto území od počátku příliš nezasahovala. Německá část Kosova byla začleněna do Drinské protektorátní bánoviny, do níž byl kromě kosovských okresů Vučitrn, Kosovská Mitrovica a Podujevo zahrnut ještě okres Novi Pazar. Pro Albánce bylo v rámci této bánoviny rezervováno místo zástupce bána, funkci okresních náčelníků v kosovských okresech zastávali výhradně Albánci, jejichž zástupci naopak byli příslušníci některé z tamních menšin.

¹⁸² Viz např. TEJCHMAN, Miroslav: *Balkán ve válce a revoluci 1939–1945*. Praha 2008, s. 295.

¹⁸³ Milan Nedić (1878–1946), armádní generál, jenž s německým svolením v okupovaném Srbsku sestavil tzv. vládu národní spásy (29. srpna 1941). Nedićovi se podařilo např. zrušit do té doby platné německé nařízení, že za jednoho zabitého německého vojáka bylo popraveno sto srbských rukojmí. Vojenské jednotky Nedićovy vlády na sebe po potlačení komunistického povstání v západním Srbsku převzalo tíhu boje s komunistickými partyzánskými oddíly. Ty poté v Srbsku skutečně prakticky neexistovaly. Srbsko proto muselo být v roce 1944 komunistickou Národně osvobozenou armádou v podstatě dobyto. Sám Nedić, vyhraněný antikomunista, bral svoji roli, podobně jako Emil Hácha, jako „oběť pro národ“. Zpočátku se dokonce snažil o spolupráci s jugoslávskou exilovou vládou, tajnými kanály byl ve styku také s nekomunistickou odbojovou organizací generála Dragoljuba Mihailoviće. Nedićova vláda ale na druhé straně byla spoluodpovědná za vyhlazení srbských Židů. Nedićovi se podařilo před koncem války uprchnout do Rakouska, kde byl spojenci zatčen a v roce 1946 předán do Jugoslávie. Během vyšetřování spáchal sebevraždu.

V obvodech, v nichž měli Albánci většinu, obsazovali také místo ředitele daňové správy, měli také možnost kontroly školského systému. Srbská protektorátní vláda sice po německé okupační správě požadovala, aby do srbského protektorátu zahrnuta celé Kosovo a Metochii, to už ovšem Němci po vídeňské dohodě nemohli udělat, ani kdyby chtěli.¹⁸⁴

Italská okupační správa vyšla vstříc touze větší části albánské společnosti po naplnění myšlenek Prizrenské ligy a vytvoření Velké Albánie. Oblasti Kosova a Metochie pod svojí správou spolu s částmi Černé Hory obývanými Albánci (Plav, Gusinje, Rožaje, Tuzi a Ulcinj) tak připojila k Albánii. Tu okupovala již od 7. dubna 1939, kdy ji také propojila personální unií s italským státem. Akt připojení území Kosova,¹⁸⁵ a širšího okolí Debru a Strugy pod správu kolaborantské albánské vlády stvrzuje dekret Benita Mussoliniho z 29. června 1941. Mussolini v červnu 1941 také přislíbil, že se součástí Velké Albánie stane i řecký severní Epir (alb. Çamurie), k tomu však už nedošlo a oblast severního Epiru zůstala pod přímou italskou vojenskou správou.¹⁸⁶ Z bývalého území jugoslávského státu tak bylo k Albánii připojeno kolem 12 000 km² území s téměř milionem obyvatel. Na základě zákona z 8. října 1941 byli všichni obyvatelé připojeného území považováni za občany Albánie.¹⁸⁷

Po celou dobu války existoval také tlak albánských předáků, a do kapitulace Itálie i snaha italských okupačních úřadů, aby byl k území Velké Albánie připojen i německý kosovský zábor. V čele těchto snah stál nám již známý bývalý poslanec prvního jugoslávského parlamentu Ferhat beg Draga, jež v červenci 1941 zakládá spolu s podobně smýšlejícími albánskými představiteli *Národní svaz Albánců* (Lidha popullore Shqiptare), který „loboval“ nejen za uvedený cíl, ale i za rozšíření Velké Albánie směrem k Niši, Novému Pazaru a o další části Černé Hory a Makedonie, nezahrnuté do stávajících hranic. Myšlenky svazu v terénu prosazovala nově založená složka albánského četnictva s téměř 1 000 příslušníky.¹⁸⁸

V třetí části Kosova, patřící do bulharského záboru, se, na rozdíl od Makedonie, kde probíhala tvrdá bulharizace a srbsští kolonisté byli odtud vysídlování podobně jako z Kosova (viz dále), bulharské jednotky chovaly mírně, dokonce i přátelsky k srbskému obyvatelstvu a neutrálně k obyvatelstvu albánskému.

Srbská historiografie obvykle hovoří o tom, že většina albánského obyvatelstva na území italského záboru byla zcela ovládána politikou Velké Albánie. K tomu by bylo zapotřebí dodat – vzdělanější většina. Rolnické masy spíše viděly skutečnost, že okupační moc udělila obyvatelstvu některá práva, jež jim mi-

¹⁸⁴ Viz mj. PETRANOVIĆ, B.: *Srbija u Drugom svetskom ratu*. Beograd 1992, s. 247.

¹⁸⁵ V dekretu se implicitně používá pojem Kosovo, přičemž se ale rozumí také Metochie. Je to prakticky první případ, kdy je toponymem Kosovo pojmenována celá oblast budoucí autonomie.

¹⁸⁶ *Jugoslavija 1918–1988*, s. 488–499.

¹⁸⁷ BOROZAN, Djordje: *Albanci u Jugoslaviji u Drugome svijetskom ratu*. In: *Dijalog povjesničara-istoričara* 3. Zagreb 2001, s. 354.

¹⁸⁸ BOROZAN, Dj.: *Albanci u Jugoslaviji u Drugome svijetskom ratu*, s. 362. Jednotka albánského četnictva byla později, v únoru 1942, paradoxně organizačně inkorporována do ozbrojené formace Nedićovy vlády – Srbské státní stráže, což ovšem nic nezměnilo na její podstatě.

nulý režim odpíral či nedokázal zajistit: formální možnost národního sebeurčení, používání národních symbolů, místní samosprávu, školy s vyučováním v mateřském jazyce a další. Proto byl nový režim přijat v celku jako zlepšení situace, jako šance, umožňující „volněji dýchat“. Navíc, na rozdíl od německé a bulharské zóny, docházelo v italské části Kosova a Metochie k poměrně dynamickému ekonomickému rozvoji. Okupační správa zadávala a vyhlášovala veřejné práce, bylo otevřeno několik nových dolů, subvencemi byl podporován obchod obilím. Na druhou stranu ale také, ve snaze získat na svou stranu bývalou osmanskou aristokracii, obnovila italská správa jistou formu rolnické závislosti na begovských rodinách, čímž odstranila jeden z mála výdobytků, jež prostým albánským rolníkům přinesla vláda královské Jugoslávie. Podle dekretu o „pětině“ tak od konce roku 1941 museli bývalí poddaní (čivčijové), usazení na begovské půdě (čiftliku), dávat pátý díl (sic!) svých zemědělských produktů vlastníkům velkostatků, jejichž práva byla zrušena agrární reformou v roce 1919!¹⁸⁹ Na druhé straně ovšem přinesla i tato regresivní záležitost jistá pozitiva. Část místních begů totiž zaštiťovala ve vlastním zájmu obyvatelstvo, které považovali za své poddané, a z tohoto důvodu např. z území centrálního Kosova nedocházelo k vystěhovalectví rolnických starousedlých srbských rodin. V podstatě tedy není divu, že v nově připojených zemích byly italské pozice a také kolaborace nepoměrně silnější než v samotné Albánii.¹⁹⁰

Kosovo i další oblasti, které byly Italy připojené k Albánii, tak ovládali kolaboranti z řad albánského obyvatelstva nebo později, po kapitulaci Itálie, také nacionalistické odbojové organizace. Albánská reprezentace však v žádném případě nebyla jednotná. Upozorňuje na to již instruktor ÚV KSJ u albánských komunistů Miladin Popović, jenž ve zprávě z konce prosince 1941 uvádí, že „*mezi nacionalisty existují různé směry: anglický, německý, italský, republikánský, zogistický a nacionalistický*“.¹⁹¹ Zvláště přitom zdůrazňuje iredentistický proud, tvořený Kosovským výborem, jenž byl po rozbití Ahmedem Zogu a emigraci jeho přeživších příslušníků do Itálie na albánském území znovu obnoven po italské okupaci Albánie. Vedení výboru bylo z Tirany posláno do Kosovské Mitrovice a Prištiny, aby své „dobrodince z Říma a Berlína“ neustále přesvědčovalo, že je Albánii nutno organizovat v hranicích bývalých tureckých vilájetů – tedy rozšířit ji ve smyslu cílů první Prizrenské ligy, jež jako tzv. Arnautluk, albánské etnické území v rámci osmanské říše, označovala vilájety janinský, skadarský, kosovský a bitoljský, značně ovšem přesahující albánský etnický prostor.¹⁹² Albánské dobrovolnické ozbrojené oddíly tzv. vullnetarů se také snažily tuto politiku prakticky provádět vpády na vlastní srbské území. Na hranicích se srbským protektorátem proto docházelo ke stálým střetům mezi jejich oddíly a tzv. „legálními“ četniky. To byli naopak příslušníci srbských ozbrojených čet

¹⁸⁹ POPOVIĆ, N.: *Otvoreno o ekonomiji Kosova i Metohije*, s. 56.

¹⁹⁰ TEJCHMAN, M.: *Balkán ve válce a revoluci 1939–194*, s. 316.

¹⁹¹ BOROZAN, Dj.: *Albanci u Jugoslaviji u Drugome svjetskom ratu*, s. 359.

¹⁹² Tamtéž, s. 360.

organizovaní Kostou Milovanovem Pečancem, známým vojvodou z dob první světové války, kteří se dali do služeb generála Nediće a na hranicích Velké Albánie se srbským protektorátem se snažili vpádům vullnetarů bránit.¹⁹³

Po kapitulaci Itálie, 8. září 1943, obsadily Velkou Albánii ve velice krátké době německé síly. Ani zdaleka však neměly dostatek prostředků a především vojenských oddílů k tomu, aby mohly celou nepřehlednou a hornatou oblast vojensky zabezpečit. Kontrolovaly proto prakticky pouze strategická místa, hospodářská centra a hlavní komunikace, na zbytku území se spoléhaly na jednotky albánské kolaborace. Německé úřady přitom zdůrazňovaly svoji „osvobozenecskou roli“. Tvrdily, že Albánii vlastně zbavily italské okupace a v tomto směru také rozhodly na základě doporučení svých expertů o „obnovení albánské samostatnosti v předcházejících hranicích protektorátu Velké Albánie“.¹⁹⁴ Ve vládě tohoto nového „samostatného“, ve skutečnosti však Němci okupovaného státu, který nebyl uznán dokonce ani německými spojenci,¹⁹⁵ hráli značnou roli právě kosovští Albánci – jako premiér v ní působil Rexhep Mitrovica, jeden z mála členů Kosovského výboru, který přežil čistky krále Zoga, dále ing. Xhafer Deva a další.

V úzké souvislosti s novým vývojem v Albánii je nutno vidět také vznik II. prizrenské ligy. Stalo se tak na zasedání zástupců kosovských Albánců 16. – 19. září 1943. Jako svoje sídlo zvolila liga záměrně Kosovskou Mitrovici, která v důsledku německé neústupnosti zůstávala i nadále mimo hranice vysněného velkoalbánského státu. Liga vznikala s podobnými cíli, jako její předchůdkyně. Ligistickým ideologům se jednalo o upevnění albánských pozic v Kosovu a Metochii, o etnicky čisté Kosovo v rámci hranic Velké Albánie, prvořadým úkolem byl samozřejmě také boj proti nepřátelským ideologiím a odbojovým organizacím, zejména proti resistenci komunistické.¹⁹⁶ Předsedou ústředního výboru ligy se stal Rexhep Mitrovica, jehož později kvůli vytyžení v albánské vládě vystřídal Bedri Pejani a naposledy Xhafer Deva. Bedri Pejani v dopise zaslaném prostřednictvím německého prizrenského velitelství veliteli jednotek SS Heinrichu Himmlerovi tvrdil, že liga je schopna prostřednictvím militarizace Kosova povolat do zbraně 150 000 mužů ochotných se bit s „srbsko-černoorskými partyzány“ a bránit albánskou věc, a tím pomáhat i věci německé, pomůže-li jim ovšem Říše s vyzbrojením.¹⁹⁷ Bylo to samozřejmě přehnané tvrzení. Jediná síla, o kterou se mohla liga opírat, bylo několik z dřívějších vyzbrojených dobrovolnických

¹⁹³ PETRANOVIĆ, B.: *Srbija u drugom svetskom ratu*, s. 249.

¹⁹⁴ Viz např. *Dějiny Albánie*, s. 402.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 403.

¹⁹⁶ Kosovsko-albánský komunistický předák a předseda jugoslávského prezidia z let 1986–1987 Sinan Hasani v souvislosti s II. ligou upozorňuje i na náboženský aspekt organizace. Ligu totiž založili a v jejím vedení byli pouze muslimští Albánci. Hasani tvrdí, že liga byla vlastně panislámská (a tedy ve skutečnosti zaměřená i proti Albáncům katolické a pravoslavné víry). Podle jejího ideologa Xhafera Devy mělo hnutí směřovat k vytvoření islámské Albánie. HASANI, Sinan: *Osnivanje izdajničke lige*. Politika 7. března 1986, s. 17. Citováno podle JEVTIĆ, Miroljub: *Islam i Jugoslavija*. In: Jugoslovenska država 1918–1998. Zbornik radova s naučnog skupa. Beograd 1999, s. 562.

¹⁹⁷ *Bedri Pejani – Hitleru*. In: Jugoslavija 1918–1988, s. 665–667.

oddílů albánské mládeže – zmiňovaných jich vullnetarů. Na podporu ligy byl koncem listopadu 1943 zformován v Kosovské Mitrovici tzv. Kosovský pluk o počáteční síle 800 mužů,¹⁹⁸ jenž se podílel především na potlačování komunistického odboje.

Pomocí s obranou území a „německé věci“ měla také vznikající 21. (albánská) horská SS divize Skanderbeg. Založena byla založena za pomoci 13. (bosenské) horské divize SS Handžár, jejíž jeden pluk, složený z kosovských Albánců, byl z této divize převelen jako jádro nově vytvářené složky. Divize sídlila v Prizrenu a její členové se rekrutovali z oblasti Peće, Prizrenu, Prištiny a také z Debru a Tetova, částečně i z albánských oblastí jižního Srbska. Působila v sestavě německého armádního sboru se sídlem v Tiraně. Divize se však potýkala s velkým dezertérstvím, neboť albánští dobrovolníci, vychovávaní v bojových tradicích kačackých, se jen těžko přizpůsobovali vojenskému drilu a taktice pravidelné armády. Přesto se její bojeschopné části zapojily do bojové činnosti, při níž nešetřily ani civilní obyvatelstvo. V akci známé jako Andrijevičská operace (Draufgenger) měli příslušníci divize zmasakrovat 428 civilistů. Divize na podzim 1944 ustupovala s Němci směrem k Mariboru, 1. října 1944 měla mít cca 4 000 mužů, z nichž ovšem již jen menší část tvořili Albánci.¹⁹⁹

Koncem léta 1944, kdy již bylo zřejmé, že německá přítomnost na Balkáně bude mít jen krátké trvání, vyhlásilo vedení II. prizrenské ligy všeobecnou mobilizaci na obranu etnických hranic Velké Albánie. Na území Kosova tak působily silné oddíly albánské milice vytvořené Xhaferem Devou, ústup Němců zajišťovaly i skupiny vullnetarů či oddíly nacionalistické odbojové organizace Balli Kombëtar v síle několika tisíc mužů. Posledním útočištěm těchto oddílů byly albánské hory severovýchodně od Skadaru, odkud vedly guerillovou válku proti partyzánům a sovětsko-bulharským osvobozeneckým jednotkám.

Na osvobození Kosova se podílely síly Národně osvobozené armády Jugoslávie, Národně osvobozené armády Albánie a Bulharské armády. Ta se, po vstupu Rudé armády do Bulharska a státním převratu 9. září 1944, zařadila po bok vítězících spojenců a změnila se z okupační armády na vojsko osvobozené. Oblast byla protifašistickými spojenci obsazena mezi 5. říjnem a 20. listopadem 1944.²⁰⁰

Trpký osud kolonistů

Většina srbských kolonistů byla po pádu Jugoslávie a obsazení území italskými okupačními vojsky a jeho připojení k Albánii z Kosova a Metochie násil-

¹⁹⁸ BOROZAN, Dj.: *Albanci u Jugoslaviji u Drugome svjetskom ratu*, s. 366.

¹⁹⁹ Viz např. 21. *Waffen-Gebirgs-Division der SS „Skanderbeg“* (albanische Nr. 1). <http://forum.valka.cz/viewtopic.php/t/100>

²⁰⁰ Vedení ligy závčas z Kosova uprchlo do Vídně, kde vytvořilo tzv. Kosovskou skupinu. Xhafer Deva zde kolem sebe shromáždil přední nacionalisty – mj. i Midhata Frashëriho či prvního předsedu vlády Velké Albánie Sefqeta Vërlaciho. Někteří z nich po válce pracovali v britských tajných službách.

ně vystěhována a částečně i povražděna. Hlavní část vyhnanců musela opustit své domovy připojené k italskému záboru bezprostředně po změně státoprávních poměrů, v období praktického bezvládní, kdy oblast ještě nebyla plně začleněna do nové správy a obsazena italským četnictvem a vojskem. Násilí se nejvíce týkalo venkovského osídlení, ve městech, kde byly italské posádky, se kolonisté mohli cítit bezpečněji. Proto se také shromažďovali v Peći, Prištině aj. v blízkosti stanic italských karabiniérů, kde měli zajištěnu jakousi ochranu. Pomoc utečencům ovšem poskytovali i albánští usedlíci katolické víry. Např. ve velké vesnici Zlokučan, v níž se shromažďovali utečenci z Drenice, si jednotlivé albánské katolické rodiny rozebíraly srbské uprchlíky do svých domů.²⁰¹ Z těchto dočasných shromaždišť poté, co bylo zřejmé, že se do svých vesnic nebudou moci vrátit ani po uklidnění počáteční anarchie, odcházeli kolonisté buďto na srbské správní území, nebo do Černé Hory. Předpokládá se, že mezi dubnem a červencem 1941 z Metochie uprchlo 75 % všech Černohorců, usazených zde po válce.²⁰² Vypuknutí protiitalského povstání v Černé Hoře v červenci 1971 situaci černohorských osadníků ještě zhoršilo, neboť většinu mužů, kteří by se potenciálně mohli přidat na stranu povstalců, italské úřady internovaly a později také zaměstnávaly na nucených pracích (budování cest v Albánii apod.).²⁰³

Zprávy z této doby hovoří o šikanování a mučení místního srbského obyvatelstva s jediným cílem, jímž bylo jeho vystěhování. Uskutečnila se také akce shromažďování zbraní. Mezi kolonisty se hodně zbraní dostalo ve 30. letech, kdy jim je rozdělovala jugoslávská vláda. Zbraně ale měli také Srbové starousedlíci, kteří je, podobně jako Albánci, považovali za součást osobní integrity. Podobná akce se bude později, v 50. letech 20. století, naopak uplatňovat vůči albánskému obyvatelstvu. Akce s sebou nesla samozřejmě zatýkání, bití a dokonce i vraždy. Jak poznamenal P. Dželetović Ivanov, jediná záchrana se za této situace jevila v útěku, protože bylo zřejmé, že tato a podobné akce tak brzy nepřestanou.²⁰⁴ Některé údaje přitom hovoří až o 10 000 zavražděných příslušníků srbského etnika v prvních měsících po pádu Jugoslávie a nastolení italské správy.²⁰⁵ Tyto údaje do jisté míry potvrzují i záznamy v té době nově jmenovaného italského civilního komisaře Carla Umiltá, jenž si zapsal, po cestě mezi

²⁰¹ ANTONIJEVIĆ, Nenad: *Stradanje srpskog i crnogorskog civilnog stanovništva na Kosovu i Metohiji 1941. godine*. In: *Dijalog povjesničara-istoričara* 8. Zagreb 2004, s. 356.

²⁰² BOROZAN, Dj.: *Albanci u Jugoslaviji u Drugome svijetskom ratu*, s. 357.

²⁰³ Tamtéž.

²⁰⁴ DŽELETOVIĆ IVANOV, Pavle: *21. SS-divizija Skenderbeg*. Beograd 1987, s. 39–43. Citováno podle *Jugoslavija 1918–1988*, s. 489.

²⁰⁵ Většina prací, operujících s tímto číslem (např. Radoslav GAČINOVIĆ: *Otimanje Kosova i Metohije*, Beograd 2004, s. 40; Slavenko TERZIC: *Kosovo Serbian Issue and the Greater Albania Project*. <http://www.kosovo.net/terzic2.html> aj.) vychází ze zprávy Serge KRIZMANA: *Massacre of the innocent Serbian population, committed in Yugoslavia by the Axis and its Satellite from April 1941 to August 1941*, zveřejněné v jeho publikaci *Maps of Yugoslavia at War*, Washington, 1943.

Djaković a Pećí, že neviděl obec, kde by „jediný dům měl střechu; všechno bylo spáleno... všude se válela bezhlavá těla mužů a žen“.²⁰⁶

Vláda Milana Nediće byla nucena založit Komisariát pro utečence a vystěhovalce, který se staral o jejich rozmisťování. Postavení uprchlíků v Černé Hoře, zmítané navíc od července 1941 povstáním a občanskou válkou, bylo výrazně horší než situace utečenců v Srbsku.²⁰⁷ Podle německých zdrojů mělo být v únoru 1942 z Metochie na území Kosovské Mitrovice, která byla v německém záboru, v němž k vyhánění docházelo jen v omezené míře a to pouze tam, kam nezasahovala německá okupační moc, dislokováno 40 000 uprchlíků z Metochie, dalších 20 000 se pak nacházelo ve studenickém okrese, hlouběji na území okupovaného Srbska. V dubnu 1942 již utečenecký komisariát v Bělehradě registroval 70 000 uprchlíků!

V době po pádu Itálie začalo docházet k druhé vlně vystěhování srbského a černohorského obyvatelstva, tentokrát již i z oblastí do té doby vystěhovalectvím nezasažených, nebo zasažených pouze okrajově, včetně samotné Mitrovice. Za kolonisty začali být zhusta označováni i starousedlíci. Podle zprávy německého úředníka z 25. dubna 1944 bylo od ledna 1941 do dubna 1944 donuceno k vystěhování 40 000 Srbů, dalších 30 000 se mělo hlásit u kanceláře v Prištině. Budou-li albánské praktiky pokračovat, postěžoval si úředník, je třeba počítat s dalšími 150 000.²⁰⁸ Vystěhovalci byli německými úřady shromažďováni v utečeneckých střediscích na Kosovu, v nichž dostávali vystěhovalecké pasy. Od října 1943 do konce dubna 1944 pak z táborů vyjížděly pravidelné vlakové transporty do Srbska. Vzhledem k neustále se zvyšujícímu přílivu uprchlíků musel tehdejší německý zmocněnec pro Balkán Hermann Neubacher albánskou kolaborantskou vládu důrazně upozornit, aby anarchii zastavila, neboť Německo již další vysídlování Srbů nebude tolerovat.²⁰⁹ Poslední utečenecký transport odejel z Uroševce 5. srpna 1944.²¹⁰

Celkový počet utečenců z Kosova je pouze těžko určit, tím spíše, že zejména v německém záboru se utečenci v klidnějších dobách na své grunty vraceli, aby byli opět vyháněni. Odhady se pohybují mezi 40 000–100 000 běženců. Čísly se navíc, jako obvykle, často manipuluje. Nenad Antonijević uvádí se své práci, že z italského záboru mělo uprchnout 70 000 obyvatel srbské a černohorské národnosti, z nichž největší část do konce roku 1941.²¹¹ Djordje Borozan, původem černohorský historik zabývající se srbsko-albánskými vztahy, hovoří o tom, že během válečných událostí bylo z Kosova a Metochie vystěhováno

²⁰⁶ TEJCHMAN, M.: *Balkán ve válce a revoluci 1939–1945*, s. 293. Tejchman cituje podle díla S. AVRAMOVA: *Genocide in Yugoslavia*. Beograd 1995, s. 186.

²⁰⁷ ANTONIJEVIĆ, N.: *Stradanje srpskog i crnogorskog civilnog stanovništva na Kosovu i Metohiji 1941. godine*, s. 357.

²⁰⁸ TEJCHMAN, M.: *Balkán ve válce a revoluci 1939–1945*, s. 486.

²⁰⁹ NEUBACHER, Hermann: *Sonderauftrag Südost 1940–1945*. Göttingen 1956, cit. podle BOROZAN, Djordje: *Albanci u Jugoslaviji u Drugome svjetskom ratu*, s. 366.

²¹⁰ BOROZAN, Djordje: *Albanci u Jugoslaviji*, s. 367.

²¹¹ Tamtéž, s. 367.

nejméně 50 000 kolonistů a kolem 20 000 starousedlíků.²¹² V jiné práci poukazuje na vystěhování 60 000 srbských a černohorských obyvatel.²¹³ Maximalistické a propagandně zveličené odhady v dílech srbské národovecké produkce hovoří o tom, že jen do roku 1942 bylo z oblasti vystěhováno kolem 100 000 Srbů a Černohorců,²¹⁴ a jen v Metochii spáleno 1 600 jejich domů.²¹⁵

Odboj a partyzánské hutí na Kosovu a Metochii

Odboj na Kosovu a v Metochii byl prakticky zcela záležitostí Komunistické strany Jugoslávie a jejích partyzánských oddílů. Nekomunistický odboj v této oblasti byl marginální.²¹⁶ Na počátku války ovšem měly všechny místní organizace Komunistické strany Jugoslávie na tomto území 270 členů. Pouze dvě desítky z nich ale tvořili etničtí Albánci,²¹⁷ a to ještě mnozí byli ve skutečnosti emigranty z Albánie. Samotná komunistická historiografie upozorňovala na to, že největší vliv měli komunisté v masách kolonistů na území Metochie,²¹⁸ dále pak jen mezi jedinou „dělnickou masou“ na Kosovu – v dolech v Trepči. Větší organizace KSJ proto pracovaly pouze v Metochii. Nejstarší z nich byla založena v prosinci 1931 v Peći a do založení Oblastního výboru KSJ pro Kosovo a Metochii v roce 1937 byla také pověřena řízením ostatních složek – organizací v Prizrenu a Djakovici. Na Kosovu měli komunisté svoji organizaci od srpna 1934 v Kosovské Mitrovici. Buňka v Prištině byla vzápětí po svém vzniku odhalena a rozbita.²¹⁹ Albánské vesnice byly pro KSJ zcela uzavřené, představovaly „malé pevnosti, kam se neodvažovali ani málopočetní komunisté albánské národnosti“.²²⁰

Poté, co hitlerovská vojska napadla 21. června SSSR, vydala Komiterna příkaz do té doby nečinným evropským komunistickým organizacím k zapojení se do protinacistického odboje. KSJ, v jejímž čele stál od roku 1936 profesio-

²¹² Tamtéž, s. 368.

²¹³ BOROZAN, Djordje: *Jugoslavija i Albanija u 20. veku*. In: Jugoslovenska država 1918–1998. Zbornik radova s naučnog skupa. Beograd 1999, s. 208

²¹⁴ MARKOVIĆ, Mihailo: *Problem Kosova. Srpsko Pitanje*. Beograd 1991, s. 211. Citováno podle FOLIĆ, Milutin: *Kosovo i Metohija u odnosima oslobodilačkih pokreta Jugoslavije i Albanije 1941–1945*. In: Jugoslovenska država 1918–1998. Beograd 1999, s. 692

²¹⁵ SEKULOVIĆ, Dragoljub – STOJIMIROVIĆ, Slavoljub – GIGOVIĆ, Ljubomir: *Demografske karakteristike stanovništva Kosova i Metohije*. Globus (Beograd) 35(2004), č. 29, s. 10.

²¹⁶ Branko PETRANOVIĆ uvádí ve své práci *Srbija u Drugom svetskom ratu* údaj o tom, jak emisar nekomunistického odboje vedeného generálem Dragoljubem Mihailovićem kapitán Jovan Miladinović v létě 1942 procházel Kosovem a Metochií s cílem získat srbské obyvatelstvo pro četnické hnutí a nakonec musel ve své zprávě konstatovat, že četnici zde svoji věc zde ztratili, neboť obyvatelstvo bylo masově organizováno komunistickou stranou, v Uroševci a okolí dokonce prý z 96 %! (s. 250).

²¹⁷ Z později známých jmen to byli např. Ali Shukriu, Fadilj Hoxha, Mehmed Hoxha, Xhavid Nimani, Ymer Pulja aj.

²¹⁸ Na druhé straně ovšem, jak uvidíme, byli kolonisté šmahem odsuzováni jako poslušný nástroj velkosrbské hegemonistické buržoazie a po válce jim byl znemožňován návrat do původních kolonií.

²¹⁹ HADRI, Ali: *Albanska narodnost u Jugoslaviji od 1918 do 1941. godine i njeno učesće u NOB Jugoslavije*. In: *Iz istorije Albanaca*. Beograd 1969, s. 198. Také *Kosovo – Kosova nekad i danas – dikur e sot*. Priština 1973, s. 195n.

²²⁰ PETRANOVIĆ, B.: *Srbija u Drugom svetskom ratu*, s. 249.

nální revolucionář a funkcionář Kominterny Josip Broz zvaný Tito (v Kominterně známý jako Walter), vyzvala vzápětí k ozbrojenému povstání. Strana, která prakticky během celého trvání předválečné Jugoslávie působila v ilegality a měla tedy s činností v podzemí bohaté zkušenosti, dokázala velice brzy zorganizovat řadu partyzánských oddílů, které v počátcích své činnosti dosáhly značných úspěchů. V západním Srbsku se jim dokonce podařilo obsadit velké území s centrem v městě Užice a vytvořit tzv. Užickou republiku, jež měla všechny znaky a projevy budoucí komunistické diktatury a přetrvala německé útoky celých 67 dní. Po porážce Užické republiky byli partyzáni ze Srbska vytlačeni. Těžiště komunistického odboje se poté přeneslo do Bosny a Hercegoviny, kde partyzáni svedli mezi lety 1942–1944 řadu těžkých bojů, přestáli několik německých ofenziv a postupně vytvořili zocelenou Národně osvobozenou armádu Jugoslávie (NOAJ),²²¹ jejíž úspěchy rozhodly o dalším osudu poválečné Jugoslávie.

V Srbsku nadále působila pouze nekomunistická odbojová organizace, uznaná exilovou královskou vládou jako tzv. Jugoslávské vojsko ve vlasti. V jejím čele stál plukovník, později generál Dragoljub „Draža“ Mihailović, jenž rezistenci založil na tradičním způsobu balkánského odboje – organizaci ozbrojených čet, vázaných svým působením na rodný kraj. Proto se také tomuto odboji říká odboj četnický. Pro svůj poměrně vyhraněný nacionalismus zůstal tento odboj až na výjimky omezen pouze na srbské etnikum, zatímco komunisté dokázali oslovit celé široké spektrum jugoslávských národů a národností. Četnici jako monarchisté byli vesměs antikomunisticky ladění a oba odboje se po počáteční nesmělé spolupráci dostaly na větší části území bývalé Jugoslávie do krvavého konfliktu. Četnický odboj, těšící se zpočátku přízni západních spojenců, se pro svoji malou bojovou aktivitu vůči okupantům dostal nakonec do izolace, jež jej přivedla dokonce i ke spolupráci se srbskými kolaborantskými jednotkami a s koncem války, v souvislosti s tlakem komunistických partyzánů, i k místní spolupráci s německými jednotkami.

K projevům odbojové činnosti došlo také na Kosovu a v Metochii. Zejména pozdější kosovská komunistická ikonografie ale toto vystoupení nepřiměřeně glorifikovala a značně přeceňovala. Partyzánské hnutí zde sice vzniklo, místní komunistická organizace však hned na počátku utrpěla těžké ztráty vystěhováním kolonizačního živlu, z něhož pocházela celá řada komunistic-

²²¹ Partyzánské komunistické vojsko vznikalo postupně v průběhu války z jednotlivých partyzánských oddílů. Jako den založení Národně osvobozené armády je považován 21. prosinec 1941, kdy byla zformována První úderní proletářská brigáda. V listopadu 1942 pak vedení komunistického odboje v čele s J. Brozem Titem z partyzánských oddílů formuje Národně osvobozenou armádu Jugoslávie (srb. i char. Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, NOVJ). V březnu roku 1945, po reorganizaci a masové mobilizaci mužů z osvobozených území, byl tento korpus, i v souvislosti s tím, že se stal oficiálním vojskem Demokratické federativní Jugoslávie (DFJ), přejmenován na Jugoslávskou armádu (JA, srb. i char. Jugoslovenska armija). V roce 1951, k desátému výročí svého založení, je jugoslávské vojsko přejmenováno na Jugoslávskou lidovou armádu (JLA, srb. i char. Jugoslovenska narodna armija, JNA) a s tímto názvem také nakonec vstupuje jako komunistický pohrobek do složitého období rozpadu Jugoslávie.

kých aktivistů.²²² Většinu členů partyzánského hnutí i tak činili Srbové a Černohorci, počet aktivně zapojených kosovských Albánců nepřesahoval v počátcích několik desítek.²²³ Sedmého července 1941 byl v oblasti založen tzv. Vojenský výbor, jehož hlavními představiteli se stali Boris Vukmirović, Mitar Radusinović a Pavle Brajović. První partyzánský oddíl, tzv. Rudá diverzní skupina, provedl 30. července nepřítelův zbraňový útok na průmyslovou lanovku v dole Trepča. Poté jako celek přešel ke kopaonické partyzánské skupině, založené 7. srpna a složené sice zejména z horníků z dolů v Trepči, nicméně působící již za hranicemi Kosova. Od té doby až prakticky do podzimu 1944 se na území Kosova a Metochie žádné partyzánské akce většího rozměru neuskutečnily. Vedení KSJ si nepříznivou situaci v oblasti uvědomovalo a orientovalo se spíše na politickou práci. Vznikaly tak sítě odborů tzv. národně osvobozenického fondu, které pracovaly na shromažďování materiální pomoci a propagovaly komunistického národně osvobozenického hnutí. Takovéto odbory registrovala KSJ od konce roku 1941 v Peći, Vitimirici, Kosovské Mitrovici, výhradně však mezi srbským obyvatelstvem. Partyzánské oddíly, pokud zde v následujícím období vznikaly, působily prakticky výhradně v hraničních oblastech. Často se jednalo o tzv. týlové oddíly, poskytující zázemí bojovníkům z Novopazarského sandžaku a z vlastního Srbska. U Prištiny byl v říjnu 1941 založen Kosovský partyzánský oddíl, vzniklo i několik dalších malých partyzánských oddílů, které se ale z větší části omezily na obranu srbských a černohorských vesnic proti útokům albánským quislingů, jednalo se tedy spíše o jakousi domobranu.²²⁴

Odbojové hnutí popularitu u albánského obyvatelstva nezískalo. Na tomto stavu nic nezměnila ani komunistická agitace, že po válce získají Albánci všechna práva, která jim byla upřena v královské Jugoslávii. To ve chvíli, kdy správa oblasti byla zdánlivě pevně v albánských rukou a srbské a černohorské obyvatelstvo v postavení bezprávné menšiny, nemohlo znamenat u převážné části národa vůbec nic.

Několik albánských oddílů však přece jenom vzniklo. První albánský oddíl, pojmenovaný po padlém veliteli partyzánské čety v jižním Srbsku Zejnelu Ajdinim, byl založen 17. srpna 1942. V tomto oddílu bylo organizováno i několik Srbů a Černohorců, kteří však museli umět albánsky a nosit albánský oděv, zejména typické keče – bílou plstěnou pokrývku hlavy s pěticípou hvězdou podšitou ovšem albánskou vlajkou.²²⁵ Zřejmě nejvýznamnějším bojovým úspěchem tohoto oddílu byl útok na italskou kolonu přesouvající se mezi Prištinou a Prizrenem, při němž zahynulo 21 italských vojáků a velitel prizrenské policie.²²⁶ Po této akci byly zformovány dva další oddíly, a to Emin Duraku (v lednu 1943), pojmenovaný po jednom ze zakladatelů komunistického hnutí na Kosovu a Me-

²²² Tamtéž, s. 155.

²²³ PETRANOVIĆ, Branko: *Istorija Jugoslavije 1918–1978*. Beograd 1981, s. 253.

²²⁴ TEJCHMAN, M.: *Balkán ve válce a revoluci 1939–1945*, s. 402.

²²⁵ PETRANOVIĆ, B.: *Srbija u Drugom svetskom ratu*, s. 251.

²²⁶ HADRI, A.: *Albanska narodnost u Jugoslaviji od 1918 do 1941. godine i njeno učešće u NOB Jugoslavije*, s. 202.

tochii, a Šarplaninský oddíl (květen 1943). Na Šar planině byl také zformován dočasný vrchní štáb NOAJ pro Kosovo a Metochii, jehož velitelem byl ustanoven Fadilj Hoxha,²²⁷ komisařem Predrag Ajtić²²⁸ a jeho zástupcem Pavle Joviće-
vić.²²⁹ Partyzánské oddíly složené převážně z kosovsko-metochijských občanů vznikly také v sousední Makedonii. Pojmenovány byly podle zavražděných kosovských komunistických funkcionářů Boro Vukmirović a Ramiz Sadik. Působily pak v rámci tzv. První makedonsko-kosovské brigády. Pozoruhodné jméno si zvolili pro svůj oddíl albánští partyzáni z Djakovice, Peći a Prizrenu, působící ale taktéž mimo území Metochie, v horách tzv. Djakovické Malésie. Pojmenovali jej podle vůdce albánské iredenty a jedné z nejvýznamnějších osobností Kosovského výboru, Bajramu Currim, který sice údajně byl ve styku s Leninem, s komunistickou ideologií ale neměl nic společného! Samotný název oddílu tedy jednoznačně ukazoval na to, že myšlenka Velké Albánie nebyla cizí ani albánským partyzánům. Koncem roku 1943 mělo v partyzánských oddílech původem z Kosova a Metochie působit 600 bojovníků, podíl albánského obyvatelstva mezi nimi však není zřejmý.²³⁰

Další jednotky vznikaly až s blížící se frontou, v létě roku 1944, nicméně i v nich byl podíl albánského obyvatelstva malý a nepomohla ani skutečnost, že při osvobození oblasti se vyznamenávaly dvě brigády komunistické Národně osvobozené armády Albánie.

Komunistický odboj v Albánii a Komunistické strana Jugoslávie

Pro lepší pochopení dalšího výkladu je nutno učinit odbočku právě o Národně osvobozené armádě Albánie a Komunistické straně Albánie (KSA), která vznikala pod bezprostředním vlivem KSJ a již pomáhali budovat a posilo-

²²⁷ Fadilj Hoxha (1916–2001), rodák z Djakovice, po uzavření djakovického gymnázia v roce 1929 odchází s Eminem Duraku do Albánie, kde pokračuje ve studiu na skadarském gymnáziu, odkud je vyloučen kvůli revoluční činnosti. Poté se zapsal na vyšší učitelskou školu v Elbasanu, i zde ale zakládá komunistickou organizaci. Od roku 1941 působí na Kosovu a zároveň udržuje spojení mezi KSJ a albánskými komunisty. Jako politický komisař či velitel působil v partyzánských oddílech Zenel Hajdini a Emin Duraku. Později se stává jedním z velitelů Vrchního štábu Národně osvobozeného hnutí Jugoslávie. V roce 1944 velel brigádám na území Kosova a Metochie. Po zavedení vojenské správy území (při povstání ballistů) v únoru 1945 zastává funkci zástupce velitele Kosova a Metochie. V socialistické Jugoslávii platil za hlavního představitele kosovských Albánců, jenž prošel všemi nejvyššími politickými i stranickými funkcemi (viz dále v textu).

²²⁸ Predrag Ajtić (1921–1979), pocházel ze staré srbské prizrenské rodiny. Od mládí příslušník komunistického hnutí. Do roku 1943, kdy se stal komisařem vrchního štábu, pracoval ilegálně Prizrenu. Po válce byl organizačním tajemníkem Oblastního výboru KSJ pro Kosovo a Jugoslávii. Poté pracoval v diplomacii, kvůli kritice práce jugoslávské tajné policie byl odvolán z místa velvyslance v Bulharsku. Po brionském plénu ÚV SKJ (viz dále) byl rehabilitován. Stal se členem výkonného výboru Svazu komunistů Jugoslávie a předseda Socialistického svazu pracujících Srbska (obdoba československé Národní fronty). Z politického života byl definitivně odstraněn při pádu tzv. liberálního vedení srbských komunistů v čele s Markem Nikezićem. Hovořil sedmi jazyky, mj. turecky a albánsky. Viz *Leksikon Narodnooslobodilačkog rata i revolucije u Jugoslaviji 1941–1945*. Prva knjiga. Beograd 1980, str. 4–5.

²²⁹ *Kosovo – Kosova nekad i danas – dikur e sot*, s. 212.

²³⁰ *Dvadeset godina razvitka Kosova i Metohije*. In: Kosovo i Metohija 1943–1963. Priština 1963, nestr.

vat emisaři KSJ z kosovského oblastního výboru Miladin Popović²³¹ a Dušan Mugoša,²³² ovládající výborně albánštinu. Historiografové jugoslávského komunistického hnutí se víceméně jednotně shodují na tom, že rozhodnutí o pomoci albánským komunistům při výstavbě jejich strany vynesl ÚV KSJ na popud Kominterny v září 1939. V Albánii totiž jednotná komunistická organizace před válkou a italskou okupací neexistovala, působilo zde pouze několik vzájemně znesvářených, víceméně komunistických, resp. marxisticko-leninských organizací – skupina Korça, Skadar, tzv. Skupina mladých a jiné, méně významné. Ještě v témže roce měl Oblastní výbor KSJ Kosova a Metochie navázat první kontakty se skupinou Skadar, v níž působili kosovští rodáci Fadilj Hoxha a Emin Duraku.²³³ Ve dnech 11. – 12. října 1941 se pak ve vesnici Vitomirica u Peće uskutečnilo setkání představitelů zmiňovaných tří albánských skupin a členů OV KSJ pro Kosovo a Metochii. Za kosovskou stranu se jednání zúčastnili

²³¹ Černohorec Miladin Popović (1910–1945) byl jedním ze zakladatelů a vůdčích duchů KSJ na Kosovu a Metochii. Ve třicátých letech patřil k organizátorům stávek horníků a železničářů, v červnu 1936 stál za velkou demonstrací proti vládě Milana Stojadinoviće. Za své aktivity i pokus o ilegální opuštění státu na pomoc španělským republikánům byl několikrát vězněn. V červnu 1941, po okupaci Kosova a Metochie italskými fašisty, byl zatčen a internován v tábore ve vesnici Pequin u Elbasanu v Albánii, odkud se mu za pomoci albánských komunistů podařilo uprchnout. Jako zpočátku neoficiální delegát KSJ při Komunistické straně Albánie byl v září 1942 jedním z iniciátorů založení Vrchního štábu Národně osvobozené armády Albánie a poté i Antifašistické rady národního osvobození Albánie a Národního albánského výboru. Po osvobození Kosova a Metochie se stal politickým tajemníkem Oblastního výboru SKJ na Kosovu a Metochii. Zavražděn byl 13. března 1945 příslušníkem hnutí Balli Kombëtar. V roce 1946 byl in memoriam jmenován jugoslávským národním hrdinou. Popović byl jedním z těch jugoslávských komunistů, kteří prosazovali právo kosovsko-metochijských Albánců na sebeurčení a zastával názor, že by oblast měla být připojena k Albánii. Albánský komunistický vůdce Enver Hoxha jej ve svých pamětech označoval za svého blízkého přítele a jediného „upřímného“ zastávce „albánského lidu“ mezi jugoslávskými komunisty. M. TEJCHMAN vyslovuje v práci *Balkán ve válce a revoluci* domněnku, že právě pro své názory na poválečné uspořádání Kosova a Metochie, resp. za prosazování jejich přičlenění k Albánii, byl koncem léta 1944 ze své mise u ÚV KSA odvolán (s. 630). E. Hoxha dokonce tvrdí, že Popovićův nástupce u KSA Velimir Stojinić usiloval o odvolání „likvidační“: Popović měl k jugoslávskému ÚV putovat pěšky, což by při jeho podlomeném zdraví a tehdejší situaci v Albánii znamenalo téměř jistou smrt, Hoxha mu proto prý i přes protesty nového jugoslávského komunistického zmocněnce zajistil letecký převoz s britskou misí. Srov. HOXHA, Enver: *The Titoites. Historical Notes*. Tirana 1982, s. 141–144. Pro internet připravil David J. Romagnolo v březnu 1999. <http://www.marx2mao.com/Other/TT82ii.html>. Popovićovo jmenování politickým správcem Kosova a Metochie však Hoxhovy názory do značné míry zpochybňují. Srov. také např. *Miladin Popović*. http://sr.wikipedia.org/w/index.php?title=%D0%9C%D0%B8%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D0%BD_%D0%9F%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%9B&oldid=3623652. Přístup 7. září 2010.

²³² Černohorec Dušan Mugoša (1914–1973) byl členem KSJ od roku 1934, roku 1940 zvolen do OV KSJ pro KaM. V roce 1941 odchází do Albánie. V roce 1943 se stává politickým komisařem I. albánské brigády. S osvobozením se vrací na Kosovo, kde byl nejprve zástupcem Miladina Popoviće, po jeho smrti přebral jeho funkci. V letech 1956–1965 byl tajemníkem Oblastního výboru Svazu komunistů Srbska pro KaM, v letech 1960–1963 také předsedou oblastního parlamentu. Zastával i stranické funkce v ÚV SKJ.

²³³ Emin Duraku (1917–1942), rodák z Djakovice, v roce 1932 přechází s Fadiljem Hoxhou do Albánie, aby mohl pokračovat ve studiu v rodném jazyce. Z tiranského gymnázia byl vyloučen jako aktivista revoluční omladiny. Ve studiích pokračoval ve Skadaru, kde spoluzakládal komunistickou skupinu, za což byl i vězněn. Spolu s Fadiljem Hoxhou odchází na zmíněné jednání na Kosovo. Na návrh Miladina Popoviće zůstává ve svém rodišti s cílem zapojit do odboje více kosovských Albánců. Zradou byl odhalen, těžce zraněn a na následky zranění pak 5. prosince 1942 umírá. Partyzánský oddíl, jenž byl na Kosovu zformován koncem prosince 1942, nesl jeho jméno. V roce 1952 byl jmenován in memoriam jugoslávským národním hrdinou. Viz např. *Emin Duraku*. http://sr.wikipedia.org/w/index.php?title=%D0%95%D0%BC%D0%B8%D0%BD_%D0%94%D1%83%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%83&oldid=3536425. Přístup 7. září 2010.

Boris Vukmirović,²³⁴ Dušan Mugoša, Pavel Jovićević²³⁵ a Ali Shukriu.²³⁶ Na žádost delegátů ze skupiny Korça byl do Albánie vyslán hlavní organizátor kosovsko-metochijského komunistického hnutí Miladin Popović a spolu s ním také Dušan Mugoša, první tajemník kosovsko-metochijského oblastního výboru. Jugoslávští komunističtí delegáti pak v Tiraně přispěli k uspořádání zakládající ilegální schůze Komunistické strany Albánie (KSA), které se uskutečnila 8. listopadu 1941.²³⁷ Do čela nově utvořeného dočasného ústředního výboru byl tehdy zvolen jako prozatímní tajemník mladý intelektuál s francouzským vzděláním Enver Hoxha. Nový výbor ze shromáždění vydal výzvu albánskému lidu k ozbrojenému vystoupení vůči okupantům. Miladin Popović a Dušan Mugoša zůstali delegáty KSJ při ÚV KSA až do poloviny roku 1944 a s albánskými „soudruhy“ organizovali ozbrojený odboj. V dubnu 1942 napsal Popović Titovi, že „*práce na popularizaci strany byla vyčerpávající, ale všude se o ní v současnosti ví...*“.²³⁸ V květnu 1942 pak Dušan Mugoša po 82 dnech dobrodružného putování přišel do Glamoče v Bosenské Krajině, kde tehdy sídlil hlavní štáb Národně osvobozené armády Jugoslávie a ÚV KSJ. V dopise, jež ne-

²³⁴ Boris Vukmirović (komunistické krycí jméno Crni) (1912–1943), člen KSJ od roku 1933, v roce 1934 se stal tajemníkem místního komunistického odboru v Peći. Na zakládající schůzi Oblastního výboru pro Kosovo a Metochii v červnu 1937 byl zvolen jeho organizačním tajemníkem a poté i členem Zemského výboru KSJ pro Černou Horu, Sandžak a Kosovo a Metochii. Po zatčení Miladina Popoviće v červnu 1941 převzal funkci tajemníka Oblastního výboru KSJ pro Kosovo a Metochii. Po okupaci oblasti vydával stranický list *Hlas lidu*. Sedmého dubna 1943, při cestě na schůzku s vyslancem ÚV KSJ Svetozarem Vukmanovićem-Tempem, byl spolu s Ramizem Sadikem raněn a zatčen a následně 10. dubna oba, údajně v objetí, zastřeleni. V dubnu 1945 byl prohlášen Národním hrdinou Jugoslávie. V Prištině byl v 70. letech 20. století vybudován moderní sportovní komplex, který po obou národních hrdinech Jugoslávie nesl jméno *Boro i Ramiz*. Viz např. *Боро Вукмировић*, http://sr.wikipedia.org/w/index.php?title=%D0%91%D0%BE%D1%80%D0%BE_%D0%92%D1%83%D0%BA%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%9B&oldid=3615466. Přístup 28. září 2010.

²³⁵ Pavle Jovićević (1910–1985), člen KSJ od roku 1931. Byl tajemníkem a místního výboru KSJ pro Peć. V roce 1939 se stává členem Oblastního výboru KSJ pro Kosovo a Metochii a od roku 1943 pak jeho tajemníkem. Jeden z organizátorů komunistického odboje v oblasti. Po válce poslanec srbského i federálního parlamentu, člen Rady federace (což byl od roku 1963 poradní orgán prezidenta a později prezidia SFRJ, složený z významných a zasloužilých osobností KSJ, převážně nositelů titulu Národní hrdina Jugoslávie), v letech 1956–1960 předseda kosovsko-metochijského parlamentu.

²³⁶ Ali Shukriu (1919–2005), rodák z Kosovské Mitrovice, kde také působil jako tajemník místního výboru KSJ. V komunistické Jugoslávii zastával vysoké funkce v rámci kosovské autonomie, byl mj. v letech 1963–1967 předseda oblastní vlády a v roce 1981–1982, po demonstracích v roce 1981, „normalizačním“ předsedou kosovského prezidia. V dobách tzv. rotačního předsednictví po smrti J. Broze Tita zastával mezi 16. červnem 1984 a 15. červnem 1985 funkci předsedy ÚV SKJ.

²³⁷ Svě zásluhy ovšem Miladin Popović, alespoň podle vzpomínek Envera Hoxhy, nepřeceňoval. Na první zemské konferenci KSA měl zareagovat na chválu vyslance ÚV KSJ Blaže Jovanoviće, jenž jej označil za nejzáslužnějšího na vytvoření albánské strany, slovy o tom, že „*KSA vytvořili sami albánští komunisté,*“ a svoji roli označit jako internacionalistickou a bratrskou pomoc a podporu. HOXHA, Enver: *The Titoites. Historical Notes*, s. 33. Hoxhova kniha samozřejmě nemůže sloužit jako objektivní pramen, události války v ní albánský komunistický diktátor zpětně hodnotil prizmatem roku 1948 a roztržky KSJ s Kominformou, sled popisovaných dějů je ale samozřejmě přesný. Všechny ostatní jugoslávské emisary v Albánii, zejména však Blažu Jovanoviće a Svetozara Vukmanoviće Tempa (viz dále), a do jisté míry i Dušana Mugošu, označuje ve svých vzpomínkách za revizionistické titoisty, kteří se navíc chovali velice arogantně, na albánské komunisty pohlíželi jako na nesvěprávné, obviňovali je z levého či pravého sektářství a oportunismu a v podstatě pouze vyžadovali přesné plnění instrukcí zasílaných vrchním štábem jugoslávského národně osvobozeného hnutí.

²³⁸ *Izveštaj Miladina Popovića CK KPJ od 21. maja 1942*. Citováno podle FOLIĆ, Milutin: *Kosovo i Metohija u odnosima oslobođilačkih pokreta Jugoslavije i Albanije 1941–1945*. In: *Jugoslovenska država 1918–1998*. Beograd 1999, s. 692

sl, žádá ÚV KSA, aby Kominternu prostřednictvím KSJ novou albánskou stranu oficiálně uznala. To se také stalo 12. září 1942. S Mugošou, který nesl Titovu odpověď albánským komunistům,²³⁹ se do Albánie vypravilo několik dalších osobností jugoslávského národně osvobozenického hnutí – Blaže Jovanović jako delegát KSJ na připravovanou První zemskou konferenci KSA, která se uskutečnila ve vesnici Labinoti v březnu 1943, a vojenský instruktor Vojislav (Voja) Todorović. Vliv KSJ na albánskou stranu tak vzrůstal.²⁴⁰

KSA postupně zformovala vrchní štáb národně osvobozenické armády a také první národně osvobozenickou údernou brigádu. Podle jugoslávských pramenů měl mít velký podíl na vytvoření centrálních vojenských orgánů další z vůdčích mužů jugoslávského partyzánského odboje, Svetozar Vukmanović zvaný Tempo,²⁴¹ což však rozhořčeně odmítá především tehdejší tajemník KSA a později nedotknutelný albánský vůdce Enver Hoxha.²⁴²

Albánská komunistická strana jednala také s dalšími odbojovými subjekty a na její návrh byla v září 1942 v obci Peza založena nadstranická Národně osvobozenická fronta (NOF, alb. Lëvizjen Nacional Çlirimtare), jejímiž členy se stali také příslušníci dalších guerillových seskupení včetně promonarchistické odbojové organizace pod vedením významného odbojáře Abaze Kupiho.²⁴³ V NOF ovšem komunisté hráli vedoucí roli. Na osvobozených územích pak byly jako orgány NOF zakládány Národně osvobozenické rady. Jejich činnost měla řídit a koordinovat hlavní národně osvobozenická rada, složená ze sedmi osob.²⁴⁴

²³⁹ Tito v něm radil, že albánská strana z důvodu efektivního boje proti okupantům musí lépe opracovat s rolnickým obyvatelstvem, neboť na něm musí stát úderná síla jejich boje, posílá pokyny k organizování ozbrojených jednotek, nabádá, aby vycházeli ze „šestnáctiměsíčních bojových zkušeností“ jugoslávského národně osvobozenického boje. Radí dále, aby vstoupili v jednání s představiteli dalších liberálních a republikánských skupin a vytvořili Národně osvobozenickou frontu Albánie (což se mezitím již stalo) a zakládali orgány lidové moci na všech osvobozených i neosvobozených územích... Viz *Pismo J. B. Tita Centralnom komitetu Komunističke partije Albanije*. In: Jugoslavija 1918–1988, s. 577. E. Hoxha později v citované již knize *Titoisté* popisuje, že dopis, vzhledem k tomu, jak dlouho putoval, radil ve věcech, které již dávno byly vyřešeny, odmítá jeho vliv na organizaci albánské komunistické strany a stěžuje si na paternalistický tón, jímž je naspán.

²⁴⁰ E. Hoxha ovšem takováto tvrzení, jež se objevují zejména v pracích jugoslávských historiků, odmítá. Kontakty mezi oběma organizacemi byly ovšem skutečně zejména mezi lety 1943 a jarem 1944 velmi řídké a spíše náhodné.

²⁴¹ FOLIĆ, M.: *Kosovo i Metohija u odnosima oslobodilačkih pokreta Jugoslavije i Albanije 1941–1945*, s. 694.

²⁴² HOXHA, E.: *The Titoites. Historical Notes*, s. 60–64.

²⁴³ *Dějiny Albánie*, s. 397.

²⁴⁴ HOXHA, E.: *The Titoites. Historical Notes*, s. 64. Hoxha v této souvislosti při jednání s B. Jovanovićem zdůrazňoval, že k tomuto kroku došlo o dva měsíce dříve, než se uskutečnilo shodně zaměřené shromáždění v Bihaći, jež se prohlásilo Antifašistickou radou národního osvobození Jugoslávie. Viz *The Titoites. Historical Notes*, s. 64.

Obdobou srbského nekomunistického četnického odbojového hnutí²⁴⁵ byla v Albánii nacionalisticky zaměřená organizace Balli Kombëtar, v níž měl důležité postavení syn zakladatele Prizrenské Ligy Abdyla Frashëriho – Mithat, a také jeden z důležitých členů Kosovského výboru Rexhep Mitrovica. Její program byl republikánský (četníci ovšem byli monarchisté), ale také velkoalbánský. Šlo jí o vytvoření Albánie v „etnických hranicích“. Zpočátku bylo snahou albánských komunistů shromáždit v NOF všechny albánské odbojové složky. Ve vesnici Mukje poblíž města Kruji se proto 2. srpna 1943 předáci albánských komunistů a Národně osvobozené fronty sešli s představiteli Balli Kombëtar a uzavřeli dohodu o společném postupu. Dohoda předpokládala vytvoření Výboru pro záchranu Albánie. Jako budoucí území Albánie v ní byl popsán tehdejší stav věcí, tedy hranice vytvořené po rozbití Jugoslávie a Řecka (prakticky tedy hranice Velké Albánie).

Proti podpisu tohoto dokumentu protestoval zejména Svetozar Vukmanović a svůj nesouhlas s ním vyjádřilo i vedení KSJ. Dohodu z Mukje tak nakonec vedení KSA muselo pod silným tlakem jugoslávských instruktorů odmítnout. Druhá konference NOF, konaná v Labinoti 4. – 9. září 1943, tedy právě v době, kdy došlo ke kapitulaci Itálie (8. září), již zaujala nekompromisní postoj ke všem směrům, stojícím mimo NOF, tedy i vůči ballistům. Konference přijala usnesení, že k vytvoření jakékoli koalice napříště může dojít jen na základě programu NOF a jen tehdy, zapojí-li se organizace či politické skupiny stojící mimo frontu aktivně do boje proti okupačnímu režimu a uznají-li za jediné mocenské orgány v zemi Národně osvobozené rady. Od této chvíle ballisté jako organizace definitivně přešli do tábora protivníků. Ideologický spor mezi ballisty a později i dalšími nekomunistickými oddíly, včetně royalistických jednotek Abbaze Kupiho, a NOF, resp. komunisty, nakonec i přes snahy britských služeb albánské odbojové složky opět přiblížit, přerostl v podobný ozbrojený meziodbojový konflikt jako na území Jugoslávie. Do tohoto boje již ale vstoupila NOF výrazně posílena: část italských vojáků a důstojníků z divize Firenze se po kapitulaci Itálie odmítla vzdát Němcům a své zbraně přenechala jednotkám albánské komunistické resistance, 1 500 jejích vojáků dokonce vstoupilo do partyzánské armády. Organizace Balli Kombëtar nakonec, podobně jako srbští četníci, našla v obavě před zavlečením komunismu do země cestu i ke spolupráci s okupanty a jejich dosavadními pomahači.²⁴⁶

²⁴⁵ Podle nejnovějších bádání se ukazuje, že byt' měly srbské a albánské nacionalistické hnutí diametrálně rozdílné náhledy na poválečné uspořádání albánského etnického prostoru, docházelo mezi nimi sporadicky k jednáním o spolupráci, zejména pokud šlo o potlačování partyzánských oddílů na Kosovu a v Metochii. M. Folić uvádí pokusy o jednání mezi černohorským četnickým vojvodou majorem Pavlem Djurišičem a bývalým politickým emigrantem a dlouholetým kritikem vlády krále Zoga, plukovníkem Muharem Bajraktarim, jehož oddíly působily v severní Albánii. Spojení údajně udržoval vůdce četnické resistance generál Dragoljub Mihailović přes Djurišiče také s vlivným kosovsko-albánským politikem Xhaferem Devou, jedním z hlavních protagonistů velkoalbánské myšlenky, který byl ministrem a později i místopředsedou kolaborantské albánské vlády po kapitulaci Itálie a obsazení Albánie hitlerovci. Deva údajně v roce 1944 s Djurišičem vypracoval dohodu o společném postupu proti partyzánům. Viz FOLIĆ, M.: *Kosovo i Metohija u odnosima oslobodilačkih pokreta Jugoslavije i Albanije 1941–1945*, s. 697.

²⁴⁶ Podle *Dějiny Albánie*, s. 403–406. Viz také TEJCHMAN, M.: *Balkán ve válce a revoluci 1939–1945*, s. 436.

I přes usilovné protipartyzánské operace na počátku roku 1944, při nichž utrpěly albánské partyzánské oddíly značné ztráty, se oddíly NOF nepodařilo zničit (albánští komunisté hovoří o 1 000,²⁴⁷ německé prameny pak až o 3 000 padlých partyzánů).²⁴⁸ Dalo by se dokonce říci, že z boje vyšly posíleny. Německé jednotky po neúspěšné ofenzívě zaměřují svoji obranu pouze na významná města a nejbližší okolí, vnitrozemí střední Albánie je prakticky zcela v rukou odboje. V těchto podmínkách se pak, po vzoru jugoslávského AVNOJ konalo zasedání antifašistického národně osvobozenického kongresu ve městě Permět (24. května 1944), jehož výsledkem byl mj. ustavení Antifašistické národně osvobozenické rady jakožto nejvyššího, v té době ovšem ještě alternativního, legislativního orgánu země. V jeho čele stál čtrnáctičlenný Antifašistický výbor národního osvobození Albánie (AVNOA), prakticky tedy prozatímní vláda vedená Enverem Hoxhou.²⁴⁹ Ačkoli Albánii ještě stále oficiálně vedla kolaborantská vláda, začínalo být i vzhledem k mezinárodní situaci a vývoji na frontách zřejmé, kdo se stane budoucím pánem Albánie. AVNOA měl v té době k dispozici 35 000 bojovníků v reorganizované partyzánské armádě a v moci značnou část albánského území, již nedokázala ohrozit ani poslední německá ofenzíva v květnu 1944. Do listopadu 1944 se albánským partyzánům podařilo osvobodit prakticky celou Albánii s výjimkou nepřístupných hor na severu, které drželi nacionalistické bojůvky. Hoxha tak mohl bez velkých obav poskytnout několik svých brigád na pomoc Titově armádě. Ty se pak podílely jak na osvobozování Jugoslávie, tak na boji s kosovskou „kontrarevolucí“.

Povstání proti komunistické moci

Komunistická moc po osvobození Kosova a Metochie ovšem ani zdaleka neovládla celou oblast. Její značné části byly pod kontrolou albánských nacionalistických a antikomunistických odbojových organizací, jimž se, podle nejvýznamnější z nich – Balli Kombëtar²⁵⁰ – říkalo poněkud nepřesně ballisté, byť se jednalo také o malé části SS divize Skenderbeg, které neodešly s německými vojsky, příslušníky Kosovského pluku a zbytky vullnetrarů.²⁵¹ Nakonec se do povstání zapojily i masy kosovských Albánců, rekrutovaných po obsazení oblasti do Národně osvobozenické armády Jugoslávie.

Kosovsko-albánský historik odboje Ali Hadri hovoří o tom, že koncem roku 1944 mělo v rámci NOAJ působit devět kosovských brigád, jež spolu

²⁴⁷ HADRI, Ali: *Narodnooslobodilačka borba u Albaniji i prve godine posleratnog razvitka*. In: *Iz istorije Albanaca*. Beograd 1969, s. 226

²⁴⁸ TEJCHMAN, M.: *Balkán ve válce a revoluci*, s. 488.

²⁴⁹ Tamtéž.

²⁵⁰ Předpokládá se, že v roce 1944 disponovala organizace Balli Kombëtar zhruba 10 000 ozbrojenci. Během povstání bylo ve zbrani kolem 15 000 „ballistů“, zdaleka ne všichni však byli členové této organizace. Viz COLIĆ, Mladenko: *Kolaboracija na tlu Jugoslavije u Drugom svetskom ratu*. In: *Jugoslovenska država 1918–1998*. Beograd 1999, s. 679.

²⁵¹ BOROŽAN, Djordje: *Albanci u Jugoslaviji*, s. 367.

s partyzánskými oddíly čítaly 50 000 mužů, vesměs Albánců.²⁵² V referátu na zakládacím kongresu KSS, který se konal 8. – 12. května, zazněl vzhledem ke grémium, jemuž byl určen, pravděpodobně velmi věrohodný údaj o tom, že v té době bylo mobilizováno přes 53 000 mužů, z nichž kolem tisícovky dezertovalo.²⁵³ Tento počet se zdá být, s ohledem na to, že oblast byla definitivně osvobozena teprve v listopadu 1944, až neuvěřitelný, resp. svědčí o skutečně masové mobilizaci, která se nemohla odehrávat na dobrovolné bázi a muselo během ní evidentně docházet k excesům. Na zakladatelském kongresu KSS v květnu 1945 to ostatně přiznal i Milovan Djilas, který v jednom z diskusních vystoupení kritizoval hesla, s nimiž partyzánská mobilizace probíhala: „*Všichni vy Albánci, jestli chcete mít nějaká práva, musíte bojovat proti Němcům. Jestli tak neučiníte, žádná práva mít nebudete*“.²⁵⁴ Takovýto nátlak a násilná mobilizace bezesporu musely vyvolat revoltu obyvatelstva, tím spíše, že během rekrutace docházelo k mnoha zločinům, resp., v dobové komunistické terminologii, k „velkým chybám“!

Pravděpodobně nejvýznamnější incident se odehrál v dubnu roku 1945 v Baru, kam byly směřovány tři velké skupiny rekrutovaných kosovských Albánců, které měly doplnit jednotky IV. armády NOAJ. Téměř celá druhá skupina byla v Baru pobita příslušníky 10. černoohorské brigády. Záminku k vyvolání masakru poskytla vražda jednoho z černoohorských partyzánů, jehož měl kvůli urážce zabít některý z Albánců z kolony. Aleksandar Ranković²⁵⁵ ve svém závěrečném projevu na I. kongresu Komunistické strany Srbska (KSS) v roce 1945 hovořil dokonce o tom, že za onoho zabitého příslušníka černoohorské brigády plánovali partyzáni, podobně jako Němci na počátku války, zastřelit čtyřicet dalších Albánců s tím, že „*tento jejich ,hloupý nápad‘ a pro nás (partyzány, resp. NOAJ – pozn. V. Š.) zcela cizí metody využily ,nepřátelské živly‘ (tedy ti, kteří se chtěli vzepřít tomuto excesu – pozn. V. Š.) a vyvolaly vzpouru, přičemž bylo*

²⁵² HADRI, Ali: *Narodnooslobodilačka borba u Albaniji i prve godine posleratnog razvitka*, s. 209.

²⁵³ BORKOVIĆ, Milan – GLIŠIĆ, Venceslav (edd.): *Osnivački kongres KP Srbije (8–12 maj 1945)*. Beograd 1972, s. 39

²⁵⁴ *Osnivački kongres KP Srbije (8–12 maj 1945)*, s. 78, diskusní příspěvek Milovana Djilase.

²⁵⁵ Aleksandar Ranković (1909–1983) si svoji komunistickou kariéru vybudoval již před válkou. V dělnickém hnutí působil od svých patnácti let, nejprve v revolučních odborech, od roku 1927 pak ve Svazu komunistické mládeže Jugoslávie (Savez komunističke omladine Jugoslavije – SKOJ), velmi brzy poté se stal tajemníkem místního výboru SKOJ v Bělehradě, v roce 1928 byl přijat do komunistické strany a vzápětí nato se postoupil na místo tajemníka srbského zemského výboru SKOJ. Za protistátní činnost byl odsouzen na šest let vězení, z něhož se vrátil v roce 1935. V roce 1936 byl jmenován členem srbského zemského výboru KSJ, v roce 1937 pak členem politbyra Ústředního výboru KSJ. Většinu doby působil v ilegalitě pod krycím jménem Marko. V prvních měsících války byl zatčen, z vězení se mu ale podařilo za dramatických okolností uprchnout. V průběhu národně osvobozenického boje byl, jako člen Vrchního štábu NOAJ a jako organizační tajemník KSJ, jedním z nejbližších Titových spolupracovníků. V květnu 1944 založil komunistickou tajnou policii, jíž měl pod svou kontrolou prakticky až do doby svého politického pádu v roce 1966. Na konci války byl prvním zástupcem maršála Tita. V roce 1946 se stal jugoslávským ministrem vnitra, zastával i řadu dalších vedoucích státních a stranických funkcí. Kontrola mocenských složek ministerstva vnitra z něj činila po Titovi nejmocnějšího muže ve státě. Od roku 1963 až do své „politické smrti“ v roce 1966 zastával i funkci jugoslávského viceprezidenta.

zabito 200 Šiptarů“ (uvozovky v citaci V. Š.).²⁵⁶ Podle některých svědků byla tato skupina složena především z metochijských Albánců. Během války ale byla právě Metochie dějištěm mnoha zločinů učiněných na tamním černohorském obyvatelstvu a Černohorci se tak zároveň údajně mstili za tyto křivdy.²⁵⁷ Další oběti této nešťastné mobilizační kolony se udusily ve staré prachárně, kam byly umístěny po incidentu. Podle Rankoviće se mělo jednat o 130 mužů!²⁵⁸ O tomto případě se již později v oficiálních dílech partyzánské historiografie nehovořilo, počet obětí barského masakru nebyl zřejmě nikdy zcela vyšetřen. Kromě Rankovićových údajů se v některých jiných partyzánských záznamech hovoří dohromady až o 400–450 mužů, albánští historici obvykle operují s pravděpodobně nadnesenými počty 1 500–2 000 obětí.²⁵⁹

S mobilizací na Kosovu je úzce spojena pravděpodobně nejzajímavější osobnost komunistického odboje a následně i protikomunistického povstání, Shaban Polluzha.²⁶⁰ Tento, v té době již pětasedmdesátiletý muž, byl politicky činný ještě v časech osmanské říše a během první světové války. Angažoval se také v době královské Jugoslávie, kdy ale zároveň spolupracoval s kačackým vůdcem Azemem Bejtou. Na počátku války vystupoval jako velitel albánských oddílů bojujících s e srbskými četníky v Novopazarském sandžaku. V prvních měsících roku 1944 se přiblížil partyzánskému odboji, jemuž nakonec nabídl své služby. Při mobilizaci v listopadu 1944 se mu podařilo sestavit brigádu o počtu více než 4 000 mužů.²⁶¹ Tento úctyhodný korpus se tehdejší velitel operativního štábu pro Kosovo a Metochii Fadilj Hoxha rozhodl poslat do bojů na tzv. sremskou frontu, kde se od konce roku 1944 do 12. dubna 1945 úporně bránily německé jednotky, kryjící ústup své armádní skupiny E z Řecka, Makedonie a Kosova. Hoxha tak chtěl „zvýšit podíl Albánců v boji proti okupantům“.²⁶² Polluzha se ale měl dozvědět o excesech partyzánských jednotek v oblasti Dre-

²⁵⁶ RANKOVIĆ, Aleksandar: *Završna reč povodom referata „Učesće komunista u izgradnji vlasti“ na Prvom kongresu Komunističke partije Srbije*. In: Týž: *Izabrani govori i članci 1941–1951*. Beograd 1951. s. 47.

²⁵⁷ Viz BALJE, Mustafa: *Barski slučaj - I dio*. Prizren-web. com. Internet magazin Bošnjaka Prizrena, Župe, Gore i Podgora. Přístup 7. srpna 2008. Mezi zabitými přitom nebyli pouze Albánci, ale také slovanští muslimové z okolí Prizrena a z oblasti tzv. Gory. Slovanští muslimové, kteří zahynuli v tomto masakru, i ti, kteří přežili, byli později označeni za partyzány, přeživší pak až do poloviny 90. let 20. století pobírali partyzánskou penzi!

²⁵⁸ *Završna reč povodom referata*, s. 48.

²⁵⁹ Např. článek *Massive grave of albanian victims of Tivari massacre uncovered* (ATA News from Albania, 96-09-19, <http://www.hri.org/news/balkans/ata/1996/96-09-19.ata.html#03>) informující o tom, že kosovsko-albánský historik prof. Dr. Zekeria Cana objevil nedaleko Starého Baru 17. září 1996 masový hrob těchto obětí, hovoří o 2 000 masakrovaných.

²⁶⁰ Shaban (Mustafě) Kastrati-Polluzha (1871–1945). Partyzánským jednotkám se podařilo Polluzhu s 60 bojovníky obklíčit 17. února 1945 ve vesnici Dvorane. Při pokusu o prolomení obklíčení byl Polluzha smrtelně zraněn.

²⁶¹ VLLASI, Azem: *Kosovo u antifašističkom ratu*. In: *Antifašistički narodnooslobodilački rat u Jugoslaviji i savremenost*. Beograd 2004, s. 162.

²⁶² Tamtéž. Jak ovšem ukazovala i německá zkušenost s divizí Skenderbeg, pro frontové pojetí boje neměli jinak osobně stateční albánští bojovníci pochopení a především výcvik. Proto také jiné narychlo mobilizované jednotky složené z kosovsko-metochijských Albánců a vyslané na sremskou frontu měly v bojích obrovské ztráty. Jak albánská, tak srbská národovecká historiografie v tomto případě shodně obviňuje komunistické velení, že narychlo mobilizované a nevyvíčené jednotky albánských a srbských rekrutů, vysílané na sremskou frontu do boje proti válkou zoceleným, ustupujícím a zoufale se bránícím německým divizím, posílali na jistou smrt, a vyvozuje z toho závěry v tom smyslu, že komunistům šlo touto cestou o likvidaci možné opozice jejich moci.

nice, odkud sám pocházel, a když nedostal od Vrchního štábu NOAJ v Prištině dostatečnou garanci toho, že obyvatelstvo Drenice nebude uchráněno partyzánského revolučního násilí, vrátil se se svojí brigádou do Drenice. Jeho akt byl pochopitelně označen za zradu revoluce. Polluzhovy jednotky se pak přidaly na stranu povstání.²⁶³

Jako počátek povstání na Kosovu bývá označován 2. prosinec, kdy oddíly ballistů napadly Uroševac. Poté, 23. prosince, zaútočily také na Gnjilane. Povstání dostalo výraznou posilu, když se v lednu na jeho stranu přidaly oddíly Shabana Polluzhe. Dalším význačným kosovskoalbánským vojvodou, jenž zapojil své čety do povstání, byl Mehmeda Gradica (1913–1945), jeden z těch, jež v roce 1941 „očisťoval“ Drenici od srbských kolonistů. Dohromady přispěli oba velitelé do vzpoury 8 000 muži. Oddíl Adema Voce (údajně v počtu 2 000 mužů) se pokoušel v noci z 26. na 27. ledna 1945 obsadit Kosovskou Mitrovici. Situace se stále zhoršovala, takže Vrchní štáb NOAJ nakonec na přímý rozkaz J. Broze Tita 8. února 1945 zavedl na Kosovu a Metochii vojenskou správu a mimořádný stav.²⁶⁴

Jasně směřnice o tom, jak postupovat s „ozbrojenými bandami“, bojujícími proti novému režimu, vydal tajemník oblastního výboru KSJ pro Kosovo a Metochii Miladin Popović již 30. listopadu 1944. Zásah měl být energický a nemilosrdný, majetek vzbouřenců měl po vypršení lhůty ke složení zbraní a podřízení se NOAJ propadnout státu. Vesnice, které se bránily se zbraní v ruce, doporučoval Popović obsadit, najít v nich organizátory odporu a ty okamžitě postavit před polní soud, vesničany pak odzbrojit a majetek organizátorů zabavit pro potřeby armády. Popović, který celou válku prožil v Albánii a měl k albánské národnosti vřelý strav, ale zároveň přísně nařizoval, že nesmí docházet ke zvlí, loupežím apod. Vojenské oddíly měly ctít obyčej „šiptarského lidu“! Ve všech vesnicích, jimiž procházely trestné oddíly NOAJ, se měly pořádat osvětové konference s místními rolníky o osvobozené misi armády, „*kteřá přináší svobodu i jim*“. Komisaři měli vesničanům objasnit „*reakční roli kosovských Albánců v průběhu války*“, vysvětlit jim skutečnost, že bojovali proti svým zájmům. Mužům měli politrucci doporučit vstup do NOAJ, s nímž by pak „*bojovali za celkové zničení fašistických sil i zrádců svého národa a pomáhali při vytvoření jejich nové vlasti – Demokratické federativní Jugoslávie (DFJ)*“, jak se do voleb v listopadu 1945 jmenoval obnovený jugoslávský stát. V obcích

²⁶³ Tamtéž, také např. *Saban Poluza (1871–1945) junak odbrane Novog Pazara*. <http://www.balkanforum.info/f16/saban-poluza-shaban-polluzha-retteer-novi-pazar-168954>. Více o něm MJEKU, Muhamet: *Lufta e Drenices dhe Shaban Polluzha*. Pristina 1991. S nastíněným pojetím polemizuje Miroljub Vasić ze *Společnosti pravdy o antifašistickém národně osvobozené boji v Jugoslávii 1941–1945*, která se snaží odvracet útoky na jugoslávské partyzánské hnutí ze strany národovecké historiografie. Vasić tvrdí, že Polluzhovy oddíly hned na počátku odmítly odejít na sremskou frontu a nakonec se v lednu 1945 vzbouřily. Viz VASIĆ, Miroljub: *Poluistinama se ne stiče do istine*. In: *Antifašistički narodnooslobodilački rat u Jugoslaviji i savremenost*. Beograd 2004, s. 166.

²⁶⁴ *Titova naredba o naimenovanju komande vojne uprave na Kosovu*. In: *Jugoslavija 1918–1988*, s. 758.

se také měly zakládat místní národně osvobozené výbory atd.²⁶⁵ Ještě tvrdší byl rozkaz operativního štábu NOAJ štábům partyzánských jednotek z 20. prosince 1944. Vůči nepříteli měly být jednotky podle tohoto rozkazu ostré a nemilosrdné. Vesnice, které „bandy“ podporovaly, měly být vystaveny blíže nespecifikovaným represáliím, neboť „nepřátelé naší armády a lidu musí pocítit sílu našich zbraní“. I tento rozkaz však zároveň vyzýval, že je nutné dbát na dobré mezilidské vztahy mezi vojáky Srby a Albánci, s tím, že „masy musí skrze armádu pocítit bratrství národů Jugoslávie...“.²⁶⁶ Lze si samozřejmě představit, jak během bojových operací přesvědčovací akce a vstřícnost k obyvatelstvu vy-
padaly. Četné stížnosti vypovídají o tom, že si oddíly z nabádání Popoviće i operativního štábu vzali k srdci pouze tu část o ostrosti a nemilosrdnosti. „Revoluční násilí“ NOAJ tak hned na počátku poválečného kosovského vývoje vzbuzovalo nedůvěru konzervativního a patriarchálního obyvatelstva v novou ideologii a spíše v něm vyvolávalo pocit, že se vrací staré pořádky předválečné Jugoslávie.

Na potlačování povstání bylo jen z jugoslávské strany vyčleněno podle některých údajů 30 000 mužů, podle jiných až 40 000 mužů,²⁶⁷ kteří nakonec s pomocí dvou albánských brigád vzpouru utlumili.²⁶⁸ Zbylé oddíly „ballistů“ ustoupily do Řecka, část se však ještě dlouho skrývala v horských oblastech, odkud čas od času činila výpady. Skupinky vzbouřenců se v odlehlých krajích udržely až do počátku 50. let.²⁶⁹ Na zakladatelském kongresu KS Srbska hovořil 8. května 1945 nově zvolený tajemník ÚV KSS Blagoje Nešković²⁷⁰ o tom, že na Kosovu a v Metochii se v té době pohybovalo stále ještě kolem 1 200 „ballistů“ a kolem tisícovky dezertérů. V roce 1946 mělo v oblasti působit ještě 55 ballistických skupin! Ještě v průběhu roku 1946 podle oficiálních údajů Správy státní bezpečnosti – UDB,²⁷¹ pověřené bojem se zbytky těchto skupin, padlo 355

²⁶⁵ Pismo Miladina Popovića, sekretara Oblastnog komiteta KJ za Kosmet, svim zamenicima političkih komesara (30. listopadu 1944). In: Jugoslavija 1918–1988, s. 708–709.

²⁶⁶ Zapovest operativnog štaba NOV i PO Kosova i Metohije štabovina partizanskih jedinica (20. prosince 1944). In: Jugoslavija 1918–1988, s. 756–757.

²⁶⁷ VASIĆ, Mirosljub: *Poluistinama se ne stiže do istine*, s. 166.

²⁶⁸ Jednalo se o 5. albánskou brigádu, která se před tím účastnila osvobození Prizrenu a Djakovice a 6. albánskou brigádu, která byla na Kosovo poslána v únoru, když před tím spolu s oddíly NOAJ bojovala ve východní Bosně. Viz FOLIĆ, M.: *Kosovo i Metohija u odnosima oslobođilačkih pokreta Jugoslavije i Albanije 1941–1945*, s. 700.

²⁶⁹ *Jugoslavija 1918–1988*, s. 757–758.

²⁷⁰ Dr. Blagoje Nešković (1907–1986), předválečný komunista, lékař, bojoval ve španělské občanské válce, člen Vrchního národně osvobozeného výboru Srbska od počátku komunistického odboje, od června 1948 také člen politbyra ÚV KSJ, v letech 1945–1948 předseda vlády Lidové republiky Srbsko. V listopadu 1952 vyloučen z KSJ s obviněním, že podporoval rezoluci Informbyra.

²⁷¹ Komunistické vedení ještě hluboce v dobách válečných, v květnu 1944, zformovalo svou první tajnou policii – Oddělení národní bezpečnosti (Odeljenje za zaštitu naroda – OZNA), která byla v roce 1946 reorganizovaná do dvou složek – Správy státní bezpečnosti (Uprava državne bezbednosti – UDB) a Kontrašpionážní služby (Kontraobaveštajna služba – KOS). Zakladatelem komunistické tajné policie a jejím prvním velitelem se stal Aleksandar Ranković.

mužů a zajato bylo dalších 138 členů různých ballistických skupin, dobrovolně se vzdalo dalších 41 povstalců.²⁷²

Obětí ballistické pomsty se nakonec 13. března 1945 paradoxně stal sám Miladin Popović, který byl mezi srbskými a černoorskými komunistickými vůdci prakticky jediný, jenž prosazoval připojení obou oblastí k Albánii.

Do 15. května, kdy byla zrušena vojenská správa, při potlačování povstání zahynulo 850 vojáků Jugoslávské armády. Údaje o ztrátách na straně vzbouřenců nejsou známy.²⁷³ Monografie o Kosovu, vypracovaná v roce 1973 k třicátému výročí založení kosovské autonomie týmem předních historiků, etnografů a ekonomů, hovoří o tom, že válečné ztráty kosovského obyvatelstva jsou odhadovány na 6 200 mužů.²⁷⁴ Kdo všechno se do těchto ztrát počítá a zda zahrnují také oběti na straně „nepřátel revoluce“ ale není zřejmé. Propagandistické materiály albánské hoxhistické provenience, vydávané po roce 1948, hovoří o masových vraždách albánského obyvatelstva v Gnjilanech a zejména v oblasti Drenice, k nimž mělo dojít po jejich osvobození NOAJ. Partyzánské násilí mělo být podle těchto propagačních spisků mnohem horší a nelidštější, než v době „srbských králů“ (myšleno novodobých srbských panovníků po roce 1878 – pozn. V. Š.)“ činili „všichni ti Pašićové (myšlen srbský a později jugoslávský premiér Nikola Pašić – pozn. V. Š.) a další...“.²⁷⁵ O tom, že k takovým excesům docházelo, nemůže být pochyb, ostatně zprávy o nich zřejmě přiměly oddíly Shabana Polluzhe k návratu do Drenice a vystoupení proti ustavující se komunistické moci. Počet obětí této „partyzánské spravedlnosti“ ovšem není znám a je zřejmě nezjistitelný, podobně jako počet bez soudu zavražděných ustašovců, slovinských dobrovolníků a srbských četníků v květnu roku 1945 na slovinsko-rakouských hranicích.²⁷⁶ Tím spíše pak sloužil a slouží k nejrůznějším manipulacím, jimž často podlehnou i renomovaní balkanisté. Albánská literatura obvykle uvádí, že v hranicích Kosova a Metochie mělo zahynout v bojích či během masakrů a hromadných poprav 28 400 osob, novější srbské údaje hovoří celkově o 25 000 obětech války v oblasti, z nichž mělo být 15 000 Albánců a 10 000 Srbů.²⁷⁷ Velká část albánských obětí také bezesporu zahrnuje masy mobilizovaných mužů, kteří byli bez patřičného výcviku v prvních měsících roku 1945 vr-

²⁷² *Bali Kombetar*: http://sr.wikipedia.org/w/index.php?title=%D0%91%D0%B0%D0%BB%D0%B8_%D0%A%D0%BE%D0%BC%D0%B1%D0%B5%D1%82%D0%B0%D1%80&oldid=3496262 (strana navštívena 3. září 2010).

²⁷³ VASIĆ, M.: *Poluistinama se ne stiže do istine*, s. 166.

²⁷⁴ *Kosovo – Kosova nekad i danas – dikur e sot*, s. 225.

²⁷⁵ *Bela knjiga o neprijateljskoj politici vlade Narodne republike Albanije prema Federativnoj narodnoj republici Jugoslaviji*, Beograd 1961, s. 50. V knize je citována publikace komise propagandy a agitace Albánské strany práce (Partia ë Shqipërisë – PPSH), jak se Komunistická strana Albánie (Partia Kommuniste ë Shqipërisë) přejmenovala na svém prvním kongresu v roce 1948, vydané v Tiraně v roce 1958.

²⁷⁶ Ustupující quislingovské jednotky z celé Jugoslávie i oddíly nekomunistického odboje se s koncem války stahovaly do Slovinska. Zde byly částečně zajaty NOAJ, částečně se jim podařilo překročit hranici do Rakouska a tedy do britské okupační zóny, a do Itálie (zóny USA). Britové ovšem, na rozdíl od Američanů, všechny oddíly, včetně svých bývalých spojenců četníků, předali zpět do rukou partyzánů, kteří je vzápětí postříleli. Dohromady se mohlo jednat o více než 50 000 bez soudu popravených mužů! Viz např. KARAPANDZICH, Borivoje M.: *The Bloodiest Yugoslav Spring, 1945: Tito's Katyns and Gulags*. New York 1980.

²⁷⁷ MALCOLM, N.: *Kosovo*, s. 355.

žení na sremskou frontu. Noel Malcolm ve své monografii uzavírá srovnání různých údajů o válečných obětech na Kosovu a v Metochii konstatováním, že v porovnání s jinými oblastmi Jugoslávie šlo o neobyčejně nízké procento obyvatelstva. Kosovo dokonce mezi lety 1940–1948 zaznamenalo mírný demografický růst!²⁷⁸

Problém, který nebyl pouze kosovsko-metochijský, ale celojugoslávský, vznikl v dalších měsících a letech po ukončení druhé světové války. Zločiny, které se během ní udály, ať již v tomto případě z albánské, tak také z partyzánské strany, zůstaly z větší části nepotrestány. Je pochopitelné, že se nehovořilo o partyzánských excesech. Snahy o to mohly být snadno označeny jako kontrarevoluční. Nehovořilo se však z větší části ani o zločinech „nekomunistických“ – ustašovských, ballistických aj. Titův establishment takovýmto způsobem vykupoval národnostní smír. Zločiny, které nebyly potrestány bezprostředně po válce v dobách „revoluční spravedlnosti“, již později nebyly vyšetřovány, hovořit o nich bylo v komunistické Jugoslávii prakticky tabu. O to více zlé krve vyvolaly v 80. letech, kdy se jich zmocnila opoziční nacionalistická intelektuální elita a v uměleckých dílech, filmech i přednáškách manipulací s nimi dokázala rozpalovat nacionální nesnášenlivost i tam, kde se to nejméně očekávalo.

O komunistickém přístupu k této záležitosti svědčí velice přesvědčivě dokument ze schůze Výboru pro vnitřní politiku Svazové výkonné rady (= vlády – pozn. V. Š.) Federativní lidové republiky Jugoslávie (FLRJ)²⁷⁹ z 18. dubna 1956, publikovaný nedávno Janem Pelikánem. Po akci zabavování zbraní na Kosovu, k níž došlo na přelomu let 1955–1956 a o níž ještě bude řeč níže, se bezpečnostní složky v oblasti ve shodě s částí politického vedení rozhodly otevřít některé křiklavé případy nepotrestaných zločinů, k nimž došlo za války ze strany albánského obyvatelstva. Jak Aleksandar Ranković, jeden z nejmocnějších mužů ve státě, tehdejší místopředseda federální vlády, který měl ve své kompetenci policii a tajné služby, tak Slobodan Penezić,²⁸⁰ tehdejší místopředseda srbské vlády zodpovědný za vnitřní záležitosti, ovšem soudní stíhání nedoporučovali, protože by to podle nich mohlo mezi občany albánské

²⁷⁸ Tamtéž.

²⁷⁹ Jako Federativní lidová republika Jugoslávie byl stát označován v letech 1945–1963, kdy teoretikové socialismu naznali (podobně jako v tehdejší Československu), že v zemi již byly vybudovány základy socialismu. V nové ústavě z roku 1963 pak byl stát přejmenován na Socialistickou federativní republiku Jugoslávii (SFRJ). Výbor, o němž je řeč, byl sice pouze poradním orgánem federální vlády, jeho členy ale byly velice vlivné osobnosti z různých republik federace navázané obvykle na jugoslávskou tajnou službu (např. Aleksandar Ranković, Svetislav Stevanović aj.), jež disponovaly velice citlivými informacemi, které se často ani mimo výbor nedostaly. Viz PELIKÁN, Jan: *Dva dokumenty o plošném vybírání nelegálně držných zbraní v Kosovu v polovině 50. let 20. století*. Slovanský přehled 91 (2005), s. 475.

²⁸⁰ Slobodan Penezić, zvaný Krcun (1918–1964), účastník národně osvobozenického hnutí, jeden ze zakladatelů a první náčelník OZNA. Přestože po válce zastával různé vysoké funkce (mj. člen federální vlády, místopředseda srbské vlády), byl vždy spjat s bezpečnostními složkami a tajnou službou. Podílel se na zajetí vůdce nekomunistické srbské odboje generála Dragoljuba Mihailoviče, jehož měl podle některých svědectví vlastnoručně popravit (viz např. <http://users.teol.net/~magaz/Draza%20Mihajlovic%20ubijen%20na%20Starom%20sajmistu.htm>). Sám zahynul při dodnes neobjasněné autonehodě.

národnosti „vyvolat nejistotu“. Penezić navrhl pouze výběrové zatčení dvou nebo tří skupin, maximálně o počtu 30 lidí, u nichž bylo stoprocentně prokázáno, že se účastnili masových exekucí. Ostatní „známí“ nepřátelé z doby války měli zůstat nepotrestaní. Pokud by se totiž postupovalo směrem k hromadnému vyšetřování, pak by to, podle Peneziće, „v některých vesnicích postihlo většinu lidí“.²⁸¹ Nakonec ale žádnému novému vyšetřování stejně nedošlo.

²⁸¹ PELIKÁN, J.: *Dva dokumenty o plošném vybírání nelegálně držných zbraní v Kosovu v polovině 50. let 20. století*, s. 482.

Vznik kosovské autonomie

Statut poválečné Jugoslávie byl prakticky připraven a vytýčen na II. konferenci Antifašistického výboru národního osvobození Jugoslávie, která se uskutečnila 29. – 30. listopadu 1943 v bosenském městě Jajce, v době, kdy o osudu války a vítězství komunistického protifašistického odboje ani zdaleka nebylo rozhodnuto. Skutečnost, že Komunistická strana Jugoslávie byla, na rozdíl od exilové jugoslávské královské vlády či jugoslávského (převážně srbského) nekomunistického odboje, cílevědomě a účinně schopna zabývat se i uprostřed tvrdých bojů strategií poválečného uspořádání státu a jeho rozvoje, jí vytvořila nezanedbatelný náskok a umožnila pak, v posledních měsících války, pevně uchopit moc, která v osvobozovaném státě doslova ležela na ulici, a nedělit se o ni s méně připravenými soupeři. *Závěry II. konference AVNOJ* hovoří o tom, že Jugoslávie bude vystavena na federativním principu, jenž zajistí plnou rovnoprávnost Srbů, Charvátů, Slovinců, Makedonců a Černohorců, resp. národů Srbska, Charvátska, Slovinska, Makedonie, Černé Hory a Hercegoviny (aby tak byl „*naplněn princip suverenity národů Jugoslávie a aby Jugoslávie byla skutečnou vlastí všech svých národů a nikdy více se již nestala doménou jakékoli hegemonistické kliky*“ – článek II.). Bylo to přelomové rozhodnutí zejména z hlediska makedonského a černohorského, neboť většinové obyvatelstvo těchto zemí bylo díky němu poprvé uznáno za samostatné národy. KSJ na kongresu ale pouze pokračovala v intencích závěrů své páté zemské konference, konané 19. – 23. října 1940 v Dubravě u Záhřebu, jež „*boj*“ za rovnoprávnost a sebeurčení černohorského a makedonského národa prohlásily za jednu z komunistických priorit.²⁸² Právy ostatních národů, žijících na jugoslávském území se *Závěry*, na rozdíl od páté konference z roku 1940,²⁸³ zabývají jen velmi povšechně. „*Nestátotvorné*“ národy označují jako národnostní menšiny (v další praxi se pro ně vžil pojem „*národnosti*“) a článek IV. pouze velice stručně prejedikuje, že „*národnostním menšinám budou zaručena všechna národní práva*“.²⁸⁴ Touto formulací se zřejmě rozuměla nejen práva kulturní, ale také politická. Podle výkladu jugoslávských právních historiků tato konstatace znamená, že menšiny nemají a v duchu generálních politických a právních rozhodnutí AVNOJ ani nemohou mít atributy státnosti – nestojí na nich jugoslávská státnost ani jugoslávská federace. Rozhodnutí AVNOJ tedy nezakládalo právo menšin na

²⁸² *Iz rezolucije Pete zemaljske konferencije KPJ*. In: Zadaci CK Srbije u razvoju medjunacionalnih odnosa i borbi protiv nacionalizma. Beograd 1978, s. 37.

²⁸³ V rezoluci z této konference se totiž přímo hovoří o boji „*za svobodu arnautských menšin na Kosovu a Metochii a v Sandžaku*“ (a zároveň také „*proti italským agentům, pokoušejícím se různými sliby podvést utlačované Arnauty a vyvolat tak v této části Jugoslávie válečné střetnutí*“) a také „*za svobodu a rovnoprávnost maďarských, rumunských, německých a druhých národnostních menšin ve Vojvodině*“, aniž by ovšem závěry specifikovaly, v čem jejich nesvoboda spočívá a jak by měl být tento boj veden. Tamtéž, s. 38

²⁸⁴ *II zasedanje AVNOJ-a: Odluke*. In: Zadaci CK Srbije u razvoju medjunacionalnih odnosa i borbi protiv nacionalizma, s. 40.

odtržení a připojení ke svému mateřskému státu, ani nehovoří o autonomii jakožto ústavoprávní formě uskutečňování národnostních práv.²⁸⁵

Komunistická strana Jugoslávie a národnostní otázka

Vznik autonomií bývá obvykle odvozován od toho, jak v průběhu předcházejících dvaceti let krystalizovaly pohledy KSJ na národnostní otázku. Byly to ovšem pohledy složité a často rozporuplné. Závěry čtvrtého kongresu KSJ, který se konal v Drážďanech 5. – 16. listopadu 1928,²⁸⁶ se striktně držely doporučení Šestého kongresu Kominterny. Ten označil Království SHS jako jeden z nejmilitantnějších států na světě a základnu imperialistických zemí sloužící k rozbití SSSR a vyjádřil se, že Království je nutno rozbít za každou cenu. KSJ byla Kominterně zcela podřízena a proto se zasazovala o vytvoření nezávislého Charvátska, nezávislé a sjednocené Makedonie, nezávislého Slovinska, o vytvoření nezávislé Černé Hory a vyzývala dělnickou třídu, aby se rozhodla i pro nezávislou a sjednocenou Albánii, k níž by byly připojeny i jugoslávské oblasti, v nichž žila albánská menšina! Konečným smyslem toho všeho mělo být po celobalkánské revoluci vytvoření balkánské federace, která by proměnila versailleský systém, založený na diktátu dohodových imperialistických mocností.²⁸⁷

Tyto anarchistické pozice začala KSJ měnit teprve do dlouhých letech frakcionářských bojů, ultralevicových názorů a nejrůznějších výstřelků. K novému kurzu KSJ samozřejmě dopomohla i nová mezinárodní politika Kominterny, vyhlášená na jejím sedmém kongresu Georgi Dimitrovem a Palmirem Togliatim. Ta odvrhla dosavadní konfrontační charakter vztahů s jinými subjekty sociálně-demokratického charakteru a občanské levice či stranami buržoazně-liberálního charakteru, a doporučovala evropským komunistickým stranám orientaci na vytváření společných jednotných národních front boje proti nebezpečí fašismu. KSJ ideu o vytvoření antifašistické fronty poprvé vyjádřila na své čtvrté zemské konferenci v prosinci 1934 v Lublani. Přijetí linie národní fronty bylo bezprostředně spojeno s odvrhnutím teze o Jugoslávii jakožto výtvoření imperialistických velmocí (či zplození versailleského systému) a potřebě jejího rozbití. Jugoslávští komunisté tak za nové politické konstelace začali přistupovat k řešení národnostní otázky v rámci Jugoslávie jakožto celku. Tento postoj je vyjádřen také v usnesení ÚV KSJ z října 1935, v němž se sice zdůrazňuje, že komunisté setrvávají na zásadách principu práva národa na sebeurčení s možností odtržení, ale že při jeho uskutečňování nemohou nepřihlížet k mezinárodní situaci. Díky tomuto novému postoji přišlo vedení KSJ na myšlenku reorganizace strany na národnostním principu. V jarních měsících roku 1937 tak byly založeny národní stranické organizace – Komunistické strany

²⁸⁵ BOGDANOVIĆ, D.: *Knjiga o Kosovu*, s. 236.

²⁸⁶ KSJ tehdy měla něco přes 2 000 členů a Svaz komunistické mládeže kolem 1 500 členů.

²⁸⁷ *Jugoslavija 1918–1988*, s. 274, pozn. 16.

Slovinska a Charvátska. Z hlediska organizačního zůstala samozřejmě národní stranická vedení podřízena v duchu demokratického centralismu ÚV KSJ, ale jinak vystupovala jako vedení organizací národního charakteru. V tomto vztahu KSJ vůči vlastní organizaci tak, jak tvrdí historik Branko Petranović, bylo možno spatřovat obrysy budoucího federativního uspořádání Jugoslávie.²⁸⁸

Nová platforma KSJ samozřejmě musela také vyjádřit i právo velkých jugoslávských národnostních menšin – Němců, Maďarů a Albánců – na rovnoprávnost. Pokud jde o Kosovo a Metochii, myšlenky na zformování jednotné územní stranické organizace této oblasti se údajně začaly objevovat již v roce 1929, kdy byla oblast nově rozdělena mezi tři bánoviny – Zetskou, Vardarskou a Moravskou tak, aby v žádné z nich albánské obyvatelstvo nečinilo většinu. Nejvíce se o územní uspořádání místních organizací zasazoval Radovan Vuković (1910–1941), agitující mezi studenty Bělehradské univerzity, pocházející z tohoto kraje. Jeho návrh KSJ přijala a tak byla v roce 1932 svolána Zemská (pokrajinska) konference KSJ pro Černou Horu, Boku (Kotorskou), Sandžak a Kosovo a Metochii, na níž byl zvolen patřičný Zemský výbor.²⁸⁹ V roce 1937 pak byl v Peći založen již přímo Oblastní výbor KSJ pro Kosovo a Metochii, údajně s ohledem na specifickou povahu Kosova a Metochie v „*ekonomickém, sociologickém národnostním a politickém ohledu*“.²⁹⁰ Tento nový oblastní výbor byl zpočátku podřízen výše uvedenému zemskému výboru, na Páté zemské konferenci KSJ v Dubravě u Záhřebu v roce 1940 ale vedení strany rozhodlo, že Oblastní výbor pro Kosovo a Metochii bude spadat přímo pod ÚV,²⁹¹ což v podstatě předjalo postoj KSJ vůči této oblasti! KSJ tedy měla koncem 30. let 20. století dvě národní organizace – slovinskou a charvátskou, dále pak provinční či zemské (srch. pokrajinska) organizace Srbska, Černé Hory, Makedonie, Bosny a Hercegoviny, Vojvodiny a Dalmácie a oblastní organizaci Kosova a Metochie. Po celou tuto dobu ovšem KSJ působila v hluboké ilegalitě a její vliv byl marginální.

Názory na status albánské menšiny

v budoucím státě a na to, jak řešit kosovskou otázku, nebyly během války v rámci KSJ rozhodně jednotné. Bylo to samozřejmě částečně dáno i tím, že opřít se o mínění komunistů přímo z Kosova v podstatě ani nebylo možné, neboť, jak jsme již viděli výše, jejich počet byl zanedbatelný. Existovaly tak nesporné tlaky ze spojenecké Komunistické strany Albánie na poválečné sjednocení oblasti dnešního Kosova a Metochie a některých částí západní Makedonie s Albánií. Tato myšlenka nebyla cizí ani některým vedoucím osobnostem KSJ,

²⁸⁸ PETRANOVIĆ, Branko: *Istorija Jugoslavije 1918–1978*. Beograd 1981, s. 112–118.

²⁸⁹ IMAMI, P.: *Srbi i Albanci*, s. 258.

²⁹⁰ Také *Kosovo – Kosova nekad i danas – dikur e sot*, s. 195n.

²⁹¹ V té době měly kosovské organizace 239 členů, z toho 23 (!) Albánců a 12 žen. Tamtéž.

např. Edvardu Kardeljovi či Miladinu Popovićovi.²⁹² Enver Hoxha ve svých pamětech hovoří o tom, že albánští komunisté vždy považovali rozdělení albánského etnického prostoru mírovými smlouvami z roku 1913 jako velkou historickou nespravedlnost, zároveň že ale také to, co Albánii přineslo nacisticko-fašistické obsazení Balkánu, považovali za velký podvod, který nemohli přijmout. Podle Hoxhy existovaly dva způsoby, jak dosáhnout spravedlivého řešení albánské věci: rozšířit činnost Komunistické strany Albánie na Kosovo, apelovat otevřeně na kosovské obyvatelstvo, aby se dalo do boje proti „nacisticko-fašistickému“ okupantovi pod vedením vrchního štábu Národně osvobozené armády Albánie a takovouto revoluční cestou dosáhnout sjednocení na kvalitativně jiných, komunisticko-internacionalistických základech. Jinou cestu představoval boj pod vedením KSJ a vrchního štábu NOAJ „*v jednotě s národy Jugoslávie*“. Bezprostřední cíl obou těchto kurzů měl být stejný – ozbrojeným bojem vypudit nacisticko-fašistické okupanty a jako ovoce tohoto zápasu sklidit spravedlivé řešení albánského problému.

Uskutečnilo se, jak známo, řešení druhé, neboť Komunistická strana Jugoslávie podle Hoxhy požadovala, aby obyvatelstvo Kosova a dalších albánských oblastí Jugoslávie bylo mobilizováno v rámci boje pod jejím vedením s tím, že se bezprostředně po válce rozhodne o své vlastní budoucnosti na základě „*leninské zásady práva na sebeurčení*“. Tato Hoxhova úvaha vychází bezesporu z dopisu Josipa Broze Tita Miladinu Popovićovi z 9. října 1943, v níž Tito přes svého emisara nabádá albánské komunisty, aby se albánské partyzánské jednotky co nejtěsněji propojily s jugoslávskými partyzánskými jednotkami v Metochii a Černé Hoře a společným bojem proti okupantům tak vytvářely přátelské vztahy s národy Jugoslávie, neboť „*otázka národní rovnoprávnosti a sebeurčení (Kosova a Metochie) bude moci být spravedlivě vyřešeno pouze společným bojem s národně osvobozeným hnutím Jugoslávie*“. V podobném duchu je psán i dopis ze štábu jugoslávské II. úderné brigády, který vyzývá ÚV KSA k akci proti oddílům albánských nacionalistů na pomezí Metochie a Černé Hory v okolí Plavu a Gusinje. Nabádá albánské komunisty, aby ve věci etnicky spíše albánských černohorských území a Kosova a Metochie nezaujímali stanovisko jako „reakční albánská buržoazie“, tedy aby nepožadovali jejich okamžité připojení k Albánii, ale pokusili se společným bojem tyto oblasti osvobodit od okupantů a všech domácích zrádců. Teprve poté se měl „lid“ vyjádřit o svých požadavcích.²⁹³

Hoxha také tvrdí, že druhé řešení získalo převahu zejména proto, že se jugoslávští komunisté obávali, že by Srbové a Černohorci nepřijali působení albánských komunistů na Kosovu a Metochii, a že by tato skutečnost vyvolala mezi obyvatelstvem bouřlivé antikomunistické reakce. Z tohoto důvodu prý na-

²⁹² PETRANOVIĆ, Branko: *Kosovo u jugoslovensko-albanskim odnosima i projekt balkanske federacije*. In: Mitrović, Andrej (ed.): *Srbi i Albanci u XX veku*. Beograd 1991, s. 320–322, 339.

²⁹³ *Tito Miladinu Popoviću*. In: *Jugoslavija 1918–1988*, s. 631–632; *Štab II udarnog korpusa – Centralnom komitetu KP Albanije* (25 března 1943). Tamtéž, s. 638.

konec s druhým řešením souhlasila i KSA.²⁹⁴ Hoxhovy názory sice poměrně přesvědčivě odrážejí převládající mínění, které mezi albánskými komunisty otázka dalšího osudu Kosova a Metochie vyvolávala, samotná situace ale byla složitější. Ani jugoslávským, ani albánským komunistům se totiž obyvatelstvo na Kosovu aktivovat ke „společnému boji“ nepodařilo. Přes všechny náznaky, jež vyplývaly z uvedených listů, byl navíc názor samotného ÚV KSJ na možnost případné budoucí státoprávní změny Kosova a Metochie od počátku přinejmenším velmi zdrženlivý, a nic na tom neměnil ani „proalbánský“ postoj některých jeho členů.

Potvrzuje to ostatně i Titem podepsaný dokument, odeslaný ÚV KSJ bezprostředně po zasedání AVNOJ albánským komunistům (datovaný 2. prosince 1943), v němž nově jmenovaný maršál reaguje na názory Miladina Popoviće, vyjádřené v jeho dopise z 29. července 1943. Delegát KSJ při KSA v něm zcela otevřeně zastává názor, že budoucnost Kosova a Metochie by měla být, s ohledem na vývoj situace, v komunistických plánech co nejdříve vyřešena ve prospěch trvalého připojení tohoto území k Albánii. Tito jménem ÚV KSJ sice v odpovědi zdůrazňuje, že každý národ má právo na sebeurčení včetně odtržení, nicméně také upozorňuje na to, že jugoslávští komunisté nepodporují všechny národní hnutí, ale pouze ty, které „*bojují proti imperialismu a snaží se o skutečně demokratický národní rozvoj*“. Albánci na Kosovu a v Metochii se tedy podle Tita mají právo rozhodnout „*kam chtějí a jak chtějí*“, ale vzhledem k tomu, že projekt Velké Albánie a tedy připojení Kosova a Metochie propagují především „*různí reakcionáři... spolupracující s okupanty*“, by takováto nová Albánie nebyla demokratickým výtvorem, „*ale pouze hračkou v rukou imperialistů*...“. Tito resp. ÚV KSJ proto Popovićovi vytýká, že nastolování otázky připojení Kosova a Metochie je pouze vodou na mlýn „*reakcionářů*“ a samotných okupantů.²⁹⁵ Pouze ozbrojený boj proti okupantům, zdůrazňuje se na konci listu, může jasně ukázat, co kdo chce, a vykovat skutečnou demokracii a bratrství národů. „*Mezi námi a budoucí demokratickou a antiimperialistickou Albánií,*“ tvrdí Tito, „*ta otázka nemůže být problémem*...“. Hned za tímto v podstatě příslibem budoucího sebeurčení kosovských Albánců ale ÚV KSJ upozorňuje, že „*vznikající nová Jugoslávie bude zemí svobodných národů a nebude v ní tedy prostor pro národnostní útisk albánských menšin*“,²⁹⁶ což naopak fakt, že by se ÚV KSJ seriózněji zabýval myšlenkami na změnu teritoriálního statusu Kosova a Metochie, zpochybňuje. Otázka albánské menšiny je tedy v tomto dopise postavena jako vnitřní záležitost Jugoslávie, byť zaobalená do nejrůznějších náznaků a příslibů.

Postoj ÚV KSJ k dalšímu osudu Kosova a Metochie ale nebyl nijak principiální, za určitých okolností s ním byl ochoten i politicky kupčit. Dokládá to

²⁹⁴ HOXHA, E.: *The Titoites. Historical Notes*, s. 81.

²⁹⁵ Vůdce albánských komunistů ale ve svých pamětech odmítá, že by albánští komunisté zdůrazňovali požadavek okamžitého připojení Kosova a Metochie a brání se, že nezpochybňovali názor o tom, že právo tamních obyvatel na sebeurčení by mělo být teprve výsledkem vítězné války. Tamtéž, s. 104–105.

²⁹⁶ *Centralni komitet KPJ Centralnom komitetu KP Albanije*. In: *Jugoslavija 1918–1988*, s. 641–642.

např. nedávno publikovaná zpráva z 21. dubna 1944, kterou získalo emigrační královské ministerstvo zahraničních věcí Jugoslávie od britské zpravodajské služby. Zpráva mj. popisuje jednání mezi plukovníkem Vladimírem Velebitem, vyslancem Josipa Broze Tita, a britskými zástupci v Káhiře, při němž šlo o možnosti ukončení krvavého občanského konfliktu v Albánii. V rámci posledního pokusu o dohodu mezi komunistickou Národně osvobozenou frontou a nacionalistickými představiteli ghegského odboje severní Albánie, měla být jako „úlitba“ Ghegům poskytnuta nabídka, že Albánie po válce získá také celou oblast Kosova. V. Velebit měl na tuto „transakci“ přistoupit s tím, že je to i názor Tita, za podmínky ovšem „*přestane-li Sever (Albánie – pozn. V. Š.) spolupracovat s Němci a připojí-li se k národně osvobozenému hnutí*“.²⁹⁷ Další vývoj situace ovšem podobné úvahy jednoznačně odmítl. Lze tak na ně pohlížet pouze prizmatem historickým a nelze z nich žádné dalekosáhlé závěry.

Bujanská (bunjajská) konference

Důležitý při úvahách o budoucnosti Kosova byl samozřejmě také hlas, jenž zazníval přímo z oblasti. Tendence připojit definitivně Kosovo a Metochii k Albánii se v rámci komunistického hnutí projevil i na konferenci, jež se uskutečnila v rozmezí 31. prosince 1943 – 2. ledna 1944 v albánské vesnici Bunjaj (okr Tropojë).²⁹⁸ Na konferenci byl mj. ustaven zemský národně osvobozený výbor, který měl být nejvyšším politickým orgánem národně osvobozeného hnutí na celém Kosovu a Metochii. V té době přitom stále existovala hranice mezi Itálií vytvořenou Velkou Albánií a částí Kosova v německém záboru, formálně spadajícím pod Nedičovské Srbsko, a částí Kosova v záboru bulharském. Výbor byl pojmenován, na výslovnou žádost metochijských členů, Národně osvobozeným výborem pro Kosovo a Dukagjin, neboť toponym Metochie, odvozené od řeckého slova *metoch* – klášterní majetek, aludující na středověký status území v rámci srbského státu, údajně vyvolávalo nedůvěru metochijských Albánců.²⁹⁹ Toponymum Dukagjin ale, jak jsme již v úvodu práce zdůraznili, označuje území daleko širší, zasahující do Albánie.

Podle oficiální komunistické historiografie byla bujanská konference naplánována na VI. oblastní poradě KSJ pro Kosovo a Metochii, která se konala počátkem listopadu 1943 někde v pohoří Šar planina.³⁰⁰ Samotné místo konání mimo Kosovo a Metochii, v oblasti nazývané Djakovická Malésie, bylo zvoleno

²⁹⁷ ŽUTIĆ, Nikola: *Josip Broz, Englezi i pitanje predaje Kosmeta Albaniji*. Istorija 20. veka (Beograd), roč. 2004, č. 2, s. 177–179

²⁹⁸ Konference obvykle bývá nazývána bujanskou, což je druhý název obce. Podle B. Petranoviće je ale toponymum Bunjaj adekvátnější, neboť jej zachycují již středověké prameny. Viz *Jugoslavija 1918–1988*, s. 674, pozn. 5.

²⁹⁹ Podle vysvětlení tajemníka výboru Pavla Jovičeviće v dopise z ledna 1944 adresovaném ÚV KSJ. Jovičević také upozorňuje na to, že místní Albánci celou oblast nazývají Kosovem. *Iz izveštaja Pavla Jovičevića, sekretara PK KPJ za Kosovo a Dukagjin CK KPJ*. In: *Jugoslavija 1918–1988*, s. 642–643.

³⁰⁰ *Dvadeset godina razvitka Kosova i Metohije*. In: *Kosovo i Metohija 1943–1963*, nestr.

z důvodů bezpečnosti – na Kosovu i v Metochii v té době totiž došlo k odhalení většiny komunistických buněk, v oblasti kolem Bujanu působily dva poměrně silné partyzánské oddíly – kosovsko-metochijský Bajram Curri a albánský Prljat Rexhepi, které by účastníky případně mohly ochránit.³⁰¹

V etnickém složení účastníků konference měli převahu Albánci (43 členů), dále zde bylo sedm Srbů a Černohorců a jeden slovanský muslim,³⁰² což ovšem (malým počtem Srbů, Černohorců a slovanských muslimů) procentuálně neodpovídalo jak tehdejší etnické mapě zastupovaného území,³⁰³ tak především podílu albánských a srbských komunistů v kosovských organizacích KSJ a v partyzánských oddílech. Moment poměrného zastoupení, tak důležitý a zdůrazňovaný v politickém systému Kosova v dobách komunistické Jugoslávie, byl ovšem v této době irelevantní.

Vytvoření Zemského národně osvobozenického odboru pro Kosovo a Dukagjin tedy jakoby předjímalo budoucí autonomní uspořádání. Závěrečné prohlášení z této konference ale spíše vyzývalo ke sjednocení oblasti s Albánií. Deklarace z bujanské konference je plna propagandních prohlášení a záměrných falzifikací, které albánskou kolaboraci dokonce skrytě dávaly do souvztažnosti s velkosrbskou politikou, aby tak snad uměnšily „vinu“ obyvatelstva, které jí ve své většině podlehl: např. Xhafera Devu označuje prohlášení jako „*Nedićova agenta*“ (sic!). Masové vystěhovávání srbského a černohorského obyvatelstva měli podle deklarace provádět „*na přání okupantů*“ (sic!) agenti Balli Kombëtar (tedy organizace, které v roce 1941 na Kosovu ani neexistovala) v doslechu s agenty Dragoljuba Mihailoviće, aby tak „*prchající obyvatelstvo přiměli v Srbsku vstoupit do Mihailovićových oddílů, které stejně jako bandy Balli kombëtar, bojují na straně Němců proti Národně osvobozenické armádě*“!³⁰⁴ Poprvé se tak v tomto komunistickém dokumentu objevuje pro budoucí politiku na Kosově typické paradigma, že jeden nacionalismus a jeho excesy nesmí být uváděny izolovaně od projevů nacionalismu druhého, byť by v dané chvíli byl účinek jednoho s druhým nesrovnatelný, aby tak nebylo uraženo národní cítění jednoho nebo druhého etnika!

Z hlediska dalšího vývoje jsou ale důležité především ty části deklarace, v nichž se píše, že „*Kosovo a Metochie jsou oblastmi, osídlenými z největší části ‚šiptarským‘ národem, který tak jako vždycky v minulosti i nyní touží po sjednocení s Albánií...*“. Explicitnost tohoto postoje byla v následujícím odstavci poněkud zmírněna podmínkou, že je nejprve nutné porazit okupanty teprve poté lze rozhodnout o dalším státoprávním postavení kosovsko-metochijských Al-

³⁰¹ JOVIĆEVIĆ, Pavle: *Prvo zasedanje oblasnog narodnooslobodilačkog odbora*. In: Kosovo i Metohija 1943–1963. Priština 1963, nestr.

³⁰² V předsednictvu konference zasedali a usnesení podepsali Mehmed Hoxha, Pavle Jovićević, Rifat Berisha, Xhevdet Doda, Fadil Hoxha, Hajdar Dushi a Zekerije Rexha. Úvodní referáty přednesli Mehmed Hoxha a Xhavit Nimani. Viz *Narodni odbor Autonomne Kosovsko-metochijske oblasti. Osnovni materijali sa zasedanja*. Priština 1955, s. 12.

³⁰³ PETRANOVIĆ, B.: *Kosovo u jugoslovensko-albanskim odnosima i projekt balkanske federacije*, s. 327.

³⁰⁴ JOVIĆEVIĆ, P.: *Prvo zasedanje oblasnog narodnooslobodilačkog odbora*.

bánců – Šiptarů. Doslova se v ní uvádí, že „*jedinou cestou, jíž mohou Šiptari Kosova a Metochie dojít ke sjednocení s Albánií, je společný boj s ostatními národy Jugoslávie proti krvežíznivým nacistům a jejich domácím pomahačům. Jedině tak lze vybojovat svobodu, díky níž pak budou všechny národy a tedy i Šiptari s to vyjádřit se o svém osudu s právem na sebeurčení a odtržení...*“³⁰⁵

Tyto části rezoluce se v pozdějších výkladech oficiální komunistické historiografie záměrně neuváděly, od druhé poloviny 80. let 20. století je naopak záměrně vyzdvihovala srbská národovecká historiografie, aby tak dokázala neupřímnost kosovského a potažmo i jugoslávského komunistického hnutí, které bylo ochotno kupčit s historickým srbským územím. Srbská (nejen) národovecká historiografie vůbec v souvislosti s konferencí upozorňuje na to, že členy výboru bylo patnáct delegátů, kteří měli trvalé bydliště v Albánii, i na skutečnost, že širší kruhy národně osvobozenického hnutí na Kosovu a Metochii o konferenci nebyly informovány a nebyli na ni vysláni ani zástupci z většiny kosovsko-metochijských partyzánských oddílů. Vyvozuje z toho závěry, že delegáti byli považováni spíše za zástupce širšího etnického albánského prostoru a bujanskou konferenci tak považuje za „antijugoslávský akt.“³⁰⁶ Např. M. Folić přímo tvrdí, že závěry bujanské konference jsou v přímém rozporu s usneseními II. zasedání AVNOJ v Jajci (dokonce že jsou antilegitimistické), které delegáti konference znali. To je samozřejmě tvrzení velmi hypotetické vzhledem k tomu, že zasedání v Jajci se konalo necelý měsíc před konferencí bujanskou (D. Mugošovi trvala v roce 1942 cesta do Glamoče 82! dní), byť v pozdější oficiální komunistické historiografii se obvykle konstatuje, že na Kosovu a v Metochii o závěrech II. zasedání věděli z rozhlasu „Slobodna Jugoslavija“ a že závěry zasedání měly mít na tamní odbojáře „hluboký vliv“.³⁰⁷ Rozpor se závěry II. zasedání AVNOJ by se přitom hledal pouze velmi těžko, neboť, jak jsme ukázali výše, o menšinách se v usnesení hovořilo pouze velmi obecně. Otázka legitimacy pak je nemístná, neboť, vzhledem k mezinárodně uznané jugoslávské emigrační vládě v Londýně, by musela být jako nelegitimní označena i rezoluce AVNOJ. Jiní autoři tak spíše zdůrazňují, že na tomto komunistickém shromáždění byla oblast Kosova a Metochie především chápána a pojímána jako jednotný celek.³⁰⁸

Závěry rezoluce byly vzápětí uváděny do praxe: Koncem ledna 1944 podával Pavel Jovičević, tajemník Zemského výboru Komunistické strany Jugoslávie pro Kosovo a Dukagjin ÚV KSJ zprávu o stavu strany a jejích bojových jednotek v oblasti. Vyplývá z ní, že v souladu s cíli komunistického hnutí, vytýčenými na II. zasedání AVNOJ koncem listopadu 1943, se začali místní komu-

³⁰⁵ Viz *Narodni odbor Autonomne Kosovsko-metohijske oblasti. Osnovni materijali sa zasedanja*. Priština 1955, s. 13–16. Citováno podle PETRANOVIĆ, B.: *Kosovo u jugoslovesnko-albanskim odnosima i projekt balkanske federacije*, s. 327–328.

³⁰⁶ FOLIĆ, M.: *Kosovo i Metohija u odnosima oslobodilačkih pokreta Jugoslavije i Albanije 1941–1945*, s. 696.

³⁰⁷ Např. JOVIČEVIĆ, P.: *Prvo zasedanje oblasnog narodnooslobodilačkog odbora*.

³⁰⁸ LAKIĆ, Zoran: *Položaj Kosova i Metohije u sastavu Jugoslavije*. In: Mihailović, Kosta (ed.): *Kosovo i Metohija. Prošlost, sadašnjost, budućnost. Zbornik radova s međunarodnog naučnog skupa održanog u Beogradu 16–18. marta*. Beograd 2007, s. 111.

nisté organizovat tak, aby byli připraveni na případné převzetí moci. Celkový obraz KS na Kosovu, podobně jako života slovanské menšiny v oblasti, se ale v podání tajemníka výboru jevil jako neobyčejně tristní. Úvahy nad tím, že by měla kosovská stranická organizace jednou získat moc, svědčí o značné míře zařatosti a fanatismu, již museli její členové projevovat.

Zemskou organizaci rozdělili kosovští komunisté na dva oblastní výbory – jeden pro Kosovo, druhý pro Dukagjin (Metochii). Skládaly se shodně z pěti členů. V kosovském výboru byl jeden Albánec, ve výboru pro Metochii zasedali dva Srbové a tři Albánci (zpráva zdůrazňovala, že čtyři z nich byli intelektuálové a jeden dělník). Nižší organizační složky tvořily místní výbory v Peći, Džakovici, Prizrenu, Uroševci, Gnjilanech, v Preševu (které územně spadalo do bulharského záboru a při poválečném stanovování hranic autonomie nebylo do Kosova zahrnuto) a v Prištině. Většinu členů KS stále tvořili Srbové a Černohorci. Na Kosovu bylo podle Jovičeviće od počátku organizováno málo Albánců, z nichž většina – 33 – jich navíc byla zatčena a likvidována jednotkami Xhafera Devy. Celkově disponovaly organizace KSJ v oblasti 400 členy, z nichž v té době bylo pouhých 45 Albánců, zato prý ale také sedm žen nosících feredžu(!), což se zdá být fakticky nemožné. Z dopisu zároveň vyplývá, že od počátku roku 1944 bylo v Mitrovici a Trepči zatčeno celé komunistické vedení a vzhledem k tomu, že se opět začal zvyšovat nátlak na vystěhovávání Srbů a Černohorců, byla jakákoli politická činnost z jejich strany spíše iluzorní. Slované prý většinou nemohli bez povolení ani vyjít z vesnic a „*i když jej (= povolení – pozn. V. Š.) dostanou, obvykle bývají cestou zabiti*“! Během dvou let válečné činnosti, jak si tajemník postěžoval, přišly místní organizace o většinu vedoucích kádrů (Emin Duraku, Boro Vukmirović a Ramiz Sediku, po Bujanské konferenci byli zatčeni a popraveni členové předsednictva zemského výboru Xhevdet Doda, Tefik Čanga, v bojích padli další členové předsednictva Milan Zečar a Hajdar Dushi), takže v čele organizací stáli „*lidé mladí a nezkušení*“.³⁰⁹

Reakce ÚV KSJ na bujanskou rezoluci

Rezoluce byla vypracována v albánštině, její jisté spornosti si byl zřejmě vědom i tajemník nově ustaveného zemského výboru Pavle Jovičević, který materiály konference posílal ÚV KSJ spolu se zprávou o situaci v regionu. V průvodním dopise dokonce požadoval, aby ÚV otevřeně poukázal na to, dopustili-li se v rezoluci nějakých omylů. A kritiky se „kosovsko-dukagjinský“ zemský výbor také dočkal, byť si na ni musel počkat více než dva měsíce. O to však byla tvrdší. Velice rozsáhlá odpověď, kterou za ÚV KSJ podepsal 28. března 1944 Milovan Djilas, kritizuje již pouhé zformování zemského výboru neboť, podle něj, tento kraj není nějakým zvláštním kompaktním celkem. Ostrý nesouhlas si vysloužilo i samotné použití názvu Dukagjin s tím, že toponymum zahrnuje i oblasti mimo bývalé jugoslávské hranice. V dopise se přímo nařizuje

³⁰⁹ *Iz izveštaja Pavla Jovičevića, sekretara PK KPJ za Kosovo a Dukagjin CK KPJ.* In: Jugoslavija 1918–1988, s. 642–643.

(„*proto odstraníte!*“) zrušit nový název „zemský“ (srb. pokrajinski) a zůstat u názvu oblastní, čemuž měl odpovídat i charakter politické práce. Djilasův dopis se ale nezabývá pouze těmito státoprávními otázkami, kritizuje a uvádí na podle něj pravou míru i některé další „chybné závěry“ konference, týkající se např. běžného povstaleckého života. Vyznívá tak, že o případných změnách hranic se bude, v souladu s výše již uvedenými Titovými názory, jednat až po válce, neboť „*každé nastolování otázek rozhraničení ve skutečnosti pomáhá Němcům k tomu, aby popouzeli jeden národ vůči druhému*“. Závěr vyjadřuje dokonce hrozbu: zdůrazňuje se v něm, že Albánci, bojující za Němce, „*jdou cestou národních katastrof..., zahrávají si se svou národní budoucností..., neboť zítra budou šťastné a svobodné pouze ty národy, kteří si to dnes vybojují se zbraní v ruce proti německým uchvatitelům a jejich reakčním pomahačům...*“.³¹⁰

Bujanská konference, jakkoli rozporná a dodnes budící polemiky, byla pozdější kosovskou komunistickou ikonografií umně vypreparována a vzata jako datum vzniku myšlenky autonomního Kosova a Metochie. Kulatá výročí založení autonomie se vždy vztahovala k této události.³¹¹

Vznik a fungování autonomie

Osud Kosova a Metochie tedy nebyl do konce války jasný. Autonomie, o níž se začalo hovořit v posledních měsících roku 1944, přitom rozhodně nebyla jedinou zvažovanou možností. Např. při jednáních, vedených v zákonodárných výborech AVNOJ v osvobozeném Bělehradě koncem roku 1944, požadovali představitelé Černé Hory připojení Kosova a Metochie ke své nově formované republice, neboť obě území podle nich byla „historicky černohorská“! Jako jedno z možných řešení byla uváděna i představa, že by se dotčené oblasti měly rozdělit podobně, jak se stalo po balkánských válkách. Území Kosova, jakkoli z historicko-geografického hlediska nepřilíš jasně vymezené, podle těchto názorů měl připadnout Srbsku, Metochie Černé Hoře, část území měla být připojena i k Makedonii. Proti této tendenci nejhlasitěji vystupovali Miladin Popović i Fadil Hodža, a byli to pravděpodobně právě oni, jimž se podařilo prosadit nedělitelnost území.³¹²

Tyto diskuse byly zastaveny na počátku března 1945 v souvislosti s vymezováním statutu bývalého Novopazarského sandžaku (staré Rašky). Původně se totiž počítalo i s vytvořením sandžacké autonomie. Podobně jako na Kosovu a Metochii byl i zde vytvořen zemský Antifašistický výbor národního osvobození Sandžaku, jehož status navíc, na rozdíl od „kosovsko-

³¹⁰ Viz CK KPJ – OK KPJ za Kosovo i Dukadjin (28. března 1944). In: Jugoslavija 1918–1988, s. 675–677.

³¹¹ Dvacáté výročí oslavili kosovští komunisté vydáním publikace *Kosovo i Metohija 1943–1963* (Priština 1963), třicáté pak dvojjazyčnou vědeckou monografií *Kosovo nekad i danas – Kosova dikur e sot* (Beograd 1973).

³¹² Archiv Srbije Beograd (AS), fond SKS-CK, kart. 150, Komisija CK SKS za informisanje i propagandu. Informacije o aktuelnim događajima. VI. díl, složka Informacije o aktuelnim događajima januar-december 1971, materiál informační služby ÚV SKS nazvaný *Pregled pisanja „Rilindje“ o simpozijumu u Novom Sadu* (2. dubna 1971), citováno vystoupení Hajredina Hoxhy.

dukagjinského“, nebyl KSJ zpochybňován. Nakonec však bylo území Sandžaku rozděleno mezi Srbsko a Černou Horu, tak, jak tomu bylo po první balkánské válce v roce 1912. O Kosovu a Metochii se nadále mělo jednat pouze jako o celku.³¹³ Územní vymezení oblasti ovšem nebylo stejné, jako v současnosti. Teprve v roce 1959 byla ke Kosovu a Metochii přičleněna oblast opštiny (okresu) Leposavić zahrnující území doliny řeky Ibru a přilehlých pohoří severně od Kosovské Mitrovice, osídlené kompaktně srbským obyvatelstvem.³¹⁴

Statut menšin mohl být řešen ústavou se zvláštními zákony v rámci konceptu suverenity občanských práv, tedy bez teritoriální artikule politikých práv menšin, přednost však postupně dostalo, alespoň v případě dvou největších jugoslávských menšin – maďarské a albánské – řešení ve formě územní autonomie, byť v obou případech se nejednalo o území obývané pouze těmito menšinami.³¹⁵ Problém před válkou největší menšiny německé byl vyřešen, podobně jako v ČSR, jejím odsunem. Autonomní status dostal bezesporu přednost i z hlediska perspektivy poválečného politického sblížení s Maďarskem a Albánií v rámci nové rodiny socialistických zemí, přestože jak maďarská, tak albánská menšina byly během války vůči Jugoslávii podobně neloyální jako menšina německá. V případě Albánie se zejména v Titových plánech zvažovala i možnost jejího včlenění do Jugoslávie jakožto sedmé republiky či provázání obou zemí v jugoslávsko(-bulharsko)-albánské socialistické federaci, v jejímž rámci by se pak otázka Kosova a Metochie nejevila jako problematická.³¹⁶ Jugoslávští komunisté se navíc také (a jak se později ukázalo mylně) domnívali, že vzájemné hraniční problémy s okolními státy lze snáze řešit, budou-li mít národnostní menšiny zajištěna všechna svá demokratická práva a bude-li Jugoslávie důsledně dodržovat politiku národnostní rovnoprávnosti.³¹⁷

Podstatné kroky k vytvoření kosovské autonomie byly učiněny na mimořádném zasedání Antifašistické skupštiny národního osvobození Srbska (ASNOS)³¹⁸ 7. – 8. dubna 1945, jehož se účastnili také delegáti národně osvobo-

³¹³ LAKIĆ, Z.: *Položaj Kosova i Metohije u sastavu Jugoslavije*, s. 112.

³¹⁴ RADOVANOVIĆ, Milan: *Kosovo i Metohija kao geografska i etnokulturna celina republike Srbije, Savezne republike Jugoslavije i jugoistočne Evrope*. In: Spasovski, Milena (ed.): *Etnički sastav stanovništva Srbije i Crne Gore i Srbi u SFR Jugoslaviji*. Beograd 1993, s. 115–116.

³¹⁵ V případě Vojvodiny nešlo pouze o řešení maďarského problému – maďarská menšina tam je soustředěna především v Báčce – v potaz proto byla brána i skutečnost, že celá oblast je výrazně multietnická a multikulturní a že měla i svůj specifický historický vývoj. I z toho důvodu zřejmě vojvodinská autonomii dostala zpočátku vyšší status než Kosovo a Metochie.

³¹⁶ O albánsko-jugoslávských vztazích a plánech balkánské federace u nás nejnověji *Dějiny Albánie*, s. 419–420, 426–432. Zevrubně také PETRANOVIĆ, B.: *Kosovo u jugoslovensko-albanskim odnosima i projekt balkanske federacije*. In: Mitrović, Andrej: (ed.): *Srbi i Albanci u XX veku*. Beograd 1991, s. 309–340; týž: *Kosovo u jugoslovensko-albanskim odnosima i projekt balkanske federacije 1945–1948*. Tamtéž, s. 375–398.

³¹⁷ *Zaključci Izvršnog komiteta CK SKJ o pitanjima nacionalnih manjina – sa savetovanja od 2. marta 1959. godine*. In: *Zadaci CK Srbije u razvoju međunacionalnih odnosa i borbi protiv nacionalizma*, s. 48–49. Z pozdějších ústav vyplývalo, že se národnostní menšiny chápou jako zcela rovnoprávné se státoprvními jugoslávskými národy s tím, že „uchovávají svá specifika jakožto součást národa, k němuž náleží, ale jsou zároveň nositeli jeho odlišnosti, zejména v rovině kulturní, o něž pak rozmnožují tradiční prvky prostředí, v němž žijí“.

³¹⁸ Tento orgán byl založen 11. listopadu 1944. Jeho předchůdcem byl Vrchní nebo také Hlavní národně osvobozenecký výbor Srbska. ASNOS byla prohlášena za „nejvyšší zákonodárné a výkonné shromáždění a nositele suverenity národa a státu Srbska, a nejvyšší mocenský orgán demokratického Srbska, jakožto rovnoprávné fede-

zeneckých výborů Vojvodiny a Kosova a Metochie. Zástupci těchto oblastí na zasedání jménem svých výborů vyjádřili přání „*připojit obě oblasti k Srbsku ve formě autonomních jednotek*“. O tom, kdy a jak se takto rozhodl kosovsko-metochijský výbor, ale není v podstatě nic známo.

Z hlediska dalšího fungování státu bylo z komunistického pohledu samozřejmě také důležité založení jednotné srbské komunistické organizace, v čemž srbští komunisté za svými charvátskými a slovinskými protějšky zaostávali řadu let – viděli jsme již výše, že slovinské a charvátské zemské organizace byly založeny již v roce 1937. K tomuto aktu došlo na kongresu, který se konal od 8. do 12. května 1945.³¹⁹ Nově zvolený ÚV na tomto sjezdu rozhodl o sjednocení stranických organizací ze Srbska, Vojvodiny, Kosova a Metochie a dílu Sandžaku do jednotné KS Srbska (KSS). Jako jeden z jejích hlavních cílů přitom byl stanoven „boj“ „*za bratrský vztah mezi národnostními skupinami žijícími v těchto oblastech i za realizaci národnostních práv všech národnostních menšin!*“³²⁰

O definitivním připojení Kosova a Metochie k Lidové republice Srbsko rozhodlo třetí zasedání AVNOJ, které se sešlo 7. srpna 1945 a pokračovalo dále jako zasedání Dočasného národního parlamentu (skupštiny) ve dnech 10. – 26. srpna 1945. Usnesení o tom bylo přijato 10. srpna 1945. Vycházelo „vstříc“ rezoluci mezitím svolaného druhého zasedání Oblastního národně osvobozenického výboru Kosova a Metochie (jako první bylo počítáno zasedání bujanské), které se sešlo 9. srpna v Prizrenu a mělo v tu chvíli funkci místního parlamentu (skupštiny). Toto shromáždění vyjádřilo přání „*veškerého obyvatelstva Kosova a Metochie*“ po připojení k „*federálnímu Srbsku jakožto jeho součástí*“. Rezoluce hovoří také o tom, „*že obyvatelstvo oblasti, stejně jako všechny ostatní národy Jugoslávie, nikdy neuznalo rozbití Jugoslávie*“.³²¹ V úvodu reprezentivní publikace k 20. výročí kosovsko-metochijské autonomie se ještě zdůrazňuje, že se tak kosovský lid rozhodl „*svobodně*“.³²² S ohledem na to, co se na Kosovu a Metochii během války dělo, ale rezoluce jen stěží mohla vyjadřovat svobodnou „*touhu veškerého obyvatelstva*“ po spojení se Srbskem. Tvrzení, že kosovští Albánci nikdy neuznali rozbití Jugoslávie, pak bylo zcela demagogic-

rální jednotky Demokratické federativní Jugoslávie“. Viz *Odluka o konstituisanju Antifašističke skupštine narodnog oslobođenja Srbije kao vrhovnog zakonodavnog i izvršnog organa državne vlasti demokratske Srbije*. In: Jugoslavija 1918–1988, s. 673.

³¹⁹ Šlo vlastně o VI. zemskou konferenci KSJ pro Srbsko, jež byla rozhodnutím ÚV SKJ přetvořena v I. (zakládací) kongres Komunistické strany Srbska.

³²⁰ *Rezolucija prvog osnivačkog kongresa Komunističke partije Srbije*. In: Jugoslavija 1918–1988, s. 755.

³²¹ *Narodni odbor kosovsko-metohijske oblasti izražava saglasnost s istorijskim odlukama drugog zasedanja AVNOJ-a*. In: NEŠOVIĆ, Slobodan: *Stvaranje nove Jugoslavije 1941–1945*. Beograd 1981, s. 463. Také NEŠOVIĆ, Slobodan – PETRANOVIĆ, Branko: *AVNOJ i revolucija. Tematska zbirka dokumenata 1941–1945*. Beograd 1983, s. 736–738. Typickým příkladem nevhodného manipulování s deklarací předvedl v citované již práci *Kosovo i Metohija u odnosima oslobodilačkog pokreta Jugoslavije i Albanije 1941–1945 M. FOLIĆ* (s. 698), když rezoluci dává do protikladu k usnesení konference v Bujanu, podle něj nelegitimnímu a antijugoslávskému, s tím, že ruší „*bujanský separatismus*“ a umožňuje lidu Kosova a Metochie svobodně se vyjádřit (sic!). Legitimita obou aktů je přinejmenším stejně sporná.

³²² *Dvadeset godina razvitka Kosova i Metohije*. In: Kosovo i Metohija 1943–1963, nestr.

ké! V té době navíc v provincii ještě probíhaly boje se skupinami kosovsko-albánské guerilly, takže o „veškerém“ obyvatelstvu bylo možno skutečně jen velmi těžko hovořit. Ostatně o tom, že navázání Kosova a Metochie na federální Srbsko nemělo příliš příznivý ohlas, nepřímo svědčí i vystoupení tajemníka nově založeného Oblastního výboru KSS pro Kosovo a Metochii Djoka Pajkoviće na zakládacím kongresu KSS, který přiznal, že v souvislosti s tímto aktem bylo v oblasti přítomno „velmi mnoho šovinismu“ a že otázka „bratrství a jednoty“ naráží na „velkou nenávist, nesnášenlivost a připravenost k vzájemnému zúčtování“.³²³ Situace v terénu tedy i ve zprávě nejvyššího komunistického představitele oblasti rozhodně neukazovala jednotné přesvědčení obyvatelstva o správnosti zvolené cesty.

Formalitám však tímto aktem bylo učiněno zadost, takže pak již mohl být 3. září 1945 přijat *Zákon o založení a organizaci Autonomního kosovsko-metochijského kraje*. Prvá ústava Federativní lidové republiky Jugoslávie, přijatá 31. ledna 1946, prohlásila Jugoslávii za federální společenství šesti republik, s tím, že v rámci Lidové republiky Srbsko fungují Autonomní oblast (srb. pokrajina) Vojvodina a Autonomní kosovsko-metochijský kraj (srb. oblast), obě se statutem, který vynáší nejvyšší mocenský orgán oblasti (parlament oblasti, resp. kraje) a schvaluje Lidová skupština (parlament) republiky.³²⁴ Postavení autonomií tedy bylo garantováno i jugoslávskou ústavou. Na základě federální ústavy a závěrů Ústavodárné skupštiny (parlamentu) Srbska, zvoleného v listopadu 1946, bylo postavení autonomních oblastí podrobně regulováno také ústavou Lidové republiky Srbsko ze 17. ledna 1947. Oficiální statut oblasti (kraje) musel být vytvořen v souladu s Ústavou FNRJ a Ústavou Lidové republiky Srbsko a schvalovala jej Lidová skupština Srbska. Byl vynesena v květnu roku 1948 a srbským parlamentem schválen 30. října téhož roku. Na základě statutu, který mj. vydělil jako administrativní centrum oblasti město Prištinu, pak mohly být vyhlášovány i další předpisy s platností na území kraje, pokud byly, pochopitelně, v souladu s předpisy republikovými.

Nejvyšším orgánem moci kosovsko-metochijské autonomie se stal krajský národní výbor (srb. oblastni narodni odbor, tedy krajské zastupitelstvo), jehož členové byli voleni na tři roky. V jeho čele stál výkonný výbor (vláda) jakožto řídicí a výkonný orgán, který byl ve své práci podřízen jak svému krajskému výboru, tak také výkonným a řídicím orgánům Lidové republiky Srbsko. Obě autonomie ale neměly statut stejný. Nejvyšším orgánem Vojvodiny byla, na rozdíl od Kosova, oblastní lidová skupština (parlament), Vojvodina také získala ústavními doplňky z roku 1953 soudní autonomii stejného typu jako republiky,³²⁵ rozdíl mezi autonomiemi spočívaly i v tom, že zatímco Vojvodina mohla do Rady národností dvojdomého jugoslávského parlamentu vysílat 20 zástupců,

³²³ *Osnivački kongres KP Srbije (8–12 maj 1945)*, s. 75.

³²⁴ *Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije*. Službeni list FNRJ, č. 10, 1946.

³²⁵ DJORDJEVIĆ, Jovan: *Ustavno pravo Jugoslavije*. Beograd 1957, s. 376. Citováno podle BOGDANOVIĆ, D.: *Knjiga o Kosovu*, s. 240.

pro Kosovo a Metochii byla tato kvóta, bez nějakého hlubšího vysvětlení, stanovena pouze na 15 zástupců.³²⁶ Mezi postavením Kosova a Metochie a Vojvodiny tedy byla disproporce, jež byla zrušena až novou ústavou z roku 1963, která rozdíl odstranila ve prospěch vyššího, tedy vojvodinského modelu. Tato ústava také sjednotila obě autonomie jakožto autonomní oblasti (srb. autonomna pokrajina). Nejvyšším představitelem kosovsko-metochijské autonomie podle nové ústavy byl oblastní parlament (skupština), ústava v autonomii (v hlavním městě Prištině) zakládala také Oddělení Nejvyššího soudu Srbska, který na území autonomie vykonával pravomoci Nejvyššího soudu Srbska.

Příslušníci národnostních menšin měli již federální ústavou z roku 1946 (čl. 13) zaručena práva stejná jako příslušníci státotvorných národů, včetně ochrany svého kulturního rozvoje a svobodného používání mateřského jazyka (článek 120 ústavy např. zajišťoval právo občanů, kteří nerozumějí jazyku, v němž je vedeno soudní jednání, na překladatele). Statut kosovsko-metochijského kraje z roku 1948 pak v autonomii srbštinu a albánštinu zcela zrovnoprávňuje, což samozřejmě neznámá, že tomu tak bylo i v reálu.³²⁷ Ústava ze 7. dubna 1963 do menšinového zákonodárství uvedla nový pojem „národnost“, a vedle již dříve garantovaných práv zakotvila i základní ustanovení o školách pro příslušníky jednotlivých národností a o výuce v jazyce národností. Orgány Autonomního kosovsko-metochijského kraje (od roku 1963 oblasti), byly zmocněny vydávat vlastní předpisy v oblasti školství, kultury, hromadných sdělovacích prostředků, vydavatelské činnosti atd.³²⁸

V souvislosti s pozdějším vývojem srbských autonomií, jejichž status se, počínaje přijetím pozměňovacích federálních ústavních návrhů z roku 1968 a konče schválením nové ústavy v roce 1974, stále více měnil a přibližoval statusu jugoslávských republik, je nutno zdůraznit, že organizace Autonomního kosovsko-metochijského kraje (oblasti) se podle ústavy z roku 1946 i podle ústavy z roku 1963 odvíjela v rámci obvyklých evropských konceptů teritoriální autonomie. Kraj byl zcela začleněn do organizace Lidové republiky Srbsko, jejíž nejvyšší orgány disponovaly ústavními a zákonnými pravomocemi, jimiž mohly autonomii Kosova a Metochie držet pod kontrolou a zabezpečovat tak v republice jednotnou zákonodárnou, správní a soudní moc.³²⁹ Ústava z roku 1963 ve svém druhém článku uvádí, že SFRJ tvoří šest republik, autonomie však přitom nezmiňuje, což je rozdíl oproti první jugoslávské ústavě. Nelze ale souhlasit s tvrzením Noela Malcolma, že byl status Kosova a Metochie touto ústavou „zredukován na nejnižší možnou úroveň“.³³⁰ Ani v první poválečné ústavě

³²⁶ Více o kosovské autonomii např. RAJOVIĆ, Radošin: *Autonomija Kosova. Istorijsko-pravna studija*. Beograd 1985, v tomto případě s. 254; Dvojdómá jugoslávská lidová skupština (parlament) se sestávala z Rady federace, která byla unitární, v níž byl volen jeden poslanec na každých 50 000 obyvatel, zatímco Rada národů se skládala z 30 představitelů z každé federální republiky a výše zmíněného počtu představitelů z autonomií.

³²⁷ POPOVIĆ, N.: *Otvoreno o ekonomiji Kosova i Metohije*, s. 59.

³²⁸ JOVIČIĆ, Miodrag: *Ustavopravni položaj pripadnika albanske nacionalnosti*. In: Mitrović, Andrej (ed.): *Srbi i Albanci u XX veku*. Beograd 1991, s. 147.

³²⁹ Tamtéž, s. 148.

³³⁰ MALCOLM, N.: *Kosovo*, s. 366.

nebyly autonomie zmiňovány jako komponenty federace, ale pouze jako součást tehdy Lidové republiky Srbsko. Status autonomií v rámci Srbska zůstával i v ústavě z roku 1963 stejný (odst. 3 čl. 111 je určoval jako součást Socialistické republiky Srbsko), pro samotné fungování autonomií se touto ústavou nic neměnilo, kosovská autonomie je naopak, jak jsme již viděli, povýšena a jsou jí dány i soudní pravomoci. Funkci „ústavy“ kosovsko-metochijské autonomie i nadále zastával zvláštní statut, který oblastní parlament vynesl 10. dubna 1963. Skutečnost, že federální ústava zmiňovala možnost vytvářet autonomie v „*oblastech se zvláštním národnostním složením*“ (čl. 111) i jiným republikám, byla jen logická, neboť poukazyvala na to, že podmínky pro vytvoření autonomií jsou i jinde než jen na Kosovu a Metochii a ve Vojvodině. Že ovšem této možnosti jiné republiky „nevyužily“, je věc jiná.

Dilemata kolem autonomie

O tom, proč vůbec došlo k vytvoření kosovsko-metochijské (a samozřejmě také vojvodinské) autonomie se zejména v 80. a 90. letech 20. století vedly mezi srbskými historiky a právními historiky četné spory. Většina z tehdy (a dodnes) prezentovaných tvrzení byla založena na resentmentním přesvědčení, že šlo o protisrbské spiknutí („Charváta Tita“³³¹ a jeho kliky, anacionálních internacionalistických komunistických vůdců, antisrbské koalice Slovinska a Charvátska s příležitostnou účastí dalších republikových oligarchií, jejímž heslem mělo být syntagma „*slabé Srbsko – silná Jugoslávie*“), jehož snahou bylo co nejvíce atomizovat srbský etnický prostor. V rámci tohoto diskurzu se obvykle hovoří o tom, že v komunistickém řešení národnostní otázky Jugoslávie měla klíčové místo teze o „velkosrbském hegemonismu“ v období meziválečné Jugoslávie, který měl i po válce přežívat především ve vědomí srbské inteligence. Z toho důvodu mělo být hlavní politické úsilí KSJ zaměřeno na to, aby byly odstraněny všechny předpoklady, na nichž spočívala nebo by mohla spočívat vůdčí úloha Srbska v jugoslávském státním společenství. Vznik autonomií tedy celá řada srbských historiků vidí nikoli jako potřebu realizovat právo národnostních menšin na politickou existenci v novém státě, protože v tom případě měly autonomie vzniknout i v jiných republikách, přinejmenším v Charvátsku (zejména pokud jde o kompaktně Srby osídlená území bývalé vojenské hranice), nýbrž jako potřebu komunistické oligarchie eliminovat možnost realizace srbského hegemonistického konceptu. „Antisrbská koalice“ se měla snažit, i pomocí autonomií, držet Srbsko v podřízeném politickém a ekonomickém postavení. Autonomiemi tedy byla, podle těchto závěrů, prakticky řešena nikoli otázka národnostních menšin nebo „otázka kosovská“, ale „otázka srbská“. Jako podpora této tezi bývá často uváděna i skutečnost, že autonomie nebyly nějakými kreacemi

³³¹ Jeden z tvůrců známého Memoranda Srbské akademie věd a umění, akademik Kosta MIHAILOVIĆ, Tita dokonce neváhá v této souvislosti označit jako charvátského nacionalistu! Viz *Zanemareni aspekti kosovske krize*. In: Mihailović, Kosta (ed.): Kosovo i Metohija. Prošlost, sadašnjost, budućnost. Zbornik radova s međunarodnog naučnog skupa održanog u Beogradu 16–18. marta. Beograd 2007, s. 211.

tehdejší Lidové republiky Srbsko a jejího autonomního ústavního práva, ale od počátku tvořily kategorii ústavního práva Jugoslávie, neboť je přímo definovala jugoslávská ústava (což ale v případě ústavy z roku 1963 není přesné).³³²

Jako potvrzení pro toto vidění přelomové historie konce války a vzniku nové Jugoslávie bývá často uváděn rozhovor bývalého mocného stranického ideologa Milovana Djilase pro pařížský list *Le Monde* (30. prosince 1971), v němž se tehdejší slavný jugoslávský disident svěřuje, že rozdělení „*srbských zemí do pěti z šesti (jugoslávských) republik*“ a vznik autonomií mělo za cíl oslabit „*centralismus a hegemonismus*“ Srbů, kteří měli být jako národ považováni za nejdůležitější překážku budování komunismu.³³³

I takovéto úvahy byly při budování poválečné komunistické jugoslávské federace bezesporu přítomny, teze o „velkosrbském hegemonismu“ se skutečně táhne jako červená nit celou historií komunistických snah o povznesení Kosova, nebyly však rozhodně jediným a pravděpodobně ani ne rozhodujícím důvodem vytvoření autonomií, v našem případě kosovské. Důležité bylo bezesporu i úsilí nové komunistické moci ukázat kosovsko-metochijským Albáncům co nejvíce dobré vůle a tak je získat pro nový systém i stát. Nová řešení měla pomoci odstranit traumata vzniklá nejrůznějšími nacionalistickými excesy a saturovat v míře, kterou dovolovaly poválečné poměry, ambice jednotlivých národů a národností a tak dovést k postupnému odstranění etnického napětí.³³⁴

Šlo i o to změnit zažitá stereotypy, které o Albáncích v jugoslávské společnosti platily a byly přítomny již v pracích (nejen) srbských historiků a etnografů 19. a první polovině 20. století.³³⁵ Na jedné straně tu byla vždy brána v potaz jakási „pozitiva“ kosovsko-metochijského obyvatelstva – jeho rustikali-

³³² Poprvé takovéto pojetí poválečné situace a postavení srbského národa v rámci federativní Jugoslávie sofistikovaně formuluje *Memorandum Srbské akademie věd a umění*, které se na veřejnost dostalo indiskrecí v nehotové podobě na stránkách deníku *Večernje novosti* 24. září 1986. Federativní Jugoslávii memorandum definuje jako stát, v němž je přítomna „tradiční“ dlouholetá diskriminační politika vůči Srbsku, a to i ze strany Svazu komunistů Jugoslávie. Tato diskriminace zapříčinila „*nerovnoprávné postavení Srbska ve všech oblastech včetně hospodářské*“. V Jugoslávii podle *Memoranda* vznikla trvalá „*antisrbská koalice*“, již charakterizuje „*srbofobie a šovinismus*“ a jejímž hlavním motivem je revanšismus. Jako nositele antisrbské koalice identifikuje *Memorandum* především Slovinsko a Charvátsko, ale jsou do ní, podle autorů spisu, zapojeny i ostatní republiky a autonomní oblasti (včetně Vojvodiny). Tyto teze pak prostupují prakticky všechna díla hlavních tvůrců memoranda, akademiků KOSTY MIHAILOVIĆE, ekonoma a příležitostného historika i právního historika, a historika VASILJE KRESTIĆE. Srov. jejich dílo *Memorandum SANU. Odgovori na kritike* (Beograd 1995). Takto pojaté traktování srbského poválečného vývoje a vzniku autonomií předjímala práce akademika DIMITRIJE BOGDANOVIĆE *Knjiga o Kosovu* (Beograd 1986). Z poslední produkce pak uveďme alespoň práce DUŠANA BATAKOVIĆE, zejména pak jeho autoritativní dílo o srbských dějinách *Nova istorija srpskog naroda* (Beograd 2000), či většinu jeho prací o kosovské otázce.

³³³ Citováno podle BATAKOVIĆ, Dušan T.: *Kosovo i Metohija. Istorija i ideologija*. Beograd 2007², s. 150.

³³⁴ V tomto směru vede své závěry také PAVEL HRADEČNÝ ve studii *Kosovská otázka v letech 1944–1996 a její úloha v procesu dezintegrace komunistické Jugoslávie* (s. 133), kde tvrdí, že Titovo vedení dospělo k přesvědčení o nutnosti změnit i vlastní rezervované postoje k albánskému obyvatelstvu také pod tlakem špatných bezpečnostních poměrů v oblastech, tedy ve snaze stabilizovat v oblasti mocenské poměry.

³³⁵ V pracích se spíše zdůrazňovala albánská nesmiřitelnost, bojovnost a nenávisť ke Slovanům. Např. IVANIĆ, Ivan: *Na Kosovu*. Beograd 1903; NUŠIĆ, Branislav: *Kosovo, opis zemlje i naroda, I*. Beograd 1902; JOVANOVIĆ, Jovan: *Južna Srbija od kraja XVIII veka do oslobodjenja 1912*. Beograd 1941 a mnoho dalších. O tom také viz STOJANČEVIĆ, Vladimir: *Srbi i Arbanasi 1804–1912*. Novi Sad 1994.

ta, vitalita, nesmiřitelná bojovnost³³⁶ a zejména smysl pro tradici a patriarchálnost, zdůrazňovaný později v srbské sekularizující se společnosti dokonce i některými pravoslavnými církevními hodnostáři. Na straně druhé však stála převažující „negativa“: Albánci, zejména vyšli-li ze svých domovů do jiného prostředí (za prací apod.), se totiž setkávali s opovržením a explicitním arogantním šovinismem, a to nejen ze strany Srbů, ale také Charvátů a Slovinců.³³⁷ Etnický stereotyp, rozšířený po Jugoslávii, představoval nově Albánce spíše jako primitivní populaci, která hovoří srbocharvátsky se směšným přízvukem a je způsobilá pouze pro hrubé domácí práce – nošení uhlí, nábytku, klepání koberců, práce v kotelnách, přestože nejlepší pekárny a cukrárny ve velkých jugoslávských městech byly již tradičně v rukou Albánců, podobně jako četná zlatnictví a další řemeslnické dílny.³³⁸ Pouze Rómové byli na společenském žebříčku jugoslávské společnosti stavěni níže. A Albánci si toho byli živě vědomi.³³⁹

Skutečnost, že kosovští Albánci byli považováni v Jugoslávii běžně za občany „nižší kategorie“, ostatně zazněla i na zakládajícím kongresu KSS z úst Josipa Broze Tita, který nabádal účastníky kongresu, aby agitovali mezi kosovskými Albánci za nový stát a jeho zřízení: „*Nechceme, aby Šiptari na Kosovu byli občané druhého nebo třetího řádu. Chceme, aby měli svá práva, rovnoprávnost, svůj jazyk, učitele, aby se cítili jako ve své zemi. A pokud se jim to takto objasní, pak půjdou s námi...*“³⁴⁰

³³⁶ Typické stereotypní vidění projevilo ve svých deníkových záznamech např. Milan Jovanović Stoimirović, šéfredaktor vlivného předválečného politického časopisu *Samouprava*, osobnost s velkým politickým rozhledem a širokými kontakty do nejvyšších politických kruhů, který si do svého deníku k 13. dubnu 1936 zapsal: „*S arnautskou pomocí jsme stěží vytáhli auto z bláta u vesnice Bojana. Byli to statní a hrdí lidé. Skutečně asi Jižní Srbsko ztratíme ve prospěch této zdravé a nebezpečné rasy... Ptal jsem se jednoho, zdali by bojovali s Bulhary. „Ano pane,“ odpověděl. A s Řeky? „I s nimi!“ A s Albánii? „No i s ní. My Arnauti jsme bojovní. Dejte nám pušku a o víc se nestarejte...“ Ovšem začervenal se, když to vyslovil, neboť lhal. Oni pro Albánii žijí. Nás považují za dobyvatele Jižního Srbska... Viděl jsem tam i rozpustilé albánské děti, které závodily na oslech stojícíce přitom v sedle. Mají více životní energie a více životní radosti než makedonští Slované. Jsou silní jak vlci...“ JOVANOVIĆ STOIMIROVIĆ, Milan: *Dnevnik 1936-1941*. (I deo). NIN (Beograd), 24. ledna 2001.*

³³⁷ Jasminka UDOVIČKI, *Kosovo – politika konfrontacije*. Beograd 2001, s.17.

³³⁸ Většina kosovských Albánců, kteří z ekonomických důvodů opustili Kosovo, skutečně vykonávala podřadné práce. V polovině 70. let např. tvořilo 30 % zaměstnanců bělehradských komunálních služeb albánské obyvatelstvo (celkově 750 pracovníků). Albánské národnosti tehdy byl i předseda odborů tohoto městského podniku, takže v závodním listě vycházely nejdůležitější zprávy také v albánštině, což bylo považováno za dobrý příklad jak řešení menšinové problematiky, tak úsilí o snižování nezaměstnanosti na Kosovu. Viz AS, fond SKS-CK, kart. 257, Komisija Predsedništva CK SKS za politički sistem i medjunacionalne odnose, I. díl, materiály ze zasedání komise 27. listopadu 1975, na níž se projednával analytický materiál *Ostvarivanje politike ravnopravnosti naroda i narodnosti u SRS* (84 s.). Stenografický záznam diskuse, s. 6/3ML. Srov. také IMAMI, P.: *Srbi i Albanci kroz vekove*, s. 483.

³³⁹ Tyto stereotypy se vlastně staly i součástí jakéhosi „národního kulturního dědictví“ a jako takové disponovaly mimořádnou kredibilitou. Např. výzkum z roku 1986 odhalil, že 76 % Srbů považuje Albánce za zaostalé, 55 % za podlé či zákeřné, 41 % za špinavé, 38 % za zpátečnické a 36 % za drzé. Existenci těchto stereotypů odhalily i výzkumy etnické distance, podle nichž Albánce/ku jako manželského partnera odmítalo plných 93 % dotázaných, jako souseda by je nechtělo 75 % dotázaných atd. (u Albánců takovýto výzkum neproběhl). Závěry sociologického výzkumu z roku 1987 pak jednoznačně vykazují, že přímo manifestační distance vůči Albáncům byla v té době rozšířena mezi Makedonci, Srby a Černošci, procentuálně pak ještě silnější byla zaznamenána ze strany Albánců vůči těmto třem národnostem. *Kosovski čvor: drešiti ili seći?* Izveštaj nezavisne komisije. Beograd 1990, s. 133–137.

³⁴⁰ *Govor generalnog sekretara KPJ Josipa Broza Tita*. In: *Osnivački kongres KP Srbije*, s. 213.

Problém kolonistů

Bezesporu i z tohoto důvodu došlo k další hojně zmiňované a citované události, totiž k dočasnému zákazu návratu srbských kolonistů, kteří přežili vyhnání z Kosova a Metochie v průběhu válečných let.

Po osvobození Kosova a Metochie se někteří vyhnání kolonisté začali spontánně vracet do svých, mnohdy ovšem zcela zničených předválečných domovů, často při tom ale narazili na obnovené bývalé vlastnické poměry, případně byla jejich v předválečné době nově kultivovaná půda zabrána albánskými hospodáři. Tato situace přímo generovala nové srbsko-albánské konflikty. Komunistické vedení, resp. Ministerstvo vnitra Demokratické federativní Jugoslávie, proto 6. března 1945 rozhodlo o dočasném zákazu návratu kolonistů.³⁴¹ K tomuto činu přispěla bezesporu i skutečnost, že srbští kolonisté na Kosovu byli KSJ před válkou nahlíženi jako poslušný a vděčný nástroj „srbské hegemonistické buržoazie“, ač, jak jsme již viděli, mezi nimi bylo i mnoho členů KSJ. Svědčí o tom i závěry z páté zemské konference KSJ v říjnu 1940, v nichž se přímo tvrdí, že rolnictvo národnostních menšin v Metochii (a také v Makedonii) je „strašlivě vykořisťováno, odebírají se mu lesy a půda“ na úkor favorizovaných dosídleneckých „živlů“, jimž se dostává nejlepší země a které pak tvoří oporu „utlačovatelské buržoazii“. Podle těchto závěrů si jugoslávští komunisté přímo dali za úkol bojovat proti kolonizačním metodám „srbské buržoazie v těchto oblastech a vyhnat všechny ty kolonizační elementy, pomocí nichž srbská buržoazie utlačuje makedonský, arnautský a další národy“.³⁴² Existují ovšem také názory, že nová komunistická správa chtěla tímto gestem poněkud uklidnit situaci po povstání v Metochii a v oblasti Drenice.

Nařízení o dočasném návratu kolonistů ale nevyvolalo odpor pouze u postižených rolníků, ale způsobilo i spory uvnitř komunistické hierarchie. Proti zákazu se stavěl zejména ministr kolonizace ve vládě DFJ Sreten Vukosavljević, celá záležitost tedy musela být vyřešena zákonnou normou. Třetího srpna 1945 byl proto přijat *Zákon o revizi přidělování půdy kolonistům a agrárním interestům v Makedonii a Kosovsko-Metochijské oblasti*.³⁴³ Jeho realizace ovšem nebyla ani lehká, ani rychlá. Střetávaly se při ní navíc koncepce ministerstva kolonizace s názory Oblastního výboru KSJ pro Kosovo a Metochii, jehož vrcholní představitelé, Dušan Mugoša a Fadilj Hoxha, nebyli návratu kolonistů příliš nakloněni. Situace byla nakonec pro kolonisty vyřešena víceméně smírně: v principu – s některými výjimkami³⁴⁴ – jim byla půda vrácena. Revize se vztahovala na celkových 11 168 vystěhovaleckých rodin, z nichž 7 397 opustilo své majetky. Celkem 4 829 rodinám bylo přiznáno právo na plný návrat majetku

³⁴¹ Službeni list DFJ, č. 13, 1945.

³⁴² *Iz rezolucije pete zemaljske konferencije KPJ*. In: Zadaci CK Srbije u razvoju medjunacionalnih odnosa i borbi protiv nacionalizma, s. 37–38.

³⁴³ Službeni list DFJ č. 56, 1945.

³⁴⁴ Půda nebyla vrácena kolonistům, kteří ji získali na úkor soukromých vlastníků či těm, kteří ji měli v nájmu nebo kteří na ní sami nepracovali.

(pozemků apod.), 5 744 rodinám jen částečně. Přidělenou půdu pozbylo 595 rodin a z fondu pro přistěhovalce bylo odebráno 15 786 hektarů.

Celkově ovšem byl počet kolonistů na Kosovu a v Metochii redukován, protože v průběhu revizního řízení jim byly jako náhrada za odebranou půdu nabízeny volné grunty po vystěhovaných Němcích ve Vojvodině. To bezesporu bylo pro ty kolonisty, kteří svoji misi na Kosovu nebrali jako národní poslání a měli s ní velmi trpké válečné zkušenosti, rozhodně přitažlivější a není divu, že této možnosti využilo 2 064 rodin. Dalších 2 066 rodin se během řízení přestěhovalo, nebo možnosti návratu na Kosovo a do Metochie prostě nevyužilo.³⁴⁵ Nevrátilo se tedy zhruba 10 300 osob srbské národnosti,³⁴⁶ z nichž většina dala přednost mnohonásobně bezpečnějšímu a také bohatšímu prostředí Vojvodiny. Rozhodně tedy nelze hovořit o tom, že by se do jižních srbských krajů srbští kolonisté en bloc nevrátili, jak to často činí srbská politicky utilitární historiografie, na druhé straně je ale nutno poznamenat, že návrat kolonistů byl „kompenzován“ tím, že v jižní srbské provincii prakticky mohly zůstat desítky tisíc přistěhovalců z chudých horských krajů severní Albánie, kteří do oblasti přišli v souladu s plánem italské okupační správy během druhé světové války,³⁴⁷ jejichž počet se v letech 1945–1948 ještě dále zvýšil díky nekontrolovanému pohybu osob přes metochijsko-albánskou hranici.

Limity kosovsko-metochijské autonomie

V administrativní rovině se tedy zdál po válce letitý problém „kosovské otázky“ vyřešen, až do 60. let ale byla kosovsko-metochijská autonomie, jako ostatně i fungování jednotlivých jugoslávských federativních republik, dosti formální. Jugoslávie v této době zůstávala prakticky centralizovaným státem, reálné kompetence republikových státních i stranických institucí byly dlouho značně oktrojované.³⁴⁸

Na Kosovu podle sčítání v roce 1948 žilo 727 820 obyvatel, z toho počtu bylo 498 242 Albánců, 171 911 Srbů, 28 050 Černohorců, k turecké národnosti se hlásilo pouze 1 315 obyvatel, což ale rozhodně nemohl být reálný stav věcí. Část turecké populace se totiž, jak vyplývá z následujícího sčítání, evidentně

³⁴⁵ FŇUKAL, M. – ŠRUBAŘ, M.: *Dopady nucených migrací v oblasti Kosova*, s. 44. Tyto úbytky srbského obyvatelstva ovšem na druhé straně nahradil přísun značného množství zaměstnanců do státních institucí, hlavně do administrativy a školství.

³⁴⁶ DOLEČEK, Rajko: *Necenzurované obrazy z Kosova a Metochie. Kosovo a Metochie po druhé světové válce*. http://www.ksl.wz.cz/Kosovo_a_Metochie9.htm.

³⁴⁷ Strízlivá srbská historiografie uvádí 70 000 albánských dosídlenců (BOROZAN, Dj.: *Jugoslavija i Albanija u 20. veku*, s. 208). Národovecká historiografie hovoří o zhruba 80 000–100 000 dosídlenců (např. BATAKOVIĆ, D.: *Kosovo i Metohija. Istorija i ideologija*, s. 140), objevují se i zprávy opírající se o nejmenované italské zdroje, podle nichž se měl počet dosídlenců pohybovat dokonce až mezi 150 000 a 200 000 osob (SEKULOVIĆ, D. – STOJIMIROVIĆ, S. – GIGOVIĆ, Lj.: *Demografske karakteristike stanovništva Kosova i Metohije*, s. 11).

Některé odhady zahraniční demografů hovoří přibližně o 35 000–40 000 albánských kolonistů (srov. např. výše citovanou práci Fňukala a Šrubaře). Tito přesídlenci z Albánie měli být z části usazeni také na majetky vyhnáných kolonistů.

³⁴⁸ PELIKÁN, Jan: *Mezi válkou a mírem*. In: *Dějiny Srbska*. Praha 2005, s. 446.

přihlásila z nějakých důvodů k albánské národnosti, popř. také jako muslimové (v čemž byly zahrnuty ostatní nealbánská muslimská etnika na Kosovu, zejména ovšem slovanští muslimové), jichž tehdy na Kosovu a v Metochii žilo 9 679, resp. jako ostatní. Do této kategorie byli zřejmě zahrnuti především Romové, kteří se ovšem mohli identifikovat i se srbským a albánským obyvatelstvem. Procentuálně dvě největší kosovské národnosti tvořily 68,45 % a 23,62 % z celkové kosovské populace. Jak dalece bylo toto i následné sčítání v roce 1953 přesné, nelze z dnešního pohledu určit, domníváme se však, že vzhledem k tehdejšímu komunikačním možnostem i k uzavřenosti venkovských albánských rodin nemohlo obsáhnout skutečně všechny obyvatele oblasti. O čtyři roky později, při sčítání v roce 1953, se počet kosovských obyvatel zvětšil o 80 000 na 808 141 osob, z nichž bylo 524 559 Albánců, 189 869 Srbů, 31 343 Černohorců a 34 585 Turků, 6 241 muslimů a 21 546 „ostatních“. Procentuálně přitom poklesl počet albánského obyvatelstva na 64, 91 %, srbské obyvatelstvo zůstalo prakticky na svém, zachovalo si 23,49 % podíl. Vzrůst tureckého obyvatelstva z 0,18 % na 4,28 procent přesně odpovídá snížení procentuálního podílu albánského obyvatelstva a potvrzuje tedy naši domněnku, že se v předcházejícím sčítání Turci identifikovali s albánskou národností. Důvody, jež je k tomu vedly, mohly být různé, vyloučit se však nedá ani nátlak albánských sousedů. Právě na tuto skutečnost si i později, na počátku 70. let, stěžoval přední kosovský turecký politik Kadri Reufi. Úbytek muslimského obyvatelstva mohl být způsoben také migracemi, resp. jeho stěhováním do Turecka, k němuž v té době, jak uvidíme dále, docházelo. Jedenáctiprocentní přírůstek obyvatelstva za pět let je poměrně značný. Vzhledem k tomu, že v té době se již nemohlo jednat o příliv obyvatel z Albánie a proudění na Kosovo a Metochii ze zbytku Jugoslávie rozhodně nebylo masové, naznačuje přírůstek kosovské demografické trendy, které v dalších desetiletích výrazně ovlivní nejen počet obyvatel v oblasti a jejich etnickou strukturu, ale způsobí také politické a mezietnické problémy.

Snaha komunistické moci po uklidnění situace a odstraňování etnického napětí začala bezprostředně po vyhlášení kosovské autonomie vydávat plody víceméně pouze v kulturní oblasti. V prvním roce po válce neumělo 75 % obyvatelstva číst ani psát. Zlepšení tohoto stavu znamenalo pro vítězné komunisty zřejmě největší výzvu. Aleksandar Ranković v jednom ze svých projevů hovoří o tom, že se v prvních poválečných letech díky alfabetizačním kurzům naučilo číst a psát 106 000 dospělých!³⁴⁹ Toto číslo je nejspíš poněkud propagačně zveličené, ale o snaze řešit problém negramotnosti svědčí již výsledky prezentované komunistickými představiteli z Kosova a Metochie na prvním kongresu KSS v květnu 1945, tedy z doby, kdy byla oblast ještě pod vojenskou správou. Xhavit Nimani tehdy v diskusi hovořil o tom, že vzápětí po osvobození zorganizovala nová správa v oblasti dva učitelské (rychlo)kurzy pro Albánce, jež absolvovalo 200 frekventantů, kteří měli tvořit základní kádr alfabetizačního úsilí. Zdůraznil

³⁴⁹ Srov. RANKOVIĆ, A.: *Izabrani govori i članci*, s. 184–185.

přítom ale také, že stávající albánskou inteligenci bylo při tom jen obtížně možno využít, neboť její větší část se za války přiklonila k fašismu, a i ti, kteří se do určité míry angažovali v národně osvobozeneckém hnutí, byli „*prodchnuti šovinismem, takže nemohou pracovat samostatně a je zapotřebí na ně dohlížet, aby se jejich činnost odvíjela v duchu národně osvobozeneckého boje*“.³⁵⁰ Komunisté samozřejmě i v jiných částech Jugoslávie hned po osvobození velmi dbali na to, aby se výuka ve školách odvíjela v „partyzánském duchu“. Na Kosovu a v Metochii ovšem byly v tomto směru výsledky pro ně neuspokojivé i v důsledku toho, že dostatečně vzdělaných lidí s komunistickým přesvědčením, kteří by byli schopni kontrolovat „nespolehlivé živly“ při výuce, bylo tragicky málo. Velkou část těch, kteří, se v prvních poválečných měsících a letech zbavili nálepky „negramotný“, tak tvořili zejména rekruti, neboť alfabetizační kurzy probíhaly povinně jako součást vojenského výcviku.³⁵¹

V prvních letech po skončení války bylo na Kosovu otevřeno 453 základních škol s albánským vyučovacím jazykem, 29 tzv. nižších gymnázií (tedy měšťanek) a 3 gymnázia. I přes alfabetizační kurzy a zvýšené školské úsilí zůstávalo ovšem v roce 1953 stále 65,6 % populace kosovských Albánců negramotné a toto číslo se snižovalo jen velmi pomalu – v roce 1961 tvořilo ještě 53 % (u Srbů v roce 1953 30,2 % a 1961 24,6 %, u Turků pak k prvnímu datu 50,8 % a k druhému 41,5 %).³⁵²

Ve všech ostatních směrech se ale zaostalost regionu odrážela ještě hůř. V celé tehdejší Jugoslávii studovalo první rok po válce jen 15 studentů z Kosova!³⁵³ V roce 1950 působilo v autonomii 39 soudců, jejichž jedinou kvalifikací byla základní škola!³⁵⁴ V oblasti ordinoval pouze jeden zubař a 21 lékařů obecné praxe, patřičné zdravotnické vzdělání mělo jen šest zdravotních sester. Kapacitu lokálních nemocnic tvořilo 390 lůžek. Devadesát osm procent obyvatel žilo z vlastní zemědělské produkce. Čtyři pětiny toho, co bylo tehdy považováno za průmysl, připadalo na doly a kombinát v Trepči. Zbývající pětinu tvořily hlavně mlýny, cihelny a drobné řemeslnické manufaktury. Tento „kompletní kosovský průmysl“ zaměstnával všeho všudy 9 000 lidí.³⁵⁵ Propast mezi nejrozvinutější částí Jugoslávie – Slovinskem – a nejzaostalejší regionem – Kosovem a Metochií – byla tehdy hrozná: V roce 1952 mělo Slovinsko na jednoho obyvatele 4,1krát vyšší příjem než Kosovo, hrubý kosovský domácí produkt v roce 1955 tvořil 47 % jugoslávskému průměru!³⁵⁶ Jak uvidíme, dále, i přes usilovné investování v 60. a 70. letech se tato propast dále prohlubovala.

³⁵⁰ *Osnivački kongres KP Srbije (8–12 maj 1945)*, s. 223.

³⁵¹ Tamtéž, s. 224.

³⁵² AS, fond SKS-CK, 1966–1967, kart. 40, Komisija CK SKS za rad SK na razvijanju odnosa medju republikama, narodima i narodnostima – sednice, II. část, materiál Položaj i pravo narodnosti u svetlu ustavnih odredbi i programskih načela SKJ, prosinec 1967, s. 11, 15.

³⁵³ Více o tom viz LJEPOJEVIĆ, Siniša: *Kosovo i Metohija: realnost, ekonomija i zablude*. Beograd 2006.

³⁵⁴ RANKOVIĆ, A.: *Za dalje jačanje pravosudja i zakonitosti*. In: Týž: *Izabrani govori i članci 1941–1951*, s. 402.

³⁵⁵ LJEPOJEVIĆ, S.: *Kosovo i Metohija: realnost, ekonomija i zablude*.

³⁵⁶ HORVAT, Branko: *Kosovsko pitanje*. Zagreb 1988, s. 136.

Snaha o rozvoj oblasti tedy narážela především na nedostatek odborně vzdělaných lidí, kteří by mohli trudnou kosovskou skutečnost posunout vpřed. Z nepoměrně větší srbské účasti v národně osvobozenecském boji za 2. světové války a z toho vyplývajícího stejně nepoměrně většího začlenění do vládnoucí KSJ (v místních stranických organizacích na Kosovu tvořil srbský kádr v prvních letech autonomie 70 %) ³⁵⁷ tehdy také vyplývala převaha srbského etnického elementu ve všech odpovědných a řídicích funkcích. Personální obsazení lokálních místních úřadů totiž bylo na těchto dvou skutečnostech přímo úměrné, a to nejen na Kosovu, nýbrž v celé Jugoslávii. Kromě toho ovšem také v té době bylo srbské kosovské etnikum v průměru vzdělanější než etnikum albánské, což mělo, kromě stranické příslušnosti, na účast v mocenských strukturách samozřejmě také svůj vliv, nebrali-li bychom v úvahu i mnoho řídicích „kádrů“, kteří do autonomie byli vysláni odjinud. Etnicita řídicích funkcionářů ale v tomto období byla až v druhém plánu, důležitější kritérium představovalo rozdělení společnosti na nepřátele a přátele komunismu.

Hned od osvobození oblasti začaly na všech správních úrovních (místní, okresní i oblastní) vznikat tzv. albánské výbory Jednotné národně osvobozenecské fronty (JNOF, obdoba naší Národní fronty), jejichž úkolem bylo „*ideologicko-politicky působit na albánské masy, aby se co nejaktivněji začlenily do JNOF pod vedením KSJ s cílem ... vytvoření bratrství a jednoty Šiptarů, Srbů a Černo-horců*“ ³⁵⁸ Tyto v podstatě etnické výbory se ale příliš neosvědčily, neboť se do nich okamžitě začlenili „*lidé, kteří nebyli žádoucí a vedli politiku v rozporu s našimi (= komunistickými) zájmy – politiku šovinismu*“ ³⁵⁹ Je to samozřejmě logické, neboť tito tzv. „velkoalbánští agenti“, jak byli nazýváni komunistickými představiteli, kteří představovali na místní poměry intelektuální elitu kosovsko-metochijského albánského obyvatelstva, se velice rychle zorientovali v situaci a jen stěží mohli být nahrazeni někým jiným – lidí s komunistickým či alespoň sympatizujícím myšlením, v komunistické hantýrce „*poctivých Šiptarů, kteří na tyto agenty pohlížejí s nenávistí*“ ³⁶⁰ v té době bylo rozhodně velmi málo. V oblasti tak sice kromě ballistických čet pohybujících se v hluboké ilegalitě nebyla žádná organizace, která by stála mimo JNOF, ovšem ideologicky se většina výborů nacházela na „špatné“ straně a proto byly do roku 1950 postupně všechny zrušeny.

Výraznější integraci albánského obyvatelstva do nové jugoslávské společnosti však zejména ve venkovském prostředí bránila jeho přežívající autarkičnost, uzavřenost v rámci rodově-kmenových komunit, jež nebyla pochopitelně cizí ani narychlo rekrutovaným komunistickým kádrům. Symptomatická je v tomto směru jedna anonymní stížnost srbských obyvatel obce Vitina z konce 50. let, adresovaná ÚV Svazu komunistů Jugoslávie, v níž pisatelé zdůrazňovali,

³⁵⁷ PETROVIĆ, Ruža – BLAGOJEVIĆ, Marina: *Seobe Srba i Crnogoraca sa Kosova i iz Metohije. Rezultati ankete sprovedene 1985-1986 godine*. Beograd 1989, s. 133.

³⁵⁸ *Osnivački kongres KP Srbije (8–12 maj 1945)*, s. 74.

³⁵⁹ Tamtéž, s. 75. Diskusní příspěvek Djoky Pajkoviće, tajemníka Oblastního výboru KSS Kosova a Metochie.

³⁶⁰ Tamtéž.

že místní albánští funkcionáři dodržují náboženské a patriarchální zvyklosti a že žena albánského předsedy místního komunistického výboru nevychází z domu a její manžel slaví náboženské svátky a státní svátky ignoruje!³⁶¹ Podíl žen zastoupených ve veřejném životě a ve správě Kosova a Metochie byl v 50 letech nejnižší v celé Jugoslávii – činil 1,5 % ze složení všech politických grémií oblasti, počínaje parlamentem a konče místními výbory.³⁶²

V oblasti byla stále ještě rozšířená krevní msta, již jugoslávské úřady nebyly schopny vymýtiti ani represí, ani pokusy proniknout do středu uzavřených komunit a působiti v nich osvětou či zakládáním smířčích výborů. Přestože počet vykonaných ortelů v rámci krevní msty nebyl příliš vysoký (např. v roce 1966 dva, v roce 1967 čtyři, v roce 1968 10),³⁶³ sekundárně jí ale bylo postiženo mnohem více rodin. Muži, kteří byli ohroženi krevní mstou, totiž žili často v dobrovolném domácím vězení, neboť každý jejich pohyb mimo domov znamenal ohrožení na životě. Materiální situace těchto rodin proto byla velmi těžká, neboť hlavní zdroj příjmů, jejich zemědělská půda, často zůstávala v důsledku chybějící mužské ruky neobdělávána. Celkový počet rodin, které se nacházely v „režimu krevní msty“, jejichž muži se museli obávat možné vraždy, bylo podle zpráv orgánů ministerstva vnitra kosovsko-metochijské autonomie v druhé polovině 60. let (tedy po více než dvaceti letech budování jugoslávského socialismu) přes 600 s téměř 5 650 členy. Jeden a půl procenta kosovských mužů tedy žilo ve strachu z krevní msty!³⁶⁴ Důvod pro vykonání msty mohla ovšem být také urážka cti. Čest a osobní integrita byla v albánském patriarchálním prostředí nedotknutelná a na vykonání pomsty v případě útoku na čest nebyli samozřejmě imunní ani funkcionáři řad albánského obyvatelstva.³⁶⁵

³⁶¹ PELIKÁN, Jan: *Žadosti a stížnosti občanů Jugoslávie Ústřednímu výboru SKJ (Příspěvek k sociálním dějinám jugoslávské federace na přelomu 50. a 60. let 20. století)*. Slovanský přehled 88 (2002), s. 84.

³⁶² RANKOVIĆ, A.: *Izveštaj o organizacionom radu Komunističke partije Jugoslavije na V kongresu*. In: Týž: *Izabrani govori i članci 1941–1951*, s. 214.

³⁶³ PELIKÁN, Jan: *Dokument o krevní mstě v Jugoslávii koncem 60. let 20. století*. Slovanský přehled 90 (2004), s. 600.

³⁶⁴ Tamtéž, s. 604.

³⁶⁵ Pro ilustraci uvádíme příklad vraždy pro urážku cti, jež zaznamenal velitel okresní policejní správy v Prizrenu Budimir Gajić, neboť je zcela typická a dokumentuje velice přesně přžívající pojetí patriarchální spravedlnosti: Ve vesnici nedaleko Prizrenu člen okresního výboru vyřal při hádce poliček jinému občanovi. Stalo se tak na okresní konferenci, před zraky velkého množství lidí, což byla pro čest poškozeného velká potupa. Poškozený proto na adresu funkcionáře prohlásil: „*Dávej si na mne pozor, od teď jsi se mnou v nepřátelství*“. Takto volená slova podle Gajiće znamenala jediné, totiž že věc není možno vyřešit jinak než krví... Skutečně také policejního náčelníka po několika letech vyhledal uprostřed noci poškozený muž „*v kroji a s bílým fězem na hlavě*“, jenž mu předal svoji zbraň se slovy: „*Tady máš pušku a sedm nábojů. Měl jsem jich deset, ale s těmi třemi jsem před hodinou zabil člověka. Mohl jsem utéci, ale nechtěl jsem. Přišel jsem se vzdát, neboť já jsem své vykonal a teď je řada na tobě. Mám ale jednu prosbu, abych nebyl odsouzen na smrt soudem, neboť to by mne zabilo*“ (myslel tím samozřejmě svou čest – pozn. V. Š.). „*Při dalším výslechu vrah prozradil, že funkcionáře sledoval sedm měsíců. Po zastřelení mu ještě roztříštil hlavu pažbou. Při ohledání našli policisté v kapse zavražděného zápisník, v němž funkcionář případ přesně popisuje, aby, pokud by byl zavražděn, vyšetřovatelé věděli, kde hledat viníka. Mstitele musela policie ještě téhož ráno převézt na jiné místo, neboť touto vraždou pro čest okamžitě spustil proces krevní msty ze strany příbuzných postiženého. AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 23, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, II. díl, stenografické záznamy vedené během rozhovoru s Budimirem Gajićem 21. května 1968, s. 9–11.*

Jugoslávská komunistická moc si v průběhu prvních let budování jugoslávského multietnického socialismu začala velice brzy uvědomovat, že rozdíly v hospodářském rozvoji jednotlivých částí Jugoslávie mají velký vliv na rozvoj vztahů mezi jugoslávskými „národy a národnostmi“. Pregnantně tuto situaci na základě zkušeností prvních patnácti let existence jugoslávské federace analyzuje dokument nazvaný *Program Svazu komunistů Jugoslávie (SKJ), federace a vztahy mezi národy Jugoslávie* z roku 1962, když tvrdí, že na základě těchto rozdílů vznikají protiklady, které mohou „za jistých okolností“ vyvolat (a jak se později ukázalo, také vyvolávaly – pozn. V. Š.) nacionalistické vášně.³⁶⁶ Na Kosovu a v Metochii toto nebezpečí, vzhledem ke stavu, jež jsme výše nastínili, hrozilo tím spíše. V prvních letech kosovsko-metochijské autonomie navíc jugoslávské vedení nečinilo příliš proto, aby se ekonomické rozdíly mezi autonomií a zbytkem země nějak vyrovnaly. Komunisté své síly upřeli zejména k budování správní struktury oblasti, popř. se spokojovali snahou o pokrok v osvětové činnosti. Po roce 1948, kdy se oblast stala horkou hranicí mezi dvěma znepřátelenými komunistickými ideologiemi, pak pokusy o povznesení autonomie na nějakou dobu nadobro ustaly. Kosovo a Metochie byla dějištěm boje s ideologickou diverzí ze sousední Albánie a život autonomie začala ovlivňovat všudypřítomná UDB. Na rozvoj nebyla vhodná doba.

³⁶⁶ *Program SKJ, federacija i odnosi medju narodima Jugoslavije*. Beograd 1962, s. 144–150. In: *Zadaci CK Srbije u razvoju medjunacionalnih odnosa i borbi protiv nacionalizma*. Beograd 1978, s. 46.

Autonomie pod obručí státní bezpečnosti

Pro první poválečná léta lze v podstatě říci, že i přes značnou snahu po odstranění etnických diskrepancí byl albánský živel na Kosovu a v Metochii místy i nevybíravě potlačován, nikoli ovšem z etnických příčin, ale proto, že se jevil, v důsledku slabé loyality k novému státu i vzhledem ke kolaboraci převážné části obyvatelstva za války a malé účasti na protifašistickém odboji, jako státně nespolehlivý. U části kádrů státní bezpečnosti v autonomní oblasti prý vládla přímo „psychóza z toho, že značná část Šiptarů je proti našemu zřízení, že stojí na frontové linii připojení Kosova a Metochie k Albánii“. Poté, co byl přístup UDB po tzv. brionském plénu ÚV SKJ v roce 1966 obecně kritizován a zejména na Kosovu podroben přísnému zkoumání, se objevovaly i tvrzení, že celá koncepce služby státní bezpečnosti pro Kosovo byla řízena tezí, že jsou příslušníci „šiptarské národnosti nespolehliví, neloyální vůči Jugoslávii, že jsou v podstatě zvláštní národnosti, váhavou, iredentistickou, šovinistickou a že je proto vůči nim nutno uplatňovat zvláštní režim, zvláštní zacházení, zvláštní vztah...“.³⁶⁷ Nedůvěra k loyaltě albánské menšiny se zpočátku projevovala i na úrovni funkcionářské. Stal-li se příslušník menšiny např. předsedou obecního úřadu nebo postoupil-li na významnější místo v komunistické hierarchii, obvykle neměl přístup k citlivějším bezpečnostním materiálům, na rozdíl od situace, byl-li ve stejném postavení příslušník státotvorného národa.³⁶⁸

Také v závěrech Oblastního výboru SKS pro Kosovo a Metochii ze září 1966 se tvrdí, že UDB vycházela z „nesprávného předpokladu, že jsou Šiptari podezřelý element, nebezpečný pro socialistickou společnost, že je území Kosova a Metochie nejpřístupnější cizím (tj. albánským – pozn. V. Š.) vlivům“, a že tedy i z tohoto důvodu na Kosovu a Metochii UDB používala zvláštní opatření a metody, z jiných jugoslávských oblastí neznámé.³⁶⁹ Vztah nedůvěry k národnostním menšinám měl být v té době vytvářen přímo na policejních školách. Např. v učebnici z roku 1957 se píše, že „(příslušníci menšin – pozn. V. Š.) mají silně vyvinuté národní citění a jsou proto často připraveni pracovat pro zpravodajskou službu své mateřské země. Představují tak důležitou a užitečnou základnu pro vytváření agentur. Jsou ale našimi státními příslušníky a proto také požívají všechna naše občanská práva a povinnosti – slouží v armádě, mo-

³⁶⁷ Takovéto ocenění práce UDB předestřel na základě vyšetřování vedoucích pracovníků UDB na Kosovu vedoucí srbské prověřkové komise ÚV SKS Djordje Lazić. Viz AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 23, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, II. díl, stenografické záznamy vedené během rozhovoru s Budimirem Gajićem 21. května 1968.

³⁶⁸ AS, fond SKS-CK, kart. 1, Šesta plenarna sednica CK SKS 14.–15. září 1966 (dále jen *Šesta plenarna sednica CK SKS*), stenografický přepis zasedání, diskuse Aliho Shukriji, s. 221.

³⁶⁹ AS, fond SKS-CK, kart. 23, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, II. díl, zpráva Oblastního výboru SKS pro Kosovo i Metochii, nazvaná *Ocena deformacija SUP i DB, njihovi uzroci, idejni koreni i posledice i predlog mera za njihovo razrešavanje na Kosovu i Metohiji*. Priština, září 1966, s. 6 (dále jen *Ocena deformacija SUP i DB, njihovi uzroci, idejni koreni i posledice i predlog mera za njihovo razrešavanje na Kosovu i Metohiji*).

hou být státními úředníky i poslanci a z těchto pozic pak mohou shromažďovat informace...“.³⁷⁰

Není samozřejmě vyloučeno, že kromě nedůvěry vyvolané ideologií nemohla hrát ve vztahu k albánské menšině u některých srbských či černohorských příslušníků mocenských represivních složek roli i kulturní cizorodost a etnické stereotypy, nicméně UDB jako pravověrná tajná komunistická policie v době „zostřeného třídního boje“ samozřejmě nevystupovala s „podezřením“ pouze vůči neloyálním menšinám. V autonomii (i mimo ni, pochopitelně) pronásledovala také např. duchovenstvo a věřící Srbské pravoslavné církve, kněze a farníky římskokatolických albánských i chorvátských farností, stejně jako všechny jiné „třídní nepřátele“. Pozemkové vlastnictví srbských klášterů bylo konfiskováno podobně jako majetek albánského islámského společenství a jeho vakufů či beктаšijského řádu.³⁷¹

Rezoluce Informbyra, ideologický boj Envera Hoxhy a úloha UDB

Nálepka neloyálního etnika, jímž byla ocejchovaná albánská kosovsko-metochijská národnost, by se ale, díky nejspíš upřímné snaze části jugoslávské komunistické elity o zapojení albánského živlu do budování nové společnosti, během několika let začala stírat. Rozhod Jugoslávie, resp. KSJ a jejího předsedy Josipa Broze Tita se Stalinem v jarních měsících roku 1948, známější jako „roztržka z Informbyrem (Kominformou)“³⁷² a přechod Envera Hoxhi, šéfa ko-

³⁷⁰ Na tuto diskriminační pasáž upozornil na VI. zasedání ÚV SKS (14.–15. září 1966), jež rozpracovávalo závěry brionského pléna pro Srbsko a jeho autonomie, tehdejší předseda OV SKS pro Kosovo a Metochii Velli Deva. Viz *Šesta plenarna sednica CK SKS*, s. 31–38.

³⁷¹ LAMPE, John R.: *Yugoslavia as History. Twice There was a Country*. Beograd 2004 (*Jugoslavija kao historija*), s. 232.

³⁷² Kominforma či Informbyro (oficiálně Informační byro komunistických a dělnických stran, rusky Информационное бюро коммунистических и рабочих партий) byla Moskvou řízená mezinárodní organizace komunistických stran (kromě zemí v sovětské sféře vlivu do ní byla zapojena i KS Francie a Itálie), založená v září 1947. Navazovala na činnost Kominterny, rozpuštěné v roce 1943. Na jejím vytvoření se podíleli velkou měrou i jugoslávští komunisté, organizace měla mít dokonce své sídlo v Bělehradě, kde se také uskutečnilo její první pracovní zasedání. Hlavním důvodem roztržky byla především Titova snaha o politiku nezávislou na Stalinovi a jeho úsilí o vytvoření balkánské federace. Právě možnost vzniku takového druhého mocenského komunistického centra, které by mohlo být určitým konkurentem SSSR, narušovala Stalinovy představy o budoucím vývoji na Balkáně. Rezoluce Informbyra o situaci v KSJ byla připravena na červnovém zasedání Kominformy a vynesena na 28. června 1948 (tedy na výroční den Kosovské bitvy). Rezoluce obviňuje Tita jako imperialistického agenta, kritizuje vedení KSJ z pravicových úchylek a rozbíječství komunistického hnutí apod. Komunistické vedení Jugoslávie rezoluci odmítlo. Jeho rozhodnutí dodatečně legitimizoval V. sjezd KSJ, jenž se uskutečnil koncem července 1948. Druhá rezoluce z listopadu 1949 roztržku ještě prohloubila a dovedla Jugoslávii prakticky na pokraj ozbrojeného konfliktu se SSSR a jeho satelity. Od plánované intervence odradila Stalina zřejmě až rasantní akce USA a OSN v Koreji. Roztržka měla samozřejmě velký vliv na vnitro i zahraničněpolitickou situaci v Jugoslávii. Po nezbytných čistkách, při nichž byli z KSJ odstraněni skuteční i domnělí „příznivci Stalina a Informbyra“, tzv. Informbyrovci, kteří skončili „na převýchově“ v koncentračních táborech (nejznámější se nacházel na pustém kvarnerském ostrově Goli otok), musela Jugoslávie hledat nové spojení a začít budovat svoji vlastní cestu. Důležité přitom bylo poznání západních mocností, že podporou Jugoslávie, byť rigidně komunistické, mohou zúžit sovětskou mocenskou sféru a narušit tak výsadní postavení Moskvy v jihovýchodní Evropě. Od roku 1950 proto FLRJ začala dostávat ze Západu výhodné úvěry a od USA dokonce i dodávky zbraní a munice. Jugoslávie ale střežila svou suverenitu a nezávislost na západních státech, zejména pokud jde o vnitřní politiku a nezpochybnitelnost vedoucí role KSJ. V této nové konstelaci ale nemohl jugoslávský režim

munistické strany sousední Albánie, na stalinistické pozice, tento přístup ještě vyhrotil a zakonzervoval.

Zhoršující se relace jugoslávského vedení se Stalinem, jež byly patrné již od prvních měsíců roku 1948, se projevovaly i postupným ochlazováním albánsko-jugoslávských vztahů, které se v předcházejících letech zdály být, a to i díky velké jugoslávské pomoci albánskému hospodářství a budování albánské armády, harmonické a směřující ke zmiňované již jugoslávsko-albánské integraci. Enver Hoxha a jeho klika v rámci Komunistické strany Albánie se ale rozhodli úžeji přimknout k SSSR zřejmě i z důvodu, že pocítovali jugoslávské objetí jako stále dusivější. Výroky J. Broze Tita ostatně k takovémuto přesvědčení zadávaly příčinu: „*Albánii je třeba držet, neboť jsme do ní mnoho uložili a je pro nás důležitá*“, prohlásil J. Broz Tito na politbyru ÚV KSJ 1. března 1948 v reakci na stále těsnější spolupráci Hoxhy se Stalinem, s tím, že je „*Albánie povinna plnit svá závazky vůči nám a jestliže chce uzavírat nějaké smlouvy (o hospodářské pomoci SSSR a vyslání sovětských vojenských instruktorů do Albánie – pozn. V. Š.), musí je odsouhlasit s námi...*“.³⁷³ Svou roli v odklonu od Jugoslávie hrálo i Hoxhovo zklamání z toho, že se mu nepodařilo v prvních poválečných letech získat Kosovo a Metochii do albánského státního svazku. Po vyhlášení rezoluce Informbyra tak byla albánská komunistická strana mezi prvními, kteří se s ní zcela ztotožnili. V následujících letech stála na čelní pozici informbyrovské agitace proti Jugoslávii. Albánský komunistický vůdce bezesporu předpokládal, že KSJ nevydrží Stalinův tlak a že jeho věrnost generalissimovi bude odměněna zvláštním uznáním. Počítal přitom s tím, že se bude moci zbavit jak svých (projugoslávských) konkurentů v ÚV KSA, což se mu také ještě v témže roce podařilo,³⁷⁴ tak, a to zejména, že se mu podaří uskutečnit jeho sen a trvalý cíl, totiž

nadále fungovat jako stalinistická odnož. Teoretikové jugoslávského socialismu Edvard Kardelj a Milovan Djilas proto začali rozpracovávat nový, tzv. samosprávný model socialismu, jež se pak stal hlavním poznávacím znamením jugoslávské třetí cesty. Jedním z důsledků roztržky Tita se Stalinem a rezoluce Informbyra z roku 1948 bylo také přejmenování KSJ, k němuž došlo v roce 1952 na VI. sjezdu KSJ v Záhřebu. Strana byla nově pojmenována jako Svaz komunistů Jugoslávie (SKJ). Touto formou se jugoslávští komunisté distancovali od stalinistických komunistických stran a přihlásili se k tradicím Marxova Svazu komunistů. Souhlasně s tím byly přejmenovány také republikové stranické organizace (např. z Komunistické strany Srbska se tak stal Svaz komunistů Srbska, SKS). Roztržkou Jugoslávie s Informbyrem v rámci československo-jugoslávských vztahů se u nás v poslední době zabývá zejména pražský historik mladé generace Ondřej VOJTĚCHOVSKÝ. Srov. např. jeho práce *Formování jugoslávské informbyrovské emigrace v Československu*. In: Slovanské historické studie 29, 2003, s. 123–211; *Jugoslávská informbyrovská emigrace v ČSR 1948–1954*. In: Boček, Pavel – Hladký, Ladislav – Krejčí, Pavel – Stehlík, Petr – Štěpánek, Václav (Ed.): *Studia Balcanica Bohemo-Slovaca VI*, svazek 1. Brno 2006, s. 345–366; *Aktivizace jugoslávských informbyrovců v Československu v důsledku krize roku 1968*. In: Slovanské historické studie 32, 2007, s. 149–165; *Informbiroovska emigracija u jugoslovensko-čehoslovačkim odnosima. Nacionalni i politički identitet jugoslovenskih informbirovaca u Čehoslovačkoj*. In: Selinić, Slobodan (ed.): *Spoljna politika Jugoslavije: 1950–1961*). Beograd 2007, s. 149–165.

³⁷³ Citováno podle PETRANOVIĆ, B.: *Kosovo u jugoslovensko-albanskim odnosima i projekt balkanske federacije 1945–1948*, s. 393.

³⁷⁴ Tak jako v jiných komunistických zemích poskytla roztržka i v Albánii možnost komunistickému vedení vyrovnat se pomocí vykonstruovaných obvinění s nepohodlnými členy. Uskutečnilo se zde několik monstrprocesů, z nichž největší byl se „skupinou“ do té doby muže č. 2 albánské politické scény Koçi Xoxem (z významnějších funkcionářů se s Xoxem svezl Kristo Themelko, Pandi Kristo a Nesti Kerexhi). V procesu byli Xoxe a jeho soudruzi označeni jako lokaji bělehradských trockistů, kteří „...přijímají jejich pomoc a provádějí zrůdnou a ďábelskou zločineckou činnost proti vlasti a republice, ... chtějí připojit Albánii k Jugoslávii a spolu s

vytvoření komunistické Velké Albánie pod patronací SSSR a s Kosovem a Metochií v jejím rámci.³⁷⁵ V roce 1949 se E. Hoxha dokonce pokoušel získat Stalínův souhlas se zorganizováním protititovského povstání kosovských Albánců, jež by vyústilo ve sjednocení Kosova a Metochie s Albánií, u sovětského vůdce však pro toto dobrodružství nenašel ani podporu, ani pochopení.³⁷⁶ Na vidinu násilné změny hranic poté sice E. Hoxha rezignoval, nadále však vedl vůči „titovské“ Jugoslávii kombinovaný propagandisticko-diverzní boj, v němž se, pod pláštěm marxisticko-leninského pravověří, často skrývala nacionalistická hesla o sjednocení všech Albánců v „matce vlasti“. V kosovsko-metochijské realitě se tak postupně začínal objevovat prvek, který vždy přítomnému velkoalbánskému nacionalismu dával charakter „levé“ revolučnosti a radikalismu, ještě zvýrazněný po roztržce Tirany s Moskvou a jejím připoutání k Číně (1961).

Po Hoxhově odklonu od Jugoslávie se území Kosova a Metochie i pro KSJ (a tím spíše pro UDB) nutně muselo jevit jako příznivá půda pro působení nepřátelské ideologické diverze a to tím spíše, že se k rezoluci Informbyra přiklonila i část vysoce postavených kosovských komunistů z řad albánské menšiny. Kosovští informbyrovci většinou volili cestu emigrace do Albánie, což byla pro stranickou organizaci na Kosovu, mimořádně chudou na albánské vzdělané kádry, obrovská rána. Z hlediska UDB pak útěk lidí, kteří znali do hloubky poměry v oblasti i v KSJ, představoval maximální bezpečnostní riziko, neboť většina emigrantů se volky nevolky, dříve nebo později, stala nástrojem v rukou albánské propagandy. Pravděpodobně nejhorší ztrátou, a to i z bezpečnostního hlediska, byla emigrace Shabana Haxhii (Haxhia), kosovského policejního náčelníka. K dalším významným „informbyrovcům“, kteří emigrovali do Albánie, patřili policejní kapitán Shaban Zena, zaměstnaný přímo na srbském ministerstvu vnitra, španělský interbrigadista a signatář bujanské rezoluce Xhafer Voksha, člen OV SKS KaM a předseda mládežnické organizace v autonomii Sutki Hoxha, dále pak náčelník okresní policejní správy v Dragaši Shevqet Meqa, šéf UDB tamtéž Abdul Sali, či Isen Dobra, předseda okresního výboru Dečani.³⁷⁷

ni ji tak hodit do klína imperialismu, imperialistických zájmů a tužeb Velkosrbů, jež představuje Titova skupina.“ Prokurátor tedy ve své obžalobě, okořeněné dobovou rétorikou, pozoruhodně obvinil jugoslávské komunisty z propagace velkosrbské myšlenky, proti níž celou válku a poválečné období usilovně bojovali. Viz *Bela knjiga o neprijateljskoj politici vlade Narodne republike Albanije prema Federativnoj narodnoj republici Jugoslaviji*, s. 46. V souvislosti s roztržkou Tita se Stalinem se uskutečnily procesy také v Maďarsku, kde byl jako „titoista“ odsouzen László Rajk, v Bulharsku (Trajčo Kostov), v roztržce lze také hledat kořeny procesu s Rudolfem Slánským a „jeho skupinou“. O tom nejnověji pojednává na základě důkladného archivního výzkumu publikace Slobodana SELINIČE *Jugoslovensko-čehoslovački odnosi 1945–1955* (Beograd 2010, s. 599–612).

³⁷⁵ Hoxhovu motivaci takto vidí např. jeden z nejnvlivnějších srbských historiků druhé půle 20. století Branko PETRANOVIĆ (1927–1994) v již výše citované studii *Kosovo u jugoslovensko-albanskim odnosima i projekt balkanske federacije 1945–1948* (s. 398).

³⁷⁶ *Dějiny Albánie*, s. 446.

³⁷⁷ AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 22, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, I. díl, složka Informacije, beleške, izveštaji pokrajinskih organa i organizacija Kosova u vezi sprovođenja zaključaka IV plenuma CK SKJ, vlastní výpověď bývalého policejního náčelníka okresu Djakovica Jovy Bajata z 9. listopadu 1966, s. 2. (Dále jen jako *Vlastní výpověď bývalého policejního náčelníka okresu Djakovica Jovy Bajata*)

Do oblasti také začaly pronikat ilegální skupiny, organizované albánskou výzvědnou službou, jejichž cílem bylo autonomii destabilizovat a „*propagovat principy rezoluce Informbyra*“. Také k organizování těchto skupin využívala albánská tajná policie Sigurimini pochopitelně především kosovské emigranty. První velkou a skutečně nebezpečnou ozbrojenou ilegální skupinu se UDB podařilo odhalit v září 1949 v okolí Lipljanu. Vedl ji emigrant Skender Kosova, jemuž se v krátké době podařilo získat poměrně široký okruh spolupracovníků, zdroje UDB hovoří o 57 členech. Skupinu se UDB podařilo rozbít poté, co do ní pronikli dva její tajní spolupracovníci, kteří také Skendera Kosovu zavraždili. Ještě předtím UDB odhalila a rozbila menší skupiny v Peći a Djakovici, již zformoval další „informbyrovec“ Kostadin Vasiljac spolu s albánským agentem Xhevadem Morionem.³⁷⁸ Jen mezi lety 1948–1958 měla, podle *Bílé knihy o nepřátelské politice vlády Lidové republiky Albánie vůči Federativní lidové republice Jugoslávii*, vydané ministerstvem zahraničních věcí FLRJ v roce 1961, vyslat tiranská vláda do Jugoslávie (a z drtivé většiny tedy na Kosovo a do Metochie) ve skupinách nebo jednotlivě 675 diverzantů a agentů, z nichž mělo být 548 ozbrojených.³⁷⁹ Další desítky nebo stovky agentů a skupin nejspíše pozornosti jugoslávských mocenských orgánů unikly.³⁸⁰ Takovouto metodu propagandistické a diverzní činnosti používal E. Hoxha a jeho skupina vůči Jugoslávii zhruba do poloviny 50. let. Po XX. sjezdu Komunistické strany SSSR a kritice tzv. kultu Stalinovy osobnosti z úst generálního tajemníka sovětských komunistů Nikity Chruščova, již ovšem E. Hoxha nikdy nepřijal, došlo v jugoslávsko-albánských vztazích k prvním a velmi nesmělým náznakům oteplení. Konfrontační politika však paralelně s tím přežívala až do poloviny 60. let. Podle *Bílé knihy* tak ještě mezi lety 1957–1961 v Jugoslávii probíhalo 115 procesů s agenty albánské výzvědné služby, kteří, podle svých výpovědí u soudů, měli za úkol

³⁷⁸ *Napad preko Tirane*. <http://yu-pokret.yforum.biz/rasprave-f4/kgb-proziv-jugoslavije-t203.htm>.

Významné diverzní skupiny vytvořili další kosovští emigranti – plukovník Cerim Uka pocházející z okolí Peće, major albánské armády Halit Kačanolli původem z vesnice Kačandol u Kosovské Mitrovice, Ajet Haxhia aj. Je zajímavé, že mezi nimi byly i skupiny tvořené agenty srbského původu. Šlo zejména o bývalé důstojníky JA, kteří se přiklonili k názorům zastávaným rezolucí Informbyra. Albánská výzvědná služba pak tyto nespokojené důstojníky využívala ke své činnosti. K důležitým agentům albánské výzvědné služby patřil Andro Čukić, jež zajišťoval v roce 1949 útěk bývalého velitele 2. jugoslávského stíhacího pluku v SSSR a jednoho ze zakladatelů moderního jugoslávského válečného letectva, plukovníka Mirka Ščepanoviće. Při pokusu o překročení hranic do Albánie byl ale Ščepanoviće zastřelen v léčce natražené UDB. Viz *Vlastní výpověď bývalého policejního náčelníka okresu Djakovica Jovy Bajata*, s. 3.

³⁷⁹ *Bela knjiga o neprijateljskoj politici vlade Narodne republike Albanije prema Federativnoj narodnoj republici Jugoslaviji*, s. 47n.

³⁸⁰ Operativec Jovo Bajat při svém pozdějším výslechu před stranickou prověřkovou komisí tvrdil, že pro běžné drobné zpravodajské úkoly využívala albánská služba obyvatelstvo z pohraničních albánských vesnic, jež mělo v Metochii příbuzné. Odhalování těchto skupin prý bylo velmi těžké, neboť rodinné a klanové vazby nebylo možno narušit obvyklými praktikami UDB. Také pokusy získat některé z těchto vesnických agentů-chodců jako dvojité agenty se většinou nesetkávaly s dobrými výsledky, neboť „*upřímně pracovali pro albánskou službu a vazby na nás (UDB – pozn. V. Š.) využívali pouze k tomu, aby mohli bezpečně přecházet hranici a vykonávat své úkoly...*“. Diverzanti nacházeli útočiště jako obvykle v obcích v hraničním pásu s Albánií a v oblasti Drenice. Např. z drenické obce Junik zatkla UDB 40 údajných spolupracovníků albánských diverzantů. Jako další významná útočiště se uvádějí vesnice Drenovac, Beleg, Požar, Novo Selo, Vokša, Bec, Crmnjane, Rogovo a další. *Vlastní výpověď bývalého policejního náčelníka okresu Djakovica Jovy Bajata*, s. 1, 3, 4.

vyvolávat u albánského obyvatelstva nespokojenost s jugoslávským společenským zřízením, vytvářet organizace připravující povstání a ozbrojené vystoupení proti jugoslávské správě atd. I když samozřejmě musíme připustit, že velká část těchto výpovědí byla vynucena za použití násilí, samotný fakt vysílání diverzantů ve velkém množství je nezpochybnitelný. Metochijským, makedonským a černo-horským pohraničím mělo ještě v letech 1959–1960 křížovat 16 diverzantských čet s cílem vytvářet v pohraničí pocity napětí a nejistoty.³⁸¹

V programových dokumentech jugoslávských komunistů se vždy hovořilo o tom, že přístup k národnostním menšinám nikdy nezávisel na mezinárodních vztazích s okolními zeměmi, a to ani po roce 1948!³⁸² Toto propagandistické tvrzení ovšem systém, který fungoval na Kosovu a Metochii po rezoluci Informbyra a v průběhu celých padesátých let 20. století, přesvědčivě vyvrací. UDB, jež se v důsledku roztržky se Stalinem nebývale rozrostla a změnila se v ideologickou policii, nesmiřitelně bojující proti vnitřnímu (stalinistickému, často ovšem i zcela domnělému) nepříteli všude v Jugoslávii, zavedla v jižní srbské autonomii tvrdý policejní režim a stáhla kolem ní jen velmi těžce proniknutelnou a uvolnitelnou obruč, která špatnými „mezinárodními vztahy“ jednoznačně ovlivněna byla. Etnické složení tohoto represivního orgánu, které i přes usilovné rekrutování Albánců, zůstávalo majoritně srbsko-černo-horské, pak přispělo k tomu, že všechny tvrdosti, křivdy a nespravedlnosti, jichž se UDB v tomto období v kosovsko-metochijské autonomii dopustila, byly později, po tzv. brionském plénu ÚV SKJ v roce 1966, označovány jako akt velkosrbské šovinistické tendence. Faktor ideologický, který byl v činnosti UDB v tomto období primární, pak byl při těchto hodnoceních zcela zanedbán. UDB se navíc do postavení všemocného arbitra na Kosovu a Metochii nepasovala sama. KSJ totiž i podle slov svých nejvyšších činitelů neměla kontrolu oblasti pevně ve svých rukou. Tajemník OV KSS pro KaM Djoko Pajković již v roce 1945 upozorňoval na to, že vedení strany v oblasti od nejnižších složek až po Oblastní výbor má jen malou šanci na to úspěšně oblast vést, protože KS je v autonomii slabá, prolezlá neprověřenými a nespolehlivými členy, bez velkého vlivu na „masy“, a obecně se pohybuje ve zcela neprobádaném terénu.³⁸³ Jinými slovy přiznává, že se komunistům nepodařilo proniknout do tradičních struktur albánské společnosti a vůbec už ne jim porozumět. Pajković sice hovořil o situaci v roce 1945, ale ta se příliš nezměnila ani v dalším desetiletí. Za takového stavu věcí se tedy vedoucím komunistickým představitelům zdálo bezesporu nejjednodušší přenechat iniciativu své „úderné pěsti“ – UDB. Že se k tomuto řešení později při kritice praktik státní bezpečnosti nepřiznali a ohrazovali se od něj, je samozřejmě projevem typického komunistického oportunismu.

³⁸¹ *Bela knjiga o neprijateljskoj politici vlade Narodne republike Albanije prema Federativnoj narodnoj republici Jugoslaviji*, s. 17–18.

³⁸² *Program SKJ, federacija i odnosi medju narodima Jugoslavije*. In: *Zadaci CK Srbije u razvoju medjunacionalnih odnosa i borbi protiv nacionalizma*. Beograd 1978, s. 46.

³⁸³ *Osnivački kongres KP Srbije (8–12 maj 1945)*, s. 76

Prizrenský proces

Na ideologickém základu byl manipulován i tzv. Prizrenský proces z roku 1956, který měl odhalit napojení některých vysoce postavených albánských kosovských komunistických funkcionářů na albánskou tajnou policii Sigurimini. K procesu došlo v době normalizace vztahů Jugoslávie se socialistickými zeměmi, kterou Albánie Envera Hoxhy nesledovala s přílišným nadšením. Orgány UDB v té době odhalily několik diverzních skupin z Albánie. Jednu z nich vedl jistý Sutki Hoxha z vesnice Rugova. Při soudu s touto skupinou padla celá řada jmen vysokých kosovských funkcionářů.³⁸⁴ Šlo především o Fadilja Hoxhu, v té době předsedu kosovsko-metochijské vlády, Xhavita Nimanio,³⁸⁵ člena ÚV SKJ a bývalého vysokého funkcionáře tajné policie, Ymera Pulju a několik dalších představitelů (Mehmeda Hoxhu, Avdi Bakalliho aj.). Podle UDB mohly být výpovědi skupiny z Rugovy tito funkcionáři diskreditováni i v souvislosti se zmíněným již atentátem na tajemníka oblastního výboru kosovsko-metochijské stranické organizace Miladina Popoviće.³⁸⁶ O výsledku byl informován tajemník OV SKS pro KaM Djoko Pajković, Dušan Mugoša, a také jeden ze zakladatelů UDB a muž s velkým vlivem v tajných službách, Slobodan Penezić Krcun, v té době místopředseda srbské vlády. Ti pak informovali nejvyšší jugoslávské vedení, jež se ústy Aleksandra Rankoviće vyslovalo tak, že i z důvodu etnického klidu v oblasti musejí být vysocí kosovští funkcionáři z celého procesu vyjmuti.³⁸⁷ Odsouzeno nakonec bylo několik členů střední garnitury kosovských politiků, z nichž nejvýznamnější byl vzdělaný předseda Okresního výboru SKS pro Kosovo a Metochii z Orahovce Nijaz Maljoku. Jak je zřejmé z archivních dokumentů, šlo z větší části o jeden z vykonstruovaných procesů, vyvolaných zbytnělým aparátem UDB, byť na základě některých reálných indicií. Analýza prizrenského procesu, prováděná vyšetřovací komisí ÚV SKS po brionském plénu, měla ukázat, že „*neexistoval jediný důkazní materiál, kromě výpovědí problematických a podezřelých, již do té doby trestně stíhaných lidí,*“ a že rozsudek byl vynesen bez reálných podkladů.³⁸⁸ Po brionském plénu ale vedla stranická vyšetřovací komise rozhovor také s Dragoslavem Novakovićem, velitelem

³⁸⁴ *Jugoslavija 1918–1988*, s. 1116.

³⁸⁵ Xhavid Nimanio (1919–2000), rodák z Djakovice, který vystudoval učitelskou školu v Albánii. Člen KSJ od roku 1941, člen Oblastního výboru KSJ pro Kosovo a Metochii od roku 1943. Na prvním kongresu KSS v květnu 1945 byl zvolen do ÚV KSS a později také ÚV KSJ. Zastával řadu řídicích funkcí na Kosovu a Metochii, od roku 1963 byl místopředsedou srbského parlamentu. V letech 1974–1981 byl prvním předsedou prezidia kosovské autonomie, tedy vlastně prezidentem AO KaM. Jeho politická kariéra končí v souvislosti s demonstracemi na Kosovu v roce 1981.

³⁸⁶ AS, fond SKS-CK, 1966–1967, kart. 40, Komisija CKSKS za rad SK na razvijanju odnosa medju republikama, narodima i narodnostima – sednice, II. díl, Beleška o sastanku koji je 5. marta 1968 godine održan u CK SKS o nekim političkim pitanjima u vezi sa procesima u AP KiM.

³⁸⁷ *Jugoslavija 1918–1988*, s. 1116

³⁸⁸ AS, fond SKS-CK 1966–1968, kart. 23, stenografické záznamy vedené během pohovoru s Budimirem Gajićem 21. května 1968.

kosovsko-metochijské policie v letech 1956–1960, jenž nastoupil do funkce až po prizrenském procesu a nebyl shledán odpovědným za diskriminační opatření mocenských orgánů. Kosovský policejní náčelník se při něm vypověděl, že některá podezření se sice zakládala na těžko prověřitelných, nicméně často se opakujících tvrzeních: „*At' už šlo o jakoukoli skupinu, kterou jsme odhalili, vždy jsme nějakým způsobem přišli na jméno Ymera Pulji. Vždy se také objevovalo jméno Fadilja Hoxhy. V tom smyslu, že mají jeho podporu a záštitu...*“³⁸⁹ O nejasnostech kolem procesu hovoří i skutečnost, že se na všechny soudce, kteří se procesu aktivně účastnili a byli později, po brionském plénu ÚV SKJ, žalování pro podjatost, vztahovala okamžitá amnestie.

Po kritice činnosti UDB na brionském plénu byl prizrenský proces označen za pokus o likvidaci nejvýraznějších „šiptarských“ kádrů na Kosovu.³⁹⁰ Otázka, zda mohli být nejvyšší straničtí komunističtí funkcionáři albánské národnosti spojeni s albánskou tajnou službou, jakkoli jen těžce uvěřitelná, tak zůstává dodnes nevyřešena. Mnozí srbsští historikové ovšem, s odstupem mnoha let a se zkušenostmi bouřlivého kosovského vývoje, byli (a jsou) sklonni na tuto otázku odpovídat kladně. Dvojice autoritativních badatelů Branko Petranović a Miroslav Zečević píše v jedné z edičních poznámek ve svém dokumentačním svazku *Jugoslavija 1918–1988*, že „*dnes (1988 – pozn. V. Š.), po 30 letech a ... po dvou kosovských kontrarevolucích (demonstrace 1968 a 1981 – pozn. V. Š.), během nichž stáli v čele oblasti lidé, obvinění v roce 1956 za styky se Sigurimini, jakoby svým působením potvrzovali někdejší správnost obvinění UDB...*“³⁹¹ Naopak vůdčí srbský politik a komunista Dragoljub „Dražica“ Marković, který stál po roce 1974 v čele úsilí o „rehabilitaci“ srbské státnosti a byl tedy odpůrcem přílišné samostatnosti, jež srbské autonomie dostaly novou ústavou, zdůrazňoval konciliantnost a otevřenost právě Fadilja Hoxhi a Xhavita Nimaniho, s nimiž „*mohl vždy hovořit velice otevřeně*“, a jejich spojitost s Albánií vylučoval.³⁹²

Vysídlování albánského obyvatelstva?

³⁸⁹ AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 24, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, III. díl. Zapisnici, beleške i drugi materijali komisije Izvršnog komiteta CK SKS u vezi ispitivanja odredjenih pojava u SDB i o ličnoj odgovornosti pojedinaca, a u vezi zaključaka IV plenuma SKJ. Výpověď Dragoslava Novakoviće ze dne 6. září 1966.

³⁹⁰ *Šesta plenarna sednica CK SKS*, diskusní příspěvek Stanoje Aksiće, s. 255.

³⁹¹ *Jugoslavija 1918–1988*, s. 1116. Většina „podezřelých“ funkcionářů se však od demonstrací velice tvrdě ohradila a sama je jako první (Fadilj Hoxha) označila za kontrarevoluci.

³⁹² MIHAJLOVIĆ, Branka: *Diskontinuitet*. Rozhovor s Dragoslavem Markovićem. RFE 27. února 2008. <http://www.slobodnaevropa.org/content/article/1045349.html>.

Na některých nepřesných informacích se také zakládá často využívané tvrzení, že od roku 1951 Rankovićův režim přinutil dvě třetiny Albánců (sic!), aby přijali tureckou identitu a chodili do tureckých škol, s tím, že podle dohody Jugoslávie s Tureckem z roku 1953 pak mělo během několika následujících let do Turecka z Kosova emigrovat nejméně 100 000,³⁹³ podle jiných až 230 000³⁹⁴ Albánců, vedených ovšem jako etničtí Turci! Tato čísla nemohou potvrdit žádné archivní materiály, a to ani výsledky vyšetřovacích komisí po brionském plénu ÚV SKJ z roku 1966, které jinak byly ve všech ohledech velmi důkladné a jejich závěry spíše zvýrazňovaly chyby UDB a čísla zveličovaly, než aby se je snažily shodit ze stolu.³⁹⁵ Uvidíme také dále, že v oblasti existovalo jen minimum škol s tureckým vyučovacím jazykem, které by rozhodně nebyly schopny absorbovat takové množství žáků. Tvrzení o masovém exodu Albánců tak jsou z největší části založena na propagandistických prohlášeních Hoxhova režimu,³⁹⁶ byť samozřejmě nelze říci, že by v poválečné době k vystěhovávání muslimského obyvatelstva vůbec nedocházelo.

V poválečné době se po zmíněné jugoslávsko-turecké dohodě, jež byla součástí jednání o vzniku tzv. Balkánského paktu mezi Jugoslávií, Řeckem a Tureckem, opravdu pro Turky, Albánce a slovanské muslimy možnost vystěhování do Turecka obnovila. Vystěhovalecká akce probíhala zejména v Makedonii, na Kosovu jí podle maximalistických odhadů využilo kolem 32 000 obyvatel, zejména příslušníků vzdělanější části městské populace.³⁹⁷ Tento předpoklad potvrzuje např. tajemník okresního výboru z Peče (albánského původu), který na zasedání ÚV SKS v březnu 1966 tvrdil, že gros lidí, kteří se v Peči a okolí vyjádřili jako Turci, pocházeli z řad bývalých agů, begů či zámožných obchodníků, byli nábožensky orientovaní, a domnívali se, že „*jim Turecko dá více práv než my*“.³⁹⁸ Většina vystěhovalců opustila zemi před rokem 1960, se zlepšováním hospodářské a politické situace pak vystěhovalectví do

³⁹³ Např. u John R. LAMPE, *Yugoslavia as History. Twice There was a Country*. Beograd 2004 (*Jugoslavijska kao historija*), s. 232, také Noel MALCOLM, *Kosovo, A short History*. London 1998, s. 322–323.

³⁹⁴ Pavel HRADEČNÝ ve studii *Kosovská otázka v letech 1944–1996 a její úloha v procesu dezintegrace komunistické Jugoslávie* (s. 240), opírající se o údaje kosovského badatele Hajredina HOXHYY (*Kosovo in Albanci v Novi Jugoslaviji*). In: *Albanija in Albanci*. Ljubljana 1988, s. 214.

³⁹⁵ Zpráva OV SKS pro Kosovo a Metochii ovšem, bez udání konkrétních podkladů, hovoří, o tom, že v důsledku represivních opatření UDB, zejména v souvislosti s akcí shromažďování zbraní, vystěhovalecké hnutí do Turecka zesílilo a objevily se i případy útěků přes hranice do Albánie. Nikdy však nešlo o masové záležitosti – z pečského okresu mělo během akce emigrovat 50 osob. *Ocena deformacija SUP i DB, njihovi uzroci, idejni koreni i posledice i predlog mera za njihovo razrešavanje na Kosovu i Metohiji*, s. 7.

³⁹⁶ Např. v propagandistické publikaci vydané Komisí propagandy a agitace ÚV KSA píše její autoři o tom, že je milion jugoslávských Albánců nucen... „*změnit své občanství a nazvat se Turky*“. *Bela knjiga*, s. 50.

³⁹⁷ I v předválečné době využívala různých vysídleleckých výhod zejména vzdělanější část muslimského obyvatelstva. Svědčí o tom i stížnosti představitelů jugoslávských muslimů z jižních oblastí země, kteří na kongresu evropských muslimů, jenž se uskutečnil v září 1935 v Ženevě, zdůrazňovali, že se po balkánských válkách vystěhovala podstatná část muslimské inteligence, učitelů i teologů, a lid tak „*zůstal bez vůdců, dezorientovaný a zmatený*“, s tím, že proces vystěhování vzdělanějších vrstev pokračoval i po první světové válce. Viz <http://www.sarajevo-x.com/forum/viewtopic.php?f=49&t=54332>, přístup 5. července 2010.

³⁹⁸ AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 28, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma SKJ, VIII. díl, stenografické záznamy ze setkání uskutečněného na ÚV SKS s tajemníky okresních (opštinských) výborů o otázkách mezietnických vztahů, Bělehrad 15. března 1966.

Turecka výrazně pokleslo!³⁹⁹ V. Jovanović uvádí počet všech vystěhovaných muslimů z Jugoslávie mezi lety 1953—1961 na 164 000 osob, s tím, že např. 74 % všech emigrantů z Makedonie v roce 1960 tvořili osoby turecké národnosti (což samozřejmě nevylučuje Albánce, kteří přijali tureckou identitu). O poklesu emigrace po roce 1960 svědčí i oficiální údaj z roku 1970, v němž se z Makedonie do Turecka trvale vysídlilo 180 osob. Jovanović udává také zprávy z tureckých zdrojů, podle nichž mělo do Turecka mezi lety 1945–1978 emigrovat 160 000 muslimů.⁴⁰⁰

Akce shromažďování zbraní

Zbraň tvořila vždy součást identity zejména příslušníků ghegských (a tedy i kosovských) kmenů, byla i nedomyslitelným doplňkem lidového kroje. Již snahy mladotureckých úřadů po omezení práva veřejně zbraň nosit byly jednou z příčin albánských povstání v letech 1909–1912. I bez událostí druhé světové války by tedy bylo albánské obyvatelstvo na Kosovu poměrně dobře ozbrojeno. Staré pušky a revolvery se zdobenými pažbami z osmanských dob však za války definitivně vystřídala nová výzbroj. Odzbrojení (a částečně i pobití) některých jednotek jugoslávské jižní armády, která zakončila své neslavné bojové vystoupení v dubnu 1941 v Metochii, odzbrojení italských jednotek po kapitulaci v roce 1943, zbraně které byly německou správou rozděleny mezi kosovský pluk, albánské dobrovolníky a další kolaborantské jednotky, to vše přispělo k „modernizaci“ tradičního albánského arsenálu, mezi nímž od té doby nechyběly ani samopaly a kulomety. Většina těchto zbraní zůstala po válce mezi obyvatelstvem. Do země se navíc dostávaly nové zbraně z Albánie v rámci diverzních akcí. Na přítomnost nelegálně držených zbraní čas od času upozornily případy vykonané krevní msty a dalších trestných činů, při jejichž vyšetřování přicházely policejní složky, často díky udání, na ukryté zbraně i na indicie, že se do země dostává různými kanály přes hranice i nová výzbroj, ba že se se zbraněmi také obchoduje.

Podle zákona o držení střelných zbraní bylo v Jugoslávii možno za určitých podmínek vlastnit krátké střelné zbraně (pistole a revolvery), pušky (s výjimkou loveckých) pak mohly mít pouze osoby s válečnými zásluhami, nebo, v případě kosovsko-metochijské autonomie, ty, které se podílely na likvidaci „ballistických“ skupin. Na základě výše zmíněných případů se pak začala v Metochii, s vědomím a souhlasem OV SKS pro Kosovo a Metochii, spontánně rozvíjet akce UDB ve spolupráci s policií, při níž bylo obyvatelstvo přesvědčováno, že má odevzdat zbraně k registraci (s tím, že si v odůvodněných případech

³⁹⁹ FŇUKAL, M. – ŠRUBAŘ, M.: *Dopady nucených migrací v oblasti Kosova*, s. 44.

⁴⁰⁰ JOVANOVIĆ, Vladan: *In search of Homeland? Muslim migration from Yugoslavia to Turkey 1918–1941*. Tokovi istorije (Beograd), 2008, č. 1–2, s. 65. Jovanović uvádí i extrémní tvrzení dr. Hajredina Hoxhy z prištinské univerzity, publikované ve sborníku *Iseljništvo naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne veze s domovinom* (Zagreb 1978), že v Turecku žije milión Albánců vystěhovaných mezi lety 1945–1978!

bude moci ponechat i pušky). Akce probíhala víceméně i ve shodě s postupem srbského ministerstva vnitra, které již koncem roku 1954 nařídilo všem policejním okrskům pod svou pravomocí (tedy i ve vlastním Srbsku a ve Vojvodině), že mají provádět registraci nepřihlášených zbraní. Ve větším rozsahu se policie tohoto úkolu v rámci vlastního Srbska chopila pouze v jižních oblastech, kde žilo od Berlínského kongresu kolonizační obyvatelstvo převážně původem z Černé Hory, o němž se vědělo, že má ke zbraním podobný vztah jako Albánci.⁴⁰¹

Akce ale nezačala ve všech okresech autonomie zároveň a ani v době jejího největšího rozmachu nešlo o celoplošnou razii. Na začátku se jednalo spíše o nekoordinovanou činnost, bez pevného a předem stanoveného plánu. Své počátky měla v Peči a okolí. V prosinci 1955, na poradě policejních náčelníků z Kosova, výsledky pečského „sběru“ zbraní představil tamní policejní velitel Vujo Vojvodić. Na popud vedoucího kosovského oblastního úřadu ministerstva vnitra Čedomira Mijoviće pak měla být akce zahájena také v dalších krajích.⁴⁰² Záleželo ale evidentně na aktivitě okresních velitelů, neboť akce se poté v plné síle přenesla do oblasti Djakovice (velitel Jovo Bajat) a Prizrenu (velitel Budimir Gajić), zatímco např. gnjilanský a prištinský kraj zůstaly zpočátku zcela ušetřeny a i později v nich nedocházelo k závažnějším excesům. Všude se samozřejmě našlo velké množství zbraní, s rozvojem akce také začaly na policejní stanice docházet četná udání, takže celou věc již nebylo možno zastavit, ani kdyby k tomu existovala politická vůle. Operativní policejní důstojníci proto přesně rozpracovali pokyny pro její provádění. Na krajských policejních ředitelstvích se při vyšetřování po brionském plénu v roce 1966 našly dokonce zpracované seznamy, z nichž je zřejmé, kdy a jaký dům měl být vyšetřován, který člověk měl být pozván k výslechu a dokonce i jak s ním mělo jednat.⁴⁰³

V pokynech k provádění akce byl kladen důraz na „dobrovolnost“ předávání zbraní! Policie se proto snažila získat na svou stranu „vážené lidi“ z albánské společnosti, tedy zejména rodové a kmenové stařešiny, celkově se ovšem přesvědčování nesetkalo s velkým ohlasem, a to ani u lokálních komunistických funkcionářů, kteří měli jít příkladem.⁴⁰⁴ Jak při výslechu stranickou prověřkovou komisí později poznamenal krajský policejní náčelník v Prizrenu, „Šiptari rádi ukryvají nějakou tu pušku“, neboť prý mezi nimi vládlo přesvědčení „*necht' (puška – pozn. V. Š.) zůstane tam, kde je, jednou ji budu potřebovat... Dojde-li k nějakému převratu, bude zapotřebí se vypořádat s tím nebo*

⁴⁰¹ AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 22, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, I. díl, složka Informacije, beleške, izveštaji pokrajinskih organa i organizacija Kosova u vezi sprovođenja zaključaka IV plenuma CK SKJ, výpověď bývalého srbského ministra vnitra Vojkana Lukiće před prověřkovou komisí ÚV SKS.

⁴⁰² Tamtéž, *Vlastní výpověď bývalého policejního náčelníka okresu Djakovica Jovy Bajata*, s. 6.

⁴⁰³ AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 23, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, II. díl, stenografické záznamy vedené během rozhovoru s Čedomirem Mijatovićem 13. května 1968, s. 42, a 21. května 1968, s. 25.

⁴⁰⁴ PELIKÁN, Jan: *Dva dokumenty o plošném vybírání nelegálně držných zbraní v Kosovu v polovině 50. let 20. století*. Slovánský přehled 91 (2005), s. 476.

oním“.⁴⁰⁵ Odpor proti odevzdávání zbraní samozřejmě pro UDB znamenal jediné – pušky a další zbraně se přece neschovávají z „vlasteneckých“ důvodů.⁴⁰⁶ V prvních měsících roku 1956 tak zřejmě i v důsledku tohoto závěru začala akce v některých oblastech jižní srbské provincie nabývat charakteru razie, která svými rozměry vyvolávala zdání, že situace v oblasti je zralá na povstání.⁴⁰⁷ I podle některých děl srbských národovecky orientovaných historiků svou tvrdostí překračovala všechny meze a měnila se v terorizování obyvatelstva.⁴⁰⁸

O své činnosti ovšem oblastní úřad ministerstva vnitra pečlivě informoval jak vedoucí činitele srbského ministerstva (zejména ministra Vojina Lukiće), tak, jak vyplývá ze zprávy vyšetřovací komise vytvořené po brionském plénu, i orgány federální – tehdy osobně federálního ministra vnitra Svetislava Stefanoviće⁴⁰⁹ a Aleksandra Rankoviće, kteří údajně dostávali svodky o akci každých 24 hodin,⁴¹⁰ se stavem věcí byl bezesporu seznámen i J. Broz Tito.

Většina policejních náčelníků odpovědných za průběh akce při pozdějších výsleších před prověřkovými komisemi ÚV SKS tvrdila, že se snažila, aby ve všech vesnicích bez ohledu na národnost probíhala akce mírně, místní operativci však prý pracovali příliš horlivě.⁴¹¹ Náčelníci také potvrdili také, že zbraně byly nacházeny jak u Srbů, tak u Albánců katolické i islámské víry.⁴¹²

Při akci jak policie, tak orgány UDB používaly různého druhu nátlaku. K nejmírnějším bezesporu patřilo poškozování domů při hledání: Podle zprávy pečské služebny probíhal tento druh nátlaku tak, že policejní hlídky vybavené patřičným zmocněním (povolením k domovní prohlídce apod.), nejprve vyzvaly vlastníky domů, aby zbraně dobrovolně vydali. „Avšak ... Šiptari, zdůrazňovala zpráva z Peče, „pokud jednou řeknou, že nemají zbraně, toto tvrzení úporně opakují do chvíle, než jsou zbraně nalezeny. V těchto případech naše orgány

⁴⁰⁵ AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 23, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, II. díl, stenografické záznamy vedené během rozhovoru s Budimirem Gajićem 21. května 1968.

⁴⁰⁶ Tamtéž, pohovor s Čedomirem Mijovićem 21. května 1968, s. 6.

⁴⁰⁷ AS, fond SKS-CK 1966–1968, kart. 23, stenografické záznamy vedené během pohovoru s Budimirem Gajićem, 21. května 1968, s. 6–8.

⁴⁰⁸ BOGDANOVIĆ, D.: *Knjiga o Kosovu*, s. 246.

⁴⁰⁹ Svetislav Stefanović zvaný Čeća (1910–1980) byl členem KSJ od roku 1928, absolvoval v Moskvě tamní školy pro zahraniční komunisty, v Jugoslávii byl za svoji ilegální činnost několikrát vězněn. V odboji působil v různých vedoucích funkcích a také jako politický komisař několika partyzánských oddílů. Po zformování komunistické tajné policie OZNA v květnu 1944 se stal zástupcem jejího náčelníka. Od roku 1946 do roku 1953 byl zástupcem ministra vnitra FLRJ Aleksandra Rankoviće a poté až do svého odvolání na brionském plénu v roce 1966 zastával funkci federálního ministra vnitra.

⁴¹⁰ *Ocena deformacija SUP i DB, njihovi uzroci, idejni koreni i posledice i predlog mera za njihovo razrešavanje na Kosovu i Metohiji*, s. 6. Vzhledem k tomu, že na „frakcionářskou skupinu Ranković – Stevanović“ se po brionském plénu svedly mnohé věci, s nimiž neměla nic společného, není tento údaj zcela věrohodný.

⁴¹¹ Dragoslav Novaković jenž nastoupil do funkce policejního ředitele Kosova a Metochie v prosinci 1956 a střetával se již jen s důsledky, jež akce vyvolala, ji označil za „hloupou a neodpovědnou“ mj. právě proto, že při ní byly poskytnuty velké pravomoci místním policejním stanicím a jejich velitelům, kteří pak svoji moc zneužívali. AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 24, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, III. díl. Zapisnici, beleške i drugi materijali komisije Izvršnog komiteta CK SK Srbije u vezi ispitivanja odredjenih pojava u SDB i o ličnoj odgovornosti pojedinaca, a u vezi zaključaka IV plenuma SKJ. Výpověď Dragoslava Novakoviće ze dne 5. září 1966, s. 2.

⁴¹² AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 23, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, II. díl, stenografické záznamy vedené během rozhovoru s Budimirem Gajićem 21. května 1968, s. 3–4.

hledaly ve všech stěnách, rozebíraly zdi i v místech, kde věděly, že tam nic není, a teprve na konci razie prohledaly místo, kde byly zbraně ukryty. Protože v každém z těchto případů se ukryté zbraně našly, obyvatelstvo začalo chápat, že před milicí nemohou nic ukrýt, a lidé začali odevzdávat zbraně i sami, dokonce je na koních přivázeli na nejbližší stanici...⁴¹³ Při vymáhání zbraní se však využívalo i bití, mučení⁴¹⁴ či psychického vydírání. O vyšetřovacích praktikách podává zajímavé svědectví výpověď krajského policejního náčelníka v Prizrenu Budimira Gajiće: „Policejní pendrek mnohé vystrašil, takže po jeho aplikaci někteří již na první výzvu, v předtuše toho, co by je mohlo čekat, jestliže zbraň nevydají, přistoupili k jejímu předání. Při výslechu jedné osoby jsme dokázali být úporní a zadržovat ji a vyslýchat i 4–5 dní a nepustit ji, dokud zbraň nevydala. Byly i případy, že vyslýchaní museli stát řadu hodin ve sněhu, a ještě přitom byli bití...“⁴¹⁵

Podle vyšetřovací zprávy Oblastního výboru SKS pro Kosovo a Metochii ze září roku 1966 při této akci podlehl policejnímu násilí šestnáct osob, dvě v důsledku útrap a ponížení spáchaly sebevraždu a jedenáct zůstalo s těžkými a trvalými zdravotními problémy.⁴¹⁶ Orgány UDB a policie měly podle této zprávy vyšetřit během několika měsíců 30 000 občanů. V některých vesnicích prý nezůstal výslechu ušetřen žádný dospělý člověk.⁴¹⁷ O psychóze, která zavládla, svědčí i případy, kdy lidé, kteří žádnou zbraň neměli, odcházeli např. do sousední Makedonie, kde koupili pušku, již pak předali policii, aby se vyhnuli tortuře při jejím vymáhání. Poté, co na veřejnost prosákly zprávy o policejních praktikách, se ale objevilo také mnoho udání, jimiž si občané vyřizovali své účty. Rozumělo se totiž, že člověk, na něhož došlo udání, že vlastní zbraň, bude zapírat, protože ve skutečnosti žádné nemá, a že tedy bude přinejmenším zbit.⁴¹⁸ Udávání ze strany těch, kteří o zbraň přišli, a byli tedy z tradičního pohledu handicapováni – neozbrojeni – bylo jistě vedeno i snahou nezůstat v takovéto potupě

⁴¹³ PELIKÁN, Jan: *Dva dokumenty o plošném vybírání nelegálně držených zbraní v Kosovu v polovině 50. let 20. století*. Slovanický přehled 91 (2005), s. 476.

⁴¹⁴ Dragoslav Novaković upozorňoval před komisí ÚV SKS na mučení pomocí polního telefonu, při němž se dva dráty vycházející z telefonu přiloží na uši a zatočí se kličkou. Této tortuře mělo podlehnout několik lidí se slabším srdcem! Hovořil také o tom, že tato praxe po jeho příchodu na Kosovo přestala (a nebyla hlášena žádná zabití), nicméně se tolerovalo např. políčkování, což podle něj byla rozšířená policejní praxe v celé Jugoslávii. Fyzické násilí měla ale více používat kriminální policie než UDB, neboť „ta má nejčastěji co do činění s politickými delikventy, kteří si pomocí advokátů i na soudu obstarají satisfakci za takovéto postupy, zatímco kapesní zloděj, ač bit jak žito, si nikdy stěžovat nebude...“. AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 24, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, III. díl. Zapisnici, beleške i drugi materijali komisije Izvršnog komiteta CK SK Srbije u vezi ispitivanja odredjenih pojava u SDB i o ličnoj odgovornosti pojedinačaca, a u vezi zaključaka IV plenuma SKJ. Výpověď Dragoslava Novakoviće ze dne 5. září 1966, s. 7–9.

⁴¹⁵ AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 22, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, I. díl, složka Informacije, beleške, izveštaji pokrajinskih organa i organizacija Kosova u vezi sprovođenja zaključaka IV plenuma CK SKJ. Závěrečná zpráva komise výkonného výboru ÚV SKS pro vyšetřování bývalých funkcionářů UDB Čedomira Mijoviće, Jovy Bajata, Budimira Gajiće a Vuji Vojvodiće, s. 10.

⁴¹⁶ *Ocena deformacija SUP i DB, njihovi uzroci, idejni koreni i posledice i predlog mera za njihovo razrešavanje na Kosovu i Metohiji*, s. 7.

⁴¹⁷ Tamtéž.

⁴¹⁸ AS, fond SKS-CK 1966–1968, kart. 23, stenografické záznamy vedené během pohovoru s Budimirem Gajićem 21. května 1968.

sám. Možná, jak se domnívá J. Pelikán, i z důvodu tradiční krevní msty: osoba beze zbraně by se nemohla bránit případnému ozbrojenému útoku sousedů.⁴¹⁹

V autonomii tehdy zavládla atmosféra obecného strachu, byť nikdo, kdo zbraň předal (třeba i po tortuře), nebyl potrestán.⁴²⁰ Akce, provázená takto rozsáhlým státním bezprávím, samozřejmě musela vyvolat silnou odezvu mezi občany. Postupně se jí proto musely začít zabývat vedoucí orgány kosovsko-metochijské autonomie, na špatné zacházení při vyšetřování docházely udání i na nejvyšší místa federace.⁴²¹ Ty ovšem byly s postupem razie seznámeny, neděla se bez jejich schválení a vědomí. Na rozšířeném zasedání OV SKS pro Kosovo a Metochii s náčelníky správ UDB a veliteli policie byli přítomni všichni nejvyšší představitelé oblasti – Djoko Pajković, Dušan Mugoša, Xhavit Nimani, Fadilj Hoxha, Kolë Shiroka, Ismet Shaciri a další,⁴²² kteří tak věděli přinejmenším i o některých excesech a případech úmrtí při vyšetřování! Jediným kosovsko-metochijským politikem, který s akcí nesouhlasil, byl údajně tehdejší předseda kosovsko-metochijské vlády Fadilj Hoxha.⁴²³ Akci se navíc, jak potvrdil později např. politický tajemník OV SKS pro Kosovo a Metochii Velli Deva, mezi politickými špičkami oblasti nepřikládal ten význam, jaký získala po brionském plénu ÚV SKJ.⁴²⁴ Někteří vysoce postavení funkcionáři, např. Xhavit Nimani,⁴²⁵ Elhamia Nimaniová aj. v ní prý sice viděli od počátku protialbánský osten, ale mlčky ji tolerovali, „neboť v oblastním výboru (SKS pro Kosovo a Metochii – pozn. V. Š.) tehdy stejně rozhodovali dva tři lidé“ (Nimani měl pravděpodobně na mysli zejména Dušana Mugošu a Kolë Shiroka – pozn. V. Š.), kteří měli být přes srbského ministra vnitra Vojkana Lukiće a šéfa srbské UDB Slobodana Peneziće Krcuna přímo navázáni na ÚV SKS, a názor ostatních nikoho moc nezajímal.⁴²⁶ Celé kosovské vedení tedy o akci vědělo a z větší části ji i schvalovalo, resp. nepodniklo nic, co by ji mohlo zmírnit nebo jí zamezit. Jejich odsuzující prohlášení a „překvapení“ po brionském plénu v roce 1966

⁴¹⁹ PELIKÁN, Jan: *Dva dokumenty o plošném vybírání nelegálně držených zbraní v Kosovu v polovině 50. let 20. století*. Slovanický přehled 91 (2005), s. 476.

⁴²⁰ AS, fond SKS-CK 1966–1968, kart. 23, stenografické záznamy vedené během pohovoru s Čedomirem Mijavićem 21. května 1968, s. 6.

⁴²¹ Závěrečná zpráva komise výkonného výboru ÚV SKS pro vyšetřování bývalých funkcionářů UDB Čedomira Mijaviće, Jovy Bajata, Budimira Gajiće a Vuji Vojvodiće uvádí případ, kdy na vyšetření stížnosti občana albánské národnosti trval přímo Edvard Kardelj (s. 13). Viz AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 22, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, I. díl, složka Informacije, beleške, izveštaji pokrajinskih organa i organizacija Kosova u vezi sprovođenja zaključaka IV plenuma CK SKJ.

⁴²² AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 23, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, II. díl, stenografické záznamy vedené během pohovoru s Budimirem Gajićem 21. května 1968, s. 19.

⁴²³ Tamtéž, Pokrajinski komitet SKS za Kosovo i Metohiju – Ocena deformacija SUP i DB, Stenogram vedený během rozhovoru s Čedomirem Mijavićem, s. 23.

⁴²⁴ Tamtéž, s. 26.

⁴²⁵ Po brionském plánu, na VI. zasedání SKS v září 1966 prohlásil Nimani, že se sám cítí vinen, protože věděl o nějakých úmrtích během akce vymáhání zbraní (a tvrdil, že během akce došlo i k vraždám Srbů), nicméně neměl dostatek smělosti podniknout patřičné kroky k tomu, aby se tyto případy policejní zvláde vyšetřily.

⁴²⁶ AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 24, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, III. díl. Zapisnici, beleške i drugi materijali komisije Izvršnog komiteta CK SKS u vezi ispitivanja određenih pojava u SDB i o ličnoj odgovornosti pojedinaca, a u vezi zaključaka IV plenuma SKJ, výpověď Dragoslava Novakoviće ze dne 5. září 1966, s. 4.

tedy byla značně licoměrná, čímž se ovšem nelišila od dalších vysokých stranických funkcionářů, včetně jugoslávského prezidenta.

Politická neúnosnost celé situace ovšem přinutila oblastní vedení jednat. V únoru 1956 se sešla komise Oblastního výboru SKS pro Kosovo a Metochii s oblastními policejními náčelníky a představiteli UDB, na níž se konstatovalo, že „*co se stalo, stalo se*“, do budoucna však při vymáhání zbraní doporučovala přestat s fyzickým mučením. Akci jako takovou tedy komise zastavit nehodlala, neboť došla k poznání, že se podařilo nalézt cca 50 % zbraní a je tedy zapotřebí zabavit i ten zbytek. Razie pak pokračovala další dva měsíce, aby postupně vyzněla do ztracena.⁴²⁷

Z hlediska UDB a ministerstva vnitra byla akce oceněna jako přínosná. Např. jen v okrese Kosovska Mitrovica bylo nalezeno 2 000 pušek, 500 pistolí, 45 lehkých kulometů, několik těžkých kulometů, několik set granátů, dva minomety a jedno dělo, jehož majitelem byl Srb, neboť akce se samozřejmě neomezovala pouze na albánské obyvatelstvo.⁴²⁸ Ve snaze příslušníků UDB dokázat, že akce nemá etnickou konotaci, přitom docházelo k paradoxním situacím. Dokumenty z vyšetřování odpovědných pracovníků UDB v autonomii uvádí např. událost, kdy ve vesnici Klokot byli u plotu shromážděni vyslýchání místní Albánci. Náhodou šel kolem Srb z vedlejší vesnice. Jeden z Albánců se na vyšetřovatele obrátil se slovy, že činí nátlak pouze na Albánce. Vyšetřovatelé tedy zavolali náhodného kolemjdoucí Srba a před zraky vyšetřovaných Albánců jej zbili do bezvědomí, aby dokázali, že to není akce zaměřená pouze vůči Albáncům!⁴²⁹ Celkově mocenské orgány na Kosovu a v Metochii (kde akce, zřejmě i v důsledku blízkosti albánských hranic, nabyla daleko dramatičtějších a surovějších rozměrů než na Kosovu), shromáždily 9 047 pušek, 3 500 pistolí, 109 samopalů převážně německé válečné výroby (označovaných jako Schmeisser, správně ale MP 38 nebo MP 40), 67 lehkých i těžkých kulometů, několik minometů, zmiňované již dělo a mnoho set tisíc kusů nejrůznější munice.⁴³⁰ Při razích se často našlo v jednom domě i 4–5 pušek, schovaných ve stěnách, ve vykotlaných stromech apod. Munice k nim, uložená obvykle v sádlem napuštěných textiliích, byla ale podle názoru odborníků právě proto jen s obtížemi použitelná.⁴³¹ Při akci docházelo občas i tragikomickým scénám. Šéf kosovského vnitra Mijović vzpomněl před prověřkovou komisí případ, kdy znali přesné výrobní číslo hledané pušky. Člověk, který ji měl vlastnit, přinesl na služebnu postupně sedm pušek, teprve osmou však s odpovídajícím číslem. „*Kdybych věděl, kterou*

⁴²⁷ AS, fond SKS-CK 1966–1968, kart. 23, stenografické záznamy vedené během pohovoru s Budimirem Gajićem 21. května 1968, s. 12.

⁴²⁸ Tamtéž, stenografické záznamy vedené během pohovoru s Jovou Bajatem 14. května 1968, s. 22.

⁴²⁹ Tamtéž, stenografické záznamy vedené během pohovoru s Čedomirem Mijovićem 13. května 1968, s. 19.

⁴³⁰ Tamtéž, *Ocena deformacija SUP i DB, njihovi uzroci, idejni koreni i posledice i predlog mera za njihovo razrešavanje na Kosovu i Metohiji*, s. 7.

⁴³¹ Tamtéž, stenografické záznamy vedené během rozhovoru s Budimirem Gajićem 21. května 1968, s. 4–6. Gajić při prověrkách vzpomínal na případy, kdy např. v Orahovci našli ve zdi pět zcela nových pušek, ve stavu, v jakém vyšly ze zbrojovky v Kragujevci, a 300 nábojů.

hledáte,“ reagoval, poté, co policisté potvrdili shodu čísel, „hned bych ji přinesl...“⁴³²

Dragoslav Novaković, náčelník oblastní policie po akci shromažďování zbraní, při stranických prověrkách po brionském plénu dosvědčoval, že vedoucí osobnosti UDB i federálního ministerstva vnitra Slobodan Penezić Krcun, Vojin Lukić a také „někteří soudruzi z oblastního výboru (SKS pro Kosovo a Metochii – pozn. V. Š.), zejména Dušan Mugoša, akci oceňovali jako úspěch UDB, s výjimkou určitého přehánění ve smyslu fyzického mučení jednotlivých občanů“. Na jiném místě své výpovědi pak zdůrazňuje, že i poté, co byla akce zastavena, chtěl srbský ministr vnitra Vojin Lukić pokračovat, s tím, že se zbraně nebudou odebírat, „byť by to byl kulomet, a že všichni dostanou povolení, pouze je důležité, aby zbraně nahlásili“. Tato iniciativa již ale neměla žádný efekt, neboť po všem, co se událo, již byli „Šiptari nedůvěřiví“, a zůstali vůči mocenským orgánům nedůvěřivými i nadále.⁴³³

Kosovští Albánci byli bezesporu nejvíce ozbrojenou komunitou celé Jugoslávie. Z hlediska bezpečnosti státu je logické, že přítomnost tisíců kusů zbraní mezi obyvatelstvem nemůže nechávat mocenské orgány klidným, zejména ne v době konfliktních padesátých let. Zdánlivý přínos akce spočívající ve shromažďování respektabilního arzenálu zbraní ovšem zaniká ve srovnání s tím, co do budoucna způsobila. V pozdějších dokumentech byla označena jako nejtemnější období poválečného vývoje Kosova. Metodami práce UDB, celoblastními rozměry a zejména svými politickými důsledky zpomalila rozvoj oblasti, zanechala mezi kosovsko-metochijskými Albánci velkou nedůvěru k systému a především vybudila antisrbské nálady. Razie sice byla zaměřena na obyvatelstvo bez rozdílu národnosti, již samotné složení kosovsko-metochijského obyvatelstva ovšem určilo, že vyšetřování budou především občané albánské národnosti a vyšetřovateli zejména příslušníci národnosti srbské. Ani základní cíl akce – odzbrojení obyvatelstva autonomie, nakonec dosažen nebyl, neboť obyvatelstvo si zbraně během nedlouhé doby opět pořídilo: závěrečná zpráva vyšetřovací komise OV SKS pro Kosovo a Metochii ze srpna 1966 hovoří o tom, že orgány ministerstva vnitra v autonomii registrují 15 000 kusů různých oficiálně držených zbraní, v jedné té době bylo ještě dalších 4 500 žádostí!⁴³⁴

⁴³² Tamtéž, s. 19.

⁴³³ AS, fond SKS-CK, 1966-1968, kart. 24, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, III. díl, výpověď Dragoslava Novakoviće ze dne 6. září 1966, s. 2 a z 9. září 1966, s. 6.

⁴³⁴ Tamtéž.

Kosovská každodennost a její úskalí

Proporcionalita jako hlavní kritérium integrace

Situace v oblasti se po doznění akce shromažďování zbraní postupně zklidnila. Závěry pléna ÚV SKJ z listopadu roku 1959 pak ukládaly všem stranickým organizacím pracovat na další afirmaci národnostních menšin a jejich co největší integraci do systému včetně všech mocenských institucí. Příslušníci menšin měli být nadále ve všech složkách politického systému zastoupeni proporcčně, podle jejich podílu na složení obyvatelstva. Poměrné zastoupení se od té doby stalo hlavním kritériem „integrace“ menšiny v komunistické Jugoslávii, aniž by se přitom hledělo na problémy, které snaha o procentuální vyrovnanost mohla způsobit, a aniž by se zároveň braly v úvahu jiné možnosti afirmace menšin než právě tato.

Na Kosovu snaha o proporcionalitu na přelomu 50. – 60. let 20. století stále ještě narážela na limity albánské vzdělanosti. I po patnácti letech od osvobození oblasti chyběly středoškolsky i vysokoškolsky vzdělané albánské kádry, které by byly schopny úspěšně zastávat vysoké politické i administrativní funkce. Jistá skupina odborně způsobilých kandidátů albánské národnosti sice existovala, ta však měla nepatřičnou válečnou minulost, jež v komunistické Jugoslávii jejího nositele automaticky zcela diskreditovala. K přiblížení situace na Kosovu si pomůžeme malou statistikou: v roce 1961 se v autonomii 52 % obyvatelstva živilo výhradně zemědělskou produkcí (v roce 1948 tento podíl činil 61,1 %). Skutečný obraz poměru lidí zaměstnaných v zemědělství však získáme teprve tehdy, porovnáme-li jej v rámci jednotlivých kosovských etnik. U Albánců toto procento činilo 75,8 %, zatímco u Černohorců pouze 37 %. A z těchto čísel pak vyplývají i další. Z celkového počtu albánského obyvatelstva bylo pouze 6,3 % zaměstnáno jako dělníci či úředníci (18,8 % ekonomicky aktivního albánského obyvatelstva), zatímco u Srbů to bylo 14,1 % (36,4 % ekonomicky aktivního srbského obyvatelstva), u Černohorců dokonce 19,7 % (57,7 %). Svou roli zde ovšem hrál také faktor dosídlenecký. Ti, kteří se na Kosovu nově usadili po válce, šli obvykle za prací. Zaměstnávali se tedy v průmyslu, popř. jako úředníci v administrativě aj., zatímco domácí obyvatelstvo dlouho zachovávalo svůj zemědělský charakter. Také pokud jde o kvalifikaci, počet nevyučených a nekvalifikovaných dělníků byl největší v albánské národnosti.⁴³⁵

Až do konce 80. let 20. století byla proporcionalita jedním z hlavních motorů politické práce v „boji“ proti nacionalistickým excesům. Na všechny funkce, řídicí místa, ale i na obyčejnou práci např. v dolech byly vypisovány národnostní kvóty, které nesměly být překročeny. I to pak byl zřejmě jeden z důvodů,

⁴³⁵ AS, fond SKS-CK, kart. 1, Čtvrtá plenarna sednica CK SKS 8. 2. 1966, příloha *Neki statistički podaci o dostignutim rezultatima i kretanjima u poljoprivredi i na selu* (Beograd, prosinec 1965), tabulky 3 a 4.

proč oblast opouštělo vzdělané nealbánské obyvatelstvo, neboť díky kvótám nemělo možnost najít v autonomii adekvátní práci.

Nejrychleji začala být „proporcionalita“ doháněna v politické sféře. Od konce 50. let v ní vidíme velice rychlý nárůst albánských kádrů. Poměr albánských a srbských představitelů se směrem k „poměrnému zastoupení“ vyrovnával tempem, které se na počátku padesátých let zdálo být nemožné. V roce 1963 tak oblast do Federálního parlamentu volila 35 poslanců, z nichž bylo 21 albánské národnosti, do srbského parlamentu 55 poslanců, z nich pak 36 albánské národnosti. Parlament kosovsko-metochijské autonomie měl v té době 270 (!) poslanců – 66 Srbů, 158 Albánců, 22 Černohorců, 7 Turků a 17 z kategorie ostatních, kam spadali zástupci slovanských muslimů, kosovských Charvátů (tzv. Janjevců) a také Romů. Oblast byla v té době rozčleněna na 22 okresů (srch. opština), v jejichž vedení působilo 2 248 zastupitelů: 1 388 Albánců, 656 Srbů, 131 Černohorec, 17 Turků, a 56 „ostatních“.⁴³⁶

Pokud jde o zastoupení Albánců v komunistické straně, což bylo v té době hlavní kritérium pro jakoukoli další kariéru, tvořil v roce 1965 počet příslušníků albánského etnika 48,9 % z celkového počtu členů SKJ na území kosovsko-metochijské autonomie. V obecních výborech pak z celkového počtu komunistů představovali Albánci 57,4 %.⁴³⁷ Konkrétně pak, k 31. prosinci 1964, bylo na Kosovu a Metochii dohromady 41 661 členů SKS (zatímco např. v ne příliš lidnatější Vojvodině 113 568).⁴³⁸ Z celkem 672 členů okresních výborů SKS na Kosovu bylo 303 Srbů, 2 Charváti, 56 Černohorců, 3 se deklarovali jako Jugoslávci, Albánců bylo 386, Turků pak 5.⁴³⁹ Celkově vypadala etnická struktura komunistického členstva následovně: Srbů 15 282, Charvátů 202, Černohorců 4 877, Albánců 19 981, Turků 258, ostatních 821.⁴⁴⁰

Tato čísla jednoznačně dokazují, že snaha o „rovnoprávnou“ účast Albánců ve vedoucích funkcích byla srbskými i jugoslávskými komunisty skutečně považována za prioritu. V roce 1975 již sedělo v parlamentu kosovské autonomie mezi 189 poslanci 130 Albánců (68,8 %), což v té době prakticky odpovídalo procentnímu zastoupení albánského etnika v autonomii.⁴⁴¹ Analýzy ÚV SKS z téhož roku také ukazují, že i mezi zaměstnanci se národnostní struktura blížila skutečnému obrazu obyvatelstva v autonomii, v proporcionalitě pokulhávala pouze sféra nejrůznějších odborných pracovníků a specialistů.

⁴³⁶ *Dvadeset godina razvitka Kosova i Metohije*. In: Kosovo i Metohija 1943–1963, nestr.

⁴³⁷ AS, fond SKS-CK, kart. č. 1, Treća plenarna sednica CK SKS 7. 1. 1966, dokumentacija. Příloha *Analiza izbora i sastava preduzetnih, opštinskih i sreskih komiteta SKS izabranih 1964 godine* (Beograd, prosinec 1965), s. 26.

⁴³⁸ Tamtéž, příloha *Statistički pregled članova sreskih, opštinskih i preduzetnih komiteta SKS (1950, 1961, 1963, 1964 godine)*.

⁴³⁹ Tamtéž, s. 35.

⁴⁴⁰ Tamtéž, s. 37.

⁴⁴¹ AS, fond SKS-CK, kart. 257, Komisija Predsedništva CK SKS za politički sistem i medjunacionalne odnose, sednice IX 1974 – III 1977, složka 09/1975 Materijali sa sednice 27. 11. 1975. Stenogramy diskuse nad materijalom *Ostvarivanje politike ravnopravnosti naroda i narodnosti u SR Srbiji*, diskusní příspěvek Milenka Markoviće, s. 30.

Srbskou doménou zůstávaly v prvních desetiletích na Kosovu a Metochii represivní mocenské orgány. Tak jestliže v roce 1966 žilo v oblasti 64,9 % albánského obyvatelstva, 3,9 % Černohorců a 23,5 % Srbů, pak v kosovské policii sloužilo 31,3 % Albánců, 7,9 % Černohorců a 60,8 % Srbů, ve státní bezpečnosti byl tento nepoměr ještě výraznější – bylo v ní zaměstnáno 13,3 % Albánců, 28,3 % Černohorců⁴⁴² a 58,3 % Srbů!⁴⁴³ Toto složení represivních mocenských orgánů bylo v padesátých letech z důvodů výše již vyložených ještě vyhraněnější. Práci v UDB i dalších bezpečnostních složkách ovšem prošly v počátcích mnohé později vůdčí osobnosti kosovské autonomie – Xhavit Nimani, Ali Shukrija, Aljush Gashi, Mehmed Maliki, jenž od roku 1963 zastával funkci oblastního ministra vnitra a další.⁴⁴⁴ Později, především po brionském plénu ÚV SKJ v roce 1966, se dostal fakt „etnické nevyváženosti“ v represivním aparátu do dramatických konotací, kdy z něj byly vyvozovány závěry, dávající mu až „šovinistický velkosrbský charakter“. UDB ale byla především ideologickou policií, v níž etnické složení podle všeho nehrálo roli, navíc do ní byly, ve shodě se závěry prvního kongresu KSS z roku 1945, po celou dobu „šiptarské masy vta-hovány“.⁴⁴⁵

Snaha o doslovné provádění závěrů pléna ÚV SKJ ovšem vedla k tomu, že jediným kritériem a měřítkem pro nastolení kýženého proporcionálního zastoupení byla právě a jen národnostní příslušnost. Na odpovědná místa se tak často dostávaly albánské kádry bez adekvátních znalostí, schopností a řídicího potenciálu, což se velice brzy nepříznivě projevilo zejména v hospodářské sféře. Někteří srbští autoři zdůrazňují také skutečnost, že snaha o proporcionalitu se měla „zhoubně“ projevit v politických a také mocenských orgánech, kam prý infiltrovali albánští separatisté.⁴⁴⁶ Toto tvrzení je v případech „infiltrace iredentistů“ do policejních složek jen těžko prověřitelné a práce operující s těmito údaji ostatně ani žádné důkazy pro svá tvrzení nepřinášejí. V SKJ ale čas od času k odhalení „separatistů“ docházelo. Po albánských demonstracích v roce 1968 (viz dále) v jednom z rozhovorů předseda kosovského parlamentu a nejvlivnější kosovsko-albánský politik Fadilj Hoxha potvrdil, že kritéria k příjmu nových členů SKJ byla v 60. letech na Kosovu velmi pružná. Proto se také později mohlo např. stát, jak na zasedání předsednictva ÚV SKJ 15. října 1975 odhalil předseda OV SKS KaM Mahmut Bakalli, že osm z 34 členů tehdy nově odhalené „iredentistické“ skupiny bylo zároveň členy SK, kam „pronikli“ v době, kdy

⁴⁴² Počet černohorských kádru jak v armádě, tak také v policii a tajných složkách, i na celostátní jugoslávské úrovni velmi výrazně překračoval poměr jejich zastoupení v obyvatelstvu SFRJ.

⁴⁴³ *Kosovski čvor: dreštiti ili seći?* Izveštaj nezavisne komisije. Beograd 1990, s. 19.

⁴⁴⁴ AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 24, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, III. díl. Zapisnici, beleške i drugi materijali komisije Izvršnog komiteta CK SK Srbije u vezi ispitivanja odredjenih pojava u SDB i o ličnoj odgovornosti pojedinaca, a u vezi zaključaka IV plenuma SKJ, vyjádření Dragoslava Novakoviće ze dne 6. září 1966, s. 2.

⁴⁴⁵ *Osnivački kongres KP Srbije (8–12 maj 1945)*, s. 44.

⁴⁴⁶ Srov. např. VILOTIĆ, Miladin: *Svedočenja o zbivanjima na Kosmetu u razdoblju 1959–1968. godine*. In: Karamata, Stevan – Olič, Časlav (edd.): *Srbi na Kosovu i u Metohiji*. Zbornik radova s naučnog skupa održanog u Kosovskoj Mitrovici 27–29. maja 2005. Beograd 2006, s. 362.

mělo kosovské komunistické vedení „ k příjmu nových členů liberálnější a méně kritický postoj... “. ⁴⁴⁷

Vztahy mezi národnostmi na Kosovu v roce 1975 zkoumala speciální komise předsednictva ÚV SKS. Podle její závěrečné zprávy měla být v té době fáze, kdy se v důsledku přemrštěné snahy o co nejrychlejší zavedení národnostní proporcionality na odborná místa dostávali lidé bez patřičné kvalifikace, minulostí. Při zaměstnávání se prý již hledělo na to, aby se na místa vyžadující kvalifikaci dostávali skutečně specialisté. V praxi takováto zaměstnanecká politika vypadala tak, že byl-li zájemce o místo patřičně kvalifikovaný Albánec, dostal při zaměstnání automaticky přednost. Nebyl-li dostatečně kvalifikován, byl prý i navzdory porušení proporcionality zaměstnán uchazeč Nealbánec. ⁴⁴⁸ Výhodu měl ve sféře státní správy v případě stejných kvalifikačních předpokladů ten, kdo ovládal dva či více jazyků „kosovských národností“. ⁴⁴⁹

Takto nastavený systém byl samozřejmě líní nespokojenosti na obou stranách a přímo semeništěm nejrozumnějších argumentů pro nacionalistické výklady. Už zmiňovaný materiál zaznamenával běžnou praxi, že tam, kde byl ředitelem nebo vedoucím pracovníkem Albánec, dostávali při zaměstnávání přednost Albánci a naopak. V dělnických radách státních podniků často docházelo k hádkám o to, která národnost může být zaměstnána. ⁴⁵⁰ Již jen konstatování takového stavu ale zároveň svědčilo o tom, že úroveň mezietnických vztahů ustrnula na platformě konfrontace, a že i přes fráze a krásná slova o sílicích pociťtech sounáležitosti a pospolitosti ve skutečnosti k nějakému posunu k „socialistickému internacionalismu“, resp. bratrství a jednotě, nic nenasvědčovalo.

Úskalí „proporcionalismu“ si od počátku byli vědomi i někteří vysoce postavení kosovští funkcionáři, kteří problém sice pojmenovali, nicméně dále se s ním již nikdo nezabýval. Např. Dušan Mugoša na 14. plenárním zasedání

⁴⁴⁷ Vystoupení Mahmuta Bakalliho v diskusi na zasedání předsednictva ÚV SKJ 15. října 1975. Citováno podle *Raspeto Kosovo. Dokumenta o Kosovu i Metohiji*, s. 177. Podle Bakalliho šlo o skupinu intelektuálů (18 studentů, dva právníci, dva ekonomové, dva vysokoškolští profesori, dva učitelé, čtyři lékaři...) používající stalinistické fráze „inspirované politickou linií albánské strany práce... jež se podobá disidentským skupinám extrémní evropské levice“.

⁴⁴⁸ V této souvislosti pak celou první polovinu 80. let vzrůstal počet stížností srbské minority na stoupající diskriminaci ze strany albánské většiny, která se měla projevovat tak, že kvóty při zaměstnávání nebyly dodržovány a pohybovaly se, podle výpovědí poškozených, v rozmezí 10–20 zaměstnaných Albánců na jednoho Nealbance. Viz PETROVIĆ, R. – BLAGOJEVIĆ, M.: *Seobe Srba i Crnogoraca sa Kosova i iz Metohije. Rezultati ankete sprovedene 1985-1986 godine*, s. 158.

⁴⁴⁹ AS, fond SKS-CK, kart. 257, Komisija Predsedništva CK SKS za politički sistem i medjunacionalne odnose, sednice IX 1974 – III 1977, složka 09/1975 Materijali sa sednice 27. 11. 1975. Stenogramy diskuse nad materiálem *Ostvarivanje politike ravnopravnosti naroda i narodnosti u SR Srbiji*, diskusní příspěvek Milenka Markoviće, s. 43. Striktnější prosazování principu dojjazyčnosti vedlo koncem 70. a v průběhu 80. let ke stížnostem srbské minority, které poukazovaly na to, že prosazování principu znalosti obou většinových jazyků autonomní oblasti bylo uplatňováno i tam, kde to nebylo nutné (např. v dělnických profesích), na mnoha místech mělo docházet k výlučnému používání albánštiny. Důsledné přidržování se litery zákona vedlo samozřejmě k ztěžování služebního postupu srbských zaměstnanců či jejich přefazováním na méně odpovědná místa, což bylo ze strany postižených bráno jako nespravedlnost. Viz PETROVIĆ, R. – BLAGOJEVIĆ, M.: *Seobe Srba i Crnogoraca sa Kosova i iz Metohije. Rezultati ankete sprovedene 1985-1986 godine*, s. 158.

⁴⁵⁰ AS, fond SKS-CK, kart. 257, složka 09/1975 Materijali sa sednice 27. 11. 1975. Stenogramy diskuse nad materiálem *Ostvarivanje politike ravnopravnosti naroda i narodnosti u SR Srbiji*, diskusní příspěvek Milenka Markoviće, s. 43.

ÚV SKS 29. května 1968 přímo prohlásil, že se „na Kosovou a Metochii v hlavách některých šovinistů z řad Srbů stále honí myšlenky, že se práva (a tedy i místa – pozn. V. Š.) dělí na základě účasti v revoluci, v hlavách šovinistů z řad Šiptarů pak se tak děje počtu obyvatel té které národnosti. I jedni i druzí jsou na stejných pozicích, neboť chtějí získat více práv na účet toho druhého národa...“⁴⁵¹

Jazyková otázka

V projevu na I. kongresu KSS v roce 1945 hovořil Aleksandar Ranković o tom, že na Kosovu budou nadále v administrativě používány oba místně větší jazyky, jak srbský, tak albánský, a bude-li třeba, také turecký. O výrazné kritice, která v souvislosti s tímto rozhodnutím zazněla, se při té příležitosti vyjádřil jako o projevu „šovinismu v praxi“.⁴⁵² Dvojazyčnost se však z mnoha příčin, a často i zcela prozaických a praktických, posazovala pomaleji, než komunisté po válce doufali. Více se o ni začalo dbát až od počátku 60. let 20. století. Na federální úrovni byla *Rezoluce o rovnoprávnosti jazyků a písem národů a národností Jugoslávie v práci federální orgánů a ve federálních předpisech* přijata teprve 11. dubna 1969. Stalo se tak v rámci balíku ústavních novelizací rozvolňujících jugoslávskou federaci, o nichž bude řeč níže. Praxe vyplývající z rezoluce umožňovala příslušníkům národnostních menšin používat své písmo i jazyk při realizaci jejich občanských práv a povinností i při jednání se státními orgány a organizacemi, na což měly „dohlížet a dbát společensko-politické, pracovní a další organizace“. Příslušník menšiny tedy mohl prakticky kdekoli ve služebním styku používat svůj jazyk a v případě, že úředník patřičnou řeč neuměl, měl právo na tlumočníka.⁴⁵³

Zevrubně se jazykovou situací na Kosovu zabýval materiál, připravený komisí ÚV SKS pro vztahy mezi národnostmi na podzim roku 1975. Vyplývá z něj, že ještě ani tehdy se jazyková rovnoprávnost v orgánech státní správy ne vždy uplatňovala. Problém viděli analytici ÚV v tom, že většina dokumentů státní správy se na Kosovu i nadále připravovala nejprve v srbocharvátštině a teprve poté překládala do albánštiny, navíc ne vždy adekvátně. To samozřejmě zpožďovalo realizaci procedur i usnesení. Řešením měla být souběžná příprava dokumentů jak v srbské, tak v albánské jazyce. Analýza také upozorňovala na to, že velká část zaměstnanců z řad srbské a černohorské národnosti působící ve státní správě, v mocenských orgánech i v komunistické nomenklatuře, nedokáže oba hlavní jazyky autonomie používat rovnoprávně. Znalost jazyků národů autonomie podle komise mělo být považováno za součást odborné kvalifikace pro tu

⁴⁵¹ AS, fond SKS-CK, kart. č. 4, stenogram 14. plenárního zasedání ÚV SKS, 29. května 1968, s. 32.

⁴⁵² RANKOVIĆ, A.: *Završna reč povodom referata „Učešće komunista u izgradnji vlasti“ na Prvom kongresu Komunističke partije Srbije*. In: Týž: *Izabrani govori i članci 1941–1951*, s. 48.

⁴⁵³ ILIĆ, B. (ed.): *Od AVNOJ-a do delegatske skupštine*. Beograd 1984, s. 632–633. Citováno podle *Jugoslavija 1918–1988*, s. 1142.

kerou funkci. Jeden z důvodů, proč se situace v tomto směru nezlepšovala, viděli členové komise v tom, že „kádry“ k tomu nebyly finančně stimulovány. Dlužno podotknout, že se ve zprávě nehovořilo pouze o finanční motivaci pro ty, kteří se druhému jazyku iniciativně učí, ale také o postihy pro ty, kteří k tomu nenajdou dostatek „morálních“ sil a pilnosti. Vesměs se přitom jednalo o výuku albánštiny, neboť Albánec bez alespoň základní znalosti srbštiny, resp. srbocharvátštiny, jak byl tehdy nazýván „hlavní jazyk jugoslávské federace“, by se na práci ve státní správě i v politických orgánech prakticky nemohl podílet. Situace v obecné znalosti albánštiny se ale v případě nealbánských úředníků státní správy a politických představitelů až do konce jugoslávských dnů nijak výrazně nezměnila.

Za jedinou výjimku, kde byla „vícejazyčnost“ na vzestupu, označoval materiál soudnictví. Soudci, předsedové porot a žalobci, znalí jazyků „národností autonomie“, se ale opět v celosti rekrutovali až na výjimky pouze z právníků albánské národnosti. V roce 1970 byla do albánštiny přeložena většina adekvátních jugoslávských zákoníků, od roku 1969 vycházel v albánské mutaci také *Služební list SRS* (Službeni glasnik SRS, obdoba české *Sbírky zákonů*) a od ledna 1971 také *Služební list SFRJ*. Uplatňování „vícejazyčnosti“ v právní praxi však naráželo na absenci odborné albánské právní terminologie, již tehdejší „kosovská“ albánština neznala a musela ji zcela nově vytvářet a kodifikovat. Z toho důvodu také v albánštině nevznikala ani odborná právnícká literatura. Ač tedy zákony vycházely v albánštině, většina soudců albánské národnosti je stejně nevyužívala, někteří z nich nebyli dokonce ani schopni vést soudní procesy a jednání v albánštině. Instrukce simultánního tlumočnicka i v soudnictví tedy byla až do konce jugoslávských dní stejně nezbytná.⁴⁵⁴

K dvojjazyčnosti měla přispívat pochopitelně především výchova ve školách. Podle záznamů z diskusí vedených na ÚV SKS se mělo v polovině 70. let 80–90 % srbských a černoohorských dětí ve škole učit albánsky, podobné bylo i procento albánské mládeže v případě výuky srbocharvátštině. V této době byl prý také alespoň většinově zlomen odbor rodičů, který výuce jazyka druhé národnosti bránil.⁴⁵⁵ Tyto informace se však nikdy neobjevily ve formě nějakého oficiálního přehledu nebo prohlášení. Je proto otázkou, nakolik byly přesné. Zakládaly-li se na pravdě, pak musela být výuka tragicky neefektivní, a to nejen

⁴⁵⁴ AS, fond SKS-CK, kart. 257, Komisija Predsedništva CK SKS za politički sistem i medjunacionalne odnose, sednice IX. 1974–III. 1977, složka 09/1975 Materijali sa sednice 27. 11. 1975. Příloha *Ostvarivanje politike ravnopravnosti naroda i narodnosti u SR Srbiji. Informativno-analitički materijal*, s. 61–62.

⁴⁵⁵ Tamtéž, *Diskusija nad materijalom Ostvarivanje politike ravnopravnosti naroda i narodnosti u SR Srbiji*. Příspěvek Milenka Markoviće, s. 41–42. O odporu vůči výuce jazyka jiné národnosti hovořil Veli Deva na II. zasedání ÚV SKS 5. prosince 1968, kdy upozornil na to, že z albánské strany se „nespokojenost“ s jazykovými reformami projevuje v tom, že se požaduje dobrovolnost ve výuce nemateřského jazyka a na druhé straně povinnost výuky albánštiny v srbocharvátštině školách, ze srbské strany pak prý byl velký odpor vůči takovéto výuce veden obavou, že ten, kdo vnucuje výuku svého jazyka, vnucuje, resp. zavádí také svoji etnickou dominanci (podle pravidel etnické dominance, tak jak se v oblasti v minulém nejméně století vytvořila – pozn. V. Š.). Viz AS, fond SKS-CK, 1966–1972, kart. 151, Komisija CK SKS za informisanje i propagandu, VII. díl, složka Analitičko odelenje CK SKS, Izbor stavova o medjunacionalnim odnosima i nacionalizmu, jun 1972: Veli Deva, II sednica CK SK Srbije 5. XII 1968. g., s. 28.

v případě srbských a černoehorských dětí. Svědčí o tom např. údaj právníka Syrji Pupovciho, jenž si v roce 1968 stěžoval, že v padesátých letech studovalo na jugoslávských vysokých školách více Albánců než v letech 60., protože v té době již měli možnost navštěvovat základní i střední školy s albánskou výukou a nebyli tak dostatečně jazykově vybaveni pro to, aby mohli úspěšně složit přijímací zkoušky a studovat na vysokých školách. Až do roku 1969 totiž byla výuka i na fakultách v kosovské autonomii vedena v srbocharvátštině, s jedinou výjimkou katedry albanologie.⁴⁵⁶ Na bělehradskou a nišskou lékařskou fakultu se tak v roce 1966 zapsal na každou pouze jeden albánský student (Lékařská fakulta v Prištině byla založena až v roce 1969)!⁴⁵⁷

Po roce 1969, v souvislosti s výše zmíněným jazykovým zákonem, začala být na kosovských vysokých školách masově zaváděna albánština. Za dva roky pak již mohli studenti albánské národnosti 70 % předmětů absolvovat v mateřském jazyce a tento poměr se v průběhu let ještě zvyšoval.⁴⁵⁸ Jazykový problém se tím ovšem jen prohloubil, neboť kosovské hospodářství nedokázalo vstřebat zvyšující se počet absolventů tamního vysokého školství a zájemci o práci mimo autonomii tak, kromě zakořeněných předsudků, naráželi opět na jazykovou bariéru. Počet lidí, schopných domluvit se oběma jazyky tak, i přes explozivní vývoj kosovského školství, spíše klesal. Institucionalizace albánštiny jakožto úředního jazyka neměla totiž vliv ani na rozšíření její znalosti mezi srbským obyvatelstvem, spíše právě naopak. Paralelní znalost albánštiny a srbocharvátštiny proto i nadále zůstávala paradoxně nejvíce rozšířena v jen málo gramotné starší a nejstarší generaci. V rámci ní ale, vzhledem k postavení ženy v kosovské společnosti, byla prakticky výhradně doménou mužů. Uzavřenost žen a děvčat pouze na rodinný kruh byla totiž stále velmi vysoká a z toho důvodu v podstatě vůbec nedocházelo ke smíšeným sňatkům. Také přátelení mezi děvčaty obou národností proto bylo zcela nebo z větší části vyloučené.⁴⁵⁹

Demografické ukazatele a problémy

Pokud jde o ekonomickou aktivitu obyvatelstva, pak v roce 1961 byla její míra u Srbů 38,7 %, u Albánců a Černoehorců 33,8 %, u Turků 29,5 %. Základní příčinou takto nízkého stupně ekonomické aktivity byl již tehdy velký podíl dětí a mládeže na celkovém počtu obyvatelstva. Přes 50 % kosovského obyvatelstva

⁴⁵⁶ AS, fond SKS-CK, 1966–1967, kart. 40, Komisija CK SKS za rad SK na razvijanju odnosa medju republikama, narodima i narodnostima – sednice, II. díl. Materijali sa sednice komisije održane 27. februara 1968 godine, diskusní příspěvek prof. Syrje Pupovciho, s. 136. Pupovci (1937–1998) byl prvním děkanem prištinské právnické fakulty.

⁴⁵⁷ AS, fond SKS-CK, kart. 2, Stenogramy z VIII. plenárního zasedání CK SKS 2. 12. 1966 o vysokém školství, diskusní příspěvek Branislava Škambareviće.

⁴⁵⁸ AS, fond CK-SKS, kart. 150, Komisija CK SKS za informisanje i propagandu, informacije o aktualnim događajima, VI. díl, složka 1971, spis *Problemi ubrzanja društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo* (rukopis brožury, leden 1971), kapitola *Problemi obrazovanja na Kosovu*, s. 1–18.

⁴⁵⁹ PETROVIĆ, R. – BLAGOJEVIĆ, M.: *Seobe Srba i Crnogoraca sa Kosova i iz Metohije. Rezultati ankete sprovedene 1985-1986 godine*, s. 120.

v té době nemělo více než 20 let.⁴⁶⁰ Částečně mělo na tyto ukazatele vliv i postavení ženy ve společnosti, resp. její prakticky 100 % nezaměstnanost. Všechny tyto informace si zasluhují zevrubnějšího vysvětlení.

Obecně lze říci, že se zejména v 60. a 70. letech porodnost v Jugoslávii snižovala. Tento trend byl nejvíce vidět v Chorvatsku, Slovinsku a Srbsku (kde později, v důsledku událostí 90. let, i nadále výrazně klesala. Koncem 90. let 20. století patřilo Srbsko bez autonomií k zemím s nejnižší mírou porodnosti v celé Evropě, a pokud jde o výšku průměrného věku obyvatelstva, pak dokonce mezi prvních deset na světě.⁴⁶¹ Jugoslávská albánská komunita naopak prošla pravou demografickou explozí. Její natalita je dodnes nejvyšší v celé Evropě (26–30 narozených na 1 000 osob oproti jugoslávskému průměru 8,6 v roce 1979), důsledkem čehož byla i skutečnost, že v kosovské populaci stále větší procento zaujímal ekonomicky neaktivní obyvatelstvo v procesu edukace. V roce 1978 tak již bylo 61 % obyvatelstva mladší 25 let!⁴⁶² V roce 1981 tvořila mládež do 19 let 51,1 % věkové struktury kosovského obyvatelstva, 27,6 % populace bylo mezi 20–39 lety, 13,9 % mezi 40–59 lety a jen 7,4 % nad 60 let. Dohromady tedy 78,7 % kosovského obyvatelstva nemělo více než 39 let! V roce 1991 se věková struktura kosovských Albánců mírně změnila, ubyl podíl mladých do 19 let (48,3 %), nepatrně se zvýšil podíl následujících věkových skupin (30 % mezi 20–39 lety a 14,7 % mezi 40–59 lety), podíl lidí nad 60 let se ale snížil až na 7 %.⁴⁶³

Úměrně s tím se zvětšoval také podíl obyvatelstva Kosova v rámci Srbské republiky. V roce 1921 činil 8,9 %, v roce 1948 11,1 % a při sčítání v roce 1981 to bylo již 17 %. I tato čísla si zasluhují zasazení do širšího kontextu. Tak mezi lety 1921 a 1981 se počet obyvatelstva Jugoslávie zvětšil ze 12,4 milionů na 22,3 miliony, obyvatelstvo samotné Srbské republiky s oběma jejími autonomními oblastmi pak vzrostlo ze 4,8 milionů na 9,2 milionů. V obou případech tedy došlo za 60 let (v nichž jsou ovšem zahrnuta i válečná léta s rapidními ztrátami, které se ale, jak již víme, Kosova a Metochie příliš nedotkly) k něco méně než zdvojnásobení počtu obyvatelstva. Naopak obyvatelstvo Kosova se ve stejném období zdvojnásobilo hned dvakrát – poprvé za 32 let (1921–1953 z 432 000 na 816 000, podruhé za necelých 30 let (1953–1981 z 816 000 na 1 584 000). Počet obyvatelstva se za tuto dobu v užším Srbsku zvětšil pouze o 76 %, na Kosovu o celých 360 %.⁴⁶⁴ Připomeňme jen, že v roce 1921 žilo na Kosovu 432 tisíc oby-

⁴⁶⁰ AS, fond SKS-CK, 1978–1981, kart. 364, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu – informativni bilteni, II. díl, složka Informativni bilteni 1981, č. 1–10. (dále jen takto) STAMBOLIĆ, Ivan: *Aktuelni problemi društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo* (referát na 82. zasedání Predsedništva UV SKS 14. září 1981). In: Informativni bilten 7/1981, s. 22.

⁴⁶¹ V rámci sčítání obyvatelstva v roce 2002 se zjistilo, že Srbsko má méně mladého obyvatelstva do 18 let než starého nad 65 let s tím, že na území „užšího“ Srbska je průměrný věk obyvatelstva 40 let! Viz *Srbija stari. Konačni rezultati popisa stanovništva*. Politika 31. prosince 2002, 1. a 2. 1. ledna 2003, s. A9.

⁴⁶² STAMBOLIĆ, I.: *Aktuelni problemi društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo*, s. 22.

⁴⁶³ Demografiska statistika 1993. Citováno podle MILIVOJEVIĆ, Snežana: *Posledice zakasnele demografske tranzicije na Kosovu i Metohiji*. Baština (Priština-Leposavić) 17 (2004), s. 230.

⁴⁶⁴ *Demografiska statistika 1987*. Beograd 1988. PETROVIĆ, R.: *Demografske osobnosti razvoja Kosova i etničke prilike*, s. 174.

vatel, v roce 1931 552 tisíc, v roce 1948 728 tisíc, v roce 1953 816 tisíc, v roce 1961 964 tisíc, v roce 1971 1 244 tisíc a v roce 1981 1 584 tisíc.⁴⁶⁵ Při nesníženém tempu porodnosti odhadovali statistici, že se počet albánského obyvatelstva z 1,76 mil. v roce 1985 změní do roku 2000 na 2,53 milionů.⁴⁶⁶ Údaje o počtu albánského obyvatelstva z poslední doby ale nejsou k dispozici, explozivní nárůst se po roce 1990 rozhodně zmenšil, přesto se odhaduje, že v současnosti žije na Kosovu kolem 2 milionů albánských obyvatel.

Příčina takového explozivního růstu počtu obyvatel, který v té době existoval pouze v některých zemích třetího světa, je přirozený přírůstek a jeho neustálé zvětšování. Tak jestliže např. v roce 1950 činil přirozený přírůstek na Kosovu 22 tisíc osob, v roce 1985 to bylo již 49 tisíc.⁴⁶⁷ Nejvyšší přirozený přírůstek 4,4 % na 1 000 obyvatel byl zaznamenán v roce 1954, od té doby sice následuje jeho pád, nicméně velice povolný, v šedesátých letech činil přibližně 40 narozených na 1 000 obyvatel ročně, na poč. 80. let zhruba 26–29 živě narozených dětí na 1 000 obyvatel. Pro druhou polovinu 80. let a 90. léta je již charakteristické postupné opadávání natality,⁴⁶⁸ nicméně stále ještě byla zdaleka nejvyšší na celém území Jugoslávie i SRS. Pozoruhodné přitom je, že takto velký přírůstek nezaznamenávaly jiné kraje s albánským osídlením. Po poválečném explozivním růstu jak v Albánii, tak v Černé Hoře či jižním Srbsku, začala v 70. letech v těchto oblastech natalita albánského obyvatelstva opadávat (v Černé Hoře s převážně katolickým albánským obyvatelstvem v roce 1981 5,8 %!⁴⁶⁹ v albánských okresech jižního Srbska 22,2 %, v Albánii 25 %, na Kosovu 33,9 %).⁴⁷⁰ Nárůst obyvatelstva pak měl samozřejmě vliv i na hustotu osídlení na 1 km², která byla od roku 1981 nejvyšší v celé Jugoslávii (145,5 na km²),⁴⁷¹ na rozdíl od roku 1921, kdy bylo Kosovo se svými 41 obyvateli na km² nejhřidčeji osídlenou provincií tehdejšího Království Srbů, Chorvatů a Slovinců. Vzhledem k absenci patřičných demografických údajů a bojkotu sčítání obyvatelstva ze strany albánské populace se odhaduje, že počátkem 90. let 20. století již činila hustota osídlení více než 170 obyvatel na km²) a byla již dávno v přímém rozporu s ekonomickými možnostmi oblasti.⁴⁷² Kdyby podobný populační vývoj existoval i u ostatních jugoslávských národů, měla by Jugoslávie v roce 1981 nikoli 23 milionů, ale 50 milionů obyvatel.

⁴⁶⁵ Tamtéž.

⁴⁶⁶ AS, fond SKS-CK, 1974–1978, kart. 272. Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu, bilteni, beleške. VI. díl, složka Informativni bilteni – brojevi 4–8/1974. *Ocena realizacije politike bržeg razvoja SAP Kosovo*. In: Informativni bilten 8/1974, s. 31.

⁴⁶⁷ ISLAMI, Hivzi: *Demografska stvarnost Kosova*. In.: JANJIĆ, Dušan – MALIQI, Skëlzen (edd.): *Sukob ili dijalog*. Subotica 1995, s. 30n.

⁴⁶⁸ MILIVOJEVIĆ, S.: *Posledice zakasnele demografske tranzicije na Kosovu i Metohiji*, s. 209.

⁴⁶⁹ V Černé Hoře mohla mít v reprodukčních vzorcích bezesporu i skutečnost, že v ní žilo a žije větší procento albánských katolíků než muslimů.

⁴⁷⁰ KRSTIĆ, Branislav: *Kosovo pred sudom istorije*. Beograd 2000, s. 92–93. Citováno podle MILIVOJEVIĆ, S.: *Posledice zakasnele demografske tranzicije na Kosovu i Metohiji*, s. 216.

⁴⁷¹ HORVAT, B.: *Kosovsko pitanje*, s. 130.

⁴⁷² PETROVIĆ, R.: *Demografske osobnosti razvoja Kosova i etničke prilike*, s. 176.

Z demografického hlediska by takovéto populační zatížení nutně muselo vést k emigračním procesům. V rurálně patriarchálním kosovském prostředí k nim však příliš nedocházelo, přestože různé analýzy a návrhy na zrychlení ekonomického růstu Kosova uvažovaly o „*podporování relativně trvalých a významnějších migračních pohybů obyvatelstva v rámci Jugoslávie*“.⁴⁷³ Nelze samozřejmě říci, že by albánské obyvatelstvo vůbec nemigrovalo, činilo-li ale tak, pak většinou pouze do zahraničí jako nekvalifikovaní gastarbeiteři.

Nejen v srbských kruzích existovala a dodnes existuje tendence tento vysoký přirozený přírůstek albánského obyvatelstva přičítat nacionalisticko-politickým důvodům, resp. politické strategii – cílené snaze dosáhnout pomocí demografického tlaku etnického vyčištění kosovského prostoru. Z této tendence pak vyplývá i druhý postulát národovecké spisby, totiž snaha vyčítat tehdejšímu srbskému politickému establishmentu, že neprojevil patřičnou invenci a nedokázal si uvědomit všechny problémy a souvislosti, k nimž albánská demografická exploze směřovala.⁴⁷⁴ Albánští demografové naopak operují tezemi o celkové nerozvinutosti území (i společnosti), byť zastupují i názory, že demografický růst je jedním z faktorů albánského odporu vůči asimilaci a hrozbě fyzického vyhlazení.⁴⁷⁵ Asimilaci tak početného a homogenizovaného etnika si ale lze jen stěží představit, neúspěšně se o ni pokoušel již královský jugoslávský režim.

Typická zpolitizovaná diskuse na toto téma, na níž zazněly vzorové názory z obou stran, se odehrála ve vypjatých dobách tzv. antibyrokratické revoluce⁴⁷⁶ při kulatém stole, uspořádaném SANU 22. května 1988. Albánský sociolog Musa Limani zastával na tomto plénu většinový názor albánské demografie, že výše porodnosti na Kosovu není znepokojivá a že ekonomický rozvoj oblasti sám o sobě přirozeně vyřeší problémy kosovské společnosti. Demografické pohyby na Kosovu podle něj odpovídaly dosaženému stupni tamního hospodářského rozvoje! Kritizoval přitom jako „nevědecké“ (z hlediska marxismu – pozn. V. Š.) teze, které upozorňovaly na to, že hovořit o urychleném rozvoji Kosova a snižování tamní nezaměstnanosti nelze bez zavedení instituce plánovaného rodičovství.⁴⁷⁷

⁴⁷³ AS, fond SKS-CK, 1974–1978, kart. 272, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu, bilteni, beleške. VI. díl, složka Informativni bilteni – brojevi 4–8/1974. *Ocena realizacije politike bržeg razvoja SAP Kosovo*. In: Informativni bilten 8/1974, s.31.

⁴⁷⁴ Viz např. MILIVOJEVIĆ, S.: *Posledice zakasnele demografske tranzicije na Kosovu i Metohiji*, s. 218.

⁴⁷⁵ Např. ISLAMI, H.: *Demografska stvarnost Kosova*, s. 30n.

⁴⁷⁶ Snaha předsedy SKS Slobodana Miloševiće přimět za pomoci masových mítinků obyvatelstva k odstoupení „neposlušná“ vedení srbských autonomií a dosáhnout tak neinstitucionální cestou změny ústavy ve smyslu omezení pravomocí autonomií. Toto hnutí probíhalo zejména v roce 1988 a nakonec skutečně vyústilo v přijetí ústavních novelizací a prakticky zrušení autonomií. Vzhledem k tomu, že „antibyrokratická revoluce“ proběhla i v Černé Hoře, dostal S. Milošević pod svoji kontrolu čtyři z devíti hlasů v prezidiu Jugoslávie, čehož chtěl využít k prosazení centralizačních praktik. Více u nás viz ŠTĚPÁNEK, Václav: *Antibyrokratická „revoluce v Srbsku v letech 1988–1989*. In: Sborník prací Filozofické fakulty Masarykovy univerzity LIV, Řada historická (C), č. 52, Studia historica Brunensia, Brno 2005, s. 189–223; týž: *Srbské snahy o revizi principů jugoslávské ústavy z roku 1974 (Od konce šedesátých let 20. století do 8. zasedání Ústředního výboru Svazu komunistů Srbska v září 1987*. Slovánské historické studie 31 (2006), s. 101–136.

⁴⁷⁷ LIMANI, Musa: *Osobenost pada nataliteta na Kosovu*. In: Demografski zbornik 1. Beograd 1989, s. 173–181.

Zástupcem srbského národoveckého myšlení v této diskusi byl akademik Kosta Mihailović, ekonom a jeden z tvůrců známého Memoranda SANU, jenž oponoval kosovsko-albánským demografům tím, že doposud jakýkoli pokus dát do souvislosti vysoký přírůstek obyvatelstva s ekonomickými problémy byl kvalifikován jako „malthuziánský“. Vyslovil tehdy domněnku, že sklonnost albánské velkorodiny k velkému počtu dětí, vyplývající z tradičních patriarchálních společenských norem ... byla v tichosti přijata jako společenský cíl. „*Vedle rozvoje ekonomiky a snahy po hospodářském dostižení dalších oblastí existovala zároveň s tím i tendence růstu obyvatelstva, resp. národa jako další, nedeklarovaný, ale konkrétní cíl, jež, podle všeho, nebyl méně důležitý než cíl ekonomický!*“⁴⁷⁸ Svá slova dokládal Mihailović tím, že albánské vedení nikdy neučinilo žádné kroky k tomu, aby se pokusilo populační explozi usměrnit či zastavit, ba co víc, samo šlo špatným příkladem, neboť „*30 % vedoucích kádrů na Kosovu má více než pět dětí. Jde přitom o lidi, kteří žijí ve městě a mají nadprůměrné vzdělání. Jsou si vědomi všech ekonomických a sociálních důsledků vysokého přírůstu obyvatelstva. Svým příkladem by měli působit na okolí, nejsou-li ovšem bezprostředně odpovědní za populační politiku (sic!)*“.⁴⁷⁹ Snežana Milivojevićová zakončuje svou analýzu demografického rozvoje Kosova již přímo tvrzením, že „*vysokou biologickou reprodukci albánského obyvatelstva lze považovat za výsledek dirigovaného procesu albanizace oblasti...*“.⁴⁸⁰

Při vysvětlování příčin albánské demografické exploze je ale nutno brát v úvahu celou řadu dalších faktorů včetně zmiňovaného momentu politické strategie, který rozhodně nelze bezvýhradně odmítnout. Pravděpodobně nejsilnější argument pro objasnění čtyř desetiletí trvajícího albánského „baby boomu“ ale tkví v uzavřenosti albánské společnosti, v přežívání jejích patriarchálních zvyklostí, podpořených obyčejovým právem, které ženě nedovoluje samostatnou a na muži ekonomicky nezávislou existenci. Odpovídá tomu i skutečnost, že v prvních dvou desetiletích po 2. světové válce nebyl v porodnosti na Kosovu příliš velký rozdíl mezi srbskými, černohorskými a albánskými ženami, neboť i srbská kosovská společnost byla silně konzervativní. V šedesátých letech dochází v důsledku tlaku společenských a kulturních norem prosazovaných Titovým režimem socialismu s lidskou tvář v srbských a černohorských kosovských rodinách k uvolňování starých vazeb a tím i k poklesu porodnosti, zatímco albánská společnost, alespoň její větší část, zůstává těmito změnami nedotčena. Tuto situaci potvrzují i údaje z roku 1984, podle nichž byly albánské ženy (máme přitom na zřeteli celou populaci, tedy i městskou), pokud jde o zaměstnanost, pětkrát méně aktivní než ženy srbské, podíl žen v rámci pracovně aktivního obyvatelstva se dokonce zmenšoval – v roce 1961 činil 24,8 % a v roce 1981 pouze 15,1 % (všech kosovských žen, tedy nejen albánských. S ohledem na výše řečené pak

⁴⁷⁸ MIHAILOVIĆ, Kosta: *Privredni razvoj Kosova*. In: Demografski zbornik (Beograd) 1 (1989), s. 213–214.

⁴⁷⁹ Týž: *Značaj neekonomskih činilaca*. Tamtéž, s. 198.

⁴⁸⁰ MILIVOJEVIĆ, S.: *Posledice zakasnele demografske tranzicije na Kosovu i Metohiji*, s. 231.

je podíl zaměstnaných albánských žen ještě výrazně nižší).⁴⁸¹ Počet kosovských žen, které absolvovaly vyšší než základní vzdělání, činil ve druhé polovině 60. let zanedbatelných 0,29 %!⁴⁸²

Mezi generacemi albánských žen nebyl, pokud jde o počet narozených dětí, žádný rozdíl – reprodukční vzorec žen starých 35–40 let a 65–70 let byl stejný, což je v celé bývalé Jugoslávii (a vůbec v Evropě) jev nebývalý. Každé čtvrté dítě, narozené na Kosovu v roce 1987, bylo pro rodičku šesté či sedmé, zatímco v ostatních částech Srbské republiky to bylo teprve každé sté dítě, v severních jugoslávských republikách byl tento poměr ještě větší.⁴⁸³

Ke zvýšení přirozeného přírůstku přispěla i výrazně snížená mortalita, jež se dostavila jako výsledek lepší zdravotní péče a odstranění nejkřiklavějších případů bídy a špatných životních podmínek. Pokrok byl bezesporu vidět ve zvyšujícím se počtu lékařů v oblasti – v roce 1953 připadalo na jednoho lékaře na Kosovu a v Metochii 12 322 obyvatel, v roce 1970 2 580 a v roce 1975 2 400.⁴⁸⁴ Tato čísla ale nevypovídají nic o dostupnosti zdravotnické péče a to zejména pro venkovské obyvatelstvo, nehledě na to, že se okres od okresu lišila. V rámci autonomie tak byly i okresy, kde v 70. letech daný poměr ani zdaleka neplatil.⁴⁸⁵ V polovině 20. století byla dětská a kojenecká mortalita na Kosovu a v Metochii nejvyšší v celé tehdejší Jugoslávii, v roce 1960 činila 13,3 %, postupně se, se zvyšující se lékařskou péčí i podílem asistovaných porodů, rychle zlepšovala,⁴⁸⁶ na počátku 90. letch prý byla nejnižší v celé Jugoslávii!⁴⁸⁷

Albánští demografové uvádějí zvýšenou míru porodnosti do souvislosti zejména s hospodářskými problémy: její dramatický přesah až do 80. let 20. století vysvětluje přední kosovsko-albánský demograf Hivzi Islami⁴⁸⁸ „demografickou inercií“: proces industrializace a urbanizace, který je podle něj nejdůležitěj-

⁴⁸¹ HORVAT, B.: *Kosovsko pitanje*, s. 131.

⁴⁸² AS, fond SKS-CK, 1966–1967 kart. 40, Komisija CK SKS za rad SK na razvijanju odnosa medju republikama, narodima i narodnostima – sednice. II. díl, materiál *Položaj i pravo narodnosti u svetlu ustavnih odredbi i programskih načela SKJ* z prosince 1967, s. 42. Pokud jde o menšiny, nejvyšší procento žen, které absolvovaly vyšší než základní vzdělání, bylo v té době mezi českou menšinou (10,3 %).

⁴⁸³ PETROVIĆ, R.: *Demografske osobnosti razvoja Kosova i etničke prilike*, s. 179.

⁴⁸⁴ AS, fond SKS-CK, 1974–1978, kart. 272. Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu, bilten, beleške. VI. díl, složka Informativni bilten – brojevi 4–8/1974. *Ocena realizacije politike bržeg razvoja SAP Kosovo*. In: Informativni bilten 8/1974, s. 24.

⁴⁸⁵ Jan PELIKÁN ve své studii *Poznámky k sociální situaci v Kosovu v 60. a 70. letech 20. století* (Historický časopis [Bratislava] 58 [2010], č. 2, s. 319), dokládá, že v roce 1970 byl počet obyvatel na jednoho lékaře v některých okresech Kosova i nadále hrozivý (Dečani 14 000, Suva Reka 17 000!). Z celkového počtu 475 lékařů, kteří na Kosovu působili v roce 1969, totiž téměř polovina pracovala pouze ve dvou regionech – v Prištině a okolí (130) a v Kosovské Mitrovici (100). Dalších 157 lékařů působil v okresech Peć, Prizren, Djakovica a Gnjilany, kde fungovaly místní okresní nemocnice. Ve zbývajících 16 okresech, v nichž žila téměř polovina populace Kosova, bylo k dispozici pouze 86 lékařů!

⁴⁸⁶ PELIKÁN, J.: *Poznámky k sociální situaci v Kosovu v 60. a 70. letech 20. století*, 316. Autor na základě archivního bádání dokládá, že ještě v roce 1968, kdy se v Kosovu narodilo 44 637 dětí, proběhly téměř tři čtvrtiny porodů bez odborné zdravotní péče či asistence.

⁴⁸⁷ PREDOJEVIĆ, Jelena: *Tranzicija fertiliteta u radovima albanskih autora sa Kosova i Metohije*. Stanovništvo 39 (2001), č. 1–4, s. 131.

⁴⁸⁸ Hivzi Islami (1946), profesor na přírodovědecké fakultě Prištinské univerzity, od roku 2000 člen Kosovské akademie věd a umění, v roce 2010 její místopředseda. Zabývá se zejména demografickými záležitostmi Kosova a Albánců. V 90. letech byl také politicky činný.

ším iniciátorem společenských změn a reprodukčních vzorců, byl na Kosovu zahájen oproti jiným jugoslávským regionům se značným zpožděním a probíhal pomalu a neuspokojivě. Změny v zaběhaných společenských vzorcích, pokud jde o natalitu, tak za ekonomickým rozvojem oblasti dlouho zaostávaly, protože jsou vždy pomalejší než tempo hospodářského rozvoje. Změnám v „reprodukčním chování“ podle něj nepřála ani struktura kosovského průmyslu, zaměřená na primární odvětví těžební a energetická, která nenabízela možnost adekvátního zaměstnání ženské části populace a snížení téměř 100 % ženské nezaměstnanosti. Zpracovatelský průmysl, jenž podle H. Islamiho představuje rozhodující faktor pro změny v sociálních podmínkách života, vytváří větší důchod a umožňuje větší zaměstnanost a to i ženské populace, byl na Kosovu dlouho zanedbáván. Proto opožděný hospodářský rozvoj Kosova a neadekvátní investiční politika nebyly s to iniciovat významnější změny v demografickém rozvoji společnosti. Investice, jak uvidíme dále, se navíc v podstatě nedotkly vesnického prostředí a zemědělství, a tak ta část obyvatelstva, jež byla z hlediska fertility tradičně nejagilnější, zůstala modernizačních vlivů nadlouho „uchráněna“.⁴⁸⁹

K tomu je zapotřebí dodat, že na Kosovu dlouho přežívala instituce tradiční velkorodiny (zádruhy), navázané na širší kmenovou organizaci. K rozvolnění těchto tradičních struktur v podstatě přispěla až situace v 90. letech a především válka na konci 90. let 20. století, kdy tradiční funkci kmenových stařešinů a vlivných mužů přejala skupina bojovníků tzv. Kosovské osvobozené armády, která ovšem zbytky kmenových struktur dokázala úspěšně využít jak v rámci organizování odbojových skupin, tak v rámci kriminální činnosti, založené na podobných principech jako sicilské či kalábrijské organizace.

V podmínkách neexistence státní organizace Albánců a nedůvěry v instituce osmanské říše zastávala zádušná rodin jakožto základní organizační forma albánské společnosti většinu funkcí, jež jinak vykonávají mocenské a jiné orgány. Instituce velkorodiny se tak přenesla i do nové doby. Velkorodina vždy vyžadovala přísné dodržování patriarchálního rodinného řádu a do jisté míry i prvků obyčejového práva. Kosovští Albánci a vůbec Ghegové až doposledka pojmy jako kmen (alb. fis), zádušná rodina, bratrstvo (několik spřízněných rodin), pokrevní příbuzenství a sousedské vztahy ctili více než jiní. Obecná zaostalost Kosova pak byla pro zachování tradiční rodiny na venkově ještě v 60. a 70. letech 20. století dobrým zdůvodněním. Soudobá velkorodina sice již nedisponovala nějakým velkým bohatstvím, díky zvyšování počtu obyvatel docházelo naopak k neustálé parcelaci půdního fondu, také početnost stád, zejména ovcí, se snižovala. Nicméně podle tradičního práva se rozdělení výsledků práce provádělo na principu rodinné solidarity, nikdo neměl žádná privilegia. Manželský pár s velkým počtem dětí byl v rámci rodiny zcela rovnoprávný s párem, který měl dětí méně či s párem bezdětným a naopak. Tento princip rovnoprávnosti, solidarity, racionálnosti a skromnosti ve spotřebě umožňoval život všem bez větší

⁴⁸⁹ ISLAMI, Hivzi: *Demografski problemi Kosova i njihovo tumačenje*. In: Kosovo – Srbija – Jugoslavija. Ljubljana 1989, s. 389.

úhony a byl jedním z důležitých příčin fungování a přežívání albánských zádruh i za socialismu.

Rodina, za níž stál celý kmen, také byla jistější a bezpečnější. A měla-li díky velké porodnosti hodně mužů, mohla lépe ubránit své členy i celý kmen. Krevní msta sice, jak jsme viděli výše, byla na ústupu a tento argument pro přežívání velkorodiny a kmenového systému se mohl zdát již velmi anachronní, přesto v tradici zůstával, jeho síla byla velmi inertní a rodiny s velkým počtem „bojeschopných“ mužů požívaly vždy větší vážnost.

Pro pochopení velké natality v albánských velkorodinách (ve městech až na výjimky k extrémům nedocházelo) je také důležité objasnit postavení ženy v jejich rámci. Ženy žijící v zádruhách byly prakticky bez výjimky negramotné a v drtivé většině případů také nevyvíjely žádné mimorodinné ekonomické aktivity. Jejich postavení bylo zcela podřízené. Přestože matky mnoha dětí, zejména byly-li mužského pohlaví, protože pouze to bylo v rámci velkorodiny žádoucí a plnohodnotné, požívaly jisté úcty, nebyly považovány za rovnoprávného člena rodiny. Ještě v 60. letech vstupovaly běžně do manželství dívky ve věku mezi 16–20 lety. Ankety z roku 1986 dokládá, že i v té době bylo na kosovském venkově celých 50 % manželství domluveno přímo rodiči bez přímé účasti budoucích partnerů, domluva mezi rodiči ale byla nezbytná také v ostatních případech. Důležité přitom bylo dobré jméno rodiny a také majetkové poměry. Láska, jak z ankety také vyplývá, hrála v albánském manželství roli pouze z 22 %!⁴⁹⁰ Rozvody přitom prakticky neexistovaly.

Pozoruhodné je, že přes vše výše řečené rostl počínaje 60. lety počet nemanželských dětí, jež se v 80. letech pohyboval v rozmezí 13–14 % ze všech narozených nemluvňat! V meziválečné době přitom Kosovo a Metochie patřily spolu s Černou Horou k oblastem, které měly nejnižší podíl nemanželských dětí. Není samozřejmě možné, aby to byly děti „volné lásky“. Protože v uzavřené albánské společnosti se v této věci jen stěží mohly provádět nějaké výzkumy, domnívají se přední jugoslávští demografové, že se jednalo nejspíš o šíření tzv. obyčejových sňatků, které nebyly z různých důvodů uzákoněvané před jugoslávskými úřady. Jedním z nich mohlo být odmítání norem jugoslávského manželského a rodinného zákonodárství, které totiž zároveň regulovalo postavení a práva ženy ve společnosti. Konzervativní rodiny, které trvaly na dodržování tradičního albánského práva a možná i práva šárijského, pochopitelně nic takového nemohly připustit.⁴⁹¹ Rovnoprávnost žen, vyplývající ze zákona, byla v kosovském prostředí iluzorní. Tradice rovnoprávnost neuznávala a nepřipouštěla.⁴⁹² Dokonce i rozvedená žena se mohla znovu vdát jen tehdy, dostala-li

⁴⁹⁰ RRAPI, Gjergj: *Brak Albanaca na Kosovu*. Doktorská disertace Filozofické fakulty Bělehradské univerzity, 1986, citováno podle PREDOJEVIĆ, J.: *Tranzicija fertiliteta u radovima albanskih autora*, s. 140.

⁴⁹¹ PETROVIĆ, R.: *Demografske osobnosti razvoja Kosova i etničke prilike*, s. 188–189.

⁴⁹² BEGOLI, Valjbona: *Žena u privredi Kosova*. *Economia* (Priština), 1983, č. 3, s. 125–141. Citováno podle PREDOJEVIĆ, J.: *Tranzicija fertiliteta u radovima albanskih autora*, s. 148.

k tomu svolení svého bývalého muže.⁴⁹³ Zvyšování počtu nemanželských dětí také svádí k závěru, že se mohlo jednat o šíření polygynie. Ta ale nemá v albánském muslimském prostředí tradici a byla zakázána již obyčejovým zákoníkem Leka Dukadjina. Nebylo-li však možno dosíci dostatečného množství mužských potomků, byla prý tolerována i v dobách komunistické Jugoslávie, nicméně žádné důkazy o existenci polygynie se demografům zjistit nepodařilo.⁴⁹⁴

V průběhu 50. – 70. let 20. století se z tradičních společenských vzorců dokázalo vymanit jen zanedbatelné procento žen, které nemohlo demografický obraz albánské populace výrazněji změnit.⁴⁹⁵ Antikoncepci využívala pouze málopočetná skupina albánských žen-intelektuálek. Nevzdělaná a na muži, resp. velkorodně závislá žena žijící na vesnici neměla o plánování rodičovství naprosto žádné ponětí. Její možnost vyjít z prostředí ovlivňovaného tradicí a náboženstvím a změnit své postavení byla minimální. Porodem podle výzkumů z poloviny 70. let 20. století končilo až 95 % těhotenství, záměrné potraty se podílely na přerušení těhotenství max. z 6 %, obvykle však z 3 %.⁴⁹⁶ Procento žen albánské národnosti, které neměly děti, bylo nižší než u žen romských a pohybovalo se kolem 6 %, což je prakticky vědecky dokázaná úroveň geneticky dané neplodnosti!⁴⁹⁷ Ženy přitom rodily až do biologicky dané meze. Tato situace se měnila pouze velmi pomalu. Důležitý přitom byl především faktor povinné školní docházky, pochopitelně i hospodářský progres v oblasti. V 90. letech již Hivzi Islami tvrdí, že tehdejší ženy ve stáří 40–49 let porodily přibližně 16 x méně dětí než stejná skupina žen v roce 1950!⁴⁹⁸

V souvislosti s vysokou natalitou zaznívaly v nejrůznějších analýzách často slova o potřebě motivace obyvatelstva ke snižování porodnosti, hovořilo se o nutnosti „*humanizovat reprodukci a zvyšování počtu obyvatel*“ a uvést je do „*souladu s materiálním růstem a rozvojem ekonomiky oblasti*“.⁴⁹⁹ Jugoslávští marxističtí ekonomové a sociologové si byli vědomi toho, že i lepší ekonomiky, než byla v té době ta jugoslávská, by jen stěží dokázaly v tak zaostalém prostředí plném neuvěřitelných sociálních protikladů a anachronismů natolik zvýšit ekonomický potenciál, aby stačil progresivnímu demografickému růstu.

⁴⁹³ DJURIČIĆ, M. P.: *Okamenjenost pravnih običaja Albanaca i potreba njihovog prevazilaženja*. In: Kosovskometohijski zbornik 1. Beograd 1990, s. 322. A nešlo pouze o prostředí venkovské. Djuričić uvádí případ středoškolského profesora z Peče, který nechal rozhlásit, že zabije každého, kdo by se chtěl oženit s jeho bývalou manželkou.

⁴⁹⁴ Viz PREDOJEVIĆ, Jelena: *Tranzicija fertiliteta u radovima albanskih autora sa Kosova i Metohije*, s. 135.

⁴⁹⁵ PUSHKA, Aslan: *Činioci i osobine porasta stanovništva na Kosovu*. In: Problemi politike obnavljanja stanovništva u Srbiji, Beograd 1989, s. 81. Cit. podle PREDOJEVIĆ, J.: *Tranzicija fertiliteta u radovima albanskih autora*, s. 144.

⁴⁹⁶ MILIVOJEVIĆ, S.: *Posledice zakasnele demografske tranzicije na Kosovu i Metohiji*, s. 213.

⁴⁹⁷ Tamtéž, s. 211.

⁴⁹⁸ ISLAMI, Hivzi: *Dimensionimi demografik i cështjes së Kosovës*. Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore i kosovës. Prishtinë 1997, s. 55–56. Citováno podle PREDOJEVIĆ, J.: *Tranzicija fertiliteta u radovima albanskih autora*, s. 144.

⁴⁹⁹ STAMBOLIĆ, I.: *Aktuelni problemi društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo*, s. 29.

V souladu s teorií marxistické politické ekonomie však východisko z této situaci hledali opět jen v ekonomice. A to nemohlo fungovat.

Albáňští demografové jsou v této souvislosti téměř jednotní v názoru, že proklamované cíle plánování a omezování porodnosti nebyly vedeny snahou o humanizaci vztahů mezi pohlavími a péčí o stabilizaci ekonomických poměrů v oblasti. Podle nich za nimi měla stát albanofobie politických představitelů, resp. strach z etnika, jež nemá slovanské kořeny a je nebezpečné pro jugoslávskou jednotu. Komunistickým politikům ovšem nejspíše podsouvali něco, co se vymykalo technokratickému komunistickému myšlení 70. a první půle 80. let 20. století. Tyto názory, typické pro srbské národovecké myšlení, do vysoké politiky pronikly teprve s příchodem Slobodana Miloševiče k moci. Ale ani tehdy, podobně jako v celém dosavadním jugoslávském vývoji, k žádným státně restriktivním opatřením směřujícím k regulaci porodnosti nedošlo. To ale nevylučuje možnost, že se u albánského obyvatelstva mohlo, jak tvrdí Mark Krasniqi, v důsledku nejrůznějších depopulačních návrhů rozvinout vědomí o ohrožení jeho etnického společenství. Kromě posilování pocitu vzájemnosti a pospolitosti pak tato fobie mohla budovat i přesvědčení o nutnosti čelit takovému tlaku „*žárlivým střežením národních tradic*“, jednou z nichž byla právě vysoká porodnost a početná rodina.⁵⁰⁰ Do jisté míry tento Krasniqiho axiom potvrzuje i nečekaná informace z úst Envera Hoxhi. Albánský chargé d'affaires Lik Seit informoval 14. května 1971 Fadilja Hoxhu (ve funkci člena výkonného výboru předsednictva ÚV SKJ), že albánský vůdce „*s obzvláštní radostí přijal zprávu o výsledcích sčítání obyvatelstva (k 31. březnu 1971 – pozn. V. Š.), podle níž na Kosovu žije 918 000 Albánců (přesně 918 864 – pozn. V. Š.), nepočítaje v to Albánce v Makedonii, Černé Hoře a dalších republikách Jugoslávie*“. Tento údaj měl podle Hoxhi poukazovat na vitalitu albánského národa a „*takovou sílu a neochvějnou jednotu, jež potěší všechny, co mu přejí dobro*“, ale zároveň měl být upozorněním pro ty, „*co Albáncům dobro nepřejí*“!⁵⁰¹

Školství

Již v kapitole o limitech kosovsko-metochijské autonomie jsme upozornili na to, že vzdělanostní struktura obyvatelstva v oblasti byla velice nepříznivá. Práce na jejím zlepšování probíhala v prvních desetiletích komunistické Jugoslávie sice usilovně, ale stále ne tak, aby zásadním způsobem změnila vzdělanostní obraz albánské populace. V roce 1961 tak mělo na Kosovu albánské obyvatelstvo ukončeno kompletní základní vzdělání pouze v 3,1 %, pokud pak jde o

⁵⁰⁰ KRASNIQI, Mark: *Roli i traditës në vetëdijen reproduktive ndër sqiptarët de mundësia e transformimit të saj*. Gjurmime Albanologjike – folklor dhe etnologji (Prishtinë) 19 (1990), s. 82. Podle PREDOJEVIĆ, J.: *Tranzicija fertiliteta u radovima albanskih autora*, s. 147.

⁵⁰¹ Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Beograd (DAMSP), fond Poverljiva arhiva (PA), 1973, 1, 16, 456523, informace o rozhovoru Fadilja Hoxhi s Likem Seitem. Citováno podle SIMIĆ, P.: *Raspeto Kosovo. Dokumenta o Kosovu i Metohiji*, s. 191.

vyšší typ škol (měšťanka, gymnázium), mohlo tímto vzděláním pochlubit pouze 1,4 % kosovských Albánců (u srbského a charvátského obyvatelstva to bylo 7,7–8,8 %). Za 20 let, od roku 1945 do roku 1965, vystudovalo vyšší a vysoké školy pouze 645 příslušníků albánské menšiny. Tato situace ale nebyla dána důsledkem nějaké záměrného znemožňování školení příslušníků albánské národnosti. Šlo spíše o tradiční uzavřenost albánského etnika a jeho nedůvěru ke všemu, co bylo státní.⁵⁰² V roce 1961 tak 25,4 % albánských mužů a 48,9 % albánských žen zůstávalo zcela bez vzdělání, negramotných, celkově se jednalo o 53 % kosovsko-albánské populace. Mezi kosovskými Turky toto číslo bylo nižší – 41,5 %, u Srbů činilo 24,6 %.⁵⁰³

V roce 1971 vykazovalo negramotnost, popř. základní vzdělání s jednou až třemi třídami obecné školy, stále ještě 39,94 % albánského obyvatelstva.⁵⁰⁴ Sčítání v roce 1981 odhalilo bez vzdělání ještě stále 16,4 % mužů a 35,6 % žen, ukončeným základním vzděláním se mohlo vykázat 38,9 % mužů a jen 29,7 % žen.⁵⁰⁵

Přes tato nepřilíš povzbudivá čísla je ale oblast kosovského školství tím, čím se jugoslávská komunistická propaganda mohla oprávněně chlubit. Jeho úspěchy jsou samozřejmě dány obecným vývojem a modernizací a docházelo by k nim i za jiných režimů, otázkou je, zdali by ale byly vůči menšinovému školství natolik otevřené jako ten komunistický. Ve školním roce 1944–1945 navštěvovalo základní školy 27 400 žáků, z tohoto počtu školy s výukou v albánském jazyce 11 573, v roce 1963–1965 již chodilo do základních škol 189 649 žáků! Tento údaj samozřejmě sám o sobě odráží také nárůst obyvatelstva oblasti a přirozený vývoj modernizace, nicméně zároveň ukazuje, že základní vzdělanost se na Kosovu a Metochii postupně vyrovnávala s rozvinutějšími oblastmi Jugoslávie. Existovaly zde také školy s tureckým vyučovacím jazykem, kam chodilo ve jmenovaném školním roce 3 444 žáků. Velice dynamicky se rozvíjela síť středních škol (45 v roce 1963 oproti devíti v roce 1945), na vysokých školách po Jugoslávii mělo studovat dokonce 7 880 studentů původem z kosovsko-metochijské autonomie (bez rozdílu národnosti)!⁵⁰⁶

Tyto statistické údaje ale vzbuzují podezření. Byly určeny pro veřejnost a není vyloučeno, že lakovaly skutečnost na růžovo. Přehnaný se zdá zejména počet vysokoškolských studentů, pocházející z publikace vydané k 20. letům kosovské autonomie, Rozhodně přesnější údaje pokud jde o školství, poskytuje

⁵⁰² AS, fond SKS-CK, 1966–1967, kart. 40, Komisija CKSKS za rad SK na razvijanju odnosa medju republikama, narodima i narodnostima – sednice, II. díl, materiál *Položaj i pravo narodnosti u svetlu ustavnih odredbi i programskih načela SKJ*, prosinec 1967, s. 11, 15.

⁵⁰³ Tamtéž, s. 11

⁵⁰⁴ AS, fond SKS-CK, 1974–1978, kart. 271, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu, složka Informacije o aktualnim događajima (1974), materiál *Informacija o problemu nepismenosti u SR Srbiji i akcijama koje se vode za opismenjivanje odraslih*, s. 1. Bez zajímavosti není také údaj, že celkově v Srbsku byl tehdy téměř každý pátý občan negramotný a 2/3 obyvatelstva – tedy více než 4 800 000 osob – neabsolvovalo základní osmileté školní vzdělání!

⁵⁰⁵ MILIVOJEVIĆ, S.: *Posledice zakasnele demografske tranzicije na Kosovu i Metohiji*, s. 214.

⁵⁰⁶ *Dvadeset godina razvitka Kosova i Metohije*. In: Kosovo i Metohija 1943–1963, nestr.

brožura s typickým názvem *Problemi ubrzanja društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo* (Problémy urychlení společensko-ekonomického rozvoje SAP Kosovo), připravená v lednu 1971 pro vnitřní potřebu SKS.⁵⁰⁷ Dozvídáme se z ní, že ve školním roce 1969/1970 fungovalo na Kosovu 807 **základních škol**, z nichž ale 370 pouze s ročníky 1. – 4., 70 dalších bylo pětiletých, 60 šestiletých a 307 se všemi osmi třídami. Výuku v albánštině v nich navštěvovalo 163 821 žáků, v srbocharvátštině 66 059 žáků, v turečtině pak 2 532 žáků. Nižší stupeň vzdělání (čtyři třídy) absolvovalo v té době 97,3 % všech dětí, v dalších třídách však pokračovalo pouze 72,4 %, mezi Albánci bylo toto procento ještě nižší – pouze 31 % dětí, které byly zapsány do první třídy, došlo až do třídy osmé a absolvovalo tak celé základní vzdělání.⁵⁰⁸ Do školy ještě v roce 1971 vůbec nechodilo 13 884 školou povinných dětí.⁵⁰⁹

Pozornost věnovali na Kosovu také výuce dospělých, poněvadž mezi Albánci, a především mezi albánskými ženami, byl podíl negramotných, jak jsme viděli, mimořádně vysoký. Tempo a úspěšnost snižování fenoménu negramotnosti přibližuje následující statistika – v roce 1921 bylo na Kosovu a v Metochii 98,5 % žen negramotných, v roce 1931 93,9 %, v roce 1948 78,4 %, v roce 1953 72,1 % a v roce 1961 stále ještě 56 %.⁵¹⁰ Podle sčítání z roku 1968 bylo i mezi pracovníky státního (v jugoslávské terminologii společenského) sektoru téměř patnáct procent zaměstnanců negramotných nebo s maximálně dvěma třídami základní školy. Celkově byl poměr alfabetizačních kurzů poměr negramotných snížen z 80 % v roce 1946 na 41 % v roce 1961, vždy je však při traktování tohoto průměrového čísla nutno vidět velký vzdělanostní rozdíl mezi oběma polovinami.

Pokud jde o pedagogický sbor, působilo tehdy na Kosovu 5 947 učitelů albánské národnosti, 2 983 učitelů srbské národnosti a 116 vyučujících turecké národnosti (ve školním roce 1945/1946 to bylo dohromady 667 učitelů, z nichž 321 Albánců a 346 Srbů). Téměř polovina z nich – 47,5 % – ovšem neměla odpovídající odborné vzdělání. Situace nebyla dobrá ani ve vybavení škol – disponovaly pouze 20 % standardu, předepsaného tehdejšími normami.

Teprve ve druhé půli 60. let začaly na Kosovu vycházet početnější ročníky s větším zastoupením albánské národnosti také ze **středních škol**. Ve školním roce 1969/1970 jich v oblasti působilo 68 s celkem 668 třídami, v nichž studovalo 21 087 žáků v albánštině, 15 774 žáků v srbsštině a 565 v turečtině. Dohromady tedy v oblasti studovalo 37 426 středoškoláků (v roce 1945/1946 pro srovnání činil počet všech středoškoláků ve všech osmi ročnících gymnázia

⁵⁰⁷ AS, fond SKS-CK, kart. 150, Komisija CK SKS za informisanje i propagandu, informacije o aktualnim događajima, VI. díl, složka 1971, materiál *Problemi ubrzanja društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo* (rukopis brožury, leden 1971), kapitola *Problemi obrazovanja na Kosovu*, s. 1–18.

⁵⁰⁸ AS, fond SKS-CK, 1966–1968, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma SKJ. VIII. díl, materiály ze zasedání výboru 28. dubna 1967, diskusní příspěvek Gábora Janosiho, s. 1/16.

⁵⁰⁹ AS, fond SKS-CK, 1974–1978, kart. 271, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu, složka Informacije o aktualnim događajima (1974), materiál *Informacija o problemu nepismenosti u SR Srbiji i akcijama koje se vode za opismenjivanje odraslih*, s. 5.

⁵¹⁰ Tamtéž, s. 10.

či na měšťankách a odborných školách 4 373 žáků, z čehož ale pouze 1 002 Albánců). V letech bezprostředně poválečných věnovaly školské úřady velkou pozornost především gymnáziím a učitelským školám, teprve po roce 1955 se začaly otevírat také střední odborné školy a průmyslovky. Stávající kapacity středních škol na počátku 70. let již ale nebyly s to uspokojit zvýšený počet absolventů základních škol. Podle tehdejších norem chybělo v oblasti 783 středoškolských profesorů, čímž samozřejmě kvalita výuky výrazně trpěla. Dalším handicapem byla kvalifikace stávajícího učitelského kádru – z řad srbských a slovansko-muslimských profesorů nesplňovalo kvalifikační předpoklady 58,2 % středoškolských pedagogů, z řad albánských 66,2 % a z řad tureckých pak dokonce 76,9 %! Z celkem 1 339 středoškolských profesorů jich tedy bylo 776 nekvalifikovaných. Přesto však, pokud jde o střední školství, do roku 1979 zakončilo střední školy 90 000 studentů, a pouze v roce 1978/1980 se k řádnému střednímu vzdělání zapsalo 82 000 žáků!⁵¹¹

Vysoké školství se počalo v oblasti rozvíjet v roce 1958, kdy byla v Prištině založena vyšší pedagogická škola přírodovědného zaměření s odděleními matematiky, fyziky, chemie a biologie. Úkolem, jež dostala do vínku, bylo vychovat v krátkém čase co nejvíce učitelů schopných výuky v albánštině. V říjnu 1960 přírodovědnou školu následovala samostatná filozofická fakulta a v roce 1961 také právnická fakulta. Původní vyšší pedagogická škola pak ve školním roce 1965/1966 přerostla v technickou fakultu. Konečně pak v roce 1969 byla v Prištině založena také lékařská fakulta. Všechny tyto fakulty tvořily původně součást Bělehradské univerzity, odkud na Kosovo v týdenních či čtrnáctidenních intervalech dojížděl velký počet vysokoškolských pedagogů. O možnosti vyvázání se prištinských fakult ze svazku Bělehradské univerzity se začalo hovořit v roce 1966, což mělo bezesporu souvislost s „demokratizací“ společnosti po brionském plénu.⁵¹² Nakonec se zákonem z 18. listopadu 1969 staly prištinské fakulty součástí nově založené Prištinské univerzity, která se nadále velmi rychle rozvíjela. Vyučování se v ní ze zákona odbývalo v srbštině i albánštině, albánština však postupně začala hrát prim. Za relativně velmi krátkou dobu tak Kosovo přišlo k univerzitě a v oblasti se podařilo otevřít i dalších šest vyšších škol. Na čtyřech fakultách a v šesti vyšších školách v zemi fungovalo v roce 1971 43 oddělení (kateder), z nichž 17 na vysokých školách a 26 na vyšších školách. Ve školním roce 1969/1970 studovalo na všech těchto školách dohromady 7 845 řádných a 5 752 mimořádných studentů (tj. studentů, kteří si jistou část studia museli sami financovat), z nichž patřilo 4 285 řádných a 1 915 mimořádných k albánské národnosti. Od roku 1960 do roku 1969 získa-

⁵¹¹ STAMBOLIĆ, I.: *Aktuelni problemi društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo*, s. 23.

⁵¹² Na VIII. plenárním zasedání ÚV SKS 2. prosince 1966, jež bylo celé věnováno vysokému školství, vystoupil s názorem, že vázanost fakult v Prištině (a také v Titogradu/Podgorici v Černé Hoře) je kontraproduktivní, Dušan Popović. AS, fond SKS-CK, kart. 2, Stenogramy z VIII. plenárního zasedání ÚV SKS 2. prosince 1966 o vysokém školství, s. 48/6.

lo na kosovských vysokých a vyšších školách diplomu 4 058 absolventů, mezi nimiž 1 500 absolventů albánské národnosti.

Kvalifikace pedagogického sboru na kosovských fakultách ovšem nebyla o nic uspokojivější než na školách středních. Učilo zde 330 řádných a 269 honorárních vyučujících (z toho 216 albánské národnosti a 3 národnosti turecké), celkově ovšem pouze 31 doktorů věd a 44 magistrů⁵¹³ (8 doktorů a 21 magistrů albánské národnosti). Vysoké školy také do roku 1970 představovaly na Kosovu jediná vědecká centra. Výjimkou byl pouze přištinský Albanologický ústav (Institut Albanologjik), založený v roce 1967, jenž dostal do vínku úkol bádát v oblasti albánského kulturního dědictví, folklóru a etnologie.⁵¹⁴ K velkému rozvoji samostatných vědeckých pracovišť na Kosovu došlo v teprve desetiletí 1970–1980, kdy zde vzniklo dalších 17 vědeckých ústavů, zaměstnávajících 1 160 vědců.

Albánské vysoké školství se ale začalo rozvíjet příliš překotně. V druhé polovině 70. let byl v autonomii poměr 300 vysokoškolských studentů na 10 000 obyvatel, celojugoslávský se pohyboval o celou stovku níž! Kosovo se tak stalo regionem s největší koncentrací studentů v Jugoslávii! Tři roky po svém založení se univerzita skládala již ze šesti fakult s 22 katedrami, na nichž studovalo 14 216 studentů a v roce 1981 mělo Kosovo třetí největší univerzitu v Jugoslávii (po Bělehradu a Záhřebu).⁵¹⁵ A protože Přištinská univerzita byla jediným místem v Jugoslávii, jež umožňovala studium v albánštině, mířili na ni nejen kosovští Albánci, ale také studenti albánské národnosti z jiných částí Jugoslávie osídlených albánským etnikem – ze západní Makedonie, z jižního Srbska a z albánských okresů Černé Hory.⁵¹⁶ Ve školním roce 1980/1981 bylo na Přištinské univerzitě zapsáno 48 000 studentů! Do té doby na kosovských fakultách promovalo 10 000 studentů a vyšší školy ukončilo 12 000 studentů!⁵¹⁷ Celkově se na Kosovu v roce 1981 účastnilo vzdělávacího procesu od základních po vysoké školy 450 000 žáků a studentů, tedy každý třetí obyvatel oblasti!⁵¹⁸

Takovýto rozvoj s sebou samozřejmě nesl mnoho těžkostí jak v infrastruktuře školství, o níž pojednáváme na jiném místě (viz s. 251), tak v samotném vyučovacím procesu. Chyběli především dostatečně graduovaní vysokoškolské učitelé, a to nejen ti schopní výuky v albánštině, chyběly i vysokoškolské učebnice a skripta. Nedostatek albánských vysokoškolských pedagogů začal být paradoxně nahrazován dovozem hostujících kádrů z tiranské uni-

⁵¹³ V jugoslávském vysokoškolském systému do přechodu na bolognský systém magistratura předpokládala absolvování postgraduálního studia. Jugoslávský titul mr tedy není kompatibilní s česko(slovenským) titulem mgr. a odpovídá v současnosti spíše titulu Ph.D., zatímco titul Dr spíše našemu titulu doc. Docentura se s titulem Dr vázala prakticky automaticky, bez habilitace.

⁵¹⁴ Jeho ředitelem byl od roku 1972 dr Rexhep Qosja, patřící již 80. letům 20. století k radikálním zastáncům kosovsko-albánského sebeurčení a z něj vyplývající samostatnosti.

⁵¹⁵ *Jugoslavija 1918–1988*, s. 1192.

⁵¹⁶ Albánští demografové odhadují, že se od doby založení univerzity do počátku 90. let 20. století na Kosovo takto dosídlilo kolem 45 000 Albánců z výše zmíněných oblastí. Viz ISLAMI, H.: *Demografška stvarnost Kosova*, s. 46.

⁵¹⁷ STAMBOLIĆ, I.: *Aktuelni problemi društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo*, s. 23.

⁵¹⁸ STAMBOLIĆ, Ivan: *Rasprave o SR Srbiji*. Zagreb 1988, s. 32.

verzity, protože vazby kosovských akademických pracovišť s akademickými institucemi ve zbytku Jugoslávie byly od počátku minimální, a i kdyby byly sebelepší, nemohly by poskytnout vyučující schopné přednášet v albánštině. Spolupráci mezi Prištinskou univerzitou a Univerzitou v Tiraně umožnil mezistátní jugoslávsko-albánský protokol, uzavřený v roce 1970.⁵¹⁹

Pokusy o jugoslávsko-albánské sblížení

Jak mohlo vůbec dojít k podpisu takové smlouvy, když jsme již výše viděli, že albánsko-jugoslávský poměr byl od roku 1948 prakticky nepřetržitě vyhrocený a konfliktní? K určitému krátkodobému snížení napětí došlo po XX. sjezdu Komunistické strany SSSR a kritice kultu Stalinovy osobnosti, již ale Enver Hoxha nikdy neuznal. Další kvalitativní změny ve vztazích obou zemí bylo lze zaznamenat po albánské roztržce se Sovětským svazem v roce 1961. Ideologické rozdíly mezi oběma státy ale neustále tvořily velký konfliktní kapitál a občasně výpady Envera Hoxhi a jeho establishmentu vůči J. Brozu Titovi a jugoslávskému modelu socialismu tempo opatrného přibližování obou zemí výrazně snižovaly. Mezníkem se stal zřejmě až rok 1968 a invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa. Enver Hoxha, jenž po okupaci Československa demonstrativně vyvedl Albánii z Varšavské smlouvy, se totiž evidentně obával, že by se jeho země mohla stát dalším cílem sovětské agrese. Zřejmě i na popud hlavního albánského spojence v té době, Mao Ce-tungovy Číny, se proto odhodlal k revizi své dosavadní politiky vůči balkánským sousedům Albánie – Jugoslávii a Řecku. Zlepšení vztahů zejména s Jugoslávií mělo podle jeho kalkulů přispět k větší obranyschopnosti Albánie. Hoxhovo odhodlání navíc podporovalo i výrazný pokrok v postavení albánského etnika v Jugoslávii v 60. letech a ostatně i skutečnost, že po protistátních demonstracích na Kosovu v listopadu 1968 a v Makedonii v prosinci téhož roku (viz dále), při nichž demonstranti mj. provolávali albánskému vůdci slávu, nenásledovaly nějaké drastické politické čistky a represe vůči kosovsko-albánskému obyvatelstvu.⁵²⁰

Důležité přitom bylo, že podobné odhodlání po zlepšení vztahů projevoval i oficiální Bělehrad. Nešlo ale o to, že by byl J. Broz Tito natolik znepokojen invazí vojsk Varšavské smlouvy do Československa, že by začal na Balkáně zoufale hledat „*všechny možné antiruské spojence*“, jak tvrdí Noel Malcolm.⁵²¹ Sám Tito totiž, jak přesvědčivě dokázal Jan Pelikán,⁵²² se nějakého zákroku SSSR vůči Jugoslávii po počáteční nejistotě bezprostředně po okupaci nijak zásadně neobával a k procesům Pražského jara byl navíc jako konzervativní komunistický vůdce velmi kritický, byť okupaci ČSSR důrazně odmítl a pro Brežněvovu doktrínu omezené suverenity ani nemohl mít porozumění. Těmto snahám řekl „historické ne“ již v roce 1948. Aby však invazi do Jugoslávie zcela

⁵¹⁹ *Jugoslavija 1918–1988*, s. 1196.

⁵²⁰ *Dějiny Albánie*, s. 480.

⁵²¹ MALCOLM, N.: *Kosovo*, s. 367–368.

⁵²² Viz jeho monografii *Jugoslávie a Pražské jaro*. Praha 2008.

vyločil, vyvíjel již v průběhu podzimních měsíců roku 1968 a během celého roku 1969 značné úsilí, směřující k normalizaci vztahů s Brežněvovým vedením. Sbližování se sovětskými ideologickými protivníky, jakými byl Enver Hoxha či Mao Ce-tung, se do tohoto Titova politického konceptu příliš nehodily. Jugoslávský vůdce ale nemohl zcela ignorovat hlasy svých spolupracovníků, kteří mu naopak doporučovali udržovat od SSSR odstup a propagovali možnost zlepšení vztahů s Albánií (a pochopitelně také s albánským spojencem – Čínou). Poprvé takovéto myšlenky zazněly na plénu ÚV SKJ v Titově letním sídle na Brioni 2. září 1968, které hodnotilo celkovou politickou situaci po sovětské okupaci ČSSR. Podpořil je zde i v té době již hlavní a jen těžko dotknutelný jugoslávský ideolog Edvard Kardelj (jenž ale jinak na tomto jednání označil Moskvu za nejdůležitější oporu nezávislosti Jugoslávie před agresivitou USA!).⁵²³ Operativní skupina předsednictva a výkonného výboru ÚV SKJ pro zahraničně politické otázky pak v lednu 1969 přímo nabádala k ukončení nepřátelství s hoxhistickým režimem, jemuž mělo být při vhodné příležitosti deklarována i jugoslávskou připravenost bránit územní integritu Albánie v případě agrese.⁵²⁴

Oboustranné odhodlání Tirany a Bělehradu na zlepšení vztahů tak nakonec vyústilo v podepsání obchodní smlouvy mezi oběma zeměmi⁵²⁵ a povýšení zastupitelských úřadů obou zemí na velvyslanectví v únoru 1971. Součástí oteplování bylo i uzavření dohod o kulturní výměně v roce 1970.

Hoxhistický režim se ovšem snažil orientovat kulturní výměnu výhradně na ty části Jugoslávie, kde byla nejvyšší koncentrace albánského obyvatelstva, a tedy zejména na Kosovo a Metochii. Původně dokonce trval na tom, aby se kulturní konvence podepsala pouze mezi Albánií a Socialistickou autonomní oblastí (SAO) Kosovo, jak se autonomie nově nazývala po roce 1968 (viz dále, s. 194, 212), což samozřejmě bylo pro Jugoslávii nepřijatelné – dohody se uzavíraly mezi suverénními státy, nikoli mezi státem a autonomní oblastí. Součástí kulturní dohody tvořila také smlouva o spolupráci mezi kosovskou a tiranskou univerzitou, na jejímž základě v následujících letech dojíždělo na Kosovo 200 vysokoškolských pedagogů z Tirany. Dohoda se každý rok obnovovala. Jednalo se i o výměně studentů, albánská strana však trvala na tom, aby do Albánie jezdili výhradně studenti albánské národnosti, na což Jugoslávie také nemohla a nechtěla přistoupit, takže ze studentské výměny nakonec úplně sešlo.⁵²⁶

⁵²³ Tito ovšem dal souhlas k sondážním rozhovorům s oběma státy až o tři měsíce později. Viz PELIKÁN, J.: *Jugoslávie a Pražské jaro*, s. 224.

⁵²⁴ Tamtéž, s. 279.

⁵²⁵ Obchod mezi oběma zeměmi v následujících letech skutečně vzrůstal. Jugoslávie nakonec zaujala první místo v albánském importu s podílem 16 %. V roce 1979 podepsaly obě země dohodu o vybudování železniční trati ze Skadaru do hlavního černohorského města Titogradu (Podgorice), čím by se albánské železnice mohly napojit na mezinárodní železniční síť. Jak obchodní styky mezi oběma zeměmi, tak také výstavbu trati ale výrazně zbrzdily události na Kosovu v roce 1981, po nichž došlo k ochlazení vztahů mezi oběma zeměmi téměř na bývalou úroveň.

⁵²⁶ AS, fond SKS-CK, 1978–1981, kart. 364, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu – informativni bilteni. II. díl, materiál *Politička platforma za akciju SKJ u razvoju socijalističkog samoupravljanja, bratstva i jedinstva i zajedništva na Kosovu* (dále jen *Platforma*), s. 13.

Kulturní výměny samozřejmě nebyly pouze plodem oboustranné touhy po spolupráci. Spíše naopak. Hoxhistický režim k nim jednoznačně přistoupil se záměrem naočkovat jugoslávské albánské prostředí myšlenkami „enverismu“. Bělehrad tuto výzvu přijal v mylném přesvědčení, že vzájemná ideologická konfrontace vyzní ve prospěch „titoismu“, resp. jugoslávského modelu samosprávného socialismu, kterému se naopak tímto způsobem měla otevřít cesta k pronikání do Albánie.⁵²⁷ Z některých dokumentů přímo vyplývá, že si byl Tito natolik jist jugoslávskou převahou, že upozornění o excesech ve vztahu Albánie ke Kosovu přecházel mávnutím ruky.⁵²⁸

Výsledek celé kulturní výměny ale byl nakonec v podstatě jednosměrný, z Albánie do Jugoslávie, resp. na Kosovo a Metochii. Jestliže se na hospodářské výměně podílelo Kosovo a Metochie zhruba 10 %, v oblasti kulturní a osvětové výměny byla situace opačná, z 90 % se odvíjela s Kosovem a Metochií a z 10 % se zbytkem Jugoslávie (a to nakonec z větší části opět s Albánci osídlenými oblastmi Makedonie a Černé Hory). Postupně dokonce docházelo k tomu, že Ministerstvo zahraničních věcí SFRJ do vztahů mezi oběma zeměmi ani příliš nevidělo, neboť řadu dohod uzavírala Tirana přímo s Prištinou, bez prostřednictví federace. Tak se např. stalo, že o smlouvě o spolupráci mezi Státní univerzitou v Tiraně a Univerzitou v Prištině, jež byla stoprocentně financována z prostředků SRS a SFRJ, se jugoslávské ministerstvo zahraničí dozvědělo až 40 dní po jejím podpisu. Následujícího roku pak jugoslávská ambasáda v Tiraně získala informace o tom, že smlouva mezi univerzitami byla prodloužena i na další rok, až ze zpráv tiranského rozhlasu!⁵²⁹

Obě země stály ideologicky zcela na jiné frontě a docházelo tak k dosti paradoxní situaci. Z Albánie do Jugoslávie stále ještě občas přecházeli různí diverzanti, na Kosovu byly zakládány integrální marxisticko-leninské skupiny prostoupené ideologií rigidního albánského etatistického komunismu, který byl v příkrém rozporu s tolik opěvovaným jugoslávským samosprávným socialismem, a pedagogové, vychovávaní albánským systémem, svobodně působili na

⁵²⁷ HRADEČNÝ, Pavel: *Cesta do beznaděje: Albánie v závěrečných etapách stalinistické diktatury Envera Hoxhy (70. léta – polovina 80. let)*. Slovanský přehled 78 (1992), s. 259.

K tomuto názoru dospěli jugoslávští komunisté již po prvních velice nesmělých a záhy přerušovaných pokusech o albánsko-jugoslávské sblížení po smrti J. V. Stalina. Na Kosovu a v Metochii vytyčila tehdy všemocná UDB tezi, že komukoli, kdo žádá z Albánie vízum, se má vyjít vstříc, byť by byl důstojníkem tajné služby nebo byl zapsán v „černé knize“ UDB. Ideologové UDB se totiž domnívali, že poté, co se návštěvníci sami přesvědčí o výhodách jugoslávského systému, se z nich stanou propagátoři vytváření pozitivního obrazu o Jugoslávii. UDB prý tehdy i předvíдалa, že sami Albánci příliv turistů zastaví, neboť poznatky návštěvníků by pro albánský systém byly velmi nebezpečné. Podle šéfa kosovsko-metochijské UDB Čedomira Mijoviće přijelo do autonomie během léta roku 1955 asi 400 návštěvníků a poté tok turistů skutečně ustal. AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 23, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, II. díl, Stenografické záznamy vedené během pohovoru s Čedomirem Mijovićem, s. 38.

⁵²⁸ Při rozhovoru J. Broze Tita s jugoslávským velvyslancem v Tiraně Jovanem Petkovićem 20. března 1973 jugoslávský prezident přímo prohlásil: „*Budou nás (E. Hoxha a jeho suita – pozn. V. Š.) i nadále čas od času napadat, ale to by nemělo mít na naši politiku vůči Albánii vliv*“. Politika vůči Albánii měla být flexibilní a projevovat maximální porozumění. SIMIĆ, P.: *Raspeto Kosovo. Dokumenta o Kosovu i Metohiji*, s. 213 (DAMSP, PA, 1973, 1, 13, 434484 a 434485).

⁵²⁹ Tamtéž, s. 212–213 (DAMSP, PA 1972, 1, 434298, 439665).

prištinské univerzitě a indoktrinovali své studenty myšlenkami hoxhovského nacionál-komunismu! V opačném směru nic z toho nefungovalo! Vstřícnost Prištiny k Tiraně šla dokonce tak daleko, že programová rada Rádia Prištiny svévolně, bez konzultací, a dokonce i bez oznámení příslušným srbským a federálním úřadům, rozhodla o ukončení emitování zpráv v albánštině vysílaných Rádiem Bělehrad a tak vlastně připravila posluchače v Albánii o jednu z mála možností dozvědět se objektivnější informace o okolním světě.⁵³⁰

Vzájemné kontakty mezi Albánií a Kosovem tak u kosovsko-albánského etnika spíše posílily vědomí společné příslušnosti k albánskému národu, byť na mnohé albánské skutečnosti nemohlo pohlížet se sympatiemi. Religiózní a tradicí spoutané prostředí kosovského venkova jen stěží mohlo s nadšením přijímat snahy albánského vedení rozložit tradiční albánské kmenové struktury a jejich morální kodexy, o drastickém omezení náboženského života, k němuž došlo během albánské „kulturní revoluce“ v roce 1967 v podobě zákazu působení všech církví, ani nemluvě. Projevem posilování tendencí albánské vzájemnosti se stal i akt převzetí spisovné normy albánského jazyka, kodifikované v Albánii v roce 1972. Tato norma, vycházející z jihoalbánské toské jazykové tradice, přitom byla kosovské, tedy ghegské podobě albánštiny značně vzdálena!⁵³¹

Kulturní instituce

Rozvoj dalších kulturních institucí již v autonomii nebyl tak překotný jako v případě vysokého školství. Na Kosovu působilo na počátku 70. let 20. století 385 knihoven, dvě profesionální a šest amatérských divadel a pět muzeí. To sice bylo ve srovnání s jinými regiony poměrně chudé milieu, je však nutno připomenout, že Kosovo mělo v roce 1945 zcela jiné startovní pozice: tehdy zde nefungovalo jediné divadlo a nepříliš rozsáhlé knihovny půjčovaly řídkým čtenářům knihy pouze v Prizrenu, Peći a Prištině.

Nejdůležitější deník na Kosovu představovaly v albánštině vycházející noviny *Rilindja* (Obrození), v šedesátých letech dvanáctistránkové. Tento rozsah byl tehdy považován za velmi nedostatečný, protože noviny měly zachycovat jak jugoslávskou, tak republikovou i lokální problematiku, na rozdíl od v srbštině vycházejících novin *Jedinstvo* (Jednota, v roce 1970 náklad 7 500 výtisků, periodicitu dvakrát týdně, od roku 1977 denně v nákladu 8 000 kusů). Ty totiž mohly spoléhat na to, že celostátní informace si čtenář znalý srbocharvátštiny přečte ve velkých jugoslávských denících, které byly v autonomii v jejich venkovských mutacích samozřejmě k dostání. *Jedinstvo* se nicméně i tak snažilo čtenářům poskytovat kromě co nejúplnějšího obrazu dění v oblasti selektivně také zprávy ze Srbska, Jugoslávie a ze světa.

⁵³⁰ Tamtéž, s. 214 (DAMSP, PA 1974, 38/6, 43392).

⁵³¹ *Dějiny Albánie*, s. 481.

V redakci novin *Rilindja* pracovalo v roce brionského pléna (1966) 77 novinářů údajně velmi slabé kvality, výlučně mladé generace a pouze albánské národnosti. Noviny neměly téměř žádné dopisovatele z jednotlivých okresů. Jejich náklad se k roku 1966 pohyboval na 7 000 výtiscích. Za čtyři roky, v roce tehdy 1970, to již bylo 12 000 kusů, což se ani tak samozřejmě nezdá mnoho, je ale nutno brát úvahu, že úroveň vzdělanosti albánské populace tehdy ještě nebyla na takové úrovni, aby se běžně kupovaly noviny. Kromě novin vycházelo v albánštině poměrně značné množství časopisů, vesměs měsíčníků, včetně časopisů pro děti *Pioneri* s nákladem 30 000 výtisků.⁵³²

Náklad listu *Rilindja* rostl poměrně rychle, v roce 1981 již čítal 45 000 výtisků. Noviny se prodávaly také v Makedonii a v Černé Hoře, 3 000 výtisků bylo určeno albánským gastarbeiterům v zahraničí. Kvalita informování však, alespoň podle analýzy ÚV SKS, nadále zaostávala, kritika zaznívala zejména v souvislosti s jarní demonstrační akcí v roce 1981 (viz dále s. 236–238), kdy ÚV novinám vytýkalo, že „nejčastěji informovaly pouze o oficiálních setkáních, bez připomínek a novinářské smělosti“ (v jiných případech ale smělost novinářů SK naopak přísně postihoval). Důvodem malé investigativnosti novinářů byl podle analytiků ÚV „oportunizmus i skutečnost, že je těžké kritizovat vlastní nacionalismus...“. Jako do budoucna velice těžko splnitelnou podmínku postavilo komunistické vedení Srbska před novináře *Rilindje* úkol „stát v první řadě boje proti albánskému nacionalismu a iredentismu“. Analýza událostí jara 1981 ale také odhalila v té době ještě přinejmenším pozoruhodný fakt, s nímž bylo možno setkat se již pouze na stránkách kosovského regionálního tisku, že totiž „strach z nacionalismu (resp. aby výklad nebyl považován za nacionalismus – pozn. V. Š.) vedl k tomu, že Srb píše o Albánci pouze pěkně, a totéž Albánec o Srbovi...“.⁵³³

Na Kosovu vycházely také noviny *TAN*, určené pro příslušníky turecké národnosti. Jednalo se o týdeník s nákladem v roce 1981 cca 3 500 kusů. Tato tiskovina se však potýkala s největšími problémy, protože turecká menšina přece jenom nebyla na Kosovu příliš velká. Novináři, jejichž většina měla pouze středoškolské vzdělání, jen těžko nacházeli spolupracovníky v okresech, velké problémy činily také překlady z albánštiny do turečtiny.⁵³⁴

V albánštině vysílalo *Radio Priština*, založené již v roce 1944. V roce 1971 ale ještě nemělo vlastní budovu s adekvátními studii. Přesto emitovalo kolem 18 hodin denně, čtyři hodiny z toho však společný program s *Radiem Beograd*. Televizní signál získalo Kosovo v roce 1967, byl však zcela pokrývaný

⁵³² AS, fond SKS-CK, kart. 150. Komisija CK SKS za informisanje i propagandu, informacije o aktuelnim događajima. VI. díl, materiál (dále jen takto:) *Problemi ubrzanja društveno ekonomskog razvoja SAP Kosova* (rukopis brožury, leden 1971), s. 38–39.

⁵³³ AS, fond SKS-CK, 1980–1982, kart. 347, Sednice komisije Predsedništva CK SKS za razvoj međjunacionalnih odnosa. II. díl, složka Materijali sa 15. sednice komisije održane 11. 9. 1981, materiál (dále jen takto:) *Informacija o razgovorima u redakcijama javnih glasila SAP Kosova o „aktuelnim pitanjima informisanja i razvoju informativnih sredstava na jezicima narodnosti“ održanom u Prištini 23. i 24. VII 1981. godine*, s. 6.

⁵³⁴ Tamtéž, s. 3.

z televizního studia v Bělehradě, které jednou týdně vysílalo 1 hodinu a 45 minut program v albánštině.⁵³⁵ Do roku 1974 albánské vysílání vzrostlo na tři hodiny třikrát týdně.⁵³⁶ Výstavba místního kosovského televizního studia byla zahájena na počátku 70. let, jako i mnohé další investice na Kosovu se ale dlouho protahovala.

V roce 1981 emitovala přištinská televize, přesně podle výše uvedených pravidel proporcionality, informativně-politické programy ze 72 % v albánštině (zprávy třikrát denně), ze 17 % v srbocharvátštině a z 10 % v turečtině. Zprávám pouze z Kosova v srbocharvátštině byla věnována denně s výjimkou neděle vysílaná patnáctiminutová emise *Kosovski pregled* (Kosovský přehled), podobná relace v turečtině se vysílala třikrát týdně. Nicméně obsah albánských, srbských i tureckých zpráv z Kosova se lišil, vesměs se zabýval problémy té které národnosti a nepřispíval tedy k nějakému lepšímu poznání života „těch druhých“. Zprávy z Jugoslávie a ze světa zajišťovalo nadále celostátní televizní vysílání z Bělehradu. Ani v roce 1981 ještě nebyla situace v televizi, pokud jde o zaměstnance, uspokojivá. Během hodnocení vysílání po demonstracích v březnu a dubnu 1981 se z řad ÚV ozývala kritika toho, že počet lidí, kteří pracují na vysílání programu, je třikrát menší než v jiných televizních centrech, na kvalitu zpráv měl vliv zejména nedostatek zkušených novinářů.⁵³⁷

Industrializace oblasti

Je pozoruhodnou koincidencí, že rok 1956, kdy na Kosovu skončila akce shromažďování zbraní, byl také prvním rokem, v němž začalo docházet k masivnější podpoře kosovského hospodářství. Do té doby nebyla rozvoji oblasti z federální úrovně věnována prakticky žádná pozornost a autonomie byla odkázána pouze na pomoc své mateřské republiky. Těžko soudit, proč tomu tak bylo, obecně však lze říci, že poválečná ekonomika se v Jugoslávii rozjížděla velmi dýchavičně a i v dalších nerozvinutých oblastech se situace měnila k lepšímu jen velmi pomalu. Od té doby ovšem začalo být Kosovo a Metochie jakožto „nedostatečně rozvinuté území“ zahrnováno zvláštní péčí.⁵³⁸ Mj. i proto, že se teoretikové ÚV SKJ domnívali, že slabý ekonomický potenciál oblasti s sebou přináší také růst nacionalismu a iredentistických tendencí. Urychlený rozvoj oblasti, vzrůst počtu dělnictva a hospodářská integrace Kosova a Metochie do jugoslávských ekonomických toků proto měla podle marxistického myšlení tyto negativní jevy potlačit a překonat.⁵³⁹ V jugoslávském hospodářském

⁵³⁵ *Problemi ubrzanja društveno ekonomskog razvoja SAP Kosovo*, s. 36.

⁵³⁶ *Kosovo – Kosova nekad i danas – dikur e sot*, s. 569.

⁵³⁷ *Informacija o razgovorima u redakcijama javnih glasila SAP Kosova o „aktuelnim pitanjima informisanja i razvoju informativnih sredstava na jezicima narodnosti“ održanom u Prištini 23. i 24. VII 1981. godine*, s. 3–6.

⁵³⁸ *Problemi ubrzanja društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo*, s. 9.

⁵³⁹ Hlavním zastáncem tohoto názoru byl významný člen srbského i jugoslávského ÚV Miloš Minić. AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 22, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, materiál

plánu na rok 1957–1961 tak byl rychlejší rozvoj autonomie podporován tzv. garantovanými investicemi. Celková hodnota těchto investic, které měly charakter bezúročného financování, činila 864 milionů dinárů.⁵⁴⁰ Od roku 1961 pak byla kosovská autonomie stimulována prostředky ze státního rozpočtu, sdružených do Fondu na podporu urychleného rozvoje nedostatečně rozvinutých republik a AO Kosovo a Metohie (*Fond za podsticanje ubrzanog razvoja nedovoljno razvijenih republika i AP Kosovo i Metohija*, dále jen *Fond federace*). Povinnost jugoslávského centra financovat z prostředků federace hospodářský rozvoj málo rozvinutých republik a oblastí ústavně zakotvil článek 122 jugoslávské federální ústavy z roku 1963, *Fond federace* je ústavně charakterizován v čl. 125.⁵⁴¹ Příspěvky z fondu byly kromě Kosova zahrnuty také republiky Makedonie, Bosna a Hercegovina a Černá Hora, prostředky do něj naopak přitékaly z rozpočtů rozvinutých republik Slovinska, Charvátska a Srbska, byť jak v Charvátsku, tak v Srbsku by se našla řada oblastí, trpící podobnou mírou nerozvinutosti jako Kosovo.⁵⁴² Do fondu přispívala také Autonomní oblast Vojvodina.

Analýza rozdělení peněz z *Fondu federace* odhaluje, že v průběhu doby získávalo Kosovo z těchto rozvojových peněz stále větší podíl. V letech 1961–1965 to bylo 20,8 %, mezi roky 1966–1970 odcházelo na Kosovo 30 % z celkové výše fondem rozdělovaných příspěvků, v letech 1971–1975 činil podíl již 33,3 %, mezi lety 1976–1980 37 % a od roku 1981 do roku 1986 bylo pro Kosovo určeno dokonce 42,8 %! Převáděno na finance, získalo Kosovo v letech 1966–1970 investiční vzpruhu ve výši 5 134 mil. dinárů, v následující pětiletce 14 894 milionů dinárů, v letech 1976–1980 54 697 milionů dinárů a v období do roku 1984 již 164 473 milionů dinárů! Pro srovnání v tomto období šlo do rozpočtu větší a lidnatější Bosny a Hercegoviny 91 071 milionů dinárů! K tomu je zapotřebí připočítat i přímou podporu SRS do rozpočtu autonomie na pokrývání běžných potřeb (v letech 1971–1975 cca 600 mil. dinárů),⁵⁴³ využívání úvěrů

Deo saslušanja (Vojina Lukiće – pozn. V. Š.) u vezi informacije na sednici IK o stanju u AP Kosovo i Metohiji, s. 48.

⁵⁴⁰ Kurs dináru vůči dolaru se mezi lety 1952–1964 pohyboval v rozmezí 300 (1952) – 750 (1964) din. za USD. Viz např. <http://www.economy.rs/diskusije/viewtopic.php?pid=179009> (přístup 17. října 2010). V roce 1966, kdy již nominální hodnota dináru vzrostla na 1 250 din za USD, došlo k měnové reformě, při níž dinár přišel o dvě desetinná místa. Jeho hodnota tedy byla 12,5 din : 1 USD. Většina lidí, snad kvůli pocitu „množství“, ale i nadále počítala ve „starých dinárech“, tedy v „tisících a miliónech“, k nimž se ostatně dinár postupem doby, zejména díky krizi v druhé polovině 80. let, opět vrátil. Takže zatímco v roce 1981 byl poměr 36,90 din. : 1 USD, v roce 1988 to bylo již 1 923 din : 1 USD. Reformy posledního jugoslávského premiéra Ante Markoviće na poč. 90. let opět hodnotu dináru revalvovaly. Funkci neoficiálního jugoslávského platidla v té době již ovšem zastávala německá marka, jejíž poměr k dináru po reformě činil 7 din : 1 DM.

⁵⁴¹ BUKVIČ, Rajko: *Institucionalni okviri privrednog razvoja Kosova i Metohije, 1945–1990*. In: *Srbi na Kosovu i u Metohiji*. Beograd 2006, s. 413.

⁵⁴² Skutečnost, že Srbsko masivně podporovalo kosovský rozvoj, zatímco „pár desítek kilometrů od Bělehradu neměli lidé elektrinu a vodu“, byla jedním z důležitých argumentů srbského národoveckého myšlení. Viz AS, fond SKS-CK, 1977–1978, kart. 242, Izvršni komitet Predsedništva CK SKS – dokumentacija u vezi ustavnog položaja SRS a SAPK, materiál *Savez komunista Srbije u borbi protiv nacionalizma i ostalih opozicionih pojava i tendencija* (1977), s. 27.

⁵⁴³ AS, fond SKS-CK, 1974–1978, kart. 272, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu – bilteni, beleške. VI. díl, složka Informativni bilteni, č. 4–8/1974. *Ocena realizacije politike bržeg razvoja SAP Kosovo*. In: Informativni bilten 8/1974, s. 21.

Světové banky pro rozvoj hospodářsky nedostatečně rozvinutých zemí, z nichž Kosovo např. v letech 1981–1984 čerpalo 347,5 miliónů dolarů. Podíl devizových úvěrů z půjček Světové banky mělo Kosovo v rámci federace opět nadprůměrný. Např. v letech 1971–1976 čerpalo 30,3 % všech devizových úvěrů schválených Světovou bankou pro celou Jugoslávii!

S ohledem na výši investic přijímaly hospodářské plány pro Kosovo čím dál tím smělejší výzvy. Jen v letech 1970–1979 vypracoval ÚV SKS tři plány pro rychlejší ekonomický růst Kosova. Podle předpokladů se v pětiletce 1971–1975 měla autonomie rozvíjet o 50 % rychleji než ostatní oblasti, hospodářský plán na léta 1981–1985 stanovoval dokonce o 60 % rychlejší hospodářský růst než plánovaný jugoslávský hospodářský průměr. Přitom z celé plánované investiční výše 165 miliard dinárů pro pětiletku 1981–1985 se počítalo s pouhými 8,7 miliard vlastních „kosovských“ investic! Tento údaj tedy zároveň dokazuje, že kosovská ekonomika byla prakticky cele závislá na *Fondu federace* a na další jugoslávské pomoci. Vyjádřeno procentuálně, v letech 1966–1970 tvořily prostředky z fondu 53 % ekonomických investic oblasti, v letech 1971–1976 kolem 70 %, v následujícím pětiletém období více než 80 %, na počátku roku 1981 to již bylo 95 % všech investicí!⁵⁴⁴ Celkový rozpočet Kosova pak byl z fondů hrazen z více než 70 %.⁵⁴⁵

Do roku 1970 byly rozvojové finance Kosovu přidělovány jako nevratné, v pozdějších letech pak ve formě úvěrů, poskytovaných ale autonomii za podmínek o 25 % výhodnějších, než jaké byly schvalovány nerozvinutým republikám (lhůty splatnosti činily nejprve 14 a později 17 let, s tříletým odkladem splatnosti, výše úroků se pohybovala v rozmezí 4,16–4,5 %). Další úlevy se nacházely zakomponovány do střednědobých hospodářských plánů (pětiletok). Např. pro léta 1981–1985 předpokládal plán přednostní přidělování devizových prostředků spojené s celními úlevami pro dovoz zařízení do kosovských podniků, promíjení poplatků a splácení anuity z kreditů z prostředků fondu. Úroky, které se měly vracet do rozpočtů dárcovských republik a Vojvodiny, se přispěvatelé fondu zavázali investovat zpět na Kosovo, a opět to nebyly prostředky malé – jen za rok 1979 činily 950 milionů dinárů a v roce 1980 1 300 milionů dinárů. Kromě toho všechny republiky (tedy i nerozvinuté) a Vojvodina uzavřely v roce 1980 zvláštní úmluvu o výstavbě jednoho hospodářského podniku na území Kosova. Např. ze Srbska na základě této dohody vybudoval na Kosovu holding Goša⁵⁴⁶ ze Smederevské Palanky továrnu na výrobu důlního vybavení a kovových konstrukcí v Gnjilanech.

Celkové investice do základních prostředků tak byly na Kosovu zvětšeny v období 1952–1978 devatenáctkrát (ve „vlastním“ Srbsku 6,6 x, ve Vojvodině pouze 2,6 x).⁵⁴⁷ Výkonnost kosovské ekonomiky se od konce druhé světové

⁵⁴⁴ *Jugoslavija 1945–1985. Statistički prikaz*. Beograd 1986, s. 193 aj.

⁵⁴⁵ *Platforma*, s. 11.

⁵⁴⁶ Pojmenován podle jugoslávského národního hrdiny Dragoslava Djordjeviće Goši.

⁵⁴⁷ Údaje o prostředcích z Fondu federace pocházejí z AS, fond SKS-CK, 1978–1981, kart. 364, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu – informativni bilteni. II. díl, složka Informativni bilteni 1981,

války do roku 1980 podařilo díky federálním investicím zvýšit dvanáctkrát.⁵⁴⁸ Tento údaj působí samozřejmě mocným dojmem, při jeho výkladu je ale zapotřebí si uvědomit, že v meziválečném období na Kosovu a v Metochii prakticky žádný větší průmysl vyjma dolů neexistoval, a za krátkého tříletého italského působení se i přes snahu okupační správy pozvednout ekonomiku oblasti mnoho nestihlo. Začínalo se tedy prakticky od nuly, a to ještě až od druhé poloviny 50. let.

Jugoslávské vedení se rozvojovou pomocí snažilo bezesporu velice upřímně dosáhnout zlepšení kosovské hospodářské i sociální situace. Shromáždování prostředků z rozvinutých oblastí Jugoslávie ale bylo s přibývajícimi léty politicky stále složitější. Apely na jugoslávskou solidaritu, zejména po přijetí „decentralizační“ ústavy v roce 1974, totiž velice rychle pozbývaly účinnosti, a to tím spíše, že se na Kosovu s prostředky fondu nezacházelo příliš hospodárně. Efektivnost využívání dotací byla velmi malá a postupem doby se stále častěji stávala jak předmětem oprávněné kritiky, tak také nejrůznějších spekulací. Prostředky z *Fondu federace* tedy působily na kosovskou ekonomiku do jisté míry destimulativně, jak ostatně uvidíme i níže.

Ekonomická analýza provedená v roce 1970 a zveřejněná na počátku roku 1971, tedy čtrnáct let po zahájení industrializace Kosova, hovoří o tom, že i přes relativně vysoké tempo růstu průmyslu zůstává oblast stále ještě hospodářsky velice slabě rozvinutá. Vstupní investice do kosovské ekonomiky, zejména ty v prvních pěti letech, se sice z celojugoslávského hlediska zdály poměrně impresivní, ale jak upozorňuje analýza z roku 1971, Jugoslávie v té době ještě měla sama o sobě všechny atributy nerozvinutého hospodářství, a proto akumulace prostředků pro urychlený rozvoj Kosova a dalších nerozvitých území byla ve srovnání s možnostmi vyspělých ekonomik také velmi omezená. Objemný materiál analýzy vypracované ekonomickými experty ÚV SKS poukazoval také na příliš jednostrannou strukturu kosovského hospodářství, soustředěného zejména na primární sektor – energetiku, hornictví⁵⁴⁹ a hutnictví barevných kovů – jenž vyžadoval značné investiční prostředky a měl vysoký „exteritoriální efekt“ – jeho výsledky byly do značné míry uplatňovány mimo autonomii.⁵⁵⁰ Změna tohoto stavu směrem ke zpracovatelskému průmyslu ale nebyla jednoduchá: vytvoření nových podniků vyžadovalo i kvůli vnitrojugoslávské konkurenceschopnosti vysokou technologickou výbavu, nejmodernější technologické postupy a

č. 1–10. VLAŠKALIĆ, Tihomir: *Uzroci i posledice dogadjaja u Socijalističkoj autonomnoj pokrajini Kosovo* (referát na 14. zasedání ÚV SKS 6. května 1981). In: Informativni bilten 4/1981, s. 8–9; STAMBOLIĆ, Ivan: *Aktuelni problemi društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo* (referát na 82. zasedání Předsednictva ÚV SKS 14. září 1981). In: Informativni bilten 7/1981, s. 21.

⁵⁴⁸ STAMBOLIĆ, I.: *Rasprave o SR Srbiji*, s. 31.

⁵⁴⁹ *Problemi ubrzanja društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo*, s. 9. Kosovský těžební revír umožňoval vybudování pěti bloků termoelektrárny Kosovo, závodu na zpracování umělých hnojiv s kapacitou 360 000 tun v roce 1975 aj.

⁵⁵⁰ „Exteritorialitu“ primárního sektoru na Kosovu dokazují také čísla: v rámci Jugoslávie se na výrobě elektrické energie podílely bloky kosovské termoelektrárny Kosovo 6,7 %, na těžbě lignitu se Kosovo účastnilo 21 %, na těžbě olova 79 %, na těžbě a zpracování stříbra 86 %, na výrobě zpracovaného magnezitu 51 % atd. Viz *Kosovo – Kosova nekad i danas – dikur e sot*, s. 517.

také odborníky, kteří by byli schopni takovéto podniky vybavit, vést a zabezpečit pro výroby odbyt, což, při vědomí všeho, co jsme již výše odhalili o stavu kosovské společnosti, bylo objektivně jen velmi těžko proveditelné. Jedinou možností, jak zajistit restrukturalizaci průmyslu, viděli ekonomičtí experti ÚV ve „*spojení sil s vůdčími podniky z jiných regionů*“, tedy vlastně ve vytváření jakýchkoli joint ventures. I takováto kooperace ovšem narážela na zásadní překážky. Již zmiňovaný materiál totiž poukazoval na velice pomalou aktivaci investic, na nedostatečné využívání disponibilního výrobního potenciálu a zejména na nedostatečnou integraci kosovského hospodářství do jugoslávské ekonomiky s tím, že „*neadekvátní kádrová struktura v oblasti a relativní uzavřenost organizací a podniků z autonomie vůči jiným oblastem a republikám vytvářejí faktory, které jakoukoli hospodářskou pomoc regionu znesnadňují*“.⁵⁵¹

Podíl průmyslu na formování hrubého národního produktu na Kosovu představoval v roce 1974 37,7 %, počet zaměstnaných v průmyslu činil 35 osob na 1 000 obyvatel! Celkový počet zaměstnaných na Kosovu (mimo zemědělský sektor) v té době byl pouze 124 000 (z 1 244 tisíc kosovských obyvatel) a za rok, od roku 1971, vzrostl z 119 387⁵⁵² o necelých pět tisíc! Z celkového množství zaměstnanců státního sektoru ale celých 32 % tvořili nekvalifikovaní či pouze zaškolení dělníci!⁵⁵³

Na Kosovu se samozřejmě díky investicím podařilo otevřít řadu poměrně respektabilních průmyslových podniků s nejmodernějším technicko-technologickým vybavením.⁵⁵⁴ V oblasti fungoval především hornicko-hutnický kombinát Trepča, jeden z největších evropských důlních, metalurgických a chemických komplexů, vybudovaný nedaleko Kosovské Mitrovice. Na počátku 70. let zaměstnával kombinát 11 000 dělníků,⁵⁵⁵ o deset let později to bylo již 23 000 pracovníků. Jak však analýzy také ukazovaly, i přes prakticky neomezený přítok investic se hospodářská situace v oblasti měnila pomaleji, než se obecně očekávalo a výsledky kosovské ekonomiky hluboce zaostávaly za celojugoslávským průměrem. V podmínkách výrazného zlepšení technicko-

⁵⁵¹ *Problemi ubrzanja društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo*, s. 11–15.

⁵⁵² AS, fond SKS-CK, 1974–1978, kart. 271, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu, složka Informacije o aktuelnim događajima (1974), materiál *Informacija o problemu nepismenosti u SR Srbiji i akcijama koje se vode za opismenjivanje odraslih*, s. 4

⁵⁵³ Tamtéž.

⁵⁵⁴ Z investic požizovaných z *Fondu federace* byly od konce 60. let do roku 1975 realizovány továrna na výrobu bežešvých trub v kooperaci s Kombinátem Smederevo, licenční podnik vyrábějící baterie Varta v rámci kombinátu Trepča, závod na výrobu nářadí a žehliček v Uroševci, továrna na výrobu náhradních automobilových dílů v Peći, podnik na výrobu syntetických vláken v Prizrenu, kde byl soustředěn i další chemický průmysl zaměstnávající cca 2 000 dělníků. Dále to byl závod na výrobu elektromotorů v Djakovici, podnik na výrobu keramických dlaždic, kaolínu, sanitární keramiky a mozaikových dlaždic, cementárna, továrna na výrobu parket a především o dva bloky termoelektrárny Kosovo. V oblasti samozřejmě fungoval také dřevařský, textilní a papírenský průmysl. *Fond federace* se na těchto investicích podílel 74,5 %. Efektivita investic však byla ve srovnání s průměrem v Srbské republice třetinová, mnohé z investičních projektů také překročily původní rozpočet až o 50 %! AS, fond SKS-CK, Komisija Predsedništva CK SKS za politički sistem i međunacionalne odnose, sednice IX 1974 –III 1977, složka 09/1975 Materijali sa sednice 27. 11. 1975, spis *Ostvarivanje politike ravnopravnosti naroda i narodnosti u SR Srbiji. Informativno-analitički materijal*, s. 10–18.

⁵⁵⁵ *Kosovo – Kosova nekad i danas – dikur e sot*, s. 519.

technologického vybavení kosovského průmyslu se úroveň produktivity práce a efektivity výroby neustále snižovala a stala se jedním z nejvýraznějších rozvojových problémů. Předseda srbské vlády Ivan Stambolić v roce 1981 označil akumulační schopnost kosovského hospodářství jako zanedbatelnou.⁵⁵⁶ Ekonomické analýzy té doby odhalily, že kosovské ekonomika měla dokonce negativní reprodukční schopnost, tedy více utrácela, než vyráběla, a nebyla schopna splácet dluhy. Dostávala se tak do začarovaného kruhu. Kosovští politici volali po dalších masivních investicích, při stávající produktivitě práce a efektivitě výroby však zvyšování přílivu prostředků do kosovského hospodářství pouze zvětšovalo ekonomické problémy. Výklad těchto problémů se tak již brzy stal předmětem nacionalistické propagandy z jedné i z druhé strany.

S rozvojem průmyslu a státního sektoru na Kosovu pochopitelně úzce souvisel problém zaměstnanosti obyvatelstva. Vzhledem k velkému přírůstku obyvatelstva tvořil na počátku 70. let počet těch, co hledali práci, celých 27 % z celkového počtu zaměstnaných.⁵⁵⁷ Uvidíme dále, že i v 60. a 70. letech velkou část kosovského obyvatelstva zaměstnávalo zemědělství. Počet zaměstnaných mimo zemědělství a tradiční řemesla se z 37 000 v roce 1953 zvýšil na 142 953 v roce 1976, kdy v oblasti bylo zaměstnáno již 15 925 osob s vyšším a vysokoškolským vzděláním. K tomuto roku bylo mimo autonomii zaměstnáno 8 636 lidí s trvalým bydlištěm na Kosovu, z toho 55 % Albánců, pomalé tempo růstu vytváření nových pracovních míst také dohnalo 35 660 vesměs málo kvalifikovaných dělníků k odchodu za prací do zahraničí. Z celkového počtu státních zaměstnanců na Kosovu bylo 59, 7 % Albánců, 29, 8 % Srbů, 5, 3 % Černohorců atd. Statistika nezbytné proporcionality ukazovala, že Srbové měli v té době větší podíl na zaměstnání o 11,4 % oproti jejich zastoupení v oblasti, Černohorci o 2,8 %, Albánci pak menší o 14 %. Ve státním sektoru byl na Kosovu zaměstnán každý 10 obyvatel, na rozdíl od Slovinska, kde to byl každý 2–3, a od Srbska kde byl státním zaměstnancem každý 4–5. V některých okresech autonomie však byly poměry ještě daleko horší. Materiál, vypracovaný analytickým oddělením ÚV SKS v prosinci roku 1978 navíc předpokládal, že se tento poměr bude s ohledem na strukturu a demografický vývoj obyvatelstva pouze zvětšovat. V roce 1976 totiž na Kosovu hledalo zaměstnání již 53 000 obyvatel, nejvíce albánské národnosti, z nichž 30 % bylo vysoce kvalifikovaných a kvalifikovaných uchazečů. Na jedno nově otevřené místo tehdy připadalo až 42 občanů!⁵⁵⁸

⁵⁵⁶ STAMBOLIĆ, I. : *Rasprave o SR Srbiji*, s. 31.

⁵⁵⁷ AS, fond SKS-CK, Komisija Predsedništva CK SKS za politički sistem i medjunacionalne odnose, sednice IX 1974 –III 1977, složka 09/1975 Materijali sa sednice 27. 11. 1975, spis *Ostvarivanje politike ravnopravnosti naroda i narodnosti u SR Srbiji. Informativno-analitički materijal*, s. 8–9.

⁵⁵⁸ AS, fond SKS-CK, kart. 242, 1977–1978, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi ustavnog položaja SRS i APK, materijal *Ostvarivanje politike ravnopravnosti naroda i narodnosti u SRS. Analitičko-informativni materijal* (Beograd 7. april 1978 godine), s. 26–33.

Zemědělství

Ke kumulaci problémů přispívalo také pomalé tempo překonávání zaostaleho zemědělského hospodaření. To se na celkovém hrubém národním produktu autonomie podílelo v polovině 60. let 40 %, v roce 1975 již pouze 23 %, ⁵⁵⁹ bylo na něm však závislé 50 % obyvatelstva a zajišťovalo jej velké množství malých rolnických hospodářství, jejichž příjmy se pohybovaly na třetině jugoslávského průměru! Demografický vývoj oblasti způsoboval paradoxní situaci: chybějící pracovní místa ve státním sektoru byla „nahrazována“ zpětným přílivem pracovních sil do zemědělství, které, podle prognózy, mělo v letech 1970–1980 absorbovat dokonce polovinu pracovní síly autonomie! Vývoj na Kosovu tedy šel zcela protikladně se soudobými ekonomickými trendy, charakterizovanými nopak velkým odlivem práceschopných lidí ze zemědělství, způsobovaným rozvojem zemědělských technologií a mechanizace. Zastavení této tendence, resp. pokles počtu zemědělského obyvatelstva na stav z roku 1961 předpokládala analýza teprve v roce 1985! ⁵⁶⁰ Zvyšování počtu zaměstnaných v zemědělství přispívalo k tomu, že to které hospodářství muselo na stejné ba i menší výměře uživit více svých rodinných příslušníků, kteří neměli možnost zaměstnat se jinde. Přitom výměra soukromých zemědělských podniků byla již tak mizivá, mezi lety 1960–1969 se navíc podíl hospodářství s výměrou větší než 3 ha zmenšil o 20 %. V roce 1969 bylo, pokud jde o individuální zemědělce, na Kosovu 33,9 % hospodářství do 2 ha výměry, 23, 5 % mezi 2–3 ha, na 3–5 ha hospodařilo 24, 3 % všech usedlostí, výměrou mezi 5–8 ha disponovalo 13,1 %, mezi 8–10 ha to již bylo pouze 2,3 % a nad 10 ha 2,4 %. ⁵⁶¹ Rodinné usedlosti přitom fungovaly téměř na bázi naturálního hospodářství! Výkup zemědělských produktů byl na Kosovu téměř bezvýznamný a 20 x nižší než průměr ve Vojvodině. ⁵⁶²

Bídu kosovského zemědělství nejlépe ukáže opět malá statistika, tentokrát zemědělské vybavenosti, již srovnáme se severní srbskou autonomií – Vojvodinou, která byla tradičně zemědělskou základnou Srbska i Jugoslávie. Počet traktorů mezi družstevními zemědělci na KaM v roce 1965 činil 895 oproti 7 782 ve Vojvodině, kombajnů 161 oproti 2 380 ve Vojvodině. ⁵⁶³ Situace nebyla lepší ani

⁵⁵⁹ AS, fond SKS-CK, kart. 257, Komisija Predsedništva CK SKS za politički sistem i međjunacionalne odnose, sednice IX 1974 – III 1977, složka 09/1975 Materijali sa sednice 27. 11. 1975. *Ostvarivanje politike ravnopravnosti naroda i narodnosti u SR Srbiji. Informativno-analitički materijal*, s. 9.

⁵⁶⁰ AS, fond SKS-CK, kart. 150, Komisija CK SKS za informisanje i propagandu, informacije o aktualnim događajima, VI. díl. Složka 1971, spis *Problemi ubrzanja društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo* (rukopis brožury, leden 1971), s. 11–15.

⁵⁶¹ *Kosovo – Kosova nekad i danas – dikur e sot*, s. 530.

⁵⁶² AS, fond SKS-CK, kart. 257, Komisija Predsedništva CK SKS za politički sistem i međjunacionalne odnose, sednice IX 1974 – III 1977, složka 09/1975 Materijali sa sednice 27. 11. 1975, spis *Ostvarivanje politike ravnopravnosti naroda i narodnosti u SR Srbiji. Informativno-analitički materijal*.

⁵⁶³ V této době ovšem v celé SFRJ dochází k rozpadu převážné části zemědělských družstev, která vznikla násilnou kolektivizací koncem 40. let. Tak zatímco v roce 1959 bylo v celém Srbsku 1 709 družstev, v roce 1964 zbývá již pouhých 925. Podobné tendence lze pozorovat i na Kosovu a Metochii – ze 121 družstev v roce 1959 zůstává v roce 1964 pouhých 62. Pro zaostalé kosovské zemědělství však byl tento proces spíše ztrátou. AS,

v soukromém zemědělském sektoru: 1 707 traktorů na KaM oproti 15 354 ve Vojvodině, 339 kombajnů oproti 5 019 ve Vojvodině. Rozdíl se ale ještě vy- hrotí, porovnáme-li údaje z prvních let kosovsko-metochijské autonomie: v roce 1950 bylo na KaM 20 traktorů oproti 2 276 ve Vojvodině, v roce 1957 pak dva kombajny oproti 413 ve Vojvodině!⁵⁶⁴

Investice do zemědělství byly spíše technologického rázu – budovaly se např. zavlažovací systémy (v roce 1975 bylo pod závlahami 14 % zemědělské půdy), které ovšem využívaly především státní zemědělské podniky a družstva. Při hodnocení zemědělské produkce na Kosovu a Metochii je přitom nutno brát v úvahu, že značnou část přebytků uváděl na trh státní sektor, který na Kosovu, podobně jako v 19. století podnikatelské velkostatky v českých zemích, přebíral roli progresivních zemědělských podniků, jejichž výsledky a hospodářské metody dávaly jistý příklad většinovým malozemědělcům. Hospodářská vybavenost státního sektoru umožňovala kultivaci neplodné půdy, na níž síly ani prostředky rolnických hospodářství nestačily – hovoří se až o 68 000 ha nově kultivované zemědělské půdy. Část takto získané půdy byla využita pro výsadbu sadů a vi- nohradů.⁵⁶⁵ Prakticky veškerá velkoobchodní produkce ovoce a 50 % produkce vína (2 200 vagonů) pocházela ze státního sektoru (proslulé byly zejména vinné sklepy v Male Kruši), maloročníci své přebytky uplatňovali spíše na městských či vesnických trzích.

* * *

Velké podpora oblasti a míra demokratizace společnosti (přínejmenším ve srovnání s Albánií) vzbuzovala, jak ostatně vyplývá i z materiálů zachycující jednání komunistických grémií, u jugoslávských a srbských komunistických špiček představu, že kosovští Albánci těsněji přimknou k zemi, v níž žijí. Jugo- slávská modernita ovšem i přes veškerou snahu stále narážela na mantinely tra- dičně založené společnosti, v níž byly ještě v 70. letech 20. století odchylky od stanovených vzorců chování považovány za nepřipustné. Historické tradice, možná i vzpomínky na minulá příkoří a bezesporu i vliv islámu tak determino- valy modernizační úsilí komunistických technokratů. Ekonomická pomoc regio- nu z *Fondu federace*, ale i přímo z prostředků Srbska a dalších republik tedy byla větší, než byla oblast schopna svými silami racionálně využít. Vzrůst výro- by a zaměstnanosti byl ale i tak pozoruhodný. Hlavního cíle – pevnější integrace kosovských Albánců do socialistické jugoslávské společnosti – se však ekono- mickými prostředky dosáhnout nepodařilo.

fond SKS-CK, kart. 1, Čtvrtá plenarna sednica CK SKS (8. února 1966), příloha *Neki statistički podaci o do- stignutim rezultatima i kretanjima u poljoprivredi i na selu* (Bělehrad, prosinec 1965). Tabulky 3 a 4.

⁵⁶⁴ Tamtéž.

⁵⁶⁵ *Kosovo – Kosova nekad i danas – dikur e sot*, s. 529–530.

Brionské plénum

Dramatické změny ve vztahu jugoslávského státu, respektive SKJ k albánské menšině na Kosovu zahájilo IV. plénum ÚV SKJ, konané na počátku července 1966 v Titově letní rezidenci na ostrovech Brioni. Toto plénum, které mělo pro další směřování a vývoj Jugoslávie přímo klíčový význam, sice v naší práci nemůžeme rozkrýt v celé jeho „košatosti“ a do všech důsledků, přesto je třeba jej představit v poněkud širších souvislostech. Pro většinu jugoslávského obyvatelstva a také pro pohled z venčí mělo plénum jeden zásadní a bezesporu i velmi neočekávaný výsledek – demisi Aleksandra Rankoviće, muže č. 2 jugoslávské mocenské struktury a předpokládaného Titova nástupce, na všechny státnické i stranické funkce. Jednání nejužší komunistické špičky Jugoslávie se na Brioni věnovalo činnosti jugoslávské tajné policie UDB a dalších bezpečnostních složek. Rankovićův pád byl oficiálně objasňován tím, že se komunistická tajná služba, jež se nacházela od samého svého počátku pod jeho vlivem, zcela vymkla kontrole a stala se „státem ve státě“. Skutečnou příčinu Rankovićova politického konce, a také skutečný výsledek brionského pléna, je však nutno hledat jinde – v utajovaném střetu dvou koncepcí vnitrostátní politiky jugoslávských komunistů: unitaristicko-centralistické a komunisticky spíše ortodoxní, zastupované právě Aleksandrem Rankovićem, „*věrným strážcem bolševických tradic SKJ*“,⁵⁶⁶ a decentralistické a komunisticky poněkud liberálnější, představované vrchním komunistickým ideologem Edvardem Kardeljem, a částečně i předsedou Svazu komunistů Charvátska Vladimirem Bakarićem.⁵⁶⁷ Kardeljovy koncepce směřovaly k ekonomickým mírně protržním reformám, k prohlubování modelu tzv. jugoslávského samosprávného socialismu a zejména k posilování federativních principů státu. Pro Kardelje a jeho liberální skupinu představoval Ranković, jak proto, že za ním stála obávaná UDB, tak vzhledem k autoritě, jíž se těšil nejen v rámci SKJ, hlavní překážku na cestě k provedení státoprávních reforem. Kardeljova skupina nejspíše právem předpokládala, že se Ranković bude novému politickému kurzu, zahájenému hospodářskou reformou v roce 1965, bránit.⁵⁶⁸ A Ranković se s další decentralizací státu, zejména s Kardeljovou tezí tzv. kooperativního federalismu, skutečně nechtěl smířit. Vůdčí srbský historik Jugoslávie Branko Petranović (1927–1994) se dokonce domníval, že po normalizaci vztahů se SSSR – tedy de facto sovětským uznáním původní koncepce politiky SKJ – již jugoslávský viceprezident nepovažoval za

⁵⁶⁶ PIRJEVEC, Jože: *Jugoslávie 1918–1992. Vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevićovy a Titovy Jugoslávie*. Praha 2000, s. 295.

⁵⁶⁷ Vladimir Bakarić (1912–1983), jeden z nejnápadnějších charvátských komunistů, patřící do úzké skupiny jugoslávského komunistického vedení kolem J. Broze Tita, byl v této věci považován za velmi opatrného, známé však je jeho syntagma o potřebě „*federování federace*“.

⁵⁶⁸ POPOVIĆ, Jovan P.: (Dále jen takto:) *Dokumenti za istoriju Jugoslavije: Četvrta sednica CK SKJ – Brionski plenum*. Beograd 1999, s. 16.

nutné pokračovat v nezávislé jugoslávské politice, s tím, že by bylo nejlepší opět uznat SSSR za skutečnou vůdčí zemi socialistického společenství.⁵⁶⁹

Střet obou koncepcí bývá někdy vykládán také jako ideový rozpor mezi Kardeljem a J. Brozem Titem, který měl svým konservativismem bezesporu blíže k Rankovići než ke Kardeljovi. Ranković musel být podle této teorie odstaven jako spolehlivá Titova opora a rádce, aby tak byla Kardeljova pozice ve vedení strany posílena. Titovi posilování konfederativních principů jugoslávského státu pochopitelně také nekonvenovalo, po brionském plénu se však již nedokázal jejich prosazení účinně postavit.⁵⁷⁰

Kardeljově skupině se nakonec zřejmě podařilo přesvědčit Tita o nutnosti A. Rankoviće odstavit. Záminkou pro jeho odvolání bylo údajné nalezení odposlouchávacího zařízení v Titově pracovně a dokonce v ložnici jeho manželky. Kdo přesně ale zařízení našel (a našel-li je vůbec) a jakým způsobem, nebylo nikdy veřejně odhaleno.⁵⁷¹ Tito vzápětí, na zasedání výkonného výboru ÚV SKJ 16. června 1966, informoval stranické vedení, že je odposloucháván. Výkonný výbor proto sestavil zvláštní komisi, jejímž vedením pověřil šéfa makedonských komunistů Krsta Crkvenkovského.⁵⁷² Komise vypracovala zprávu nejenom o „odposlouchávací aféře“, do níž bylo zahrnuto i odposlouchávání vládních vil, důležitých kanceláří, a také bytů některých vysokých komunistických funkcionářů, ale i o činnost tajné policie jako celku.

Zpráva zvláštní komise, přednesená na brionském plénu, sice dala UDB velké uznání za její minulou revoluční „bdělost“, zároveň však také konstatovala, že se služba státní bezpečnosti postavila „nad stranu a státní instituce“ a zneužívala svého postavení. Její status, organizace, kádrová politika, metody práce, cíle a úkoly nebyly v poválečné době nikdy projednávány na žádném státním, parlamentním ani stranickém fóru. Zpráva zdůrazňovala, že se služba víceméně stala monopolem jednotlivců a Aleksandar Ranković v ní byl ztotožňován s ÚV SKJ. Tím se organizace vymkla kontrole a často prý měla dokonce paralyzovat činnost orgánů SKJ, což se jí mělo dařit tím spíše, že se v jejím čele přímo či nepřímo nacházeli Aleksandar Ranković jako jeden z tajemníků ÚV SKJ a Svetislav Stevanović, další člen nejvyššího stranického vedení.

Po diskusi plénum přijalo usnesení, v jehož prvním bodě proklamovalo nutnost okamžité reorganizace orgánů státní bezpečnosti a zajištění parlamentní kontroly její činnosti. Ve třetím bodě pak byla odpovědnost za celou situaci sva-

⁵⁶⁹ *Jugoslavija 1918–1988*, s. 1109.

⁵⁷⁰ *Dokumenti za istoriju Jugoslavije: Četvrta sednica CK SKJ – Brionski plenum*, s. 16.

⁵⁷¹ Spekulacemi na toto téma se zabývá řada publikací, analyzujících práci UDB a dalších tajných služeb i vztahy mezi nimi a vysokou politikou. Např. LOPUŠINA, Marko: *Ubij bližnjeg svog. Jugoslovenska tajna policija 1945–1995*. Beograd 1996. LUČIĆ, Ivica: *Sigurnosno obavještajne službe u Bosni i Hercegovini*. In: *National Security and the Future*, www.nsf-journal.hr/issues/zbornik_s1/lucic a další. Pero Simić uvádí v ediční poznámce k jednomu z dokumentů z archivu J. Broze Tita, jež shromáždil ve své knize *Raspeto Kosovo. Dokumenta o Kosovu i Metohiji* (s. 70), že již 24. listopadu 1966 měl bývalý vedoucí prezidentské kanceláře generál Ljubodrag Djurić Titovi objasnit, že systém odposlouchávání jeho rezidence byl postaven tak, že jej nikdo bez jeho vědomí odposlouchávat nemohl...

⁵⁷² Dalšími členy komise byli Djuro Pucar (za Bosnu a Hercegovinu), předseda srbských komunistů Dobrivoje Radosavljević, Mika Tripalo (za Charvátsko), Blažo Jovanović (za Černou Horu) a Franc Popit za Slovinsko.

lena víceméně na Svetislava Stevanoviće zvaného Čeća, jenž byl zástupcem A. Rankoviće na ministerstvu vnitra do roku 1953, v letech 1953–1963 zastával funkci jugoslávského ministra vnitra a členem vlády byl i v době pléna. Čećovi přitížilo, že měl být „neupřímný“ během práce vyšetřující komise (jinými slovy nepřiznal bezvýhradně svoji vinu a pokoušel se hájit), usnesení tedy navrhlo jeho vyloučení z ÚV a následně i z SKJ a dalo doporučení parlamentu odstranit jej ze všech vládních funkcí.

A. Ranković sám podal demisi na své funkce člena ÚV SKJ, člena výkonného výboru ÚV SKJ a nakonec i na funkci jugoslávského viceprezidenta. Čtvrtý bod usnesení tuto demisi přijal. Z SKJ byl Ranković vyloučen až počátkem října 1966, na samotném plénu tento „nejvyšší stranický trest“ nikdo nepožadoval.⁵⁷³

Některé zahraniční práce zabývající se tímto obdobím hovoří o tom, že závěry pléna měly zvláště zdůraznit, že zneužívání a přehmaty UDB dosáhly nejdrastičtějších rozměrů právě na Kosovu a Metochii, což mělo být kvalifikováno jako příklad unitaristické, ale také velkosrbské politiky, provozované Rankovićovou „byrokraticko-frakcionářskou skupinou“. Takovéto závěry ovšem neodpovídají skutečnosti. O Kosovu a Metochii se totiž na samotném brionském plénu vůbec nehovořilo, zpráva vyšetřovací komise dokonce nezmínila ani jediný případ odposlouchávání albánského funkcionáře, k němuž došla.⁵⁷⁴ Také o „velkosrbském“ nacionalismu se na plénu nemluvílo, byť sám Ranković byl Kardeljovou skupinou po straně z velkosrbského nacionalistického hegemonis-

⁵⁷³ Není jisté bez zajímavosti, že se tak stalo na konci VI. zasedání ÚV SKS, které „aplikovalo“ závěry brionského pléna na srbské poměry, a to na návrh té, která mu v roce 1941 za dramatických okolností pomohla utéci z vězení – významné srbské komunistky Spasenije „Cany“ Babovićové.

⁵⁷⁴ V této souvislosti se hovořilo zejména o odposlouchávání bytu Mehmeta Hoxhi (1908), prvního nejvyššího kosovského komunistického funkcionáře (v letech 1944–1945 byl předsedou Výboru národního osvobození Kosova, poté pracoval ve vysokých srbských i jugoslávských vládních funkcích). Selim Numić, náměstek ministra vnitra a náčelník oddělení UDB pro odposlech ve své výpovědi před komisí výkonného výboru prohlásil, že sledování M. Hoxhi nařídil přímo ministr vnitra Svetislav Stevanović s tím, že se u něho v bytě scházejí lidé, kteří by mohli mít iredentistické či šovinistické názory. Odposlech však, podle Numiće, nic takového nepotvrdil. Sám Stevanović před komisí uznal, že odposlechem se došlo k poznání, že je M. Hoxha „pochytivý člověk“. Později, na žádost „*soudruhů z ÚV SKS*“ měly být odposlouchávány také telefony Ismeta Shaciriho a Ymera Pulji, v té době ministra dopravy srbské vlády. K této žádosti nejspíš došlo na pokyn tehdejšího šéfa oblastní policejní správy Kosova a Metochie Dragoslava Novakoviće, jenž před stranickou prověřkovou komisí po plénu vypověděl, že každé dva až tři roky UDB na Kosovu odhalila větší počet iredentistických organizací. Během vyšetřování těchto skupin bývali často jmenováni zmiňovaní vedoucí albánští politikové. Jejich napojení na albánské služby nebo na kosovské opoziční skupiny sice nešlo, podobně jako během Prizrenského procesu, přímo dokázat, nicméně zůstávala pachuť podezření. Proto Novaković považoval za „rozumné“ „*prověřit tyto politiky jak v Bělehradě, tak v Prištině, za použití operativně-technických prostředků*“ (jinými slovy odposloucháváním – pozn. V. Š.)“, aby se podezření potvrdila nebo vyvrátila a „*UDB se tak na Kosmetu mohla orientovat na pravého nepřítele*“ (AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 24, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, III. díl. Zapisnici, beleške i drugi materijali Komisije Izvršnog komiteta CK SKS u vezi ispitivanja odredjenih pojava u SDB i o ličnoj odgovornosti pojedinaца, a u vezi zaključaka IV plenuma SKJ, vyjádření Dragoslava Novakoviće ze dne 6. září 1966, s. 4). Selim Numić, pro zajímavost, potvrdil, kromě odposlechu albánských politiků také odposlouchávání bytů Milovana Djilase, Vladimira Dedijera, Radovana Zogoviće (černohorského básníka a bývalého ideologa svazu spisovatelů) a např. úřadu patriarchy Srbské pravoslavné církve. Viz *Dokumenti za istoriju Jugoslavije: Četvrta sednica CK SKJ – Brionski plenum*, s. 118, 228.

mu obviňován.⁵⁷⁵ Ranković sám sice nepopíral svůj srbský původ, ale rozhodně nebyl srbským nacionalistou. Většina pamětníků i převážná část historiografie z bývalé Jugoslávie se shoduje na tom, že byl absolutně oddán straně a zejména Josipu Brozu Titovi. Podle svědectví blízkých Rankovićových přátel „Marko“ i po brionském plénu věřil, že jde o nedorozumění a že jej jugoslávský vůdce brzy rehabilituje,⁵⁷⁶ k čemuž mu dávala naději i Titova slova v závěrečném projevu Brionského pléna, že jako doposud jeden z hlavních jugoslávských představitelů „může říci své slovo vždy, když to bude zapotřebí“ a že to po něm Tito také vyžaduje.⁵⁷⁷ Ranković také nebyl nijak potrestán (pomineme-li odstavení od moci a trest v podobě vyloučení ze SKJ), jakkoli by se to u vůdce „frakcionářsko-spiklenecké skupiny“, z jejíhož vytvoření byl také obviněn, předpokládalo. O abolicí trestního stíhání proti němu i dalším vysokým funkcionářům ministerstva vnitra a UDB (z nichž někteří byli vyšetřováni vazebně) rozhodl Tito 6. prosince 1966 a vynesena byla poté, co jugoslávský parlament přijal závěrečnou zprávu o celé věci, 9. prosince 1966.⁵⁷⁸

Závěry pléna v následujících měsících rozpracovávaly a uváděly v praxi jednotlivé republikové stranické organizace. Z komunistického hlediska „nejodpovědněji“ k nim přistoupil ÚV SKS, který na svém VI. zasedání 14. září 1966 rozebral zprávu své vlastní vyšetřovací komise, jejíž hlavní náplň se již Kosova týkala přednostně. Byli to tedy sami srbští komunisté, kteří iniciovali, samozřejmě pod vlivem brionského pléna, rozsáhlé vyšetřování činnosti UDB v jižní srbské provincii.

Brionské plénum zlomilo v podobě odstranění A. Rankoviće⁵⁷⁹ a jeho sympatizantů odpor procesu decentralizace tehdejšího státu. V oblasti státní

⁵⁷⁵ Již jen z Rankovićových projevů, které jsme uvedli v této práci, je zřejmé, že „Marko“ měl k hegemonistickému pojetí velkosrbství daleko. Z pozdějšího pohledu samozřejmě mohl být, podobně jako např. v té době již dlouho „disident“ Milovan Djilas, obviňován z podílu (ne-li osobním, tedy zcela jistě z hlediska odpovědnosti) na masových vraždách odpůrců komunistického režimu v průběhu i po druhé světové válce, z odpovědnosti za nelidské zacházení s komunistickými oponenty Titovy cesty ve sporu s Informbyrem a potažmo Stalinem, z drastického pronásledování ideových protivníků strany, ať již pravicových či levicových, tzv. velkosrbství však k jeho hříchům nepatřilo. Později ovšem s jeho jménem srbští národovci často operovali a jeho pohřeb v roce 1985 se stal první velkou manifestací srbské nespokojenosti s „postavením srbského národa v jugoslávské federaci“. Obvyklé je také národovecké tvrzení, že odstraněním A. Rankoviće byl z jugoslávského vedení odstaven poslední vlivný funkcionář ze Srbska, takže během dalšího vývoje měli na Tita rozhodující vliv pouze funkcionáři z Charvátska a ze Slovinska (viz např. POPOVIĆ, Jovan P.: *Predgovor uredjivača*. In: *Dokumenty za istoriju Jugoslavije: Četvrta sednica CK SKJ – Brionski plenum*. Beograd 1999, s. 16). Slabinou těchto tvrzení je většinou jejich nekonkrétnost. Neuvádějí, kteří to před Rankovićem byli další srbští komunisté, jež měli na Tita vliv, byl-li Ranković „poslední“, a naopak kteří to vlivní charvátští a slovinští politici přebírali Rankovićovu roli. V Titově bezprostředním okolí navíc zůstalo bezesporu dost vlivných srbských komunistů, z nichž někteří (Petar Stambolić a zejména Miloš Minić), patřili k jeho důvěrníkům.

⁵⁷⁶ Srov. např. BATAKOVIĆ, D.: *Kosovo i Metohija. Istorija i ideologija*, s. 162.

⁵⁷⁷ *Dokumenty za istoriju Jugoslavije: Četvrta sednica CK SKJ – Brionski plenum*, s. 281.

⁵⁷⁸ Název zprávy zněl *Izveštaj o protivustavnoj delatnosti grupe oko Aleksandra Rankovića i o zloupotrebljavanju Službe državne bezbednosti u političke svrhe* (Zpráva o protiústavní činnosti skupiny kolem Aleksandra Rankoviće a o zneužívání Služby státní bezpečnosti k politickým účelům). Ranković jako poslušný voják strany přijal stranické tresty a ani se nebránil. Při případném soudním procesu však samozřejmě existovalo nebezpečí, že by při své obhajobě hovořil o věcech, na nichž nemohl mít zájem jak Tito, tak, tím spíše, E. Kardelj a jeho skupina.

⁵⁷⁹ Události kolem pléna popsal Ranković ve svém deníku, který byl vydán až patnáct let po jeho smrti, v roce 2001. Srov. RANKOVIĆ, Aleksandar: *Dnevničke zabeleške*. Beograd 2002.

bezpečnosti se tato změna projevila v přenesení většiny pravomocí z federální roviny na úroveň republikových a také autonomních bezpečnostních orgánů.⁵⁸⁰ V politické rovině změny rezultovaly zejména částečnou federalizací (tj. decentralizací) samotné komunistické strany. Brionské plénum v podstatě otevřelo cestu k revizi tehdy ještě víceméně centralizované jugoslávské federace směrem k jejímu rozvolňování a k posilování pravomocí republik a také srbských autonomií. Tyto změny pak vyústily 21. února 1974 v přijetí nové „konfederativní“ (nebo také „Kardeljovy“) jugoslávské ústavy, která bývá často označována jako jeden z důležitých faktorů, jenž přispěl k rozpadu Jugoslávie.

Pro jugoslávskou veřejnost byla obvinění, že viceprezident Ranković, jehož konspirační praktiky z doby předválečné a válečné byly dobře známé, organizoval naprosto diletantsky spikleneckou skupinu a odposlouchával rozhovory v ložnici prezidenta Tita, samozřejmě natolik absurdní, že jim nejspíš věřil jen málokdo. Pozitivní ohlas však bezesporu našla kritika nezákonných metod používaných tajnou službou.⁵⁸¹

Důsledky brionského pléna

Na to, co se dělo po brionském plénu, panují různé názory. V srbském prostředí již vzápětí po plénu začala kroužit hesla, jež zdůrazňovala, že závěry zasedání jsou útokem na Srbsko, že jsou odsuzování jeho nejlepší lidé a že se jedná o akci Charvátů a Slovinců proti Srbům.⁵⁸² Z řad nacionalisticky vyhraněné srbské historiografie dodnes běžně zaznívají tvrzení, že např. na Kosovu propukl pravý „*hon na příslušníky služby státní bezpečnosti* (myslí se srbské národnosti – pozn. V. Š.),⁵⁸³ *od neodůvodněného zatýkání a konstruování soudních procesů až po překvalifikaci dřívějších akcí a zveličování některých skutečných chyb, které se udály... zejména akce shromažďování zbraní*“.⁵⁸⁴

Rankovićovo odvolání bylo v srbských kruzích a zejména v 80. letech interpretováno jako vyústění dlouhodobých tendencí zcela marginalizovat vliv Srbska jakožto největší federální republiky na chod federace. Na podporu této

⁵⁸⁰ LUČIĆ, I.: *Sigurnosno obavještajne službe u Bosni i Hercegovini*. Po brionském plénu byla také kompromitovaná UDB přejmenována na SDB (srb. Služba državne bezbednosti – Služba státní bezpečnosti).

⁵⁸¹ PELIKÁN, Jan: *Zákulisí odposlouchávací aféry*. Slovanský přehled 78 (1992), s. 339.

⁵⁸² Na tyto záležitosti upozorňoval na VI. zasedání ÚV SKS Dušan Petrović „Šane“. V souladu s atmosférou zasedání z nich, zcela v rozporu se skutečností, vyvodil závěr, že tato hesla ukazují na to, „*jaké síly byly hlavní oporou Rankovićovy frakce a jaká byla platforma jeho politického působení*...“. Viz *Šesta plenarna sednica CK SKS*, s. 18.

⁵⁸³ Podle těchto tvrzení (za jiné zde uvádíme slova bývalého ředitele Archivu Jugoslávie J. Popoviće), byli po plénu propuštěni agenti UDB, z největší části srbského a černohorského původu, jugoslávsky orientovaní, a UDB, jež měla představovat baštu jugoslávství, po „antijugoslávském“ proředění svého kádru již nikdy nebyla s to obnovit svoji moc. V důsledku toho se otevřely cesty „*demokratizaci společnosti* (sic!)“, jež „*vedla k nezodpovědnosti, anarchistickým tendencím, nacionalismům, oslabování ochrany jugoslávských státních zájmů a k dalším negativním jevům*“. POPOVIĆ, Jovan P.: *Predgovor uredjivača*. In: *Dokumenti za istoriju Jugoslavije: Četvrta sednica CK SKJ – Brionski plenum*, s. 16). Jisté uvolnění obručí, jimiž byla jugoslávská společnost pevně spoutána, se tak v očích levicově orientovaného národoveckého myšlení stává cestou do pekel a zlopověštná organizace pak dokonce jakousi zárukou, na níž měla stát existence jednotného jugoslávského státu!

⁵⁸⁴ MIHAILOVIĆ, K.: *Zanemareni aspekti kosovske krize*, s. 217.

teze se obvykle uvádí fakt, že bezprostředně po plénu došlo ke změně kurzu politiky na Kosovu a rychle se zde uvolnila stavidla, která doposud mocenskými prostředky bránila vzrůstu albánského nacionalismu.⁵⁸⁵

Komplex důsledků brionského pléna byl ovšem daleko mnohohrstevnatější. Samotné závěry vyšetřování činnosti UDB se navíc těm, kteří o činnosti služby mnoho nevěděli, musely zdát jako přinejmenším velmi znepokojivé. K nim samozřejmě nepatřili vrcholní komunističtí představitelé – vedle Tita a nejužšího jugoslávského vedení i někteří nejvyšší srbští činitelé a několik vysoce postavených albánských funkcionářů. Ti pochopitelně celou dobu o činnosti UDB (zejména na Kosovu a v Metochii) věděli víceméně vše a teprve pod dojmem politického rozhodnutí brionského pléna ji najednou uviděli v „jiném světle“. O důsledcích pléna pak lze jen těžko hovořit jako o „protisrbském spiknutí“, neboť roli vyšetřovatelů a napravovatelů chyb a přehmatů hráli ve většině případů srbští komunisté.

Zpráva vyšetřovací komise ÚV SKS

Již tři dny po rozpravě na Brioni zformoval výkonný výbor ÚV SKS vlastní komisi pro zjišťování odpovědnosti vedoucích kádrů státní bezpečnosti za politické deformace a zneužívání služebního postavení! Předsedou komise byl jmenován Danilo Kekić, členy pak Simeon Zatezalo, Mirko Popović, Miloško Drulović, Vojislav Leković, Mirko Tepavac, Rajko Djaković a Milisav Djurić, všichni dlouholetí členové ÚV SKS.⁵⁸⁶ Výsledky své práce komise představila na VI. plénu ÚV SKS 14. září 1966. Z informace, kterou podával na VI. plénu ÚV SKS předseda komise Danilo Kekić, vyplývalo, že UDB zakládala složky (a tedy sledovala) i mnohé členy ÚV (SKS, SKJ) pouze proto, že „*byl někdo viděn ve společnosti nějakého velvyslance nebo úředníka nějaké cizí ambasády, že se na recepcích delší dobu a přátelsky zdržel s někým ze zahraničí, že hodně cestoval do zahraničí, že k němu ze zahraničí někdo přijížděl. Některým se vyčítalo, že se pro něco nadchnou a jiným, že to kritizují, některým že otevřeně a nebojácně vynášeli stanoviska a názory, jiní že jsou uzavření a že své názory vynášejí stydlivě. Vše to pro daný systém a metodu práce služby státní bezpečnosti bylo dost pro to, aby člověk získal etiketu podezřelého.*“⁵⁸⁷ Komise zdokumentovala, že UDB sledovala velký počet vysokých vládních a stranických funkcionářů,⁵⁸⁸ ale také mimořádně velký počet občanů zastávajících nižší

⁵⁸⁵ PELIKÁN, Jan: *Zákulisí odposlouchávací aféry*. Slovanský přehled 78 (1992), s. 339.

⁵⁸⁶ *Šesta plenarna sednica CK SKS*, s. 18. K vytvoření podobné komise či k zasedání ÚV nebo parlamentu, věnovaným vyšetřování činnosti UDB, v jiných jugoslávských republikách nedošlo.

⁵⁸⁷ *Šesta plenarna sednica CK SKS*, s. 381.

⁵⁸⁸ Při diskusi ke zprávě Danila Kekiće člen ÚV SKS Slavko Zečević, který mj. nastoupil na místo srbského ministra vnitra po odvolaném Životiji Srbovi Savićovi, kategoricky tvrdil, že odposlouchávány byly bez výjimky speciální telefony všech vysokých funkcionářů a sám Vojkan Lukić prý měl vydat nařízení, aby se masově odposlouchávaly rozhovory vysokých funkcionářů, kteří přijížděli z republik do Bělehradu na různá setkání a shromáždění, aby tak byly známy jejich postoje atd... Služba byla podle něj natolik zaujata odposloucháváním a sledováním nejodpovědnějších státních a stranických činitelů, že boj proti skutečnému nepříteli posunula až do druhého plánu... (*Šesta plenarna sednica CK SKS*, s. 383–386). Zečević, který měl k vnitru a UDB i předtím blízko, tyto informa-

funkce v komunistické straně nebo v některých společenských organizacích, nechyběli také známí kulturní pracovníci či spisovatelé.⁵⁸⁹

Z počátku se vyšetřovací grémium SKS soustředilo na případy z „velké politiky“. K nejvýznamnějším činitelům, jejichž činnost vyšetřovalo, patřil bezesporu Vojin (Vojkan) Lukić, v té době organizační tajemník ÚV SKS, předtím však jugoslávský a srbský ministr vnitra.⁵⁹⁰ Další z velkých vyšetřovaných policejních ryb byl stávající srbský ministr vnitra Životije Srba Savić. Teprve v průběhu vyšetřování došla komise k závažným informacím o „deformacích“ v práci UDB na Kosovu a Metochii. Jakmile se otevřela tato Pandořina skříňka, se svými poznatky vystoupili také kosovští funkcionáři, kteří by se to v dřívějších poměrech udělat pravděpodobně neodvážili. Člen ÚV SKS Milija Kovačević v rozpravě na VI. plénu přímo tvrdí, že nebýt brionského zasedání, „nemohli by na ÚV albánští politici říci vše to, co řekli v diskusi na tomto plénu...“.⁵⁹¹

Na základě závěrů komise a vyšetřování dalších dílčích grémií došlo ke vznesení řady obžalob na vysoce postavené pracovníky ministerstva vnitra, policie a UDB.⁵⁹² Také všechny tyto procesy po nějaké době skončily abolicí, o niž

ce samozřejmě znal a do značné míry se na formování práce služby podílel, informace ostatně zveřejňoval utilitárně, i vzhledem k výhledům na své budoucí postavení, právě proto však není důvodu jim nevěřit.

⁵⁸⁹ Kromě známých spisovatelů, jež měla služba sledovat (např. surrealista a člen SKJ Oskar Davičo, který byl evidován kvůli podezření, že pracuje pro tajnou zahraniční službu, ale také Miroslav Krleža, Dobrica Ćosić aj.), sbírala podle Kekićovy zprávy UDB informace také na vysoké komunistické funkcionáře s cílem jejich kompromitace. Patřili mezi ně např. Svetozar Vukmanović Tempo, Rista Antunović, Dragoslav Marković, Latinka Perović aj. Tamtéž, s. 386n.

⁵⁹⁰ Vojkan Lukić patřil v rámci Jugoslávie k nejzkušenějším policejním kádrům. Platil za odborníka na speciální tajné policejní operace a klerikalismus. V roce 1947 byl jmenován zástupcem náčelníka UDB pro Bělehrad, od roku 1949 pak zastával již přímo funkci šéfa bělehradské UDB. V roce 1953 se stal srbským ministrem vnitra a tuto funkci vykonával následujících deset let, do roku 1963, kdy nastoupil po Svetislavu Stevanovićovi na post jugoslávského ministra vnitra. Od roku 1965 byl organizačním tajemníkem ÚV SKS. Své vidění událostí podal v knize *Brionski plenum. Obačun sa Aleksandrom Rankovićem: sećanja i saznanja*. (Beograd 1990). Kvůli Lukićovi byl také nejspíše vyloučen z SKJ A. Ranković. Na VI. plénu ÚV SKS, kde komise Danila Kekiće navrhla vyloučení Lukiće ze strany, viděl bývalý ministr vnitra jako nespravedlnost, že on, „prostý člen“ „frakcionářské skupiny“ Ranković – Stevanović by měl být potrestán vyloučením, zatímco její vůdce takovýmto pro přesvědčeného komunistu bezesporu nejhorším trestem postižen nebyl. Žádná frakcionářská skupina samozřejmě neexistovala a Lukić to také ve své obhajobě před srbským ÚV poměrně přesvědčivě dokázal, když poukázal na nejhrůznější kontradikce celého vyšetřování. V situaci, ve které byl, však „existence“ skupiny využil: „*Kekić říká, že je to neformální skupina*“, vypočítává ve své obhajobě Lukić, „*soudruh Žarko (Jovan Veselinov – pozn. V. Š.) v Prištíně hovoří o tom, že je dobře organizovaná, Mika Tripalo vše označuje jako politické spiknutí a vyšetřovací komise uzavírá případ s tím, že jde o frakcionářské působení, které sice nemělo organizaci, členové skupiny se nesetkávali, neměli politickou platformu ani program, a dokonce ani nepůsobili politicky a nevystupovali proti programu a politice SKJ*“ (*Šesta plenarna sednica CK SKS*, s. 390). Lukićovu poměrně koncizní obhajobu ale plénum srbských komunistů nepřijalo, neboť ji ani nechtělo slyšet. Lukić byl vyšetřovací komisí obviněn ze zneužívání postavení a „zásadních“ chyb a cokoli jiného než sebekritika bylo v komunistickém pojetí nepřipustné a odsouzeno jako „*jednání nehodné komunisty*“.

⁵⁹¹ Tamtéž, s. 365

⁵⁹² Příslušné soudní orgány v Bělehradě zahájily soudní řízení s Vojinem Lukićem, s Životijem Srbou Savićem, bývalým srbským ministrem vnitra, se Selimem Numićem, náměstkem federálního ministra vnitra (FMV) a náčelníkem Oddělení pro sledování a odposlech, s Pavlem Tepinou, ředitelem Technického ústavu FMV a s jeho náměstkou Vojislavem Baldžijou a Stanislavem Pavlinou, s Božou Arnautovićem, náčelníkem Oddělení operativně-technických prací UDB, s Mirkem Trivicou, náměstkem náčelníka IV. správy FMV, s Živoradem Paunovićem, technikem FMV, s Velimirem Djordjevićem, technikem IV. správy FMV, s Milanem Djokovićem Popou, náčelníkem odboru v bělehradské UDB, se Slobodanem Jovicou, náměstkem náčelníka bělehradské UDB a se

se postaral J. Broz Tito. Za zneužívání služebního postavení, zavinění smrti vyšetřovaného apod. tak bylo odsouzeno k trestům vězení pouze několik nižších a středních policejních kádrů, z nichž nejvýznamnější byl náčelník pečské policejní správy Vujo Vojvodić, odsouzený k pěti letům odnětí svobody.

Zpráva o působení UDB na Kosovu

Také v kosovsko-metochijské autonomii byla zformována zvláštní komise k vyšetřování deformací a zneužívání postavení v práci UDB, jež pracovala pod vedením členů ÚV SKS Jovana Veselinova a Fadilja Hoxhy. Vytvořeny byly i komise výkonného výboru ÚV SKS, zabývající se přímo operativci UDB v jednotlivých policejních okrscích – v Prištině, Peči, Kosovské Mitrovici, Djakovici, Prizrenu, Uroševci a v Gnjilanech. Jako hlavní odpovědní za deformace v činnosti UDB na Kosovu byli označeni bývalý vedoucí kosovského oblastního úřadu ministerstva vnitra Čedomir Mijović a velitelé policejních správ v Peči Vujo Vojvodić, v Djakovici Jovo Bajat a v Prizrenu Budo Gajić,⁵⁹³ všichni dlouholetí pracovníci UDB a „oddaní komunisté“. Sám Mijović se mj. hájil před stranickou komisí tím, že je člen strany od roku 1935 a v jejím zájmu zastřelil dokonce svoji sestru, byť věděl, že je nevinná, neboť kvůli straně byl ochoten k jakýmkoli obětem!⁵⁹⁴ Mijović, provádějící stranickou sebekritiku, také objas-

Zvonimirem Radoševićem, šéfem oddělení bělehradské UDB. Zároveň bylo z federální tajné policie propuštěno 714 operativců a vedoucích. Srov. např. Marko LOPUŠINA, *Ubij bližnjeg svog. Jugoslovenska tajna policija 1945–1995*. Beograd 1996. <http://www.serbianunity.net/culture/library/Lopusina2/udba/udba10.html>.

⁵⁹³ AS, fond SKS-CK, kart. 23, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, Izveštaj Komisije Izvršnog komiteta CK SKS (26. června 1966), s. 3. Popud k pohnání k odpovědnosti vedoucích pracovníků UDB vzešel z Oblastního výboru SKS pro Kosovo a Metochii.

⁵⁹⁴ Komunistická biografie Mijoviće je i jinak velmi zajímavá a pozoruhodně kontradiktorní a vypovídá jak o praktikách komunistické moci, tak o charakteru osobností stojících v čele komunistických represivních složek. Ve své výpovědi hovoří Mijović o tom, že „bez jediné facky, za pomoci obyvatelstva, dokázal v období od 21. ledna do 2. dubna 1947 zatknout a předat soudu 46 ballistických a četnických protivníků komunistické moci“. V září 1947 pak osobně „likvidoval“ bývalého kačaka Rizu Zumera, jenž s výjimkou let druhé světové války bojoval proti jugoslávské přítomnosti v Metochii od roku 1918. Před komisí prohlásil, že sice uměl zabít nepřítele, jako např. velitele 3. žičské četnické brigády majora Arandjeloviće, velitele kosovského četnického oddílu kapitána Žiku Markoviće „a tak dále“, nicméně že se „vyhýbal zavádění teroru a mezi šiptarským obyvatelstvem jej nikdy neupotřebil kvůli politickým důvodům, majícím svůj kořen v minulosti. Nenajde se člověk v celé Metochii,“ tvrdil Mijović, „jež by mohl prohlásit, že jsem někomu dal políček a už vůbec ne, že bych někomu vyhnal ženu do sněhu (tedy k takovým věcem ale při akci shromažďování zbraní docházelo! – pozn. V. Š.), což je u Albánců nemyšlitelná věc – můžeš mu zabít bratra, ale ženy se nesmiš dotknout... Kromě vyšetřování agenta gestapa z Vučitrnu Ahmeda Masara v dubnu 1945, jehož jsem jedné noci mučil, jsem nikdy při vyšetřování nepoužil bití nebo fackování... Znamé jsou mé celodenní a celonoční výslechy, při nichž jsem na základě materiálu a úporného slovního souboje přinutil obžalované přiznat fakta, takže má vyšetřování při soudu vždy obstála... Terorem a mučením jsem si ve své praxi v UDB nikdy nepomáhal, dokonce ani v době Informbyra...“ Jakkoli sestru neušetřil, komunisty z dolu v Ravne Rece, obviněné z toho, že jako sympatizanti rezoluce informbyra agitují proti SKJ, odmítl v roce 1949 zatknout poté, co se měl sledováním více než sto „informativně“ zajímavých lidí, jejichž jedinou vinou mělo být např. to, že pozdě sundali se stěny obraz Stalina, přesvědčit o jejich nevině... Viz AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 23, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, II. díl, stenografické záznamy vedené během pohovoru s Čedomirem Mijovićem 13. května 1968, s. 10–15. Kolem vhodnosti osobnosti typu Mijoviće pro práci na Kosovu a Metochii byly již od počátku pochybnosti. Vojin Lukić při pohovoru s prověřkovou komisí prohlásil, že on sám byl proti tomu, aby do této citlivé oblasti byl vyslán právě Mijović, o němž byl přesvědčen, že je „anarchistický typ, partyzán“. Mijović se měl na místo šéfa kosovsko-metochijského vnitra dostat na doporučení Dušana Mugoši a Petra Stamboliće. Viz AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 22, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ,

nil jeden ze zdrojů „deformací“, k nimž v autonomii docházelo. UDB byla podle něj všeobecně vedena k tomu, aby sledovala pouze negativní jevy ve společnosti. Ustavičný „třídní boj“ s nepřítelem a nepřátelskou činností pak samozřejmě ztěžovalo u operativců UDB formování „pozitivního“ pohledu na albánskou menšinu.⁵⁹⁵

Na VI. plénu se tedy v materiálech, které účastníci dostali, kromě zprávy vyšetřovací komise ÚV SKS zároveň objevila i zpráva Oblastního výboru SKS pro Kosovo a Metochii.⁵⁹⁶ Ta, spolu s dalšími analýzami o aktivitách na Kosovu a Metochii po brionském plénu⁵⁹⁷ ukazuje skutečnou moc, jež UDB v autonomii měla, a vůči níž byli například místní organizace SKS ve zcela podřízeném postavení. Zpráva zdůrazňuje, že deformace UDB byly na Kosovu a Metochii obzvláště těžké a způsobily závažné politické důsledky. V oblasti byl podle jejich závěrů sledován velký počet jak prostých obyvatel, tak členů komunistické strany. Čísla sledovaných, uváděná ve zprávách v prvních měsících po plénu, ale byla často zveličována. V těchto nekorigovaných podobách se poté dostala do relevantní literatury. Tak Velli Deva, předseda kosovské stranické organizace, na plenárním zasedání hovořil až o 120 000 vyšetřovacích předmětech, z nichž mělo na UDB jakožto „ideologickou policii“ připadnout celých 50 000.⁵⁹⁸ Ze zprávy OV SKS KaM vyplývalo, že od roku 1960 měla kosovsko-metochijská UDB vést 900 svazků přímo na kosovské politické činitele na všech úrovních. Podezřelí měli být prakticky všichni ti, kdo se zabývali politickou činností.⁵⁹⁹ Později, po zevrubném prozkoumání, ovšem byla tato čísla výrazně korigována. Zůstalo pouze ono první, jež ale představovalo výsledek evidence služby pro potírání klasické a hospodářské kriminality (116 328 osob). UDB ve skutečnosti vedla svazky na 22 038 osob (což je ovšem na počet obyvatel stále číslo ohromující), z nichž bylo 70,4 % albánské národnosti, 20,2 % srbské národnosti, 6,3 % černohorské národnosti a 3,1 % ostatních národností. Tento výčet hovoří spíše ve prospěch „proporcionálního“ zastoupení sledovaných (výrazně větší byl

materiál *Deo saslušanja* (Vojina Lukiće – pozn. V. Š.) u vezi informacije na sednici IK o stanju u AP Kosovo i Metohija, s. 45–46.

⁵⁹⁵ AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 23, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi SKJ, II. díl, steno-
grafické záznamy vedené během rozhovoru s Čedomirem Mijatovićem 13. května 1968, s. 62.

^{596/596} AS, fond CK-SKS, 1966–1968, kart. 22, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK
SKJ, I. díl, složka Informacije, beleške, izveštaji pokrajinskih organa i organizacija Kosova u vezi sprovođenja
zaključaka IV plenuma CK SKJ, materiál (dále jen takto:) *Ocena deformacija u SUP-u i DB-i, njihovi uzroci,
idejni koreni i posledice i predlog mera za njihovo razrešavanje na Kosovu i Metohiji* (Priština, září 1966).

⁵⁹⁷ Např. zprávy z jednotlivých kosovských okresů shromážděné v materiálu *Izveštaji o aktivnostima organizaci-
ja Saveza komunista Srbije sa teritorije AP Kosova o sprovođenju zaključaka IV plenuma SKJ* (AS, fond SKS-
CK, 1966–1968, kart. 24) a především dvoujazyčná srbsko-albánská zpráva vládní kosovsko-metochijské komi-
se pro přípravu a realizaci reorganizace v orgánech SDB autonomie z 1. listopadu 1966, nazvaná *Izveštaj o radu
komisije na utvrđivanju deformacija i zloupotreba i o preduzetim merama na reorganizaciji u službi državne
bezbednosti u AP KiM* (v dalším textu pouze takto). Viz AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 22, Izvršni komitet
CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, I. díl, složka Informacije, beleške, izveštaji pokrajinskih
organa i organizacija Kosova u vezi sprovođenja zaključaka IV plenuma CK SKJ.

⁵⁹⁸ *Šesta plenarna sednica CK SKS*, diskusní příspěvek Velliho Devy, s. 31–38. Zpráva OV SKS KaM upřesňuje,
že šlo o 103 399 kriminálních spisů a 50 195 svazků UDB. Viz *Ocena deformacija u SUP-u i DB-i, njihovi
uzroci, idejni koreni i posledice i predlog mera za njihovo razrešavanje na Kosovu i Metohiji*, s. 16.

⁵⁹⁹ Tamtéž, s. 3.

pouze počet sledovaných občanů černohorské národnosti)! Svazků týkajících se politických funkcionářů nakonec nebylo 900 ale 240, z toho počtu 173 Albánců, 38 Srbů, 21 Černohorců a 8 z dalších kosovských národností (z hlediska nezbytné kosovské proporcionality nezbyvá, než opět zdůraznit nepoměr sledovaných funkcionářů černohorské národnosti). Zajímavější jsou ovšem funkce sledovaných občanů – čtyři z nich byli členové ÚV SKJ, 16 OV SKS KaM, 15 poslanců všech stupňů parlamentů, zbytek pak tvořili okresní funkcionáři!⁶⁰⁰

UDB v oblasti také podle závěrů zprávy připravovala, podobně jako na republikové i federální úrovni, seznamy lidí, kteří byli sledováni s cílem kompromitování a politického vydírání. Vyšetřování prokázalo, že na Kosovu fungoval systém provázanosti vedoucích orgánů UDB a vedoucích stranických představitelů. Běžné tehdy bylo, že tajemník stranického výboru nebo organizační tajemník přicházeli na služebny vnitra a ptali se, zda se vedou spisy na ty a ty plánované delegáty. Přicházeli prověřovat i kandidáty na členy výborů atd.⁶⁰¹ Opět ovšem nezbyvá než zdůraznit, že tuto praxi prováděli často i ti, kteří ji poté kritizovali.

Jistá paranoia UDB ve vztahu k albánskému obyvatelstvu se projevovala v drobnostech a detailech, z dnešního pohledu až směšných. Velli Deva hovořil ve svém diskusním příspěvku na plénu např. o tom, že na jedné služebně policie bylo shromážděno kolem 60 doma tkaných koberců – tzv. čilimů, zabavených občanům jen proto, že se podobaly albánské vlajce (měly červeno-černé vzory, což je ovšem pro všechny balkánské čilimy typická barevná kombinace).⁶⁰²

Zvláštní opatření, jak zdůrazňuje zpráva, podnikala UDB vůči příslušníkům albánské inteligence, přičemž v nejtěžším postavení prý byli učitelé albánského jazyka, literatury a historie. Služba podle zprávy odposlouchávala telefony novinářům Rilindje, na odposlech byla napojena také centrála příštinské filozofické fakulty. Ze svodek, které pracovníci kosovsko-metochijského vnitra předávali na republikové ministerstvo, pak měly být na celostátní úrovni činěny pokřivené závěry o situaci v autonomii. Závěrečná zpráva kosovské vyšetřovací komise dokládá toto své tvrzení na příkladě analýzy srbského ministerstva vnitra, určené nejvyššímu státnímu vedení. Jako důkaz tendenčního přístupu k albánské menšině zpráva přímo cituje některé pasáže zmíněné analýzy. Všímá si zejména míst, kde se upozorňuje na to, že albánská mládež je již od základních škol vychovávána v nacionalistickém duchu, jenž v nich, spolu se šovinismem vůči jiným jugoslávským národům, probouzí část pedagogického sboru. V souvislosti se snahou vzdělat v co nejkratší době co nejvíce albánských „kádřů“ splňujících podmínky pro přijetí na odpovědnější řídicí místa, měla být rozšířena také praxe vystavování diplomů o absolvování patřičných škol, aniž by jejich noví držitelé pro jejich získání splnili všechny předpoklady. Jako příklad

⁶⁰⁰ *Izveštaj o radu komisije na utvrđivanju deformacija i zloupotreba i o preduzetim merama na reorganizaciji u službi državne bezbednosti u AP KiM.*

⁶⁰¹ AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 23, stenografické záznamy vedené během pohovoru s Budimirem Gajićem, nedatováno.

⁶⁰² *Šesta plenarna sednica CK SKS*, s. 31–38.

hlubokých politických a ideových deformací, projevujících se ve složkách ministerstva vnitra, byla označena ta část analýzy, v níž její tvůrci upozorňovali na vzrůst nepřátelské nacionalistické aktivity u albánského obyvatelstva, jež se měla projevat „fyzickými útoky na srbské a černohorské etnikum a jejich zastrahováním s cílem přinutit je k vystěhování z toho kterého území, organizováním bojkotu výuky ve školách se srbským vyučovacím jazykem“, či bojkotováním učitelů a žáků srbské a černohorské národnosti. Kosovské mocenské orgány se pak podle analýzy do rozborů takového jednání vůbec nepouštěly, jednotlivci je měli i podporovat a tolerovat „nepřátelským živelům“ jejich výpady, a dokonce je tu i tam dosazovat na odpovědná místa, kde se pak „živly“ logicky obklopovaly sobě podobnými, a takto pak vlastně legálním způsobem mohli působit proti politice „bratrství a jednoty“.⁶⁰³

Citace tohoto materiálu ve zprávě vyšetřovací komise je zajímavá z několika důvodů. Především zpráva obsah samotného sdělení nijak nekomentuje a pouze jej, jako by se to samo sebou rozumělo, označuje za produkt „byrokraticko-konzervativních politických koncepcí“ státní bezpečnosti či „rankovičovštiny“.⁶⁰⁴ UDB ovšem, jakkoli povýšená nad společnost a prolezlá nejrůznějšími skutečnými deformacemi, si ale podobné případy sama jen těžko vyfabulovala. Zpráva tak za deformativní a ideově škodlivé označuje upozornění na nepohodlné jevy, k nimž evidentně docházelo, ale s nimiž chyběla rozhodnost, vůle i chuť se nějakým způsobem vypořádat. Tím, že byly z reálu přesunuty do ideologicky deformovaných mozků velkosrbských příslušníků UDB, ale z oblasti nezmizely. Právě naopak. Do budoucna však jakékoli upozornění na podobné jevy bylo již dopředu automaticky diskvalifikováno jako vytváření „velkosrbských“ či „udbovských“ konstrukcí.

Celé „pobrionské“ vyšetřování tak mělo typický přídech komunistických vykonstruovaných procesů.⁶⁰⁵ Odhalené a zveřejněné praktiky UDB, jež, jak jsme již výše poukázali, nebyly v nejvyšších politických kruzích ničím neznámým a neschvalovaným, ale v části „upřímně smýšlející“ jugoslávské veřejnosti vyvolaly pobouření. Nebylo jistě běžné se dozvídat, že na nejvyšší politické úrovni docházelo pomocí materiálů UDB ke kompromitování politických protivníků, že praktiky vyšetřování bývaly velmi špinavé a drastické – v diskusních materiálech ze VI. zasedání se uvádí, že docházelo k častému zneužívání služebního postavení k vlastnímu obohacování a k dalším nemorálním činům příslušníků UDB, jako běžný způsob výslechu se uvádí bití, docházelo ale i k mučení, na jehož následky zemřelo poměrně hodně lidí: zpráva OV SKS KaM zmiňuje neproověřený údaj 74 případů zabití, z nichž některé měla UDB učinit

⁶⁰³ *Izveštaj o radu komisije na utvrđivanju deformacija i zloupotreba i o preduzetim merama na reorganizaciji u službi državne bezbednosti u AP KiM*, s. 11–12.

⁶⁰⁴ Tamtéž, s. 14.

⁶⁰⁵ Také největší počet stranicky potrestaných funkcionářů pocházel z autonomie. V celém Srbsku to bylo 148 členů SKS, na Kosovo a Metochii připadala více než polovina z tohoto počtu. AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 24, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi SKJ, III. díl, *Informacija o kažnjenim članovima SKS u vezi sa odlukama IV plenuma CK SKJ*.

„nezákonným či nedovoleným způsobem (!, napsáno přesně takto – pozn. V. Š.)“.⁶⁰⁶ Mnoho z toho veřejnost bezesporu tušila, ostatně jen vyslovení slova UDB vyvolávalo u běžného jugoslávského občana husí kůži, ale takto shromážděné a utilitárně zveřejněné údaje způsobily ve společnosti oprávněné rozhořčení. O tom, že praktiky UDB byly v rurálním a patriarchálním prostředí Kosova a Metochie jiné než rozvinutých oblastech Jugoslávie, také nelze pochybovat. Z tohoto hlediska tak lze závěry vyšetřovací komise, byť politicky přísně utilitární a oportunní, považovat když ne za objektivní, tedy alespoň za poměrně přesné.

Zajímavý pohled do fungování UDB na Kosovu a v Metochii v dobách její „největší slávy“, a do poměrů v autonomii vůbec, nabízejí zprávy jednotlivých okresních výborů SKS, zasílané do srbského komunistického ústředí jako doklady o „naplňování závěrů IV. pléna“. Stížnosti na UDB kromě těch, které jsme již uvedli výše, by v nich bylo možno rozdělit do tří skupin:

Do první lze zahrnout informace o síti spolupracovníků UDB a jejich zpravodajských praktikách. „Poctiví komunisté“ si většinou stěžovali, že „orgány bezpečnosti“ pro své účely využívaly informátory a síť důvěrníků z řad kompromitovaných osob, lidí nepožívajících obecné vážnosti (což albánské prostředí, mimořádně dbající o čest a patriarchální serióznost, obzvlášť pobuřovalo), lidí slabého charakteru, nebo dokonce „bývalých nepřátel režimu“ a těch, kteří se pokusili utéci či byli zadrženi na hranicích, nebo byli přistiženi a zadrženi při rozšiřování letáků a nepřátelských hesel. „Zaměstnávání“ měli být i lidé s kriminální minulostí, jimž byly tolerovány jejich zločiny, a ti si pak osobovali právo „kontrolovat vše a každého, vyvyšovali se i nad stranické orgány, byť někteří ani nebyli členy SK (jiní ale zřejmě ano – pozn. V. Š.)“⁶⁰⁷ Mnozí z nich prý dokonce lehce získávali povolení k držení a nošení zbraní, zatímco „aktivisté“ zbrojní pasy nedostávali.⁶⁰⁸ Informátory byly promořeny i průmyslové podniky

⁶⁰⁶ Např. diskusní příspěvek Velliho Devy (*Šesta plenarna sednica CK SKS*, s. 31–38), zejména ale materiál *Ocena deformacija u SUP-u i DB-i, njihovi uzroci, idejni koreni i posledice i predlog mera za njihovo razrešavanje na Kosovu i Metohiji*, s. 9. Nejvíce pozornosti vyvolával případ čtyř kosovsko-albánských učitelů, zabitých ze zálohy při pokusu o překročení albánské hranice v roce 1954. Šlo o to, že o připravovaném útěku UDB věděla, ovšem nepřekazila jej a učitele raději nechala zastřelit. Tento případ se dostal před soud, kdy za velitelskou odpovědnost byli vyšetřováni Jovo Bajat, policejní ředitel Kosovské Mitrovice a Vujo Vojvodić, náčelník z Peče. Při vyšetřování se poukazovalo na skutečnost, že UDB měla vypracovanou metodu tzv. agenturní likvidace, spočívající v tom, že UDB pomocí svých spolupracovníků uprchlíky vyšle směrem, kde je čeká záloha, resp. že se spolupracovník ke skupině sám přidá a před hranicí ji zlikviduje. Poukazovalo se přitom na hrubou nemorálnost takovéto metody, která počítá se zabitím tam, kde bylo možno pachatele zatknout, resp. je od útěku odvrátit jiným způsobem. Viz např. písemný podklad obhajoby advokáta Dragana Batavljeviće při soudu s Vujem Vojvodićem z 6. října 1967, nebo materiál kosovského prokurátora Rezaka SHALJI *Informacija pokrajinskog javnog tužilaštva o krivičnom progonu izvršioca krivičnih dela u vezi sa deformacijama na teritoriji AP KM* (oba se nacházejí v AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 22, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, I. díl, složka Informacije, beleške, izveštaji pokrajinskih organa i organizacija Kosova u vezi sprovođenja zaključaka IV plenuma CK SKJ).

⁶⁰⁷ AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 28, Izveštaji o aktivnostima organizacija Saveza komunista Srbije sa teritorije AP Kosova o sprovođenju zaključaka IV plenuma SKJ, okres Dečani, s. 8.

⁶⁰⁸ Tamtéž, okres Vučitrn, také Dečani, s. 4. Aby posílili postavení svých informátorů, měli se s nimi agenti UDB veřejně procházet, navštěvovat je v jejich domech, nechat se hostit a k některým dokonce vodit své nadřízené z Bělehradu. Protože pisatel zprávy zřejmě neznal bezprostřední nadřízené kosovské UDB, jmenoval v této

a další závody. Ustálená praxe založená na větě „*však já mám kde říci svoje postřehy...*“ měla být brzdou vytváření svobodnější „samosprávné“ atmosféry.⁶⁰⁹ Jednalo se samozřejmě o obecně známé praktiky státní bezpečnosti ve všech totalitních režimech. Přinucení politických protivníků ke spolupráci pomocí vydírání (možná i mučení) spojené s nabídkou odpuštění trestu umožnilo proniknout bezpečnosti do jinak těžko dostupných a uzavřených klanových prostředí a přitom udržet spoluprací kompromitovaného agenta v poslušnosti režimu. Opora v kriminálních a necharakterních „živlech“, známá zejména ze SSSR, svědčí také o tom, kde měla UDB své původní kořeny a kde se v počátcích školila.

Druhá skupina zahrnuje stížnosti na to, že příslušníci UDB zasahovali do práce orgánů samosprávy i do záležitostí nižších stranických orgánů. Tajemník prizrenského okresního stranického výboru Rexhep Krueziu shrnul ve svém referátu věc tak, že se „*UDB postavila jako nedotknutelný orgán, jemuž nikdo nic nemohl vyčíst, orgán nad společností, moc nad mocí, síla, již se měli všichni bát,*“ orgán, jež měl ostatní sobě podřizovat a sám se nikomu nezpovídal. UDB si měla přivlastnit právo kontrolovat celý život společnosti, pohyby ve společnosti, hodnotit stranická usnesení, oceňovat politickou situaci způsobem, jenž vyhovoval pouze jí, tedy mimo hodnocení dalších politických grémií a organizací. Hodnotit měla i práci politických aktivistů.⁶¹⁰

UDB podle zpráv zasahovala i do kádrové politiky v průmyslových podnicích. Jejich prostřednictvím prý bylo dosazeno na vedoucí místa mnoho lidí, kteří pro to neměli ani vlohy, ani schopnosti. Příslušníci UDB, jak si stěžovali dělníci v továrně Emin Duraku v Djakovici, aniž by k tomu měli pravomoci, anulovali pracovní absence svých spolupracovníků, popř. svojí intervencí vraceli na pracovní místa „*jednotlivce se špatnou pracovní morálkou*“ proti vůli vedoucích podniku. Část dělníků z vesnic, ve výrobě prý velmi slabých, leč důvěrníků UDB, přicházela do práce ozbrojena pistolemi. Agenti UDB se také měli stále pohybovat v halách a svojí přítomností vytvářet psychózu strachu.⁶¹¹ Podobně i v jiných továrnách. Orgány UDB měly cestou intervencí i přímo zaměstnávat dělníky v jednotlivých podnicích, což se prý následně projevovalo ve ztrátě pracovní morálky celého kolektivu a slabém hospodářském výsledku podniku.⁶¹² V tomto i dalších případech se ale zřejmě jedná pouze částečně o vinu UDB, na níž bylo po plénu bezesporu svaleno mnoho špatných kádrových rozhodnutí stranických orgánů a kdejaký nedobrá hospodářský výsledek, plynoucí z ne-

souvislosti raději rovnou přímo Rankoviće, Stevanoviće a Lukiće. Tento fantastický údaj, jež obsahovala i předběžná informace OV SKS KaM, byl ovšem pochopitelně z pozdějších dokumentů vypuštěn. Viz AS, fond SKS-CK 1966–1968, kart. 22, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, I. díl, složka Informacije, beleške, izveštaji pokrajinskih organa i organizacija Kosova u vezi sprovođenja zaključaka IV plenuma CK SKJ, *Informacija* (z 23. července 1966), s. 6.

⁶⁰⁹ AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 28, Izveštaji o aktivnostima organizacija Saveza komunista Srbije sa teritorije AP Kosova o sprovođenju zaključaka IV plenuma SKJ, okr. Glogovac, s. 5.

⁶¹⁰ Tamtéž, referát *Aktivnost saveza komunista opštine Prizren od IV Plenuma CK SKJ*.

⁶¹¹ Tamtéž, okr. Djakovica, s. 6.

⁶¹² Tamtéž, okr. Dečani, s. 4.

schopnosti a špatné kvalifikace vedoucích pracovníků, dosazených v rámci snahy o etnickou proporcionalitu.

Třetí skupina takovýchto stížností pak představuje právě zneužívání postavení ve vztahu k jednotlivcům či podnikům. Tajemník okresního stranického výboru v Dečanech tak uváděl, že někteří příslušníci UDB pomocí zastrašování nutili občany, „*aby přiváděli své ženy, sestry aj. příslušníkům UDB a jejich kompromitovaných spolupracovníkům*“. K takovýmto případům mělo docházet v Juniku, Slupi a dalších vesnicích Drenické oblasti. Jestliže se skutečně udály, pak je pochopitelné, že „*vyvolávaly pohoršení a nedůvěru vůči systému*“.⁶¹³ Vedoucí pracovníci UDB si měli nechávat v místních podnicích dělat např. drahý nábytek a nezaplatit jej apod.

Z okresů, v nichž žilo převážně srbské (Leposavić)⁶¹⁴ nebo charvátské (Vitina)⁶¹⁵ obyvatelstvo, stížnosti na jednání UDB a vůbec represivních složek obvykle nebyly zastoupeny, popř. se vztahovaly jen na zasahování UDB do práce místních stranických nebo samosprávných orgánů. Tyto zprávy tak v podstatě potvrzují teze, že např. akce shromažďování zbraní byla zaměřena zejména na okresy s převažujícím albánským obyvatelstvem, resp. že vůči albánskému obyvatelstvu využívala UDB jiné metody „práce“ než vůči obyvatelstvu pocházejícímu z řad jugoslávských „státotvorných“ národů.

Celkově bylo na Kosovu v „pobriónské atmosféře“ podáno 814 (a dalších 71 anonymních) stížností, žalob a udání na UDB a policii, z nichž 763 z iniciativy albánského (a tureckého) obyvatelstva a 51 z iniciativy obyvatelstva srbského a černohorského. Podání a stížnosti se týkaly událostí od roku 1952 s výjimkou případu vesnice Vrelo, kde při socializaci koncem 40. let došlo k zabití předsedy místního výboru a následně byli vyšetřováni, často za použití mučení, všichni občané vesnice. V 27,5 % se podání týkala albánských příslušníků služeb ministerstva vnitra a v 72,5 % pak příslušníků srbské či černohorské národnosti.⁶¹⁶ Nelze tedy, i kdybychom připustili tento úmysl, vzhledem k výše uvedenému etnickému složení tajné policie v roce 1966 (13,3 % albánských kádřů)⁶¹⁷ říci, že by šlo o hon na srbské kádry.

⁶¹³ Tamtéž, okr. Dečani, s. 8.

⁶¹⁴ Tamtéž, *Uvodno izlaganje podneto na sastanku opštinskog komiteta SK 13. VII u vezi upoznavanja sa materijalom i odlukama četvrtog plenuma CK SKJ*, Leposavić.

⁶¹⁵ Tamtéž, *Ocena o dasadašnjoj aktivnosti opštinskog komiteta na upoznavanju članstva sa odlukama četvrtog plenuma CK SKJ i njihovom sprovođenju u život i dalji zadaci saveza komunista Jugoslavije*, Vitina, 16. jul 1966. godine.

⁶¹⁶ Ve služební okrsku Drenica bylo podáno 164 žalob, v Djakovici 114, v Prištině 112, v Prizrenu 50 a v Peći 44. Viz *Izveštaj o radu komisije na utvrđivanju deformacija i zloupotreba i o preduzetim merama na reorganizaciji u službi državne bezbednosti u AP KiM*, s. 1–8.

⁶¹⁷ Situace v represivním aparátu byla, pokud jde o etnickou příslušnost, k roku 1966 následující: UDB 13,3 % Albánců, 58,33 % Srbů, 28,34 % Černohorců; kriminálka 23,44 % Albánců, 50,43 % Srbů, 26,22 % Černohorců; policie 31,29 % Albánců, 60,8 % Srbů, 7,86 % Černohorců a 0,5 % z ostatních národností. Pokud však jde o UDB, zde příslušníci albánské národnosti nezastávali žádné řídicí funkce. Viz *Izveštaj o radu komisije na utvrđivanju deformacija i zloupotreba i o preduzetim merama na reorganizaciji u službi državne bezbednosti u AP KiM*, s. 19. Srbský ministr vnitra v letech 1953–1963 Vojin Lukić při pohovoru před prověřkovou komisí ÚV SKS odmítal, že by nedostatek albánských kádřů v UDB byl způsoben obecnou nedůvěrou vůči této menšině, byť ji samozřejmě nepopíral. Tvrdil přitom, že se pokoušeli získat určitý počet schopných pracovníků z řad

Poučení z krizového vývoje

Jako jakési poučení z VI. pléna ÚV SKS by bylo lze označit tvrzení, že „*diskriminace a nezákonnosti, které činily části Služby státní bezpečnosti zejména vůči šiptarské národnosti, jsou drastickým příkladem šovinistické praxe, jež je zcela v protikladu s programem SKJ a s Ústavou SFRJ, a která také zpochybnila výsledky dosavadní práce komunistů a pracujících lidu ... na zajištění všestranného a rovnoprávného socialistického rozvoje národnosti*“.⁶¹⁸ Teze, která se jako červená nit táhla vyšetřováním celého dosavadním působením UDB na Kosovu a v Metochii, bylo přesvědčení o tolerantním vztahu UDB vůči „velkosrbské reakci“ a nedůvěře vůči „albánským masám“. Na kořeny podezřívavého přístupu k albánské menšině jsme již upozornili v kapitole *Autonomie pod obručí státní bezpečnosti*. Samotná zpráva OV SKS KaM přímo tvrdí, že základní ideové východisko mnohých deformací UDB byl „velkosrbský šovinismus“! Zpráva sice neobviňovala vedoucí příslušníky UDB z toho, že fungovali z velkosrbských pozic (což by např. v případě Čedomira Mijoviće, který vlastnoručně zlikvidoval dva četnické velitele, asi ani nemohla), ale že přijímali některé jeho postoje. U příslušníků policie mělo být rozšířené předsvědčení, že je albánský šovinismus nebezpečnější než srbský, neboť srbský se neopírá o nějakou cizí zemi a neohrožuje integritu Jugoslávie, zatímco albánský šovinismus má základnu v nepřátelské činnosti Albánie. Z těchto pozic tak měla UDB vycházet jak při tolerování velkosrbské činnosti, tak při jednání s albánskou menšinou! Při sledování novinářů, literátů, publicistů i vědeckých pracovníků, zdůrazňuje zpráva kosovského OV, UDB s větší kritičností pohlížela na šovinismus intelektuálů albánské národnosti a s menší na stejný prohrěšek u intelektuálů národnosti srbské.⁶¹⁹ Jako výraz velkosrbských tendencí bylo označeno dokonce i přiřazení okresu Leposavić s kompaktním srbským osídlením ke kosovskometochijské autonomii v roce 1959!⁶²⁰ Dalších dvacet let se tak na Kosovu přímo usídlila snaha o „vyrovnávání“ nacionalismů (proporcionalita v tomto případě nehrála roli). Kdykoliv se projevil jeden z nich v nějaké hrubší formě, zpráva o událostech byla povinně doplněna zmínkou o druhém, jakkoli by v tu chvíli „nevyvíjel činnost“. Tyto poznatky ještě daleko dramatičtějším způsobem vyhrocují závěry sedmého zasedání OV SKS pro Kosovo a Metochii, které srbský,

prověřených a spolehlivých komunistů mezi albánskými učiteli (neboť potřebovali vzdělané spolupracovníky). Tomu se ale měli protivit na OV SKS KaM, neboť by zůstali bez „*nejlepších Albánců v řadách osvětových pracovníků*“, což nemohli připustit. Na republikové úrovni tak v rámci UDB působil v druhé polovině 50. let jediný Albáнец (Naxhmi Kursani). Větší účast příslušníků albánské menšiny mezi kriminálkou a uniformovanou policií Lukić odůvodňoval tím, že při jejich přijímání měli pro Albánce nižší kritéria než pro ostatní národnosti, neboť zejména na vesnici potřebovali policejní hlídky znalé albánštiny. AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 22, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, materiál *Deo saslušanja* (Vojina Lukić – pozn. V. Š.) u vezi informacije na sednici IK o stanju u AP Kosovo i Metohija, s. 48–50.

⁶¹⁸ *Aktivnost saveza komunista Srbije posle IV sednice CK SKJ*. In: VI. sednica CK SK Srbije. Beograd 1966, s. 324. Citováno podle *Zadaci CK Srbije u razvoju medjunacionalnih odnosa i borbi protiv nacionalizma*, s. 110.

⁶¹⁹ *Ocena deformacija u SUP-u i DB-i, njihovi uzroci, idejni koreni i posledice i predlog mera za njihovo razrešavanje na Kosovu i Metohiji*, s. 8, 23 aj.

⁶²⁰ RADOVANOVIĆ, M.: *Kosovo i Metohija kao geografska i etnokulturna celina republike Srbije, Savezne republike Jugoslavije i jugoistočne Evrope*, s. 116.

resp. velkosrbský šovinismus dokonce přímo označily za hlavní zdroj napětí v oblasti: „*Byť jsou srbské masy v národnostní struktuře obyvatelstva relativně málo početné, ale protože pocházejí z nejpočetnějšího národa (jugoslávské federace – pozn. V. Š.), a protože se velkosrbský nacionalismus opírá o stále ještě silné byrokratické síly ve společnosti, a protože u albánského národa vyvolává pocit ohrožení (!) – je velkosrbský šovinismus nebezpečnější než šovinismy jiných národů.*“⁶²¹ Z těchto pozic se pak k hodnocení mezietnických problémů vývoje Kosova a Metochie z větší části přinejmenším do roku 1981 také v převažující míře přistupovalo.

Jako hlavní úkol srbských komunistů tedy byl po brionském plénu a VI. zasedání ÚV SKS vytýčen boj proti šovinismu ve vlastních řadách a zároveň nekončící snaha o skutečnou rovnoprávnost albánské (šiptarské) a turecké národnosti v celém společenském a politickém životě. Člen ÚV SKS Ljubomir Ivković, jeden z trojice hlavních stranických vyšetřovatelů vedoucích příslušníků UDB na Kosovu a v Metochii,⁶²² se v této souvislosti dokonce zasazoval o to, že je třeba „*jinak přistupovat k šiptarské rodině, k šiptarským domácnostem, a jinak k srbským, a to jak kvůli minulosti, tak kvůli tradici i kvůli útisku, který zažívaly ze strany velkosrbské buržoazie. Žádnou akci nelze politicky vést stejným způsobem, stejným způsobem přistupovat k jednomu a druhému etniku.*“⁶²³ Navrhoval tedy uplatňovat vůči albánskému etniku princip tzv. pozitivní diskriminace! Ve všech materiálech, které se jakýmkoli způsobem dotýkají minulých dějů, ať již jde o výsledky politických činitelů či policejních funkcionářů, odpovědných za přehmaty let minulých, o dokumenty, v nichž se plánuje stav věcí budoucích atd., je vidět bezesporu upřímná a nepředstíraná snaha tohoto stavu dosáhnout, již oceňovali i vlivní a v té době „projugoslávsky“ orientovaní albánští komunisté. Profesor prištinské filozofické fakulty a pozdější první rektor nově založené prištinské univerzity Hajrudin Hoxha na jednom zasedání ÚV přímo prohlásil, že po IV. plénu „*srbsští komunisté sloužili celé zemi a také nám na Kosovu a v Metochii za příklad, jak se vede boj proti vlastnímu nacionalismu*“.⁶²⁴

V politické rovině se všechny tyto snahy projevíly značným prohloubením kosovské autonomie a rozšiřováním podílu Albánců na správě země. A skutečně, teprve „pobrianská doba“ umožnila albánským komunistům cesty k těm nejvyšším stranickým a vládním funkcím a k politické rovnoprávnosti. Jeden z vlivných jugoslávských komunistů původem z Kosova Milija Kovačević na VI. zasedání ÚV SKS sice tvrdil, že každý, kdo myslel politicky, si již před brionským plénem mohl položit otázku, proč se během uplynulých dvaceti let ne-

⁶²¹ *Sprovedjenje odluka IV sednice CK SKJ na Kosovu i Metohiji*. Beograd 1966, s. 206–209.

⁶²² Komisi vedle Ivkoviće tvořil Blažo Ljutica a Djordje Lazić.

⁶²³ AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 23, stenografické záznamy vedené během pohovoru s Jovem Bajatem 14. května 1968, s. 17.

⁶²⁴ AS, fond SKS-CK, 1966–1967, kart. 40, Komisija CK SKS za rad SK na razvijanju odnosa medju republikama, narodima i narodnostima – sednice, II. díl. Materijali sa sednice komisije održane 27. februara 1968 godine, s. 32.

mohl Albánec dostat do čela strany či stát se ministrem vnitra,⁶²⁵ je však nutno zdůraznit, že nikoho (ani jeho) do té doby nenapadlo si takové otázky klást, a to ani samotné albánské komunisty. Skutečně také, s výjimkou období let 1945–1953, kdy stál v čele kosovsko-metochijského parlamentu Fadilj Hoxha, zastávaly „albánské kádry“ buďto pouze méně významná místa ve vládě autonomie, nebo místa stranických místopředsedů. Teprve v roce 1965 se dostal do čela SK na Kosovo a v Metochii Albánec – Velli Deva. Hned na sedmém plénu ÚV SKS, které se uskutečnilo 4. listopadu 1966, proto byli zvoleni do předsednictva ÚV SKS Xhavit Nimani (v té době ovšem již také místopředseda srbského parlamentu), Velli Deva, tehdejší politický tajemník OV SKS pro Kosovo a Metochii, do výkonného výboru ÚV SKS byli navrženi Kolë Shiroka, tehdejší člen srbské vlády a Sinan Hasani, ředitel vydavatelství Rilindja⁶²⁶

V období po IV. plénu Ústředního výboru Svazu komunistů Jugoslávie a následných zasedáních nejvyšších komunistických orgánů Srbska a Kosova se tedy jugoslávské a srbské vedení rozhodlo řešit letité problematické soužití albánského a srbského etnika cestou kompromisů a maximálního zrovnoprávnění albánského etnického společenství s ostatními jugoslávskými státotvornými národy. Nastala jakási zlatá doba kosovská, na kterou s jistým dojetím vzpomínají i koryfejové budování kosovsko-albánské nezávislosti.⁶²⁷ Procesy, zahájené na Kosovu a v Metochii po brionském plénu, byly cestou k plné afirmaci albánské komunity. Události následujících let ovšem zapříčinily, že v traktování albánské strany, resp. její nacionalistické části, nejsou hodnoceny více, než jako zástěrka sloužící k uklidnění albánské populace. Naopak srbská národovecká inteligence je hodnotí jako těžkou zradu a počátek procesů, vedoucích ke ztrátě „kolébky srbského národa“.

Na skutečnosti, že „deformace“ na Kosovu, jak byly události kritizované brionským plénem nazývány komunistickou terminologií, využívaly nejrůznější zájmové skupiny k propagačním účelům, upozorňoval z rigidního komunistického hlediska již za dva roky, na II. zasedání ÚV SKS 5. prosince 1968 Velli Deva. Podle něj „albánský šovinismus“ za deformace označoval i „oprávněný“ boj s albánskou „reakcí“ v počátečních fázích kosovské autonomie, s tím, že vlastně všechny akce SKJ v poválečném období byly zaměřeny vůči Albáncům, „srbský a černo-horský šovinismus“ měl naopak negovat existenci jakýchkoli deformací na Kosovu a v Metochii v poválečném období, a i nejdrastičtější formy „deformací“ skrývat pod pláštěm boje za socialismus. „Nacionalisté“ z nealbánských řad tedy měli naopak celou aktivitu, vycházející na Kosovu a

⁶²⁵ Šesta plenarna sednica CK SKS, s. 365

⁶²⁶ AS, fond SKS-CK, kart. 2, Centralni komitet Saveza komunista Srbije, materiál k 7. plenární schůzi ÚV SKS 4. 11. 1966, *Predlog kandidata za predsednika i članove Predsedništva CK SKS*

⁶²⁷ Např. Rexep Qosja, zakladatel a první ředitel Albanologického ústavu, vzpomíná, že „od roku 1967 do roku 1981 žili Albánci v Jugoslávii lépe než kdykoli předtím... V těch letech jsme dosáhli jistého pokroku v mnoha oblastech, zejména ve školství, kultuře, vědě, zdravotnictví...“ Rozhovor Momčila PETROVIČE s R. QOSJOU v Petrovičově knize *Pitao sam Albance šta žele a oni su rekli: Republiku... ako može*. Beograd 1996, s. 99.

v Metochii z brionského pléna označovat jako akci zaměřenou proti zájmům Srbů a Černohorců.⁶²⁸

Ve vedení kosovských komunistů i v ÚV SKS ovšem byly za projevy nepřátelského šovinistického myšlení označovány často i zprávy o skutečných mezinárodních excesech. Upozornění na projevy mezinárodné netolerance, zejména, vycházela-li ze strany „nejpočetnějšího národa“, byly považovány za politicky hluboce nekorektní. Zavírání očí před problémy v době, kdy je zřejmě ještě bylo možno řešit, však bylo politicky zcela krátkozraké, nehledě na to, že zároveň přímo dávalo zbraň do rukou srbského národoveckého myšlení a posilovalo projevy nacionalismu albánského.

Problémy a necitlivosti „pobrionské doby“

O tom, jak byly závěry brionského pléna přijaty na Kosovu a Metochii, svědčí návštěva vysokých funkcionářů z autonomie u Josipa Broze Tita 23. února 1967.⁶²⁹ Velli Deva přitom zvlášť představil jejich reflexi mezi „šiptarskou“ národností. Albánci podle nejvyššího představitele kosovsko-metochijských komunistů začali otevřeně projevovat důvěru vůči SKJ, jugoslávskému systému vůbec a zejména vůči Titovi. Více než kdykoli předtím prý závěry pléna posílily pocity a vědomí rovnoprávnosti Albánců s ostatními národy Jugoslávie.⁶³⁰ Vyražena jimi měla podle Devy také být zbraň z rukou „albánské reakce“, které závěry zúžil prostor pro působení. Dokazoval to mj. tím, že v posledních letech se na Kosovu a v Metochii na den albánské nezávislosti, 28. listopadu, vyvěšovaly na veřejných místech na znak protestu proti jugoslávskému režimu albánské vlajky. V roce brionského pléna však k takovýmto „provokacím albánské reakce“ nedošlo, což mělo potvrzovat „správnost nastoupené cesty“. Deva v této souvislosti také přiznal, že hlavní pozornost při objasňování závěrů pléna věnovali „albánským masám“ a zanedbali „politickou práci mezi Srby a Černohorci“, kteří tak byli méně informovaní než Albánci.⁶³¹ Touto informací jakoby Deva

⁶²⁸ AS, fond SKS-CK, 1966–1972, kart. 151, Komisija CK SKS za informisanje i propagandu, VII. díl, složka Analitičko odelenje CK SKS, materiál *Izbor stavova o međjunacionalnim odnosima i nacionalizmu* (červen 1972): Veli Deva, II sednica CK SK Srbije 5. XII 1968. g., s. 26–27. Deva hovořil o tom, že „albánská reakcionářská a šovinistická tendence“ byla přizívována propagandou z Albánie, srbská a černohorská pak ze strany „srbské reakce“ v celém Srbsku, resp. „reakcionářských, antibrionských a antisamosprávných sil“ mimo území Kosova a Metochie.

⁶²⁹ Návštěvy se zúčastnili předseda OV SKS pro Kosovo a Metochii Velli Deva, předseda vlády oblasti Ali Shukrija, tajemník výkonného výboru OV SKS pro Kosovo a Metochii Ilija Vakić, člen předsednictva ÚV SKJ Fadilj Hoxha, předseda odborů a zároveň jeden z mála vysoce postavených představitelů turecké menšiny v oblasti Kadri Reufi a člen předsednictva OV SKS Luka Vlahović.

⁶³⁰ Do této uměle vytvořené manifestace bratrství a jednoty zcela zapadala také první návštěva J. Broze Tita v autonomii, k níž došlo nedlouho po přijetí kosovské delegace, 26. – 28. března 1967: „Přivítání, jež mu lid připravil, bylo masovou manifestací podpory Svazu komunistů, soudruhu Titovi a usnesením IV. zasedání ÚV SKJ...“ AS, fond SKS-CK, kart. 2, Centralni komitet Saveza komunista Srbije, IX. zasedání ÚV SKS 21. 4. 1967, II. svazek, s. 4. Tito poté navštívil Kosovo ještě dvakrát, vždy na počátku dubna, v letech 1971 a 1975.

⁶³¹ *Raspeto Kosovo. Dokumenta o Kosovu i Metohiji*, s. 64–70 (Zápis z Archivu Josipa Broze Tita v Bělehradě [AJBT], fond Kabinet predsednika republike [KPR] II-2, kart. 54). Deva si při rozhovoru s Titem dokonce dovolil vyjádřit protest proti abolicí Aleksandra Rankoviće, která prý v autonomii vyvolala obavy a nejistotu, co bude

omlouval zprávy a stížnosti, které z autonomie začaly přicházet jak do prezidentského kabinetu, tak zejména na adresu ÚV SKS, v nichž si nejen slovanská menšina začala stěžovat na ústrky a špatné zacházení, jemuž prý byla po brionském plénu vystavena.

Pobrionská doba a nová politika totiž, navzdory tvrzení Velli Devy, přinesla a zapříčinila nové problémy a necitlivosti, tentokrát vůči nealbánskému obyvatelstvu, které již zanedlouho začaly ovlivňovat veřejné mínění. Výstižně je shrnul ve svých vzpomínkách bosenský politik Raif Dizdarević, předseda jugoslávského prezidia v letech 1988–1989, v nichž mj. upozorňuje na to, že (někteří) „... albánské vedoucí kádry začaly dělat to, proti čemu předtím vystupovaly... V praxi se u nich začala projevovat necitlivost k postavení Srbů, Černohorců, Turků, Muslimů a jiných nealbánských obyvatel Kosova...“.⁶³²

Nelze ovšem říci, že by k národnostním excesům nedocházelo již koncem padesátých let, poté, co začala postupně „polevovat bdělost“ UDB, možná dokonce, že takovéto tlaky s výjimkou prvních poválečných let ani nikdy neustaly.⁶³³

Do deseti let se vystěhují všichni Srbové...

Komise ÚV SKJ pro národnostní menšiny začala koncem padesátých let dostávat informace, že v autonomii dochází v některých místech k nátlaku na srbské a černohorské obyvatelstvo. Objevovaly se jak ve zprávách místních srbských komunistických funkcionářů, tak z udání a stížností, které na ÚV SKJ z regionu přicházely. Z konce padesátých let tak např. pochází anonymní žádost občanů srbské národnosti z Vitiny, aby ÚV SKJ rázně zakročil proti šovinistickým tendencím místních albánských funkcionářů, kteří prý místním Srbům vyhrožovali a nepřímou je nutili k vystěhování z Kosova.⁶³⁴ Že nešlo o věc, jež by nejvyšším funkcionářům nebyla známa, svědčí i citovaný již stenografický zápis ze schůze Výboru pro vnitřní politiku federální vlády z 18. dubna 1956, v němž Slobodan Penezić hovoří o tom, že v roce 1955 se z Kosova odstěhovalo 800 srbských rodin a vyslovuje prognózu, že do deseti let se odtud vystěhují víceméně všichni Srbové!⁶³⁵

Komise ÚV SKJ proto pravidelně informovala výkonný výbor ÚV SKS s tím, že je zapotřebí věc vyšetřit a „přijmout opatření“, aby k takovémuto mezi-

dál. Tito kosovské delegaci objasnil, že k abolicí došlo z „vyšších“ zájmů, a že by se „uvězněný Ranković stal pro mnohé hrdinou, zatímco takto se o něm již téměř nemluví, což je pro něj horší, než kdyby byl ve vězení“.

⁶³² DIZDAREVIĆ, Raif: *Od smrti Tita do smrti Jugoslávie*. Praha 2002, s. 242.

⁶³³ V edici vybraných pramenů k dějinám Jugoslávie citují v komentáři Branko PETRANOVIĆ a Momčilo ZEČEVIĆ bosenského historika dr. Muhamada Kešetoviće, který tvrdí, že nátlak na místní Srby a Černohorce počal hned poté, co se uklidnila situace po válce a povstání, tedy již v letech 1946–1947. Viz *Jugoslávija 1918–1988*, s. 1255.

⁶³⁴ PELIKÁN, J.: *Žádosti a stížnosti občanů Jugoslávie Ústřednímu výboru SKJ (Příspěvek k sociálním dějinám jugoslávské federace na přelomu 50. a 60. let 20. století*, s. 84.

⁶³⁵ PELIKÁN, J.: *Dva dokumenty o plošném vybírání nelegálně držených zbraní v Kosovu v polovině 50. let 20. století*, s. 482.

nacionálním excesům nedocházelo.⁶³⁶ Výkonný výbor proto na jaře roku 1961 vytvořil skupinu 25 stranických aktivistů, kteří měli spolu s členy, jež skupině dodal Oblastní výbor SKS pro Kosovo a Metochii, prověřit situaci přímo v terénu. Skupinu vedl Dragoljub „Draž“ Marković.⁶³⁷ V terénu se komise skutečně přesvědčila, že k nátlaku na srbské obyvatelstvo dochází,⁶³⁸ z akce byla sestavena zpráva s četnými příklady a popisy různých forem nátlaku, s nimž byli seznámeni členové výkonného výboru ÚV SKS. Zápis byl zaslán také na OV SKS KaM s požadavkem, aby v každém „postiženém“ okrese excesy vyšetřil a vypracoval návrhy k tomu, aby k opakování situace nedocházelo.⁶³⁹ S materiálem, označeným jako přísně tajný, ale následně nebyli seznámeni ani všichni členové ÚV SKS! Informace, které poté ještě rozpracovala speciální komise OV, se nakonec nedostaly ani do materiálů připravovaných na Oblastní konferenci SKS pro Kosovo a Metochii, údajně s odůvodněním, že pro jejich zveřejnění není příznivá doba.⁶⁴⁰ Celá akce tak vyzněla do ztracena. Obsáhlý materiál z ní se ztratil, v současnosti se v archivu ÚS SKS nenachází. Nebyl již znám ani po albánských demonstracích na Kosovu v roce 1981, neboť tehdy přijal ÚV SKJ jako jeden ze svých úkolů požadavek prostudovat problém vysídlování Srbů z autonomie v posledních deseti letech (tedy od roku 1971), aniž by vzal v úvahu, že zdokumentovaný nátlak existoval již v období předcházejícím.

Začátek šedesátých let ovšem ještě bezesporu byla doba, kdy by se otevřeným přístupem k celé věci dalo národnostní napětí v oblasti sanovat. Svědčí

⁶³⁶ Dokumenty komise ani další zprávy o těchto událostech z let 1959–1967 se nedochovaly. Tehdejší situaci i práci komisí se snažil na základě svých záznamů a vzpomínek rekonstruovat Miladin VILOTIĆ, v té době tajemník komise pro národnostní menšiny při ÚV SKS (viz *Svedočenja o zbivanjima na Kosmetu u razdoblju 1959–1968 godine*. In: Karamata, Stevan – Olić, Časlav: *Srbi na Kosovu i u Metochii*. Beograd 2006, s. 349–365). Vilotićovy vzpomínky ovšem vzhledem k době, která od popisovaných událostí uplynula, ale také vzhledem k účelu, k jakému byly sepsány (jakkoli šlo o reprezentativní konferenci v Kosovské Mitrovici, tendence prakticky všech příspěvků potvrdit historické právo Srbů na Kosovo a Metochii a vybírat z historie srbsko-albánských vztahů poměrně cíleně pouze ty etapy, v nichž za kratší konec provazu tahalo srbské etnikum, nepřispívají k objektivnímu pohledu na historický vývoj oblasti), mohou být v některých ohledech nepřesné.

⁶³⁷ Dragoslav „Draž“ Marković (1920–2006). Jeden z nejvýraznějších a nejlivnějších srbských komunistů, člen KSJ od roku 1939. Za války působil jako komisař partyzánských oddílů, po válce pak byl pravidelně volen do nejvyšších stranických funkcí. Kromě toho působil jako ministr v srbské vládě či velvyslanec SFRJ v Bulharsku, poslanec ve federálním i srbském parlamentu, v 70. letech byl předsedou srbského parlamentu, v letech 1974–1978 předsedou prezidia SRS (tedy srbský prezident), v letech 1978–1982 předsedou federálního parlamentu a poté, v letech 1983–1984, předsedou předsednictva ÚV SKJ. Po nástupu S. Miloševiče patřil k jeho čelným kritikům, ač byl strýcem jeho ženy Mirjany Markovićové. Do politického důchodu odešel v roce 1986 na protest proti zvolení Slobodana Miloševiče do čela SKS.

⁶³⁸ Rolníci v krizových oblastech tehdy hovořili o fyzických útocích, zhárstvích, zmiňovali např. záměrné kácení ovocných sadů, znečišťování studní, odřezávání přírodních drátů elektrické energie apod.

⁶³⁹ VILOTIĆ tvrdí, jak jsme uvedli již výše, že po roce 1959 (směrnice ÚV SKJ o afirmaci menšin, viz s. 129) v důsledku infiltrace separatismu sklonných kádrů do mocenských struktur autonomie, získávají do té doby spíše ojedinělé tlaky na srbské a černohorské obyvatelstvo širší rozměry a nové podoby, zároveň mělo docházet k jejich ututlávání na vyšších politických místech. Vystěhovalectví se tak stalo tabu: odpovědní Albánci o něm mlčeli a Srbové o něm nemohli hovořit bez rizika, že budou označeni za šovinisty či velkosrbské nacionalisty. Ti, kdo se přesto odvážili požadovat ochranu, zůstávali bez odpovědi, zcela bezbranní, a proto se raději rozhodovali pro vystěhování. Situace se podle Vilotiče měla ještě zhoršit po bronském plénu, kdy se do čela kosovsko-metochijského vnitřního Xhevdet Hamza, jeden z těch, kteří byli spolu s dalšími vysokými funkcionáři vyjmuti z Prizrenského procesu. Viz *Svedočenja o zbivanjima na Kosmetu u razdoblju 1959–1968 godine*, s. 361–362.

⁶⁴⁰ Tamtéž, s. 353.

o tom i fakt, že po akci ÚV prý nátlak na srbské obyvatelstvo v krizových oblastech dočasně dokonce ustal. K prosazení trvalejšího dohledu na excesy „postižené“ okresy i k podpoře a prosazení promyšlených motivujících mezietnických projektů však zřejmě nebyla vůle a nejspíš ani odborné schopnosti. Po přijetí nové decentralizační ústavy v 1974 již ve vedení oblasti chyběla k podobným krokům i rozhodnost. Kvalita mezietnických vztahů se pak na pomyslné liše začala posouvat stále níž.

Mezietnické problémy po roce 1966

Na vzrůst nacionalismu a šovinismu v autonomii si stěžoval na V. plénu ÚV SKS v květnu 1966, tedy bezprostředně před brionským plénem, dokonce i bývalý předseda kosovského parlamentu Pavle Jovičević. Jeden z vůdčích předválečných kosovských komunistů a signatář bujanské rezoluce tehdy v diskusi tvrdil, že v autonomii začínají přerůstat projevy šovinismu v závažný politický problém, neboť se na jeho projevy (upozorňoval přitom zejména na jeho výskyt mezi intelektuály) nereaguje, a pokud, pak opatrnicky. Takovýto přístup označil za bojácný a oportunní. Se svým názorem ale zůstal sám. Na jeho připomínky nikdo z členů ÚV nereagoval.⁶⁴¹

Po brionském plénu a VI. zasedání ÚV SKS měly okresní organizace SKS za úkol bedlivě sledovat, jak jsou naplňovány závěry obou grémií, a samozřejmě informovat o tom, co si o nich myslí „prostí“ komunisté a jak jsou ve společnosti obecně přijímány. V záplavě zpráv o nadšeném vítání závěrů občas zaznívají i disharmonické kritické tóny. Upozorňují jak na nesouhlas se závěry pléna a jeho označování za „protisrbské“⁶⁴² či na jiné nacionalistické výpady nebo excesy,⁶⁴³ tak také na zvýšený počet činů a událostí, jež za dřívějšího stavu věcí – tedy pod bdělým dozorem UDB – nebyly možné, resp. k nim nedocházelo natolik okatě. Tu i tam z nich probleskují informace, z nichž lze usoudit, že se po brionském plénu v oblasti začaly mezietnické excesy opět objevovat v znepokojivé míře.⁶⁴⁴

⁶⁴¹ AS, fond SKS-CK, kart. 1, Peta plenarna sednica CK SKS 16. května 1966. Stenograf zasedání, s. 143–144.

⁶⁴² Zpráva tajemníka okresní organizace SKS v Leposavići Rajka Baraće tak např. obsahovala informace o tom, že závěry brionského pléna v srbském kosovském prostředí na úrodnou půdu nepadly. Poukazuje na to, že některé komentáře, zejména ve vesnickém prostředí, oceňovaly plénem jako útok na Srby. Za příčinu Rankovičova pádu označovaly (poměrně přesně – pozn. V. Š.) jeho spor s Kardeljem, ale také „žárlost Charvátů“. AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 28, Izveštaji o aktivnostima organizacija Saveza komunista Srbije sa teritorije AP Kosova o sprovođenju zaključaka IV plenuma SKJ, *Uvodno izlaganje podneto na sastanku opštinskog komiteta SK 13. VII 1966 u vezi upoznavanja sa materijalom i odlukama četvrtog plenuma CK SKJ* (Leposavić), s. 6.

⁶⁴³ Pozoruhodná v tomto smyslu je zpráva okresního tajemníka z Vitiny, tedy okresu s převažujícím charvátským obyvatelstvem. Místní tajemník ve svém referátu totiž podává informaci o tom, že ve vesnicích Letnica, Šašare, Gornja Sublja, Vrnez i Vrnavokolo byla zaznamenána „určitá zlomyslná radost“ z toho, že na plénu došlo k zúctování s „kádry srbské národnosti...“. Spíše drobnou perličkou v mozaice reakcí na brionské plénem je výstup katolického kněze z Letnice dr. Emanuela Krajinoviće, jenž v souvislosti s plénem vyzval z kazatelny jmenovitě místní členy SKJ, že je načase, aby se přišli vyzpovídat! Tamtéž, *Ocena o dasadašnjoj aktivnosti opštinskog komiteta na upoznavanju članstva sa odlukama četvrtog plenuma CK SKJ i njihovom sprovođenju u život i dalje zadaci saveza komunista Jugoslavije* (Vitina, 16. červenec 1966), s. 2.

⁶⁴⁴ AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 28, Izveštaji o aktivnostima organizacija Saveza komunista Srbije sa teritorije AP Kosova o sprovođenju zaključaka IV plenuma SKJ.

Předseda okresní organizace SKS z Dečan si tak např. stěžuje, že „někteří občané“ se po plénu domnívají, že se mohou chovat a činit jak chtějí. Ve svodce hovoří o tom, že ve vesnicích Gornja Luka a Rastavica, ale také v Dečanech se vyskytly pokusy o znásilnění nezletilých dívek,⁶⁴⁵ a jakkoli „organizace“ (myšleno stranická – pozn. V. Š.) v první z jmenovaných obcí výtržníky znala, „nepovažovala za nutné proti nim zakročit“, což, podle pisatele svodky, „ještě více vyhrocuje mezietnické vztahy a vytváří mezi občany bariéry“. Svodka tedy přímo upozorňuje na to, že vztahy mezi národnostmi byly v oblasti i před brionským plénem „vyhrocené“! Zpráva hovoří dokonce i o útocích na staré ženy, rvačky apod., k čemuž prý dříve nedocházelo!⁶⁴⁶

Také stížnosti, které v pobrionské době chodily na ÚV SKS, obvykle hovořily o špatných vztazích mezi albánským, srbským a černohorským obyvatelstvem. Obsahovaly i výtky republikovému vedení, že umožnilo, aby docházelo k vyhánění srbského a černohorského obyvatelstva. Někteří postižení přitom neváhali napsat dopis i Titovi. Např. stížnost adresovaná jugoslávskému prezidentovi 30. září 1966 upozorňuje v aluzi na události z konce 17. století, že na Kosovu probíhá „velké stěhování Srbů“. Autor, který se sice podepsal pouze zkratkou, s tím ovšem, že „lidé stejně vědí, kdo je ve vesnici schopn napsat dopis“, poukazuje na to, že ve vesnici Kraljica u Vučitrnu již zůstala pouze jediná černohorská usedlost, ale i ta se připravuje na vystěhování, ve vesnici Golbulja prý lidem za bílého dne vyhánějí dobytek ze dvora a „orgány to skrývají“, podobně prý ve vesnici Svrčak, z níž se lidé (myšleno Srbové – pozn. V. Š.) masově vystěhovávají. Tito stížnost kupodivu nezaložil ad acta, předal ji předsedovi ÚV SKS Srbska Dobrivoji Radosavljevićovi s poznámkou: „Nutno zjistit, co se tam děje!“⁶⁴⁷ Na podobný exces upozorňoval i materiál okresního tajemníka SKS z Leposaviče, podle nějž si rolník z vesnice Slatina stěžoval, že mu jeho soused Albánc pustoší pole svým dobytkem. Rolník jeho chování komentoval tak, že „jak se to (= brionské plénum – pozn. V. Š.) stalo, tak tito Arnauti (použil zřejmě schválně staré turecké jméno pro Albánce – pozn. V. Š.) zpsychli“.⁶⁴⁸ I většina stížností došlých na ÚV SKS poukazovala na spory Srbů a Albánců na vesnici. Obvykle obsahují víceméně totožné kauzy jako případ slatinského sedláka. Když si poškození stěžovali, měli jim jejich sousedé často dokonce hrozit i zbraněmi.⁶⁴⁹

⁶⁴⁵ Znásilnění je trestný čin, na který je každá společnost samozřejmě mimořádně citlivá, v patriarchálním rurálním prostředí kosovském však nabývá ještě zásadnějších konotací. Znásilnil-li tedy Albánc Srbku, nejedná se v převažujícím veřejném mínění pouze o klasický trestný čin, ale o mezietnický zločin!

⁶⁴⁶ AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 28, Izveštaji o aktivnostima organizacija Saveza komunista Srbije sa teritorije AP Kosova o sprovedjenju zaključaka IV plenuma SKJ, Zpráva z Dečan, s. 21–22.

⁶⁴⁷ *Raspeto Kosovo. Dokumenta o Kosovu i Metohiji*, s. 54–57 (AJBT, KPR II-4-B, kart. 169)

⁶⁴⁸ AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 28, Izveštaji o aktivnostima organizacija Saveza komunista Srbije sa teritorije AP Kosova o sprovedjenju zaključaka IV plenuma SKJ, *Uvodno izlaganje podneto na sastanku opštinskog komiteta SK 13. VII. u vezi upoznavanja sa materijalom i odlukama četvrtog plenuma CK SKJ* (Leposavić), s. 7.

⁶⁴⁹ AS, fond SKS-CK, 1968–1970, kart. 149, Komisija CKSKS za informisanje i propagandu – informacije o aktuelnim događajima. V. díl., složka Komisija za žalbe CK SKS, Informacija o žalbama sa Kosova Centralnom

V mnoha stížnostech se také poukazuje na skutečnost, že pod heslem napravování národnostní struktury zaměstnaných dochází k propouštění dělníků srbské a černohorské národnosti, na jejichž místa jsou přijímáni dělníci albánští. Tento fakt nakonec kritizoval při návštěvě autonomie v březnu 1967 i sám Tito, jenž sice souhlasil s principem proporcionality, ale pouze u nově otevíraných pracovních míst. Odmítl jeho retrogradní uplatňování s tím, propouštění dělníků v rámci „boje o proporcionalitu“ je nepřípustné.⁶⁵⁰

Politicky zaměřené stížnosti vyžadovaly „proporcionalitu“ také v negativních jevech. Upozorňovali často na to, že předseda kosovských komunistů Velli Deva, ale také srbsští republikoví funkcionáři, vytýkali srbský nacionalismus, málo prý při tom ale vzpomínali nacionalismu albánský. Obvyklým předmětem stížností pak byly také stesky na nespravedlnost, již se má dostávat příslušníkům UDB a policie, odsouzeným k vězeňským trestům v souvislosti s akcemi shromažďování zbraní aj., kteří prý podle pisatelů konali v dobré víře v zájmu posílení komunismu...⁶⁵¹

komitetu SK Srbije u vremenu od Šestog kongresa SKS do 16. januara 1968. godine. Zpráva podána 18. ledna 1969.

⁶⁵⁰ *Raspeto Kosovo. Dokumenta o Kosovu i Metohiji*, s. 103 (AJBT, KPR II-2, kart. 58).

⁶⁵¹ AS, fond SKS-CK, 1968–1970, kart. 149, Komisija CKSKS za informisanje i propagandu – informacije o aktuelnim događajima. V. díl., složka Komisija za žalbe CK SKS, Informacija o žalbama sa Kosova Centralnom komitetu SK Srbije u vremenu od Šestog kongresa SKS do 16. januara 1968. godine. Zpráva podána 18. ledna 1969.

Ideologizované principy etnické dominance

(Příčinná studie)

Situace v oblasti tedy přinejmenším v některých místech nebyla, pokud jde o mezietnické vztahy, ani po dvaceti letech budování socialismu a ideologie bratrství a jednoty, příliš uspokojivá. Ze všeho doposud řečeného, troufáme si říci, poměrně jednoznačně vyplývá, že pro situaci na Kosovu a v Metochii (ale také v západní Makedonii) byla v posledních sto padesáti letech pro vzájemné vztahy srbského a albánského etnika ze tří teoreticky známých možných modelů soužití dvou autochtonních etnických skupin v rámci jednoho územního celku – totiž koexistence, asimilace a dominance – typická právě dominance. Z tohoto modelu samozřejmě existovaly (a dodnes existují) výjimky. V úvahu je přitom nutno brát i poměry náboženské a zohlednit také existenci dalších etnik žijících v autonomii, které do relací mezi Srby a Albánci vstupovaly. Vztahy mezi katolíckými Albánci, kterých ale v autonomii vždy žilo pouze minimum, a srbským pravoslavným obyvatelstvem, byly rozhodně lepší než s obyvatelstvem muslimským, a rozpory mezi nimi, pokud k nim docházelo, byly často více konfesionálního než etnického rázu. Přesto lze ale model dominance vzít jako určující.

Tento vzorec soužití se začal uplatňovat ve zvýšené míře v období vytváření národních států a nových státních hranic a od té doby se až současnosti neustále posiluje. Mocenské struktury všech státních útvarů, do nichž Kosovo a Metochie během více než sta posledních let patřily – osmanské, rakousko-uherské, srbské a černohorské, jugoslávské, italské a německé, SFRJ a vlastně také kosovské (ať již v dobách decentralizované autonomie po roce 1974, nebo v současnosti), z různých politických (ale i iracionálních) důvodů, střídavě favorizovaly, resp. diskriminovaly, jednu ze dvou těchto etnických skupin. Na Kosovu, které bylo v blízké i vzdálenější minulosti často dějištěm vzpour, vyhánění, vysídlování, kolonizace, trestných výprav a z nich vyplývajících násilí a pošlapávání obecných občanských svobod, tak byla vždy dřívější dominance jedné strany důvodem a omluvou pro násilnou dominanci strany druhé.⁶⁵² Údobími s dobrými mezietnickými vztahy se tak vlastně staly pouze periody tiché segregace obou etnických skupin. Snesitelné, mírné formy dominance pak bývaly jako doby „harmonického“ soužití označovány dokonce etnikem, které podléhalo dominanci. Neznamená to ovšem, že by neexistovala místa nebo celé oblasti, kde obě etnika žila v harmonických, přátelských vztazích.⁶⁵³

Očekávali bychom, že v rámci socialistické Jugoslávie a její ideologie „bratrství a jednoty“ etnická dominance nebude možná. A část komunistického vedení, a bezesporu i mnoho komunistů na lokální úrovni, stejně tak jako mnoho lidí stojících mimo mocenské struktury, se o omezení tohoto principu jistě

⁶⁵² *Kosovski čvor: drešiti ili seći?* Izveštaj nezavisne komisije. Beograd 1990, s. 8.

⁶⁵³ PETROVIĆ, R. – BLAGOJEVIĆ, M.: *Seobe Srba i Crnogoraca sa Kosova i iz Metohije. Rezultati ankete sprovedene 1985-1986 godine*, s. 122n.

upřímně snažilo. Svědčí o tom ostatně i zmiňovaná již výše směrnice pléna ÚV SKJ z roku 1959 a poté i principy, zakotvené v ústavě z roku 1963, jejích novelizacích, a nakonec pak v ústavě z roku 1974, směřující k co největší integraci národnostních menšin do státu a jeho řízení. Historická zkušenosti i tradice, a zároveň také běžná praxe komunistické Jugoslávie mezietnické tření ignorovat, informace o něm ututlávat a přestupky, ba zločiny z národnostní nesnášenlivosti či šovinismu neoznačovat pravými jmény, však způsobily, a to nejen na Kosovu a v Metochii, že pod zdánlivou klidnou hladinou mezietnických vztahů a intenzivního kulturního, osvětového i hospodářského rozvoje docházelo k stále většímu vření a nárůstu pocitů křivd a nespravedlnosti.

Jak to ovšem bylo možné, když označení nacionalista stálo na stupnici zločinů proti komunistickému zřízení na nejčelnějším místě a jakýkoli pokus o problematizování či redefinování národnostních vztahů byl v Jugoslávii označován za šovinismus a následně politicky diskvalifikován, ba často i kriminalizován? Bylo zapotřebí využít metod, které systém umožňoval: totiž nejprve národní zájem ideologizovat a poté k jeho uskutečňování mobilizovat mocenské struktury ovládané SKJ. Instrumentem dominance se tak ve vztazích obou etnik stala paradoxně sama jugoslávská komunistická strana.

Po úspěšné ideologizaci ovládala ta která etnická skupina místní stranické orgány (s vlivem na zastoupení v centru). Osvojení územních stranických struktur poskytovalo absolutní převahu a dávalo do rukou i všechny instrumenty dominance – rozhodující slovo při zaměstnávání, při výběru vedoucích pracovníků, určující vliv na formování veřejného mínění (zejména pokud jde o definování nacionalismu soupeřící etnické skupiny jakožto jediného nebezpečného), a konečně také samotný stát – v našem případě vládní struktury autonomní oblasti nebo republiky se všemi jejich funkcemi, především represivními, které jsou pro systém dominance rozhodující. Vítězná skupina pak prostřednictvím prokuratury a soudů rozhodovala o tom, co je ve sféře mezietnických střetů trestné.⁶⁵⁴ Jakýkoli pokus o změnu dominance jdoucí mimo stranické struktury, ale i v rámci stranické struktury tam, kde měla převahu jedna z dominujících stran, byl proto nazýván kontrarevolucí, popř. byl mluvčí označen za velkosrbského šovinistu či velkoalbánského iredentistu, byť se toto označení v souvislosti s albánskými komunistickými funkcionáři prakticky neobjevovalo. Potrestán byl tedy obvykle ten, kdo poukazoval na skutečné národnostní problémy a křivdy, aniž by se nad podstatou vyslovených, možná i přehnaných obav, kdokoli zamýšlel. V případě stranického funkcionáře znamenala tato kvalifikace přinejmenším konec kariéry, pro nekomunistu často řadu let vězení. Ideologický princip tak byl doveden k dokonalosti.

Skuteční představitelé nacionalismu ovšem přece jenom ve většině případů nebyli členy KSJ. Jejich boj proti jugoslávskému systému ovšem byl často také ideologický, v případě albánském se dokonce jednalo o boj o komunistické

⁶⁵⁴ *Kosovski čvor: drešiti ili seći?* Izveštaj nezavisne komisije. Beograd 1990, s. 17–18.

pravověří. Ve snaze o dokázání ideologické pravověrnosti (v údajně ideologickém sporu), tak vznikaly na Kosovu nejrůznější ultra marxisticko-leninské skupiny,⁶⁵⁵ ovlivněné propagandou sousedního albánského rigidního „hodžovskostalinistického komunistického systému“, jak byl běžně označován Hoxhou vypracovaný systém, představující kombinaci ortodoxního stalinismu a vyhrcovaného albánského nacionalismu.⁶⁵⁶ Jejich působení tak mohlo být tím spíše označeno jako kontrarevoluční.

Tyto ideologické hrátky ovšem zmizely na počátku 90. let, vzápětí poté, co se jugoslávský komunistický systém rozpadl a na světlo dne tak mohla vyplout skutečná a pravá – nacionalistická – podstata sporu.

Je samozřejmé, že střídání dominance dvou etnických skupin s sebou vždy přinášelo na obou stranách výrazné revanšistické tendence a touhu po zpětném navrácení dominance. Zhoršování etnických vztahů, které je samozřejmým důsledkem těchto snah, a které se v prostředí výrazně rustikálním a patriarchálním projevovalo uplatňováním tradičních a staletými osvědčených postupů, se pak stalo výrazným podnětem pro vystěhovalectví z takového nepříjemného a nebezpečného prostředí. Pro emigraci se pochopitelně spíše rozhoduje demograficky slabší etnická skupina, a o to snáze, nabízí-li se jí migrace do ekonomicky rozvinutějšího mateřského státu. To samozřejmě nebyl případ populace albánské, neboť emigrace do rigidního prostředí Hoxhovské i posthoxhovské Albánie nebyla přitažlivá, a v podstatě ani možná.

V poválečném období tedy můžeme v mezietnické dominaci na Kosovu vymezit dvě období:

1. Od roku 1945 do roku 1966, pro nějž je, z hlediska albánského, charakteristická srbská dominance. V tomto případě ovšem nešlo o typickou etnickou dominaci, jíž jsme byli svědkem v dobách královské Jugoslávie. Převaha srbského živlu v řídicích funkcích i ve složkách represivních mocenských orgánů totiž nebyla dána snahou státní politiky o zvrácení z hlediska „státního národa“ nepříznivé etnické struktury oblasti. O to tady nešlo, a z podstaty jugoslávského komunismu, řízeného heslem o bratrství a jednotě všech jugoslávských obyvatel, ani jít nemohlo. „Dominace“ byla důsledkem nepoměrně většího srbského zastoupení v národně osvobozené boji za 2. světové války, a z toho vyplývajícím stejně nepoměrně větším začleněním srbského etnika do vládnoucí KSJ. Personální obsazení lokálních místních úřadů bylo na těchto dvou skutečnostech přímo úměrné, a to nejen na Kosovu, nýbrž v celé Jugoslávii. Kromě toho v té době albánské kosovské etnikum ani nedisponovalo odpovídajícím množstvím dostatečně vzdělaných kádrů, byť v této „gründnerské době“ jugoslávského komunismu vzdělání, a to i základ-

⁶⁵⁵ O působení ilegálních marxisticko-leninských skupin na Kosovu a činnosti jejich ideového hybatele, spisovatele Adema Demaqiho, viz např. LOPUŠINA, M.: *Demači kolo vodi*. In: *KGB protiv Jugoslavije*. Beograd 2000. <http://www.suc.org/culture/library/kgb/demaci.html>. O Demaqim např. ELSIE, Robert: *History of Albanian Literature*, vol. II. New York 1995, s. 623–625; týž: *Historical dictionary of Kosova*. Scarecrow Press, Inc., 2004, s. 46–47.

⁶⁵⁶ HRADEČNÝ, Pavel: *Albánie 1990: Hodžovský stalinismus v krizi*. Slovanský přehled 77 (1991), s. 201.

ní, rozhodně nepatřilo k prvořadým požadavkům kladeným na komunistické kádry. Etnicita je tedy v tomto období až v druhém plánu (jestli vůbec), důležitější je zde rozdělení společnosti na nepřátele a přátele komunismu.

2. Už od počátku 60. let začalo srbské a černohorské obyvatelstvo v mnoha ohledech pozbývat svého dřívějšího postavení a s tím, jak jeho představitelé ztráceli v oblasti mocenské pozice, se začalo cítit diskriminováno. V mnoha případech oprávněně, někdy ale jen neuneslo skutečnost, že již není favorizovaným, či alespoň „více rovnoprávným“ prvkem. Pobriionská doba, charakteristická rychlým mocenským vzestupem kosovské albánské komunistické oligarchie, pak kyvadlo dominance zcela vychýlila na stranu albánskou. Přední kosovsko-albánský intelektuál, filozof, umělecký kritik a také politický analytik Shkëlzen Maliqi se pokouší tuto skutečnost vysvětlit tím, že „*Albánci byli ve svém rozvoji příliš zaostalí a měli příliš málo politické kultury, a také kosovská byrokracie byla příliš provinční, prostřední a dogmatická na to, aby svůj nový status a administrativní majorizaci neopomněla využít k protisrbskému revanšismu či přinejmenším k ignorování jejich specifických zájmů*“.⁶⁵⁷ Krizi identity – albánské obyvatelstvo se nemohlo, a z větší části ani nechtělo identifikovat s Albánií a vůči Jugoslávii kosovští Albánci prokazovali ze všech jugoslávských národů největší distanci – v té době vyřešili kosovští Albánci tak, že se zcela identifikovali s Kosovem, jež považovali za čistě svůj etnický prostor.

Z pohledu kosovských Srbů tak do pádu A. Rankoviće byly vztahy mezi Srby a Albánci snesitelné, neboť „ve straně bylo 70 % Srbů“⁶⁵⁸ a tedy dominance byla na srbské straně. Po roce 1966 se situace začala výrazně obracet ve prospěch strany albánské. V rámci tohoto druhého modelu se relace v autonomii vyvíjely až do nástupu Slobodana Miloševiće k absolutní moci v roce 1987. Následné modely však již nejsou předmětem našeho zkoumání.

⁶⁵⁷ MALIQI, S.: *Kosovo kao katalizator jugoslovenske krize*. In: Gaber, Slavko – Kuzmanić, Tonči (edd.): *Kosovo – Srbija – Jugoslavija*. Ljubljana 1989, s. 73.

⁶⁵⁸ PETROVIĆ, R. – BLAGOJEVIĆ, M.: *Seobe Srba i Crnogoraca sa Kosova i iz Metohije. Rezultati ankete sprovedene 1985-1986 godine*, s. 133.

Kosovo jako republika?

Ve výkladu o příčinách brionského pléna jsme předestřeli, že jeden skrytý, nicméně nejspíše nejdůležitější důvod odvolání A. Rankoviće byl jeho odpor vůči decentralizaci státu. Podstatu prohlubování tzv. samosprávného socialismu a hospodářské reformy, která vešla v platnost v roce 1965, tvořilo opatrné uvádění zásad tržního hospodářství a postupné přenášení ekonomického rozhodování ze státních orgánů na jednotlivé podniky a jejich pracovní kolektivy, tedy podle jugoslávské terminologie na organizace sdružené práce, v nichž měly rozhodující slovo dělnické rady. Na druhé straně tato reforma neustále bojovala s autokratickými tendencemi na všech úrovních, počínaje podniky, jejichž ředitelé se jen neradi podřizovali kontrole dělnických rad – tedy vlastně jakési správní radě podniku – a konče republikami, resp. autonomními oblastmi, jejichž mocenské oligarchie jen nerady pouštěly absolutní kontrolu finančních toků ze svých rukou.⁶⁵⁹ Přesto se postupně tyto „samosprávné vztahy“ rozšiřovaly i do oblasti řízení státu a jeho republik.

Teprve po brionském plénu ale dostaly decentralizační snahy svůj hmatatelný výraz v podobě jednání o ústavních dodatcích, jimiž byla postupně „decentralizována“ ústava z roku 1963. Ústavní proměna jugoslávské federace směrem k jejímu rozvolňování začala přijetím pozměňovacích návrhů k ústavě v dubnu 1967 (dodatky I. – VI.). Ty se ovšem týkaly pouze některých obecných principů fungování federace.⁶⁶⁰ Po celý následující rok 1968 se ale na všech úrovních vedly po celé federaci diskuse o dalších novelizacích, které již měly federaci pozměnit způsobem zásadnějším.

Ústředním motivem, zaznívajícím při všech „novelizačních“ diskusích konaných v rámci kosovské autonomie, byl požadavek, aby se z Autonomní oblasti Kosovo a Metochie stala republika. Termín republika se sice v žádném z oficiálních dokumentů z té doby přímo neobjevuje, nicméně ze záznamů diskusí na politických grémiích vyplývá, že tlak z Kosova a Metochie na takovéto ústavní řešení byl značný. Jednalo se tedy zejména o novelizaci druhého článku jugoslávské ústavy, jenž měl podle představ zejména kosovských intelektuálů z prištinské univerzity a dalších kosovských vědeckých institucí obsahovat formulaci, že „*SFRJ činí osm federálních jednotek – republik*“. Jedním z hlavních teoretiků oficiálního hnutí za kosovskou republiku byl tehdy prof. Fehmi Agani, jenž v roce 1996 potvrdil, že již od počátku novelizačních diskusí na stranických grémiích na požadavcích o vyhlášení kosovské republiky veřejně trval.⁶⁶¹ Albánská politická elita ale byla v těchto otázkách opatrnější a zřejmě i

⁶⁵⁹ BOŽINOV, Alexej – PECH, Radek: *Jugoslávie 70. let – reformami ke krizi*. Slovanský přehled 78 (1992), s. 281.

⁶⁶⁰ Službeni list SFRJ, č. 18/1967.

⁶⁶¹ Fehmi Agani (1932–1999), kosovsko-albánský filozof, sociolog a politolog, zakladatel katedry filozofie a sociologie na Filozofické fakultě Prištinské univerzity, ředitel Albanologického ústavu. Patřil v té době přes své relativní mládí k hlavním stratégům jednání o novém ústavním postavení Kosova. I v pozdějších letech byl sou-

realističtější, především poté, co se při jednání s Titem přesvědčila o tom, že se prezident se k proměně statusu autonomie staví více než rezervovaně. Během audience delegace z autonomie 24. října 1968 se totiž Tito přímo vyslovil tak, že by vytvoření republiky nic nevyřešilo a naopak by se ukázal precedens „*pro Vojvodinu a možná by se našel ještě někdo, kdo by také požadoval status republiky*“.⁶⁶² Titův postoj k této otázce osvětluje ve svých pamětech Dragoljub Marković, jemuž měl prezident při setkání 27. ledna 1971 říci: „*Republika nepřichází v úvahu, ... zejména, jedná-li se o Kosovo. Také nepřechází v úvahu, aby byl předseda prezidia z autonomní oblasti, ... snad jen místopředseda.*“⁶⁶³ Za Titova života také žádný z kosovských politiků nejvyšší státní funkce nezastával, místopředsednické však ano. Sinan Hasani byl v roce 1978 místopředsedou Federálního parlamentu, Fadil Hoxha působil o rok později ve funkci místopředsedy prezidia SFRJ. Předsedou jugoslávského prezidia se stal Sinan Hasani teprve šest let po Titově smrti, v rozmezí roků 1986–1987.

V souladu s Titovým přesvědčením pak již kosovská delegace sice ústy Velliho Devy podotýká, že by v zásadě proti republice nic neměla, oportunně však dodává, že si je vědoma těžké mezinárodní situace (sic!) a tedy prosazuje pouze „*obsahové obohacení statusu a postavení autonomní oblasti*“. Názory o vytvoření republiky Deva dokonce označuje jako kosovským komunistům „ideově cizí“ pozice (sic!).⁶⁶⁴

Kosovské stranické špičky v čele s Vellim Devou a zejména jeho nástupcem Mahmutem Bakallim,⁶⁶⁵ jenž Devu na místě předsedy OV SKS KaM vystřídal v roce 1971, se tedy rozhodly pro cestu kompromisu, který měl základ ve formulaci „*formálně autonomní oblast – v praxi republika*“,“⁶⁶⁶ Tomuto kompromisu (a dokonce i uznání republiky), byli v té době nakloněni i někteří přední srbští politikové, zejména tehdejší předseda srbského parlamentu Miloš Minić a předseda srbských komunistů (do února 1968) Dobrivoje Radosavljević,⁶⁶⁷ který byl, jak poznamenává ve svém deníku Dragoljub Marković, „*přímo posedlý historickou šancí*“ na to, aby se Srbsko ukázalo jako přítel a nikoli utlačovatel Al-

částí týmu těch, kteří vytvářeli teoretické podklady pro zlepšení ústavního postavení Kosova. Po demonstracích v roce 1981 byl vyloučen z SKJ. Na počátku 90. let se stal blízkým spolupracovníkem Ibrahima Rugovy a jedním ze zakladatelů politické strany Demokratický svaz Kosova. Patřil k mimořádně konciliantním kosovsko-albánským politikům. Zahynul za nejasných okolností začátkem května 1999 během bombardování Svazové republiky Jugoslávie (SRJ). Viz rozhovor M. PETROVIČE s F. Aganim v Petrovičově knize *Pitao sam Albance šta žele a oni su rekli: Republiku... ako može*, s. 165.

⁶⁶² *Raspeto Kosovo. Dokumenta o Kosovu i Metohiji*, s. 104. (AJBT, KPR II-2, kart. 58).

⁶⁶³ MARKOVIĆ, Dragoljub: *Život i politika I.*, Beograd 1987, s. 256.

⁶⁶⁴ *Raspeto Kosovo. Dokumenta o Kosovu i Metohiji*, s. 96 (AJBT, KPR II-2, kart. 58).

⁶⁶⁵ Mahmut Bakalli (1936–2006), vystudoval sociologii na Filozofické fakultě Bělehradské univerzity a jako mladý, nadějný a především vzdělaný albánský kádr rychle postupoval v žebříčku stranických hodností. Brzy se stal členem ÚV SKS a také ÚV SKJ, v roce 1971–1981 stál v čele kosovských komunistů. Stranickou prověřkovou komisí byl v roce 1981 shledán spoluzodpovědným za výbuch albánských demonstrací a odvolán ze všech funkcí. Od roku 2001 byl poslancem kosovského parlamentu.

⁶⁶⁶ JOVIĆ, Dejan: *Jugoslavija – država koje je odumrla. Uspon kriza i pad četvrte Jugoslavije*. Beograd 2003, s. 271.

⁶⁶⁷ Dobrivoje Radosavljević „Bobi“ (1915–1984), člen KSJ od roku 1933. Před válkou byl za svoji činnost vězněn, za války působil jako instruktor ÚV KSJ v Makedonii. Po válce zastával funkce v komunistickém aparátu srbském i federálním, jako předseda srbských komunistů zasedal v bouřlivých dobách let 1966–1968.

bánců.⁶⁶⁸ Většina srbského vedení ovšem tuto možnost vylučovala, v čemž měla podporu J. Broze Tita.

Autonomie jako „kategorie federace“

Při zasedání rozšířeného předsednictva a výkonného výboru SKS pro Kosovo a Metochii 22. dubna 1968 se tak kosovští funkcionáři shodli na tom, že by autonomie měla být nově stanovena jako „kategorie federace“ a toto její postavení by měla novelizovaná ústava SFRJ jasně definovat. Spolu s tím kosovští představitelé navrhovali zavést pro oblast také soudní autonomii, což předpokládalo zformování nejvyššího soudu. Nejednalo se však pouze o nejvyšší soud: v dopise, v němž předseda kosovsko-metochijského parlamentu Fadilj Hoxha informoval o výsledku novelizačních jednání v oblasti jugoslávského prezidenta, je existence soudní autonomie zdůvodněna „*specifickým chápáním a pojetím práva*“ albánského obyvatelstva autonomie. Nejvyšší soud kosovské autonomie tedy měl po prostudování kosovských právních zvláštností a také obyčejového práva vytvořit pro oblast zvláštní normativní regulativy přihlížející k albánským obyčejovým normám!⁶⁶⁹ Změněna podle návrhů kosovských představitelů měla být i terminologie nejvyššího právního aktu autonomie, jež se namísto dosavadního statutu měl nazývat „ústavou“. Na tomto zasedání také zazněl návrh, aby se název oblasti z Kosova a Metochie změnil pouze na Kosovo, v souladu s tím, jak ji nazývá většinové albánské obyvatelstvo⁶⁷⁰ (a jak to mj. vyzpozovala a ve svých dokumentech také poprvé implikovala italská okupační správa).

Ve vztahu k těmto požadavkům zaujalo nejvyšší srbské komunistické vedení dvojaký postoj. Petar Stambolić,⁶⁷¹ jenž v té době zastával krátce funkci předsedy ÚV SKS,⁶⁷² na společné schůzi předsednictva a výkonného výboru ÚV SKS 27. května 1968, věnované právě ústavním novelizacím, pouze konstatoval, že ústavní komise srbského parlamentu změnu názvu kosovské autonomie prohlásila „*samosprávným právem autonomní oblasti a jejích politických institucí*“.⁶⁷³ Kolë Shiroka pak v diskusi zdůvodnil, že se ke změně rozhodli proto, že slovo Metochie v albánštině neexistuje a většinovým albánským obyvatelstvem není přijímáno. Déle se kolem „Metochie“ na tomto důležitém zasedání diskuse nevedla. Srbští komunisté, kteří ostatně k srbské církevní tradici měli podobně daleko jako jejich albánští kolegové, nepovažovali změnu v tomto smyslu hod-

⁶⁶⁸ MARKOVIĆ, D.: *Život i politika II.*, Beograd 1988, s. 66, zápis z 11. května 1968.

⁶⁶⁹ *Raspeto Kosovo. Dokumenta o Kosovu i Metohiji*, s. 72 (AJBT, KPR II-2, kart. 58).

⁶⁷⁰ *Jugoslavija 1918–1988*, s. 1118.

⁶⁷¹ Petar Stambolić (1912–2007), jeden z nejvýraznějších srbských poválečných politiků a komunistických funkcionářů. Mimo členství v ÚV SKJ a předsednictvu ÚV SKS zastával v letech 1948–1957 funkci tajemníka (tehdy ve významu předsedy) SKS, do roku 1953 zároveň také funkci předsedy srbské vlády a do roku 1957 předsedy srbského parlamentu. V letech 1957–1963 byl předsedou jugoslávského parlamentu, poté, do roku 1967, předsedou federální vlády, v letech 1982–1983 se stal jugoslávským prezidentem, resp. předsedou jugoslávského prezidia. Z vysoké politiky odešel v roce 1986.

⁶⁷² Poté, co toto místo opustil v únoru 1968 Dobrivoje Radosavljević, a než byl v listopadu stejného roku oficiálně zvolen Marko Nikezić.

⁶⁷³ AS, fond SKS-CK, 1968, kart. 12, Predsedništvo i Izvršni komitet CK SKS – zajedničke sednice. II. díl, Zapisnik sa zajedničke sednice (27. 5. 1968), diskuse Kolë Shiroka, s. 4/8 MS.

nou pozornosti. Až do přijetí ústavních doplňků v prosinci 1968 ovšem vyvolával velmi zlou krev jiný návrh OV SKS KaM, totiž aby se po vypuštění toponyma Metochie autonomie nově nazývala jako *Socialistická autonomní oblast Kosovo* (SAOK). Rozpory, do nichž byl nakonec zatažen jako arbitr i J. Broz Tito, paradoxně vyvolávalo adjektivum „socialistická“. I velmi umírněnými srbskými politiky byl tento požadavek označen jako „etatizační“, tedy že by příliš implikoval samostatnost autonomie. Název „socialistická“ byl podle srbských komunistických teoretiků již obsažen ve jménu republiky, a byly-li by takto označeny i autonomie, pak by podle nich tento fakt zpochybňoval sjednocující roli Srbska a jeho postavení republiky s autonomiemi rozvíjejícími se „v jejím rámci“, nikoli mimo něj. Název „socialistická“ se ale nakonec, pravděpodobně i na přání Tita, do ústavní novelizace přece jenom dostal se všemi následnými konotacemi, jimž se srbská elita snažila vzepřít.⁶⁷⁴

Zákon, jímž bylo z názvu oblasti odstraněno toponymum Metochie, a zaveden nový (dvojjazyčný) název Kosovo – Kosova (alb.), přijal kosovskometochijský parlament bezprostředně před schválením druhé vlny jugoslávských ústavních novelizací, na zasedání 26. listopadu 1968. O rok později, koncem června 1969, pak bylo po mnoha diskusích, jež vyplývaly z událostí, o nichž pojednáváme níže, v autonomii povoleno i používání symbolů albánské národnosti. „Národní“ vlajka, jejíž vyvěšování bylo až do roku 1968 považováno za projev nacionalismu a závažný přestupek proti ideologii „bratrství a jednoty“, představovala heraldického černého orla v rudém poli. Od státní vlajky sousední Albánie se lišila pouze rozměrem, což ale bylo v praxi jen těžko kontrolovatelné. Ruku v ruce s těmito změnami byla přijata i nová jazyková norma, hovořící o etnonymu kosovského většinového národa. Během jednání o ústavních změnách se kosovští zákonodárci shodli na tom, že místo původního etnonyma „Šiptar“ by mělo být nadále adekvátnější používat jméno „Albánc“. ⁶⁷⁵ Jistá setrvačnost v používání slova „Šiptar“ ještě několik let přežívala zejména na nižší úrovni, v 80. letech ovšem již používání tohoto původního etnomyma získalo negativní a pohrdlivou konotaci. V dílech srbské (i vědecké) národovědecké provenience se ale na etnomymu „Šiptar“ dodnes obvykle zarytě trvá, zejména ale proto, aby byla zdůrazněna vázanost jeho nositelů na Kosovo a zpochybněna tak albánská nacionalisticko-romantická státně-národní idea.

Jestliže tedy o názvu autonomie nebylo na společné schůzi předsednictva a výkonného výboru ÚV SKS zásadního sporu, jednání o posilování ústavních pravomocí autonomií již účastníky diskuse zcela lhostejnými nenechávalo. Pochybovat o samotném faktu, že by autonomie měly své postavení posílit, nikoho ani nenapadlo (nebo se nikdo neodvážil). Otázkou ale bylo, kam až zajít. Předseda srbské ústavní komise Dragoljub Makrović označil ve svém výkladu dosa-
vadní postavení autonomií jako „mezikategorii“ mezi okresy (srch. *opština*, ka-

⁶⁷⁴ *Raspeto Kosovo. Dokumenta o Kosovu i Metohiji*, s. 108 (AJBT, KPR II-2, kart. 58).

⁶⁷⁵ Tamtéž, s. 89 (AJBT, KPR II-2, kart. 58, Izveštaj Komisije za proučavanje pitanja u vezi sa izmenama i dopunama Statuta Autonomne pokrajine Kosova i Metohije (Priština 16. září 1968).

tegorie blížíci se bývalým rakousko-uherským a poté i československým soudním okresům) jakožto základními správními jednotkami, a mezi republikami, s tím, že díky svým specifickým zejména národnostním vykonávají i některé funkce, jež na zbytku území zastává republika. Posílení jejich statusu mělo podle srbské ústavní komise spočívat v tom, že by jejich postavení bylo fixováno nejen srbskou ústavou, jež by jejich funkce precizně rozpracovávala, ale také, jak požadovalo vedení autonomie, ústavou federální. Federální ústava měla podle Markoviće vymezit autonomiím právo na samoorganizování, samostatné zabezpečování prostředků, jež autonomiím náležejí v souladu s funkcemi ve státě, a právo na přímější zastoupení ve sněmovně národů (veće naroda) federálního parlamentu. Autonomie měly mít podle návrhu srbské ústavní komise širší možnosti vynášení předpisů, navržena byla i možnost formování vlastních nejvyšších soudů. Ústavní novelizace měly řešit také rovnoprávnost jazyků „národů a národností“. Podobně pak, jak nejvyšší srbské komunistické grémium nevěnovalo valnou pozornost změně názvu kosovsko-metochijské autonomie, považovalo za podružnou i otázku, zda se bude statut autonomií nadále nazývat ústavou a výnosy a usnesení autonomních parlamentů zákony. V tom bylo poměrně velkorysé.⁶⁷⁶

Diskuse, která se nad ústavními návrhy v tomto nejvyšším srbském stranickém orgánu vedla, otevírala problémy, jež zůstaly nevyřešené prakticky do posledních dní Kosova a Metochie v systému federální Jugoslávie, a představovaly v následujícím období zdroj neustálého napětí jak na relaci Srbsko – autonomní oblasti, tak na relaci federace (resp. ostatní republiky) – Srbsko. V úvodním slovu k diskusi zaznělo několik témat: zda by delegace autonomií pro sněmovnu národů měly být samostatně volené s právem samostatného vystupování, nebo by měly být součástí delegace Srbska, resp. by srbská, vojvodinská a kosovská delegace měly být tři samostatné sbory, které vystupují společně pouze na základě předběžných dohod. V další praxi, po ústavních novelizacích, měla *de iure* platit možnost třetí, autonomie však *de facto* jednaly podle možnosti první a srbské vedení po počátečních špatných zkušenostech prosazovalo až do konce svých dní možnost druhou!

K možnosti povýšení autonomií na republiky bylo srbské komunistické vedení od počátku obezřetné a kritické. Stambolić ji nařukl na počátku svého vystoupení, když zdůraznil, že je vždy třeba zhodnotit politický smysl požadavku na osamostatnění autonomií – je-li takové řešení nezbytné z hlediska dalšího rozvoje socialismu a demokratizace mezietnických vztahů, nebo jedná-li se o etatistické koncepce a požadavky určité politické garnitury. Za východisko diskuse ovšem označil pojetí SRS jako jednotné, nedělitelné republiky, která má ve své struktuře také autonomie. Upozornil ale na to, že zejména v autonomních oblastech je rozšířen názor, že by se místo autonomií měly konstituovat republi-

⁶⁷⁶ AS, fond SKS-CK, 1968, kart. 12, Predsedništvo i Izvršni komitet CK SKS – zajedničke sednice. II. díl, Zapisnik sa zajedničke sednice (27. 5. 1968), Izlaganje Draže Markovića na savetovanju sa sekretarima opštinskih komiteta SK Srbije 15. – 16. maja 1968. g., s. 15/2–16/4.

ky, dokonce, v případě Kosova, s vepsaným právem na sebeurčení včetně odtržení,⁶⁷⁷ jak to později ústavní novelizace, pochopitelně ale pouze pro jugoslávské republiky, kupodivu opravdu stanovovaly.⁶⁷⁸ I největší zastánci maximální afirmace albánské menšiny se na zasedání vyjadřovali pro zachování autonomií v rámci republiky. Dobrivoje Radosavljević sice zastával názor, že je třeba „*kvantitu albánské (a také maďarské) národnosti zdůraznit*“, držet se však přitom principu jednotné republiky s autonomiemi v rámci její struktury.⁶⁷⁹

Posilování autonomie prosazoval pochopitelně Fadilj Hoxha. Po vystoupení svých předřečníků se ale o možnosti vytvoření kosovské republiky zřejmě neodvážil promluvit, jakkoli mezi kosovskými funkcionáři byl myšlenkou republiky nejvíce zaujat a při jiné příležitosti prosazoval i výše zmíněný princip sebeurčení pro největší jugoslávské národnostní menšiny.⁶⁸⁰ V diskusi proto pouze upozornil na to, že „národnosti“ v Jugoslávii ještě nejsou rovnoprávné, že na samotném Kosovu je albánština se srbocharvátštinou zcela nerovnoprávná a co víc, že se i u politických představitelů většinových jugoslávských národů lze setkat s názorem, že Jugoslávie není státem národnostních menšin a národnostní menšiny proto ani nejsou a nemohou být důležitým prvkem jugoslávské státnosti. Neopomněl v té souvislosti ani připomenout slova jugoslávského prezidenta, který při návštěvě Kosova prohlásil, že „*je nutno učinit vše, aby se Šiptaři v Jugoslávii cítili rovnoprávní jako všichni ostatní občané republiky*“.⁶⁸¹

Miloš Minić pak na závěr upozornil na to, že diskusi o ústavních novelizacích využijí nacionalisté k šíření svého vlivu. V tom měl pravdu. Svoji připomínkou sice myslel na nacionalisty srbské, což se potvrdilo již za dva dny na plenární schůzi srbského ÚV, albánští se ohlásili až o půl roku později, o to však bouřlivěji.⁶⁸²

⁶⁷⁷ Tamtéž, úvodní vystoupení Petra Stamboliće, s. 3–4.

⁶⁷⁸ Možnost „odtržení“ ovšem nebyla brána jak reálná a proto ani ústava z roku 1974 nespécifikovala podmínky, za nichž by k „odtržení“ mohlo dojít. Při rozpadu Jugoslávie pak i z toho důvodu došlo ke konfliktům.

⁶⁷⁹ AS, fond SKS-CK, 1968, kart. 12, Predsedništvo i Izvršni komitet CK SKS – zajedničke sednice. II. díl, Zapisnik sa zajedničke sednice (27. 5. 1968), s. 4/8MS.

⁶⁸⁰ Hlavním zastáncem tohoto názoru byl kosovsko-metochijský prokurátor Rezak Shalja, jehož prohlášení o albánském sebeurčení vyvolala pravý politický skandál. Na jeho působení si v osobním dopise Titovi stěžoval i poválečný tajemník OV SKS KaM (a nositel titulu Národního hrdiny Jugoslávie) Pavle Jovičević, jenž Shalju přímo označil za nositele „*nezdravých politických tendencí*“. Působení Shalji na místě nejvyššího oblastního prokurátora se dostalo do kontradikce zejména po demonstracích na Kosovu v listopadu 1968 (viz níže), kdy měl zahájit trestní řízení proti některým zadrženým demonstrantům (v komunistické terminologii „nepřátelským živlům“), kteří ale zastávali názory a vystupovali s požadavky nepřilíš odlišnými od jeho vlastního přesvědčení. *Raspeto Kosovo. Dokumenta o Kosovu i Metohiji*, s. 138–143 (AJBT, KPR II-4-b, kart. 169, dopis Pavla Jovičeviče J. Brozu Titovi z 21. ledna 1969).

⁶⁸¹ AS, fond SKS-CK, 1968, kart. 12, Predsedništvo i Izvršni komitet CK SKS – zajedničke sednice. II. díl, Zapisnik sa zajedničke sednice (27. 5. 1968), s. 16/1DF.

⁶⁸² Tamtéž, s. 9/5AB. Fadilj Hoxha k projevům nacionalismu na Kosovu dodal, v souladu s mnohokrát již zmiňovaným principem proporcionality, že na Kosovu existuje dvojí nacionalismus: z jedné strany velkoalbánský s Enverem Hoxhou jako idolem, z druhé strany srbský s idolem Rankovičem. I jedni i druzí prý zpívají písně – o Rankovičovi i Enverovi. Upozornil v této souvislosti na to, že projevy takového „nacionalismu byly trestány v přestupkovém řízení, jež tehdy umožňovalo uložit poměrně dlouhý pobyt za mřížemi: „*Kdykoli je zatkneme,*“ zdůrazňoval Hoxha, „*pošleme je na 10–15 dní do lapáku* (doslova takto – pozn. V. Š.)!“

„Soudruzi objektivně rozdmýchávají nacionalismus“. Vystoupení Dobrica Ćosiće a Jovana Marjanoviće na 14. plénu ÚV SKS

Schůze předsednictva ÚV SKS, na níž zůstaly některé otázky budoucího statusu autonomií nedořešeny, vlastně připravovala plénum srbského ÚV (29. – 30. května 1968), na němž se mělo po dlouhé době jednat o problémech národnostní rovnoprávnosti (a nacionalismu), resp. o „*úkolech Svazu komunistů Srbska a realizaci politiky národnostní rovnoprávnosti v SR Srbsku*“. Zvláštní pozornost pak měla být, v souvislosti s jednáním o ústavních doplňcích, věnována rozboru ústavních a programových principů práv národností v autonomních oblastech. Diskuse na plénu se ale nakonec zvrtila v zásadní spor mezi příznivci a odpůrci decentralizačních tendencí. Vyústila sice v odmítnutí konceptu unitaristické Jugoslávie a Srbska, svár mezi těmito dvěma koncepcemi tím ovšem nebyl ani zdaleka ukončen. Ba právě naopak. Již nejbližší doba měla ukázat, že bude pro celý další vývoj na Kosovu, v Srbsku a potažmo v Jugoslávii zásadní.

Materiál k diskusi představil Radislav Nedeljković. V typicky obecných frázích materiál připouštěl skutečnost, že se v „rozvoji národnostních vztahů a uskutečňování politiky národnostní rovnoprávnosti“ objevily problémy a poukázal i na úkazy nacionalismu, jenž se měl projevat „*jako obrana byrokratismu před nástupem sil samosprávy a bezprostřední demokracie*“. Bylo to typické zjednodušené komunistické vidění, jež možnost skutečného radikálního nacionalismu nechtělo nebo nedokázalo vidět. Jako lék proti nacionalistickým projevům viděl materiál „*nutnost zasazovat se*“ o rychlejší rozvoj nerozvinutých oblastí, o rovnoprávný rozvoj kultury a vzdělávání národů a národností, prosazovat rovnoprávnost jazyků menšin a jeho používání ve veřejném životě a bojovat proti národní úzkoprsosti a egoizmu. Pokud jde o Kosovo, konstatoval materiál, že je zapotřebí „*přijmout opatření*“ s cílem zmenšit ekonomické, kulturní i společenské rozdíly mezi Kosovem a zbytkem Srbska, podporovat rychlé vzdělávání obyvatelstva z nerozvinutých území a zejména pak vzdělávání Albánců, aby tak mohli sami převzít odpovědnost za vlastní rozvoj. Žádná nová konkrétní „opatření“, kromě těch, které na Kosovu již fungovala, ovšem materiál nestanovoval. V návrzích, které měl ÚV přijmout, se dále zdůrazňovala nově prosazovaná teze o tom, že jugoslávské „národnosti“, tedy menšiny, jsou ve všem zcela rovnoprávné s jugoslávskými národy, proto je zapotřebí zejména z „komunistických řad“ „*vykořenit jakýkoli projev nacionalistických či šovinistických prvků*“.⁶⁸³

S takto kvalifikovanou menšinovou politikou a s návrhy na restrukturalizování autonomií tak, jak byly projednávány na schůzi předsednictva SKS a jak se měly dostat do ústavních dodatků, se neztotožnil prominentní spisovatel a člen ÚV SKS Dobrica Ćosić.⁶⁸⁴ Ve svém dopředu připraveném a také avizova-

⁶⁸³ AS, fond SKS-CK, kart. 4, Stenografske beleše 14. sednice CK SK Srbije (29. – 30. květen 1968), úvodní výklad Radislava Nedeljkoviće, s 3–13.

⁶⁸⁴ Dobrica Ćosić (1921), spisovatel a akademik SANU. Po válce, v níž se jako politický komisař aktivně angažoval již od počátku partyzánského hnutí v roce 1941, zastával řadu politických funkcí. Po zmiňovaném zasedání ÚV SKS byl z politiky odstraněn, vrací se do ní v roce 1992, kdy se, jako v té době nejnámější srbský spisovatel s disidentskou kariérou, stává prezidentem Jugoslávské svazové republiky (Srbska a Černé Hory).

ném diskusním příspěvku naopak tvrdil, že „*politická fóra Srbské republiky vedly a vedou vůči menšinám a etnickým skupinám na svém území demokratickou a internacionalistickou politiku*“⁶⁸⁵ a, narážející na základní principy připravovaných ústavních dodatků vycházejících z tvůrčí dílny „vítěze“ brionského pléna Edvarda Kardelje, oponoval, že „*jednota dělnické třídy a jugoslávských národů je ve svých základech podryvána usilovnou a silnou ... nacionalistickou diferenciací*“.⁶⁸⁶ Tuto svoji tezi Čosić dále rozpracovával především na příkladu Kosova, což byla zásadní skutečnost, která Čosićův postoj diametrálně odlišovala od postojů většiny srbského stranického vedení. Čosićovo vidění kosovské situace spíše předjímalo postoje, které vůči Kosovu srbská veřejnost zaujme v 80. letech a 90. letech 20. století.

Na zasedání Čosić mimo jiné⁶⁸⁷ poprvé poukázal na to, jak se v Srbsku rozšířilo přesvědčení o vyhrocování vztahů mezi Albánci a Srby, o vzrůstajícím pocitu ohrožení u kosovských Srbů a Černohorců, o tlaku na jejich vystěhování, o systematickém vytlačování Srbů a Černohorců z vedoucích míst, o snaze odborníků opustit Kosovo a Metochii, o nerovnoprávnosti před soudy a nedodržování zákonů, o výhrůžkách ve jménu národní příslušnosti. „*Jsme povinni se vůči těmto projevům demokraticky postavit, musíme je důkladně prověřit a odpovědně o nich hovořit.*“⁶⁸⁸ Zdůraznil dále, že se nepřikládá pozornost šovinistickým náladám a nacionalistické psychóze u „šiptarské“ národnosti, že se neodpovědně podceňují iredentistické a separatistické nálady v jistých vrstvách šiptarské národnosti. A zatímco srbští komunisté důvodně spatřují nebezpečí v srbském nacionalismu, „*komunistické vedení autonomní oblasti nepřikládá odpovídající pozornost boji proti albánskému šovinismu a iredentismu, popř. je pouze za pomoci frázi dovádí do souvztažnosti se srbským nacionalismem*“.⁶⁸⁹ Kritizoval necitlivé uplatňování proporcionality za každou cenu a upozorňoval na to, že jsou „*samosprávná práva národnosti postupně realizována jako práva na vytvoření státnosti a kosovské suverenity*“. Na Kosovu je ovšem možný pou-

V politickém boji s radikálním křídlem Slobodana Miloševiće však spolu se srbskoamerickým premiérem Milanem Panićem prohrává, v roce 1993 je nucen odstoupit a politice se dále nevěnuje, byť svými postoji a názory její chod stále ovlivňoval (a ovlivňuje). Je pokládán (a sám se také pokládá) za jednoho z tvůrců novodobé srbské národní ideologie. Jeho románový cyklus, složený z děl *Koreni* (1957, Kořeny, č. 1957), *Deobe I–III* (1961, Dělení, č. jako Legenda o noži, 1969); *Vreme smrti I–II, III, IV* (1972, 1975, 1979, Čas smrti, č. 1977, 1979, 1985); *Grešnik* (1985, Hříšník); *Otpadnik* (1986, Odpadlík); *Vernik* (1990, Věřící) a *Vreme vlasti* (1996, Čas moci), je tolstojovskoy obšírnou epopéjí, v níž se autor snaží pomocí historicky situované fabulace proniknout do tajů „historického poslání srbského národa“. Svě názory na řešení národnostní problematiky a vypořádání se s tíživým kosovským problémem prezentuje v publikaci *Kosovo* (Bělehrad 2004), která je souborem jeho deníkových úvah, v němž na s. 10–24 také publikuje své vystoupení na 14. zasedání ÚV SKS

⁶⁸⁵ AS, fond SKS-CK, kart. 4, Stenografské beleše 14. sednice CK SK Srbije (29. – 30. květen 1968), diskuse Dobrici Čosiće, s. 94.

⁶⁸⁶ Tamtéž, s. 102.

⁶⁸⁷ Hovořil také o „antisrbských náladách“ v charvátském a slovinském prostředí, které mělo „*neustále opakovat, že Srbsko si pro sebe odlamuje největší díl onoho famózního jugoslávského koláče, že jsou Srbové etaristé, unitaristé, asimilátoři, centralisté, konzervativci, že si chtějí ostatní podmaňovat, vládnout...*“. Tamtéž, s. 93.

⁶⁸⁸ Tamtéž, s. 97.

⁶⁸⁹ Tamtéž, s. 98.

ze jugoslávský nebo albánský model státnosti. Kombinace obou je podle Čosiće nemožná...⁶⁹⁰

Ze všech aspektů těchto problémů jsou podle Čosiće nejsložitější otázky albánská a makedonská, neboť oba národy jsou rozděleny státními hranicemi. Proto také může, upozorňoval spisovatel, myšlenka sjednocení do jednoho státu získat mezi Albánci charakter „*historické avantgardy s jistou socialistickou platformou a revoluční ikonografií*“.⁶⁹¹ Aby k tomu nedošlo a aby se takovéto myšlenky nešířily, je nutné, „*aby společenské vztahy v Jugoslávii měly vždy a ve všem převahu nad albánskou realitou*“. Ve svém výkladu Čosić vyzval k tomu, aby se o kosovské otázce hovořilo otevřeně a bez obalu: „*Srbský národ má svědomí, sílu i vůli demokraticky rozumět národním tužbám Albánců z Kosova a Metochie a podporovat jejich úsilí, ovšem pouze tehdy, je-li svou formou i obsahem demokratické, neohrožuje-li mír na Balkáně a nezávislost jugoslávského společenství, tedy pokud kosovští Albánci nebudují svoji národní suverenitu v nacionalistické formě a neohrožují svobodu a integritu srbského národa na Kosovu*...“⁶⁹²

Na zasedání srbského ÚV zazněl také nezvykle kritický příspěvek předního srbského historika Jovana Marjanoviće, jenž v diskusi Čosićův výklad předcházel. Historik s nelibostí hleděl zejména na plánovanou federalizaci organizační struktury SKJ – tedy na tendenci k artikulaci strany podle národů a národností.⁶⁹³ V druhé části svého vystoupení se i on pustil do kosovské problematiky. Vyčítal přitom „albánským soudruhům“ z KaM, že se po kritice praktik UDB na brionském plénu více zabývají „*právy, jež by měly autonomie získat, a národními symboly, než tím, že se kvůli těžké nacionální atmosféře z oblasti stahuje část starousedlého srbského a černohorského obyvatelstva, zejména inteligence*“.⁶⁹⁴

Vzápětí po vystoupeních Marjanoviće a Čosiće se přihlásil do diskuse předseda srbských komunistů Dobrivoje „Bobi“ Radosavljević, který odsoudil oba příspěvky jako škodlivé, ostře se lišící od oficiální komunistické linie. Přímou prohlásil, že jak metodou, tak podáním jde o způsob výkladu, který představuje „*diverzi v práci ÚV SKS*“, a je určen „*širší veřejnosti*“, s tím, že „*to sou-*

⁶⁹⁰ Tamtéž, s. 99.

⁶⁹¹ Tamtéž, s. 104. V tomto směru měl Čosić nepopíratelně pravdu, neboť snahy o sjednocení albánského národa, vycházející z Kosova, byly vždy maskovány rigidní marxisticko-leninskou terminologií.

⁶⁹² Tamtéž, s. 105.

⁶⁹³ Zdůraznil přitom, že „*největší síla revolučního hnutí v Jugoslávii spočívala v tom, že bylo jednotné a působilo na celojugoslávské rovině, což žádná z občanských stran byť levicového zaměření nedokázala*...“. Tamtéž, s. 77.

⁶⁹⁴ Tamtéž, s. 79. Narážel tak mj. na skutečnost, že v posledních dvou letech se v důsledku nejrozumnějších tlaků z oblasti víceméně demonstrativně vystěhovala velká skupina odborníků srbské národnosti. Bylo to částečně způsobeno i ohlášenými „opakovanými volbami“ ředitelů podniků a institucí tam, kde nebyla splněna kritéria proporcionality. To samozřejmě znamenalo, že většina ředitelů Nealbánců by již nebyla na své místo zvolena. Toto „retroaktivní“ uplatnění principů proporcionality ovšem šlo přímo proti Titovu doporučení, o něž jsme hovořili výše (viz s. 184). Celojugoslávskou pozornost vzbudil zejména odchod dr. Zogoviće, po válce dlouho jediného příštinského chirurga, jež zmínil také Marjanovićeův předřečník Mahmut Bakalli, aniž by ovšem objasnil, co Zogoviće k odchodu vedlo. Tamtéž, s. 58.

druzi zřejmě chtěli“.⁶⁹⁵ Skutečně přinejmenším Ćosić bezesporu své vystoupení připravoval tak, aby se jeho kritika na veřejnost dostala a na skutečnosti, o nichž hovořil, obecně upozornila. V okruhu srbské inteligence, laděné více národovecky, se ostatně již několik dní dopředu vědělo, že se literát na plénum „speciálně“ připravuje.⁶⁹⁶

Po Radosavljevićově kritice pak již plénum víceméně rezignovalo na připravovaný program a po zbytek dne se zabývalo fakticky výhradně oběma kritickými příspěvky.

Zastánce liberálního proudu v SKS a pozdější disident Mirko Tepavac⁶⁹⁷ v diskusi zdůraznil, že Ćosićova slova jsou „velkým příspěvkem“ právě k vzrůstu nacionalismu. Poměrně přesně přitom ve svém vystoupení charakterizoval teze nacionalismu jugoslávských národů: totiž že se obvykle představuje jako bojovník proti nacionalismu v jiném prostředí a omlouvá nacionalismus vlastního prostředí, jenž pouze „musí reagovat“ na segregacionismus, autonomismus atd. Velice trefná byla jeho poznámka o tom, že jestliže se v řadách národovecké inteligence zdůrazňuje Kosovo jako kolébka srbsství,⁶⁹⁸ pak se albánskému etniku neponechává jiná možnost, než „*cítit se jako podnájemníci v srbském národním státě, a přijmout na vědomí, že jsou občany druhého řádu, pochopit, že pouze uznání srbské majorizace a supremace jim umožní zůstat v místech a regionech, kde dnes žijí*“.⁶⁹⁹ Moment historického práva, jakkoli se od něj spisovatel ve své diskusi ohradil, který se od Ćosićova vystoupení stal jednou ze základních premis srbského národovectví ve vztahu ke Kosovu, napadl i Petar Stambolić, jemuž podle jeho slov nejvíce vadilo právě zdůrazňování toho, co je či kolébka a kdo kde žil před stovkami let...⁷⁰⁰

Oba protagonisté do té doby na vrcholném komunistickém jednání zcela nevídané a „skandální“ debaty byli obviněni, ostatně přesně v souladu s tím, co jsme předestřeli ve výkladu o zidealizovaných principech etnické dominance (viz s. 185–188), z propagace srbského nacionalismu. Ćosić byl nejspíš vždy „národovecky“ orientován, tehdy ovšem ještě spíše nikoli extrémně. Během svého výkladu totiž zároveň upozorňoval, samozřejmě za pomoci dobově zabarvené komunistické terminologie (a možná jenom proto, aby zmírnil dopad svých tvr-

⁶⁹⁵ Tamtéž, s. 121–125.

⁶⁹⁶ Na zasedání to zdůraznil Simenon Zatezalo. Tamtéž, s. 175.

⁶⁹⁷ Mirko Tepavac (1922), letech 1969–1972 jugoslávský ministr zahraničí, spolu s Markem Nikezićem a Latinou Perovićovou jeden z nejvýraznějších představitelů liberálního proudu v SKS. Během jugoslávské krize a válečných konfliktů na území bývalé SFRJ patřil k představitelům projugoslávských mírových iniciativ, mj. jako předseda Evropského hnutí a Fóra pro mezinárodní vztahy.

⁶⁹⁸ Ćosić sám takoveto pojetí alespoň ve svém projevu nezastával, byť samozřejmě zdůraznil, že Srbové a Čerňohorci Kosovo nedobyli válkou na Albáncích – nejsou tedy okupanti a dobyvatelé – ale je to jejich stará vlast. Odmítl tehdy sice, že srbskou politiku na Kosovu lze zakládat na historickém právu či na konceptu Pećského patriarchátu, zároveň však podtrhl, že také „*Šiptari Kosova a Metochie nesmí zapomínat, že s nimi Srbové na Kosovu po staletí žijí, že tam byla vytvořena velká díla srbské středověké kultury a vznikl tam srbský národně osvobozenecký mýtus, že za osvobození Kosova a Metochie položil srbský národ mnoho obětí a do jeho rozvoje uložil velké prostředky*.“ Tamtéž, s. 106.

⁶⁹⁹ Tamtéž, s. 142–148.

⁷⁰⁰ Tamtéž, s. 352.

zení) na nebezpečí, které může vyvstat v případě, že „*demokratické síly socialismu nezvítězí nad byrokratickými a maloměstskými silami a živly*“. V tom případě by se totiž mohl podle Čosiće „*v srbské společnosti rozhořet starý historický cíl a národní ideál – sjednocení srbského národa do jednoho státu*“.⁷⁰¹ Srbský nacionalismus probuzený jako reakce na výše uvedené trendy by pak měl podle něj nedozírné negativní následky. V tom se ovšem shodoval se svým ideovým protivníkem Mirko Tepavcem, který v souvislosti s Čosićovými argumenty vyslovil prorocký názor, že nejjistější cestou k tomu, jak způsobit Srbsku a srbskému národu trvalé a neodstranitelné škody, je propagovat srbský nacionalismus.

Čosić se bohužel ukázal jako dobrý prorok. Předpověděl něco, k čemu v 80. letech skutečně začalo docházet a což na počátku 90. let skutečně vyústilo v ony „*nepředvídatelné negativní důsledky*“. Důsledky, jimž ale on sám svojí činností a svými myšlenkami a publikacemi z pozdější doby do značné míry dopomohl. V době 14. pléna ÚV SKS sice navenek ještě proti nacionalismu vystupoval, nicméně jeho vztah ke kosovské otázce a rozčarování (kon)federální Jugoslávií, která začala vznikat po Rankovićově pádu, jej vedlo přímou cestou k tradičnímu srbskému národovectví, jehož se postupem doby stal „patriarchou“ a hlavním mluvčím. Čosićova evoluce od „rankovićovce“ do hlavního ideologa Velkého Srbska je typickým příkladem myšlenkového vývoje, jímž prošla celá řada srbských levicových intelektuálů.

Ve shodě s tradicemi strany v případech klíčových ideologicko-politických názorových střetů byly vzápětí zpracovány *Závěry ÚV SKS o politických postojích Jovana Marjanoviće a Dobrici Čosiće*, v nichž se ÚV od jejich politických názorů ohrazuje. Čosićovy postoje byly shledány nebezpečnější, přímo v rozporu s „programovými postoji a pozitivními texty SKJ o národnostní politice“. Podle *Závěrů* měly dokonce „*diskvalifikovat snažení SKS o odstraňování nedůslednosti, slabosti a deformací, které se projevovaly před brionským plénem a VI. zasedáním ÚV SKS*“. Názory obou byly označeny jako „*objektivně rozdmýchávající nacionalismus, zasévající podezření a vedoucí k narušování jednoty v SK*“. ÚV také „energicky“ odsoudil pomluvy směřované komunistům autonomních oblastí a zejména AO KaM...⁷⁰²

ÚV SKS takto s vaničkou vylil i dítě. Spolu s unitaristickými názory obou protagonistů si také zacpal uši před zprávami o excesech, k nimž v oblasti pozitivně docházelo a které si oba řečníci nevymysleli. Zprávy o nich označil jako pomluvy a nacionalistické či dokonce velkosrbské provokace a takto s nimi také, až na výjimky, nakládal přinejmenším do albánských demonstrací na jaře roku 1981. Tím samozřejmě otevřel dveře skutečně nacionalistickým výkladů kosovské skutečnosti a z Dobrici Čosiće, jenž byl potrestán vyloučením z ÚV (a poz-

⁷⁰¹ Tamtéž, s. 103.

⁷⁰² *Jugoslavija 1918–1988*, s. 1120. Také *Savez komunista u borbi za nacionalnu ravnopravnost*. Beograd 1968, s. 314–315.

ději sám z SKJ vystoupil), učinil disidenta, jehož tehdejší názory byly v pozdějších letech označovány jako vizionářské.⁷⁰³

Demonstrace roku 1968

Den poté, co kosovský parlament přijal usnesení o přejmenování autonomie z Kosova a Metochie na Kosovo – Kosova a vedoucí představitelé oblasti odjeli oslavovat 25. výročí II. zasedání AVNOJ do bosenského Jajce, došlo na Kosovu k největší krizi po konci druhé světové války, která s předcházejícími jednáními o ústavních novelizacích úzce souvisela. O ústavních dodatcích se, „v duchu samosprávného socialismu“, podobně jako jinde v Jugoslávii, diskutovalo na nejrůznějších fórech i na Kosovu. Na všech těchto jednáních se pochopitelně objevoval požadavek po změně kosovsko-metochijského statusu na republiku. Bylo přitom, jak přiznal šéf kosovských komunistů Velli Deva při audienci u J. Broze Tita 24. října 1968, „*mnoho demagogie a šovinistických a nacionalistických projevů*“. Vrchol „novelizačního hnutí“ se shodou okolností na Kosovu překrýval se srpnovými událostmi v ČSSR, takže se kosovské vedení, podle slov Devy, ani nemohlo „náležitě“ angažovat při objasňování „československých událostí“, neboť bylo zcela zaujato „*řešením problémů vyplývajících ze zdůrazňování požadavku na vytvoření kosovské republiky*“.⁷⁰⁴ Hlasy zaznívající na shromážděních byly velmi pragmatické. Viděly v republice možnost získat pro Kosovo takové prostředky, jako přibližně stejně lidnatá republika Makedonie, a především pak možnost odstranění pocitu nespravedlnosti a nerovnoprávnosti s okolím, jenž byl na Kosovu velmi rozšířen. Mnozí Albánci měli dojem, že dokud se Kosovo nestane republikou, nebude možno hovořit o plné rovnoprávnosti Albánců s ostatními jugoslávskými národy.

Názory, zaznívající v sálech při diskusích, se v několika případech přelily i do ulic. Malé lokální demonstrace v Prizrenu (6. října, podle zprávy OV SKS KaM s 200 účastníky), v Suve Rece (8. října, několik desítek účastníků) a v Peći (19. října, 150 účastníků, v Kosovské Mitrovici policie pokus o shromáždění překazila hned v počátku) upozornily na to, že situace v oblasti je v souvislosti s „novelizačními diskusemi“ značně naelektrizovaná. Na demonstracích zaznívala etatistická hesla typu „*Chceme republiku, chceme ústavu*“, provázená provoláním slávy Titovi a „bratrství a jednotě“. Je zajímavé, že těmto akcím prakticky nebyla věnována velká pozornost, přestože účastníky demonstrací byli především mladí lidé, nejčastěji středoškolští studenti, vedení mnohdy dokonce i svými profesory (jako v případě Suve Reky). Velli Deva shromáždění sice na

⁷⁰³ Sám Ćosić se ke svému tehdejšímu projevu dodnes hrdě hlásí. V předmluvě k vydání svých deníkových zápisků o Kosovu (*Kosovo*. Beograd 2004) píše, že na sebe vědomě vzal „*kosovský kříž*“ a titul „*ideologa srbského nacionalismu*“, který mu udělili „*Titovi komunisté*“, a po krachu Jugoslávie potvrdili „*noví antikomunisté, světoobčané, tzv. nezávislí novináři a placení funkcionáři nejrůznějších nevládních organizací...*“ (s. 10).

⁷⁰⁴ *Raspeto Kosovo. Dokumenta o Kosovu i Metohiji*, s. 98–101 (AJBT, KPR II-2, kart. 58. Zápis o rozhovoru J. Broze Tita s delegací oblastního výboru SKS pro Kosovo a Metochii, 24. října 1968).

setkání s Titem označil za nebezpečný pokus „*reakčních sil zavléci albánské masy do konfliktu se SKJ*“ a získat na svou stranu mládež, jeho hodnocení ale nezaznělo veřejně a ani Tito události nijak nekomentoval.⁷⁰⁵

Celé „demonstrační hnutí“ za „Republiku Kosovo“ vyvrcholilo 27. listopadu, v předvečer státního svátku Albánie, známého jako Den vlajky. Tehdy propukly masovější demonstrace také v hlavním městě Prištině.⁷⁰⁶ Podle hodnocení některých srbských historiků komunistické éry šlo o „*první masové vystoupením nepřítele po konci války*“.⁷⁰⁷ Takovéto hodnocení je pochopitelně příliš vyhocené, demonstrace však jednoznačně ukázaly, že situace v oblasti není ani zdaleka tak idylická, jak ji líčila média i vedoucí komunističtí představitelé autonomie. Jednou z hlavních příčin demonstrací, organizovaných částí albánských intelektuálů z prištinské univerzity, byla zcela jistě nespokojenost se skutečností, že pro své požadavky po kosovské republice nezískali větší podporu kosovského komunistického vedení.

Demonstrace sice začaly kolem poledne v Gnjilanech, poté propukly v Uroševci a Podujevu, centrem hnutí se ale stalo hlavní město oblasti Priština. Zde se na Filozofické fakultě kolem šestnácté hodiny shromáždilo kolem 1 000 studentů a středoškoláků (ve jmenovaných provinčních městech se počet demonstrantů pohyboval do 300)⁷⁰⁸ kteří se vydali do centra města. K demonstrantům se, podle zprávy ze společného zasedání srbského stranického i státního vedení z 5. prosince, měli přidat také „*ředitelé některých státních podniků na Kosovu, určitý počet advokátů, středoškolští i vysokoškolští profesori a dokonce i někteří důstojníci JLA albánské národnosti*“.⁷⁰⁹ Na náměstí před divadlem se střídali mluvčí na improvizované tribuně. Odtud se pak demonstranti vydali ke kasárnám, byli však zastaveni pohružkou, že v kasárnách stacionovaná jednotka použije zbraně. Pokoušeli se dostat také do budovy oblastního parlamentu a do budovy OV SKS, policie však tyto excesy zamezila. Mezitím se k demonstrantům přidávaly skupiny příjíždějící z Uroševce, Prizrenu, Peče či oblasti Drenice.

V té době již mnohatisícová masa páčila jugoslávské vlajky, nad jejich hlavami se třepotaly vlajky albánské, provolávala se sláva Enveru Hoxhovi a Albánii. Bylo slyšet pokřiky proti „srbským utlačovatelům,“ řečníci na tribuně hovořili o koloniální politice vůči Kosovu, požadovali dokonce, aby k autonomii byly připojeny oblasti osídlené albánským etnikem i z jiných republik. Některá hesla, jež demonstranti nosili či skandovali, byla velmi radikální: kromě volání po republice byly slyšet slogany jako „*Seburčení a odtržení*“, „*Ať žije Enver*

⁷⁰⁵ Tamtéž, s. 98–101 (AJBT, KPR II-2, kart. 58, zápis o rozhovoru J. Broze Tita s delegací oblastního výboru SKS pro Kosovo a Metohii 24. října 1968).

⁷⁰⁶ *Demonstracije 1968. i zahtevi za republiku*. Glas javnosti (Beograd), 12. března 2007, rubrika Feljton.

⁷⁰⁷ *Jugoslavija 1918–1988*, s. 1120.

⁷⁰⁸ AS, fond SKS-CK, 1968, kart. 51, Informativna služba CK SKS – informacije o studentskim demonstracijama (V), složka Informacija sekretarijata CK SKS o demonstracijama u AP Kosovu Metohiji.

⁷⁰⁹ Tamtéž.

Hoxha“, „*Požadujeme připojení k Albánii*“, na druhé straně ovšem nechybělo ani provolávání slávy J. Brozu Titovi.

Demonstrace bylo z hlediska mocenského těžko zastavit jak vzhledem k tomu, že podobné studentské akce pár měsíců před tím probíhaly i v Bělehradě (a i jinde v Evropě), tak především proto, že by policejní zásah proti demonstrantům mohl připomínat doby zvučely UDB, kritizované po bronském plénu. Nakonec ovšem posílené oddíly policie demonstraci poměrně brutálně rozehnaly. Při srážkách s policií bylo zraněno 10 policistů a pochopitelně mnohem více demonstrantů. Z obou stran údajně došlo i k výstřelům! Jeden demonstrant, žák střední školy, přitom zahynul.⁷¹⁰

Nová vlna demonstrací následujícího dne se již neuskutečnila, neboť do města vjela kolona tanků a dalších jednotek Jugoslávské lidové armády.⁷¹¹ Na kosovské události ale, byť ne bezprostředně, navazovaly demonstrace v sousední Makedonii, které měly své centrum v Tetovu, ale uskutečnily se i v Gostivaru, Kičevu a jinde. V tisku se při té příležitosti dokonce objevily články, že se demonstranti pokusili vyvolat občanskou válku (a taková hesla při demonstracích také skutečně zazněla), propagovat se během nich měla také idea o připojení části území Makedonie obývané Albánci ke kosovské autonomii (republice).

O propojení mezi demonstracemi z 22. a 23. prosince v Makedonii a listopadovými na Kosovu nikdo nepochyboval. Společným jmenovatelem obou bylo provolávání hesla *Kosovo republika*, jímž ovšem nebylo myšleno pouze statutární povýšení autonomie, ale také její rozšíření o další oblasti osídlené albánským etnikem, tedy o přičlenění západní Makedonie a albánských oblastí jihovýchodní Černé Hory, popř. i o albánské okresy v jižním Srbsku.⁷¹²

Hodnocení demonstrací

Obě demonstrační hnutí byla samozřejmě označena jako nacionalistická a jugoslávskému socialismu nadmíru nebezpečná. Symptomatická byla reakce OV SKS Kosova, jež demonstrace označila za akci spojených sil politických protivníků všech barev, „*počínaje zahraničními agenturami přes zbytky reakčních sil a šovinistů až po různé devianty uvnitř SK*“, jejichž „*děbelským plánem*“ bylo co nejvíce uškodit afirmaci Albánců a úsilí o zlepšení vztahů mezi jugoslávskými národy a národnostmi.⁷¹³ Přes veškerou teatrálnost a typickou komunistickou

⁷¹⁰ Tamtéž.

⁷¹¹ *Jugoslavija 1918–1988*, s. 1120.

⁷¹² STAMOVA, Marijana Nikolova: *Albánská menšina v Makedonii: specifické vlastnosti, aspekty a problémy* (1944–1974). *Slovanský přehled* 92 (2006), s. 241–242.

⁷¹³ AS, fond SKS-CK, 1968, kart. 51, Informativna služba CK SKS – informacije o studentskim demonstracijama (V), složka Informacija sekretarijata CK SKS o demonstracijama u AP Kosovu Metohiji, materiál *Proglas PK SKS Kosova a Metohije povodom demonstracija 28. XI 1968.*, s. 2–3. Ve všech materiálech a hodnoceních demonstrací je vidět až křečovitá snaha o nacionální proporcionalitu, i pokud jde o nepřátelské síly. Jedním dechem s výše uvedenou charakteristikou demonstrací je možná ještě přísněji odsouzena „*budoucí*“ činnost „*šovinistických živlů z řad srbského a černohorského národa*“, které demonstrace využijí k „*vyvolávání nenávisť a nedůvěry vůči albánskému národu a jeho pokrokovým silám*“. Nic takového se sice ještě nestalo, ale zpráva již stanovuje srbským komunistům jako „*prvořadou povinnost*“ bojovat proti těmto (v té chvíli ještě potenci-

slovní ekvilibristiku ovšem prohlášení OV nepostrádá několik důležitých informací, skrytých do obvyklých frází. Jednou z nich je poukaz na to, že se hybatelé nacionalismu „*kryjí za inteligenci a pokoušejí se proradně svoji platformu prohlásit platformou albánské inteligence*“. Jinými slovy tedy z rezoluce vyplývá, že přinejmenším část mladé albánské inteligence není imunní vůči myšlenkám nacionalismu a iredenty, či je dokonce přímo jejich hybatelem. Druhá docela zásadní informace se skrývá ve větě, že „*reakčním silám vyhovuje, že v SK existují cizí, zejména nacionalistické ideové a politické pozice a na nich založené chování*“. OV tedy nepřímou přiznává, že v řadách SKS Kosova je hodně těch, kteří své členství ve skutečnosti využívají k nacionalistickým cílům.⁷¹⁴

Informace z prohlášení OV SKS KaM dobře doplňuje speciální zpráva analytiků ÚV SKJ, jež poukazuje na to, že ilegální schůzky, na nichž se demonstrace připravovaly, prý patřičné služby registrovaly v průběhu celého roku 1968, vědělo prý se i to, že hlavní snaha a cíl hnutí má být soustředěna na podporu formování kosovské republiky a další „*podružnější*“ záležitosti, jako bylo právo na vyvěšování albánské vlajky s černým orlem v rudém poli atd. Vědělo se prý i o přesném datu, kdy měly demonstrace propuknout.⁷¹⁵ Nešlo tedy v žádném případě o akci náhodnou a spontánní. Proč se však proti organizátorům nezasáhlo dříve, již ale zpráva neuvádí.⁷¹⁶ Pravděpodobně i z toho důvodu, že se informacím nové SDB příliš nevěřilo a samotná služba byla po Brionském plénu na Kosovu v hluboké defenzivě.⁷¹⁷ Svědčí o tom i fakt, že po demonstracích předseda kosovských komunistů Velli Deva sebekriticky přiznal, že o nich byl informován, ale zdrojům nevěřil.⁷¹⁸

Po kosovských demonstracích, jež se uskutečnily pouze několik měsíců po v té době již proslulém vystoupení Dobrici Čosiće na plénu ÚV SKS, se v samotném Srbsku začalo hovořit o tom, že ti, kteří upozorňovali na nacionalis-

álním, byť vysoce pravděpodobným a jak se později ukázalo i reálným) jevům a posilovat „*důvěru v albánský národ*“.

⁷¹⁴ Tamtéž.

⁷¹⁵ Tehdejší srbský ministr vnitra Slavko Zečević ve svých pamětech vzpomíná, že po studentských demonstracích v Bělehradě, k nimž došlo v prvních deseti dnech června 1968, se uskutečnilo další setkání Tita s kosovskou delegací, tentokrát v Prokuplji. Již tehdy prý upozornil Fadilja Hoxhu, že se na celém Kosovu a Metochii na 28. listopad připravují demonstrace, což prý Hoxha příkře odmítl a na Zečeviče si u Tita rozhořčeně stěžoval. Viz ZEČEVIĆ, Slavko: *Studenti u Kozaračkom kolu*, http://www.novosti.rs/dodatni_sadržaj/clanci.119.html:276544-Studenti-u-kozara269kom-kolu.

⁷¹⁶ STAMOVA, M.: *Albánská menšina v Makedonii: specifické vlastnosti, aspekty a problémy (1944–1974)*, s. 241–242. Autorka představuje analytický dokument ÚV SKJ o demonstracích v SAO Kosovo a v SR Makedonii z Archivu Jugoslávie. O tom, že se o demonstracích předem vědělo, hovořila také delegace federální SDB na setkání s J. Brozem Titem 22. dubna 1971. *Raspeto Kosovo. Dokumenta o Kosovu i Metohiji*, s. 157 (AJBT, KPR II-2, kart. 69).

⁷¹⁷ Tehdejší ředitel bělehradské televize Zdravko Vuković ve svých pamětech uvádí, že Velli Deva byl o přípravě demonstrací informován měsíc před jejich propuknutím ředitelem srbské SDB Rajkem Djakovićem, jehož o svých poznatcích v tomto smyslu zpravil právě šéf kosovské SDB Mehmet Sosi. Velli Deva měl Djakovićovi odpovědět: „*Copak, Rajko, i ty sedáš na lep Sosovym informacim, jako stara UDB?*“. Tato věta, je-li samozřejmě autentická, výstižně dokládá, že se informace SDB na Kosovu v „*pobriónské době*“ příliš necenily. Viz VUKOVIĆ, Zdravko: *Od deformacija SDB do maspoka i liberalizma – Moji stenografski zapisi 1966–1972*. Beograd 1989, s. 114.

⁷¹⁸ Viz LOPUŠINA, Marko: *Ubij bliznjeg svog I/II*. <http://bokisingl.wordpress.com/2009/09/07/o-drzavnoj-bezbednosti-dvadesettreci-deo>.

tické jevy přítomné na Kosovu, měli pravdu a byli tedy neprávem obviňováni. Ozývaly se dokonce hlasy, že „Šiptarům“ byla dána práva příliš brzy! Informativní materiál ÚV SKS v souvislosti s tím pouze rezignovaně konstatuje, že kdyby se na toto téma provedla anketa, většina dotazovaných by postojе D. Čosiće a J. Marjanoviće schválila.⁷¹⁹ Otevřeně se poukazovalo také na to, že při hodnocení demonstrací se vždy kritizoval albánský i srbský nacionalismus, byť bylo zřejmé, že organizátoři demonstrací byli výhradně nacionalisté albánští.⁷²⁰

Nastupující srbské stranické vedení v čele s Markem Nikezićem a Latinou Perovićovou, označované později jako liberální (být ke skutečnému liberalismu mělo daleko), jež se ujalo funkce bezprostředně před propuknutím demonstrací, 26. října 1968, se muselo s takovými výzvami „ideologicky“ vyrovnat. Nikezićova skupina se postavila k problému s maximální rozvahou. Zatímco kosovské komunistické vedení v čele s Vellim Devou označilo demonstrace za nepřátelské a kontrarevoluční, srbské vedení se tomuto označení bránilo a nedovolilo, aby v srbské společnosti vznikly na základě albánských demonstrací revanšistické nálady.⁷²¹

Nové vedení proto rozvinulo tezi o střetu dvou obrazů socialismu – demokratického a samosprávného, prosazující konsekventní politiku národnostní rovnoprávnosti na jedné straně, a byrokratického, unitárního (tj. antibrionského, vystupujícího proti ústavním novelizacím), hegemonistického (utlačovatelského) a ve své podstatě jdoucího proti komunistickým principům, prosazujícího politiku formování nacionalistických sil jedné národnosti vůči druhé.⁷²²

I proto, aby vynikla „demokratičnost“ vládnoucí komunisticko-liberální opce, nedošlo v autonomii po demonstracích, na rozdíl od Makedonie, prakticky k žádným politickým procesům. V souvislosti s tím se začalo dokonce poukazovat na to, že se v Jugoslávii vůči nacionalismu vedou dvě politiky – jedna v Srbsku a druhá v Makedonii! I v nejvyšších jugoslávských kruzích se hovořilo o tom, že srbské vedení je více nakloněno vést boj proti albánskému separatismu spíše politickými prostředky, zatímco makedonské vedení je zastáncem použití síly a metod tvrdé ruky.⁷²³ Ovšem i sám Josip Broz Tito se v tomto případě klo-

⁷¹⁹ AS, fond SKS-CK, rok 1968–1970, kart. 149, Komisija CK SKS za informisanje i propagandu – informacije o aktualnim događajima. V. díl, složka Informativna služba CK SKS, materiál *Informacija o reagovanjima na događanje na Kosovu i Metohiji* (2. prosince 1968).

⁷²⁰ Tamtéž, složka Komisija za žalbe CK SKS, materiál *Informacija o žalbama sa Kosova Centralnom komitetu SK Srbije u vremenu od Šestog kongresa SKS do 16. januara 1968. godine*. Zpráva podána 18. ledna 1969.

⁷²¹ Viz např. Nijaz DURAKOVIĆ, *Izetbegović nije želio znati da se na Bosnu priprema agresija?* Radio slobodna Evropa (dále jen RFE) 19. 5. 2000. Viz www.danas.org/programi/interview/000/05/200051913253.asp. O liberálech a jejich pádu více viz např. *Prelom '72. Uzroci i posledice pada srpskih (komunističkih) liberala oktobra 1972. godine*. Beograd 2003.

⁷²² Viz AS, fond SKS-CK, 1966–1972, kart. 151, Komisija CK SKS za informisanje i propagandu. VII. díl, složka Analitičko odeljenje CK SKS, materiál *Izbor stavova o medjunacionalnim odnosima i nacionalizmu*. Červen 1972, vystoupení Latinou Perovićové na II. zasedání ÚV SKS 5. prosince 1968, s. 29.

⁷²³ *Raspeto Kosovo. Dokumenta o Kosovu i Metohiji*, s. 141, ediční pozn. 6 (AJBT, KPR II-4-b, kart. 169, dopis Pavla Jovićevice J. Brozu Titovi z 21. ledna 1969).

nil jednoznačně k srbskému přístupu. Jeho v podstatě jediná reakce na demonstrace spočívala v prohlášení, že význam událostí není třeba dramatizovat.⁷²⁴

Kosovo po demonstracích

Na stranických schůzích v Srbsku, o „hlasu lidu“ ani nemluvě, se ale velice brzy začaly ozývat názory, že *„demonstrace byly nedostatečně odsouzeny“*. Poukazovalo se přitom na „tvrdý“ postup vůči Rankovićovi a jeho „skupině“ a také na veřejné odsouzení Čosiće a Marjanoviće.⁷²⁵

V souvislosti s demonstracemi se ke kritice celkové situace na Kosovu, byť neveřejné, odhodlal také velmi povolaný muž, jugoslávský národní hrdina a první předseda Národně osvobozenického výboru Kosova a Metochie a signatář bujanské rezoluce Pavle Jovičević. V dopise J. Brozu Titovi upozorňoval na několik bezpečnostně-ideologických problémů, neprinciální politiky vedené na Kosovu i na mezietnické napětí, které je v oblasti cítit.⁷²⁶ Z prvního problémového okruhu poukázal především na skutečnost, že vězení již bez výjimky opustili všichni po válce souzení *„ballisté, iredentisté a další nepřátelé“*, kteří se nyní jednak mstí těm, co umožnili jejich odhalení a zatčení, jednak se přidávají k novým nacionalistickým aktivistům. Problémem měl být i ilegální provoz na metochijsko-albánské hranici, již nikdo nekontroluje a do země se tak měl nerušeně dostávat protistátní materiál. Po brionském plénu byla podle Jovičeviće SDB v autonomii zcela nefunkční. Svědčit o tom měla i skutečnost, že původci demonstrací zůstali skryti a nedošlo v souvislosti s nimi k odhalení žádné další „nepřátelské organizace“. Na Kosovu mělo být, zdůrazňoval národní hrdina, velmi rozšířené heslo *„vše co lze legálně vybojovat, je zapotřebí vybojovat, to ostatní se získá ozbrojeným bojem...(!)“*.

Za původce demonstrací označil Jovičević *„neodpovědné a nemarxisticky vedené diskuse o sebeurčení a vytvoření republiky Kosova...“*. Na kosovských politických fórech se sice podle něj dochází *„ke správným a odpovědným závěrům“*, ty ovšem zůstávají pouze v teoretické rovině a do praxe se nijak nepromítají. Jovičević evidentně volal po vládě tvrdší ruky, když Tita upozorňoval na to, že se nic nepodniká ani proti *„nepřátelským živlům“* z řad pedagogů a dalších osvětových pracovníků, jimž je svěřena výchova mladé generace, natož pak vůči členům SKJ, kteří se tak či onak „kompromitovali“ účastí v demonstračním hnutí. Na skutečnost, že po brionském plénu přišlo do politiky hodně „kádrů“ bez

⁷²⁴ Oficiální list Borba přenesl 1. prosince 1968 jeho slova o tom že při demonstracích *„jedna skupina poštvala malou část mládeže a studentů, a ti pak rozbijeli výlohy, podobně jak se to děje na Západě nebo téměř ve všech zemích... Tak co je tu třeba dramatizovat?“*

⁷²⁵ AS, fond SKS-CK, rok 1968–1970, kart.149, Komisija CK SKS za informisanje i propagandu – informacije o aktualnim događajima. V. díl, složka Komisija za žalbe CK SKS, materiál *Informacija o žalbama sa Kosova Centralnom komitetu SK Srbije u vremenu od Šestog kongresa SKS do 16. januara 1968. godine*. Zpráva podána 18. ledna 1969.

⁷²⁶ *Raspeto Kosovo. Dokumenta o Kosovu i Metohiji*, s. 138–143 (AJBT, KPR II-4-b, kart. 169, dopis Pavla Jovičeviće J. Brozu Titovi z 21. ledna 1969).

zkušeností a především nedostatečně spolehlivých a loyálních, ale upozorňoval i zmiňovaný již analytický materiál ÚV SKJ.⁷²⁷

Pokud jde o mezietnické vztahy, poukazoval Jovičević na to, že v oblasti je podle etnického švu rozštěpena i komunistická strana, natož pak většina obyvatelstva. Nacionalismus byl podle něj na vzestupu v řadách všech národností a projevoval se dokonce i vraždami na etnickém principu, k nimž mělo dojít v Istoku, Uroševci, Klině, Vitině, Vučitrnu i na jiných místech! Jovičević, podobně jako půl roku předtím Ćosić a Marjanović opět hovořil o tom, že „nepřátelské síly“ provádějí nátlak na srbské a černohorské obyvatelstvo, cílený na jejich vystěhování, a to nejen z vesnic, ale i z měst. Zdůraznil v té souvislosti opět odchod vzdělaných odborníků, jenž podle jeho názoru oblast na vzdělané specialisty i tak chudou do budoucna ještě více oslabí.

Jovičevićovy poznatky potvrzoval materiál, vypracovaný analytikem Blagojem Danilovićem v roce 1969, který potvrzoval, že jen v roce 1968 odešlo z Trepči 215 odborníků, počínaje mistry s maturitou po vysokoškolské odborníky. Na jejich místo mělo přijít výrazně méně lidí, většinou začátečníků. Obvykle se hovořilo o tom, že tito lidé odcházeli „na lepší“, nechyběly však hlasy, upozorňující, že v podniku byla oslabená pracovní morálka. Jako zcela běžné projevy zpráva konstatovala odmítání poslušnosti během práce, vydírání, fyzické i psychické hrozby a uvádí i případy, kdy „*dělníci se špatnou morálkou*“ měli dokonce fyzicky napadat mistry a inženýry, aniž by je rady pracovních kolektivů následně vyloučily z práce. Na denním pořádku bylo podle zprávy v dolech Stari Trg, Kišnica, Novo Brdo a v navazujících provozech chemického průmyslu a elektrolýzy zinku přehnané zdůrazňování nevyhovující národnostní struktury zaměstnaných, nekritické zdůrazňování chyb odborníků srbské a černohorské národnosti a požadavky, aby byli bezdůvodně propuštěni vedoucí pracovníci, kteří nebyli albánské národnosti a na jejich místo nastoupili Albánci. To vše, samozřejmě, vytvářelo psychózu stálého nátlaku a nejistoty.⁷²⁸

Jovičević vkládal naděje do tehdejšího šéfa kosovské stranické organizace Velliho Devy a do liberálního kosovsko-tureckého politika Kadri Reufiho, jejichž práci ale měla výrazně stěžovat zmiňovaná již nejednotnost kosovskometochijských komunistů. Vyslovil přitom velmi kacířskou myšlenku, že se totiž „*progresivní síly na Kosovu... nejsou s to samy vypořádat s nepřátelskou aktivitou!*“. Oblasti bylo nutno podle Jovičeviće politicky pomoci jak ze SRS, tak z federace. Pro začátek mělo stačit, aby se na Kosovo vrátili někteří funkcionáři, kteří byli odvolání na vyšší posty do federace – Kolë Shiroka, Blažo Ra-

⁷²⁷ STAMOVA, M. N.: *Albánská menšina v Makedonii: specifické vlastnosti, aspekty a problémy (1944–1974)*, s. 241–242.

⁷²⁸ Z celkového počtu zaměstnaných v Trepči činili příslušníci albánské národnosti 41 %, a v provozech a službách v oblasti více než polovinu. V kategorii odborných pracovníků byla podle zprávy účast příslušníků albánské menšiny menší – od 39 % v kategorii kvalifikovaných a vysoce kvalifikovaných, po 17 % v kategorii vysokého, vyššího středního a středního vzdělání. Viz AS, fond SKS-CK, 1968–1970, kart. 149, Komisija CK SKS za informisanje i propagandu – informacije o aktualnim dogadajima. V. díl, složka Informacije o aktualnim dogadajima novembar-decembar, materiál *Masovan odlazak stručnjaka sa Kosova*.

donjić a Orhan Nevzati, tedy politici, kteří se veřejně snažili vystupovat proti národnostní nesnášenlivosti. Orhan Nevzati⁷²⁹ nedlouho před tím, 23. května 1968, publikoval v Rilindji neobyčejně otevřený rozhovor, v němž upozorňoval na projevy nacionalismu v oblasti a kritizoval oblastní vedení, že k nim nedokáže zaujmout rozhodnější stanovisko.⁷³⁰

Právě jednání o projevech nacionalismu způsobilo na 28. zasedání OV SKS KaM v roce 1971 další politický skandál, jež měl ohlas v celé Jugoslávii. Na problémy majorizace albánského obyvatelstva a nedobré národnostní relace na plénu upozorňovali srbští poslanci Novica Stojanović, Miloš Sekulović, Jovan Pečenović a Jovo Šotra.⁷³¹ V rozpoutané diskusi byli označeni za sobce, kteří se starají pouze o problémy své národnosti. Podpořil je ovšem i Kadri Reufi, jenž poukazoval na neregulérnost sčítání obyvatelstva v březnu t. r. Uváděl přitom, že během sčítání byl vyvíjen nátlak na turecké obyvatelstvo, aby si zapisovalo albánskou identitu. Také jeho vystoupení bylo označeno za „antistranické“ a kariéristické (byl obviněn z toho, že si získává popularitu na základě laciného kritického vystoupení). Reufi měl přitom evidentně pravdu. Při sčítání obyvatelstva totiž bylo na Kosovu registrováno 1 243 690 obyvatel, tedy o 29,1 % více než v roce 1961. V absolutních číslech to představovalo 279 705 obyvatel, z nichž mělo být 269 563 Albánců, tedy 96,4 % z celkového přírůstku. Tento vysoký absolutní přírůstek, při kterém by na všechny ostatní národnosti zbyla pouhá necelá čtyři procenta, zpochybnili s tím, že velký počet slovansko-muslimského, romského a také část tureckého etnika se muselo deklarovat jako Albánci, již tehdy někteří demografové. Pozdější sčítání jim dala jednoznačně za pravdu.

Informace o nátlaku na obyvatelstvo během příprav ke sčítání obyvatelstva měli také na ÚV SKS. Stížnosti sem přicházely zejména kvůli

⁷²⁹ Tento vzdělaný potomek staré kosovské turecko-albánské rodiny po svém politickém pádu působil jako významný advokát obžalovaných v politických procesech. Proslavil se mj. na soudu se skupinou Aliji Izetbegoviće v roce 1983. Později se angažoval také v nevládních mírových a lidskoprávních organizacích.

⁷³⁰ *Nationalist Excesses in the Kosovo-Metohia Region*. Radio Free Europe Research, Communist Area, Yugoslavia (Kosovo-Metohia): Nationalities, Culture, Foreign relations, 30. květen 1968. <http://www.osaarchivum.org/files/holdings/300/8/3/text/111-1-272.shtml>. Analytik RFE „Lz“ rozhovor Orhana Nevzetihho dokonce označuje na jugoslávské poměry jako překvapivě upřímný, odhalující nezdravý vývoj v autonomii, poznamenaný vyhrcovanými nacionalistickými excesy. Nacionalistické projevy, podle analytika, byly vyvolány buďto náhlým pocitem větší svobody projevu a národní emancipace po brniském plénu, a v tom případě by mohly s postupem času odeznít, nebo, domnívá se, to může být fenomén, jehož kořeny jsou hlubší a jež by mohly uspokojivě vyřešit pouze rychlé, ale uvážlivé akce. Ve skutečnosti šlo o kombinaci obou uvedených faktorů. Přesvědčivá akce SK však tehdy ani v dalších letech nepřišla.

⁷³¹ Kosovská delegace na jednání s J. Brozem Titem, představovala právě výsledky tohoto zasedání, jež vzbudilo „hlasy nejednoty“ jugoslávskou pozornost. Na Titovu otázku, jak se může vykonávat nátlak např. na Srba, aby se při sčítání vyjádřil jako Albánc, odpověděl nový šéf kosovských komunistů Mahmut Bakalli, že členové OV, jež hovořili o nátlaku, se zaměřují na „subtilnější věci“ (doslova takto – pozn. V. Š.), nikoli na Srby, ale na „skupiny“, které ještě nemají diferencované národní vědomí – „*boj se odvíjel kolem muslimů s velkým M, vyjádři-li se Goranci kolem Dragaše jako Turci nebo Muslimové, budou-li Cikáni Romové nebo Albánci, nebo Srbové, nebo Turci...*“. Z Bakalliho zlehčujícího vyjádření vyplývá, že albánští členové kosovského vedení na národnostní uvědomování kosovských Nealbánců pohlíželi s despektem. Viz *Raspeto Kosovo. Dokumenta o Kosovu i Metohiji*, s. 161–168 (AJBT, KPR II-2, kart. 69, stenografický záznam rozhovoru J. Broze Tita s kosovskou delegací 1. července 1971).

tomu, že slovanští muslimové z Kosova dostali při tomto sčítání poprvé možnost projevit svoji identitu jako „Muslim“. Mohli se tak vyjádřit jinak než jako „ostatní“ a nemuseli nuceně přebírat identitu, o níž nebyli přesvědčeni. Tuto možnost ale zpochybňovala i řada vedoucích kosovských politiků, přímo v terénu pak vyvolávala velké napětí. Např. občané z vesnice Gornje Lubinje, rozkládající se na svazích Šar planiny nedaleko Prizrenu, poslali na ÚV SKS leták, v němž jim bylo vyhrožováno, aby si nehráli si se svým osudem a zapsali se jako Albánci, v opačném případě „*by to mělo vliv na jejich další život*“. Během samotného sčítání pak dokonce došlo k zatčení aktivisty, který na možnost zapsat si národnost „Muslim“ ve slovansko-muslimských vesnicích upozorňoval. Tento protiústavní exces vyvolal mezi slovansko-muslimským obyvatelstvem velké pobouření. Na základě stížnosti pak speciální komise prověřovala výsledky sčítání v jiné slovansko-muslimské šarplaninské vesnici Planjane, kde dokonce zjistila, že lidé, kteří se indentifikovali jako Muslimové, byli komisaři do archů zapsáni jako Albánci!⁷³² V důsledku nátlaku se nakonec skutečně 80 % obyvatelstva tohoto slovansko-muslimského ostrůvku (jež v dobách královské Jugoslávie tvořil tzv. Sredskou župu a tento termín přežívá i do současnosti) vyjádřilo jako Albánci. Paradoxně teprve při sčítání v roce 1991, které albánské obyvatelstvo bojkotovalo, se Muslimové Sredské župy téměř 100 % přihlásili ke své skutečné národnosti.⁷³³ Stalo se tak v době, kdy byla kosovská autonomie po „antibyrokratické revoluci“ Slobodana Miloševiče fakticky zrušena a kosovské instituce rozpuštěny a kdy tak, v důsledku tohoto kritizovaného a bezeporu nedemokratického kroku, nátlak na slovansko-muslimské obyvatelstvo dočasně ustal.

Podle sčítání v roce 1971 tedy etnické složení kosovského obyvatelstva vypadalo tak, že Albánci tvořili 73,7 %, Srbové 18,4 %, Černohorci 2,2 %, „Muslimové 2,1 %, dále mělo v oblasti žít 1 % Turků, 1,2 % Romů, v kategorii „ostatní obyvatelstvo“ zůstalo zařazeno 1,4 %. Podle sčítání bylo v té době ještě 54,4 % vesnic v oblasti multietnických.⁷³⁴ V roce 1969 přitom předseda výkonného výboru OV SKS pro Kosovo a Metochii hovořil při jednáních na ÚV SKS o tom, že albánské obyvatelstvo se na počtu kosovských obyvatel podílí 67,1 %, srbské pak 23,5 %.⁷³⁵ Téměř sedmiprocentní nárůst za o něco více než rok by skutečně asi byl bez manipulací jen stěží možný.

Ze všech Jovičevićem navrhovaných a chválených kosovských politiků, kteří hráli velkou roli v nomenklatuře předsedy SKS Marka Nikeziće, s výjimkou Kolë Shiroka nikdo politicky nepřežil pád Nikezićova vedení v roce

⁷³² AS, fond SKS-CK, kart. 150, Komisija CK SKS za informisanje i propagandu. Informacije o aktuelnim dogadjajima. VI. díl, Informativna služba CK SKS, Informacija o nekim pojavama u vezi popisa stanovništva na području mesne organizacije SK Sredska Župa, SO Prizren, 24. dubna 1971.

⁷³³ Jednalo se o velké (mnohatisicové) vesnice Gornje a Donje Ljubinje, Grnčare, Jablanica, Novo Selo, Planeja, Pousko a zhruba deset menších obcí.

⁷³⁴ *Demonstracije 1968. i zahtevi za republiku*. Glas javnosti 12. března 2007, feljton.

⁷³⁵ *Raspeto Kosovo. Dokumenta o Kosovu i Metohii*, ediční pozn. na s. 164.

1972. Velli Deva pak místo předsedy kosovského OV opustil již v roce 1971 po řádných volbách.

Ústavní změny ve prospěch posilování autonomie

Třináct nových pozměňovacích návrhů, jejichž podstata spočívala v novém definování vztahu federace, republik a autonomních oblastí, schválil jugoslávský parlament měsíc po kosovských demonstracích, 26 prosince 1968.⁷³⁶ Ústavní dodatek VII sice autonomie přímo zmiňoval, nicméně na republiky je nepovýšil. Kosovské demonstrace parlament v toto rozhodnutí nejspíš jen utvrdily.

Dodatek VII. nově stanovoval konstituční prvky jugoslávské federace a výslovně přitom zdůrazňoval, že „*SFRJ tvoří (kromě dalších pěti republik – pozn. V. Š.) ...socialistická republika Srbsko se Socialistickou autonomní oblastí Vojvodinou a Socialistickou autonomní oblastí Kosovo v jejím rámci*“.⁷³⁷ Obě oblasti se tak staly konstitučním prvkem jugoslávského federalismu a Autonomní oblast Kosovo a Metochie se jím i do jugoslávské ústavy dostává ve svém novém názvu *Socialistická autonomní oblast Kosovo*. Toto její postavení stvrzuje dodatek VIII. jenž v dvoukomorovém federálním parlamentu určuje, že sněmovna národů (Veče naroda) je sněmovnou poslanců, resp. delegátů z republik a autonomních oblastí!⁷³⁸ Mimořádně důležitý pro posílení autonomních pravomocí byl dodatek XVIII, podle něhož „pracující“ oblasti pomocí mocenských a samosprávných orgánů prakticky organizují veškerý život oblasti s tím, že ústavou stvržená práva a povinnosti autonomních oblastí zaštiťuje přímo federace! Srbský parlament a vláda tedy nemohly samovolně měnit zmocnění AO. V případě, že by oblastní parlament přijal zákon, který by nebyl v souladu s federálními zákony, opět do doby rozhodnutí jugoslávského Ústavního soudu platily zákony federální, nikoli republikové. Dodatek obsahoval také postulát o tom, že území oblasti nelze měnit bez souhlasu parlamentu autonomní oblasti (!) a ustavoval také Nejvyšší soud oblasti, jenž na území AO vykonává práva a povinnosti nejvyššího republikového soudu. Parlament oblasti se navíc s ústavními stížnostmi mohl obracet přímo na Ústavní soud Jugoslávie bez republikového mezistupně. Tímto ústavním dodatkem tedy získalo Kosovo (a také Vojvodina) značnou nezávislost na Srbsku. Dodatek XIX. pak ještě zrovnoprávnil jugoslávské menšiny, podle novelizace nově nazvané jako „národnosti“, s „konstitučními“ národy.⁷³⁹

⁷³⁶ Důležitá zasedání byla v Jugoslávii často směřována na data náboženských svátků, aby tak byla zdůrazněna distance státu i jeho představitelů od církevní tradice. Vánoce i velikonoce, o svatodušních svátcích ani nemluvě, ať již slavené podle gregoriánského nebo, v případě pravoslavných, podle juliánského kalendáře, byly pouze soukromou záležitostí věřících rodin, které ze zákona sice měly právo požádat o volno, obvykle tak ale, z utilitárních důvodů (aby neupozorňovaly na to, že nejsou „vypořádány s náboženskou otázkou“) nečinily. Vánoce v Jugoslávii podle sovětské tradice „nahrazovaly“ bouřlivé oslavy Nového roku.

⁷³⁷ Službení list SFRJ, č. 55/1968.

⁷³⁸ Na tuto často přehlíženou parlamentní charakteristiku upozorňuje BUKVIĆ, Rajko: *Institucionalni okvir i privrednog razvoja Kosova i Metohije, 1945–1990*. In: *Srbi na Kosovu i u Metohiji*. Beograd 2006, s. 400–401.

⁷³⁹ Službení list SFRJ, č. 55/1968.

Toto „rozvolnění“ ve vztahu k mateřské republice ještě prohluboval dodatek XX., přijatý v dalším kole ústavních novelizací v červnu 1971. Podle něj již Jugoslávie nebyla pouze státem „dobrovolně sjednocených a rovnoprávných národů“ ale také jejich „socialistických republik, jakož i Socialistických autonomních oblastí Vojvodiny a Kosova, jež se nacházejí v rámci Socialistické republiky Srbsko“ (článek 2). Ve 4. článku XX doplňku se autonomní oblasti charakterizují jako „socialistická samosprávná demokratická společensko-politická společenství, v nichž pracující, národy a národnosti realizují suverénní práva, a když je to ve společném zájmu pracujících, národa a národností republiky jako celku určeno Ústavou Socialistické republiky Srbska – pak také republiky“. S republikou tedy autonomie musely spolupracovat pouze v určitých a ústavou přísně regulovaných případech!⁷⁴⁰ V orgánech federace bylo podle dodatku XXIX, odst. 2, nutno republikám i autonomním oblastem zabezpečit rovnoprávnou účast a odpovědnost. Posílení „federálního“ charakteru autonomií zaručoval i dodatek XXXVI, ustavující prezidium SFRJ, jež navenek zastupovalo SFRJ doma i v zahraničí, založené na základě „rovnoprávného zastoupení republik a odpovídajícího zastoupení autonomních oblastí“, které takto měly zajištěn „bezprostřední podíl na realizaci Ústavou SFRJ daných práv a povinností federace“. Jediný rozdíl mezi zastoupením republik a autonomních oblastí v prezidiu spočíval v tom, že vedle předsedů parlamentů republik a autonomních oblastí delegovaly parlamenty republik do prezidia ještě další dva členy, zatímco autonomní oblasti pouze jednoho.⁷⁴¹ Také do federální vlády bylo podle doplňku XXXVIII, čl. 1, odst. 3, nutno zvolit stejný počet členů z každé republiky a „odpovídající“ počet členů z každé autonomie, podobně jako do dalších celostátních orgánů.⁷⁴²

Celkově po přijetí ústavních dodatků nebylo možné žádné problémy federálního charakteru řešit bez účasti autonomních oblastí. Postavení republik a autonomních oblastí se tak stává v podstatě rovnoprávné. Také případné ústavní změny a novelizace mohly být do budoucna prováděny pouze se souhlasem všech republik a autonomních oblastí! Autonomní oblasti, jak vyplývalo z XXVIII. dodatku, měly také plnou finanční samostatnost, jež s sebou nesla i vytvoření národních bank autonomií, rovnoprávných s národními bankami republik. Otevřena tak byla i možnost, aby autonomie rozvíjely svou vlastní mezinárodní spolupráci. „Nezávislost“ autonomií vyplývala i z jejich práva na založení vlastního ústavního soudu, jenž nahrazoval dosavadní oddělení republikového Nejvyššího ústavního soudu. Autonomie mohly prakticky nezávisle vykonávat všechny politické, vládní i administrativní funkce!⁷⁴³

⁷⁴⁰ Službení list SFRJ, č. 29, 1971.

⁷⁴¹ Tamtéž.

⁷⁴² Znění částí dodatků 29 a 38 citováno podle BUKVIĆ, Rajko: *Institucionalni okviri privrednog razvoja Kosova i Metohije, 1945–1990*. In: *Srbi na Kosovu i u Metohiji*. Beograd 2006, s. 401.

⁷⁴³ AS, fond SKS-CK, kart. 150, Komisija CK SKS za informisanje i propagandu, informacije o aktualnim događajima. VI. díl, složka 1971, pisanje „Rilindje“ u vezi sa ustavnim promenama. GAŠI, O. – FERIZI, J.: *Konstitutivnost nije zastupljenost, nego funkcija* (10. dubna 1971).

Přijetím ústavních dodatků tak v Jugoslávii počal proces oslabování centra, rozvolňování federální mechanismů a naopak posilování jednotlivých republik, resp. moci republikových oligarchií a establishmentu autonomií. Celý proces ústavní novelizace vyústil v přijetí nové ústavy SFRJ v roce 1974, o níž bude řeč níže, nicméně tato ústava již stávající „konfедераční novelizace“ příliš nerozšířila.

Změny, přijaté během „novelizačního hnutí“, jakkoli dalekosáhlé a v Evropě ojedinělé, ovšem neuspokojovaly ani oficiální kosovské mocenské struktury, ani neoficiální nacionalisticko-separatistickou linii. Stále častěji se i z oficiálních míst činily pokusy o povýšení Kosova na republiku. Když už to nešlo *de iure*, tak alespoň *de facto*. Politici autonomií, a to nejen kosovské, ale zejména vojvodinské, vystupovali a svou řídicí činnost prováděli tak, jako by oblasti republikami byly. Nebývale posílené postavení autonomií totiž umožňovalo i výklady, které jejich „samostatnost“ dále prohlubovaly.

Tak již na zasedání Komise pro ústavní otázky Kosova při oblastním parlamentu (skupštině) 18. října 1971 předseda parlamentu Ilijaz Kurteshi zdůrazňoval, že ústavní novelizace konstituují Srbsko zcela nově tak, že autonomie sice zůstávají oficiálně v rámci republiky, nicméně jsou, jakožto „*konstituční prvek jugoslávského federalismu, zcela nezávislé a představují důležitý faktor politiky na úrovni Jugoslávie*“. V souvislosti se 4. článkem XX. dodatku pak prosazoval, aby jako společné funkce na úrovni Republiky zůstaly pouze ty naprosto nezbytné, jež však ani tak nesmí v žádném případě „*poškodit samostatnost a plnou autonomnost oblastí*“. Hovořil tedy v podstatě o autonomiích jako o samostatných federálních jednotkách!⁷⁴⁴

Podle výkladů kosovských právních expertů autonomie nadále nemohly být chápány jako provincie většího státu, ale jako právní subjekty, jež s republikou pojí pouze zájem na naplňování (ústavou republiky) taxativně vyjmenovaných společných funkcí. Z tohoto hlediska, protože postavení autonomií je již určeno federální ústavou, by se podle pravidla, že republikovou ústavou nelze definovat to, co jej již stvrzeno ústavou federální, nemělo o postavení autonomií v republikové ústavě vůbec mluvit! Zákonodárna moc autonomií neměla být republikovým zákonodárstvím vůbec ovlivňována!⁷⁴⁵

Různé možnosti výkladu ústavních dodatků využili vzápětí např. členové Rady Prištinské univerzity, kteří na svém říjnovém zasedání rozhodli, aby ze záhlaví diplomů z kosovských fakult zmizelo označení „Socialistická republika Srbsko“. Diplomy měly nadále v záhlaví uvádět *Socialistická federativní republika Jugoslávie – Socialistická autonomní oblast Kosovo*, což, podle většinového názoru členů komise (proti návrhu hlasovali pouze dva srbští členové rady), mělo přesně odrážet nový status oblastí po přijetí ústavních doplňků.⁷⁴⁶ Rozhodnutí

⁷⁴⁴ AS, fond SKS-CK, kart. 150, Komisija CK SKS za informisanje i propagandu, informacije o aktualnim događajima. VI. díl, složka 1971, pisanje „Rilindje“ o ustavnim promenama u republici, s. 2.

⁷⁴⁵ Tamtéž, nedeljni komentar, objavljen i Rilindji 18. 6. 1971 u vezi sa diskusijom Reufi Kadrija na sednici CK SKS: STAVILJECI, Esad: *Autonomija u drugoj fazi ustavnih promena*, s. 2.

⁷⁴⁶ Tamtéž, pisanje „Rilindje“ o ustavnim promenama u republici 19. 10. a 21. 10. 1971, s. 2.

radu vyvolalo vzápětí reakci studentů srbské a černohorské národnosti, kteří svoji nespokojenost s opatřením rady univerzity vyjádřili na shromáždění 3. prosince 1971 na přístinské právnické fakultě. Studenti upozorňovali na to, že se díky majorizaci albánského studentstva nemohou angažovat v studentských organizacích (požadovali paritní zastoupení), díky tomu prý také dostávají menší přídělky míst na kolejích (z 1 738 celkem 136), hlavně však, že odmítají přijímat diplomy, z nichž by byl vypuštěn název SR Srbska!⁷⁴⁷ Nic z jejich požadavků se jim však prosadit nepodařilo.

Konfederativní ústava

Novou jugoslávskou ústavu, jež vyplynula z „novelizačního hnutí let 1967–1971, přijaly politické elity jednotlivých jugoslávských republik i nejvyšší arbitr Josip Broz Tito (byť ten prý s nevelkým nadšením) dne 21. února 1974. Ústava o 406 člancích, tedy na podobný vrcholný právní akt neobyčejně obsáhle, zaváděla řadu nových a podle mnoha právních analytiků často i sporných ustanovení, a to jak v delegačním a volebním systému,⁷⁴⁸ tak v záležitostech ekonomických (tzv. podniky sdružené práce, samosprávný systém atd.), které ve skutečnosti nikdy pořádně nefungovaly.

Kritici ústavy z větší části právem tvrdí, že tento nový nejvyšší jugoslávský právní dokument znemožnil efektivní působení federálních orgánů, čímž napomohl dezintegračním trendům, a navíc svými nejasnými a dvojznačnými formulacemi umožnil odvolávat se na jeho ustanovení i separatistickým silám, které zneužívaly zejména články o sebeurčení národa, státnosti (suverénnosti) republik a federativním statusu autonomních oblastí. Tyto články a ustanovení ústavy je proto nutno poněkud přiblížit.

Základní princip nové ústavy tvořil postulát, podle něhož byl jugoslávský svazový, resp. federální stát přes veškerou třídní rétoriku založen na dohodě jednotlivých konstitutivních jugoslávských národů, v níž získaly rovnoprávné postavení i některé národy, které do té doby nebyly vedeny jako národy konstitutivní. Šlo především o muslimské obyvatelstvo slovanského původu, obývající Bosnu a Hercegovinu,⁷⁴⁹ které bylo v roce 1971 označeno jako plnoprávný ná-

⁷⁴⁷ *Raspeto Kosovo. Dokumenta o Kosovu i Metohii*, s. 172–173 (AJBT, KPR II-4-b. kart. 169, Výtah z materiálů studentského shromáždění, poslaných J. Brozu Titovi).

⁷⁴⁸ Delegátský systém měl podle jugoslávských teoretiků nahrazovat nedostatky východních i západních zastupitelských systémů a umožňovat skutečnou názorovou pluralitu. „Delegát“ byl nový pojem, označující nejen představitele parlamentu (tedy poslance), ale i člena „delegací“, které ho zvolily poté, co i samy byly zvoleny nižšími „delegacemi“. Podle tohoto systému tedy volili jugoslávští občané hned několikrát – v pracovním kolektivu, v místě bydliště a ve společenských organizacích – tzv. delegace, které pak určovaly ze svého středu delegáty do jednotlivých zastupitelských sborů. V tomto systému vícenásobných voleb ovšem měli občané možnost volit pouze na nejnižším stupni. Chválený „delegátský systém“ tak ve skutečnosti ještě více vzdálil poslance federálního parlamentu od voličské základny, jíž nebyl zodpovědný bezprostředně (i když v rámci komunistického parlamentního systému je tato odpovědnost relativním pojmem), ale pouze zprostředkovaně, pomocí dílčích delegačních skupin. Viz DIMITRIJEVIĆ, Vojin: *Sukobi oko ustava iz 1974*. In: Popov, Nebojša (ed.): *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*. Beograd 1996, s. 450.

⁷⁴⁹ Kromě Bosny a Hercegoviny slovanští muslimové žili a žijí také na Kosovu a v oblasti bývalého Novopazarského sandžaku, rozděleného po balkánských válkách mezi Srbsko a Černou Horu.

rod, nazvaný podle vyznání národem muslimským (v jednoslovném názvu Muslimové). Takovéto řešení bylo v komunistickém státě propagujícím ateismus zvláštní, a pro ty z „muslimů“, kteří náboženství nepraktikovali, také poněkud zavádějící, byť kulturní muslimské zvyklosti většinou dodržovalo i náboženství nepraktikující obyvatelstvo. Nekonstitutivní národy, žijící na území SFRJ, včetně nejpočetnějších Albánců a Maďarů, si zachovaly v nové ústavě rovnoprávný statut „národnosti“, přijatý již XIX. ústavním dodatkem.

Článek 1 ústavy definoval SFRJ jako „... *státní společenství dobrovolně sjednocených národů a jejich socialistických republik, jakož i socialistických autonomních oblastí Vojvodiny a Kosova, které jsou začleněny do svazku Socialistické republiky Srbska, založené na moci a samosprávě dělnické třídy a všech pracujících lidí*“, a dále že je „*socialistickým samosprávným demokratickým společenstvím pracujících lidí a občanů a rovnoprávných národů a národností*“.⁷⁵⁰

O republikách se v článku 3 hovořilo jako o státech založených na „*suverenitě národa*“ a „...*společenstvích pracujících lidí a občanů a rovnoprávných národů a národností*“.

Tyto formulace jasně naznačovaly směřování ke konfederativní struktuře jugoslávské federace. Republiky v ní byly definovány jako státy, samotná federace ovšem pouze jako státní společenství, v jehož kontextu se, na rozdíl od republik, nepoužíval termín suverénnost. Z ústavy přitom vypadlo označení Jugoslávie jako společenství jihoslovanských národů a stát tak zůstal pouze jakýmsi ideologickým projektem bez etnické osnova své jednoty. Etnická příbuznost v tomto novém konceptu nehrála žádnou roli. Jugoslávie tak zcela změnila základ své identity, neboť v počátcích své předválečné existence byla zformována jako společenství jižních Slovanů, kteří měli vytvořit (alespoň podle idejí Alexandra Karadjordjeviće) jednu jednotnou jugoslávskou národnost, a také poválečný koncept socialistické Jugoslávie, budovaný v letech 1945–1966, byl založený na ideologii „bratrství a jednoty“, vyplývající především z etnické příbuznosti jihoslovanských národů.

V úvodu ústavy stála preambule o tom, že „*Národy Jugoslávie, vycházející z práva každého národa na sebeurčení, zahrnuje v to i právo na odtržení... se spojily ve svazovou republiku svobodných a rovnoprávných národů a národností a vytvořily tak socialistické federativní společenství pracujících lidí – Socialistickou federativní republiku Jugoslávii*“. Procedura, jíž by bylo možno právo na odtržení využít, ovšem ústavou regulována nebyla, což se po roce 1990 stalo výraznou komplikací.

Nová ústava multietnické Jugoslávie tak vlastně protlačila do prvního plánu národní identitu. Úvodní článek a preambule ústavy o tom, že Jugoslávie je federálním státem majícím formu státního společenství dobrovolně sjednocených národů a jejich socialistických republik jinými slovy říká, že republiky pat-

⁷⁵⁰ *Ustav SFRJ*. Službeni list SFRJ č. 9/1974.

ří národům... Nicméně mnozí příslušníci jugoslávských národů nežili v důsledku historického dědictví, které si nesly z minulých monarchií (habsburské a osmanské), pouze v rámci svých republik. Tato ústavní definice se proto do budoucna ukázala jako kámen úrazu jugoslávské státnosti.⁷⁵¹ Na rozdíl od předcházející ústavy z roku 1963 pak suverenita státu nespočívala na občanech, nýbrž na suverénních právech, jež národy a národnosti užívají v socialistických republikách, socialistických autonomních oblastech a v SFRJ (je-li to ovšem v jejich společném zájmu).⁷⁵²

Moc tak byla z federální úrovně decentralizována na úroveň republikovou. Každá ze šesti jugoslávských republik a dvou autonomních oblastí měla vlastní centrální banku a oddělenou policii (a také jednotky tzv. teritoriální obrany, podobné americké Národní gardě), vzdělávací a právní systém. Republiky pak logicky byly, s výjimkou Bosny a Hercegoviny, organizovány převážně na národní identitě, založené na většinovém národě. Dalším institucionálním prvkem, který protlačoval národní identitu do prvního plánu, byl systém národnostního klíče, jenž měl zaručit proporcionální zastoupenost všech národností žijících v té které republice ve významných funkcích.

Autonomní oblasti byly ústavnou ve smyslu již předtím přijatých doplňků v podstatě povýšeny na úroveň plnoprávných federálních jednotek. Ve zmíněném článku 3 ústavy byly autonomní oblasti uvedeny výčtem společně s republikami jako konstitutivní části federace. V parlamentu sice měly autonomie méně zástupců než republiky, ale vzhledem k tomu, že k přijetí důležitých zákonů bylo třeba konsensu, nebyl rozdíl v počtu členů jednotlivých delegací rozhodující. Ústava tedy jasně zdůrazňovala účast autonomních oblastí na správě federálních záležitostí, zatímco jejich roli v rámci Socialistické republiky Srbska přímo nedefinovala, což podle volnějších výkladů, k nimž bylo vedení autonomií, jak jsme již výše viděli, velmi náchylné, předpokládalo pouze nezávaznou účast při řešení republikových záležitostí a naopak nepředpokládalo princip podřízenosti vedení autonomních oblastí vedení republikovému.

Svazový parlament byl dvoukomorový, podobně jako ve většině tehdejších federací včetně ČSSR. Komora představující federální jednotky, sněmovna republik a autonomních oblastí, byla složena ze stejného počtu delegátů z republik (12), které volily republikové parlamenty, a z delegátů autonomních oblastí, jež měly v této komoře 8 zástupců (článek 292). Druhá komora, svazová sněmovna, resp. sněmovna lidu, jejíž složení ve federacích obvykle odráží počet obyvatel federálních jednotek, však byla sestavena podle stejného principu jako sněmovna republik – tvořilo ji 30 delegátů z každé republiky a 20 z autonomních oblastí. Tyto delegáty navíc nevolilo bezprostředně obyvatelstvo

⁷⁵¹ Jovan BAZIĆ (*Srpsko pitanje*, Beograd 2003, s. 308) v této souvislosti píše, že „ústava z roku 1974 jugoslávskou federaci transformovala v konfederaci, jednotlivé články federace povýšila na potenciální samostatné státy a srbskou národní otázku přitom ponechala otevřenou“.

⁷⁵² MERTUS, Julie: *Nacionalne manjine po Dejtonskom sporazumu: pouke iz istorije*. In: Halpern, Joel M. – Kindeckel, David A. (edd.): *Neighbors at War. Anthropological Perspectives on Yugoslav Ethnicity, Culture and History*. The Pennsylvania State University 2000; Beograd 2002, s. 303.

s volebním hlasem – jejich jmenování bylo výsledkem složitého, výše již zmíněného delegačního systému, do něhož zasahoval také Socialistický svaz pracujících (Socialistički savez radnog naroda – SSRN, obdoba československé Národní fronty), resp. odpovídající republikové výbory SKJ, jehož vedoucí úlohu ostatně ústava jen znovu potvrzovala. Podle některých právních analytiků vyplývala tato nelogičnost ze strachu před dominací nejpočetnějšího národa – tedy Srbů.⁷⁵³

Rozhodovací procedura svazového parlamentu byla ztížena tím, že podle ústavy jednotlivé komory nemohly pracovat, nebyli-li přítomni zástupci všech republik a autonomních oblastí (v horní komoře) a většina delegátů (v dolní komoře) (viz čl. 295), což později umožňovalo jednotlivým republikám práci parlamentu zcela paralyzovat. Kromě toho musely být důležité zákony schvalovány pouze konsensem, nikoli většinovým hlasováním (čl. 286). Každá delegace tedy mohla zcela znemožnit přijetí jakéhokoli pro fungování federace důležitého zákona. Ústava tak otevírala možnost pro neomezený vliv republikových a oblastních stranických elit, které ji také začaly ve zvýšené míře využívat.⁷⁵⁴ Výsledkem toho byla malá rozhodovací schopnost parlamentu a stále větší a větší přenášení rozhodovacích pravomocí z federace do jednotlivých republik a autonomních oblastí. Federace tak byla odsouzena k nefunkčnosti, což se plně ovšem projevilo teprve po Titově smrti, jehož autorita stála nad všemi rozhodovacími procesy.

V čele jugoslávské federace stálo prezidium či předsednictvo, jehož předsedou byl až do své smrti Josip Broz Tito, ústavou jmenovaný doživotní jugoslávský prezident, vlastně tedy jugoslávský suverén.⁷⁵⁵ Složení prezidia určoval článek 321 ústavy tak, že vedle předsedy Svazu komunistů Jugoslávie se předsednictvo skládalo z jednoho člena z každé republiky a autonomní oblasti. Tyto členy pak volily jejich republikové parlamenty. Předsednictvo tedy mělo dohromady devět členů, z nichž osm (bez předsedy SKJ) se v roční rotaci střídalo (samozřejmě až po smrti J. Broze Tita) ve funkci předsedy předsednictva, tedy jugoslávského prezidenta, v závislosti na abecedním pořádku republik a autonomních oblastí. V předsednictvu neexistoval rozdíl mezi zástupci republik a autonomních oblastí! Federální orgány přitom na sestavování prezidia neměly vliv – to bylo zcela v kompetenci republikových parlamentů, takže členové prezidia nemohli být federálními orgány pohnáni k odpovědnosti.

⁷⁵³ DIMITRIJEVIĆ, V.: *Sukobi oko ustava iz 1974.*, s. 455. Jože PIRJEVEC (*Jugoslávie 1918–1992*, Praha 2000, s. 393) dokonce v této souvislosti píše, že „ústava byla složitou směsí utopických deklarací a konkrétních norem, které požadovaly, aby se komunistická strana stala ohniskem veškerého dění v jugoslávské společnosti, a současně měly zabránit tomu, aby jí konkurovala další síla – Srbsko“.

⁷⁵⁴ Udělováním instrukcí celé delegaci dosáhly republikové elity úplné eliminace individuality jednotlivých delegátů a zabezpečily se tak před působením „nadrepublikových“ společenství a federalistických „odpadků“, kterým nešlo jen o pouhé partiální zájmy jednotlivých republik.

⁷⁵⁵ Marko Nikezić, liberální předseda ÚV SKS v letech 1968–1972, označil v důsledku toho Jugoslávii trefně jako „komunistickou monarchii“. Viz MILOSLAVEVSKI, Slavko: *Skica za politički portret Marka Nikezića*. In: *Prelom '72. Uzroci i posledice pada srpskih (komunističkih) liberala oktobra 1972. godine*, s. 139.

Jediným svazovým orgánem, jehož formování nebylo závislé na přísné paritě a vůli republikových oligarchií, byla svazová, resp. federální vláda (*Savezno izvršno veće*), jejíhož předsedu volily společně obě komory jugoslávského parlamentu. Kandidáta na funkci svazového premiéra ovšem vybírala mocenská špička SKJ a jeho jméno bylo známo dlouho před bezprostřední volbou, která tak vlastně byla pouze schvalováním.

Ústava z roku 1974 tedy přisoudila federaci už pouze pravomoci v otázkách zahraniční politiky, obrany a financí. Hospodářství se s výjimkou měny dostalo zcela pod kontrolu republik a autonomních oblastí. Celý hospodářský systém byl zakotven na teoreticky nedokonale rozpracované myšlence a prakticky těžce uchopitelné ideji samosprávného socialismu, stavěného do protikladu se státním, byrokratickým socialismem východního bloku. Jeho základním stavebním kamenem byla koncepce tzv. sdružené práce: Každá pracovní jednotka v rámci socialistických podniků – tzv. základní organizace sdružené práce – byla autonomní a její členové měli teoreticky neomezenou (a i v praxi poměrně širokou) pravomoc kontrolovat přerozdělování příjmů své jednotky na platy, investice a další potřeby. Organizace sdružené práce kontrolovaly také činnost bank a vůbec finančního sektoru. Tyto v ústavě pouze obecně nastíněné zásady byly ještě rozvedeny v *Zákoně o sdružené práci*, schváleném v roce 1976, jímž byl jugoslávský politický systém dotvořen.⁷⁵⁶

Ve skutečnosti však nový systém pouze odstranil centralismus ústředí a nahradil jej centralismem a byrokratizmem republikovým, resp. oblastním, který mimořádně ztěžoval fungování ekonomiky a společnosti v celém příslušném regionu, a navíc zabraňoval hospodářské a politické koordinaci na celostátní úrovni. Již tak úzké možnosti centra dále omezoval systém rotace vedoucích kádrů podle republikového, resp. oblastního klíče, zavedený počátkem 70. let a v jejich průběhu ještě urychlený.

Na základě federální ústavy byly vypracovány i nové ústavy republik (podle čl. 206) a poprvé také ústavy autonomních oblastí.⁷⁵⁷ Na Kosovu tak díky tomu mohl být založen ústavní a nejvyšší soud Kosova, a po volbách také všechny výkonné a zákonodárné mocenské orgány. Zákonodárné a výkonné orgány SRS na základě ústavních principů prakticky neměly možnost ovlivňovat zákonné akty, které schvaloval kosovský parlament, naopak do všech komor republikového parlamentu bylo voleno 33 zástupců z Kosova. Parlamenty autonomních oblastí také mohly odmítnout zákonné normy a usnesení srbského parlamentu.⁷⁵⁸ Podle principů zakotvených v nové ústavě došlo i k restrukturalizaci srbské stranické organizace. O této době se z SKS vydělují Svaz komunistů Kosova a Svazu komunistů Vojvodiny, které v rámci republikové srbské komunistické organizace fungovaly víceméně samostatně, „užší Srbsko“ ale žádnou svoji

⁷⁵⁶ BOŽINOV, Alexej – PECH, Radek: *Jugoslávie 70. let – reformami ke krizi*. Slovanský přehled 78 (1992), s. 283.

⁷⁵⁷ Texty republikové ústavy Srbska i obou autonomních oblastí viz *Ustav SR Srbije; Ustav SAP Vojvodine; Ustav SAP Kosova: sa ustavnim zakonima za sprovedjenje ustava*. Službeni list SFRJ, Beograd 1974.

⁷⁵⁸ *Srbija ulagala u privredni razvoj*. Glas javnosti, 13. března 2007.

zvláštní stranickou organizaci nemělo. Vrcholným orgánem všech tří organizací nicméně stále zůstával ÚV SKS a jeho předsednictvo.

Užší Srbsko versus autonomie

Zatímco v Charvátsku a Slovinsku se domnívali, že jim nový koncept přinesl to, co slíbil – totiž větší svobodu a ekonomickou nezávislost – nedá se totéž říci o Srbsku, kde se již po přijetí ústavních dodatků ukazovalo, že jejich naplňování bude pro Srbsko, rozdělené nejprve dodatky a definitivně pak ústavou na tři části, velkým problémem. Obě autonomní oblasti, tvořící zároveň ústavou garantované stavební kameny federace, se totiž od počátku snažily o co největší nezávislost na srbských republikových institucích. Orgány obou autonomních oblastí začaly brzy ignorovat existenci Srbska, resp. SRS jakožto instituce tvořící spojovací článek mezi autonomními oblastmi a federací, a měly snahu jednat s federálními orgány přímo a samostatně. Už po přijetí ústavních novelizací v roce 1971 si tehdejší předseda ÚV SKS Marko Nikezić stěžoval v rozhovoru s Titem, že se v poslední době vedení oblastí „*chová tak, že pro ně je republika (myšleno republikové vedení a orgány SRS – pozn. V. Š.) přebytečná, neboť své problémy mohou řešit i bez ní, dohodou přímo s Titem, výkonným výborem ÚV SKJ, či prezidiem SFRJ...*“.⁷⁵⁹ V té době se proto objevuje také termín „užší“ nebo „vlastní“ Srbsko, jímž se rozumělo Srbsko bez autonomních oblastí. V širokých politických kruzích se tak vytvářel pocit nerovnosti a nespravedlnosti s takovýmto řešením, a ten se přenášel i na občanstvo. Samostatné působení autonomií pak využívala sílicí opozice z řad nezávislé inteligence, která začala kritizovat „nedůstojné postavení Srbska“ a jeho „roztříštění“ do tří částí.⁷⁶⁰

Převažující pocit nerovnosti vyplýval z toho, že ústava roku 1974 přiřkla autonomiím ona „téměř“ republiková práva, které na druhé straně byla zejména na Kosovu chápána právě pro ono „téměř“ jako nedostatečná. Ostatní jugoslávské republiky totiž žádné autonomní oblasti, které by ohrožovaly jejich ústavní moc a hlasovaly ve federálních orgánech proti jejich bytostným zájmům, jak se pravidelně stávalo, neměly.

Ústava byla navíc, podle předsedy srbské ústavní komise Dragoslava Markoviće, příliš obecná a v některých ohledech i nedořešená, mj. i proto, že pokud se ústavní komise z různých republik při tvorbě ústavy na některých věcech nemohly shodnout, prostě je vypustily s tím, že se vše časem nějak vyřeší! Její obecné znění tak, podobně jako se stalo již v případě novelizací, umožňovalo i radikálnější výklady než původně zamýšlené. Začalo proto docházet k paradoxním situacím, že se některé principy federální ústavy přenášely i na úrovně republikové či oblastní, které je ze zásady nevyžadovaly. Např. princip

⁷⁵⁹ VUKOVIĆ, Zdravko: *Od deformacija SDB do maspoka i liberalizma – Moji stenografski zapisi 1966–1972*. Beograd 1989, s. 153.

⁷⁶⁰ Tento fakt reflektoval známý popěvek *Oj Srbijo od tri dela, kad ćeš opet biti cela* (volně přeloženo Kdy se opět sjednotíš, Srbsko ze tří částí)

konsenzu, jenž byl stanoven pro nejvyšší úroveň federální, se začal v Srbsku uplatňovat i ve vztahu mezi autonomiemi a „užším“ Srbskem, ačkoliv republiková ústava tento pojem neznala. Podobně princip parity, který byl stanoven pouze pro některé federální funkce, byl využíván daleko šířeji. Marković na jedné ze schůzí v parlamentu SFRJ dokonce prohlásil, že „*více ústavy je stejně protiústavní jako méně ústavy!*“.⁷⁶¹

„Draža“ Marković, v té době předseda srbského prezidia a zároveň předseda ústavní komise, proto na počátku roku 1977 navrhl vytvořit stranickou a parlamentní skupinu, která by ústavní situaci v Srbsku, a zejména vztahy na relaci centrum – autonomní oblasti, podrobila důkladné analýze. Podstatou tehdejších představ vedoucích srbských politiků nebylo omezit konstitutivní postavení autonomií, ale dospět k tomu, aby na federální úrovni delegace autonomií a srbského centra vystupovaly jednotně. Tedy autonomie ano, nikoli však republiky, do jejichž rolí se autonomie pasovaly. S tímto postojem se podle D. Markoviće ztotožnil i hlavní tvůrce ústavy (jež proto bývala někdy nazývána také Kardeljovou ústavou) Edvard Kardelj, u něhož se část srbského vedení nejprve pokoušela sjednat nápravu. Kardelj zřejmě i na základě tohoto rozhovoru navštívil Kosovo, kde se zúčastnil jednání kosovského vedení. Upozornil je přitom, že nejen v Srbsku se na kosovskou politickou aktivitu pohlíží tak, že ve skutečnosti požaduje republiku a vydělení se z SRS, a pokáral, že jejich jednání tyto domněnky pouze potvrzuje.⁷⁶² To bylo zřejmě také jediné, co mohl udělat, neboť ani on, ani federální vedení již v té době nemělo dostatečnou ingerenci k tomu, aby mohlo případně navrhnout a zejména prosadit např. novelizace ústavy bez souhlasu ostatních republik a autonomií. A ty by samozřejmě samy na změny omezující jejich „nezávislost“ na Srbsku nikdy dobrovolně nepřistoupily.

Dragoljub Marković nakonec jako prezident zřejmě sám, bez větších konzultací,⁷⁶³ sestavil pracovní skupinu, která měla zkoumat „*otázky ústavního konstituování Republiky se zvláštním přihlédnutím k realizaci funkcí v zájmu Republiky jako celku*“. Výsledkem její práce byl materiál shrnující připomínky k ústavním principům, jež zaznívaly v jednotlivých základních organizacích SKS a na jiných grémiích. Srbské prezídium dalo úkol také autonomiím, aby vytvořily ze svého hlediska podobný materiál a stanoviska autonomií a „užšího Srbska“ tak mohla být navzájem konfrontována. Na základě toho se mělo dojít k nějakému novému, uspokojivějšímu konsenzu. Elity autonomií ovšem materiál

⁷⁶¹ MIHAJLOVIĆ, Branka: *Diskontinuitet*. Rozhovor s Dragoslavem Markovićem, RFE 27. února 2008.

⁷⁶² AS, fond SKS-CK, 1976-1978, kart. 214, Predsedništvo CK SKS, Sastanci koordinacionog tela. Složka Neautorizovane magnetofonske beleške sa proširene sednice koordinacionog tela Predsedništva CK SKS. Beograd 30. 6. i 11. – 12. 7. 1977, diskusní příspěvek Mahmuta Bakallioho, s. 4/3.

⁷⁶³ Na zasedání koordinační skupiny predsednictva SKS tehdejší člen srbského prezidia Živan Vasiljević (1920–2007) poukázal na to, že skupinu sestavoval Marković sám. Kdyby prý se s někým konzultoval, nemusela od počátku vyvolávat averzi, neboť členy komise měli být lidé „*známi svými zatvrzelými postoji*“. Uváděl přitom, že v srbském prezídium se o hotovém materiálu nediskutovalo, zato jej měl k dispozici E. Kardelj! Viz AS, fond SKS-CK, 1976–1978, kart. 214, Predsedništvo CK SKS, Sastanci koordinacionog tela. Složka Neautorizovane magnetofonske beleške sa proširene sednice koordinacionog tela Predsedništva CK SKS. Beograd 30. 6. i 11. – 12. 7. 1977, s.17/6.

nepřipravily a ani na něm nezačaly pracovat, evidentně přitom jednající v duchu výše řečeného a nepovažující nařízení srbského prezidia za pro sebe závazné. Sestavena tedy byla dokumentace pouze „republiková“, resp. užšího Srbska, již pak mohly autonomie o to snáze kritizovat. Informace, zprávy a další materiály, které vznikly z této široké diskuse, byly shromážděny do dokumentu, nazvaného později podle barvy jeho desek *Plava knjiga* (Modrá kniha).⁷⁶⁴ Skutečný název dokumentu zněl *Socijalistička republika Srbija i autonomne pokrajine u njenom sastavu. Ustavni položaj i praksa* (Socialistická republika Srbsko a autonomní oblasti v jejím rámci. Ústavní postavení a praxe). Byly v něm uvedeny všechny příklady, které jeho sestavovatelé ve vztazích mezi Srbskem a autonomními oblastmi považovali za problematické. Nejzásadnějším připomínkou autorů Modré knihy bylo tvrzení, že Srbsko bylo ústavou rozděleno na tři zvláštní politické, právní i hospodářské entity, s vlastním parlamentem, prezidiem, vládou a nejvyšším soudem, díky čemuž nebylo v podstatě možné přijmout a praktikovat zákony, které by platily pro celou republiku. Dále pak byla kritizována asymetrie mezi strukturou a funkcemi republikových orgánů (parlament, prezidium aj.), v nichž zasedali zástupci autonomních oblastí i z „užšího Srbska“. Tyto orgány měly, v teoretické rovině, pravomoci vynášet rozhodnutí závazná pro celou republiku, prakticky však mohla být uplatňována pouze v Srbsku bez autonomií. Jinými slovy, zástupci autonomií se účastnili řízení „užšího Srbska“, zatímco představitelé republikových orgánů se nemohli účastnit rozhodovacích procesů v autonomiích. Zvláště se v této souvislosti zdůrazňovala otázka zahraniční politiky s tím, že na jedné straně delegáti z autonomií mají možnost pracovat ve všech relevantních republikových orgánech zabývajících se vztahy se zahraničím, zatímco do vztahů mezi Vojvodinou a Maďarskem či Kosovem a Albánií republika v podstatě nemohla zasahovat, a ani s nimi nebyla seznámena. Sestavovatelé *Modré knihy* upozorňovali také na „těžkosti“ s autonomiemi na federální scéně, kde oblastní delegace vystupovaly naprosto samostatně, nezávisle na srbských republikových orgánech.

Dokument zabývající se aplikací ústavních principů v praxi neobsahoval nic, co by mohlo být označeno jako radikální kritika stávající a ústavou prosazované koncepce národnostní politiky, a už vůbec ne něco, co by připomínalo kritická vystoupení D. Čosiće a J. Marjanoviće v roce 1968. S výjimkou závě-

⁷⁶⁴ Jovan BAZIĆ ve své práci *Srpsko pitanje* (Beograd 2003, s. 157, pozn. 92) uvádí název Modré knihy jako *Materijali proistekli iz rasprava o ustavnom položaju Socijalističke Republike Srbije i socijalističkih autonomnih pokrajina* (Materiály pocházející z rozprav o ústavním postavení Socialistické republiky Srbsko a socialistických autonomních oblastí), s tím, že dokument byl předmětem rozpravy na zasedání předsednictva ÚV SKS 26. prosince 1977 a zároveň byl předán pouze některým členům ÚV jako podklad pro jednání 12. zasedání ÚV SKS následujícího dne. Jedná se ovšem o omyl. V té době již byla Modrá kniha dávno odložena ad acta a skartována. Materiál, který se projednával na těchto schůzích, byl nazván ještě složitěji – *Informacija o razgovorima u organima SK Srbije o nekim aktuelnim idejno-političkim pitanjima ustavnog položaja SR Srbije i socijalističkih autonomnih pokrajina i sprovođenje politike Saveza komunista u daljem razvoju međunacionalnih odnosa* (Informace o rozhovorech v orgánech SKS o některých aktuálních ideově-politických otázkách ústavního postavení SRS a socialistických autonomních oblastí a realizaci politiky SK na dalším rozvoji mezinárodnostních vztahů) a byl výsledkem jednání na všech úrovních SKS, která byla zahájena právě až po odmítnutí *Modré knihy*.

rečného pasu o tom, že se v důsledku stávajícího rozdělení Srbska na tři části naskytá otázka, realizuje-li srbský národ v rámci jugoslávské federace (spočívající na principu sebeurčení národů) rovnoprávně s ostatními jugoslávskými národy své historické právo na národní stát, se dokument poměrně důsledně vyhýbal i jakýmkoli zmínkám o srbském národě.

Prezidium svůj materiál zakončilo v dubnu 1977, kdy jej také zaslalo k prostudování nejvyšším grémiím v republice a autonomiích. Jakkoli materiál vznikl z iniciativy srbského prezidia, projednáván musel být v důsledku vedoucí role KS na rozšířeném zasedání koordinační skupiny předsednictva SKS (v němž z podstaty věci zasedal i předseda prezidia a další členové republikového vedení), které se konalo 30. června, a vzhledem k velmi rozsáhlé diskusi muselo být znovu svoláno na 11. a 12. června. Jednání řídil nový předseda ÚV SKS Tihomir Vlaškalić,⁷⁶⁵ jenž na toto místo nastoupil po pádu „liberálního“ komunistického vedení Marka Nikeziće v říjnu 1972. Rozprava o materiálu byla velmi bouřlivá a lze v ní vysledovat tři názorové proudy: decentralizační, zastupovaný samozřejmě většinou delegátů z autonomií a některými srbskými komunisty v čele s Milošem Minićem, etatistický, představovaný většinou členů z „užšího Srbska“ a zcela ojedinelý „federalizační“, jež nastínil Ivan Stambolić.

Ze srbského hlediska naprosto revoluční myšlenku uvedl hned na počátku diskuse Ivan Stambolić, na tehdejší poměry v komunistickém aparátu mladý, jednačtyřicetiletý tajemník výkonného výboru ÚV SKS. Zeptal se totiž, zda by nebylo nejlepší Srbsko „federalizovat“, tedy konstituovat „užší Srbsko“ jako zvláštní politickou jednotku (jíž de facto bylo) a vytvořit republiku jako společenství autonomních oblastí a „užšího Srbska“, aby tak „*politické orgány společně dohadovaly politiku, již by pak výkonné orgány ve třech oblastech realizovaly*“.⁷⁶⁶ K této myšlence se ovšem v průběhu diskuse nikdo nepřipojil a ani v dalších letech se ji nikdo, včetně samotného Stamboliće, nepokusil oprášit, byť to byla mimořádně zajímavá cesta ke kompromisnímu řešení. Je proto docela možné, že tak Stambolić učinil zejména proto, aby zmírnil negativní dojem, jež práce komise srbského prezidia vyvolala. Návrh Stamboliće každopádně ukazuje jako konciliantního politika, což prokázal i v pozdějším období, který rozhod-

⁷⁶⁵ Politicky nevýrazný Tihomir Vlaškalić (1923) se dostal na místo předsedy srbského ÚV zcela nečekaně po pádu Marka Nikeziće, v podstatě jako *homo novus*. Do funkce jej navrhli Petr Stambolić a Dragoslav Marković, zřejmě proto, jak se domnívá ve svých pamětech další z významných srbských komunistických představitelů Dragi Stamenković, aby jej jakožto slabého předsedu mohli zákulisně ovlivňovat a skrze něj prosazovat svoje vize. Zpočátku se proti jeho jmenování objevil i odpor, protože šlo o „kádr“, který vstoupil do strany až v roce 1945 a do ÚV se dostal na stejném zasedání v roce 1968, na němž byl Marko Nikezić zvolen jeho předsedou. Vlaškalić byl jinak profesorem ekonomie na Právnické fakultě Bělehradské univerzity. Paradoxně se stal nejdéle působícím předsedou v historii SKS (26. října 1972 – květen 1982). Viz např. STAMENKOVIĆ, Dragi: *Ostavka Marka i Latinke*. Večernje novosti 16. ledna 2003. Také ANTIC, Zdenko: *Top serbian Leadership reshuffled*. Radio Free Europe Research, 31 October 1972. <http://www.osaarchivum.org/files/holdings/300/8/3/text/80-3-158.shtml> (přístup 7. listopadu 2010).

⁷⁶⁶ AS, fond SKS-CK, 1976–1978, kart. 214, Predsedništvo CK SKS, sastanci koordinacionog tela. Složka Neautorizovane magnetofonske beleške sa proširene sednice koordinacionog tela Predsedništva CK SKS. Beograd 30. 6. i 11. – 12. 7. 1977, s. 2/7.

ně neprosazoval nekriticky srbský centralizační model, z čehož bývá občas v literatuře obviňován.

Pocity srbských komunistů z „užšího Srbska“ vyjádřil v diskusi Mirko Popović sugestivní otázkou, je-li předseda ÚV SKS předsedou strany v celé republice, nebo jen v „úzkém Srbsku“. Poukazoval na to, že srbští komunisté jsou do ÚV zvoleni celým SKS, ale v praxi to vypadá tak, že zastupují pouze „úzké Srbsko“. „*Necítím se někdy v naší republice rovnoprávný*“, zazněl v jeho příspěvku typický osten nerovnosti, jež srbské komunisty pronásledoval „...*když mne kandidují na funkci na úrovni federace, pak se o kandidatuře vyjadřují všechna vedení v SRS. Když je kandidován někdo z autonomií, nemám možnost se k tomu vyjádřit...*“.⁷⁶⁷ Podobně hovořil i předseda srbské vlády Dušan Čkrebić,⁷⁶⁸ jenž jako příklad uváděl, že se jak na federální úrovni, tak i při republikových jednáních v různých materiálech vždy hovoří o třech částech republiky a ztrácí se tak identita SRS jako celku.⁷⁶⁹

Decentralizační proud v diskusi představil jako první předseda OV SK Vojvodiny Dušan Alimpić, jenž napadl už samotný cíl práce, tedy snahu o jednotu všech tří částí republiky, s tím, že ani jedna z ústav neposkytuje pro takovou snahu oporu. Jednota Srbska pro něj byla z hlediska „samosprávných“ principů zcela zbytečným pojmem.⁷⁷⁰ Mahmut Bakalli, předseda kosovských komunistů, podobně jako po něm i Ali Shukrija, člen předsednictva ÚV SKJ za Kosovo, v diskusi nejprve neopomenuli zdůraznit, že s novou ústavou je v autonomii údajně viditelný proces posilování důvěry mezi místními národnostmi. Shukrija dokonce tvrdil, že v poválečném období nepamatuje takový stupeň důvěry a jednoty mezi Albánci, Srby, Turky, Černohorci a dalšími národnostmi na Kosovu jako v „poustavní“ době!⁷⁷¹ Tím si připravili cestu k ostré kritice materiálu, který podle myšlení kosovského vedení nemohl být základem dalšího rozvoje vztahů v SRS, neboť by se tak pouze posilovaly „centralisticko-byrokratické“ síly a zároveň ovšem také separatistické tendence, čímž by spíše došlo k rozbití jednoty jak SKS, tak SRS. Všichni prý, dramatizoval Ali Shukrija, kdo si knihu prostudovali, Srbové, Albánci i Turci, odmítli její obraz skutečnosti jako nepřijatelný, etatistický, jako něco, co ohrožuje a zraňuje vše dosud vytvořené, jako nebezpečí, že se tím otevře nějaká strašná, nová, doposud neexistující rána.⁷⁷² Xhavit Nimani, v té době předseda kosovského prezidia (kosovský prezident), obsah knihy hodnotil jako „*otevřenou centralistickou kon-*

⁷⁶⁷ Tamtéž, s. 3/8

⁷⁶⁸ Dušan Čkrebić (1927), poté, co dlouho působil ve funkcích v jugoslávské národní frontě (SSRN), se v roce 1974 stal předsedou srbské vlády, v roce 1982 pak předsedou ÚV SKS a od roku 1984 stál v čele srbského prezidia. Na VIII. zasedání ÚV SKS v roce 1987 přistoupil k proudu Slobodana Miloševiče. Zastupoval poté Srbsko v předsednictvu ÚV SKJ.

⁷⁶⁹ AS, fond SKS-CK, 1976–1978, kart. 214, Predsedništvo CK SKS, sastanci koordinacionog tela. Složka Neautorizovane magnetofonske beleške sa proširene sednice koordinacionog tela Predsedništva CK SKS. Beograd 30. 6. i 11. – 12. 7. 1977, s. 4/13.

⁷⁷⁰ Tamtéž, s. 2/11.

⁷⁷¹ Tamtéž, s. 8/13.

⁷⁷² Tamtéž, s. 9/2.

cepici“, protože problém jednoty republiky je v ní nazírán prizmatem „státních funkcí“ a nikoli „*skrze samosprávnou souvztažnost organizací a dalších subjektů...*“. Koncept samosprávnosti, jakkoli těžce uchopitelný, se tak stal jedním z hlavních důvodů odmítnutí závěrů knihy. Samosprávnost měla být podle kritiků *Modré knihy* tím, čím bude jednota republiky zajištěna nejlépe.⁷⁷³ Viděli jsme však, a ještě uvidíme, že např. pokusy o propojování „samosprávných organizací sdružené práce“ (což v jugoslávské komunistické terminologii není nic jiného než kooperace podniků) mezi Kosovem a republikami v podstatě krachovaly, popř. se potýkaly s jen těžko překonatelnými překážkami. V jiných oblastech, a tím méně v politické, na Kosovu „samosprávnost“ nefungovala vůbec.

Mahmut Bakalli neopomněl zdůraznit, že kosovské vedení poté, co je při své návštěvě kritizoval E. Kardelj, odvrhlo všechny „*separatistické tendence usilující o vytvoření nějakých útvarů mimo SRS*“. Podobně je proto nutno odvrhnout centralisticko-byrokratické etatistické tendence, vyplývající z materiálu pracovní skupiny srbského prezidia.⁷⁷⁴ V tomto smyslu se k němu přidal i Nimanji, jež potvrzoval, že na Kosovu nesměřují k vydělování z rámce SRS, protože „*ústavní řešení... zajišťují plnou národnostní rovnoprávnost (kosovských Albánců – pozn. V. Š.)...*“.⁷⁷⁵ O tom, na kolik bylo „odvržení separatistických tendencí“ kosovského vedení upřímné, lze samozřejmě diskutovat. Z historického hlediska je však přiznání, že tendence po republice v kosovském vedení, nebo alespoň v jeho části, i po vyhlášení ústavy v roce 1974 existovaly, velmi důležité.

Miloš Minić, v té době jugoslávský ministr zahraničí, jenž měl ze všech srbských politiků nejbližší k J. Brozu Titovi a byl často označován za jeho důvěrného přítele, se přidal na stranu „decentralizační“.⁷⁷⁶ Podívoval se nad tím, že v jednom ze závěrů materiálu se hovoří o tom, že praxí nových ústavních principů je zpochybněna existence republiky jako takové a její rovnoprávné postavení ve Federaci jakožto státu srbského národa, aniž by přitom byly zmíněny národnosti v republice žijící. Materiál proto podle něj napadá samotné ústavní principy. Takto traktované řešení ústavních problémů, tvrdil Minić, jako vždy důsledný „bojovník“ proti nacionalismu (i jako jeden z těch členů srbského vedení, kteří byli ochotni Republiku Kosovo bez větších překážek uznat), by pouze poskytl „*munici velkosrbskému nacionalismu, nositelům tendence byrokratického centralismu, etatismu a technokratismu...*“!⁷⁷⁷

Poté, co byl materiál kritizován ze všech stran, si i Mirko Popović, který se ještě na počátku diskuse cítil „nerovnoprávný“, připadal naopak deprimovaný

⁷⁷³ Tamtéž, s. 12/14.

⁷⁷⁴ Tamtéž, s. 4/3–4/4.

⁷⁷⁵ Tamtéž, s. 12/10.

⁷⁷⁶ „Zradu“ Miniće označil D. Marković ve svém deníku jako „*strašnou a černou*“ (viz MARKOVIĆ, D.: *Život i politika I, II*. Beograd 1987, 1988, zápis z 30. června 1977) a nebyla mu zapomenuta. Brzy po Titově smrti byl Minić politicky marginalizován.

⁷⁷⁷ AS, fond SKS-CK, 1976–1978, kart. 214, Predsedništvo CK SKS, sastanci koordinacionog tela. Složka Neautorizovane magnetofonske beleške sa proširene sednice koordinacionog tela Predsedništva CK SKS. Beograd 30. 6. i 11. – 12. 7. 1977, s. 6/2.

závěrem knihy, jenž otevíral otázku, je-li srbský národ rovnoprávný s ostatními jugoslávskými národy a realizuje-li své historické právo na národní stát v rámci jugoslávské federace, spočívající na principu národního sebeurčení. Tento závěr dokonce srovnal s tezemi, s nimiž v té době operoval Dobrica Ćosić a kruh národovecké inteligence kolem něj. Závěrečný pasus nepřímě označil jako nacionalistický, neboť všichni jugoslávští nacionalisté podle něj nastolují otázky rovnoprávnosti. „*Všechny nacionalismy se živí tím, že právě jejich národ je podřízen nějakému jinému.*“ Na tuto znepokojivou tezi proto nelze v SKS přistoupit.⁷⁷⁸ V tom s ním byl zajedno Xhavit Nimani, podle něhož by uplatnění materiálů přispělo k posílení centralismu, byrokratismu a nacionalismu, a to nejen na úrovni republiky a autonomií, ale v celé zemi“.⁷⁷⁹ V tom, že by důsledné prosazování srbského centralizačního konceptu mohlo ohrozit celou zemi, se nemýlil. Stalo se tak však až o deset lete později...

Knihu se pokoušeli hájit její sestavitelé, ale pod vlivem velkého tlaku a často až diskvalifikujících hodnocení tak nečinili ani důrazně, ani přesvědčivě. Předseda bělehradských komunistů Djordje Lazić tvrdil, že kniha přece jenom dosáhla určitého cíle, a svým způsobem obvinil z oportunistu ty ze srbského vedení, kteří se k ní stavěli odmítavě. Prohlásil, že bez ohledu na způsob, jakým to kniha učinila, „*registrovala problémy, na něž máme všichni podobné názory a o nichž se domníváme, že je zapotřebí je řešit.*“⁷⁸⁰ Dragoljub Marković knihu obhajoval tak, že problematiku vztahu republiky a autonomií oceňuje výlučně ze státoprávního aspektu a nevytváří nějaká politická hodnocení a postoje. Měla podle něj za cíl být pouze podkladem k diskusi o srbských státoprávních otázkách na adekvátní úrovni. Odmítl její ideologicko-politickou diskvalifikaci, s tím, že se o ní zatím nikde nejednalo a jde vlastně pouze o podklad k širší diskusi.

Již v průběhu rozpravy se objevilo několik hlasů, které navrhovaly, že je celou záležitost nutno smést se stolu. Jako první s takovým názorem ještě v počátcích diskuse vystoupil Petr Stambolić, jenž v některých pracích bývá neprávem označován za jednoho z iniciátorů knihy a obviňován ze srbského centralismu.⁷⁸¹ Jako zkušený politik, který od padesátých let působil prakticky výhradně ve vysokých federálních funkcích, viděl neudržitelnost materiálu. V jeho prostém odmítnutí nejspíš spatřoval politickou cestu nejmenšího odporu, bez skandálu na federální úrovni a především bez personálních excesů. Východiska, na nichž se materiál zakládal, navrhoval odmítnout také Xhavit Nimani, podobně i Dobrivoje Vidić „Baja“,⁷⁸² podle nějž měla být kniha jako podklad pro další jednání okamžitě zamítnuta, neboť by v širších grémiích komplikovala vztahy a kazila atmosféru. Materiál měl být i „fyzicky“ odebrán z archivů těch institucí a

⁷⁷⁸ Tamtéž, s. 16/8.

⁷⁷⁹ Tamtéž, s. 12/14.

⁷⁸⁰ Tamtéž, s. 11/4.

⁷⁸¹ Např. JOVIĆ, D.: *Jugoslavija – država koje je odumrla*, s. 260.

⁷⁸² Dobrivoje Vidić zvaný Baja (1918–1992), srbský komunistický funkcionář a jugoslávský diplomat (mj. velvyslanec v SSSR, ve Velké Británii a šéf jugoslávské mise v OSN), v letech 1978–1982 srbský prezident.

jednotlivců, kteří jej již dostali, aby se tak nestal předmětem dalších „nežádoucích“ rozprav.⁷⁸³

Závěry diskuse nakonec zformoval předseda SKS Tihomir Vlaškalić: Kniha podle nich nemůže sloužit jako základ pro diskusi o zkušenostech, výsledcích, problémech a směrech rozvoje ústavního systému v SRS. Zprvčé proto, že je jednostranná a nezahrnuje celou složitost vztahů v republice, zadruhé proto, že její přístup, některé postoje a závěry nejsou v souladu s ústavou.⁷⁸⁴

Modrá kniha tedy nebyla stažena a zničena na Titův příkaz či doporučení, nebyla ani označena za Bibli srbského nacionalismu, což by, s ohledem na prezidentské postavení jejího iniciátora, vyvolalo skandál, a už vůbec ne kosovským vedením, (které v celé „odsuzovací“ mašinérii hrálo spíše upozaděnou roli), jak se ve stávající odborné literatuře poměrně běžně tvrdí.⁷⁸⁵ Stalo se tak na základě usnesení rozšířené koordinační skupiny předsednictva ÚV SKS! Vyskytly se sice i názory (zejména Momira Dugaliće⁷⁸⁶), že záležitost nelze jen tak jednoduše smést ze stolu, že je z ní zapotřebí vyvodit důsledky přinejmenším v tom, že autoři knihy musí provést účinnou sebekritiku, v opačném případě pak být potrestáni, zůstaly však ojedinělé a nerealizované.⁷⁸⁷ Celé jednání se navíc odehrávalo za hermeticky zavřenými dveřmi, takže o jeho výsledku se nedozvěděla ani velká většina členů ÚV SKS. Samotnému jednání koordinačního výboru bylo přítomno pouze dvacet pět členů nejužšího vedení a zástupců SKS v ÚV SKJ!⁷⁸⁸ Loyální v tom zůstali i zástupci autonomií – Mahmut Bakalli, šéf kosovských komunistů, v diskusi neopomněl zdůraznit, že s materiálem seznámili pouze osm členů nejvyššího kosovského vedení a kosovské zástupce ve federaci a ÚV SKJ.

Předsednictvo ÚV SKS přijalo usnesení koordinační skupiny až na svém zasedání 10. a 11. listopadu,⁷⁸⁹ odmítali však něco, co většina jeho členů ani nečetla. Široká veřejnost se tak o existenci *Modré knihy* dozvěděla v podstatě až v polovině 80. let 20. století! Materiál však koloval v několika „neodebraných“ výtiscích jako „disidentské čtivo“, zatímco v rámci ÚV SKS byl zamítnut tak

⁷⁸³ AS, fond SKS-CK, 1976–1978, kart. 214, Predsedništvo CK SKS, Sastanci koordinacionog tela. Složka Neautorizovane magnetofonske beleške sa proširene sednice koordinacionog tela Predsedništva CK SKS. Beograd 30. 6. i 11. – 12. 7. 1977, s. 12/14.

⁷⁸⁴ Tamtéž, s. 19/11.

⁷⁸⁵ Např. jinak ve všech směrech velmi zásadní publikace Dejana JOVIĆE *Jugoslavija – država koje je odumrla*, s. 260n.

⁷⁸⁶ Momčilo „Momo“ Dugalić (1918), generálplukovník JLA, v té době člen předsednictva ÚV SKS.

⁷⁸⁷ AS, fond SKS-CK, 1976–1978, kart. 214, Predsedništvo CK SKS, Sastanci koordinacionog tela. Složka Neautorizovane magnetofonske beleške sa proširene sednice koordinacionog tela Predsedništva CK SKS. Beograd 30. 6. i 11. – 12. 7. 1977, s. 15/2.

⁷⁸⁸ Byli to Tihomir Vlaškalić, Dragoslav Marković, Ivan Stambolić, Dušan Alimpić, Mirko Popović, Mahmut Bakalli, Dušan Čkrebić, Stevan Doronjski, Petar Stambolić, Miloš Minić, Ilijaz Kurteshi, Dušan Gligorijević, Ali Shukrija, Dušan Ristić, Kolë Shiroka, Djordje Lazić, Radovan Vlajković, Xhavit Nimani, Dobrivoje Vidić, Momčilo Dugalić, Dobrivoje Bošković, Živan Vasiljević, Dušan Petrović, Dušan Popović a Vilmoš Molnar. Viz AS, fond SKS-CK, 1977, kart. 193, Centralni komitet Saveza komunista Srbije, sednice 10–12, V. díl, složka Materijali sa 12. sednice CK SKS (27. prosince 1977), dokument *Informacija o razgovorima u organima SK Srbije o nekim aktuelnim idejno-političkim pitanjima ustavnog položaja SR Srbije i socijalističkih autonomnih pokrajina i sprovođenju politike SK u daljem razvoju medjunacionalnih odnosa*, s. 5.

⁷⁸⁹ Tamtéž, s. 6.

dokonale, že se, zřejmě v důsledku uplatnění Vidićova návrhu o jeho fyzickém zničení, nedochoval ani v archivu ÚV SKS.⁷⁹⁰

Tito samozřejmě o celé akci informován byl,⁷⁹¹ stanovil tak ostatně i jeden ze závěrů zasedání koordinační skupiny. Dvacátého sedmého července jej navštívili Tihomir Vlaškalić, Dušan Alimpić a Mahmut Bakalli, tedy předsedové jak autonomních, tak celorepublikové stranické organizace a seznámili jej s výsledky jednání. Zápis z tohoto jednání, plný klišé, konstatuje, že Tito „s radostí“ přijal zprávu o tom, jak „elegantně“ byla záležitost vyřešena a prohlásil, že SRS je „skutečně složitý a komplikovaný organismus“ a je proto zapotřebí „pečlivě a odpovědně pracovat na aplikaci ústavy a budování jednoty“.⁷⁹² Těmito frázemi byla celá kauza *Modré knihy* definitivně uzavřena.

Jednání o *Modré knize* také přesvědčivě ukazuje, jak fungoval proces informování v rámci komunistické organizace: *Modrou knihu* si přečetlo a zamítlo ani ne celé předsednictvo SKS. Předsednictvo se pak celého půl roku scházelo na uzavřených zasedáních a jeho skupina vypracovávala náhradní materiál o ústavních problémech SRS. Celý ústřední výbor SKS byl o bouřlivých událostech minulého půl roku informován až na svém 12. zasedání 27. prosince 1977! Referující T. Vlaškalić se na něm o *Modré knize* zmínil pouze v jedné větě, v níž oznámil, že „některé z palčivých otázek“ rozebíral materiál pracovní skupiny srbského prezidia, jehož závěry i východiska ale nebyly shledány jako vhodné pro další použití. Proto se v období od 27. května do 5. prosince 1977 uskutečnilo několik uzavřených zasedání předsednictva ÚV SKS a jeho koordinační skupiny, na nichž se problémy ústavního postavení Srbska „dále konzultovaly“ a pro ten účel založená nová pracovní skupina v čele s Ivanem Stambolićem (na zasedání předsednictva ÚV SKS 15. července) vytvořila materiál, jež předsednictvo přijalo 5. prosince 1977. Teprve se závěry tohoto materiálu se 12. schůze ÚV SKS mohla seznámit. Řadovému členu ÚV, o prostých členech strany ani nemluvě, se tak sice dostalo informace, že nebyl přijat nějaký materiál, vzhledem k tomu však, že přitom nedošlo k žádným čistkám ani stranickým trestům, o celou věc neměl proč se dále zajímat. Zmíněná půlroční jednání byla shrnuta do dvou nových materiálů.⁷⁹³ Oba byly, na rozdíl od *Modré knihy*, frázovité,

⁷⁹⁰ V archivu je sice řada jiných „modrých knih“, neboť barva těchto desek byla dokumentátory ÚV SKS zřejmě velmi oblíbená, vždy však jde o jiné dokumenty a analýzy. Text *modré knihy* tak lze ve zkrácené verzi nalézt pouze v publikaci Mirka DJEKIĆE *Upotreba Srbije: optužbe i priznanja Draže Markovića* (Beograd 1990, s. 123–174), a pochází pravděpodobně ze soukromého archivu Dragoljuba Markoviće.

⁷⁹¹ MIHAJLOVIĆ, B.: *Diskontinuitet*. Rozhovor s Dragoslavem Markovićem, RFE 27. února 2008.

⁷⁹² AS, fond SKS-CK, 1977–1978, kart. 242, Izvršni komitet Predsedništva CK SKS – dokumentacija u vezi ustavnog položaja SRS a SAPK, přísně tajný materiál *Informacija o razgovorima kod predsednika Tita 27. jula 1977. godine*, s. 4.

⁷⁹³ Viz AS, fond SKS-CK, 1974–1978, kart. 271, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu, složka Informacije o aktuelnim događajima (1977), materiál *Informacija o razgovorima u organima SK Srbije o nekim aktuelnim idejno-političkim pitanjima ustavnog položaja SR Srbije i socijalističkih autonomnih pokrajina i sprovođenje politike Saveza komunista u daljem razvoju međunacionalnih odnosa*; AS, fond SKS-CK, 1977, kart. 193, CK Saveza komunista Srbije – sednice 10–12, V. díl. Materijali sa 12. sednice CK SKS, 27. prosince 1977, materiál *Izveštaj Radne grupe Predsedništva CK SK Srbije o nekim aktuelnim idejno-političkim pitanjima ustavnog položaja SR Srbije i socijalističkih autonomnih pokrajina i sprovođenje politike saveza komunista*.

konformní a v podstatě, s malými doporučeními, ponechávaly stávající systém nezměněn. Celou diskusi kolem *Modré knihy* zhodnotily tak, že vztahy mezi SKS a SK oblastí jsou statuty SKJ, SKS i SK autonomních oblastí dostatečně jasně regulovány a není zapotřebí na nich nic měnit! Na četné dotazy po tom, je-li člen ÚV zvolen jen za užší Srbsko, nebo za celou republiku, jež zaznívaly již na schůzi koordinační skupiny, materiál odpovídá, že výkonný výbor předsednictva ÚV SKS má ingerence na celém území republiky a musí být, tak jako doposud, sestaven i z členů oblastních výborů SK (tedy z autonomií), členové výkonných výborů z oblastních stranických organizací by pak měli daleko více pracovat i v rámci celorepublikového ÚV. Důležité úkoly by měl řešit výkonný výbor ÚV na společných zasedáních s oblastními výkonnými výbory. Materiál zároveň obsahuje zvláštní formulaci, že výkonné orgány SK oblastní jsou v širším smyslu zároveň i výkonnými orgány SKS, neboť se bezprostředně podílejí na realizaci politiky a postojů SKS a s výkonným výborem předsednictva ÚV SKS jsou sladovány průběžnou ideově-politickou aktivitu. Domyšleno do důsledků pak tato složitá formulace znamená, že by vlastně výkonné výbory autonomií mohly za určitých okolností i samy zasahovat do záležitostí celorepublikových, resp. užšího Srbska!

Materiál dále zdůrazňuje, že je třeba překonat pojetí a tendence, jež jednotu SK vidí v centralismu a ve vztazích nadřízenosti a podřízenosti, podobně však i ty, jež zdůrazňují „autonomictví“, tedy naprostou nedotknutelnost autonomií. Oba tyto principy jsou podle tohoto výkladu nacionalistické. Jak z toho ovšem ven, materiál neříká. Pouze doporučuje, že o poradách, jež s okresními tajemníky organizují oblastní výbory SK, by měly být informovány také centrální orgány, že by členové ÚV z autonomií měli být angažováni na práci na celém území republiky, aby se tak předešlo jejich partikularismu a že by se také oblastní výbory, kromě toho, že předkládají své kandidáty do ÚV, měly účastnit sestavování celé kandidátky. Oblastní výbory pak byly povinny informovat orgány SKS i SKJ o politických aktivitách v autonomiích, na tomto požadavku materiál trval důrazně.⁷⁹⁴ Z dokumentů, uložených v Archivu Srbska ve fondu SKS-CK, ale jednoznačně vyplývá, že z kosovských okresů takovéto informace posílali, a to jen velmi nepravidelně, prakticky pouze někteří tajemníci srbské národnosti.

V praxi tedy SKS i nadál fungoval tak, že členové ÚV z oblastí zcela využívali možností poskytovaných touto analýzou, tedy zasahovali svou prací na území celé republiky, ovlivňovali složení ÚV, v opačném směru však konzultace byly minimální a celý kolotoč kolem *Modré knihy* ve skutečnosti z hlediska té části srbské politické elity, která se snažila o „jednotu republiky“, vyzněl naprázdno.

Na úrovni federace nicméně od té doby docházelo kolem této otázky velice často k interním jednáním a při zasedání ÚV SKJ, jež reagovalo na jarní de-

⁷⁹⁴ AS, fond SKS-CK, 1977, kart. 193, materiál *Izveštaj Radne grupe Predsedništva CK SK Srbije...*, kapitola *Neka pitanja iz rada i funkcionisanja CK SKS i rukovodstva društveno-političkih organizacija u republici i pokrajinama*, s. 32–36.

monstrace na Kosovu v roce 1981, byl systém fungování vztahů mezi Srbskem a jeho autonomií opět veřejně kritizován. Srbské „etatistické“ názory při něm byly sledovány jako víceméně oprávněné, mechanismus vztahů ve federaci ale fungoval tak, že institucionální cestou již ústavu prakticky novelizovat nešlo. Se změnami k omezení vlastní samostatnosti by totiž musely souhlasit také autonomie, což v té době bylo iluzorní. Srbská ústava proto mohla být novelizována teprve v březnu 1989, po neinstitucionální „antibyrokratické revoluci“ Slobodana Miloševiče. Při ní se tehdejšímu předsedovi SKS podařilo odstranit „neposlušná“ vedení autonomií a přimět místní parlamenty k odhlasování změn, jimiž si pod sebou samy podřezaly větev. Tento krok, jenž autonomie prakticky zrušil, přestože jim ponechával jejich vnějšková práva, byl ovšem krokem, s nímž by ani ti největší kritici ústavy z roku 1974 z řad starého komunistického vedení nikdy nesouhlasili. Ti však v té době již v SKS buďto nebyli, nebo byli zcela marginalizováni. Srbská ústavní změna, k níž došlo v březnu 1989, pak vyvolala reakce, které další trvání Jugoslávie zcela zpochybnily, a na samotném Kosovu přivedla bouři, jež srbskou státnost v oblasti zcela odmítla.

Nacionalistické koncepty

Situace, v níž Srbsko „ztrácelo kontrolu“ nad autonomiemi a složitá jednání o fungování nového státního konceptu vyvolávaly nesouhlas zejména u ne-režimní srbské inteligence, která tuto skutečnost kritizovala z nacionalistických pozic.⁷⁹⁵ V diskusi na bělehradské právnické fakultě 18. března 1971 do ústavní novelizace tepal přední srbský filozof Mihailo Djurić, který své výhrady také publikoval ve dvou materiálech. Vysloužil si jimi dvouletý trest odnětí svobody (ve vězení strávil 9 měsíců). Při diskusi o ústavních dodatcích, pořádané v budově Svazu spisovatelů na Francouzské ul. č. 7 v Bělehradě, zazněla dokonce myšlenka, že Srbsko bez autonomních oblastí je rovno Nedićovu Srbsku za druhé světové války, a že tedy to, co se nepodařilo Nedićovi, podaří se pomocí ústavních dodatků v komunistické Jugoslávii. Poukazovalo se také na to, že „nacionalizace republik“ (v narážce na skutečnost, že dodatky hovořily o národních republikách) rozbíjí srbský národní prostor, neboť srbský národ je ve větší či menší míře zastoupen ve všech jugoslávských republikách.⁷⁹⁶ Kritika „nerovnoprávného“ postavení Srbska v rámci Jugoslávie a etatistických tendencí v jeho autonomiích, zejména na Kosovu, vedená z pozic blízkých nacionalismu, nebo spíše národovectví, zatížená značným resentimentem, již poté nikdy nepřestala.

⁷⁹⁵ V Srbsku v té době ovšem nepůsobila pouze nacionalisticky zaměřená opozice. Daleko známější byla např. liberální intelektuální skupina filozoficko-sociologického zaměření, shromážděná kolem jugoslávského časopisu *Praxis*, vycházejícího v Záhřebu (nejznámější disident z nich byl Mihailo Marković, dále např. Ljubomir Tadić, Dragoljub Mićunović, Veljko Korač, Zagorka Golubovićová, Nebojša Popov aj.). Mnozí z nich se naopak v pozdějších letech stali důslednými kritiky nacionalistických konceptů srbské politiky.

⁷⁹⁶ Viz AS, fond SKS-CK, 1977–1978, kart. 242, Izvršni komitet Predsedništva CK SKS – dokumentacija u vezi ustavnog položaja SRS a SAPK, materiál *Savez komunista Srbije u borbi protiv nacionalizma i ostalih opozicionih pojava i tendencija*, s. 26.

Byla pro ni typická politická hesla o nejednotě Srbů, ve smyslu rozdělení jejich národního korpusu do několika republik a obou autonomií či přeháněné poukazování na snahy autonomií dovést svůj status k plné státnosti (což ale, jak jsme viděli, z jiných pozic kritizovala i SKS). Resentiment se projevoval v tezi o podceňování role Srbska při vytváření Jugoslávie a v tezi o zvláštním postavení, které by kvůli tomu Srbsko mělo mít, či v (oprávněných) stížnostech na zanedbávání tradic srbského národa a jeho historických osobností.⁷⁹⁷ Kritické texty se objevovaly v *Literárních novinách* (Književne novine), které se od druhé půle 70. let stávaly baštou srbského národoveckého myšlení. Články, které vyvolávaly reakci oficiálních srbských komunistických orgánů, v nich však tu a tam vycházely již od počátků jednání o ústavních novelizacích na konci 60. let.⁷⁹⁸ Materiály, zatížené „nekonformním“ postojem k problematice srbských autonomií, vycházely také v dalším literárním časopise *Literární slovo* (Književna reč). Velkou a pro vládnoucí garnituru nepřijemnou událostí bylo přijetí Dobrici Čosiće do SANU (která se stále více stávala baštou národoveckého myšlení) v roce 1978 a jeho přijímací přednáška, proslovená při té příležitosti. V ní dal průchod svému resentimentnímu pojetí srbské historie, když mj. vyjádřil, že v Evropě 20. století nežije jiný národ, který by byl tak zatížen historií, a který by přinesl takové oběti za osvobození a pokrok, jako národ srbský: V průběhu jednoho století Srbové přežili první světovou válku a fašistickou a ustašovskou genocidu, během nichž byl, díky nesmírným fyzickým ztrátám, národ doveden na samou hranici fyzického přežití. „*Jaký jsme to lid, jaký jsme to národ,*“ horoval spisovatel, „*když ve válce tak lehce umíráme za svobodu, již poté v míru ztrácíme!*“⁷⁹⁹

Problémy vzrůstajícího nacionalismu se zabývalo samozřejmě množství komunistických grémií. Byť však byli někteří intelektuálové velmi britcí ve svých kritikách panujícího řádu, vládnoucí elita na tuto kritiku již v 70. letech reagovala spíše blahosklonně a pouze v nejkřiklavějších případech se uchýlovala k represí, jež v Srbsku po roce 1981 v podstatě ustala. Skutečnost, že ke všem těmto projevům mohlo docházet v míře, která zasluhovala pozornost nejvyšších míst, ovšem zároveň svědčí o tom, že i po pádu komunistického vedení Marka Nikeziće – tzv. srbských liberálů, (kteří ovšem právě k nacionalistickým projevům liberalitu neprojevovali), byla srbská komunistická scéna poměrně benevolentní a rozhodně ideově nekontrolovala všechna média, a vůbec již ne vysokoškolská a akademická pracoviště.

⁷⁹⁷ AS, fond SKS-CK, 1978–1981, kart. 364, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu – informativni bilteni. II. díl, složka Informativni bilteni CK SKS, 1978, č. 1–9. JOVIĆEVIĆ, Vladimir (člen výkonného výboru predsednictva ÚV SKS): *Neposredni zadaci Saveza komunista Srbije u borbi protiv nacionalističkih pojava. Uvodna reč.* In: Informativni bilten 3/1978, s. 3.

⁷⁹⁸ AS, fond SKS-CK, 1966–1972, kart. 151. Komisija CK SKS za informisanje i propagandu. VII. díl, složka Analitičko odelenje CK SKS, materiál *Izbor stavova o međunacionalnim odnosima i nacionalizmu* (červen 1972), referát Petra STAMBOLIĆE na VI. kongresu SKS nazvaný *Izveštaj o radu CK SKS između V i VI kongresa*, s. 24.

⁷⁹⁹ ČOSIĆ, Dobrica: *Stvarno i moguće: članci i ogledi.* Rijeka 1982, s. 126–131.

Projevům „*velkosrbského nacionalismu, albánského iredentismu a maďarského tradicionalismu*“, jak zněla epiteta constans, spojovaná komunistickými ideologií s projevy nacionalismu jednotlivých jugoslávských národů, se věnovalo zasedání předsednictva ÚV SKS 26. prosince 1977. Analytický materiál, který z tohoto jednání vyšel, na poměry neobyčejně konkrétní a otevřený, upozorňuje na některé jevy, které byly typické pro celé následující období až do rozpadu Jugoslávie, a mají tak obecnější význam. Svědčí mj. o tom, že kritické myšlení v řadách jugoslávských komunistických analytiků bylo ve srovnání s vývodů ideologických grémií zemí reálného socialismu skutečně na úrovni. Materiál upozorňuje na to, že nacionalisté glorifikují kulturní národní symboly a tím kulturu tlačí do provincialismu, národovectví, k pocitům spokojenosti se sebou samou a k sebelásce. Pro kulturu svého národa mají ve všem zvláštní kritéria, zvláštní hodnotové systémy a pochopitelně také hodně zaujatosti, jež omezuje a někdy označuje jako zrádcové jakékoli kritické hodnocení díla, zabývajícího se národními atributy. Proto nacionalisté nevidí v multikulturním a multinárodním státě šanci k povznesení národní kultury, ale naopak k vyvolávání národnostních antagonismů. Analytici ÚV obzvláště zdůrazňovali nebezpečnost dvou postulátů srbského nacionalismu: hesla „*Srbsko je rozbité* (na tři části – pozn. V. Š.), *proto Srbové do střehu, buďte jednotní*“, jež mělo být výrazem nedůvěry k ostatním jugoslávským národům a nevíry ve federální systém, „*založený na rovnoprávnosti všech národů a národností*“, a autarkický slogan „*Srbsko, bude-li třeba, si vystačí samo*“, což již ani neměl být výraz srbského separatismu, ale přímo útok na jugoslávské politické zřízení.

Ve vztahu k autonomiím převládalo mezi zastánci národoveckého myšlení přesvědčení, že se jedná o státy ve státě, v nichž příslušníci menšin mají větší práva než Srbové, ale stejně nejsou spokojeni a neustále pokukují po mateřských státech, jakkoli je v nich život mnohem horší. Tento postoj sice téměř přesně vystihoval skutečný stav věcí, ale z hlediska ideologie „bratrství a jednoty“ byl z komunistického pohledu nepřijatelný.

Ve vztahu k albánské národnosti na Kosovu se srbský nacionalismus podle analytiků projevoval zejména zdůrazňováním nedotknutelného srbského historického práva na Kosovo a tezemi o legalizaci práva Albánců na majorizaci jiných národností v autonomii a o legalizaci albánského separatismu v albánském kosovském vedení. Zdůrazňovaly se ovšem také „*spekulace o migracích srbského a černo-horského obyvatelstva*“ a obviňování Albánců ze strany „*srbských nacionalistů*“, že vytvářejí psychózu o tom, že je srbské a černo-horské obyvatelstvo na Kosovu nežádoucí a že snižují a podceňují kulturní a historické hodnoty obou národností.⁸⁰⁰ Způsob, jakým je výčet podán, znovu dokládá, že SKS, resp. alespoň její vedení, v této době ještě zprávy o srbském vystěhovalectví a útocích na srbské kulturní památky nevidělo, či spíše nechtělo

⁸⁰⁰ AS, fond SKS-CK, 1977–1978, kart. 242, Izvršni komitet Predsedništva CK SKS – dokumentacija u vezi ustavnog položaja SRS a SAPK, materiál *Savez komunista Srbije u borbi protiv nacionalizma i ostalih opozicionih pojava i tendencija*, s. 28–30.

vidět, a jakékoli zmínky o nich považovalo za narušování jugoslávské jednoty a pospolitosti.

Pokud jde o albánský nacionalismus, analytici ÚV ve zmiňovaném materiálu skutečně nátlak na srbské a černohorské obyvatelstvo nebrali v potaz. Toto téma se po vystoupení Čosiće a Marjanoviće evidentně stalo dalším z četných ideologických tabu. Upozorňují však na jiné projevy, které se v literatuře příliš nezdůrazňují. Totiž, že albánský „nacionalismus“ pohlíží na srbský a černohorský národ jako na základnu „*rankovićovštiny a státního hegemonismu*“. Že obviňuje jiné jugoslávské národy, ale zejména srbský, za těžké dědictví a nerozvinutost Kosova, že zdůrazňuje, že Kosovo je ekonomicky vykořisťováno (viz dále, s. 264–265). Pozoruhodná byla i informace o tom, že albánský nacionalismus negoval existenci turecké národnosti na Kosovu!⁸⁰¹

Materiál ukazuje také na vzrůstající vliv srbské pravoslavné církve a na snahu posilovat její tradiční roli „*jediného a nejautentičtějšího strážce kulturního dědictví srbského národa*“. Upozorňuje především na církví zastávaný postulat o „*mučednictví srbského národa*“, spojovaný zejména s tzv. *kosovským kultem*. Všechny oběti, které národ položil na „oltář vlasti“ i jako oběť za jiné, podněcovaly podle církve přesvědčení o tom, že srbský národ byl Bohem (komunističtí analytici napsali ovšem Prozřetelností) vybrán, aby trpěl a byl odměněn za všechna příkoří (nebeským královstvím).

Kosovský kult

Zmiňovaný kosovský kult nebo mýtus, pěstovaný v církevním podání, se odvíjí od ústřední události celé srbské historie, již v národním povědomí Srbů byla a stále zůstává bitva na Kosově poli v roce 1389. Jakkoli dodnes není zřejmé, byla-li tato bitva vůbec porážkou (a přestože je zřejmé, že neznamenal momentální konec srbské samostatnosti a začátek tureckého panství nad srbskými zeměmi), brzký vznik tzv. kosovské legendy všechny historické skutečnosti zatlačil do pozadí. Kosovská legenda získávala díky epickému zpracování v hrdinském eposu v průběhu staletí stále více mytologický charakter, obsahující momenty mučednictví, sebeobětování, neohroženosti a pevné víry, i motivy hrdinství a zrady. Zahrnovala v sobě politickou symboliku víry a národa, k níž se srbský národ rád uchyloval, a jež bývala často využívána k ospravedlnění politických či nacionálních cílů.⁸⁰² Obraz knížete Lazara, velitele koaličního vojska (kromě Srbů a Bosňanů v něm bojovali i Bulhaři a Albánci), jemuž se podle legendy, předávané v epickém zpěvu, před bitvou zjevil prorok Eliáš s poselstvím Panny Marie, aby si vybral mezi královstvím pozemským (kapitulací, resp. dohodou s Turky) a Královstvím Božím (bitvou, v níž zahyne), jen při rozhodování „vědomě“ vybírá to druhé (později široce využívaný výraz **kosovské rozhodnutí**), obraz bojovníků přecházejících bojem za víru do království nebeského, to

⁸⁰¹ Tamtéž, s. 33.

⁸⁰² LJUBINKOVIĆ, Nenad: *Kosovska bitka u svome vremenu i u vidjenju potomaka ili logika razvoja epskih legendi o kosovskom boju*. In: Kosovo u pamćenju i stvaralaštvu. Beograd 1989, s. 133.

vše dodává legendě transcendentální charakter. Rozhodnout se kosovsky tedy znamená přijmout myšlenku, že ten, kdo je poražen, vlastně vítězí.⁸⁰³ V samé podstatě kosovského mýtu, v jeho základě, stojí morální triumf oběti. Podle interpretace kosovského mýtu teology Srbské pravoslavné církve tedy Srbové ve své historii přijímají, z důvodů vysoce mravních, etických, ba eschatologických, ve jménu vyšší pravdy porážku. Obětují se za jiné – za křesťanskou Evropu (v boji proti Turkům), za svobodu jihoslovanských bratří (v první i druhé světové válce), vděku se však za svůj čin nedočkávají. Odtud resentmentní uraženost, výčitka vůči druhým, kteří nedokáží ocenit morální srbský čin.

Kosovský mýtus má ovšem i jiný výstup, jehož vyznění není eschatologické. Tímto výstupem je tzv. **kosovský slib či přísaha**, že Kosovo, ztracené v bitvě (a v recentní době znovu ztracené), bude opět osvobozeno a srbské. Vzhledem k tomu, že kosovské rozhodnutí a kosovská přísaha jsou pouze dvěma stranami téže mince, je zřejmé, že kosovský mýtus nebyl pouze filozofií porážky a smrti. Obě součásti mýtu totiž vždy tvořily jeden celek – srbský národ porážku přijme (a morálně zpracuje), ale nikdy se nesmíří s nabízenou skutečností, že je tak jednou provždy. Výše jsme viděli, že kosovské rozhodnutí bylo označováno za historický osud srbského národa, kosovská přísaha pak, podle recentní interpretace, měla být „*jedním z pilířů morálního bytí srbského národa*“ a dokonce „*hlavním zákonem, jehož se Srbové po staletí drželi, připravující se na věky budoucí*“. Žít pro osvobození Kosova, to byla ta „*vnitřní síla, která národ spojovala a sjednocovala*“. Či jinak řečeno, „*kosovská přísaha se stala vertikálou srbské historie, neboť Srbové nezapomněli, že jsou vyhnáni ze země, která byla pokladnicí všeho nejdrahocennějšího, co ve své historii vytvořili*“.⁸⁰⁴

Již zmiňovaná komunistická analýza v této souvislosti odhaluje, že v určitých obdobích mohl mít mytologický prožitek národa se všemi svými kulturními obrannými, integrativními a mobilizujícími funkcemi před nebezpečími, které národu zvenčí hrozily. Ale v celé řadě jiných okolností mytologizace národa vedla k přesvědčení, že všechny oběti za vlast musí být dříve nebo později stonásobně zaplacené, resp. pomstěné. Kult mučednictví tedy s sebou nese i pomstu, a ta se vztahuje právě na Kosovo!⁸⁰⁵

Kosovský mýtus, reinterpretovaný srbskou národoveckou inteligencí i pravoslavnými teology na „současné události“, se tak stal důmyslnou politickou propagandou, zpřítomňující mýtická rozhodnutí středověkých srbských hrdinů

⁸⁰³ Jak ale správně upozorňuje Miroslav ŠESTÁK (*Bitva na Kosovském poli 15. / 28. 6. 1389*. Slovanský přehled 75 [1989], s. 446), samotné srbské prameny neznají onu notu rezignace, příznačnou pro lidové podání, jakoby Lazar a jeho spojenci šli vědomě do beznadějně bitvy. Srbská šlechta bezesporu věřila v úspěch a směle vstoupila do boje, jehož alternativou bylo pouze dobrovolné přijetí turecké nadvlády. Ve hře byla i otázka cti, „*té velké síly feudální bojovnosti*“ a nepochybně moment náboženský (byť na turecké straně bojovaly taktéž velké oddíly jejich křesťanských vazalů).

⁸⁰⁴ ZIROJEVIĆ, Olga.: *Kosovo u kolektivnom pamćenju*. In: Popov, Nebojša (ed.): *Srpska strana rata*. Beograd 1996, s. 211.

⁸⁰⁵ AS, fond SKS-CK, 1977–1978, kart. 242, Izvršni komitet Predsedništva CK SKS – dokumentacija u vezi ustavnog položaja SRS a SAPK, materiál *Savez komunista Srbije u borbi protiv nacionalizma i ostalih opozicionih pojava i tendencija*, s. 37–38.

k prosazování politických a nacionálních cílů současnosti, včetně kritiky inferiority srbských komunistů, kteří tím, že přistoupili na novelizační a ústavní redefinice autonomií, zradili Srbsko jako Vuk Branković.⁸⁰⁶

Do budoucna se ovšem jasně ukázalo, že kosovský mýtus, nezbytný v dobách srbského národního obrození v průběhu 19. století jako jistá fáze v rozvoji národního myšlení, byl jako stav ducha posledních desetiletí 20. století pro ty, kteří nebyli s to vyprostit se z jeho pseudohistorických sítí, mimořádně zhoubný. Takový způsob myšlení totiž mohl přivést, řečeno slovy mýtu, pouze k „novému Kosovu“, které tentokrát neznamenal jen ztrátu „svaté srbské země“, ale také, a především, intelektuální a etickou porážku.⁸⁰⁷

⁸⁰⁶ Podle legendy byl za kosovskou porážku vinen mocný srbský šlechtic a vládce právě Kosova Vuk Branković, který v rozhodujících chvílích bitvy se svými šiky do boje nezasáhl a tak zapříčinil porážku a tedy i národní srbskou katastrofu. Historicky ovšem není Brankovićova zrada (podobně jako v případě Miloty z Dědic na Moravském poli) prokázána.

⁸⁰⁷ ŠTĚPÁNEK, Václav: *Osidla etnofiletismu: Srbská pravoslavná církev v zajetí kosovského mýtu*. *Studia historica Brunensia LV* (2007), č. 53, s. 125–140.

My jsme Albánci, ne Jugoslávci – demonstrace 1981

Mezníkem v dalším vývoji jak Kosova, tak, samozřejmě, celé Jugoslávie, se stala Titova smrt 4. května 1980. Na první pokus o revizi kosovského statusu nebylo zapotřebí dlouho čekat. Došlo k němu necelý rok po maršalově skonu – v březnu a dubnu 1981, kdy celou autonomní oblast zachvátily nepokoje, které do té doby neměly v SFRJ obdoby. Začaly 11. března 1981 kolem poledne jako izolovaný a na první pohled nevýznamný studentský protest, vyvolaný špatným jídlem v univerzitní menze. „Menzovní“ incident záhy přerostl v protest proti nedobrym sociálním podmínkám studentů a vůči nekvalitnímu ubytování v přistinském studentském městečku.⁸⁰⁸ Poté, co se kolona vydala k stranickému sekretariátu, pokoušeli se profesori i kosovští politici studenty uklidnit v dlouhých debatách. Mezitím však policie zatkla několik studentů, protest se proto znovu rozhořel. Získal i jisté „antibyrokratické“ zaměření vůči kosovským představitelům (skandovalo se také „*někteří v křeslech, jiní bez chleba*“).⁸⁰⁹ Policie proti studentům intervenovala slzným plynem. Při potyčkách byli zraněni dva policisté a 18 demonstrantů. Zhruba stovku studentů policie zatkla. Předseda OV SK Kosova strávil poté noc s albánskými studenty v diskusi na kolejích, při nichž slíbil zlepšení situace, ale důrazně je upozornil, že další demonstrace již nesmí být.⁸¹⁰

Kosovská politická reprezentace, která se sešla následujícího dne, demonstrace sice odsoudila, ale s tím, že k nim došlo spontánně, tj. že předtím „*neexistovaly žádné indicie o tom, že by k nim mohlo dojít*“.⁸¹¹ Tím ze sebe sňala případné podezření ze zanedbání „*revoluční bdělosti*“. Přestože ve svých závěrech zhodnotila, že hlavní požadavky byly sociálního rázu, označila protesty jako „*politicky škodlivé*“, protože by mohly být „*využity nepřítelem*“. Není jasné, kdo byl tímto nepřítelem myšlen, ale z kontextu lze snad vyčíst, že se jednalo o Albánii, resp. zastánce ideologie státního socialismu.

Na počátku tedy nic nenasvědčovalo tomu, že by demonstrace z 11. března 1981 mohly vyvolat nějaké dalekosáhlé důsledky. O tom, že se něco takového vůbec stalo, se jugoslávská veřejnost ani nedozvěděla. Studentská demonstrace vešla ve známost teprve později, v průběhu informování o závažnějším demonstračním hnutí, k němuž došlo o dva týdny později.

⁸⁰⁸ von KOHL, Christine – Libal, Wolfgang: *Kosovo: Gordischen Knoten des Balkan*. Wien-Zürich 1992, s. 76.

⁸⁰⁹ Tamtéž, s. 78. Azem Vllasi, bývalý předseda komunistického Svazu jugoslávské mládeže a od roku 1986 předseda oblastního výboru SKJ Kosova zdůrazňuje, že na protestu 11. 3. studenti skandovali hesla „*Rudá buržoazie*“ a „*Revizionisté*“, které svědčily o spojitosti s ilegálními „*marxisticko-leninskými kroužky*“ podporovanými ze sousední Albánie, což ovšem jeden z pozdějších vůdců protestů, Hydajet Hyseni, odmítá. Na druhé straně R. Qosja protest od samého počátku považuje za demonstrace „*za svobodu a nezávislost albánského národa*.“ Viz rozhovory se zmíněnými politiky v PETROVIĆ, M.: *Pitao sam Albance šta žele a oni su rekli: Republiku... ako može*. Beograd 1996, s.42, 100, 200.

⁸¹⁰ von KOHL, Ch. – Libal, W.: *Kosovo: Gordischen Knoten des Balkan*, s. 78–79.

⁸¹¹ V důsledku kosovských událostí vydaly noviny Politika zvláštní brožuru s názvem *Šta se dogadjalo na Kosovu*. Beograd 1981, která zachycovala oficiální výklad kosovských událostí. Citace je ze s. 7.

Policie, která byla kritizována za to, že si nedokázala zavčas obstarat zpravodajské informace o tom, co se chystá, ovšem zahájila po celé oblasti vyšetřování, chtějíc se tak dosíci závěru, byly-li demonstrace spontánní či organizované. Vzhledem k tomu, že vyšetřování postupovalo mimořádně pomalu (zřejmě i proto, že nebylo možno zjistit žádné náznaky toho, že šlo o čin organizovaný a tudíž politicky nebezpečný), nepropustila v zákonné lhůtě dvou týdnů zatčené studenty z vyšetřovací vazby.⁸¹² Tato skutečnost pak vyprovokovala nové demonstrace, tentokrát již mnohem silnější, které navíc propukly v den, kdy do Prištiny měla dorazit Štafeta mládí – každoročně pořádaná manifestace jugoslávské jednoty u příležitosti Titových narozenin. Koincidence štafety, navíc první po Titově smrti, a protestu, bezesporu nebyla náhodná. Aktéři pravděpodobně počítali s tím, že televizní štáby z celé země, které se při příležitosti štafety na Kosovo sjely, zajistí jejich požadavkům odpovídající publicitu (a také se snažili probít k tribuně připravené k přivítání štafety, což jim policie znemožnila). Naopak politické vedení Kosova si nemohlo dovolit, aby protesty narušily oslavy.

Požadavky se ovšem tentokrát již výrazně lišily od první demonstrace a byly především politické: „*My jsme Albánci, ne Jugoslávci*“, „*Republika Kosovo*“, „*Jednota s Albánií*“... Mezi hesly bylo i mnoho těch s „marxistickoleninskými“ požadavky, tak jak byly chápány v sousední Albánii a které představovaly ideologický útok na podstatu jugoslávského socialismu: „*Ať žije marxismus – leninismus, pryč s revisionismem*“. Pozoruhodnou kombinaci představoval slogan „*My jsme děti Skenderbega, vojsko Envera Hoxhy*“. Směs ekonomických, ideologických, politických a nacionalistických požadavků tak učinila z demonstrace závažnou protirežimní hrozbu a přispěla k tvrdosti speciálních policejních jednotek, vyslaných přímo federální vládou (jednotky, které by byly jenom ze Srbska, tehdejší předseda prezidia SAP Kosovo Xhavit Nimani důrazně odmítl),⁸¹³ které demonstraci rozehnaly a protestující studenty pronásledovaly i na akademickou půdu a do prostor studentských kolejí.⁸¹⁴ Při policejní intervenci bylo 23 demonstrantů a 14 policistů zraněno.⁸¹⁵

Dva dny poté, 28. března 1981, označil předseda prištinského městského výboru SK Kosova Aslan Fazliu demonstraci za kontrarevolučního a nacionalistického charakteru a pohrozil, že se proti demonstrantům bude postupovat nekompromisně, následkem čehož se po celém Kosovu začala šířit vlna zatýkání a policejní represe. Ta ovšem jenom vybudila další kolo demonstrací, které propuk-

⁸¹² Den předtím navíc propukla malá demonstrace také v Prizrenu, kde středoškoláci a posluchači vyšší pedagogické školy protestovali podobně jako v Prištině proti špatným podmínkám studia. Při demonstracích rozbíjeli okna a převrátili dokonce policejní auto, proto policie poměrně tvrdě zasáhla. I zpráva o této demonstraci mohla vyvolat nové napětí v Prištině.

⁸¹³ Zásah tedy neprovedla policie kosovská, v níž byla většina Albánců, ani srbská, jak tvrdí von Kohlová a Libal (c. d., s. 81), ale speciální oddíl ministerstva vnitra SFRJ.. Viz rozhovor s A. VLLASIM v knize M. PETROVIĆE *Pitao sam Albance šta žele a oni su rekli: Republiku... ako može*. Beograd 1996, s. 45.

⁸¹⁴ Viz např. interview s Hydajetem Hysenim v PETROVIĆ, M.: *Pitao sam Albance šta žele a oni su rekli: Republiku... ako može*. Beograd 1996, s. 200n. Hyseni byl jako jeden z organizátorů „kontinuálních demonstrací“ odsouzen na 15 let žaláře. Z vězení vyšel v roce 1991.

⁸¹⁵ von KOHL, Ch. – Libal, W.: *Kosovo: Gordischen Knoten des Balkan*, s. 82,

ly 1. dubna, tentokrát již i v jiných kosovských městech. K demonstracím se přidali i albánští dělníci, což byl z ideologického hlediska nebezpečný precedens. Když se rozšířily zprávy, že bylo zraněno sedmáct policistů a že policie není schopna zavést pořádek, požádal kosovský Výbor národní bezpečnosti (jehož předsedou byl Mahmut Bakalli) o intervenci armádu. Zároveň ovšem postavili demonstranti v blízkosti Podujeva barikády, které znemožňovaly příjezd policejních posil z „užšího“ Srbska. Obránci barikád dokonce unesli 34 rukojmí – Srbů a Černohorců z Podujeva, jejichž přítomnost měla zabránit útoku na barikády. Druhého dubna již také padly první civilní oběti.

Situace se začala vymykat kontrole, a proto v Bělehradě zasedalo federální komunistické a státní předsednictvo na mimořádné schůzi, z níž vyšlo nařízení o vyhlášení krizového stavu na Kosovu a výjimečného stavu (stanného práva) v Prištině. Přesto propukly 3. dubna ve Vučitrnu, v Uroševci a v Kosovské Mitrovici nové demonstrace s novými požadavky: „*Nestrpíme, aby naše děti bila cizí policie*“ (tedy policejní posily z jiných jugoslávských republik – pozn. V. Š.), „*Republika po dobrém nebo po zlém*“⁸¹⁶ Policejní posily však tentokrát, politicky zaštitěny federálními, republikovými i kosovskými orgány, reagovaly velice promptně, nekompromisně a tvrdě.

Situace se nakonec dostala pod policejní kontrolu. Byl to však pouze počátek nové, a jak se později ukázalo, dlouhodobé fáze kosovského konfliktu. Kosovo již od té doby nikdy nebude klidné, alespoň ne tak, jak bylo v období druhé poloviny 60. a během 70. let, která, podle všeho, byla jeho zlatou dobou.

Následky demonstrací

Při nepokojích a jejich mocenském potlačování zahynulo podle údajů, sdělených na tiskové konferenci vlády SFRJ 6. dubna 1981, devět demonstrantů a dva policisté, zraněno mělo být 57 lidí,⁸¹⁷ podle jiných zdrojů jich ale bylo zraněno až 260.⁸¹⁸ Údaje o počtu mrtvých a zraněných se však rozcházejí často až o dva řády. Následovalo masové zatýkání a soudní procesy. Údaje o počtu odsouzených se opět rozcházejí. Zpráva Amnesty International uvádí v prvním kole procesů téměř 300 mladých Albánců odsouzených k dnes těžce uvěřitelným patnáctiletým trestům vězení, a v druhém kole, v srpnu a září téhož roku, pak mělo být k trestům od jednoho do 15 let vězení odsouzeno dalších 305 Albán-

⁸¹⁶ AS, Fond SKS-CK, 1981, kart. 327, Predsedništvo CK SKS, sednice 69. – 74., XVII díl, složka Materijali sa 69. zajedničke sednice Predsedništva CK SKS i Predsedništva SR Srbije, održane 1. aprila 1981. godine; také Materijali sa 70. zajedničke sednice Predsedništva CK SKS i Predsedništva SR Srbije, održane 2. aprila 1981. godine.

⁸¹⁷ von KOHL, Christine – Libal, Wolfgang: *Kosovo: Gordischen Knoten des Balkan*, s. 84.

⁸¹⁸ Tato číslo jsou navíc zcela jistě nepřesná, neboť mnoho zraněných buďto nevyhledalo lékařskou pomoc, nebo o ně pečovali lékaři bez toho, aby zraněné přihlašovali. Novináři von Kohlová a Libal ve své práci uvádějí, že na podzim 1981 se museli albánští lékaři z Kosova zpovídat na ministerstvu zdravotnictví a byl na ně činěn nátlak, aby přiznali další ošetřované, neboť se armádním specialistům zdál počet zraněných malý! Albánští lékaři při rozhovoru s těmito novináři dávali uznání svým srbským kolegům, kteří jim měli nezištně pomáhat a „nic nevyzradit“. von KOHL, Christine – Libal, Wolfgang: *Kosovo: Gordischen Knoten des Balkan*, s. 90,

ců.⁸¹⁹ Miloš Mišović ve své často citované publikaci hovoří o tom, že mezi odsouzenými bylo 1 000 intelektuálů různého zaměření, 184 studentů a 88 středoškolských studentů. Věk 452 z nich se pohyboval v rozmezí 18–30 let.⁸²⁰ Jiné údaje se zmiňují o „1 200 osobách odsouzených k dlouholetým trestům vězení a 3 000 osobách, které byly odsouzeny na tři měsíce“.⁸²¹

Pozoruhodná byla v souvislosti se soudními procesy petice, kterou iniciovala skupina bělehradských studentů, k níž se připojily i několik jejich kolegů ze Záhřebu a Lublaně. V materiálech ÚV SKS se zdůrazňuje, že ji podepsala „více než stovka signatářů“, přesný počet v současnosti nelze zjistit. V petici studenti protestovali proti vysokým trestům vyměřeným účastníkům demonstrací ze studentských řad a požadovali přezkoumání praxe kosovských soudů.⁸²² Komise pro vztahy mezi národnostmi při ÚV SKS „pozvala“ 17 signatářů petice k diskusi o jejich požadavcích. K rozhovorům nakonec přišlo 10 studentů, kteří funkcionářům zdůrazňovali drastičnost trestů udělených demonstrantům vzhledem k tomu, že se jednalo o mladé lidi ve věku jen o málo vyšším než 18 let. Zároveň vyjádřili přesvědčení, že se šlo pouze o „obětní beránky a drobné ryby“ zatímco praví viníci stíhání unikli. Jmenovali konkrétně „soudruhy Bakalliho a Nimaního“.⁸²³ Signatáři také před komisí odvážně poukazovali na to, že soudy byly pod tlakem a soudily tak, jak to vyžadovala politická vůle, a co víc, tvrdili, že hesla, jež studenti provolávali a nosili na transparentech, jsou výrazem jejich politického smýšlení, jež nelze kriminalizovat. Symptomatické pro tehdejší jugoslávskou skutečnost bylo, že komise původnost studentské akce zpochybnila s tím, že se jejich interpretace opírá o „známé zdroje psaní peticí ohledně verbálního deliktu, s nimiž se komunisté museli vyrovnávat již v roce 1980, a že text petice vychází od stejných politických sil, které sepsaly již petici v minulém roce“.⁸²⁴ V říjnu 1980 totiž 36 bělehradských disidentů poslalo otevřený dopis prezidiu SFRJ, v němž požadovalo amnestii pro ty, kteří si ještě odpykávali tresty kvůli tzv. verbálnímu deliktu. V petici z prosince 1980 pak požadovalo 102

⁸¹⁹ *Yugoslavia, Prisoners of Conscience*. Amnesty International Publications, London 1985, s. 12. O mohutnosti represe, která nastoupila po nepokojích v roce 1981 na Kosovu, svědčí i údaje nezávislé komise UJDI, vypracované v roce 1990, podle nichž od roku 1981 do roku 1988 připadlo na trestný čin nepřátelské propagandy na Kosovo 58 % případů z celé SFRJ, na trestný čin nepřátelského sdružování pak dokonce 82 % případů, což bylo v prvním případě devětkrát více než celojugoslávský průměr (a třicetkrát více než v užším Srbsku), přičemž ve většině případů se jednalo o dlouholeté tresty. Viz *Kosovski čvor: drešiti ili seći?* Izveštaj nezavisne komisije. Beograd 1990, s. 59–76. Jeden z vůdců demonstrací, Hydajet Hyseni, odsouzený na 15 let vězení (byl propuštěn v roce 1992) svědčí o tom, že albánští političtí vězni byli ve vězení vystavováni nelidskému zacházení. Viz PETROVIĆ, M.: *Pitao sam Albance šta žele a oni su rekli: Republiku... ako može*. Beograd 1996, s. 205n.

⁸²⁰ MIŠOVIĆ, Miloš: *Ko je tražio republiku Kosovo 1945–1985?* Beograd 1987, s. 319.

⁸²¹ VICKERS, M.: *Between Serbs and Albanians. A History of Kosovo*, s. 198.

⁸²² AS, fond SKS-CK, 1978–1981, kart. 364, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu – informativni bilteni. II. díl, složka Informativni bilteni CK SKS, 1981, č. 1–10. MIŠIĆ, Živorad: *Političko-bezbednosna situacija u SR Srbiji*. In: Informativni bilten 10, 1981, s. 25. Referát přednesený na společném zasedání predsednictva ÚV SKS a Predsednictva SR Srbska 16. listopadu 1981.

⁸²³ Bakalli i Nimani ovšem ze stranického hlediska potrestáni byli – byli vyloučeni z ÚV a museli opustit i další funkce, které zastávali.

⁸²⁴ AS, fond SKS-CK, 1980–1982, kart. 347, Sednice komisije Predsedništva CK SKS za razvoj medjunacionalnih odnosa, II díl, složka Materijali sa sastanka u komisiji 11. 11. 1981, s. 8/3, diskusní příspěvek Milana Jovanoviće.

bělehradských intelektuálů abolicí článku 133 jugoslávského trestního zákona, jenž postihoval „*lživé a pokřivené traktování jugoslávské skutečnosti se záměrem poškodit zemi*“ atd.⁸²⁵ Komise tak označila studentskou petici za zmanipulovanou ze strany bělehradských protirežimních intelektuálů a celou věc založila ad acta, aniž by se jejím obsahem – a tedy přehodnocením trestů – jakkoli zabývala!

Na skutečnost, že přílišná represe, jíž byli vystaveni účastníci demonstrací, rozhodně nepřispěje k řešení problému, upozorňoval i přední chorvátský komunista Stipe Šuvar, s tím, že politika, která příliš mnoho lidí prohlašuje za zrádce, může dovést k tomu, že se z nich stanou národní hrdinové. Šuvar upozorňoval i na skutečnost, že „*i ostatní jugoslávské národy, nejenom Albánci, mají své nacionalismy*“.⁸²⁶ Kosovské represe velice tvrdě odsoudila také skupina nerežimních srbských intelektuálů v čele s Dobricou Čosićem.

V rámci „normalizačních procesů“ pochopitelně následovaly čistky v politickém establishmentu kosovských komunistů, byť k nim nedošlo hned. Vysoce postavení kosovskoalbánské politiky totiž prakticky bez výjimek demonstrace odsoudili. Postupně však rostl tlak na potrestání některých funkcionářů, zejména když se stále více poukazovalo na předcházející „chyby“ oblastního vedení. Šestého srpna tak byl odvolán předseda kosovských komunistů Mahmut Bakalli,⁸²⁷ jehož vystřídal osvědčený partyzánský kádr Velli Deva, který v této funkci působil již v letech 1965–1971. O den dříve pozbyl svůj úřad předseda prezidia Kosova Xhavit Nimani, signatář bujanské konference. Vystřídal jej další z předválečných kosovských komunistů Ali Shukriu. Nimani ovšem ještě i poté nějakou dobu zůstal dokonce členem ÚV SKS a ze strany vyloučen nebyl. Na funkci předsedy kosovského parlamentu rezignoval také Dušan Ristić, úzce spojený s politickou garniturou Mahmuta Bakallioho, a jako takový neoblíbený u radikálnějších srbských politiků. Vedle těchto nejvýznamnějších postav kosovské politické a stranické scény byli nejprve z OV SKK a poté z ÚV SKS vyloučeni také bývalý ředitel prištinského rozhlasu a televize Shaban Hiseni, jemuž příliš nepomohlo, že při návštěvě albánského folklórního souboru v Dečanech nechal z jeviště odstranit politické heslo „*Tito – naše minulost, současnost a budoucnost*“,⁸²⁸ dalším prominentním potrestaným byl Gazmend Zajmi, bývalý rektor Univerzity v Prištině. Při kádrových změnách pak byl také snížen počet členů předsednictva OV KSK z 19 na 13.⁸²⁹ Sesazení z vedoucích míst však až

⁸²⁵ JOVIĆ, D.: *Jugoslavija – država koje je odumrla. Uspon kriza i pad četvrte Jugoslavije*. Beograd 2003, s. 329.

⁸²⁶ Nin, 30. srpna 1981, citováno podle JOVIĆ, D.: *Jugoslavija – država koje je odumrla. Uspon kriza i pad četvrte Jugoslavije*, s. 297.

⁸²⁷ Po jeho odstranění z vedoucích funkcí byly v SKS velké tlaky na jeho přísnější potrestání, které ale nebyly vyslyšeny. Mohl i poté svobodně vědecky pracovat.

⁸²⁸ Noel Malcolm označuje důvod tohoto dovolání jako obskurní (*c. d.*, s. 377), ovšem z hlediska SKJ byla tato záležitost oportunistem nejhorsího rázu. Památka Tita rok po jeho smrti byla nedotknutelná a Hiseni tak navíc prokázal, že vlastní straně není loyální a je schopen ji „zapřít“, jen aby nebyli uraženi představitelé „hoxisticko-stalinistického“ režimu!

⁸²⁹ Nově zvolené prezidium OV SKK se skládalo z 8 Albánců (předsedy Veli Devy, dále v něm byli zastoupeni Nebih Gashi, Sinan Sahiti, Xhevdet Hamza, Sinan Hasani, Ilijaz Kurtesi, Ali Sukrija a Azem Vlasi), čtyři Srbové

na výjimky neznamenal automatické vyloučení z komunistické strany a tedy naprostou diskvalifikaci pro jakoukoli další činnost. Sám Mahmut Bakalli byl ze strany vyloučen až v roce 1983, byť žil v politické izolaci. K jeho vyloučení ze strany nakonec nemohlo být jako záminka použito obvinění z podporování kontrarevoluce, což by u Bakalliho, přesvědčeného komunisty, bylo nemožné dokázat, ale křivé nařčení z pytláctví. Jeden z ideových vůdců albánského nacionalismu Rexhep Qosja byl ze strany vyloučen dokonce až v roce 1988, po vlně tehdejších listopadových demonstrací.⁸³⁰

Na zajímavé konotace stranické výměny upozorňoval v té době analytik Rádia Svobodná Evropa Zdenko Antić: Před rokem 1981 sice na čelných místech v oblastním výboru strany i ve státních funkcích působili váleční a předváleční členové SKJ z řad albánských komunistů, nejdůležitější stranické posty ovšem postupně zaujímali mladší a akademicky graduovaní funkcionáři se zkušenostmi z výuky na vysokých školách, jako byli Mahmut Bakalli, předseda vlády kosovské autonomie Bahri Oruçi či zmiňovaný již též předseda příštinského městského výboru SKK Alsan Fazliu.⁸³¹ Tyto politicky „nadějně“ osobnosti byly vystřídány „starou gardou“ válečných veteránů, odborových předáků či ekonomických manažerů, jako byli Ilija Vakić, dlouholetý prezident federální obchodní komory, Svetislav Vukić, člen vedení jugoslávských odborů, či další významný odborář slovansko-muslimského původu, Mustafa Plajkić. Nejvýraznější postavou kosovské normalizace byl ale bezesporu Ali Shukriu. Tvrdý komunist, jeden z organizátorů ozbrojeného odporu na Kosovu, prokurátor v procesech s kosovskými povstalci, jenž byl v dobách nástupu Mahmuta Bakalliho tlačen spíše do ústraní. Stejně jako Shukriu byli dalšími významnými válečnými a stranickými veterány Velli Deva, Sinan Hasani,⁸³² Kolë Shiroka,⁸³³ či Nebih Gashi.⁸³⁴ Přesto ovšem v autonomii nevládla pouze „gerontokracie“. Velký vliv na kosovskou politickou scénu totiž získal tehdy třiatřicetiletý Azem

(Predrag Čukčić, tajemník OV Petar Kostić, Ilija Vakić a Svetislav Vuković) a za Muslimy Mustafa Plajkić. ANTIC, Zdenko: *Kosovo provincial government and party leaderships purged*. <http://www.osaarchivum.org/files/holdings/300/8/3/text/3-11-76.shtml>.

⁸³⁰ PETROVIĆ, M.: *Pitao sam Albance šta žele a oni su rekli: Republiku... ako može*. Beograd 1996, s. 24, 25, 105.

⁸³¹ Aslan Fazlija ovšem tlak ustál. Nebyl sice členem předsednictva OV SKK, přesto se v roce 1983 stal předsedou sněmovny národů (savezno veće) parlamentu SFRJ.

⁸³² Sinan Hasani (1922–2010) do strany vstoupil v roce 1942, od roku 1941 však byl zapojen do odboje. Po válce předseda Socialistického svazu pracujících Kosova (nástupce Jednotné národní osvobozené fronty, obdoba československé Národní fronty), později (1965–1967) byl ředitelem vydavatelství Rilindja. V 70. letech působil v diplomatických službách (mj. velvyslanec v Dánsku), v roce 1975 byl zvolen místopředsedou federálního parlamentu. V roce 1982 se stal předsedou OV SKK a v roce 1984 členem prezidia SFRJ. Mezi 15. květnem 1986 a 15. květnem 1987 zastával nejvyšší jugoslávskou funkci – byl předsedou Prezidia SFRJ. Hasani ovšem vynikl také jako velmi úspěšný spisovatel. V roce 1957 vydal první kosovsko-albánský román *Rrushit ka nisur me u pjek* (Hrozny začaly zráti). Celkem napsal osm románů, z nichž některé byly také zfilmovány. Po roce 1990 žil jako důchodce v Budvě. Byl považován za konzervativního komunistu. Významná pro poznávání kosovské krize je jeho v podstatě memoárová publikace *Kosovo – istine i zablude* (Kosovo – pravdy a omyly, Zagreb 1986).

⁸³³ Kolë Shiroka (1922), předseda prezidia SAO Kosovo v letech 1982–1983, v letech 1984–1985 také předseda OV SKK, předtím i potom člen ÚV SKS.

⁸³⁴ Shefqet Nebih Gashi (1927) v letech 1983–1985 předseda prezidia SAO Kosovo.

Vllasi,⁸³⁵ bývalý předseda Socialistického svazu mládeže a Titův protežé, který se stal v roce 1986 předsedou SK Kosova. K „neokoukané“ politické garnituře patřila také Kaqusha Jashariová,⁸³⁶ Remzi Kolgeci⁸³⁷ a další. Složení nově zvoleného předsednictva strany na Kosovu ukazovalo, že hlavní důraz bude v následujícím období kladen na loyaltitu, ale také na zlepšení hospodářské situace, jejíž zaostávání bylo, jak uvidíme dále, považováno za jednu z hlavních příčin albánské nespokojenosti.⁸³⁸

Svá místa museli opustit také mnozí pedagogové prištinské univerzity, někteří pracovníci Albanologického institutu včetně jeho ředitele Rexhepa Qosji, ze škol byli vyloučeni studenti, u nichž se prokázala účast na demonstracích. Svazová policie infiltrovala koncem roku 1981 všechna kosovská města. Soudy často vynášely drastické rozsudky za vlastnění knih se sporným obsahem či dokonce pouze za špičku na cigarety s vyřezaným nápisem „*Kosovo republikou*“.⁸³⁹ Cenou za tento tragicky chybný přístup ze strany mocenských orgánů bylo definitivní zničení možnosti na oživení vzájemného porozumění mezi Srby a Albánci.

Hodnocení demonstrací

Jugoslávští politici byli kosovskými událostmi velmi překvapeni. Svazové orgány se spoléhaly na informace, které získávaly od adekvátních kosovských mocenských struktur a z kosovských policejních zdrojů, a v nich se, kromě konstatace ekonomických problémů, nikdy nehovořilo o případném napětí či potenciální možnosti vypuknutí nepokojů.⁸⁴⁰ Např. ještě 8. ledna 1981 na schůzi před-

⁸³⁵ Azem Vllasi (1948), vystudoval práva na prištinské univerzitě. V letech 1974–1978 byl předsedou Socialistického svazu mládeže Jugoslávie, poté předsedou Socialistického svazu pracujících Kosova a zároveň členem OV SKK a ÚV SKS. V roce 1989 byl na příkaz Slobodana Miloševiče zatčen, uvězněn a vyloučen z SKS. Politický proces, při němž se sám hájil, ovšem vyhrál. Pracoval poté jako advokát na Kosovu. V roce 2005 se stal poradcem kosovského premiéra Bajrama Kosumihovi.

⁸³⁶ Kaqusha Jashari(ová) (1946). Po matce Černohorka, v letech 1986–1988 patřila vedle Azema Vllasiho k nejpobulárnějším vedoucím kosovským politikům, v roce 1988 byla předsedkyní OV SKK. Spolu s Vllasim byla v listopadu 1988 odvolána Slobodanem Miloševičem, protože se protivila přijetí ústavních novelizací omezujících kosovskou autonomii. V roce 1990 byla spoluzakladatelkou sociálnědemokratické strany Kosova, od roku 1999 pak její předsedkyní (v témže roce ji vystřídal Agim Ceku). Od roku 2007 je poslankyní kosovského parlamentu, (na společné kandidátce s Demokratickou stranou Kosova).

⁸³⁷ Remzi Kolgeci (1947), člen OV SKK, po nástupu Slobodana Miloševiče k moci považován za jeho příznivce. V letech 1988–1989, kdy se rozhodovalo o nové ústavě a omezení kosovské autonomie, byl předsedou kosovského prezidia a 7. listopadu 1988 se stal také předsedou OV SKK po odvolání Kaqushy Jashariové. Po roce 1991 se věnuje soukromému podnikání.

⁸³⁸ Viz ANTIC, Zdenko: *Kosovo provincial government and party leaderships purged*. <http://www.osaarchivum.org/files/holdings/300/8/3/text/3-11-76.shtml>.

⁸³⁹ VICKERS, M.: *Between Serbs and Albanian*, s. 224.

⁸⁴⁰ Např. Dejan JOVIĆ v této souvislosti cituje v knize *Jugoslavija – država koje je odumrla. Uspon kriza i pad četvrte Jugoslavije* (s. 278) svůj rozhovor s místopředsedou prezidia SFRJ Sergejem Kraighrem z roku 1986, v němž tento slovinský politik tvrdil, že vedení země bylo kosovskými nepokoji naprosto překvapeno a konsternováno. Další slovinský člen ÚV (a pozdější reformní komunista) Jože Smole (1927–1996) se v diskusi na zasedání ÚV SKJ věnovanému demonstracím pozastavoval nad tím, že na předcházejícím plénu ÚV SKJ byla politicko-bezpečnostní situace na Kosovu označena jako vynikající! Viz *Dokumenti SKJ. 20 sednica SKJ. Aktiv-*

sednictva ÚV SKS, na němž se nejvyšší grémium srbských komunistů zabývalo „uskutečňováním politiky národnostní rovnoprávnosti národů a národností v SRS“, konstatoval Lazar Vujović, předseda komise ÚV SKS pro vztahy mezi národnostmi, že kromě dlouho již známých jednotlivců či skupinek nacionalisticky orientovaných občanů nebylo v poslední době zaznamenáno zvyšování počtu těchto sil. Toto tvrzení mělo znamenat jediné – že nacionalisté ztrácejí reálnou podporu: „*Nepokryté nacionalistické excesy, které by nebyly odsouzeny prostředím, jemuž jsou určeny,*“ byly podle Vujoviće stále řidší.

Nacionalismus přitom charakterizoval jako pouhý „*pozůstatek přežilého vědomí, jež pro aktuální otázky a problémy a perspektivu může nabídnout pouze národnostní nesnášenlivost a návrat ke starým buržoazním či byrokratickým vztahům...*“.⁸⁴¹ Srbský ideolog tak nechtěně charakterizoval budoucí pravý stav věcí, že totiž nacionalismus se v jugoslávské realitě stane skutečně všemocným lékem na „aktuální otázky a problémy“, lékem ovšem, který nevyлéčí nic a rakovinné bujení pouze prohloubí. Poprvé pak právě na Kosovu.

Informace dodávané kosovskou politickou elitou zřejmě nebyly, jak by se mohlo zdát, záměrně zkreslené, neboť sama byla demonstracemi naprosto upřímně zaskočena. Viděli jsme ostatně již výše snahu Mahmuta Bakalliho ututlat první výbuch studentské nespokojenosti. Nevědomost částečně vycházela i z toho, že demonstrace byly v počátcích skutečně spontánní a neplánované, částečně však zřejmě i proto, že po Rankovićově pádu a kritice policejních praktik UDB policejní „bdělost“ na Kosovu, jak jsme již také výše ukázali, výrazně opadla, resp. informacím operativců SDB nebyla přikládána vážnost. Panická reakce jugoslávského vedení – vyhlášení výjimečného stavu, vyslání vojenských jednotek a policejních posil, které měly při potlačování demonstrací zcela volnou ruku – pak byla zřejmě částečně právě důsledkem tohoto překvapení. Hovořil o tom na 20. zasedání ÚV SKJ i jeho předseda Lazar Mojsov, jenž ve svém projevu potvrdil, že „revoluční“ ostražitost ochabla a „*docházelo k podceňování nacionalismu a iredentismu a jeho kontinuálního a organizovaného intrikování...*“.⁸⁴²

Demonstrace byly ÚV SKJ označeny jako **kontrarevoluce**,⁸⁴³ jako dílo kontrarevolučních sil, mající ohrozit „*základy (jugoslávské) pospolitosti – bratrství a jednotu, rovnoprávnost, ústavní pořádek*“ a socialistickou samosprávnost. Demonstrace podle tohoto hodnocení měly nacionalistické a kontrarevo-

nost neprijateljskih i kontrarevolucionarnih snaga u SAP Kosovu. Beograd 1981, s. 139. Cit. podle *Jugoslavija 1918–1988*, s. 1259–1260.

⁸⁴¹ AS, fond SKS-CK, 1978–1981, kart. 364, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu – informativni bilteni. II. díl, složka Informativni bilteni 1981, č. 1–10. VUJOVIĆ, Lazar: *Ostvarivanje politike nacionalne ravnopravnosti naroda a narodnosti i dalji zadaci Saveza komunista Srbije.* In: Informativni bilten 1/1981, s. 30.

⁸⁴² *Dokumenti SKJ. 20 sednica SKJ*, s. 9–23. In: *Jugoslavija 1918–1988*, s. 1251.

⁸⁴³ Mahmut Bakallli tvrdí, že s tímto označením přišel nejprve Azem Vllasi, který ovšem toto nařčení odmítá s tím, že to byl již 1. dubna 1981 postoj obou jugoslávských předsednictev – jak prezidia, tak SKJ, s nimiž poprvé seznámil veřejnost Fadil Hoxha. Viz rozhovory s BAKALLIM a Vllasim v knize M. PETROVIĆE *Pitao sam Albance šta žele a oni su rekli: Republiku... ako može.* Beograd 1996, s. 22, 45. Jiné zdroje uvádějí, že jako kontrarevoluci označil události poprvé Aslan Fazlija, jak jsme také ukázali výše.

luční živly vést z pozic velkoalbánského nacionalismu a iredentismu. Zároveň ovšem demonstrace podle hodnocení ÚV SKJ neměly nic společného s postoji „většiny pracujících a občanů Kosova“, neboť mělo jít o akci menšiny nacionalistů, kteří působí proti zájmům a bez podpory většiny Albánců.⁸⁴⁴

Již tímto tvrzením nasazovali komunističtí analytici celé společnosti různé brýle. Demonstrace, jakkoli masové, sice ještě nebyly oněmi statisícovými shromážděními známými z dob tzv. antibyrokratické revoluce“ konce 80. let, ale jen menší část albánské společnosti s hnutím nesolidarizovala. Většina kosovských albánských komunistických vůdců, bez ohledu na to, byli-li v důsledku demonstrací později odvoláni či naopak postoupili na stranickém žebříčku, ale demonstrace zřejmě upřímně odsoudila. Albánští komunisté se pokoušeli, jak jsme již částečně také viděli, zlepšovat a etatizovat postavení autonomie postupnými kroky a ústavním tlakem. Jak dalece věděli o nacionalistických excesech v kosovském vnitrozemí i o náladách mezi albánskými studenty, a ututlávali-li nacionalistické projevy před zbytkem jugoslávského vedení ve snaze neohrozit svou politiku postupného posilování autonomie, jak se např. domníval tajemník ÚV SKS Špiro Galović,⁸⁴⁵ je sporné a v současnosti prakticky nezjistitelné. Demonstrace každopádně považovali za krach všeho, čeho se jim podařilo dosáhnout, a za čin, který je mimořádně politicky škodlivý pro všechny jugoslávské Albánce a jejich emancipační snahy.⁸⁴⁶

Mnozí analytici v současnosti považují kosovské nepokoje v roce 1981 za počátek konce Jugoslávie. Ovšem tyto nepokoje nelze chápat bez ohledu na dobový rámec a kontext – byly pouze jednou z událostí, které se v té době v Jugoslávii odehrávaly, a pouze z historické perspektivy získaly takovýto význam.

Nepokoje jsou také označovány jako první skutečný projev albánského nacionalismu, přičemž se opomíjejí druhé faktory, především faktor sociální. Nepokoje se skutečně změnily v demonstrace nacionalismu a separatismu, v jejich počátku však stála sociální nespokojenost studentů se svým postavením. Zcela pominout nelze ani ideologické momenty, resp. inspiraci jiným modelem socialismu, než byl jugoslávský samosprávný (nestátní) socialismus. Podle Dejana Joviće byli mnozí studenti a kosovští intelektuálové „nakaženi“ vizí egalitarismu a státního socialismu, jak ji v sousedství rozpracovával Enver Hoxha. I Azem Vllasi při hodnocení kosovských událostí v roce 1981 přikládal albánské propagandě, která „prezentovala tamější situaci jako ráj s plnou rovnoprávností,

⁸⁴⁴ Dokumenti SKJ. 20 sednica SKJ, referát Lazara Mojsova, s. 9–23. Citováno podle *Jugoslavija 1918–1988*, s. 1251.

⁸⁴⁵ AS, fond SKS-CK, 1978–1981, kart. 364, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu – informativni bilteni. II. díl, složka Informativni bilteni 1981, č. 1–10. *Uvodno izlaganje Špira Galovića, sekretara Predsedništva CK SKS, na zajedničkoj sednici predsedništava Centralnog komiteta CK Srbije i SR Srbije*. In: Informativni bilten 4/1981, s. 17.

⁸⁴⁶ Viz např. A. VLLASI v rozhovoru s M. PETROVIĆEM v jeho knize *Pitao sam Albance šta žele a oni su rekli: Republiku... ako može*. Beograd 1996, s. 45.

stoprocentní zaměstnaností a sociálním zabezpečením“, mimořádný význam.⁸⁴⁷ Albánský radiální egalitarismus totiž odbourával ty dimenze pocitů nespravedlnosti a nerovnosti s ostatními, které se mezi kosovskými Albánci již dlouho šířily. Z ekonomického hlediska mohl být odpovědí na zvětšování rozdílů mezi kosovskými Albánci a zbytkem Jugoslávie, neboť propagoval absolutní rovnost (v chudobě, pochopitelně). Z hlediska politického byl radikální egalitarismus základem myšlenky o kosovské republice. Albánská egalitářská rétorika byla pro mnohé i řešením problému národnostní nerovnosti.⁸⁴⁸ Kosovské demonstrace, nahlížené z tohoto úhlu pohledu, by pak nebyly ani kontrarevoluční, ani antisocialistické, jak o nich prohlašovalo jugoslávské vedení, ale naopak revoluční a fundamentalisticky socialistické, neboť by se zakládaly na požadavcích návratu k revolučním ideálům marxismu-leninismu, které právě díky panující nerovnosti považovali mnozí za zrazené. Vůdčí podzemní organizace albánské revolty na Kosovu inspirovány extrémně levicovými a spíše leninskými než marxistickými myšlenkami rozhodně byly. Liberální hodnoty na Kosovu byly tehdy, podobně jako v současnosti, nevýznamné.

V hoxhistické interpretaci navíc, jak jsme již na jiném místě upozornili, šly komunismus a nacionalismus ruku v ruce. Podle Pavla Hradečného byl ale nacionalistický aspekt Hoxhovy ideologie v této době již spíše defenzivní, na rozdíl od ultraradikálně a dogmaticky pojaté myšlenky komunistické. Albánský vůdce byl natolik racionální, že sjednocení Albánie s Kosovem nepovažoval v tehdejší době vzhledem k mezinárodněpolitické situaci i poměru sil mezi Jugoslávií a Albánií za možné. O prosazování tohoto konceptu si zřejmě dokonce myslel, že je politicky škodlivé jak pro jeho vlastní mocenské postavení, tak proto, že by mohlo vyvolat nepříznivý zvrat ve v té době zcela nadstandardním postavení jugoslávských Albánců. V jeho úvahách mohla hrát roli i otázka etnická: komunistická Albánie vzešla převážně z jižního, toskského albánského prostředí, zatímco severní albánské kmeny ghegské, jež činily také gros jugoslávského albánského obyvatelstva, byly za války útočištěm protikomunistických organizací a dlouhodobého ozbrojeného odporu vůči snahám o nastolení komunistického režimu. Jejich tradiční kmenová struktura a náboženské založení představovaly pro pronikání komunistických myšlenek i praktické nastolování komunistické moci výraznou překážku, jak se nakonec ukazovalo v samotné Jugoslávii. Sjednocením Kosova s Albánií by byl výrazně posílen právě ghegský prvek albánského etnika, jež by rozhodně neposkytoval záruku loyality jeho re-

⁸⁴⁷ Viz rozhovor s A. VLLASIM v knize M. PETROVIČE *Pitao sam Albance šta žele a oni su rekli: Republiku... ako može*. Beograd 1996, s. 41.

⁸⁴⁸ Nelze přitom říci, že by si jugoslávské komunistické vedení nebylo této situace vědomo. Na to, že nesnižující se problémy v kosovském hospodářství a z nich vyplývající pomalý růst mezd a životního standardu a kulturní úrovně vůbec mohou vyvolávat a vyvolávaly pocity o nerovnoprávných vztazích a privilegovaném postavení jedněch vůči druhým (počínaje republikami a konče pocity nerovnoprávnosti nekvalifikovaného dělníka vůči kvalifikovanému), a mohou způsobovat resentmentní nacionalistické nálady, upozorňoval již materiál *Zadaci SKS u ostvarivanju politike nacionalne ravnopravnosti u SRS* (Úkoly SKS v uskutečňování politiky národnostní rovnoprávnosti v SRS), vypracovaný pro interní potřebu ÚV SKS již v dubnu 1968! Tehdy se ovšem ještě domnívali, že smysluplné využívání prostředků z Fondu federace rozdílů brzy zmenší

žimu, tím spíše, že v Jugoslávii nedošlo k tak drastickým zásahům do náboženského života obyvatelstva, jako během albánské „kulturní revoluce“. Podpora jugoslávských Albánců tedy měla ze strany Envera Hoxhy a jeho establishmentu spíše verbální charakter,⁸⁴⁹ což mu však nebránilo vydávat se v době kosovské krize za „otce všech Albánců“ a zastávce jejich práv před titovsko-srbskými utlačovateli.

Jako zdroj „nacionalistické euforie“ označil „politiku Albánie“ na společném krizovém zasedání Prezídia SFRJ a Federální rady na ochranu ústavního pořádku 29. dubna 1981 také makedonský člen jugoslávského prezidia (a předtím první „potitovský“ jugoslávský prezident) Lazar Koliševski (1914–2000).⁸⁵⁰ Na druhé straně, podle jednoho z předních propagátorů kosovské samostatnosti, spisovatele a filosofa Rexhepa Qosji, byly demonstrace „*velikou událostí v historii Albánců na Kosovu a v Jugoslávii vůbec*“ neboť v nich „*poprvé po druhé světové válce Albánci v Jugoslávii společně a jednohlasně vyjádřili svůj požadavek po republice, tedy po svém státu*“.⁸⁵¹ Demonstrace tak každopádně ukázaly, že kosovská otázka není ústavou z roku 1974 ani zdaleka vyřešena.

Příčiny nacionalistického výbuchu v hodnocení SKJ

tak, jak byly formulovány na 20. zasedání ÚV SKJ 7. května 1981 v hodnotícím referátu předsedy ÚV SKJ Lazara Mojsova⁸⁵² nazvaném *O aktivitě nepřátelských a kontrarevolučních sil v ASOK*, dále pak v závěrech tohoto zasedání, na několika plénech ÚV SKS a zejména pak v „poučení z krizového vývoje“, jímž byl nepříliš systematicky připravený⁸⁵³ dokument nazvaný *Politická platforma pro akci SKJ při rozvoji socialistické samosprávy, bratrství, jednoty a pospolitosti v SAO Kosovo* (dále jen *Platforma*), přijatý na 22. zasedání ÚV SKJ 17. listopadu t. r., by bylo lze shrnout do pěti okruhů. Návrhy na řešení, které z analýz v rámci jednotlivých okruhů vyplynuly, pak ovlivňovaly jugoslávskou politiku vůči Kosovu v následujících několika letech, prakticky do propuknutí

⁸⁴⁹ Představitelé pravicového nacionalistického albánského exilu tak, kromě zbídačení země a terorizování jejích obyvatel, Hoxhovi z jejich pohledu oprávněně vyčítali, že podřizoval zájmy albánského národa svým úzkoprsým politickým cílům a „*zaprodal Kosovo Srbům*“. Viz HRADEČNÝ, Pavel: *Léta sebeizolace a osamění*. In: *Dějiny Albánie*, s. 498.

⁸⁵⁰ Koliševski, jenž byl znám tím, že vždy říkal, co si myslí, a to i J. Brozu Titovi, pro což nepatřil k jeho oblíbencům (viz např. KRAŽAVAC, Savo: *Bravar nije voleo zlato*. NIN [Beograd] č. 2582, 13. června 2000), ovšem jako jeden z hlavních důvodů uvedl také „*vytvoření mamutí univerzity, která na 178 000 zaměstnaných (myšleno mimo soukromé zemědělství a řemesla – pozn. V. Š.) vychovává 51 000 studentů*“ a je tak potenciálním ohniskem nacionalismu. Viz *Jugoslavija 1918–1988*, s. 1267.

⁸⁵¹ R. Qosja v rozhovoru v PETROVIĆ, M.: *Pitao sam Albance šta žele a oni su rekli: Republiku... ako može*. Beograd 1996, s. 100.

⁸⁵² Lazar Mojsov (*1920), makedonský diplomat a politik a novinář, působil po válce jako generální prokurátor Socialistické republiky Makedonie, poslanec jugoslávského i makedonského parlamentu a od konce 50. let jako jugoslávský diplomat. V letech 1977–1978 byl předsedou Valného shromáždění OSN. Po smrti J. Broze Tita se stal prvním „potitovským“ předsedou SKJ. Posléze zastával funkci jugoslávského ministra zahraničí, v letech 1987–1988 byl jugoslávským prezidentem (předsedou jugoslávského prezidia).

⁸⁵³ BILANDŽIĆ, Dušan: *Jugoslavija poslije Tita (1980–1985)*. Zagreb 1986, s. 70.

tzv. antibyrokratické revoluce, vedené novým předsedou srbských komunistů Slobodanem Miloševićem.

„Kosovské vedení se nechovalo rozhodně a bojovně“

Příčiny se hledaly odshora, nikoli ovšem v nejvyšších patrech jugoslávské federace, ale rámci kosovského establishmentu. Podle *Platformy* vedení „*neumožňovalo vytýčit ostrou hranici mezi naší (= jugoslávskou komunistickou – pozn. V. Š.) a nacionalistickou orientací, mezi našimi a nacionalistickými hesly*“. Analytici při tomto tvrzení naráželi zejména na snahu kosovské administrativy po co největší etatizaci oblasti, které se v konečném důsledku od požadavku „*Kosovo – republika*“ příliš nelišily. *Platforma* zdůrazňuje, že nacionalismus pronikl i do řad SK Kosova a vedení oblasti, které před jeho projevy dlouho ustupovalo a „*během samotných událostí se nechovalo dostatečně rozhodně a bojovně...*“. Politika vedení podle rezoluce svojí snahou o získání co nejvíce prostředků pro Kosovo a zdůrazňováním nějakých zvláštních práv, vycházejících z nerozvinutosti Kosova, dokonce i výhrůzkami že, nebudou-li saturovány jejich požadavky, vyjde se svojí nespokojeností a protestem na veřejnost, jednak ohrožovala jednotu SKJ, jednak dávala živnou půdu nacionalistickým živlům.⁸⁵⁴ *Platforma* zde narážela na odpor kosovského establishmentu vůči snaze jugoslávského i srbského vedení zvýšit katastrofálně malou efektivitu investic a produktivitu práce na Kosovu tím, že v pětiletém plánu na léta 1981–1985 nepřidělí až 50 % celkových prostředků z Fondu federace pro nerozvinuté republiky a SAO Kosovo přímo do rukou kosovské vlády, která prostředky rozdělovala značně voluntaristicky a nebyla schopna (a možná ani nechtěla) zaručit jejich efektivitu, ale podpoří jimi firmy jak ze Srbska, tak z jiných jugoslávských republik, které by byly ochotny zakládat na Kosovu společné podniky. Od nich si pak vůdčí ekonomové slibovali, že by jednak přispěly ke zvýšení efektivity a produktivity práce, jednak také snížily hrozivou nezaměstnanost (více o tom viz s. 258n.).⁸⁵⁵ Kosovským politikům se skutečnost, že by přišli o možnost rozhodovat o miliardových částkách, samozřejmě nemohla líbit a nespokojenost s touto situací byli dokonce ochotni označovat jako diskriminaci a nespravedl-

⁸⁵⁴ AS, S, fond SKS-CK, 1978–1981, kart. 364, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu – informativni bilteni. II. díl *Politička platforma za akciju SKJ u razvoju socijalističkog samoupravljanja, bratstva i jedinstva i zajedništva na Kosovu* (výtisk Dnevnik, Novi Sad) (dále jen *Platforma*), s. 3. Výťah z *Platformy* je publikována také v *Jugoslavija 1918–1988*, s. 1260–1266. Předseda srbské ÚV SKS v této souvislosti přímo kritizuje fakt, že zaostávání ekonomického rozvoje oblasti bývá kosovským establishmentem populisticky vysvětlováno tak, že se rozdíl mezi Kosovem a zbytkem Jugoslávie nesnižují kvůli tomu, že oblast z Fondu federace získává nedostatečné prostředky. Takováto interpretace podle Vlaškaliće vnucovala dojem, že hlavní důvod nerozvinutosti Kosova je zapotřebí hledat jinde – než kde ve skutečnosti spočívá... Viz AS, fond SKS-CK, 1978–1981, kart. 364, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu – informativni bilteni. II. díl, složka Informativni bilteni 1981, č. 1–10. (Dále jen takto:) VLAŠKALIĆ, Tihomir: *Uzroci i posledice dogadjaja u Socijalističkoj autonomnoj pokrajini Kosovo* (referát na 14. zasedání ÚV SKS 6. května 1981). In: Informativni Bilten 4/1981, s. 11.

⁸⁵⁵ AS, fond SKS-CK, 1978–1981, kart. 364, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu – informativni bilteni. II. díl, složka Informativni bilteni 1981, č. 1–10. VUJOVIĆ, Lazar: *Ostvarivanje politike nacionalne ravnopravnosti naroda i narodnosti i dalji zadaci Saveza komunista Srbije*. In: Informativni bilten 1/1981, s. 31.

nost. Analytici tedy tuto jejich snahu ocenili jako ohrožování jednoty SKJ, a tím i Jugoslávie. Kosovo se díky předcházející praxi, kdy o distribuci peněz rozhodovala pouze kosovská vláda, podle *Platformy* uzavíralo samo do sebe a nehledalo možnost rychlejšího rozvoje pomocí „*provazování a pospolitosti se všemi dalšími národy a národnostmi Jugoslávie*“ tak, aby se všichni společně mohli co nejrychleji rozvíjet.⁸⁵⁶ Je přece v zájmu všech, konstatuje *Platforma*, aby se země rozvíjela rovnoměrně, a aby se nejméně rozvinuté regiony rozvíjely rychleji, ovšem na základě společných dlouhodobých zájmů a nikoli na základě nějaké „zvláštního“ práva, o nichž hovořili kosovští politikové!⁸⁵⁷

Ústavní postavení autonomií je třeba ctít

Provolávaná hesla o *Republice Kosovo* (a to republice, která by zahrнула všechny albánské oblasti v Jugoslávii, tedy i západní Makedonii, oblasti jižního Srbska osídlené albánským obyvatelstvem v okolí měst Bujanovce, Medvedje a Preševa a albánským živlem osídlené oblasti Černé Hory – okolí měst Plavu, Gusinje, tzv. černoorské Malésie (alb. Malësia) s centrem v obci Tuzi, Ulcinj a okolí – v rámci SKJ posílily přesvědčení o tom, že „*ústavní postavení autonomních oblastí v rámci SRS je třeba důsledně dodržovat a ctít...*“ Analytici ÚV přesně zhodnotili, že praxe, která po vyhlášení ústavy v roce 1974 autonomie traktovala jako na SRS víceméně nezávislé jednotky a přibližovala je tak postavení republik, vzbuzovala v kosovském vedení přesvědčení, že změna statusu oblasti na republiku je víceméně formální záležitostí. Většina jugoslávského vedení však rozhodně neměla v úmyslu status oblastí měnit, v tom byla důsledným strážcem odkazu J. Broze Tita.

Platforma pak tento „omyl“ kosovského vývoje ještě více konkretizovala, když kritizovala, že na Kosovu nebyly dodržovány ústavní principy, jasně hovořící o tom, že Svazová republika Srbsko je odpovědná za společenský, ekonomický, politický a kulturní rozvoj republiky jakožto celku, a tedy i za rozvoj Kosova. Uzavírání se Kosova ve vlastních hranicích pak mělo „samosprávnou“ spolupráci a integraci znemožňovat.⁸⁵⁸ Tendencí uzavírat se do sebe a vydělovat se ze SRS jakožto celku se tak autonomie zároveň uzavírala vůči Jugoslávii. Na Kosovu nicméně jenom kopírovali situaci, která byla typická pro celou zemi, tedy snahu jednotlivých republik co nejvíce se uzavírat do sebe a co nejméně se otevírat vůči federaci.⁸⁵⁹

Politické heslo *Kosovo-republika* ale podle tvůrců *Platformy* nebylo cizí ani některým „*odpovědným osobnostem*“, a proto nebylo již dříve veřejně a politicky odsouzeno. *Platforma* zde naráží na jednání o ústavních novelizacích koncem 60. a začátkem 70 let, při nichž kosovští představitelé požadavek republiky opakovaně vznášeli. Kontrarevolučnost idey Kosovské republiky viděli au-

⁸⁵⁶ *Platforma*, s. 3.

⁸⁵⁷ Tamtéž.

⁸⁵⁸ Tamtéž, s. 8.

⁸⁵⁹ Tamtéž.

toři *Platformy* v některých, z hlediska pozdějšího vývoje Jugoslávie i Kosova přinejmenším zaznamenání hodných konotací: Požadavek nacionalistů a iredentistů po vytvoření nové republiky, jež by na „etnicky čistém základě“ shromáždila a územně sjednotila všechny Albánce v Jugoslávii, měl být „*mnohonásobně reakční. Jeho důsledkem by bylo umělé a násilné rozdělení historicky vzniklých společenství a území, na nichž po staletí žijí části různých národů...*“. Historické zkušenosti dokazují, tvrdili dále autoři *Platformy*, „*že každá státní organizace založená na principu etnické čistoty a striktní národní výlučnosti je v rozporu nejen se socialismem, ale i s elementárními demokratickými právy a moderními potřebami lidí. Pokus o realizaci těchto, ve skutečnosti rasistických principů uvnitř Jugoslávie je v rozporu se socialistickým samosprávným uspořádáním a územní celistvostí jejích socialistických republik, čímž ohrožuje integritu nezávislosti a samostatnosti SFRJ... Pod heslem Kosovo-republika se fakticky skrývá požadavek albánských iredentistů po revizi a změně současných hranic suverénních států...*“ Nejnebezpečnějším politickým důsledkem těchto plánů měl být fakt, že „*požadavek po etnické čistotě znamená uzavírání se uvnitř národních skupin... Takovýto nacionální izolacionismus je zcela v protikladu s objektivními tendencemi společenského pokroku i se zákonitostmi ekonomické a společenské integrace lidstva...*“⁸⁶⁰ V souvislosti s pozdějším vývojem, s tím, jak se Jugoslávie rozpadala podle etnických švů, byla tato analýza bohužel velmi prorocká.

Mj. i z uvedených důvodů také v následujícím období dopřávala ÚV SKJ více sluchu volání srbského establishmentu po ústavních novelizacích omezujících přílišnou samostatnost autonomií. Samotná *Platforma* ostatně hovořila o tom, že celá řada kosovských problémů vyplynula z toho, že na Kosovu nebyly dodržovány ústavní principy zdůrazňující, že Svazová republika Srbsko je odpovědná za společenský, ekonomický, politický a kulturní rozvoj republiky jakožto celku, a tedy i za rozvoj Kosova. „*Všechny síly*“, vyzývá *Platforma*, „*musí v následujícím období budovat a provádět politiku svornosti SAOK, SRS a SFRJ!*“ Rozumělo se tím mj. těsnější připoutání oblasti k Srbsku a Jugoslávii a to i formou hospodářské spolupráce ve smyslu budování joint ventures, práce na společných vědeckých projektech, kulturní výměny apod.

K takovému pojetí ale byla, přes veškerou sebekritiku, ze strany kosovského vedení do budoucna jen pramalá vůle. Odpor vůči tomu byl zřejmý již nedlouho poté, co odeznělo první zděšení z demonstrací. Z kosovsko-albánské strany se začaly dokonce objevovat tendence dávat požadavky po kosovské republice do souvislosti s heslem „bratrství a jednota“. Zdůrazňovala se příslušnost Kosova k Jugoslávii a cílilo se na „solidaritu dělnické třídy“ Jugoslávie, jež by měla s uskutečněním spravedlivých požadavků na vytvoření republiky pomoci, tím spíše, že proti ustavení kosovské republiky jsou zejména Srbové, kteří negováním albánských etatizačních snah jen přirozeně pokračují ve své velko-

⁸⁶⁰ Tamtéž.

srbské hegemonistické politice vůči albánské národnosti.⁸⁶¹ Tyto úvahy vycházely pochopitelně spíše z kruhů mimo nejvyšší kosovskou politiku, nakonec se však ukázalo, že byly docela správné. V roce 1989 skutečně jak ve Slovinsku, tak v Charvátsku došlo k projevům solidarity s albánskými snahami.⁸⁶²

Odpor kosovských politických kruhů vůči „těsnějšímu připoutání oblasti k Srbsku a Jugoslávii“ se projevoval spíše ignorací ekonomických doporučení. Ve svém projevu na zasedání předsednictva ÚV SKS 14. září 1981 kritizoval předseda srbské vlády Ivan Stambolić fakt, že dva měsíce poté, co 14. zasedání ÚV SKS (6. května 1981) přijalo usnesení o vypracování mechanismů ekonomické reformy a budování smíšených podniků, oblastní vedení naprosto nereagovalo a reformní plány ani nezačalo připravovat. Hlavním důvodem pro to viděl Stambolić v tom pojmání ústavních principů, které zpochybňuje právo republiky vytvářet hospodářské plány pro celé federální Srbsko, tedy i s autonomními oblastmi. Stambolić tak otázku ústavního postavení Srbska a jeho autonomií poměrně rasantně otevřel. Vedení autonomie pochopitelně odmítalo tendence, kdy by peníze do hospodářství měly proudit mimo jeho absolutní kontrolu, ale tato nová ekonomická politika zřejmě nebyla po chuti ani některým srbským politikům. „*Nezbývá nám*“, vyzývá Stambolić, „*než při nějaké další příležitosti analyzovat co se to stalo, že je zpochybňována jednota Republiky v rozvojové politice, že je zpochybňován jednotná funkce Hospodářského plánu SRS zakotvená v 305 čl. ústavy SRS, že je zpochybňován fakt, že republika jakožto jednotný státní a samosprávný celek má povinnost podporovat rychlejší rozvoj Kosova*“.⁸⁶³ Špiro Galović⁸⁶⁴ šel ještě dál, když hovořil o tom, že přes veškerou kritiku i nadále existují tendence naprostého oddělení autonomií od republiky. Analýz provedla SKS „při dalších příležitostech“ v následujících letech ještě několik. Kosovské vedení se však všech doporučení i nařízení z nich plynoucích dokázalo úspěšně vyhnout. Ústavní mechanismus byl nastaven tak, že mocensky přinutit autonomii ke změně ekonomického chování prostě nebylo možné.

Je zajímavé, že se v souvislosti s heslem *Republika Kosovo do Platformy ÚV SKJ* nedostala charakteristika dalšího problému, jež nastínil na 14. zasedání ÚV SKS 6. května 1981 jeho předseda Tihomir Vlaškalić, a totiž zmínka o nátlaku na vystěhovávání srbského a černohorského obyvatelstva v souvislosti s

⁸⁶¹ AS, fond SKS-CK, 1978–1981, kart. 164, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu – informativni bilteni. II díl, složka Informativni bilteni CK SKS, 1981, č. 1–10. MIŠIĆ, Živorad: *Političko-bezbednosna situacija u SR Srbiji* (Referát přednesený na společném zasedání předsednictva ÚV SKS a Předsednictva SR Srbska 16. listopadu 1981). In: Informativni bilten 10, 1981, s. 24.

⁸⁶² Takováto multinárodní spojení se ovšem zakládala výhradně na vlastních zájmech republik které do nich vstupovaly. Slovinská (a později i charvátská) podpora albánským snahám na Kosovu byla akcí směřující k tomu, aby byla oproti srbským snahám „antibyrokratické revoluce“ zachována decentralizovaná struktura země podle ústavy z roku 1974, nikoli solidarizováním se s albánskou věcí jako takovou. Starost slovinské a charvátské veřejnosti o Albánce zmizela v okamžiku, kdy v obou zemích přivedly volby v roce 1990 k moci nekomunistické strany.

⁸⁶³ STAMBOLIĆ, I.: *Aktuelni problemi društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo*, s. 21.

⁸⁶⁴ Špiro Galović byl v té době tajemníkem předsednictva ÚV SK Srbska pověřeným ideologickými otázkami (1978–1982) a poté tajemníkem tohoto předsednictva.

„šířením velkoalbánského a iredentistického nacionalismu“. Své názory na situaci vyjádřil přitom neobyčejně kulantně a zaobaleně, když hovořil o tom, že nedostatečná rozhodnost famózních „*subjektivních sil*“ (v jugoslávské socialistické hantýrce jde o „uvědomělý lid“) vzepřít se projevům nacionalismu vytvořila ve složitém mnohonárodnostním kosovském společenství napjatou situaci v meziethnických vztazích, „*díky níž srbské a černohorské obyvatelstvo vidí perspektivu svého dalšího života a práce vně této situace...*“.⁸⁶⁵

Na dalším hodnotícím jednání nejvyššího srbského grémia, těsně před přijetím *Platformy*, již byl v referátu o bezpečnostních hrozbách na Kosovu přednášející Živorad Mišić mnohem konkrétnější. „Kontrarevoluce“ tak umožnila otevřít některá témata, o nichž dříve hovořit nebylo politicky korektní. Referát vykládá kosovské události tak, že demonstrace byly místním slovanským obyvatelstvem chápány jako kulminace mnohaletého nátlaku na vystěhovávání. Teze o tom, že důvody vystěhovávání jsou sociálně-ekonomického rázu, tedy již podle Mišiće nadále nemohly obstát. Stěžoval si přitom, že komise, které vyšetřují důvody jednotlivých případů vystěhovávání, působí pomalu, a především, že se jejich zprávy prakticky vždy vyhýbají označování pravých příčin vystěhovalec-tví. K vystěhovávání podle Mišiće docházelo neztenčenou měrou. Upozornil také na skutečnost, že psychóza lidí, kteří se vystěhovávají a hledají nový domov, má vliv i na obyvatelstvo v Srbsku a vyvolává samozřejmě nacionalistické nálady.⁸⁶⁶ Mišić v souvislosti s těmito jevy ve své zprávě zdůrazňuje, že orgány SKS neměly o těchto událostech donedávna příliš mnoho informací a nemohly na situaci reagovat. To bylo ovšem, tvrzení značně alibistické. Informace o vystěhovávání se na ÚV, jak jsme viděli výše, sbíhaly již od konce 50. let. Nebyla jim však přikládána důležitost, později, při skandálu s D. Čosićem, byly označeny jako „*výraz a prostředek velkosrbského nacionalismu v jeho odporu boji SK za rovnoprávnost albánského národa v každodenním životě, zaměstnávání, vzdělávání a kultuře*“,⁸⁶⁷ a jako s takovými s nimi také bylo zacházeno.

I jinak ale bezpečnostní zpráva nesevřelá o tom, že by se situace v oblasti za půl roku nějak výrazně uklidnila. Podává příklady ohrožení bezpečnosti železniční dopravy na Kosovu s tím, že osobní vlaky bývají zasuty sprškou kamení, stávalo se, že na koleje byly stavěny překážky, docházelo k přerušování telegrafního spojení. Zpráva hovořila také o neoprávněném kácení dřeva ve státních lesích, stále častějšímu jevu neplacení daní a komunálních služeb apod. Předjí-má tak něco, co se koncem 80. let na Kosovu stalo téměř pravidlem.⁸⁶⁸

Před deseti lety (odsouzením projevu Dobrici Čosiće a Jovana Marjanoviće), uzavírá Vlaškalić citlivou otázku „albánského nacionalismu“, se dokázali

⁸⁶⁵ VLAŠKALIĆ, T.: *Uzroci i posledice dogadjaja u Socijalističkoj autonomnoj pokrajini Kosovo*, s. 13.

⁸⁶⁶ V referátu byly představeny dokonce i druhy nátlaku, jež měly být k znepokojování občanů využívány: telefonické i osobní výhrůžky, fyzické útoky, obtěžování v hromadné dopravě, izolace na národnostním základě na pracovních místě i v každodenním životě, znepokojování lidí na jejich usedlostech a polnostech, zneuctvování hrobů a sakrálních objektů.

⁸⁶⁷ VLAŠKALIĆ, T.: *Uzroci i posledice dogadjaja u Socijalističkoj autonomnoj pokrajini Kosovo*, s. 13.

⁸⁶⁸ MIŠIĆ, Živorad: *Političko-bezbednosna situacija u SR Srbiji*, s. 28.

srbsští komunisté vzepřít „protialbánským tezím“ velkosrbského nacionalismu ve vlastních řadách, totéž se proto očekává od albánských komunistů.⁸⁶⁹ Albánští kosovští politici, jakkoli byli při svých sebekritikách na nejrůznějších fórech,⁸⁷⁰ k nimž docházelo od konce dubna 1981, velice otevřeně, na problematiku srbského vystěhovalectví tehdy ani v pozdějších letech nikdy nepoukázali.

Protože zprávy o nacionalismu musely být vždy „národnostně vyrovnané“, zdůrazňoval Vlaškalić, že stejně tak musí být SKS „bdělý“ vůči projevům srbského nacionalismu, který v souvislosti s kosovskými událostmi „vyzývá k osudovému boji s albánskou národností na Kosovu a v Jugoslávii vůbec“. Srbsští nacionalisté nabízejí podle Vlaškaliće srbskému národu pouze nenávisť vůči Albáncům a fašistické metody zúčtování a genocidy, a na druhé straně hovoří o humanitě a demokracii.⁸⁷¹ Tajemník ÚV Špiro Galović pak velice pregnantně popsal fobii srbského nacionalismu, platnou dodnes, totiž že etnickou pestrost na jihu chápou jako tragický fakt, jako nebezpečné ohrožení srbského etnického prostoru. Že vidí Kosovo pouze jako pole kosovské bitvy a nikoli rodnou půdu jak Srbů, tak také Albánců. Že celý národ vidí v postavení nedůstojného ponížení.⁸⁷² Tato i jiná slova srbských komunistů na adresu srbského národoveckého myšlení ale v opozičních kruzích jen posilovala přesvědčení, že srbské vedení není schopno ochránit zájmy srbského národa. Není ani divu, že mnozí koryfeje národovectví vyjadřovali svým způsobem uspokojení nad tím, že kosovské události potvrdily správnost postojů Dobrici Čosiće z roku 1968.

„Boj“ nacionalismu vyhlásilo i doporučení ÚV SKJ. V závěru svého referátu Lazar Mojsov neopomněl zdůraznit, že vzhledem k závažnosti úkolů, které stojí před Svazem komunistů Kosova a zejména před komunisty z řad albánské národnosti, je mimořádně důležitá odpovědnost komunistů toho kterého prostředí bojovat vůči „*vlastnímu nacionalismu a jiným reakčním, dogmatickým a kvaziliberálním pojetím a akcím, šířícím se v poslední době...*“⁸⁷³ To se ale těm z kosovsko-albánských politiků, kteří si vzali tato slova k srdci (a o větší části nového kosovského nejvyššího vedení asi v tomto smyslu nelze pochybovat),

⁸⁶⁹ VLAŠKALIĆ, T.: *Uzroci i posledice dogadjaja u Socijalističkoj autonomnoj pokrajini Kosovo*, s. 13.

⁸⁷⁰ Zásadní „sebekritiku“ činnosti svého vedení provedl Mahmut Bakalli na rozšířeném (o prezidium SRS) 72. zasedání předsednictva ÚV SKS 28. dubna 1981, které bylo cele věnováno „příčinám a důsledkům“ kosovských událostí. Viz AS, fond SKS-CK, 1981, kart. 327, Predsedništvo CK SKS, sednice 68. – 74., XVII. díl, složka Materijali sa 72. sednice Predsedništva CK SKS, održane 28. aprila 1981. godine. Diskuse Mahmuta Bakalliho, s. 5/1–9/2. Kaje se, že nebyli všímaví zejména k projevům nacionalismu ve školách, na fakultách a v kulturních institucích (s. 6/4), kde „nepřítel dlouhodobě nerušeně (sic!) působí“, a to jak díky „vlivu nacionalismem zatížených pedagogů“, tak „pomocí učebnic (z Albánie – pozn. V. Š.), výukových plánů“ atd. SKK podle něj podcenil nacionalistické aktivity, dal průchod nacionálnímu romantismu a jeho průvodním jevům – izolacionismu ve vztahu k hodnotám jiných národů, samozřejmě neopomněl zdůraznit, že svojí nedostatečnou „revoluční bdělostí“ přispěli k oslabení pocitu „socialistického samosprávného jugoslávského patriotismu“ u kosovských Albánců (s. 7/2). Hloubka problémů a zanedbání, projevená v této bezesporu upřímné zpovědi předsedy kosovských komunistů, ovšem byla příčinou jeho následného politického pádu.

⁸⁷¹ VLAŠKALIĆ, T.: *Uzroci i posledice dogadjaja u Socijalističkoj autonomnoj pokrajini Kosovo*, s. 15.

⁸⁷² AS, fond SKS-CK, 1978–1981, kart. 364, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu – informativni bilteni. II. díl, složka Informativni bilteni 1981, č. 1–10. *Uvodno izlaganje Špira Galovića, sekretara Predsedništva CK SKS, na zajedničkoj sednici predsedništava Centralnog komiteta CK Srbije i SR Srbije*. In: Informativni Bilten 4/1981, s. 21.

⁸⁷³ *Dokumenti SKJ. 20 sednica SKJ*, referát Lazara Mojsova. In: *Jugoslavija 1918–1988*, s. 1253.

příliš nedařilo. Bojovat se srbským nacionalismem se až do roku 1987 snažila také větší část srbských komunistů, v čele nejprve s Vlaškalićem, a poté s Ivanem Stambolićem, byť nepříliš úspěšně. Za nacionalismus ovšem byly považovány i zcela benigní projevy národního uvědomění, často však také nepohodlné skutečnosti.

Exploze školského systému

Z ideologického hlediska zazněla kritika zejména na výchovu mladé kosovské inteligence, která tvořila páteř demonstračního hnutí. Většinu z osob odsouzených po roce 1981 za protistátní činnost totiž tvořili studenti nebo absolventi Prištinské univerzity.⁸⁷⁴ Již výše jsme hovořili o bouřlivém rozvoji kosovského vysokého školství, jež jindy ve svých soudech umírněný Ivan Stambolić označil přímo jako „*explozi osvětově-školského systému*“.⁸⁷⁵ Univerzita, plánovaná původně pro 15 000 studentů se zásluhou megalomanských ambicí kosovských komunistických politiků stala kolosem s 50 000 studenty (konkrétně v roce v roce 1981 bylo na Kosovu 42 000 studentů, z toho 28 000 řádných a 14 000 mimořádných a předpokládalo se, že v roce 1985 to bude již 58 000, podle plánů kosovské administrativy to mělo být dokonce až 70 000 studentů!), pro které ale nebylo zajištěno sociální zázemí. „*V situaci, kdy 82 % studentů pochází z rolnických a dělnických rodin, jejichž hmotný standard není takový, aby dokázaly vydržovat své děti na studiích,*“ zdůrazňoval předseda ÚV SKS Tihomir Vlaškalić na 14. zasedání ÚV SKS, „*může najít místo na kolejích pouze 8,5 % studentů prištinské univerzity, 14 % může navštěvovat studentské menzy a jen 16,5 % přijímá minimální stipendia ve výši 700 dinárů*“⁸⁷⁶ Chudí studenti, většinou prvá generace vysokoškolsky vzdělávaných lidí a proto pýcha svých rodin, se tak střetávali s téměř nesnesitelnými podmínkami studia.

Překotný vývoj kosovského vysokého školství samozřejmě narážel i na jiné než jen infrastrukturní problémy. Kosovské vedení podle kritiky z nejvyšších jugoslávských míst přecenilo možnosti, jež byla kosovská ekonomika schopna poskytnout jak absolventům vysokoškolského, tak také adekvátně bouřlivě se rozvíjejícího středoškolského studia. Generace mladých odborníků se po absolvování školy střetávaly s problémy nezaměstnanosti, a to tím spíše, že většina studentů prištinské univerzity se orientovala na humanitní vzdělání, zatímco obory, které by se v kosovském hospodářství, stále ještě chudém na vzdělané kádry, uplatnily, zůstávaly neobsazené. Situace vyžadovala, aby albánští studenti univerzity zvládli dobře jeden další státní jazyk jugoslávské federace, aby si tak mohli hledat místo i v jiných republikách, kde ovšem naráželi na nedůvěru a předsudky, mj. i proto, že úroveň vzdělání z prištinské univerzity byla obecně podceňována. S nezbytným odvoláním na vrcholnou autoritu, v tomto případě na zmiňovaný již rozhovor Edvarda Kardelje s vedením SAOK v červnu 1977,

⁸⁷⁴ MIŠOVIĆ, M.: *Ko je tražio Republiku Kosovo 1945–1985?*, s. 319.

⁸⁷⁵ STAMBOLIĆ, I.: *Aktuelni problemi društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo*, s. 23

⁸⁷⁶ VLAŠKALIĆ, T.: *Uzroci i posledice dogadjaja u Socijalističkoj autonomnoj pokrajini Kosovo*, s. 10.

v němž měl hlavní jugoslávský ideolog upozornit na to, že „otázka vzdělávání a zaměstnávání mladé inteligence může být spjata s problémem nacionalismu, neboť (na Kosovu – pozn. V. Š.) se vše děje velmi živelně“, ÚV SKJ velice přesně definoval podstatu problému: V uzavřeném školském systému – výuka v albánštině, navíc za pomoci pedagogů z Albánie, prakticky až na výjimky neumožňovala pozdější afirmaci studentů mimo albánské prostředí – s jazykovou a psychologickou bariérou, která, činila odchod do jiného národního prostředí velmi frustrující a pro většinu tradičně vychovaných studentů prakticky nemožný, „se část vyučujících i studentů přikláněla k nacionalismu a šovinismu jakožto perspektivě zabezpečení jak své existence, tak národního vzestupu (svého etnika)“.

Vliv výchovy k nějakému jugoslávskému vlastenectví či hrdosti na vlastní model samosprávného socialismu, známý z jiných jugoslávských národních prostředí, byl v na přístinské univerzitě minimální. Velkou část výuky z nedostatku domácích kádrů zastávali albánští hostující profesori a odvíjela se z albánských učebnic, což umožnilo „nepříteli snáze proniknout do tohoto prostředí a předat své kontrarevoluční cíle části studentstva, s níž mohli nacionalisté a kontrarevolucionáři manipulovat tím snadněji, že až na výjimky nenaráželi na odpor jak mezi dělnickou třídou, tak v řadách uvědomělých socialistických sil“.⁸⁷⁷ Toto hodnocení, zabarvené samozřejmě nezbytnou komunistickou frazeologií, tak docela výstižně zobrazovalo situaci na Kosovu, kde byl, s výjimkou jisté části komunistického vedení, vůči nacionalistickým myšlenkám v té době odpor velmi malý. Při hodnocení událostí v roce 1981 sami jugoslávští komunisté přiznali, že možnost ideového vlivu z Albánie, jehož základnou byla směs nacionalisticko-iredentistické a komunisticko dogmatické ideologie, hluboce podcenili.⁸⁷⁸

Národní afirmace albánské národnosti byla na Kosovu navíc, jak upozorňovala *Platforma*, v představách některých komunistických funkcionářů chápána jako „albanizace“, tedy jako homogenizace všech Albánců za každou cenu – bez ohledu na ostatní kosovská etnika.⁸⁷⁹ V *Platformě* se také zdůrazňuje, že některé jevy v každodenním životě na Kosovu vedly namísto prohlubování svornosti a pospolitosti k vytváření nových bariér mezi místními národnostmi. Národnostně rozdělená oddělení měly již mateřské školky! Oddělené školní výlety, kulturní spolky vydělené na etnickém základě, dokonce i oddělená korza albánské a nealbánské mládeže ve městech nemohly přispět k multinacionalitě

⁸⁷⁷ *Dokumenty SKJ. 20. sednice SKJ*, referát Lazara Mojsova. In: Jugoslavijska 1918–1988, s. 1252.

⁸⁷⁸ AS, fond SKS-CK, 1978–1981, kart. 364, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu – informativni bilteni. II. díl, složka Informativni bilteni 1981, č. 1–10. *Uvodno izlaganje Špira Galovića, sekretara Predsedništva CK SKS, na zajedničkoj sednici predsedništava Centralnog komiteta CK Srbije i SR Srbije*. In: Informativni Bilten 4/1981, s. 20. Galović se ptá, jak se mohlo stát, že sklerotizovaný stalinistický společenský systém se v očích nastupující kosovsko-albánské inteligence jeví lepší než jugoslávský samosprávný systém? A odpovídá si poměrně správně, že ti, kdo jsou zaslepeni nacionalismem, nejsou s to vidět výhody jugoslávského systému a venkoncem je ani nezajímají.

⁸⁷⁹ *Platforma*, s. 10.

kosovského prostředí, které tak v té době bylo sice národnostně pestré, zároveň však segregované.⁸⁸⁰

Je zajímavé, že i při vědomí všech těchto souvislostí byla po nezbytných personálních čistkách celá věc založena ad acta a považována za vyřízenou, aniž by se s tímto nebezpečím pokusila SKJ, kromě snad formálních doporučení o nepřetržitém vedení boje proti cizím ideologiím, cokoli dělat.

Stalinisté, iredentisté, ustašovci. Podíl zahraničního faktoru

V komunistické interpretaci příčin demonstrací je dalším mimořádně důležitým faktorem podíl zahraničí, resp. těch zahraničních mocenských center, které měly mít zájem na oslabení modelu jugoslávského samosprávného socialismu, v němž tvořilo Kosovo nejslabší článek. O tom, že v celé akci nechyběl zahraniční faktor, hovořil ve svém referátu na 20. zasedání ÚV SKJ jako první Lazar Mojsov. Zdůraznil přitom, že „*aktivita nepřátelských a kontrarevolučních živlů byla pečlivě organizována z jednoho centra zahraniční agentury, zamaskovaného nacionalisticko-iredentistickými hesly a marxisticko-leninskou frazeologií*“. Zahraniční agentura měla být kamuflovaná pod názvem Albánská komunistická marxisticko-leninská strana v Jugoslávii!⁸⁸¹ Tato famózní organizace ovšem byla do té doby zcela neznámá a dodnes není zřejmé, zdali vůbec existovala, či kdo za ní ve skutečnosti stál. Organizátory demonstrací se ostatně nikdy nepodařilo vypátrat.

V kosovsko-albánském prostředí, jak jsme již výše poukázali, existovala celá řada různých levičáckých skupin. Pravicoví nacionalisté utrpěli ve válce a po ní porážku takového rázu, že v dobách komunistické Jugoslávie prakticky nebyla odhalena jediná iredentistická skupina nelevicového zaměření. Cílem této podzemní opozice bylo sjednocení Kosova s Albánií, některé ze skupiny byly dokonce i vojensky organizované, žádná z nich ale nebyla spojována s touto do té doby neznámou stranou. Jen malá ultralevicová část z nich ale hodlala tohoto cíle dosáhnout v krátkodobém horizontu, ještě za vlády Envera Hoxhy, domnívající se, že tamní model egalitářského „socialismu“ má pro Albánce více výhod než samosprávný model jugoslávský. Nejznámější z nich bylo bezesporu Národně osvobodenecké hnutí Kosova, jehož zakladatelem byl Adem Demaqi, jenž za své přesvědčení strávil v jugoslávských věznicích dohromady 23 let.⁸⁸² Fehmi Agani, filosof, univerzitní profesor, a od roku 1992 místopředseda Demokratického svazu Kosova a jeho ideolog (zavražděný během bombardování NATO), k tomu podotýká, že „*většina kosovských Albánců měla vždy pozitivní vztah k Albánii a dříve zřejmě i vůči jejímu hoxhistickému režimu, který ve skutečnosti neznali. V podmínkách, jaké tehdy vládly – absence hlubších styků mezi Jugoslávii a Albánií – si opozičně zaměřeni kosovští Albánci ztotožnili*

⁸⁸⁰ Tamtéž. Pisatel těchto řádků byl sám v roce 1982 konfrontován s tím, že jeho slovanský muslimský průvodce jej vodil pouze do zařízení a restaurací muslimské nebo srbské provenience. Na otázku proč to tak je ale tehdy nechtěl odpovédět...

⁸⁸¹ *Dokumenty SKJ. 20. sednice SKJ*, referát Lazara Mojsova. In: Jugoslávija 1918–1988, s. 1251.

⁸⁸² HRADEČNÝ, P.: *Léta sebeizolace a osamění*. In: Dějiny Albánie, s. 499.

*svůj vztah k Albánii se vztahem k jejímu režimu. Neviděli v tom rozdíl. Kvůli všemu tomu pak marxisticko-leninské přesvědčení některých z nich v zásadě bylo pouze jiným druhem národního přesvědčení. Albánská propaganda se ukázala jako velmi vlivná. O albánských poměrech se nebylo možno osobně přesvědčit, takže lidé byli nakloněni určité skutečnosti mystifikovat a přijímat to, co jim bylo předkládáno, za hotovou věc...*⁸⁸³

Již v diskusi po referátu Lazara Mojsova upozorňoval na záhadnost existence Albánské komunistické marxisticko-leninské strany slovinský člen ÚV Jože Smole (1927–1996), v té době předseda Komise mezinárodní vztahů při ÚV SKJ. Oprávněně se divil, jak je možné, aby se v Jugoslávii rozvinulo takovéto špionážní centrum, o němž by do té doby nikdo nic nevěděl, když jiné podobné organizace byly většinou odhaleny již ve svém zárodku. Smole proto nepřímo obvinil kosovské vedení, že působení tohoto centra vědomě zamlčovalo. Oportunitu kosovských představitelů vůči sousednímu státu pak dokládal mj. tím, že kosovští komunisté byli např. během hostování různých albánských delegací a kulturních těles na Kosovu ochotni (či schopni) odstraňovat obrazy J. Broze Tita, aby neurazili politické přesvědčení svých hostů!⁸⁸⁴

Šéf kosovských komunistů Mahmut Bakalli na zasedání předsednictva ÚV SKS tvrdil, že šlo o akci nepřátelského charakteru v podobě albánského nacionalismu a iredentismu, která měla kontrarevoluční cíl, resp. že šlo o práci „*vnitřního nepřítelů spřaženého s vnějším nepřitelem*“, jemuž se podařilo do svých plánů zatáhnout část mládeže a občanstva.⁸⁸⁵ Ještě i v pozdější době, s odstupem téměř patnácti let, v rozhovoru s M. Petrovičem byl kupodivu přesvědčen o tom, že šlo o „*síly, které toužily kompromitovat socialismus s lidskou tváří...*“ tedy „*Sigurimini a štáb E. Hoxhy... a síly z Moskvy a Sofie nebo z Moskvy přes Sofii*“. Bakalli ovšem také, v rozporu se závěry ÚV SKJ, zdůrazňoval, že demonstrace 11. března vznikly spontánně a měly víceméně pouze sociální náboj. Zahraniční prvek (tedy tajné služby – Sigurimini či KGB) se mě-

⁸⁸³ Viz rozhovor M. PETROVIČE s F. AGANIM in: *Pitao sam Albance šta žele a oni su rekli: Republiku... ako može*. Beograd 1996, s. 162. Mnozí z těch, kteří se na vlastní kůži přesvědčili o „výhodách“ albánského socialismu, pak o něm nejspíš raději nemluvili. Ti, kdo utekli do „vysněného ráje“, totiž byli buďto uvrženi do vězení jako jugoslávští agenti, nebo předáni zpět jugoslávským úřadům, či přinuceni ke spolupráci se všemocnou tajnou policií Sigurimini a vyslání s diverzními či špionážními úkoly zpět na Kosovo (HRADEČNÝ, P.: *Léta sebeizolace a osamění*, s. 500).

⁸⁸⁴ *Dokumenti SKJ. 20 sednica SKJ*. In: Jugoslavija 1918–1988, s. 1260. Smole při této příležitosti obvinil z oportunistiky také Předsednictvo ÚV SKS a ÚV SKJ: Uváděl přitom jako příklad rozhovor Edvarda Kardelje s vedením Kosova v roce 1977, „v němž nastolil celou řadu velmi důležitých otázek, k nimž také uvedl své postoje a návrhy“, nicméně vedení Kosova rady E. Kardelje ignorovalo, a jak srbský, tak jugoslávský ÚV, jenž byl o setkání informován, v této souvislosti „z oportunistických důvodů“ na ignoraci kosovského vedení nijak nereagoval. Obsah rozhovoru mezi Kardeljem a kosovským vedením není, s výjimkou výše uvedené kritiky chaotické situace ve školství, příliš známý. Došlo však k němu, zřejmě na srbskou žádost, v souvislosti s ústavněprávním postavením Kosova a tlakem kosovského vedení na jeho změnu. Smole tak víceméně upozornil na fakt, charakteristický pro celou pobriionskou dobu, že totiž o nejruznějších nedostacích, přehmatech a neprincipielních ústupcích kosovského establishmentu jugoslávské vedení vědělo, ale v zájmu zachování klidu a „bratrství a jednoty“ do kosovských záležitostí prakticky nezasahovalo. Překvapení z vývoje tamní situace proto nebylo zcela na místě.

⁸⁸⁵ AS, fond SKS-CK, 1981, kart. 327, předsedništvo CK SKS, sednice 68. – 74., XVII. díl, složka Materijali sa 72. sednice Predsedništva CK SKS, održane 28. aprila 1981. godine. Diskuse Mahmuta Bakallih, s. 5/1.

ly do celé situace zamíchat teprve po jejich zažehnutí s cílem udržet kontinuitu nepokojů a dodat jim patřičný násilný, a v souvislosti s hoxhistskou ideologií také nacionální charakter, který by odpovídal jejich záměrům.⁸⁸⁶

Podstatou „zahraničního prvku“ měl být zejména útok na podstatu jugoslávského socialismu – jeho samosprávnost. Nejdůležitějším cílem „*iredentistické a separatistické koncepce*“ tedy podle závěrů ÚV SKJ ani neměla být Republika Kosovo, ale svržení socialistického samosprávného zřízení v Jugoslávii ve prospěch „*primitivního agrárního komunismu a lživého egalitarismu, realizovaného v sousední Albánii*“ (sic!).⁸⁸⁷

Mnozí jugoslávští politici i později využívali kosovské události k tomu, aby zdůrazňovali, že Jugoslávie je ohrožena zleva i zprava, tedy jak od stalinistů (E. Hoxha), tak od nacionalistů. Sám Hoxha se také prostřednictvím stranického listu *Zëri i Popullit* vyjádřil ve smyslu, že požadavek na přetvoření Kosova v republiku je spravedlivý, neboť Albánci nepředstavují v Jugoslávii menšinu, ale mají všechny atributy suverénního národa.⁸⁸⁸

Prohlášení Envera Hoxhy mělo následně na kosovskou realitu i na další rozvoj jugoslávsko-albánských relací velký vliv. Bilaterální vztahy mezi oběma zeměmi se po roce 1981 dostaly tam, kde byly před rokem 1968. Přímý vliv mělo ochlazení jugoslávsko-albánských vztahů především na kosovské vysoké školství a obecně na kulturní výměnu. Jakékoli přímé styky mezi Kosovem a Albánií byly přerušeny, takže na univerzitu již nemohli zajíždět albánští pedagogové z Tiranské univerzity. Vzájemné vztahy mezi oběma zeměmi byly omezeny pouze na hospodářskou výměnu, která ovšem také doznala pádu, byť nikoli drastického.⁸⁸⁹

Samotná *Platforma* hovoří o pestrosti politických a ideologických sil, které využily kosovských problémů a spojily se proti SFRJ – měli to být „*albánští stalinisté a iredentisté, bývalí ballisté, ale také ustašovci!*“⁸⁹⁰ Kosovské nepokoje tedy byly mj. přetvořeny v příklad spiknutí jugoslávských nepřátel, kteří se spojili za účelem antijugoslávské akce. Společný jazyk pak v tomto spojení měli najít stalinisté a nacionalisté nejen na Kosovu, ale i mezi albánskou emigrací.⁸⁹¹ Také podle Stana Dolance, tehdejšího jugoslávského ministra zahraničí, tak byla hlavní příčinou nestability na Kosovu, ale i v celé Jugoslávii, spolupráce „*ballistů*“ (rozuměj nacionalistů) a „*kominformovců*“ (tedy stalinistů).⁸⁹² Až do globálního světového systému šel tajemník ÚV SKS Špiro Galović, který se ve svých jinak poměrně velmi bystrozrakých analýzách nechal unést vědomím

⁸⁸⁶ Viz interview s M. BAKALLIM v knize M. PETROVIĆE *Pitao sam Albance šta žele a oni su rekli: Republiku... ako može*. Beograd 1996, s. 22.

⁸⁸⁷ *Platforma*, s. 9.

⁸⁸⁸ HRADEČNÝ, P.: *Léta sebeizolace a osamění*, s. 499.

⁸⁸⁹ Trať Skadar – Titograd byla sice v roce 1985 dobudována a v roce 1986 uvedena do provozu, zanedlouho však na ní byl mezinárodní provoz pro nerentabilitu a komplikované formalisty zastaven. Pro mezinárodní dopravu byla trať znovu otevřena až v roce 2006!

⁸⁹⁰ *Platforma*, s. 4.

⁸⁹¹ HASANI, S.: *Istine i zablude o Kosovu*. Zagreb 1986, s. 75.

⁸⁹² JOVIĆ, D.: *Jugoslavija – država koje je odumrla. Uspon kriza i pad četvrte Jugoslavije*, s. 286.

jugoslávské důležitosti a prohlásil, že nepokoje na Kosovu „byly součástí plánů nepřátelských sil, které na široké světové scéně pracují na tom, aby podryly stabilitu naší země... Takové plány se kují na Východě i Západě a zkoušejí se při každé vhodné příležitosti.“⁸⁹³

Část jugoslávské politické scény tedy paradoxně přetvořila jednu z největších krizí, s níž se do té doby setkali, v teorii o spiknutí nepřátel Jugoslávie! Příkladali tak kosovskému demonstračnímu hnutí mnohem větší sofistikovanost a podsouvali mu cíle, které nemělo a ani mít nemohlo.

Ekonomický rozvoj je jednostranný, neadekvátní, živelný

Všechny analýzy krizového vývoje Kosova věnovaly poměrně velkou pozornost ekonomickým faktorům. *Platforma*, vycházející ze zevrubných ekonomických rozborů, které přednesl na zasedání předsednictva ÚV SKS 14. srpna 1981 tehdejší předseda srbské vlády Ivan Stambolić,⁸⁹⁴ zdůrazňovala, že ekonomické problémy Kosova nevyplývají pouze z obecné zaostalosti regionu, nýbrž z celkové koncepce jejího rozvoje, jenž byl v některých částech oblasti jednostranný, neadekvátní a živelný a vytvářel spíše těžkosti, než aby dával nějaké výsledky. Na Kosovu byla produktivita práce o třetinu nižší než jugoslávský průměr, pokud pak šlo o efektivitu a další ukazatele, byla situace ještě horší. Špatné výsledky kosovské ekonomiky viděla analýza mj. v tom, že největší díl investic šel do velkých energetických komplexů a objektů těžby a zpracování barevných kovů, tedy do těžkého průmyslu, zatímco průmysl zpracovatelský a spotřební zcela zaostával. To stejné ovšem, jak jsme již viděli výše, od 60. let konstatovaly všechny podobné zprávy, aniž by se něco změnilo. Většina investičních akcí měla navíc značné zpoždění, často nebylo ani jisté, jestli budou vůbec úspěšně dokončeny. Podíl na tom měly mít i nedostatečně kvalifikované vedoucí kádry.

Tempo růstu zaměstnanosti bylo na Kosovu největší v SFRJ a počet zaměstnaných v sektoru tzv. společenského vlastnictví⁸⁹⁵ se zvyšoval impresivními procenty, hospodářství ale přesto nestačilo absorbovat neúměrně se zvětšující počet dorůstajícího práceschopného obyvatelstva. Tak se stalo, že i tempo růstu nezaměstnanosti bylo nejvyšší v zemi. To vše dohromady vytvářelo sociální neklid a tedy vhodné podhoubí k vyvolávání nespokojenosti na nacionalistickém základě.⁸⁹⁶

V této souvislosti je zapotřebí zdůraznit, že od přijetí ústavy roku 1974 nemělo centrum a v podstatě ani republika příliš možností zasahovat do vnitřní-

⁸⁹³ AS, fond SKS-CK, 1978–1981, kart. 364, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu – informativni bilteni. II. díl, složka Informativni bilteni 1981, č. 1–10. *Uvodno izlaganje Špira Galovića, sekretara Predsedništva CK SKS, na zajedničkoj sednici predsedništava Centralnog komiteta CK Srbije i SR Srbije*. In: Informativni Bilten 4/1981, s. 20.

⁸⁹⁴ Funkci předsedy vlády zastával v letech 1978–1982.

⁸⁹⁵ Tedy státního a družstevního vlastnictví. V Jugoslávii totiž, na rozdíl od zemí státního socialismu, existoval i sektor soukromého vlastnictví, představovaný zejména individuálními zemědělskými hospodářstvími, řemeslníckými dílnami a v 80. letech již i malými průmyslovými podniky.

⁸⁹⁶ *Dokumenti SKJ. 20 sednica SKJ*, referát Lazara Mojsova. In: *Jugoslavija 1918–1988*, s. 1252.

ho vývoje autonomií, a vůbec již ne organizovat tamní hospodářský a kulturní život. Tihomir Vlaškalić proto také na hodnotícím zasedání SKS uvedl, že ekonomické protiklady Kosova nelze svést na „obecnou zaostalost“, neboť se většinou nejedná o problémy nerozvinutosti, ale naopak o těžkosti, které s sebou přináší bouřlivý, a v některých ohledech živelný (a tedy kosovskou administrativou nedostatečně usměrňovaný – pozn. V. Š.) společensko-politický rozvoj.⁸⁹⁷

Definice ekonomických problémů

Nastíněné ekonomické aspekty kosovské krize si zasluhují zevrubnějšího rozboru, o němž se pokusíme na následujících stránkách. Z nejrůznějších analýz, které zazněly na zasedáních ÚV SKJ, ÚS SKS i z *Platformy* bychom mohli vydělit další čtyři okruhy problémů, které způsobovaly krizové momenty kosovského hospodářství. Ozdravění kosovské ekonomiky by vyžadovalo jejich vyřešení a odstranění.

A. Jako jeden z hlavních důvodů neutěšeného stavu kosovského hospodářství byla označena jeho **autarkická izolovanost**, jež také měla být živným prostředím pro vytváření nacionalistických tlaků. Za uzavřeností místního hospodářství stál podle hodnocení ÚV „byrokratický etatismus“, zakotvený na Kosovu hlouběji než v jiných oblastech Jugoslávie, a slabé rozvíjení praxe „samosprávného socialismu“. Podle tehdejšího předsedy ÚV SK Srbska Tihomira Vlaškaliće neměli na Kosovu díky „zaostávání samosprávné praxe“ „pracující (tedy občané Kosova – pozn. V. Š.) možnost rozhodovat o výsledcích své práce“. Prostředky, které na Kosovo plynuly ze státního rozpočtu a z *Fondu federace* se totiž slévaly v rukou úzké skupiny prakticky nedotknutelných kosovských funkcionářů, setrvávajících ve funkcích řadu volebních období, kteří si tak vybudovali osobní mocenské pozice, z nichž nemuseli nikomu skládat účty. To ostatně nemuseli ani z hospodaření s prostředky *Fondu* – peníze, které byly na Kosovo přiděleny, nemusely být zpětně nějak vyúčtovány. V rukou „etatisticko-byrokratického vedení“ se pak zpětně ocitala i „nadhodnota“, zisk centralisticky řízených podniků.⁸⁹⁸ To samozřejmě dávalo na jedné straně kosovským funkcionářům do rukou obrovskou moc, na straně druhé jimi vytvořený systém „technokratického“ rozdělování neustále se zvětšujícího přílivu prostředků zužovalo prostor „samosprávě“, totiž rozhodování samotných dělnických rad podniků o tom, jak prostředky co nejefektivněji využívat, a tedy omezovalo jejich zájem o zvyšování produktivity práce a efektivity výroby. Snižování kvality kosovské produkce a její mizerná produktivita pak pochopitelně vedly k dezintegračním tendencím a uzavírání se v rámci kosovských hranic: podniky z jiných republik i vlastního Srbska považovaly kosovský průmysl za nekvalitní a nespolehlivý a

⁸⁹⁷ VLAŠKALIĆ, T.: *Uzroci i posledice dogadjaja u Socijalističkoj autonomnoj pokrajini Kosovo*, s. 10.

⁸⁹⁸ AS, fond SKS-CK, 1978–1981, kart. 364, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu – informativni bilteni. II. díl, složka Informativni bilteni 1981, č. 1–10. *Aktuelna pitanja društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo*. In: Informativni bilten 8/1981, s. 37.

hledaly si za něj náhradu jinde. Také samy kosovské podniky, které musely řešit četné reklamace a urgency, ztrácely na kooperaci v rámci Jugoslávie zájem. Ba co víc, považovaly požadavky na kvalitu a reklamace za šikanování a nedůvěru vůči albánským pracujícím. Ideologizace etnických zájmů, o níž jsme hovořili v kapitole *Ideologizované principy etnické dominace*, tak zásadním způsobem zasahovala i do ekonomických procesů, které pochopitelně s národnostním principem neměly nic společného. Snižující se efektivita kosovského průmyslu tak vedla k omezování hospodářské spolupráce a tím k ještě intenzivnějším autarkickým tendencím a z nich vyplývajících resentimentů. Např. podíl vývozu výrobků a služeb z užšího Srbska na Kosovo v letech 1970–1978 klesl z 20,3 % na 14 %, z Vojvodiny z 1,4 % na jedno procento! Adekvátně se snižováním hospodářské spolupráce a obchodu se Srbskem se snižovala také obchodní bilance s ostatními jugoslávskými republikami. Samozásobitelství kosovského hospodářství tak ve zmiňovaném období vzrostlo z 56 % na 63 %!⁸⁹⁹ Za těchto podmínek se pak každý investiční či rozvojový problém již dopředu stával problémem politickým. Jeho řešení se hledala výlučně v podobě zvětšování přidělů z *Fondu federace*, které ale samy o sobě nic neřešily.

Investice se často také zcela mýjely účinkem. Vzhledem k tomu, že z hospodaření s prostředky nebylo nutno skládat účty, stávalo se běžným pravidlem, že na reprezentaci byly vynakládány mnohem větší prostředky než na industrializaci. Investiční prostředky byly běžně využívány na přímou spotřebu⁹⁰⁰ či na budování megalomanských symbolů kosovské státnosti – vládních budov – a kosovské kultury – budovy rádia a televize či nové univerzitní knihovny apod. Jasminka Udovički ve své studii o politické konfrontaci na Kosovu kosovskou ekonomickou realitu trefně vystihuje heslem „*chodníky z mramoru – hospodářství v rozkladu*“.⁹⁰¹

Efektivita investic tak na Kosovu zaostávala o 33 % za jugoslávským průměrem.⁹⁰² *Platforma* v této souvislosti přímo hovořila o neodpovědném přístupu vůči státním prostředkům. Do budoucna proto navrhovala zavést mechanismy kontroly efektivit spotřeby státních prostředků,⁹⁰³ které ovšem nebyly blíže specifikovány a soustřeďovaly se na fráze o posilování a rozvíjení samosprávných prvků, a tudíž ani nemohly být uvedeny do praxe.

Jako jeden z modelů, jak zabránit možnosti zneužití investic na centrální kosovské úrovni, navrhovalo nejprve předsednictvo ÚV SKS, a následně i *Platforma* ÚV SKJ možnost vytvářet tzv. smíšené podniky (podle tehdejší jugoslávské ekonomické terminologie šlo o „sdužování organizací sdružené práce“), jinými slovy mělo v podstatě jít o zakládání joint ventures. Od hospodářských

⁸⁹⁹ STAMBOLIĆ, I.: *Aktuelni problemi društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo*, s. 28.

⁹⁰⁰ V tomto případě ovšem kosovské vedení pouze kopírovalo federální instituce, neboť velká část prostředků získávaných z půjček Světové banky apod. byla v rámci federace využívána podobným způsobem, což v druhé polovině 80. let vyústilo do vleklé hospodářské krize a inflace.

⁹⁰¹ UDOVIČKI, J.: *Kosovo – politika konfrontacije*.

⁹⁰² STAMBOLIĆ, I.: *Rasprave o SR Srbiji*, s. 33.

⁹⁰³ *Platforma*, s. 15.

subjektů ze Srbska a dalších jugoslávských republik, které by na Kosovu zakládaly své dceřiné podniky, si jugoslávské vedení slibovalo zvýšení efektivity i produktivity práce a zároveň omezení autarkičnosti kosovského hospodářství, které tímto způsobem mělo být více integrováno do jugoslávských finančních a materiálových toků. Aby byly podniky k takovému činu motivovány, mělo se 50 % všech prostředků z Fondu federace na Kosovo dostávat výhradně prostřednictvím kooperace s podniky mimo autonomii, tedy mimo přímý dosah kosovského vedení.⁹⁰⁴ Ani toto doporučení ovšem nebylo ničím novým a navrhovaly jej již analýzy přelomu 60. a 70. let (viz s. 157). Na zasedání předsednictva ÚV SKS 14. září 1981 informoval předseda srbské vlády Ivan Stambolić o tom, že v té době již dokonce bylo zaregistrováno šest srbských podniků, které připravily 20 programů na budování smíšených dceřiných závodů, do nichž by bylo zapotřebí uložit šest miliard dinárů.⁹⁰⁵ Realizaci těchto programů mělo být vytvořeno zhruba 10 000 pracovních míst (sic!). Tento údaj, uvedený jinak velice střízlivým Stambolićem, se ale zdá být přehnaný. V Charvátsku se prý uvažovalo také o dvaceti programech s investiční hodnotou kolem čtyř miliard dinárů a 4 500 pracovními místy. Celkem ze všech republik přišly návrhy na 50 podobných programů.

Do té doby ale takováto integrace v podstatě nefungovala. Z užšího Srbska měly své ústředí na Kosovu pouze dva podniky, naopak 14 srbských podniků mělo své expozitury na Kosovu, ze všech dalších republik pak na Kosovu fungovaly pouze čtyři smíšené podniky. Tendence ke kooperaci s kosovskými podniky měla ale předtím i v rámci samotného Srbska sestupnou tendenci – v letech 1965–1980 skončilo 50 již fungujících nebo plánovaných smíšených srbsko-kosovských podniků. Mezi dvěma srbskými autonomními oblastmi Vojvodinou a Kosovem prakticky žádné hospodářské vazby neexistovaly (pomíne-li příspěvání Vojvodiny do *Fondu federace*). V praxi totiž mateřské podniky nemohly ovlivňovat složení managementu svých dceřiných závodů a jakékoli pokusy o zásahy do organizace výroby nebo struktury podniků, učiněné s cílem zefektivnit výrobu a omezit její ztrátovost, již mateřské podniky pravidelně musely sanovat (což představovalo další nemalé částky, nenávratně směřované do kosovského hospodářství), okamžitě vyvolávaly mezietnické napětí a bývaly traktovány jako „nacionalistické“.⁹⁰⁶ Za této situace mnohé podniky raději oželely prostředky, vložené do vybudování svého dceřiného závodu, ze spolupráce vycouvaly a ponechaly kosovskou expozituru svému osudu.

B. Jako jeden z hlavních, ne-li nejdůležitějších cílů sanace Kosova po demonstracích, vidělo jugoslávské a srbské vedení zásadní reorganizaci celého kosovského hospodářství. Její podstata měla spočívat v investiční politice pod-

⁹⁰⁴ AS, fond SKS-CK, 1978–1981, kart. 364, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu – informativni bilteni. II. díl, složka Informativni bilteni 1981, č. 1–10. *Aktuelna pitanja društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo*. In: Informativni bilten 8/1981, s. 36.

⁹⁰⁵ Oficiální přepočten v roce 1981 činil cca 40 dinárů za USD.

⁹⁰⁶ STAMBOLIĆ, I.: *Aktuelni problemi društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo*, s. 28.

porující restrukturalizaci do té doby převládajícího těžebního, a navazujícího těžkého primárního průmyslu, na průmysl zpracovatelský, využívající mj. zemědělské potenciály oblasti. Preferován měl být také „malý“ průmysl, čímž se myslely drobné výrobní a zpracovatelské kapacity a také soukromé podnikatelské iniciativy. Lépe využíván a podporován měl být také turistický potenciál země.⁹⁰⁷

S tím samozřejmě souvisela podpora zemědělství jako takového, jež i nadále zůstávalo v soukromém sektoru mimořádně zaostalé. Velké plochy půdy ležely ladem, zemědělské jednotky už nadále nedokázaly absorbovat stále vzrůstající přebytek pracovních sil. Výsledným efektem tohoto stavu byla velká hospodářská migrace nekvalifikované síly do zahraničí. Platforma proto hovořila o podpoře zakládání hospodářských vlastnických družstev, jako možnost se zmiňovalo propojování zemědělských organizací z vyspělé Vojvodiny i dalších republik s odpovídajícími kosovskými zemědělskými subjekty.⁹⁰⁸ V tomto směru ale v dalším vývoji nedošlo ani k pokusům o navázání takovéto spolupráce.

Hospodářské směrnice tedy byly jasně stanovené. Do budoucna se však ukázalo, že chyběl někdo, kdo by je dokázal realizovat.

C. Dalším z klíčových problémů hospodářského rozvoje Kosova byly otázky **demografické exploze a z ní vyplývající nezaměstnanosti**. V roce 1980 registrovaly kosovské úřady práce 67 000 nezaměstnaných, v roce 1981 již přes 70 000, v celém Srbsku pak počet nezaměstnaných dosahoval 247 000! Oproti stavu, který jsme zmiňovali pro šedesátá a první polovinu 70. let 20. století, se však diametrálně změnila struktura žadatelů o zaměstnání. Namísto nekvalifikované pracovní síly se mezi uchazeči v celorepublikových poměrech nacházelo 40 000 kvalifikovaných dělníků, 62 000 osob se středoškolským vzděláním a 12 000 s vysokoškolským vzděláním!⁹⁰⁹ Počet kosovských nezaměstnaných byl ale nejspíš podhodnocen, protože nezachycoval ty, kteří jako „přespočetní“ pracovali v rodinných zemědělských hospodářstvích, jejichž efektivita se pak díky tomu jevila ještě nižší.

Problém nezaměstnanosti dramatickým způsobem zvyšovala kosovská populační exploze, která byla také důvodem toho, že tak objemné investice, jaké na Kosovo přicházely, nebyly vidět v každém domě. Výroba se na Kosovu díky dotacím v absolutním smyslu slova zvyšovala, Kosovo však stále mělo nejmenší hrubý domácí produkt na hlavu v celé tehdejší Jugoslávii (např. ve druhé srbské autonomní oblasti – Vojvodině – byl v roce 1981 pětkrát vyšší než na Kosovu). Při takovémto demografickém trendu bylo pochopitelně velmi těžké zvýšit pří-

⁹⁰⁷ Platforma, s. 12.

⁹⁰⁸ Platforma, s. 11–13.

⁹⁰⁹ AS, fond SKS-CK, 1978–1981, kart. 164, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu – informativni bilteni. II. díl, složka Informativni bilteni CK SKS, 1981, č. 1–10. MIŠIĆ, Živorad: *Političko-bezbednosna situacija u SR Srbiji*. In: Informativni bilten 10, 1981, s. 20. Referát přednesený na společném zasedání předsednictva ÚV SKS a Předsednictva SR Srbska 16. listopadu 1981.

jem na jednoho obyvatele, vyrovnat se s tímto stavem by ale měly problém i mnohem vyspělejší ekonomiky, než byla v té době ta jugoslávská.⁹¹⁰

Analýzy z roku 1981 předpokládaly, že při využití všech zdrojů by se na Kosovu mohlo do roku 1985 zaměstnat maximálně 58 000 lidí a dalších 10 000 v jiných republikách a ve Vojvodině, což by ovšem počet nezaměstnaných na Kosovu nijak nesnížil: v důsledku demografických trendů by stále zůstávalo nezaměstnaných více než 70 000 osob v aktivním věku. Celkově bylo v roce 1980 na Kosovu ve státním sektoru (podle dobové terminologie v sektoru společenského vlastnictví) zaměstnáno 178 000 lidí. Opět lze říci, že zaměstnávání ve státním sektoru rostlo o téměř 30 % rychleji, než byl průměr v zemi, nicméně vzhledem k rychlejšímu nárůstu celkového počtu obyvatelstva bylo i toto číslo nedostatečné. Vytváření nových pracovních míst prostě probíhalo pomaleji než dorůstání mladého, ekonomicky aktivního obyvatelstva.

Všechny tyto problémy vedly jugoslávské ekonomické analyticky k tomu, že navrhovali důkladnou restrukturalizaci vzdělávací politiky a především populační politiky. Předseda srbské vlády Ivan Stambolić v této souvislosti přímo zdůraznil, že nelze donekonečna zvětšovat prostředky vkládané do kosovského hospodářství, jednak proto, že již prakticky není kde brát, jednak proto, že by stejně nedokázaly reagovat na takovou demografickou explozi, k níž na Kosovu dochází. Navrhoval proto vést „aktivní populační politiku“.⁹¹¹ Jak by se ale takováto politika měla vést, to do konce jugoslávských dní nikdo specifikovat nedokázal. Tím spíše, že šlo o velmi citlivou otázku, obestřenou etatisticko-nacionalistickým tabu.

D. Rehabilitace tržních principů a nacionalismus. Pozoruhodným na celém poučení z krizového vývoje byl fakt, že přinejmenším ekonomické problémy Kosova byly definovány již dávno před tím. Viděli jsme již výše, že se o nich velmi zevrubně hovořilo v roce 1971 v srbském parlamentu při diskusi o cestách, metodách a prostředcích pro urychlení hospodářského rozvoje SAO Kosovo v pětiletce 1971–1975.⁹¹² Při hodnocení příčin zaostávání kosovské ekonomiky v roce 1981 uváděly zprávy ÚV SKS i ÚV SKJ prakticky stejné argumenty, jako v roce 1971, s jedinou výjimkou explozivního růstu vysokoškolsky vzdělaných obyvatel regionu, což analýza z roku 1971 vzhledem k tehdejšímu stavu věcí nedokázala předpovědět. Negativní efekty se přitom za uplynulé desetiletí pouze prohloubily. Bylo to pro jugoslávské poměry typické. Na rozdíl od zemí reálného socialismu totiž dokázali režimní analytici poměrně velice přesně zmapovat důvody zaostávání a dokonce navrhnout i uskutečnitelná řešení jak z problémů ven. Systém, resp. jeho představitelé, však již nebyli schopni tyto návrhy realizovat. K prosazení tvrdších ekonomických přístupů a

⁹¹⁰ HORVAT, B.: *Kosovsko pitanje*, s. 97–99.

⁹¹¹ STAMBOLIĆ, I.: *Aktuelni problemi društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo*, s. 29.

⁹¹² AS, Fond SKS-CK, kart. 150, Komisija CK SKS za informisanje i propagandu, informacije o aktualnim događajima. VI. díl, složka 1971, materiál *Problemi ubrzanja društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo* (rukopis brožury, leden 1971), s. 1–29.

stimulací chyběla vůle a rozhodnost v obavě, že by mohly vyvolat nežádoucí reakce, jimiž se v Jugoslávii prakticky vždy rozuměly pouze reakce nacionalistické. A tak se stalo, že v situaci, kdy, pokud jde o technicko-technologické vybavení kosovského hospodářství, došlo oproti minulosti ke skutečně výrazným posunům, produktivita práce dlouhodobě klesala. Zatímco např. v roce 1952 činila 89 % jugoslávského průměru, v roce 1979 to bylo již pouze 69 %!⁹¹³

Kritika tohoto stavu ovšem byla těžká. Zaostávání kosovského hospodářství totiž nejen albánští nacionalisté, ale často i samotní kosovští političtí představitelé zdůvodňovali tezí o „vykořisťování“ Kosova, tedy tím, že se výsledky práce kosovských podniků neuplatňují v autonomii, ale jsou využívány pro budování např. Srbska i jiných republik. Typickým příkladem tohoto výkladu bylo heslo, zaznívající na dubnových demonstracích, hlásající, že *Trepča radi i Beograd se gradi* (Trepča pracuje a Bělehrad se buduje). Naopak kritika ze strany národovecky orientovaných intelektuálů v Jugoslávii (nejen srbských, ale také charvátských a slovinských) pak špatný stav kosovské ekonomiky využívala k tvrzení, že Jugoslávie (Srbsko, Charvátsko, Slovinsko etc.) do autonomie pumpuje větší a větší prostředky, zatímco na Kosovu se pracuje stále méně a méně a žije se tam bezpracně pouze z peněz, které přitékají z federace. Při zdůraznění pečlivě vybraných faktů se tak situace skutečně mohla jevit, obě tvrzení proto měla jak v albánské, tak v srbské (a dalších) populaci mnoho příznivců. Celkový komplex kosovských ekonomických problémů ovšem byl, jak vyplývá ze všeho již řečeného, mnohem složitější než jednoduchá, ekonomickými argumenty snadno vyvratitelná nacionalistická syntagmata. Kdo by však poslouchal ekonomické argumenty! A tak se problémy kosovského hospodářství staly až do konce jugoslávských dnů velice vděčným nacionalistickým kolbištěm.

O mnoha výše již uvedených nešvarech kosovské ekonomické každodennosti, např. o neschopnosti řídicích kádrů, o úzkostlivém využívání národnostních kvót při zaměstnávání jak dělníků, tak řídicích pracovníků, ale také o korupci či nehospodárném využívání investičních prostředků, resp. jejich přesměrovávání mimo průmysl k budování symbolů kosovské „státnosti“, se tak podle mínění komunistických funkcionářů veřejně ani nemohlo mluvit, neboť bylo jasné, že by se takovýchto faktů okamžitě zmocnila nacionalistická propaganda. Jako obvykle však zamlčování těchto faktů vedlo k šeptandě, která problémy ještě zveličila a komunistický establishment tak nakonec musel čelit nejen kritice, že jeho politika takový vývoj vůbec dovolila, ale také, že jej zatajoval před veřejností.

Jugoslávská ekonomika byla pozoruhodným slepencem socialistických hospodářských principů a tržního hospodářství, který právě proto ne vždy fungoval, jak by měl. Snahy o ekonomické reformy po brionském plénu spočívaly zejména v posilování tržních principů hospodaření. V autarkickém prostředí Kosova však pochopitelně právě tyto principy narážely na své limity a také na „so-

⁹¹³ STAMBOLIĆ, I.: *Aktuelni problemi društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo*, s. 24.

cialistické „předsudky. Snaha o větší integraci Kosova do jugoslávského hospodářství právě takovéto obavy způsobovala. Odpor vůči podnikům typu joint venture (podniků sdružené práce) vyplýval z obav, že by se „nadhodnota“ přelévávala z nerozvinutého Kosova do rozvinutých částí země, z nichž by kooperující podniky pocházely. To ovšem nebyl problém pouze Kosova, neboť možnost „přelévání zisku“ z jedné republiky do druhé (a často dokonce i v rámci republiky pouze z jedné oblasti do druhé) byla obecným strašákem všech republikových oligarchií. Tato možnost byla zároveň zdrojem laciných nacionalistických argumentů. Skutečnost, že by investiční prostředky Fondu federace měly být z části poskytovány přímo kooperujícím podnikům z jiných republik, které sice otevřením svých dceřiných podniků zvyšovaly zaměstnanost a životní úroveň obyvatelstva, zároveň však požadovaly také větší produktivitu práce a část zisku pochopitelně odváděli svému ústředí, vyvolávala nacionalistický odpor. Tlak na lepší produktivitu byl vykládán jako snaha o „zotročování“ albánského dělnictva a skutečnost, že „nadprodukce“ jde z části do mateřských podniků a „přelévá se“ tedy mimo Kosovo, pak dávala argumenty pro názory, že je Kosovo vykořisťováno. Z hlediska čistě marxistické politické ekonomie (jíž ale jugoslávské hospodářství po protržních reformách prakticky opustilo) navíc tato kritika byla v podstatě oprávněná: smyslem socialistické zbožní výroby totiž není tvorba morálně oprávněného a zaslouženého zisku, nýbrž uspokojování oprávněných potřeb pracujících. Zisk (nadprodukce), neměl vzniknout, neboť měl být rozpuštěn pro potřeby pracujících toho kterého podniku a tedy zůstat na Kosovu!⁹¹⁴

Na Kosovu se proto opět začalo volat po „*spravedlivém přerozdělování výrobních a spotřebních fondů*“, jež měly provádět politické orgány oblasti,⁹¹⁵ jakkoli i ideologové ÚV SKJ zdůrazňovali, že etatistické přerozdělování nadhodnoty na Kosovu i jinde nebylo „spravedlivější“ než tržní princip, který byl v Jugoslávii navíc změkčován nejrůznějšími omezeními. Existoval celojugoslávský i republikový střednědobý plán (pětiletka). Existovala „socialistická solidarita dělnické třídy“, tedy jinými slovy, jednalo se v případě Kosova zejména o systém tvorby mnohokrát již zmiňovaného *Federálního fondu* s maximálním využitím pro Kosovo. Fungovala i řada dalších ulehčujících mechanismů, vytvořených speciálně pro Kosovo. Ekonomové po roce 1981 navrhovali přenechat hospodářským organizacím z Kosova část uvolněné daně z obrátu za výrobky a služby, jež byly prodávány mimo SAO Kosovo. Dále pak uvést systém návratu anuity z *Fondu federace* do kosovského hospodářství tak, že by se ze zákona tyto anuity poskytly těm hospodářským subjektům, které na Kosovu vytvářejí společné podniky (joint venture), resp. investují do kosovského hospodářství.⁹¹⁶ Jednalo se i o zavedení systému speciálních úlev pro investory, kteří na Kosovu společné podniky zakládají. Rehabilitace „tržního hospodářství“ se tak měla stát

⁹¹⁴ Za pomoc při formulaci ekonomických závěrů děkuji PhDr. Milanu Třískovi a PhDr. Petru Wagnerovi.

⁹¹⁵ STAMBOLIĆ, I.: *Aktuelni problemi društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo*, s. 26.

⁹¹⁶ Kosovské hospodářství ovšem nedokázalo splácet ani minimální úroky, takže tento stimul v podstatě nikdy nefungoval, protože do *Fondu federace* se z Kosova vlastně žádné úroky nevracely.

jedním z rozhodujících faktorů dalšího kosovského rozvoje. Kosovské podniky se měly stát konkurenceschopnými a přizpůsobit se „*potřebám jugoslávského i světového trhu*“!⁹¹⁷

* * *

Závěry všech těchto analýz a doporučení ovšem vycházely ze špatných předpokladů a pro komunistické režimy tak typických sebeklamů. V tomto případě spočívaly především v přesvědčení, jež u federálních funkcionářů vehementně vzbuzovali kosovští politici, že „*odhodlání dělníků a pracujících Kosova*“ k naplňování nastíněné reformní politiky, „*je stále větší*“,⁹¹⁸ resp. že každodenní agitace za další rozvoj samosprávných vztahů v podnicích a boj proti „*technokratismu a byrokratismu a z nich vyplývajícího nacionalistického vědomí*“ brzy velkoalbánským nacionalistům ukáže, jak úzká je jejich základna.⁹¹⁹ Kdyby se ale jednalo pouze o ekonomiku, Kosovo by se nakonec dříve nebo později na úroveň, jež by odpovídala masovému přílivu investic z celé země, dostalo. Jugoslávští komunisté ale podcenili něco, co bylo ekonomicky jen stěží vyčíslitelné: nacionalismus a obecné pocity nespokojenosti, vůči nimž byly jakékoli ekonomické argumenty krátké a jejichž základna rozhodně nebyla „úzká“. Hovořit o kontrole porodnosti, snížení investic do nevýrobních sektorů, požadovat veřejnou kontrolu peněz, které na Kosovo proudily z *Fondu federace*, navrhopvat snížení počtu studentů a restrukturalizaci vzdělávacích institucí v situaci, kdy se Kosovo stávalo čím dále tím více albánské a kdy také drtivá většina politických funkcionářů pocházela z řad albánského obyvatelstva, bylo považováno za přímý útok na Albánce! V důsledku toho se pak začala ekonomická a politická diskuse o příčinách a důsledcích krize postupně měnit v mezietnický problém, v němž na jedné straně stáli Albánci a na druhé straně Slované (nejen Srbové).

Kosovská krize, která vypukla pouhý rok po Titově smrti, tak byla mimořádně závažnou výzvou nové post-titovské politické elitě, která na jedné straně sice kosovskou krizi dramatizovala, na straně druhé ovšem nečinila téměř nic pro to, aby se příčiny a důsledky krize řešily a kosovský problém tak mohl být odsunut z jednacího stolu. V jugoslávských politických kruzích (oficiálních i disidentských) navíc bylo mnoho těch, kteří si, v rámci sledování svých parciálních politických cílů, snížení tenzí vyvolaných kosovskou vzpourou možná ani nepřáli. Patřila k nim tehdy ještě nepříliš velká část srbského politického vedení, která tvrdila, že kosovské nepokoje jsou pouze důsledkem dezintegračních tendencí v celé Jugoslávii, jež způsobilo přijetí ústavy z roku 1974 a odmítnutí konceptů srbského prezidia z roku 1977, které na možné problémy zavčas upozorňovaly. Můžeme mezi ně počítat i nové kosovské politické vedení, které s

⁹¹⁷ STAMBOLIĆ, I.: *Aktuelni problemi društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo*, s. 27.

⁹¹⁸ Tamtéž, s. 29.

⁹¹⁹ VLAŠKALIĆ, T.: *Uzroci i posledice događaja u Socijalističkoj autonomnoj pokrajini Kosovo*, s. 13.

kosovskými nepokoji manipulovalo jednak proto, aby dokázalo, že předcházející vedení bylo neschopné, a jednak proto, aby prokázalo, že široká autonomie Kosova je nezbytná k tomu, aby bylo možno zamezit radikálním kosovským silám získat rozhodující vliv v kosovské společnosti. Kosovskou kartou ovšem začínal hrát také disidentský kruh bělehradských intelektuálů v čele s Dobricou Čosićem, z nichž mnozí toužili uvést kosovské poměry před rok 1966 (tj. před pád A. Rankoviće – pozn. V. Š.). Konečně svůj zájem na udržování neklidu na Kosovu měli pochopitelně i albánští nacionalisté nejružnějšího politického zbarvení a ideologie, kteří chtěli dokázat, že mají větší podporu než se obecně předpokládalo, a pro něž bylo nezbytné udržovat na Kosovu kontinuální „revoluční atmosféru“.

Závěr

Jugoslávie trvala po výbuchu albánské nespokojenosti v roce 1981 ještě dalších deset krušných let. Poučení z krizového vývoje v roce 1981, resp. *Platforma ÚV SKJ*, byla ale posledním materiálem, jímž se jugoslávští komunisté pokoušeli nahromaděné problémy a národnostní napětí na Kosovu, tedy to, co jsme na počátku naší práce nazvali Kosovskou otázkou, systémově vyřešit. Analytici ÚV přitom kupodivu kosovské problémy vystihli poměrně přesně, odhlédneme-li od dobové komunistické rétoriky. Podali také bezesporu logické návody na předcházení dalších krizí. Byli si dokonce vědomi i toho, že březnové a dubnové události vyvolaly na Kosovu hluboké otřesy, a že jejich sanace nebude ani snadná, ani brzká, a neobejde se bez velmi nepříjemných průvodních konfliktů.⁹²⁰ Podcenili však sílu nacionalismu, o němž se obecně předpokládalo, že je na ústupu a téměř mrtvý. Před jeho projevy se před dubnem 1981 zavíraly oči, a jen co se situace na Kosovu trochu uklidnila, zavíraly se i nadále. Sílící nacionalistické excesy byly začasť označovány vším jiným a ospravedlňovány zejména ekonomickými problémy, o pravé pojmenování se pokusil jen málokdo. Převládalo typické marxistické přesvědčení, že se etnické a národnostní problémy podaří řešit a vyřešit za pomoci ekonomických nástrojů. Platforma prostě nebrala v úvahu to, co již při svém mocenském pádu v roce 1966 zdůrazňoval bývalý jugoslávský ministr vnitra Vojkan Lukić, totiž že projevy tzv. iredentismu, nacionalismu a šovinismu u kosovských Albánců jsou nevyhnutelným jevem „*národného romantismu*“ obrozujícího se národa a jeho mladé inteligence, již vývojově nemůže přeskočit,⁹²¹ a projevy srbského nacionalismu jsou naopak resentmentním obranným jevem, vyvolaným útočností revolučního albánského nacionalismu.

Platforma nebrala, a vzhledem k tomu, že ji připravovali marxističtí analytici ani nemohla brát v úvahu iracionální – „nehmotné“ – pocity nespokojenosti a nerovnoprávnosti, a to jak na Kosovu,⁹²² tak také ve vlastním Srbsku. Nedomáhala je dokonce ani pojmenovat. Vždyť v absolutním smyslu se totiž Kosovo rozvíjelo, jak platforma mnohokrát zdůrazňovala, mnohem rychleji než jiné oblasti, a to jak pokud jde o jeho vývoj politický, tak jednalo-li se o progres ekonomický. Přesto však ani v jednom z těchto smyslů nebylo rovné ostatním. V politickém smyslu bylo téměř rovné, ale to „téměř“ nebylo pro kosovské albánské obyvatelstvo, resp. pro jeho elitu, jak komunistickou, tak nacionalistickou, od počátku dostačující. Pokud totiž fyzicky menší národy, jako byli Makedonci

⁹²⁰ VLAŠKALIĆ, T.: *Uzroci i posledice dogadjaja u Socijalističkoj autonomnoj pokrajini Kosovo*, s. 16.

⁹²¹ AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 22, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, materiál *Deo saslušanja* (Vojina Lukiće – pozn. V. Š.) u vezi informacije na sednici IK o stanju u AP Kosovo i Metohija, s. 48.

⁹²² Už na zakladatelském kongresu KSJ v roce 1945 hovořil tajemník OV KSS pro KaM Djoko Pajković o tom, že „albánská reakce“ upozorňuje na skutečnost, že do války byli Makedonci a Černohorci utiskováni a nyní se útisku zbavili a mají své republiky, Albánci však svou republiku nemají a bude tedy pokračovat stejná situace jako za staré Jugoslávie. *Osnivački kongres KP Srbije (8–12 maj 1945)*, s. 76.

či Černohorci (a na konci 80. let 20. století se již počet kosovských Albánců přiblížil i Slovincům), měly svoji republiku a Albánci pouze autonomní oblast, bylo jen málo důležité to, že se v absolutním měřítku rozdily mezi republikami a autonomními oblastmi omezovaly, na základě ustanovení ústavy z roku 1974, pouze na jednu či dvě převážně deklarativní formulace. Touha po rovnosti, totiž statusu, jaký mají ostatní, statusu republiky, byl jedním z nejdůležitějších motivů kosovské nespokojenosti.

Netvrdíme ovšem na tomto místě, že by tyto pocity uskutečněním kosovsko-albánského snu a povýšením statusu autonomie na republiku zmizely a kosovská otázka tak byla jednou pro vždy vyřešena. Republika, byť by se na ni nakonec jugoslávské vedení shodlo a srbské ji se zařatými zuby přijalo, by stejně nezahrnovala veškeré albánské obyvatelstvo na jugoslávském území. Národní romantismus a dědictví prizrenské ligy by tak vyžadovaly, když ne sjednocení všech albánských zemí, tedy alespoň rozšíření republiky na celé albánské etnické území v Jugoslávii, jak ostatně zaznívaly i požadavky na demonstracích. Jen těžko si přitom představit, že by z podobně národně romantického makedonského a černohorského státního korpusu mohly být vytrženy kusy území a přičleněny k nové kosovské republice. Dříve nebo později by se také dostavila touha po celkové samostatnosti, podobně, jako u jiných jugoslávských národů. Touha, již by ekonomické výhody jednotného jugoslávského prostoru jen stěží dokázaly potlačit.

Ekonomická logika, a nejen ta marxistická, samozřejmě velela, aby ti, kteří na státu profitují, resp. kteří jsou ze strany státu nejvíce podporováni, v jugoslávském případě tedy právě Kosovo, byli nejméně zainteresováni na nestabilitě a rozpadu stávajícího politického i ekonomického systému. Rozpad Jugoslávie jednoznačně prokázal, že hodnota peněz a ekonomických argumentů je oproti touze po sebeurčení či pocitu nutnosti nápravy křivd, nespravedlnosti a nerovnosti marginální. O malé hodnotě ekonomických argumentů ostatně podal v rozhovoru s Dejanem Jovićem zajímavé svědectví bývalý makedonský prezident Kiro Gligorov. Bezprostředně před vypuknutím konfliktu ve Slovinsku podle něj nabízeli západoevropští a američtí politikové vůdcům jugoslávských republik velkou finanční pomoc, pokud by ovšem zamezili rozpadu státu a vypuknutí ozbrojených konfliktů. Podle Gligorova se jednalo o 5,5 miliardy dolarů a také o slib, že by se Jugoslávie mohla stát prvním novým členem EU mimo země tehdejšího Evropského společenství. Ani jeden z trojice lídrů v té době vůdčích jugoslávských republik – Slovinců Milan Kučan, Charvát Franjo Tuđman a Srb Slobodan Milošević – na nabídky nepřistoupil. Sebevětší suma peněz tedy nemohla odradit nejen tuto trojici, ale také ty, kteří pro ni hlasovali a kteří se dobrovolně vystavili nejvyššímu riziku – že totiž v případném válečném konfliktu ztratí vlastní život – od toho, aby dosáhli svobody a spravedlnosti, tak, jak tyto kategorie viděli a chápali!⁹²³ Tím spíše to platilo pro kosovské Albánce,

⁹²³ JOVIĆ, Dejan: *Razlozi za raspad socialističke Jugoslavije: Kritička analiza postojećih interpretacija*. Reč 62/8, červenec 2001, s. 99; též *Jugoslavija – država koja je odumrla*. Beograd 2003, s. 35.

kteří příliš co ztratit neměli. Své odhodlání po tom, co podle nich představovalo spravedlivé řešení jejich kosovské otázky, ostatně prokázali v 90. letech, kdy bojkot oficiálních institucí Svazové republiky Jugoslávie připravil dobrovolně většinu z nich o práci, mnohé dovedl na pokraj skutečné bídy, výrazně omezil vzdělání i kulturu, a to jen proto, aby jako etnický celek ukázali, že nesouhlasí s nespravedlností, která se jim děje a pokusili se nenásilnou cestou dojít k sebeurčení a vytoužené republice. Část radikálnějších z nich pak od roku 1997 neváhala ani vstoupit do ozbrojeného boje, jakkoli byly výhledy na jeho úspěch přinejmenším v počátcích spíše zoufalé.

V Jugoslávii po roce 1981 navíc chyběla dostatečná rozhodnost přijaté závěry skutečně nekompromisně prosazovat děj se co děj, a jejich naplňování a dodržování také účinně kontrolovat. Jakmile pominula akutní hrozba, přestalo se o kosovských problémech mluvit a vůle k prosazování „poučení“ do praxe ochabovala. Principy ústavy z roku 1974 federálnímu státnímu i komunistickému aparátu v podstatě ani neumožňovaly do kosovských záležitostí účinněji zasahovat. Navíc politické reprezentace ostatních jugoslávských republik, snad s výjimkou Makedonie, kosovský problém nebraly jako svůj a v podstatě je nezajímal, přestože si jugoslávsky odpovědnější část jejich politické elity byla vědoma toho, že kosovská otázka je skutečně celojugoslávskou záležitostí a že výbuch albánské nespokojenosti na Kosovu závažně podkopal kořeny jugoslávského stromu. Podle některých historiků⁹²⁴ bylo mlčení ostatních republik ve vztahu ke Kosovu způsobeno tím, že vládlo přesvědčení, že vměšování do těchto záležitostí by legitimizovalo kompetentnost jugoslávských institucí, resp. ukázala by se nezbytnost, aby jugoslávské instituce začaly kosovskou otázku řešit, což by ovšem na druhé straně automaticky favorizovalo Srbsko v jeho úsilí o posilování role federálního ústředí. O Kosovu se tedy na federální rovině po přijetí platformy téměř nemluvalo, jugoslávské stranické vedení se jím zabývalo až v roce 1985, v souvislosti s petičním hnutím stále nespokojenějších kosovských Srbů, a i tato situace přispívala k tomu, že se kosovský rakovinný nádor mohl zvolna a nerušen šířit do všech pórů srbské, albánské a potažmo i jugoslávské společnosti.

Pocit, že existuje nespravedlnost a nerovnost vůči vlastnímu národu (to ovšem nejen u Albánců – všechny národy bývalé Jugoslávie měly své důvody k tomu, aby takovými pocity trpěly), byl základem pro to, aby na něm mohly růst radikální separatistické a nacionalistické tendence a bujet resentment. Kosovské otázky se tak, za bezmocného přihlížení republikového i celostátního jugoslávského vedení, ujali srbští i albánští nacionalisté všech barev, jejichž názory, ovlivněné hlubokým resentimentem, se koncipovaly, jak snad z naší práce vyplývá, minimálně od poloviny šedesátých let. Značná část obyvatelstva ostatně ani nikdy jiné než nacionalistické názory neměla.

⁹²⁴ Např. týž: *Jugoslavija – država koja je odumrla*, s. 296.

Pro srbské národovecké myšlení té doby je charakteristický spíše ubliževný defetismus, projevující se ale stále agresivnější mediální rétorikou, vyvolávající až antialbánskou hysterii. Albánský nacionalismus se v teoretické rovině prosazoval zejména ultralevicovými myšlenkami nejrůznějších ilegálních skupin, které byly pod vlivem Hoxhova režimu. Intelektuální centra na Filozofické fakultě Prištinské univerzity, v albanologickém ústavu i několika dalších insitucích ale zastávala i méně vyhrocené názory. V praktické rovině však působil zejména „venkovský“, neorganizovaný nacionalismus. Ten se projevoval „tradiční“ snahou o etnické ovládnutí co největšího prostoru a etnického vyčištění co nejvíce obcí, realizovanou pomocí tlaku na nealbánské obyvatelstvo. V této praxi ale albánská intelektuální elita nejspíš neměla úděl, byť ji, shodně s komunistickými funkcionáři, ani neodsuzovala.

Pro oba nacionalismy druhý národ představoval pouze nepřítele, nikoli potencionálního partnera, a vůbec již ne „spolubydlícího ve společném domě.“ Působení intelektuálních národoveckých center⁹²⁵ však bylo stále spíše deklarativní, dokud se na politické scéně neobjevil muž, jenž sliboval řešení rychlá a rozhodná (a ovšem jednostranná), k nimž lze dojít „*institucionálně i neinstitucionálně, statutárně i nestatutárně, na ulici i kabinetně, populisticky i elitářsky, argumentovaně i neargumentovaně...*“ – Slobodan Milošević.⁹²⁶

⁹²⁵ Více o nacionalistickém konceptu řešení kosovské otázky, který převládl v 80. letech, viz ŠTĚPÁNEK, Václav: *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo. Kosovská otázka ve 20. století*. Brno 2011, v tisku.

⁹²⁶ MILOŠEVIĆ, Slobodan: *Godine raspleta*. Beograd 1989, s. 333.

Kosovo Issue in Socialist Yugoslavia

Kosovo issue represents a comprehensive complex of problems and issues, ensuing from troubles involving the coexistence of provincial Albanian majority and Serbian minority residing in relatively small common territory situated in the middle of Balkans. Said complications are implied by the fact, that both ethnics herein are divided also by religion, furthermore, both mythologized their relationship against the inherent territory. For Serbians it represents a center of their medieval state being featured with numerous monuments, historical site of Kosovo Field Battle, the literary interpretation of which became a state-constructive mythological buttress of their identity over centuries. For Albanians, Kosovo is the cradle of their national revival, a place, where their state-constructive concepts arose in 1878. Conflict of the above concepts, the age of which exceed 100 years, became acute in last decades as much as it is felt to be an international problem, endangering the whole European safety.

That is why hundreds of works were written on Kosovo issue in last two decades. However, not all topics were discussed up till now. Submitted work has been focused to elucidate one of rarely touched topics – to give a convincing description, how the League of Communists, governing in Yugoslavia since 1945 to 1990 endeavored to resolve the Kosovo issue. Subject covers the rise, development, and functioning of Kosovo autonomy “zooming” the effort of Communist Government and Administration to redevelop economic, ethnical, and “statism” type problems as inherited from the past. Hereat, presentment of the events is based on detailed research of archival repositories. Such research is felt to be missing in Czech historiography, papers of western historiography provenience usually lack the repository base of Communist Yugoslavia at all, pertinently are ignoring it. In doing so, collection of Central Committee documents of the League of Communists of Serbia [1966 –1981] belonged for the author among the most significant archival repositories hereof.

Within the explication the presented work takes account of events exceeding the framework of 20th century, as much as needed. It sketches the events of Kosovo and Metohija issue within the Kingdom of Yugoslavia between WWI and WWII in relative details, since there might be found phenomena both forming the opinion of Communists as for the Kosovo issue and determining the success of their enforcement.

Access to archival documents enabled to draw on the atmosphere of plodding meetings of communist panels, turbulent turning point discussions and plots and oppressions, without which we can not imagine the industry of top communist bodies. Interpretation is completed with the analysis of the last attempt of the League of Communists to intervene effectively into Kosovo affairs, so called *Political Platform of the League of Communists of Yugoslavia* (hereinafter LCY only). Said was elaborated after the big uprising of Albanian disaf-

fectedness in 1981. Thus, incompetence of Communist leaders to enforce the conclusions of their document opened the way to the victory of nationalistic concepts. However, these events are not subject of this publication.

Historical framework of the work is limited with 1912 y., when the province, after five centuries of being a part of the Ottoman Empire, enters into Serbian and Montenegro Kingdom. After the end of WWI it enters the newly established state – Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (since 1929 Yugoslavia). Kosovo and Metohija never established a separate geographic – political unit in the history, nor within the new state. Its territory has been divided into several districts, so called “banovinas”. Slavonic population of Kosovo and Metohija was a considerable minority within the province. Its number decreased after exodus at the end of 17th and first half of 18th centuries, and after huge migrations taking place after the Congress of Berlin (1878). Most of population represented here warlike Albanian Muslims, who resented the modification of state of affairs. Among others, since just before the war won the autonomy within Ottoman Empire, which unified provinces settled by Albanians into one unit. Their resistance against a new state Albanian population showed thru so called “kachak” (bandit guerrillas) insurgency, being pacified upon huge death toll on both sides as far as in 1924.

Prewar state integration concept for Kosovo and Metohija did not take into account the Albanian minority very much. Interests of Albanian landlords were promoted by the “Xhemijet” political party at the beginning, but it was abolished in 1925. New Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes strived to modify the ethnical situation of the territory, unfavorable from their point of view, resolved thru colonization of Slavonic, predominantly Serbian agricultural people. Agrarian reform represented an integral part of it. However, said colonization was not successful very much, and it stirred up very bad blood. Videlicet, it often modified the property rights of Albanian settlers. Considering the collective eviction of Albanian population to Turkey was an integral part of integration effort. In 1938 Yugoslavian government came into convention with Turkey on immigration of thousands Muslim families, however, this plan was not performed finally. Publication shows details, similarly like opinions of some prepotent Serbian intellectuals as for the process of colonization and eviction. Interwar concept of Kosovo and Metohija integration, even due to the fact that it has been done mostly by the state administration, concentrated in the province in Serbian “hands”, was marked to be “Great Serbian” one in communist opinions already.

Results of the callous integration efforts were negated thru the WWII. Italian occupation administration, which acquired under their control most of Kosovo and Metohija territory, satisfied the ambition of Albanian society as for fulfilling awakening ideas and appended the province to Albania. In newly established Great Albania the occupation authorities awarded the population with rights, being denied to them by last establishment: possibility of national self-

determination, national symbols usage, local autonomy, schools with home language education, and others. Majority of population considered it to be a significant improvement in their situation, and that is why in practice almost none resistance took place in this province. As a revenge for previous wrong of the Yugoslavian establishment most of Serbian colonists were evicted after the fall of Yugoslavia taken place in April 1941, partially even slaughtered!

The only resistance exception in Kosovo and Metohija represented the communist one. Publication describes it in details, similarly like the origin of Communist Party (later Party of Labor after 1948) in adjacent Albania and its anti-fascist uprising, in which Kosovo communists took part. However, the League of Communists of Yugoslavia had a small base only in the province, where two dozens only represented ethnic Albanians. Finally, several small guerrilla detachments were established in the province. Thus, first in the history Kosovo and Metohija were considered to be unified geopolitical entirety at the conference of communist resistance of Kosovo and Metohija taking place in village of Bunjaj in December 1943! Member majority in newly established provincial committee tended to postwar appending the province to Albania. This contingency was considered even by certain top position members of the Communists Party of Yugoslavia, the national liberation army of which deliberated the province in November 1944. Even in this case a revolt against new power was produced having the center in hilly region of Drenica. Upon heavy death toll the insurrections were suppressed with the help of two brigades of communist army from adjacent Albania just in May 1945.

Furthermore, publication shows the reasons, why in Communists Party of Yugoslavia prevailed opinion concerning the necessity to keep the province as an integral part of Yugoslavia. Inherent role played also ideas of Yugoslav communist leader concerning the establishment of the Balkan Communist Federation, involving Albania and Bulgaria, as well. In communist Yugoslavia the Kosovo and Metohija acquired for the first time fixed border demarcation and autonomous status has been granted to them within the framework of Serbian People Republic. This was declared on August 10, 1945. Standing of the autonomy has been guaranteed also by new Yugoslavian federative constitution. Communists Party of Yugoslavia, driven by sincere endeavor to release ethnical friction and suppressing the chauvinism, established the new state based on the ideology of Yugoslavian nations brotherhood and unity. Within the framework of this project Communists Party of Yugoslavia strived to resolve long-term problems as for the Kosovo and to gain for it "hearts and brains" of Kosovo and Metohija Albanians, who has never considered Yugoslavian state to be their own.

Publication draws attention to the fact, that communists acquired an oppressive heritage as for Kosovo. From the point of view of economy the province was quite undeveloped. Albanian population, 90 % of which was illiterate, in addition was caught into the net of patriarchal, tribal type society, which for a

long time period did not enable equal rights and representation for women within the society.

Publication herein segregates several periods focused to the development of communist stance in resolving the Kosovo issue.

1. Within 1956. This period is featured with normalization of the postwar circumstances. Effort of the communist establishment in raising the province resulted rather in the sphere of edification, to work against the illiteracy. However, the whole autonomy was “enchained” by Yugoslavian secret services (UDB) at that time. Secret services (UDB) governed here without any restriction even local communist party organizations had quite subordinate standing points against them. However the mistrust towards Albanian ethnic resulting in police supervision of the province did not stem in national reasons only, but also reflected ideological aspects. Albanian population was, also due to the insurrection taking place in 1945 springtime, considered to behave as a political reaction. In Communist Yugoslavia participation in anti-fascist resistance represented the main criterion for state reliability and became a key for achieving leading positions. Nevertheless, few Albanians only were capable to prove it. This situation was deteriorated by the fact that after the split between Yugoslavian president Tito and Soviet leader Stalin in 1948, also communist leader of adjacent Albania - Enver Hoxha passed over into the anti-Yugoslavian camp. Albania and Yugoslavia were, since this time, ideological enemies within the breakup of communist system in Yugoslavia. That is why Kosovo became a “breeding-ground” for ideological diversion from neighboring Albania.

Furthermore, based on detailed analyses of archival documents the publication herein presents the most flagrant cases showing deformations in activities being run by secret services (UDB).

Among them belonged especially so called Prizren pleading, aimed to the top Kosovo Albanian communist functionaries, and especially crackdown focused to outrageous disarmament taking place at the turn of 1955–1956. Said has been later understood to be the worst example of infringement of human rights, that took place in Kosovo by the period of socialist Yugoslavia. Numerous publications in connection with personal torts taking place in Kosovo describe also forced eviction of the Albanian ethnic to Turkey. However archival research did not affirm extraordinary ethnic displacements.

2. 1956–1966 Exerting pressure by state secret services (UDB) is dying away during this period, it is not obstructing at that time. Since 1956 the LCY paid increased attention also to the development of Kosovo economy. Financial grants are aimed to the province; in 1961 special fund was established at the level of Yugoslavia Federation, promoting underdeveloped provinces. Kosovo made use of bigger and bigger loan, step-by-step. Communists endeavored to integrate Kosovo Albanians into the system and any and all its power institutions. Proportional representation of Kosovo Albanians was considered to be the main criterion of the integration (reflecting the ethnic composition of provincial popu-

lation) for all positions of political and economic life. Rigorous ethnic proportional shares were allocated for any and all positions, which were not allowed to be exceeded. Considerable increase in Albanian senior executives might be found in political representation. However, this effort faced to limits of Albanian education, at least at the early beginnings, its strict application resulted even in insensitiveness against Slavonic minority within this province. Publication pays considerable attention, based on archival data, to explanation of Albanian educational system and scholarship for this period, showing Kosovo demographic data, industrialization, retarded agriculture – still employing the biggest part of provincial population.

3. 1966–1974 Turning point in the relations between Yugoslav communists against Albanian ethnic was so called Brioni Plenum of the LCY Central Committee, where secret service activities were criticized. In fact, subject matter represented the ideological battle between two communist concepts – dogmatic, represented by A. Ranković, and liberal one, represented by E. Kardelj. Publication carefully describes the course of said Plenum and its results for Kosovo. Victory of the second concept opened way to decentralization of the state, and also resulted in increase in powers for autonomous provinces. After the Brioni Plenum, Yugoslavian and Serbian communist party leaders made decision to resolve long-term problematic common life of both Kosovo Albanian and Serbian ethnics thru compromises and maximum emancipation of Albanian community with Yugoslavian state-constructive nations. Post-Brioni period enabled to Albanian communists to take over the power within the province and opened for them the way towards the highest rank party and government functions.

During negotiations covering the further decentralization of the country Kosovo leaders strived to win status of republic for the province. However, they faced not only to understandable unwillingness of Serbian representatives, but also to veto of the “Supreme Yugoslav Arbiter” – J. B. Tito. Autonomy acquired huge powers thru new constitution in 1974; autonomous province becomes constitutional element of Yugoslavian federalism; however status of republic remains a fiction only. That is why behaving of Albanian officials is governed in next years by the motto „*formally autonomy, in practice the republic*“.

University has been established in Kosovo during this period, Albanian language usage was equalized; Albanian minority acquired the right to display their national symbols. After moderate warming of the relationships with Albania in 1968; even dozens of university teachers from neighboring country lectured at the University of Kosovo! However, unsuccessful negotiations concerning upgrading the Kosovo status resulted in first blaze of Albanian dissatisfaction, being expressed thru demonstrations at the end of November 1968. Effort to promote Kosovo to republic, which would, if possible, involve overall Yugoslavian Albanian population, became the main motto of dissident Albanian groups, especially as for strengthening young Albanian intelligentsia.

The then Serbian communistic liberal leaders strived to resolve said situation without increased repression.

3. 1974–1981 (1987) This period is called “golden Kosovo era”. The level of autonomy and positive discrimination granted to Albanian minority have had no similar within contemporary Europe. All the power was given to the hands of Albanian Communistic establishment. Billions from the state budget were flowing to Kosovo, and from budgets of more developed Yugoslav republics, as well, being distributed by Kosovo leaders. They were not obliged to submit accounts covering their utilization. That is why huge sums of capital investments went to direct consumption or just were spent for building Kosovo state symbols. However, the productivity of Kosovo economy was extremely low, in spite the fact that number of enterprises continuously grew. Economic development of the province also faced to population explosion of Albanian residents. Although Kosovo developed the fastest if compared with all Yugoslav republics, unemployment was growing. Thus number of new job opportunities grew slower than number of adolescents capable of work population. Number of Albanian population doubled during less than three decades! Among unemployed people grew number of graduates being produced by the University of Priština. During ten years of its duration it became third biggest university center in Yugoslavia. Thus, huge number of young unemployed intelligentsia increased both social pressure, and inter-ethnic tense.

As for politics, this period is featured with the effort exerted by Serbian leaders to reverse excessive Kosovo autonomy, since Kosovo leaders started to ignore the existence of Socialist Republic of Serbia as an institution, representing connection link between provincial autonomy and federation. So called Blue Book, being compiled by a part of Serbian leaders, where they used to advocate the necessity to limit too wide autonomous rights, was withdrawn by Serbian leaders themselves at the end. Their institutional effort concerning the reversal of state of affairs was unsuccessful.

Demographic explosion of Albanian population started to establish inter-ethnic problems in that time. Reports on Albanian population duress aimed to both Serbian and Montenegrin peasants, focused to their eviction from the province, was petering out the highest rank communist officials just since 50th. However, appropriate attention was not paid to them; or it was reasoned to be an economic migration. Later on, after the “philippic” of Serbian writer Dobrica Ćosić presented at the meeting of the CC of League of Communists of Serbia (SKS) in 1968, who criticized the duress exerted to Slavonic population in the province unreservedly, such news used to be marked as an expression of Great Serbian nationalism, opposing to the efforts in equality of Albanian nation rights. Attention to this unfavorable phenomenon was paid just after next explosion of Albanian dissatisfaction occurring in 1981.

Demonstrations, taking place since March 11, 1981 as a student protest against poor University of Priština infrastructure, overgrown in subsequent

weeks into a deep-going conflict, which in its consequences impaired fundamentals of Yugoslavia federation. Demonstrations were considered by communist leaders to be a counter-revolution. However, subject matter concerned predominantly an explosion of Albanian dissatisfaction with the Kosovo status. Frequent demonstrators' battle cries were nationalistic and chauvinistic, but also ideological moments had been appearing. Scilicet, a part of Albanian society has been under the influence of Albanian propaganda inspired with radically egalitarian, nationalistic communistic model of this neighboring state. At the end, demonstrations were suppressed bloodily and hundreds of participants were sentenced. Further worsening of inter-ethnic relationships took place as a consequence.

Leaders of the League of Communists of Yugoslavia after deep analyses compiled the above mentioned *Platform* for subsequent development of Kosovo. Typical Marxist doctrine prevailed in it, that ethnic and nationality problems would have been resolved by means of economic tools. Should the subject matter concern the economy only, Kosovo would sooner or later achieve the level, corresponding with mass capital investment inflow from the entire country. Yugoslavia communists underestimated something, what was hardly reckonable from the point of view of economy: nationalism and general feelings of dissatisfaction, against which any arguments had been weak. Platform considered the birth control, lowering the capital investments into non-manufacturing sectors, public control for required financial resources inflowing to Kosovo from the *Fund of Federation*, proposed lowering the number of students, as well as restructurization of educational institutions. However, it took place under circumstances, when Kosovo became more and more Albanian, and where the overwhelming majority of political officials were Albanians; said had been considered to be direct attack to Albanians! After it, as a consequence hereof, the economic and political discussion has started focused to causation and consequences of the crisis to be modified in inter-ethnic issue, where Albanians stood at one side, while Slavs (Serbians) on the other.

Communists underestimated the force of nationalism, for which they anticipated, that it were both in decline and almost dead. They turned blind eyes concerning the occurrence of nationalism before April 1981, while just after the situation at Kosovo quieted down a little bit, they turned it blind henceforth. They did not take into account the fact, that manifestations of so called irredentism, nationalism and chauvinism with Kosovo Albanians were unavoidable phenomenon of „*national romantic revival*“ for awakening nation and it's young intelligentsia, which they were not capable to “hurdle” from the point of view of inherent evolution. Otherwise, strengthening utterances of Serbian nationalism represented resentment type of protective behaving, resulting from aggressiveness of revolutionary Albanian nationalism. Marxist doctrine was not allowed to take into account „intangible“ feelings as for inherent inequality and inequality of rights, which had been taking place in Kosovo. Subject matter concerned especially the willingness covering the status of republic, which would grant equal

rights if compared with other Yugoslavian nations. Some of them, videlicet, even though smaller, had their republic already.

Furthermore, in Yugoslavia after 1981 was missing sufficient decisiveness to boost virtually the principles accepted in above Platform, and to check effectively their performance. As soon as the emergent fulmination expired, Kosovo issues were not discussed. Furthermore, political representations of other republics did not understand Kosovo issue to be also their own one, and in principle were not interested in it.

Thus, with powerless standing by of the Serbian republic and Yugoslavian leaders the Kosovo issues undertook both Serbian and Albanian nationalists belonging to the entire political spectrum. Their opinions, affected with a deep resentment, were conceived, as ensues from the publication herein, not later than since a half of sixties. Considerable part of Albanian population never had other “confessions”.

Rather defamative defeatism was featuring Serbian nationalist doctrines of that time, being expressed in more and more aggressive medial rhetoric, evoking even Albanian hysteria. Serbian nationalism considered establishment of autonomy not as a need of achieving minority rights in political existence in a new state, as it had been emphasized by the LCY, but as intent of the communist oligarchy to conserve Serbia, the largest and most populous part of new Socialist Yugoslavia in subordinated political and economic rank against other Yugoslavian republics.

Albanian nationalism was advocated in theory especially thru ultra-left ideas of all sorts of illegal groups, which were influenced by Enver Hoxha’s regime. But intellectual centers at Faculty of Philosophy (Arts) of the University of Priština, in Institute of Albanology, and several other institutions, expressed also opinions less “brought to boil”. However, in practice especially “rural”, unorganized nationalism survived. Said was manifested with the effort in ethnical subjugation of as big territory as possible, and ethnical cleansing of as much villages as possible, being executed using the oppression against non-Albanian population. But, in this practice, Albanian intellectual elite most likely did not participate, in spite of fact that together with communist leaders they did not criticized it, as well.

For both nationalistic Parties hereof, the other nation represented an enemy only, and not potential Partner; and not to say „roommate in common house. “ However, their acting was rather more or less declarative, until a man appeared at the political scene, who promised quick and decisive solutions (and unilateral, of course), which may be achieved „*institutionally or uninstitutionally, statutorily or unstatutorily, in the street or in the cabinet, being populist or elitist, using arguments or not...*“ – Slobodan Milošević. However his concepts overcame the research targets of this publication.

Použité prameny a literatura

Prameny

Archiv Srbije Beograd (v textu AS):

fond SKS-CK 1966–1990

kart. 1, 1966, CK SKS, 3. – 6. plenarna sednica, dokumentacija.

kart. 2, 1966–1967, CK SKS, 7. – 9. plenarna sednica, dokumentacija.

kart. 4, 1968, CK SKS, Stenografske beleške 14. sednice (29. – 30. květen 1968).

kart. 12, Predsedništvo i Izvršni komitet CK SKS – zajedničke sednice. II. díł.

kart. 22, 1966–1968, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, I. díł.

kart. 23, 1966–1968, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, II. díł.

kart. 24, 1966–1968, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, III. díł.

kart. 28, 1966–1968, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, VIII. díł.

kart. 40, 1966–1967, Komisija CK SKS za rad SK na razvijanju odnosa medju republikama, narodima i narodnostima – sednice, II. díł.

kart. 51, 1968, Informativna služba CK SKS – informacije o studentskim demonstracijama (V).

kart. 149, 1968–1970, Komisija CK SKS za informisanje i propagandu – informacije o aktuelnim događajima, V. díł.

kart. 150, 1971, Komisija CK SKS za informacije i propagandu, informacije o aktualnim događajima, VI. díł.

kart. 151, 1966–1972, Komisija Centralnog komiteta SKS za informisanje i propagandu, VII. díł.

kart. 164, 1978–1981, Komisija Predsedništva CK SKS za informacije i propagandu – informativni bilteni, II. díł.

kart. 193, 1977, Centralni komitet Saveza komunista Srbije – sednice 10–12, V. díł.

kart. 214, 1976–1978, Predsedništvo CK SKS – sastanci koordinacionog tela.

kart. 242, 1977–1978, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi ustavnog položaja SRS i APK.

kart. 257, Komisija Predsedništva CK SKS za politički sistem i medjunacionalne odnose, sednice IX. 1974–III. 1977, I. díł.

kart. 271, 1974–1978, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu.

kart. 272, 1974–1978, Komisija Predsedništva CK SKS za informacije i propagandu, bilteni, beleške, VI. díł.

kart. 327, 1981, Predsedništvo CK SKS, sednice 68. – 74., XVII. díł.

kart. 347, 1980–1982, Sednice komisije Predsedništva centralnog komiteta Saveza Komunista Srbije za razvoj medjunacionalnih odnosa, II. díł.

kart. 364, 1978–1981, Komisija Predsedništva CK SKS za informacije i propagandu – informativni bilteni, II. díł.

The Open Society Archives (v textu OSA), www.osaarchivum.org:

ANTIC, Zdenko: *Kosovo provincial government and party leaderships purged*.
<http://www.osaarchivum.org/files/holdings/300/8/3/text/3-11-76.shtml>.

ANTIC, Zdenko: *Top serbian Leadership reshuffled*. Radio Free Europe Research, 31 October 1972. <http://www.osaarchivum.org/files/holdings/300/8/3/text/80-3-158.shtml> (přístup 7. listopadu 2010).

Nationalist Excesses in the Kosovo-Metohia Region. Radio Free Europe Research, Communist Area, Yugoslavia (Kosovo-Metohia): Nationalities, Culture, Foreign relations, 30. květen 1968. <http://www.osaarchivum.org/files/holdings/300/8/3/text/111-1-272.shtml>.

Edice a sbírky pramenů:

Bela knjiga o neprijateljskoj politici vlade Narodne republike Albanije prema Federativnoj narodnoj republici Jugoslaviji. Beograd 1961.

BORKOVIĆ, Milan – GLIŠIĆ, Venceslav (edd.): *Osnivački kongres KP Srbije (8–12 maj 1945)*. Beograd 1972.

DEDIJER, Vladimir – ANIĆ, Života (edd.): *Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903–1914*. Díl VII., sv. 1., Beograd 1980.

NEŠOVIĆ, Slobodan – PETRANOVIĆ, Branko: *AVNOJ i revolucija. Tematska zbirka dokumenata 1941–1945*. Beograd 1983, s. 736–738.

NEŠOVIĆ, Slobodan: *Stvaranje nove Jugoslavije 1941–1945*. Beograd 1981, s. 463.

PETRANOVIĆ, Branko – ZEČEVIĆ, Momčilo: *Jugoslavija 1918–1988. Tematska zbirka dokumenata*. Beograd 1988².

POPOVIĆ, Jovan P.: *Dokumenti za istoriju Jugoslavije: Četvrta sednica CK SKJ – Brionski plenum*. Beograd 1999.

SIMIĆ, Pero: *Raspeto Kosovo. Dokumenta o Kosovu i Metohiji*. Beograd 2006.

Zadaci CK Srbije u razvoju medjunacionalnih odnosa i borbi protiv nacionalizma. Beograd 1978.

Vydání dokumentů a dokumentační přehledy:

Demografiska statistika 1987. Beograd 1988.

ELSIE, Robert: *Texts and Documents of Albanian History*. http://www.albanianhistory.net/texts/20_1/AH1944_1.html.

HYSENI, Nehat: *Srpski intelektualci i političari o iseljavanju Albanaca u Turskoj*. <http://www.presheva.com/opinione/2010/nehathyseni-180210.html>.

Ivo Andrić o albanskom pitanju. http://www.27march.net/main.php?pages_id=110.

Jugoslavija 1945–1985. Statistički prikaz. Beograd 1986.

Kosovski čvor: drešiti ili seći? Izveštaj nezavisne komisije. Beograd 1990.

Savez komunista u borbi za nacionalnu ravnopravnost. Beograd 1968.

Službeni list DFJ 56/1945.

Službeni list DFJ, 13/1945.

Službeni list FNRJ, 1946, č. 10.

Službeni list SFRJ 1974, č. 9.

Službeni list SFRJ, č. 18/1967.

Službeni list SFRJ, č. 29/1971.

Službeni list SFRJ, č. 55/1968.

Srbija stari. Konačni rezultati popisa stanovništva. Politika (Beograd) 31. prosince 2002, 1. a 2. ledna 2003, s. A9.

Šta se događalo na Kosovu. Beograd (Politika), maj 1981.

Ustav SR Srbije; Ustav SAP Vojvodine; Ustav SAP Kosova: sa ustavnim zakonima za sprovođenje ustava. Beograd 1974.

Yugoslavia, Prisoners of Conscience. Amnesty International Publications, London 1985, s. 12.

Memoáry, soubory projevů pamětníků atd.:

- ANDRIĆ, Ivo: *Diplomatski spisi*. Beograd 1992.
- ĆOSIĆ, Dobrica: *Kosovo*. Beograd 2004.
- ĆOSIĆ, Dobrica: *Stvarno i moguće: članci i ogledi*. Ljubljana, Zagreb 1982.
- DIZDAREVIĆ, Raif: *Od smrti Tita do smrti Jugoslávie*. Praha 2002.
- DJEKIĆ, Mirko: *Upotreba Srbije: optužbe i priznanja Draže Markovića*. Beograd 1990.
- DURAKOVIĆ, Nijaz: *Izetbegović nije želio znati da se na Bosnu priprema agresija?* RFE 19. 5. 2000. www.danas.org/programi/interview/000/05/200051913253.asp.
- HASANI, S.: *Istine i zablude o Kosovu*. Zagreb 1986.
- HOXHA, Enver: *The Titoites. Historical Notes*. Tirana 1982, s. 141–144. Pro internet pripravil David J. Romagnolo v březnu 1999. <http://www.marx2mao.com/Other/TT82ii.html>.
- LUKIĆ, Vojkan: *Brionski plenum. Obračun sa Aleksandrom Rankovićem: sećanja i saznanja*. Beograd 1990.
- MARKOVIĆ, Dragoljub: *Život i politika I, II*. Beograd 1987, 1988.
- MIHAILOVIĆ, Kosta – KRESTIĆ, Vasilije: *Memorandum SANU. Odgovori na kritike*. Beograd 1995.
- MIHAJLOVIĆ, Branka: *Diskontinuitet*. Rozhovor s Dragoslavem Markovićem, RFE 27. února 2008. <http://www.slobodnaevropa.org/content/article/1045349.html>.
- MILOŠEVIĆ, Slobodan: *Godine raspleta*. Beograd 1989.
- RANKOVIĆ, Aleksandar: *Dnevničke zabeleške*. Beograd 2002.
- RANKOVIĆ, Aleksandar: *Izabrani govori i članci 1941–1951*. Beograd 1951.
- STAMBOLIĆ, Ivan: *Rasprave o SR Srbiji*. Zagreb 1988.
- STAMENKOVIĆ, Dragi: *Ostavka Marka i Latinke*. Večernje novosti 16. ledna 2003.
- VUKOVIĆ, Zdravko: *Od deformacija SDB do maspoka i liberalizma – Moji stenografski zapisi 1966–1972*. Beograd 1989, s. 114.
- ZEČEVIĆ, Slavko: *Studenti u Kozaračkom kolu*, http://www.novosti.rs/dodatni_sadržaj/clanci.119.html:276544-Studenti-u-kozara269kom-kolu.

Literatura

Monografie:

- BATAKOVIĆ, Dušan T.: *Kosovo i Metohija. Istorija i ideologija*. Beograd 2007².
- BATAKOVIĆ, Dušan: *Nova istorija srpskog naroda*. Beograd 2000.
- BAZIĆ, Jovan: *Srpsko pitanje*. Beograd 2003.
- BILANDŽIĆ, Dušan: *Jugoslavija poslije Tita (1980–1985)*. Zagreb 1986.
- BOGDANOVIĆ, Dimitrije: *Knjiga o Kosovu*. Beograd 1986.
- CVIJIĆ, Jovan: *Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije*. Sv. III, Beograd 1911.
- DJORDJEVIĆ, Jovan: *Ustavno pravo Jugoslavije*. Beograd 1957.
- DŽELETOVIĆ IVANOV, Pavle: *21. SS-divizija Skenderbeg*. Beograd 1987.
- DŽELETOVIĆ IVANOV, Pavle: *Kačaci Kosova i Metohije*. Beograd 1990.
- ELSÄSSER, Jürgen: *Kriegslügen. Vom Kosovokonflikt zum Milosevic-Prozess*. Berlin 2004.
- ELSIE, Robert: *Historical dictionary of Kosova*. Scarecrow Press, Inc. Lanham, Maryland 2004.
- ELSIE, Robert: *History of Albanian Literature*, vol. II. New York 1995.
- ERIĆ, Milivoje: *Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918–1941*. Sarajevo 1958.
- GAĆINOVIĆ, Radoslav: *Otimanje Kosova i Metohije*, Beograd 2004.
- HLADKÝ, Ladislav: *Bosenská otázka v 19. a 20. století*. Brno 2006.
- HORVAT, Branko: *Kosovsko pitanje*. Zagreb 1988.

- HRABAK, Bogumil: *Džemijet – organizacije muslimana Makedonije, Kosova, Metohije i Sandžaka 1919–1928*. Beograd 2003.
- HRADEČNÝ, Pavel – HLADKÝ, Ladislav a kol.: *Dějiny Albánie*. Praha 2008.
- HRADEČNÝ, Pavel: *Řekové a Turci. Nepřátelé nebo spojenci?* Praha 2000.
- ILIĆ, Nikola P.: *Oslobodjenje južne Srbije 1878–1979*. Beograd 1977.
- IMAMI, Petrit.: *Srbi i Albanci kroz vekove*. Beograd 2000.
- ISLAMI, Hivzi: *Diemensiononi demografik i cështjes së Kosovës*. Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore i kosovës. Prishtinë 1997.
- IVANIĆ, Ivan: *Na Kosovu*. Beograd 1903.
- JANJETOVIĆ, Zoran: *Deca careva, pastorčad kraljeva. Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941*, Beograd 2005
- JIREČEK, Konstantin: *Istorija Srba II*. Beograd 1981.
- JOVANOVIĆ, Jovan: *Južna Srbija od kraja XVIII veka do oslobodjenja 1912*. Beograd 1941.
- JOVIĆ, Dejan: *Jugoslavija – država koje je odumrla. Uspon kriza i pad četvrte Jugoslavije*. Beograd 2003.
- JURIŠIĆ, Gedeon Josif: *Dečanski prvenac*. Novi Sad 1852.
- KARAPANDZICH, Borivoje M.: *The Bloodiest Yugoslav Spring, 1945: Tito's Katyns and Gulags*. New York 1980.
- KOLEJKA, Josef: *Balkánská otázka 1908–1914. Mezinárodní socialistické hnutí o mladoturcké revoluci a o balkánských válkách*. Brno 1979.
- Kosovo – Kosova nekad i danas – dikur e sot*. Priština 1973.
- Kosovo i Metohija 1943–1963*. Priština 1963.
- Kosovo nekad i danas – Kosova dikur e sot*. Beograd 1973.
- KRSTIĆ, Branislav: *Kosovo izmedju istorijskog i etničkog prava*. Beograd 1994.
- KRSTIĆ, Branislav: *Kosovo pred sudom istorije*. Beograd 2000.
- KRSTIĆ, Djordje: *Kolonizacija u Južnoj Srbiji*. Sarajevo 1928.
- LAMPE, John R.: *Yugoslavia as History. Twice There was a Country*. Cambridge, 1996. *Jugoslavija kao historija*. Beograd 2004.
- Leksikon Narodnooslobodilačkog rata i revolucije u Jugoslaviji 1941–1945*. Prva knjiga. Beograd 1980.
- LJEPOJEVIĆ, Siniša: *Kosovo i Metohija: realnost, ekonomija i zablude*. Beograd 2006.
- LOPUŠINA, Marko: *Ubij bližnjeg svog. Jugoslovenska tajna policija 1945–1995*. Beograd 1996.
- LUKOVIĆ, Miloš D.: *Onomastika sela Gajtana u Gornjoj Jablanici*. Beograd 1983.
- MALCOLM, Noel: *Kosovo: A Short History*. London 1998. *Kosovo: Kratka povijest*. Sarajevo 2000.
- MALIKOVIĆ, Dragi: *Kačački pokret na Kosovu i Metohiji 1918–1924*. Leposavić-Kosovska Mitrovica 2005.
- MIŠOVIĆ, Miloš: *Ko je tražio republiku Kosovo 1945–1985?* Beograd 1987.
- NUŠIĆ, Branislav: *Kosovo, opis zemlje i naroda, I*. Beograd 1902.
- OBRADOVIĆ, Milovan: *Agrarna reforma i kolonizacija na Kosovu (1918-1941)*, Priština 1981.
- PELIKÁN, Jan (ed.), HAVLÍKOVÁ, Lubomíra – CHROBÁK, Tomáš – RYCHLÍK, Jan – TEJCHMAN, Miroslav – VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej: *Dějiny Srbska*. Praha 2004.
- PELIKÁN, Jan: *Jugoslávie a Pražské jaro*. Praha 2008.
- PETRANOVIĆ, Branko: *Istorija Jugoslavije 1918–1978*. Beograd 1981.
- PETRANOVIĆ, Branko: *Srbija u Drugom svetskom ratu*. Beograd 1992.
- PETROVIĆ, Momčilo: *Pitao sam Albance šta žele a oni su rekli: Republiku... ako može*. Beograd 1996.

- PETROVIĆ, Ruža – BLAGOJEVIĆ, Marina: *Seobe Srba i Crnogoraca sa Kosova i iz Metohije. Rezultati ankete sprovedene 1985-1986 godine*. Beograd 1989.
- PIRJEVEC, Jože: *Jugoslávie 1918–1992. Vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevićovy a Titovy Jugoslávie*. Praha 2000.
- POPOVIĆ, Nenad: *Otvoreno o ekonomiji Kosova i Metohije*. Beograd 2008, s. 21–23.
- PRIBIČEVIĆ, Adam: *Od gospodina do seljaka*. Zagreb 1996.
- RAJOVIĆ, Radošin: *Autonomija Kosova. Istorijsko-pravna studija*. Beograd 1985.
- REUTER, Jens: *Die Albaner in Jugoslavien*. München 1982.
- RRAPI, Gjergj: *Brak Albanaca na Kosovu*. Doktorska disertace Filozofické fakulty Bělehradské univerzity, 1986.
- SELINIĆ, Slobodan: *Jugoslovensko-čehoslovački odnosi 1945–1955*. Beograd 2010.
- SELL, Louis: *Slobodan Milosevic and the Destruction of Yugoslavia*. Duke Univerzity Press 2002.
- STOJANČEVIĆ Vladimir: *Srbi i Arbanasi 1804–1912*. Novi Sad 1994.
- STOJANČEVIĆ, Vladimir: *Kosovo i Metohija u srpsko-arbanaškim odnosima u XIX veku (1804–1878)*. Beograd 1994.
- SUNDHAUSEN, Holm: *Geschichte Serbiens 19. – 21. Jahrhundert*. Wien-Köln-Weimar 2007.
- ŠESTÁK Miroslav (ed.), Miroslav TEJCHMAN – Lubomíra HAVLÍKOVÁ – Ladislav HLADKÝ – Jan PELIKÁN. *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha 1998.
- ŠTĚPÁNEK, Václav: *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo. Kosovská otázka ve 20. století*. Brno 2011, v tisku.
- TEJCHMAN, Miroslav: *Balkán ve válce a revoluci 1939–1945*. Praha 2008.
- UDOVIČKI, Jasminka: *Kosovo – politika konfrontacije*. Beograd 2001
- VICKERS, Miranda: *Between Serb and Albanian. A history of Kosovo*. London 1998.
- von KOHL, Christine – Libal, Wolfgang: *Kosovo: Gordischen Knoten des Balkan*. Wien-Zürich 1992.

Sborníky:

- Antifašistički narodnooslobodilački rat u Jugoslaviji i savremenost*. Beograd 2004.
- BJELAC, Mile (ed.): *Pisati istoriju Jugoslavije: Vidjenje srpkog faktora*. Beograd 2007.
- ELSIE, Robert (ed.): *Kosovo: In the Heart of the Powder Keg*. New York 1997.
- Demografski zbornik I*. Beograd 1989.
- Dijalog povjesničara-istoričara 2*. Zagreb 2000.
- Dijalog povjesničara-istoričara 3*. Zagreb 2001.
- Dijalog povjesničara-istoričara 4*. Zagreb 2001.
- Dijalog povjesničara-istoričara 8*. Zagreb 2004.
- GABER, Slavko – KUZMANIĆ, Tonči (edd.): *Kosovo – Srbija – Jugoslavija*. Ljubljana 1989.
- HALPERN, Joel Martin – David A. KINDECKEL (edd.): *Neighbors at War. Anthropological Perspectives on Yugoslav Ethnicity, Culture and History*. The Pennsylvania State University 2000; Beograd 2002.
- Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie*. Praha 1996
- ILIĆ, Branislav – ŠUKOVIĆ, Ljubinka – JANJETOVIĆ, Ljiljana – MILIĆ, Radimir (edd.): *Od AVNOJ-a do delegatske skupštine*. Beograd 1984.
- Iz istorije Albanaca*. Beograd 1969.
- JANJIĆ, Dušan – MALIQI, Skëlzen (edd.): *Sukob ili dijalog*. Subotica 1995.
- Jugoslovenska država 1918–1998*. Zbornik radova s naučnog skupa. Beograd 1999.
- KARAMATA, Stevan – OLIČ, Časlav (edd.): *Srbi na Kosovu i u Metohiji. Zbornik radova s naučnog skupa održanog u Kosovskoj Mitrovici 27–29. maja 2005*. Beograd 2006
- Kosovo u pamćenju i stvaralaštvu*. Beograd 1989.

Kosovskometohijski zbornik 1. Beograd 1990,
 MELČIĆ, Dunja (ed.): *Der Jugoslawien-Krieg.* Wiesbaden 2007².
 MIHAILOVIĆ, Kosta (ed.): *Kosovo i Metohija. Prošlost, sadašnjost, budućnost.* Zbornik radova s međunarodnog naučnog skupa održanog u Beogradu 16–18. marta. Beograd 2007,
 MITROVIĆ, Andrej (ed.): *Srbi i Albanci u XX veku.* Beograd 1991,
 POPOV, Nebojša (ed.): *Srpska strana rata.* Beograd 1996.
Prelom '72. Uzroci i posledice pada srpskih (komunističkih) liberala oktobra 1972. godine. Beograd 2003.
Srbi i Jugoslavija. Država, društvo, politika. Zbornik radova. Beograd 2007.
 REUTER, Jens – CLEWING, Konrad: *Der Kosovo Konflikt. Ursachen Verlauf, Perspektive.* Wien 2000.
 TERZIĆ, Slavenko: *Response to Noel Malcolm's Book Kosovo. A short history / Odgovor na knjigu Noela Malkolma Kosovo – kratka istorija.* Beograd 2000.
 SPASOVSKI, Milena (ed.): *Etnički sastav stanovništva Srbije i Crne Gore i Srbi u SFR Jugoslaviji.* Beograd 1993
 STOJANČEVIĆ, Vladimir (ed.): *Drugi srpsko-turski rat i oslobodjenje jugoistočne Srbije.* Beograd 2001.

Príspevky v časopisech a sbornících:

ANTONIJEVIĆ, Nenad: *Stradanje srpskog i crnogorskog civilnog stanovništva na Kosovu i Metohiji 1941. godine.* In: Dijalog povjesničara-istoričara 8. Zagreb 2004.
 AVRAMOVSKI, Živko: *Prilog pitanju italijansko-albanske iredentističke propagande na Kosovu i Metohiji u vreme minhenske krize i okupacije Albanije.* Istorijski glasnik 1964, č. 2–3.
 BEGOLI, Valjbona: *Žena u privredi Kosova.* *Economia* (Priština), 1983, č. 3, s. 125–141.
 BOROZAN, Djordje: *Albanci u Jugoslaviji u Drugome svijetskom ratu.* In: Dijalog povjesničara-istoričara 3. Zagreb 2001.
 BOROZAN, Djordje: *Jugoslavija i Albanija u 20. veku.* In: Jugoslovenska država 1918–1998. Zbornik radova s naučnog skupa. Beograd 1999, s. 199–211.
 BOROZAN, Djordje: *Osnovni principi zaštite manjina u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1919.–1921. i Albanci u Kraljevini Jugoslaviji.* In: Dijalog povjesničara-istoričara 2. Zagreb 2000.
 BOŽINOV, Alexej – PECH, Radek: *Jugoslávie 70. let – reformami ke krizi.* *Slovanský přehled* 78 (1992), č. 3, s. 280–285.
 BUKVIĆ, Rajko: *Institucionalni okviri privrednog razvoja Kosova i Metohije, 1945–1990.* In: *Srbi na Kosovu i u Metohiji.* Beograd 2006, s. 397–417.
 COLIĆ, Mladenko: *Kolaboracija na tlu Jugoslavije u Drugom svestskom ratu.* In: Jugoslovenska država 1918–1998. Beograd 1999, s. 667–682.
 CVIJIĆ, Jovan: *Balkanski rat i Srbija.* *Srpski književni glasnik* XXIX (1912), č. 9.
 ČOLIĆ, Liljana: *Lice i naličje političkih sloboda u Južnoj i Staroj Srbiji tokom doba parlamentarizma kraljevine SHS.* *Baština* (Priština) 1998–1999, č. 9–10, s. 199–210.
Demonstracije 1968. i zahtevi za republiku. *Glas javnosti* (Beograd), 12. března 2007, rubrika Feljton.
 DIMIĆ, Ljubodrag: *Činjenice i interpretacije o prosveti i svakodnevnom terorru.* In: Terzić, Slavenko (ed.): *Odgovor na knjigu Noela Malkolma Kosovo – kratka istorija.* Beograd 2000, s. 147–175.
 DIMIĆ, Ljubodrag: *Srpski kulturni klub i preuredjenje jugoslovenske države.* In: Dijalog povjesničara-istoričara 4. Zagreb 2001.
 DIMIĆ, Ljubodrag: *Srpski kulturni klub između kulture i politike – prilog istoriji.* *Književnost* (Beograd) 1993, č. 9–10, s. 858–903.

- DIMITRIJEVIĆ, Vojin: *Sukobi oko ustava iz 1974*. In: Popov, Nebojša (ed.): *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*. Beograd 1996.
- DJURIČIĆ, M. P.: *Okamenjenost pravnih običaja Albanaca i potreba njihovog prevazilaženja*. In: Kosovskometohijski zbornik 1. Beograd 1990.
- FŃUKAL, Miloš – ŠRUBAŘ, Michal: *Dopady nucených migrací v oblasti Kosova* (Geografická revue (Banská Bystrica), roč. 3 (2007), č. 1.
- FOLIĆ, Milutin: *Kosovo i Metohija u odnosima oslobodilačkih pokreta Jugoslavije i Albanije 1941–1945*. In: Jugoslovenska država 1918–1998. Beograd 1999.
- GAĆEŠA, Nikola L.: *Agrarne reforme i kolonizacije u Jugoslaviji*. In: Jugoslovenska država 1918–1998. Zbornik radova s naučnog skupa. Beograd 1999, s. 313–326.
- GAĆEŠA, Nikola L.: *Naseljavanje Kosova i Metohije između dva svetska rata i rešavanje naseljeničkog pitanja posle drugog svetskog rata*. In: Spasovski, Milena (ed.): *Etnički sastav stanovništva Srbije i Crne Gore i Srbi u SFR Jugoslaviji*. Beograd 1993, s. 141–145.
- HADRI, Ali: *Albanska narodnost u Jugoslaviji od 1918 do 1941. godine i njeno učešće u NOB Jugoslavije*. In: *Iz istorije Albanaca*. Beograd 1969, s. 187–210.
- HADRI, Ali: *Kosovo i Metohija u Kraljevini Jugoslaviji*, *Istorijski glasnik* 1–2 (1967), s. 51–84.
- HADRI, Ali: *Narodnooslobodilačka borba u Albaniji i prve godine posleratnog razvitka*. In: *Iz istorije Albanaca*. Beograd 1969, s. 211–232.
- HASANI, Sinan: *Osnivanje izdajničke lige*. *Politika* 7. března 1986, s. 17.
- HOXHA, Hajrudin: *Proces nacionalne afirmacije albanske narodnosti u Jugoslaviji*. *Časopis za kritiko znanosti* 10 (1982), č. 51–52, s. 178–235.
- HRADEČNÝ, Pavel: *Albánie 1990: Hodžovský stalinismus v krizi*. *Slovanský přehled* 77 (1991), č. 3, s. 201–212.
- HRADEČNÝ, Pavel: *Cesta do beznaděje: Albánie v závěrečných etapách stalinistické diktatury Envera Hoxhy (70. léta – polovina 80. let)*. *Slovanský přehled* 78 (1992), č. 3, s. 253–267.
- HRADEČNÝ, Pavel: *Kosovská otázka v letech 1944–1996 a její úloha v procesu dezintegrace komunistické Jugoslávie*. In: *Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie*. Praha 1996, s. 127–193.
- HRADEČNÝ, Pavel: *Kosovská otázka ve vývoji albánsko-jihoslovanských vztahů do roku 1944*. *Slovanské historické studie* 20, 1994, s. 76–98.
- HRADEČNÝ, Pavel: *Kosovská otázka v albánsko-jihoslovanských vztazích v letech 1941–1944*. In: Dorovský, Ivan [ed.]: *Studia Balkanica Bohemo-Slovaca IV*. Brno 1995.
- ISLAMI, Hivzi: *Demografska stvarnost Kosova*. In.: Janjić, Dušan – Maliqi, Skëlzen (edd.): *Sukob ili dijalog*. Subotica 1995, s. 30n.
- ISLAMI, Hivzi: *Demografski problemi Kosova i njihovo tumačenje*. In: *Kosovo – Srbija – Jugoslavija*. Ljubljana 1989.
- ISMAJLI, Rexhep: *The Right to Self-Determination*. In: Elsie, Robert (ed.): *Kosovo: In the Heart of the Powder Keg*. New York 1997.
- JANJETOVIĆ, Zoran: *Nacionalne manjine u očima srpske elite 1918–1941*. In: *Srbi i Jugoslavija. Država, društvo, politika*. Zbornik radova. Beograd 2007, s. 118–144.
- JEVTIĆ, Miroljub: *Islam i Jugoslavija*. In: Jugoslovenska država 1918–1998. Zbornik radova s naučnog skupa. Beograd 1999, s. 555–565.
- JOVANOVIĆ STOIMIROVIĆ, Milan: *Dnevnik 1936-1941*. (I. část), *NIN* (Beograd), 24. 1. 2001.
- JOVANOVIĆ, Vladan: *In search of Homeland? Muslim migration from Yugoslavia to Turkey 1918–1941*. *Tokovi istorije* (Beograd), 2008, č. 1–2, s. 56–67.
- JOVANOVIĆ, Vladan: *I seljavanje muslimana iz Vardarske banovine*. In: Bjelac, Mile (ed.): *Pisati istoriju Jugoslavije: Vidjenje srpkog faktora*. Beograd 2007, s.

- JOVANOVIĆ, Vladan: *Tokovi i ishod međjuratne kolonizacije Makedonije, Kosova i Metohije*. Tokovi istorije (Beograd), roč. 2006, č. 3, s. 25–44.
- JOVIĆ, Dejan: *Razlozi za raspad socialističke Jugoslavije: Krićka analiza postojećih interpretacija*. Reć 62/8, ćervenec 2001.
- JOVIĆEVIĆ, Pavle: *Prvo zasjedanje oblasnog narodnoolobodilaćkog odbora*. In: Kosovo i Metohija 1943–1963. Priština 1963, nestr.
- JOVIĆIĆ, Miodrag: *Ustavopravni poloŹaj pripadnika albanske nacionalnosti*. In: Mitrović, Andrej (ed.): Srbi i Albanci u XX veku. Beograd 1991, s. 137–155.
- KRASNIQI, Mark: *Roli i traditës në vetëdijen reprodutive ndër sqiptarët de mundësia e transformimit të saj*. Gjurmime Albanologjike – folklor dhe etnologj (Prishtinë) 19 (1990).
- KRAŹAVAC, Savo: *Bravar nije voleo zlato*. NIN [Beograd] ć. 2582, 13. ćervna 2000.
- KRIZMAN, Bogdan: *Elaborat dra Ive Andrića o Albaniji iz 1939. godine*. Ćasopis za suvremenu povijest IX (1977), ć. 2 (24), s. 77–89.
- LAKIĆ, Zoran: *PoloŹaj Kosova i Metohije u sastavu Jugoslavije*. In: Mihailović, Kosta (ed.): Kosovo i Metohija. Prošlost, sadašnjost, budućnost. Zbornik radova s međjunarodnog naućnog skupa održanog u Beogradu 16–18. marta. Beograd 2007, s. 107–117.
- LIMANI, Musa: *Osobenost pada nataliteta na Kosovu*. In: Demografski zbornik 1. Beograd 1989, s. 173–181.
- LJUBINKOVIĆ, Nenad: *Kosovska bitka u svome vremenu i u vidjenju potomaka ili logika razvoja epskih legendi o kosovskom boju*. In: Kosovo u pamćenju i stvaralaštvu. Beograd 1989.
- MACHOVÁ, Barbora: *Kurban. Obětní slavnosti v Bulharsku*. Ćeský lid 95 (2009), s. 173–190.
- MALIQI, Shkëlzen: *Die politische Geschichte des Kosovo*. In: Melćić, Dunja (ed.): Der Jugoslawien-Krieg. Wiesbaden 2007², s. 121–139.
- MALIQI, Skëlzen.: *Kosovo kao katalizator jugoslovenske krize*. In: Gaber, Slavko – Kuzmanić, Tonći (edd.): Kosovo – Srbija – Jugoslavija. Ljubljana 1989.
- MERTUS, Julie: *Nacionalne manjine po Dejtonskom sporazumu: pouke iz istorije*. In: Halpern, Joel M. – KINDECKEL, David A. (edd.): *Neighbors at War. Anthropological Perspectives on Yugoslav Ethnicity, Culture and History*. The Pennsylvania State University 2000; Beograd 2002.
- MIHAILOVIĆ, Kosta: *Privredni razvoj Kosova*. In: Demografski zbornik 1. Beograd 1989.
- MIHAILOVIĆ, Kosta: *Zanemareni aspekti kosovske krize*. In: Mihailović, Kosta (ed.): Kosovo i Metohija. Prošlost, sadašnjost, budućnost. Zbornik radova s međjunarodnog naućnog skupa održanog u Beogradu 16–18. marta. Beograd 2007, s. 189–235.
- MILIVOJEVIĆ, SneŹana: *Posledice zakasnele demografske tranzicije na Kosovu i Metohiji*. Baština (Priština-Leposavić) roč. 2004, sv. 17, s. 207–231.
- MILOSLAVEVSKI, Slavko: *Skica za politićki portret Marka Nikezića*. In: Prelom '72. Uzroci i posledice pada srpskih (komunistićkih) liberala oktobra 1972. godine. Beograd 2003, s. 139–143.
- PAVLOVIĆ, Aleksandar: *Naselja Srba i Crnogoraca kolonizovanih na Kosovu i Metohiji u periodu izmedju 1918. i 1941. godine*. Baština (Priština-Leposavić), roč. 2008, sv. 25, s. 219–237.
- PAVLOVIĆ, Aleksandar: *Prostorni raspored Srba i Crnogoraca kolonizovanih na Kosovo i Metohiju u periodu između 1918. i 1941.* Baština (Priština-Leposavić), roč. 2008, sv. 24, s. 232–245.
- PELIKÁN, Jan: *Národnostní otázka v Titově Jugoslávii (Stručný přehled vývoje)*. Slovanský přehled 4 (1992), ć. 4, s. 371–385.
- PELIKÁN, Jan: *Dva dokumenty o plošném vybírání nelegálně drŹených zbraní v Kosovu v polovině 50. let 20. století*. Slovanský přehled 91 (2005), ć. 4, s. 475–482.

- PELIKÁN, Jan: *Žádosti a stížnosti občanů Jugoslávie Ústřednímu výboru SKJ (Příspěvek k sociálním dějinám jugoslávské federace na přelomu 50. a 60. let 20. století)*. Slovanský přehled 88 (2002), č. 1, s. 79–85.
- PELIKÁN, Jan: *Dokument o krevní mstě v Jugoslávii koncem 60. let 20. století*. Slovanský přehled 90 (2004), č. 4, s. 595–611.
- PELIKÁN, Jan: *Poznámky k sociální situaci v Kosovu v 60. a 70. letech 20. století*. Historický časopis (Bratislava) 58 (2010), č. 2, 313–342.
- PETRANOVIĆ, Branko: *Kosovo u jugoslovensko-albanskim odnosima i projekt balkanske federacije*. In: Mitrović, Andrej (ed.): *Srbi i Albanci u XX veku*. Beograd 1991, s. 309–340.
- PETRANOVIĆ, Branko: *Kosovo u jugoslovensko-albanskim odnosima i projekt balkanske federacije 1945–1948*. In: MITROVIĆ, Andrej (ed.): *Srbi i Albanci u XX veku*. Beograd 1991, s. 375–398.
- PETROVIĆ, Ruža: *Demografske osobenosti razvoja Kosova i etničke prilike*. In: Mitrović, Andrej (ed.): *Srbi i Albanci u XX veku*. Beograd 1991, s. 173–191.
- PREDOJEVIĆ, Jelena: *Tranzicija fertiliteta u radovima albanskih autora sa Kosova i Metohije*. Stanovništvo 39 (2001), č. 1–4, s. 131–156.
- PUSHKA, Aslan: *Činioci i osobine porasta stanovništva na Kosovu*. In: Problemi politike obnavljanja stanovništva u Srbiji. Beograd 1989.
- RADOVANOVIĆ, Milan: *Kosovo i Metohija kao geografska i etnokulturna celina republike Srbije, Savezne republike Jugoslavije i jugoistočne Evrope*. In: Spasovski, Milena (ed.): *Etnički sastav stanovništva Srbije i Crne Gore i Srbi u SFR Jugoslaviji*. Beograd 1993.
- SEKULOVIĆ, Dragoljub – STOJIMIROVIĆ, Slavoljub – GIGOVIĆ, Ljubomir: *Demografske karakteristike stanovništva Kosova i Metohije*. Globus (Beograd) 35(2004), č. 29, s. 3–31.
- Srbija ulagala u privredni razvoj*. Glas javnosti, 13. března 2007.
- STAMOVA, Marijana Nikolova: *Albánská menšina v Makedonii: specifické vlastnosti, aspekty a problémy (1944–1974)*. Slovanský přehled 92 (2006), č. 2, s. 225–247.
- ŠESTÁK, Miroslav: *Bitva na Kosovském poli 15. / 28. 6. 1389*. Slovanský přehled 75 [1989], č. 6, s. 449–466.
- ŠTĚPÁNEK, Václav: *Antibyrokratická“ revoluce v Srbsku v letech 1988–1989*. In: Sborník prací Filozofické fakulty Masarykovy univerzity LIV, Řada historická (C), č. 52, Studia historica Brunensia, Brno 2005, s. 189–223.
- ŠTĚPÁNEK, Václav: *Osidla etnofiletismu: Srbská pravoslavná církev v zajetí kosovského mýtu*. Studia historica Brunensia LV (2007), č. 53, s. 125–140.
- ŠTĚPÁNEK, Václav: *Srbské snahy o revizi principů jugoslávské ústavy z roku 1974 (Od konce šedesátých let 20. století do 8. zasedání Ústředního výboru Svazu komunistů Srbska v září 1987)*. Slovanské historické studie 31 (2006), s. 101–136.
- TERZIĆ, Slavenko: *Stara Srbija u očima „Milosrdnog andjela“*. In: Týž (ed.): *Odgovor na knjigu Noela Malkolma Kosovo – kratka istorija*. Beograd 2000, s. 85–107.
- TĚSARĚ, Filip: *Kudy kam? Gorané, tradiční komunita pod palbou modernity*. In: Studia Balcanica Bohemo-Slovaca VI, s. 525–530.
- VASIĆ, Miroslav: *Poluistinama se ne stiže do istine*. In: Antifašistički narodnooslobodilački rat u Jugoslaviji i savremenost. Beograd 2004.
- VILOTIĆ, Miladin: *Svedočenja o zbivanjima na Kosmetu u razdoblju 1959–1968. godine*. In: Karamata, Stevan – Olić, Časlav (edd.): *Srbi na Kosovu i u Metohiji*. Zbornik radova s naučnog skupa održanog u Kosovskoj Mitrovici 27–29. maja 2005. Beograd 2006, s. 349–364.
- VLLASI, Azem: *Kosovo u antifašističkom ratu*. In: Antifašistički narodnooslobodilački rat u Jugoslaviji i savremenost. Beograd 2004.
- VOJVODIĆ, Mihailo: *Srbija i Srbi na Kosovu i Metohiji od Berlinskog kongresa*. In: Mihailović, Kosta (ed.): *Kosovo i Metohija. Prošlost, sadašnjost, budućnost*. Zbornik radova s med-

junarodnog naučnog skupa održanog u Beogradu 16–18 marta 2006. godine. Beograd 2007, s. 90, s. 85–95.

ZIROJEVIĆ, Olga.: *Kosovo u kolektivnom pamćenju*. In: Popov, Nebojša (ed.): Srpska strana rata. Beograd 1996.

ZIROJEVIĆ, Olga: *Povratak turskim tapijama*. Republika (Beograd) 2000, č. 232, s. 1.

ŽUTIĆ, Nikola: *Josip Broz, Englezi i pitanje predaje Kosmeta Albaniji*. Istorija 20. veka (Beograd), roč. 2004, č. 2, s. 177–179.

Internetové zdroje:

Adam Pribičević: http://sr.wikipedia.org/w/index.php?title=%D0%90%D0%B4%D0%B0%D0%BC_%D0%9F%D1%80%D0%B8%D0%B1%D0%B8%D1%9B%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%9B&oldid=3581693.

BaliKombetar: http://sr.wikipedia.org/w/index.php?title=%D0%91%D0%B0%D0%BB%D0%B8_%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D0%B1%D0%B5%D1%82%D0%B0%D1%80&oldid=3496262 (strana navštívena 3. září 2010).

BALJE, Mustafa: *Barski slučaj – I dio*. Prizren-web. com. Internet magazin Bošnjaka Prizrena, Župe, Gore i Podgora. Přístup 7. srpna 2008.

Boro Vukmirovič. http://sr.wikipedia.org/w/index.php?title=%D0%91%D0%BE%D1%80%D0%BE_%D0%92%D1%83%D0%BA%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%9B&oldid=3615466. Přístup 28. září 2010.

DOLEČEK, Rajko: *Necenzurované obrazy z Kosova a Metochie. Kosovo a Metochie po druhé světové válce*. http://www.ksl.wz.cz/Kosovo_a_Metochie9.htm.

Dražin grob na starom sajmištu. <http://users.teol.net/~magaz/Draza%20Mihajlovic%20ubijen%20na%20Starom%20sajmistu.htm>.

Emin Duraku: http://sr.wikipedia.org/w/index.php?title=%D0%95%D0%BC%D0%B8%D0%BD_%D0%94%D1%83%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%83&oldid=3536425. Přístup 7. září 2010.

HADŽAGIĆ-DURAKOVIĆ, Indira: *Sandžaklija Sreten Vukoslavjević*. Sandžak Press. Elektronske novine, 27. srpna 2010: <http://sandzakpress.net/sandzaklija-sreten-vukoslavjevic>.

<http://www.economy.rs/diskusije/viewtopic.php?pid=179009>

<http://www.sarajevo-x.com/forum/viewtopic.php?f=49&t=54332>

Isterivanje Arnauta. http://sh.wikipedia.org/w/index.php?title=Isterivanje_Arnauta&oldid=504874.

Kolonizacija Kosova i Metohije u Kraljevini Jugoslaviji. http://sr.wikipedia.org/w/index.php?title=Kolonizacija_Kosova_i_Metohije_u_Kraljevini_Jugoslaviji&oldid=3507622. Přístup 24. července 2010.

LOPUŠINA, Marko: *Demaci kolo vodi*. In: *KGB protiv Jugoslavije*. Beograd 2000. <http://www.suc.org/culture/library/kgb/demaci.html>.

LOPUŠINA, Marko: *Ubij bližnjeg svog I/II*. <http://bokisingl.wordpress.com/2009/09/07/ordzavnoj-bezbednosti-dvadesettreci-deo>.

LOPUŠINA, Marko: *Ubij bližnjeg svog. Jugoslovenska tajna policija 1945–1995*. Beograd 1996. <http://www.serbianunity.net/culture/library/Lopusina2/udba/udba10.html>.

LUČIĆ, Ivica: *Sigurnosno obavještajne službe u Bosni i Hercegovini*. In: National Security and the Future, www.nsf-journal.hr/issues/zbornik_s1/lucic.

Massive grave of albanian victims of Tivari massacre uncovered (ATA News from Albania, 96-09-19, <http://www.hri.org/news/balkans/ata/1996/96-09-19.ata.html#03>).

Miladin Popović. http://sr.wikipedia.org/w/index.php?title=%D0%9C%D0%B8%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D0%BD_%D0%9F%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%9B&oldid=3623652.

MURATOVIĆ, Admir: *Ideološka osnova organizacije Džemijet*. Elektronske novine Sandžak Press ze dne 11. března 2010.

Napad preko Tirane. <http://yu-pokret.yforum.biz/rasprave-f4/kgb-proziv-jugoslavijet203.htm>.

Saban Poluza (1871–1945) junak odbrane Novog Pazara. <http://www.balkanforum.info/f16/saban-poluza-shaban-polluzha-retter-novi-pazar-168954>.

STEIN, Stuart D.: *Expulsions of Albanians and colonisation of Kosova (1877–1995)* (The Insitute of History, Prishtina 1997), <http://www.ess.uwe.ac.uk/kosovo/pref.htm>.

TERZIC, Slavenko: *Kosovo Serbian Issue and the Greater Albania Project*. <http://www.kosovo.net/terzic2.html>.

21. *Waffen-Gebirgs-Division der SS „Skanderbeg“ (albanische Nr. 1)*. <http://forum.valka.cz/viewtopic.php/t/100>